

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

Р. С. Орловський

**ТЕОРЕТИЧНІ
ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

*Рекомендовано до опублікування рішенням вченої ради
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 9 від 22 лютого 2019 р.)*

Автор:

Р. С. Орловський – доцент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

Рецензенти:

Н. О. Гуторова – доктор юридичних наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України;

О. О. Житний – доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету;

П. Л. Фріс – доктор юридичних наук, професор, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», завідувач кафедри кримінального права, заслужений діяч науки і техніки України

Орловський Р. С.

О-66 Теоретичні та методологічні проблеми інституту співучасті у кримінальному праві України : монографія / Р. С. Орловський. – Харків : Право, 2019. – 624 с.

ISBN 978-966-937-720-3

У монографії на основі застосування системного, функціонального та психологічного підходів розглянуто співучасть у злочині як інститут кримінального права, його внутрішні й зовнішні зв'язки та місце в механізмі кримінально-правового регулювання. Досліджено теоретичні основи формування інституту співучасті у злочині, визначено роль доктрини кримінального права у становленні нормативних приписів про співучасть у злочині, виявлено переваги існуючого нормативного регулювання та наявні у ньому проблеми і суперечності. Проаналізовано структуру інституту співучасті у злочині та її складові елементи: види співучасників, форми співучасті та кримінальна відповідальність за співучасть у злочині. Розкрито співвідношення інституту співучасті з іншими інститутами як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Сформульовано теоретичну модель нормативного закріплення інституту співучасті у злочині в тексті кримінального закону при його подальшому вдосконаленні.

Для наукових співробітників, викладачів, здобувачів наукового ступеня доктора філософії в галузі права (кандидата юридичних наук), студентів, а також народних депутатів, суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів та інших практикуючих юристів і всіх, хто цікавиться теоретичними проблемами кримінального права.

УДК 343.237(477)

ЗМІСТ

Передмова	5
-----------------	---

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ ЯК ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	11
---	-----------

1.1. Загальні підходи до розуміння понять «інститут кримінального права» та «співучасть у злочині як інститут кримінального права»	11
1.2. Інституційна норма як елемент структури інституту кримінального права та її співвідношення з нормою права та кримінально-правовою нормою: загальнотеоретичний аспект	83
1.3. Методологічні засади дослідження співучасті у злочині як інституту кримінального права	101

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, СТРУКТУРА І ВНУТРІШНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ НОРМАМИ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПИТАННЯ ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ	125
---	------------

2.1. Роль історичного розвитку вчення про співучасть у формуванні змісту і структури інституційних норм про співучасть у злочині	125
2.2. Значення поняття та ознак співучасті у злочині для вирішення питання про систему і межі інституту співучасті у кримінальному праві	147
2.3. Види співучасників: проблеми термінологічної та змістовної неточності у кримінальному законодавстві	207
2.4. Форми співучасті: пошук теоретичної моделі адекватного законодавчого відображення	278

2.5. Кримінальна відповідальність за злочин, вчинений у співучасті: шлях від акцесорної теорії до теорії самостійної відповідальності співучасників.....	343
--	-----

РОЗДІЛ 3

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ З ІНШИМИ ІНСТИТУТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ, ЗАКОНОДАВЧІ ТА ПРАВАЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ.....	418
---	------------

3.1. Співучасть у злочині та інститути Загальної частини кримінального права	420
3.2. Співучасть у злочині та інститути Особливої частини кримінального права	461

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ	482
---	------------

4.1. Врахування норм міжнародного права та зарубіжного досвіду у правовому регулюванні співучасті у злочині як перспективні напрями розвитку кримінального права	482
4.2. Актуальні шляхи удосконалення інституту співучасті у злочині	500

Висновки	528
-----------------------	------------

Список використаних джерел	540
---	------------

Передмова

Бурхливий розвиток суспільних відносин та постійна трансформація законодавства поставили питання про необхідність збереження кращих напрацювань юридичної науки попередніх періодів та змістовного оновлення існуючого правового регулювання з метою підвищення його ефективності. Реформи, які постійно здійснюються в державі, не минули і кримінальне законодавство. Масштабні й систематичні зміни в ньому, на превеликий жаль, далеко не завжди є узгодженими і не приводять до підвищення системності кримінального права, створюючи подеколи прогалини, колізії та суперечності й ускладнюючи процес правозастосування. Динамізм кримінального закону не має позбавляти його внутрішньої системності та взаємоузгодженості. У недопущенні цього й полягає завдання юридичної науки.

Монографія є спробою комплексного системного осмислення одного з найбільш складних інститутів кримінального права – інституту співучасті у злочині. Проблемаам співучасті у злочині присвячені праці низки українських вчених (Ю. В. Абакумова, Д. П. Альошин, А. А. Вознюк, О. В. Головкін, І. М. Гриниха, Ю. В. Гродецький, Н. О. Гуторова, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, Г. П. Жаровська, М. В. Карчевський, О. О. Кваша, О. Ф. Ковітіді, І. О. Копйова, В. В. Кузнецов, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Н. В. Невідома, Г. В. Новицький, М. І. Панов, О. В. Ус, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Д. М. Харко, С. Д. Шапченко, Н. М. Ярмиш та ін.), а також радянських та російських науковців (С. С. Аветисян, О. А. Арутюнов, Н. О. Бабій, С. О. Балєєв, Ф. Г. Бурчак, В. В. Васюков, Д. А. Безбородов, Є. А. Галактіонов, Р. Р. Галіакбаров, О. К. Гамкрелідзе, П. І. Гришаєв, М. Г. Іванов, В. В. Качалов, Ю. О. Клименко, М. І. Ковальов, А. П. Козлов, Г. А. Кригер, Л. Л. Кругліков, Н. Ф. Кузнецова, В. М. Кудрявцев, У. Е. Лихмус, І. П. Малахов, А. А. Піонтковський, В. В. Питецький, В. С. Про-

хоров, Ю. Є. Пудовочкін, О. В. Пушкін, М. І. Святенюк, О. І. Ситникова, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, О. М. Трухін, В. Г. Усов, О. М. Царегородцев, О. В. Шеслер та ін.). Утім говорити про те, що всі існуючі проблеми співучасті у злочині віднайшли своє вирішення на сторінках юридичної літератури, було б передчасним. Колосальний масштаб наукових думок із приводу окремих питань співучасті у злочині не набув систематизованості, а інститут співучасті – системності.

Завданням цього дослідження автор ставив всеохоплююче вивчення співучасті у злочині не лише як соціального та правового феномену, а передусім як інституту Загальної частини кримінального права, як упорядкованої системи правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які структурно об'єднані між собою та покликані виконувати єдине функціональне завдання – створення необхідного інструментарію для забезпечення регулювання єдиної групи суспільних відносин. При дослідженні співучасті як інституту кримінального права основна увага приділена аналізу його внутрішніх та зовнішніх зв'язків, місця в механізмі кримінально-правового регулювання, наявних проблем та суперечностей з виходом на перспективні варіанти можливого вдосконалення вказаного інституту.

Автор не ставив за мету розробку нової теорії співучасті у злочині та кардинальний перелам в уявленнях про неї. Натомість основне завдання представленої монографії полягає в тому, щоб із використанням системного, функціонального та психологічного підходів як методологічної основи дослідження під критичним кутом проаналізувати існуючі в теорії кримінального права та в нормативному регулюванні концепції щодо розуміння базисних категорій інституту співучасті та вирішення найбільш істотних теоретичних і практичних проблем кримінально-правової оцінки ситуацій, пов'язаних зі спільною та умисною участю декількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину, на предмет їх цілісності, несуперечності та безпрогальності. У межах роботи виявлені сфери, де наявне правове регулювання вже володіє цими якостями і залишається лише з приємністю констатувати достатній рівень розвитку як наукових уявлень, так і правового регулювання вищевказаних проблем. Водночас там, де системні зв'язки порушуються або ж наявні «білі плями» чи неточності, автор запропонував власне бачення можливих шляхів комплексного врегулювання існуючих проблем із тим, щоб при цьому кожне із запропонованих

теоретичних рішень узгоджувалось із іншими елементами механізму кримінально-правового регулювання, зберігаючи при цьому системність кримінального права та підвищуючи взаємоузгодженість кримінального законодавства.

Поставлене завдання обумовило структуру монографії, яка складається з чотирьох змістовних блоків (розділів), що зосереджені на таких аспектах: 1) методологічна база дослідження, загальнотеоретичні підходи до пізнання співучасті у злочині як інституту кримінального права; 2) вивчення внутрішньої структури та змісту кримінально-правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які становлять інститут співучасті у злочині, та системних зв'язків між ними (у тому числі й внутрішніх суперечностей); 3) дослідження зовнішніх зв'язків інституту співучасті, його місця в системі кримінально-правового регулювання, зв'язків норм цього інституту з нормами інших інститутів як Загальної, так і Особливої частини кримінального права; 4) прогнозування можливих перспектив розвитку інституту співучасті та рекомендації з подолання виявлених прогалин і суперечностей.

У процесі вивчення наукової літератури з кримінального права нами було встановлено, що, незважаючи на майже аксіоматичне використання вченими категорії «інститут співучасті у злочині», будь-яке реальне обґрунтування того факту, що співучасть у злочині становить самостійний інститут кримінального права, відсутнє. Виходячи з цього автор зробив спробу довести факт того, що система кримінально-правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які структурно об'єднані між собою та покликані регулювати одну спільну сторону кримінально-правових відносин: випадки умисного і спільного вчинення умисного злочину декількома суб'єктами злочину, становить самостійний кримінально-правовий інститут – інститут співучасті у злочині. Обґрунтування належності співучасті у злочині до ланки інститутів кримінального права засноване на зверненні до джерел з теорії права, присвячених поняттю й ознакам правового інституту, аналізу природи, ознак, функцій і значення норм про співучасть у системі кримінального права.

Дослідження існуючих у науці кримінального права підходів до поняття кримінально-правової норми та її структури, її співвідношення з нормою кримінального закону дозволило встановити загальні ознаки інституційних норм про співучасть у злочині. Викремлення цієї категорії зумовлене необхідністю зосередження

уваги на тому факті, що, будучи об'єднаними в межах одного інституту права, норми набувають специфічних, обумовлених особливостями конкретного інституту характеристик.

З'ясування методологічного інструментарію вивчення кримінально-правових інститутів дало можливість окреслити визначальні підходи, у руслі яких має відбуватися наукове пізнання інституту співучасті у злочині. Ними, зокрема, виступають системний, функціональний та психологічний підходи. У монографії розкриваються методологічні засади та обґрунтовуються необхідність і переваги застосування вказаних підходів.

Значна частина монографії являє собою аналіз внутрішньої структури інституту співучасті у злочині, змісту, природи, функціонального призначення та системних зв'язків між нормами, що його становлять. Окремо розглянуті питання адекватності, системності та несуперечливості висвітлення норм інституту співучасті у злочині в кримінальному законодавстві, виявлені існуючі недоліки та прогалини у правовому регулюванні з виходом на пропозиції щодо їх усунення.

Окрема увага в роботі присвячена аналізу впливу акцесорної теорії, теорії самостійної відповідальності співучасників і новітніх концепцій на формування й розвиток вчення про співучасть у злочині та однойменного інституту. Системно розглянуті наявні в теорії кримінального права питання щодо поняття та об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті у злочині, що дозволило визначити межі правового регулювання відповідного інституту та встановити обсяг питань (а в окремих випадках і побачити низку проблем), вирішенню яких присвячені або мають бути присвячені норми, що його утворюють.

У дослідженні зосереджена увага на питаннях функціонального призначення і змістовного наповнення субінститутів інституту співучасті, розглянуті основні напрями виконання ними внутрішньосистемної функції, проблемах термінологічної та змістової неточності існуючих норм інституту співучасті, недостатності або надмірності правового регулювання, належності окремих норм Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), які традиційно відносять до цього інституту в кримінально-правовій науці, до його структури.

Самостійний розділ монографії присвячений вивченню місця інституту співучасті у злочині в системі кримінально-правового

регулювання, його зв'язків із іншими інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права. Наведена класифікація таких зв'язків і зроблений акцент не лише на дослідженні значення інституційних норм про співучасть для кримінально-правового регулювання в цілому, а й на теоретичному дослідженні прямих та опосередкованих зв'язків між різними елементами системи галузі кримінального права. Віднайшли свій аналіз у монографії питання співвідношення інституційних норм про співучасть із нормами про загальне поняття й ознаки злочину, суб'єкта злочину, незакінчений злочин, причетність до злочину, множинність злочинів, обставини, що виключають злочинність діяння, покарання та його призначення, звільнення від кримінальної відповідальності тощо. Вивчення зовнішньосистемних зв'язків норм інституту співучасті з положеннями інститутів Особливої частини кримінального права дозволило виконати низку завдань, серед яких, зокрема, встановлення співвідношення між нормами інституту співучасті та: 1) нормами, які криміналізують як самостійні злочини спеціальні види організаторства, підбурювання та пособництва; 2) нормами Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за створення окремих видів злочинних об'єднань та участь у них; 3) нормами Особливої частини КК, які використовують форми співучасті у злочині при формулюванні кваліфікованих складів злочину.

Своє відображення в дослідженні знайшли питання врахування міжнародного та зарубіжного досвіду регулювання співучасті у злочині із категоричним запереченням можливості запозичення положень законодавства зарубіжних країн до законодавства України без попередньо ґрунтовного вивчення всієї сукупності культурних, соціальних, ментальних та інших чинників, що зумовили специфіку регулювання розглядуваних питань у законодавстві зарубіжних країн. Таке запозичення без урахування унікальності історичного розвитку національних правових систем та механічна імплементація положень зарубіжного законодавства в систему права інших держав призводять лише до порушення системності та взаємоузгодженості правового регулювання. Окремі ж положення, які становлять інтерес як перспективні моделі і які успішно реалізовані в державах зі схожими до України правовими системами, розглянуті в тексті монографії.

Завершальна частина роботи присвячена визначенню актуальних шляхів удосконалення норм інституту співучасті та вирішенню інших, назрілих у теорії кримінального права та правозастосовній практиці, проте не вирішених на законодавчому рівні, питань удосконалення інституту співучасті. Таке вдосконалення стосується як структури інституту співучасті і має своєю метою кращу адаптацію його положень задля забезпечення існування комплексного кримінально-правового інструментарію протидії організованій злочинності, так і його змісту.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ ЯК ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

1.1. Загальні підходи до розуміння понять «інститут кримінального права» та «співучасть у злочині як інститут кримінального права»

Питання системно-структурної побудови кримінального права та кримінального законодавства завжди посідали особливе місце серед проблем наукового дослідження. Втім до останнього часу наука кримінального права здебільшого була сфокусована або на вирішенні конкретних практичних аспектів застосування кримінального закону, або ж на формулюванні цілісних концепцій кримінально-правового регулювання цілих блоків питань.

Проблеми внутрішньої структури кримінального права, системних та функціональних зв'язків між окремими його елементами або не знайшли достатнього висвітлення на сторінках наукової літератури, або характеризуються надмірною казуїстичністю та непослідовністю. Як справедливо підкреслює М. С. Жук, наука кримінального права, яка має своєю метою доктринальний супровід усіх правових новацій, дотепер не виявилася спроможною сформулювати чітке й однозначне розуміння того, що являє собою система криміналь-

ного права та якою вона має бути¹. У свою чергу, це призводить до термінологічної неточності та певної недбалості при використанні понятійного апарату (понять, категорій і термінів) кримінального права як при проведенні наукових досліджень, так і при правотворенні та правозастосуванні. Більше того, численні зміни до кримінального законодавства, далеко не всі з яких вирізняються науково виваженим та обґрунтованим характером, та які не завжди відповідають суспільному запиту на оновлення змісту, суті й ролі кримінального права, фактично призводять у результаті до внутрішньої неузгодженості та безсистемності кримінального закону. Масштабність таких системоруйнівних змін ставить під питання не лише ефективність, а й саму можливість здійснення правозастосування. Як справедливо зазначає О. А. Киримова, ефективність правового регулювання суспільних відносин досягається не лише за рахунок вдосконалення законодавства, а й за допомогою посилення взаємодії структурних елементів системи права, її вдосконалення, що знаходиться у прямій залежності від вдалої структури елементів, що взаємодіють².

Вивчення питань системності в науці кримінального права розпочалося ще у працях М. С. Таганцева, який заклав підвалини базових положень, що були б принциповими для формування наукових уявлень про будову та систематизацію кримінально-правових інститутів. Він виходив із того, що предметом кримінального права є «злочин і покарання як юридичні інститути»³. М. Д. Сергієвський, розглядаючи співвідношення між нормою кримінального права та статтею кримінального закону, вказував, що об'єднання норм у межах однієї статті закону має бути не механічним, а органічним або внутрішнім. Підкреслюючи особливе значення системного тлумачення кримінального закону, вчений визнає важливість систематизації кримінального законодавства,

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 3.

² Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 67.

³ Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Т. 1 : Часть Общая. СПб. : Гос. тип., 1902. С. 35.

поділу його на розділи та глави на підставі однорідності приписів, що в них містяться¹. Незважаючи на істотний час, що минув відтоді, лише протягом останнього десятиріччя з'явилися комплексні наукові роботи, які на доктринальному та концептуальному рівнях досліджують питання щодо системності кримінального права. Помітним є внесок в її розвиток О. І. Бойка², Ю. В. Бауліна³, А. В. Денисової⁴, М. С. Жука⁵, В. П. Коняхіна⁶, Є. С. Назимка⁷, М. І. Панова⁸, В. Д. Філімонова і О. В. Філімонова⁹ та інших вчених. Проте цілком зрозумілим є те, що, враховуючи багаторічну відсутність фундаментальних досліджень системності кримі-

¹ Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право : пособие к лекциям. Часть Общая. СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1896. С. 42.

² Бойко А. И. Система и структура уголовного права : [в 3 т.] / Ростов н/Д : Изд-во Юж. федер. ун-та, 2007. Т. 3 : Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. 2008. 507 с.

³ Баулін Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 62–64; Його ж. Уголовное право как система уголовно-правовых норм. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рарог (отв. ред.) и др. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 43–45; Його ж. Этапы системного подхода при исследовании уголовного права как отрасли публичного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. : ТК Велби, Проспект 2007. С. 48–50.

⁴ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08. М., 2018. – 633 с.

⁵ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.

⁶ Коняхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 348 с.

⁷ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 115–127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evre_2016_1_20 (дата звернення: 01.02.2019). ; Його ж. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 80–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17 (дата звернення: 01.02.2019).

⁸ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 227–241; Його ж. Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. Харків, 2014. С. 7–13.

⁹ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. 256 с.

нального права, на сьогодні непоодинокими є випадки неточного, а подекуди навіть відверто недбалого вживання основних понять, категорій та термінів загальної теорії права і кримінального права на сторінках наукової літератури.

Одним із понять, яке абсолютно безсистемно використовується в сучасних публікаціях і позбавлене уніфікованого змісту, є поняття інституту кримінального права. А. А. Музика справедливо стверджує, що це питання залишається своєрідною *terra incognita* (у перекладі з латинської – невідома земля) у доктрині кримінального права¹. Науковці все частіше відзначають, що на сьогодні недостатньо дослідженими залишаються проблеми генезису інститутів у кримінальному праві, їх сутнісних ознак, внутрішньої структури та форм зовнішнього вираження, критеріїв їх систематизації, а також зв'язків кримінально-правових інститутів між собою та з приписами інших галузей права².

Доволі непослідовно і довільно автори використовують поняття інституту при описі певної сукупності кримінально-правових норм, а іноді й окремих норм чи навіть нормативних приписів. Так, у літературі зустрічаються такі приклади кримінально-правових інститутів: принципів у кримінальному праві³, добровільної відмови⁴, пособництва⁵, крайньої необхід-

¹ Музика А. А. Кандидатська дисертація С. О. Муратової «Судимість в системі інститутів загальної частини кримінального права України»: відгук офіц. опонента. *Наука і правоохорона*. 2016. № 1. С. 369–370.

² Див.: Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С. 4–5; Филимонов В. Д. Правовой институт – основное звено в системе уголовного права. *Системность в уголовном праве*: материалы II Рос. конгр. уголов. права. М., 2007. С. 437–442.

³ Див.: Шевченко Д. А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1013–1017. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 01.02.2019); Позиція про можливість віднесення принципів кримінального права до його інститутів постійно і обґрунтовано критикується на сторінках сучасної наукової літератури (детальніше див.: Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. М., 2018. С. 175; Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С. 14–15).

⁴ Див.: Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ как институт уголовного права. *Новая Конституция Украины і проблеми вдосконалення законодавства*: темат. зб. наук. пр. Харків, 1997. С. 136–141.

⁵ Див.: Шубина В. Ю. Институт пособничества в совершении преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Краснодар, 2012. С. 8.

ності¹, затримання особи, що вчинила злочин², звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності³, звільнення від відбування покарання з випробуванням⁴, примусових заходів медичного характеру, конфіскації⁵, відповідальності за крадіжку⁶. Зрозуміло, що такий стан речей, за якого надання певній сукупності кримінально-правових норм статусу правового інституту є лише результатом авторського бачення дослідника та позбавлене науково обґрунтованого характеру, не може бути визнано задовільним. На тому, що формальне використання терміна «інститут» без його належного змістовного наповнення породжує плутанину при побудові системи кримінального права, наголошує і М. В. Шепітько⁷.

Є. С. Назимко відзначає, що основними проблемами, які виникають при дослідженні кримінально-правових інститутів, є відсутність їх вітчизняної теорії та «переобтяження змісту певних структурних елементів КК України неоднорідними нормативними приписами, що «не вписуються» в архітектоніку певного інституту»⁸. Безумовно, вказане твердження є пра-

¹ Див.: Тарасевич Т. Ю. Дослідження інституту крайньої необхідності під час здійснення медичної діяльності. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 218. С. 242–250; Якімець Т. І. Крайня необхідність за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : [б. в.], 2008. 16 с.

² Див.: Примаченко В. Ф. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ : [б. в.], 2008. 20 с.

³ Див.: Крутевич М. М. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. *Вісн. Асоц. кримінал. права України*. 2016. № 1 (6). С. 175–184.

⁴ Див.: Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2003. С. 14.

⁵ Див.: Назаренко Г. В. Кодифікація уголовно-правових інститутів. *Матеріали VIII Російського конгреса уголовного права, состоявшегося 30–31 мая 2013 г.* / отв. ред. В. С. Комиссаров. М. : Юридлит-информ, 2013. С. 160.

⁶ Див.: Кузнецов В. В. Кримінально-правові норми про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2000. 228 с.

⁷ Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2018. С. 190.

⁸ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2016_1_20 (дата звернення: 01.02.2019).

вильним. Водночас слід зробити застереження про неприпустимість ототожнення інституту права з певним розділом КК. Розділ КК є результатом логічного розміщення тексту нормативних приписів, у тому числі з дотриманням вимоги зручності у практичному застосуванні, але необов'язково є відображенням інституту права. Правильно вказує М. І. Панов, що в організаційно-технічному аспекті інститути кримінального права можуть збігатися, а можуть і не збігатися з розділами КК¹.

Вивчення інституту кримінального права має відбуватись на основі поєднання загальнотеоретичних уявлень про інститут права взагалі та з урахуванням специфіки галузі кримінального права. Теорія права напрацювала достатньо широке коло знань щодо поняття, ознак, видів та критеріїв виділення правових інститутів². У найбільш загальному розумінні інститут права визначається як «відносно самостійна група правових норм, що регулюють вид (сторону) однорідних суспільних відносин у межах однієї або декількох галузей права за допомогою специфічних прийомів і способів.

Інститут права не створюється шляхом довільного з'єднання будь-яких норм, а тільки тих, юридичний зміст яких відповідає видовій специфіці відносин, яка визначає її особливості способів їх правового регулювання»³. Як зазначає О. А. Киримова, ознакою правового інституту, що відрізняє його від галузі права, слід визнати те, що він опосередковує схожі, споріднені видові відносини⁴. Вказівка на те, що інститутом слід визнавати певну групу юридичних норм, які регулюють множинність близьких, споріднених

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

² У межах цієї роботи автор дотримується позиції про те, що інститут права та правовий інститут є синонімами, мають однакове значення і можуть вживатися як взаємозамінні.

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 185.

⁴ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 69.

суспільних відносин, та які здатні здійснювати акордний вплив на ці відносини, міститься і в роботі В. Г. Мальцева¹.

Слід погодитись із твердженням В. П. Коныхіна про те, що наведені в теорії права визначення правового інституту не дозволяють відмежувати це явище від понять галузі та підгалузі права та що вказані терміни можуть використовуватися при характеристиці будь-якої сукупності норм². Уявляються також правильними висловлювання вчених із приводу помилковості використання того самого поняття на різних рівнях узагальнення, оскільки це призводить до словесної плутанини³, яка спотворює сприйняття реального стану речей та сприяє тому, що вживаній термінології, по суті, не надається ніякого конкретного змісту⁴.

Проведене дослідження показало, що висловлені в загальній теорії права та теорії кримінального права погляди на поняття та ознаки правового інституту не є однотайними, іноді є діаметрально протилежними у відповідях на ті самі питання. Якщо умовно згрупувати позиції науковців з теорії права щодо визначення правового інституту, то можна простежити наявність принципової низки аспектів, стосовно яких виникають розбіжності. Такі, найбільш дискусійні, питання стосуються: а) «галузевої чистоти» інститутів права та можливості існування міжгалузевих (комплексних) інститутів; б) кількісної ознаки – можливості існування інститутів права, які складаються тільки з однієї норми; в) характеру зв'язку між суспільними відносинами, що регулюються інститутом права; г) характеру зв'язку між інститутом права та галуззю права та інститутів права між собою; д) можливості включення до інститутів права ненормативних положень: принципів права, ідей, правової доктрини та правозастосовної практики; е) функціональної ознаки правового інституту. Спробуємо послідовно надати власне бачення з окреслених питань.

«Галузева чистота» інституту права. На думку О. С. Іоффе, під правовим інститутом слід розуміти групу норм, що

¹ Мальцев В. Г. Социальные основания права. М. : Норма, 2007. С. 409.

² Коныхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 56.

³ Див.: Мальцев В. В. Принципы уголовного права : монография. Волгоград : Волгоград. акад. МВД России, 2001. С. 250.

⁴ Див.: Дембо Л. И. О принципах построения системы права. *Советс. государство и право.* 1956. №8. С. 93.

об'єднані специфічним способом застосування загального для всієї галузі права методу до регульованих ними суспільних відносин¹. Розвиваючи цю думку, В. С. Якушев характеризував правовий інститут як засновану на законі сукупність норм, що покликані регулювати в межах предмета конкретної галузі права певні суспільні відносини, що володіють відносною самостійністю, а також похідні від них суспільні відносини². О. А. Киримова зазначає, що інститут права є первинною єдністю правових норм, ступінь тяжіння яких одна до одної не планується заздалегідь, а складається об'єктивно, підкорюється внутрішнім закономірностям, що об'єднують конкретні суспільні відносини³. На «галузевій чистоті» норм, що утворюють інститут, наголошували С. С. Алексєєв⁴, Д. А. Керимов⁵, Є. С. Назимко⁶, А. С. Піголкін⁷, В. М. Хропанюк⁸ та ін.

¹ Иоффе О. С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права). *Учен. зап. / ВНИИСЗ. М., 1968. Вып. 14. С. 54.*

² Якушев В. С. О понятии правового института. *Правоведение. 1970. №6. С. 67.*

³ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 69.

⁴ Алексєєв С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 132.

⁵ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 270.

⁶ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи. 2016. Вип. 1. С. 118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2016_1_20 (дата звернення: 01.02.2019).*

⁷ Є. С. Назимко, проте, у подальших своїх дослідженнях, схоже, проявляє певну непослідовність. Автор починає власні міркування з того, що «усі норми, що утворюють КПП (принциповим є те, що не входять до їх складу, а саме утворюють їх. – Є. Н.) мають відповідати вимозі кримінально-правової чистоти, тобто мають бути кримінально-правовими. Конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові та інші галузеві (некримінально-правові) норми не можуть утворювати КПП, вони лише можуть входити до його складу». Далі, на тій самій сторінці цитованої роботи, він уже вказує, що «усі норми, що входять до КПП, мають відповідати ознаці галузевої приналежності, тобто мають бути кримінально-правовими». У наступному дослідженні автор, схоже, забуває про ці твердження, вказуючи, що «окремі інститути включають у себе норми конституційного (наприклад, стадії вчинення злочину, необхідна оборона, амністія та помилування), кримінального процесуального (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності), кримінально-виконавчого (наприклад, звільнення від покарання та його відбування) тощо та не можуть без цих норм «повноцінно» функціонувати». Після цього вчений розподіляє кримінально-правові інститути на *дисциплінарні* (складаються виключно з норм кримінального права), *багатодисциплінарні* (включають норми не тільки кримінального, а й кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права) та *міждисциплінарні* (включають норми не тільки дисциплін кримінально-правового циклу, а й інших галузей права).

⁸ Теория государства и права : учеб. для акад. бакалавриата / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев ; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Юрайт, 2016. С. 303.

⁸ Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / под ред. В. Г. Стрекозова. 3-е изд., испр. и доп. М. : Омега-Л : ИНТЕРСТИЛЬ, 2008. С. 290.

Деякі вчені не обмежують інститут права лише нормами однієї галузі права. Так, в основах загальної теорії права міститься таке визначення: «інститут права – це уособлена група правових норм, які регулюють однорідні суспільні відносини конкретного виду. Інститут права характеризується тим, що: а) регулює певний вид (окрему ділянку, фрагменти, сторону) однорідних суспільних відносин; б) є складовою частиною однієї або *декількох* галузей права; в) є логічно замкнутою, виокремленою сукупністю норм; г) функціонує автономно, відносно самостійно в межах галузі права, тобто регулює суспільні відносини незалежно від інших інститутів права»¹. Позиція про можливість існування комплексних інститутів стає достатньо поширеною в сучасних працях з теорії права². Це зумовлено насамперед поширенням правового регулювання на нові сфери суспільних відносин, які не є предметом традиційних галузей. Крім того, названа тенденція пов'язана з прагненнями надати статусу самостійних інститутів права новим законодавчим утворенням, які комплексно регулюють ту чи іншу сферу суспільного життя.

Питання про *можливість існування міжгалузевих (комплексних) інститутів* не є першочерговим у контексті цього дослідження. Ми переконані, що інститут співучасті є галузевим інститутом кримінального права, а норми, що до нього входять, є матеріальними кримінально-правовими нормами, які не містять перетинання з іншими галузями права (не входять одночасно до складу інших галузей права). Проте задля формування кращого уявлення про загальнотеоретичні погляди автора, коротко висловимо наше бачення щодо окресленого питання. Система права являє собою комплексне ідейно-нормативне явище, зв'язки між елементами якого виходять за межі традиційних галузей права. Поділ права

¹ Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2010. С. 250.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 190; Левицька Н. О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 14 (1). С. 22–24.

на галузі, незважаючи на всю його теоретичну важливість, не виключає можливості «стику» між окремими з них. Але такий стик ще не означає «перетинання». Загальновідомо, що галузі матеріального права здатні самостійно здійснювати переважно обмежений виховний та превентивний вплив на суспільні відносини, а повною мірою виконують свою регулятивну функцію у взаємодії з галузями процесуального права. Аналогічні зв'язки виникають і між окремими нормами, які належать до різних галузей права, проте регулюють різні сторони тих самих суспільних відносин. Утім від того норми, що входять до складу конкретних інститутів, не змінюють свою галузеву належність. У цьому лише виявляються глибинні зв'язки між різними елементами системи права, які дозволяють здійснювати комплексне та ефективне правове регулювання.

Вважаємо, що припущення про можливість існування так званих комплексних або міжгалузевих, інститутів права за-сноване на їх ототожненні з інститутами законодавства¹. Достатньо часто в одному нормативному акті правотворець розміщує норми різної галузевої належності з метою надати більш комплексний та практично зручний інструментарій для здійснення правового регулювання. Це допустимо, адже не всі галузі права містять вимогу щодо монізму свого джерела, і комплексність нормативного акта дозволяє створити більш ефективний та зрозумілий режим правового регулювання. Проте як галузь права включає в себе тільки норми, які знаходяться в межах предмета її регулювання, та тією чи іншою мірою відбивають галузевий метод, так і її підсистеми, правові інститути можуть містити тільки такі норми, які регулюють відносини, що є предметом лише однієї галузі права. Більше того, саме по собі припущення про можливість існування міжгалузевих (комплексних) інститутів порушує системну єдність права і розриває однопорядкові

¹ Під інститутом законодавства ми розуміємо структурно оформлену групу нормативних приписів, які в ідеалі мають бути формальним вираженням інституту права (як змісту). Втім інститути законодавства, які традиційно виражаються у вигляді самостійного законодавчого акта або його частини, можуть включати в себе і приписи різної галузевої належності. Така комплексність пояснюється необхідністю та ефективністю всебічного регулювання певного питання в межах одного нормативного акта.

співвідношення його системи і підсистем. Як правильно вказує Д. А. Керимов, «тільки законодавству властиво створювати комплексні галузі і інститути права, але саме право, будучи об'єктивною категорією, не здатне мати комплексні галузі та інститути»¹.

Кількісна ознака інституту права. При визначенні поняття «інститут права» доцільно звернутися до лексикографічних джерел, у яких поняття «інститут» (у контексті права) традиційно визначається як «сукупність норм права, які регулюють будь-які однорідні, відокремлені суспільні відносини»², «сукупність норм права у визначеному колі суспільних відносин»³, «сукупність норм права у будь-якій сфері суспільних відносин»⁴. «Великий енциклопедичний юридичний словник» містить термін «інститут права», під яким автори розуміють «сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин»⁵. Як справедливо підкреслює О. А. Киримова, серед учених наявна єдність думок з приводу того, що під правовим інститутом слід розуміти групу норм, що об'єктивно склалася всередині галузі права⁶. На те, що інститут – це завжди певна сукупність норм, вказували і в науці кримінального права⁷.

¹ Керимов Д. А. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)*. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 270.

² *Словарь иностранных слов*. 12-е изд., стер. / гл. ред. Ф. Н. Петров. М. : Рус. яз., 1985. С. 196.

³ *Советский энциклопедический словарь*. 4-е изд. / гл. ред. А. М. Прохоров. М. : Совет. энцикл., 1986. С. 494.

⁴ Див.: Ожегов С. И. *Словарь русского языка* : ок. 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. 18-е изд., стер. М. : Рус. яз., 1987. С. 205.

⁵ *Великий енциклопедичний юридичний словник* / [Д. С. Азаров та ін.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ун-т права. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрид. думка, 2012. С. 353.

⁶ Киримова Е. А. *Правовой институт (теоретико-правовое исследование)* : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 69.

⁷ *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403; Харитонов С. О. *Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України* : монографія. Харків : Право, 2018. С. 15; Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф.

Водночас у теорії кримінального права наявні й протилежні думки. Так, М. В. Шепітько припускає можливість формально-юридичного закріплення інституту права у формі норми або групи норм¹, проте пояснень на підтримку цієї тези не наводить. Н. О. Лопашенко і Т. В. Кленова вказують, що інститут може складатися і з однієї кримінально-правової норми. Прикладом таких інститутів вчені вважають амністію та помилування². По-перше, видається, що одна норма, якою б детальною вона не була, не здатна утворити інститут права, оскільки не спроможна ані забезпечити самостійний режим правового регулювання певних суспільних відносин чи окремих їх сторін, ані претендувати на такий рівень автономності у регулюванні суспільних відносин, який був би здатен поставити її на один рівень з іншими інститутами права. По-друге, визнання можливості існування інститутів права, які складаються з однієї норми, прямо порушувало би правила формальної логіки та ставило б частину й ціле на один рівень. Навіть ті дослідники, які припускають теоретичну можливість існування правового інституту, представленого однією нормою, визнають, що практично такі інститути відсутні, оскільки одинична правова норма не здатна охопити всі аспекти опосередковуваних суспільних відносин³. Що ж до наведеного Н. О. Лопашенко та Т. В. Кленовою прикладу, вважаємо, що і амністію, і помилування більш доцільно розглядати як частини інституту звільнення

Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. С. 23; Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 177.

¹ Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2018. С. 196.

² Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 61; Кленова Т. В. Основы теории кодификации уголовно-правовых норм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Самара, 2001. С. 195; Денисова А. В. Системные образования в структуре уголовного права. *Вектор науки ТГУ*. 2009. №2 (5). С. 41; Классен А. Н., Максимова В. Г. Правовая природа института помилования в современной российской уголовно-правовой науке. *Вестн. ЮУрГУ. Серия: Право*. 2008. №8 (108). С. 57–59.

³ Див.: Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 135.

від покарання. Крім того, на нашу думку, видається абсолютно недоцільним ототожнювати кількість статей у законі з кількістю норм права. Навіть одна частина статті КК може іноді містити декілька самостійних правових приписів, що повною мірою застосовно і до амністії з помилуванням.

Характер зв'язку між суспільними відносинами, що регулюються інститутом права. Це питання зазвичай не піддається самостійному ґрунтовному аналізу дослідниками, які вивчають інститути права. Однак більш прискіпливий погляд дозволяє дійти висновку про те, що вчені, характеризуючи зв'язки між такими відносинами, використовують різноманіття категорій. Так, у науці пропонується визнавати предметом правового регулювання інституту, зокрема: а) групу змістовно однорідних суспільних відносин (В. М. Попович)¹; б) вид (групу) суспільних відносин (Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва, В. С. Якушев)²; в) вид (сторону) однорідних суспільних відносин (С. М. Олейников та О. О. Уварова, В. В. Лазарев, Ю. К. Осипов)³; г) подібні, споріднені видові відносини (О. А. Киримова, М. С. Жук)⁴; д) тотожні або тісно пов'язані однорідні суспільні відносини (М. І. Панов, О. М. Литвинов)⁵; е) тотожні або однорідні суспільні відно-

¹ Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 173.

² Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Харків : ТОВ «Одіссей», 2007. С. 222–223; Якушев В. С. О понятті правового інституту. *Правоведение*. 1970. № 6. С. 67.

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 185; Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и права : учеб. для вузов. М. : Спарк, 1998. С. 221; Осипов Ю. К. Понятие институтов гражданского процессуального права. *Правоведение*. 1973. № 1. С. 55.

⁴ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 70; Жук М. С. Предмет регулювання уголовно-правового інституту. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М., 2011. С. 39.

⁵ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403; Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, А. А. Васи́льєв та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : НікаНова, 2015. С. 20.

сини, а також суспільні відносини, похідні від інших суспільних відносин, або суспільні відносини, пов'язані між собою іншим чином (В. Д. Філімонов)¹.

Як можна побачити, єдність думок щодо обсягу тих суспільних відносин, які можуть бути врегульовані інститутом права, відсутня. Позиції вчених із приводу цього є різними, починаючи від ідеї про те, що інститут може опосередковувати лише певну сторону суспільних відносин і аж до твердження про можливість визнання предметом регулювання інституту цілого масиву суспільних відносин, пов'язаних між собою, в тому числі «іншим чином». Видається, що саме в цій розбіжності полягає причина іменування на сторінках юридичної літератури інститутами правових утворень, які абсолютно не відповідають одне одному ні за обсягом, ні за змістом. Слід надати певні пояснення з указанного питання.

Перш за все найбільш очевидним обмежувачем обсягу суспільних відносин, які можуть бути опосередковані інститутом права, виступає предмет галузі права, до складу якої входить відповідний інститут. Оскільки інститут є складовою частиною галузі права, то й врегульовувати він може лише ті відносини, що становлять її предмет. По-друге, теза про те, що інститут може опосередковувати суспільні відносини, «пов'язані між собою іншим чином», є незадовільною. Зв'язок між відносинами, що регулюються певним правовим інститутом, повинен бути конкретним і зрозумілим. Недотримання цієї вимоги веде до руйнування системних зв'язків у кримінальному праві та до формування інститутів, які не є внутрішньо логічно пов'язаними, та норми яких не об'єднані єдиним напрямом впливу та правовими принципами. По-третє, відносини, які опосередковуються інститутом, далеко не завжди є подібними або тотожними. Так, наприклад, інститут множинності злочинів опосередковує відносини, що пов'язані з повторністю, сукупністю та рецидивом злочинів. Спільним для цих відносин виступає вчинення особою двох або більше злочинів. Проте спільні риси на цьому не закінчуються. Так само і інститутом співучасті будуть охоплюватись як відносини, що пов'язані з кваліфікацією діянь спів-

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 10.

учасників та особливостями поставлення спільно вчиненого злочину у провину, так і відносини, що виникають із приводу призначення покарання співучасникам. Хоча всі такі відносини й «пронизані» єдиною ідеєю забезпечення диференціації відповідальності за спільно вчинене діяння, навряд чи їх можна визнати тотожними чи подібними. Нарешті, слід підтримати ідею про те, що інститути можуть виникати задля комплексного регулювання певної сторони відповідних суспільних відносин. Саме так, наприклад, виникли інститути незакінченого злочину, співучасті, призначення покарання тощо. Більшість функціональних інститутів кримінального права¹ виникли задля обслуговування конкретної правової операції чи забезпечення іншої внутрішньогалузевої функції (обґрунтування і встановлення меж відповідальності за злочин, який не було доведено до кінця, за участь особи у злочині, коли така особа безпосередньо або опосередковано не виконувала об'єктивну сторону тощо). З огляду на наведене вище, вважаємо, що інститут права регулює або певний вид (за предметною ознакою), або певну сторону (за функціональною) однорідних суспільних відносин, що можуть бути логічно, але умовно відокремлені від інших у межах конкретної галузі права.

Характер зв'язку між інститутом права та галуззю права та інститутів права між собою. Д. А. Керимов писав, що галузь права як підсистемне утворення системи права сама виступає системою щодо інститутів права, які її становлять. Проте й інститут права має всі ознаки системного правового утворення, бо є об'єктивно сформованою всередині галузі права групою правових норм, що регулюють з необхідною деталізацією типові суспільні відносини і в силу цього набувають відносної самостійності, стійкості й автономності функціонування. З цього визначення випливає, що інститут права відрізняється від галузі права перш за все обсягом предмета регулювання². Разом з тим інститут права як підсистема системи галузі права має спільні з нею характеристики – об'єктивну

¹ Детальніше див. с. 51–55 монографії.

² Керимов Д. А. *Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права)*. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 268.

відокремленість і органічну єдність компонентів, специфічність методу, відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування. Така автономність, проте, має значно нижчий рівень порівняно з галуззю права¹.

У роботах з теорії права однією з ознак правового інституту визнається його здатність до автономного, відносно самостійного функціонування в межах галузі права, спроможність здійснювати регулятивний вплив на суспільні відносини незалежно від інших інститутів права². Категорично заперечуючи цю думку через відсутність у правового інституту закінченого, всеохоплюючого механізму регулювання правових відносин, О. А. Киримова вказує на відносну самостійність правового інституту порівняно з іншими утвореннями того ж рівня³.

Видається, що насправді окреслена дискусія являє собою виключно спір про терміни, за якого вчені, однаково розуміючи характер співвідношення між галуззю права та інститутами, що до неї входять, використовують різні категорії при описі цього зв'язку. Говорячи про відносну самостійність інституту в межах галузі права, ми підкреслюємо, що така автономність наявна лише стосовно інших утворень однопорядкового рівня – інших інститутів цієї галузі. У відносинах із галуззю права інститут не здатен функціонувати автономно, оскільки, як справедливо вказує О. О. Уварова, повнота правового регулювання конкретного виду суспільних відносин досягається лише засобами всієї галузі права і не може бути досягнута засобами лише правового інституту⁴.

Наведене вище стає очевидним при аналізі механізму кримінально-правового регулювання. Застосування норм окремого інституту, будь-то Загальної чи Особливої частини,

¹ Керимов Д. А. Философские проблемы права. М. : Мысль, 1972. С. 300.

² Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2010. С. 250.

³ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 82–83.

⁴ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 186.

здатне лише адресувати конкретне вузьке питання, яке виникає під час врегулювання кримінально-правового конфлікту. Сама «логічна норма» кримінального права утворюється за рахунок поєднання приписів Загальної та Особливої частин, і жоден з її інститутів не може самостійно охопити всю багатогранність регульованих відносин, а отже, не здатний забезпечити виконання функцій кримінального права.

Саме тому слід погодитись із твердженням М. І. Панова, що інститут кримінального права відрізняється від галузі права за обсягом предмета правового регулювання, оскільки регулює лише окрему сферу суспільних відносин, що належить до регулювання кримінального права або ж виконує лише окремі (обмежені) обсяги його функцій. Отже, інститут співвідноситься з кримінальним правом як галуззю права як частина і ціле¹. Розвиваючи цю думку, М. В. Шепітько зазначає, що будь-який інститут кримінального права має бути спрямований на виконання всіх основних функцій галузі – охоронної, регулятивної та превентивної. Додаткові ж функції (виховна, компенсаційна та заохочувальна)² можуть як збігатися з аналогічними функціями всієї галузі кримінального права, так і відрізнятися від них³.

З огляду на вищенаведене можна стверджувати, що інститут права перебуває у відносинах субординації з галуззю права, де зміст та функціональне призначення інституту підкорені змісту та функціям галузі права. Проте й інститути, розвиваючись відносно автономно в межах галузі права, здійснюють зворотний вплив на неї, визначаючи її зміст та форму, і, таким чином, перебувають у відносинах координації.

Закономірно виникає питання про можливість існування галузі права, норми якої не об'єднані в правові інститути. Слід

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403.

² Панов М. І. Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права. *Право України*. 2017. №2. С. 14–21.

³ Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія / Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2018. С. 196–197.

погодитись із О. А. Киримовою, яка наголошує, що інститути права володіють таким ступенем виокремлення норм, що при вилученні з правового регулювання окремого правового інституту стає неможливою регламентація цього виду суспільних відносин¹. Об'єктивно складаючись у межах галузі права, правові інститути стають невід'ємним і відносно самостійним її елементом. Відносна самостійність пояснюється тим, що інститути, взяті відокремлено від усієї галузі права, не здатні самостійно врегульовувати суспільні відносини; утім і галузь права без конкретних інститутів не може виконувати своє функціональне призначення.

Водночас постає наступне питання про те, яким чином забезпечується взаємовплив галузі права та інституту, що до неї входить. Простіше кажучи, з'ясуванню підлягає те, що ж є запобіжником, який не дозволяє конкретному інституту права, набувши ознак відносної самостійності, розвиватися далі власним шляхом, і який забезпечує гармонію між розвитком галузі права та інститутів, що до неї входять. Видається, що такою наскрізною ниткою, що забезпечує єдність правового регулювання, виступають принципи права.

Під принципами права в сучасній науці розуміють «відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності й підвалини даного типу держави і права, є порядковими із сутністю права і утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній потребі побудови і зміцнення певного суспільного ладу»². Стосовно принципів кримінального права М. І. Панов указує, що ними є «...концептуальні ідеї, базові правоположення, що акумулюють у собі фундаментальні досягнення кримінального правотворення і правозастосування в їх узагальненому вигляді, та виступають «квінтесенцією» знань у сфері науки

¹ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 69.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 633.

і практики кримінального права... Принципи виступають «становим хребтом», основою кримінального права, визначають його сутність, внутрішню структурованість та зміст»¹. А. В. Денисова зазначає, що принципи кримінального права є елементами галузевого системозберігаючого механізму, на які покладено завдання збереження кримінальним правом його цілісності й основних галузевих властивостей при різного роду змінах, що порушують усталене функціонування системи кримінального права².

Інститути хоча й можуть формувати власні, більш детальні принципи, але залишаються пов'язаними принципами вищого рівня – принципами, які характерні для всієї галузі права. Є. С. Назимко справедливо стверджує, що хоча деякі кримінально-правові інститути мають свої, неповторні принципи, вони все одно є проявом загальних принципів кримінального права³. Саме такі принципи кримінального права як відповідальність лише за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що передбачене у КК, особистого і винного характеру відповідальності, економії кримінально-правового впливу та диференціації й індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання виконують цементуючу функцію в галузі права та забезпечують відповідні координаційні зв'язки між галуззю та інститутами, що до неї входять.

Водночас слід визнати, що інститути кримінального права стосовно один одного перебувають або у відносинах координації, або взаємовиключають можливість застосування норм іншого інституту. Координація спостерігається на рівні формування складу злочину та застосування заходів кримінально-правового характеру, в тому числі й призначення покарання. Так, інститути співучасті та незакінченого зло-

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 823.

² Денисова А. В. Системність російського уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 175.

³ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2016_1_20 (дата звернення: 01.02.2019).

чину як би доповнюють зміст усіх норм інститутів Особливої частини кримінального права, які встановлюють відповідальність за умисні злочини. Норми вказаних вище інститутів мають перебувати у відповідності з нормами інститутів суб'єкта злочину, суб'єктивної сторони, призначення покарання та звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Аналогічно норми інститутів покарання та його призначення повинні перебувати у відповідності з санкціями статей Особливої частини КК. У протилежному випадку, здійснення кримінально-правового регулювання видається або неефективним, або взагалі неможливим. В інших випадках застосування норм одних інститутів звужує або ж взагалі унеможливує застосування норм інших. Наприклад, при застосуванні інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності відпадає або ж значно звужується (якщо йдеться про умовні види звільнення) можливість застосування інституту призначення покарання.

Питання про можливість включення ненормативних елементів у структуру інституту права. Окремим питанням, яке викликає дискусії в науковому середовищі, є можливість включення до інституту права ненормативних елементів та юридичних конструкцій. Заперечуючи саму можливість такого віднесення, Т. В. Кленова вказує, що це призводить до змішування галузі права з юридичною наукою та правозастосовною практикою¹. Загальновизнаною вважають тезу про виключно нормативний характер інституту права Ю. М. Савельєв² та В. Д. Філімонов³. Останній взагалі виокремлює інститути права та теоретичні інститути права. Теоретичні інститути виступають науковою підставою для розробки законодавцем інститутів права. При цьому вчений підкреслює, що значна кількість правових інститутів виникла

¹ Кленова Т. В. Соотнесение норм и предписаний в институтах уголовного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. : Велби, 2007. С. 186–187.

² Савельев Ю. М. Институт уголовно-правовой ответственности. *Вектор науки ТГУ. Серия: Юрид. науки*. 2016. №2 (25). С. 68.

³ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 10.

на ґрунті раніше опрацьованих у юридичній науці теоретичних кримінально-правових інститутів. М. І. Панов визначає інститут кримінального права як систему правових норм та нетипових нормативних конструкцій, заперечуючи, таким чином, можливість віднесення до нього ненормативних елементів¹.

Як справедливо зазначає М. С. Жук, саме питання про можливість віднесення ненормативних елементів до структури інституту права має фундаментальний та методологічний характер і засноване на розумінні права як феномену². Постмодерне розуміння права вже не обмежується системою формально визначених норм та правил поведінки. Р. З. Лівшиц переконливо доводить, що на сучасному етапі праворозуміння воно розглядається не тільки і не стільки як система норм, а й як система ідей та реальних відносин³. Видається, що сумніви у виключно нормативному характері інституту права мав і А. С. Піголкін, який хоча й визначав право як сукупність правових норм, але включав до інститутів і принципи права, і «загальні положення»⁴.

Дійсно, сучасний етап розуміння права вже не може обмежуватися нормативістським його сприйняттям. Незважаючи на головну та спрямовуючу роль правових норм, система права вже не вичерпується виключно нормами. Правові ідеї, концепції, доктрина та правозастосовна практика становлять сучасну правову дійсність. Цим пояснюється зростаюча роль судової практики та прецеденту як джерела правових приписів. Так само і роль тлумачення права та

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403; Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 228.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 57.

³ Лившиц Р. З. Теория права : учебник. М. : БЕК, 1994. С. 62–64.

⁴ Теория государства и права : учебник / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев, А. Х. Саидов ; под ред. А. С. Пиголкина. М. : Юрайт-Издат, 2005. С. 357.

втілення сучасних правових ідей у правову дійсність постійно зростають. Указане стає очевидним при критичному погляді на роль практики Європейського суду з прав людини у тлумаченні та застосуванні правових приписів, коли часом правові ідеї і правова доктрина переважають текст закону, а інколи й надають йому принципово нового розуміння. Аналогічно й висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, які багато в чому є результатом використання правової доктрини, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Ці висновки за своєю природою не є нормативними утвореннями, але вони включають квазінормативні приписи, які вже не становлять просту інтерпретацію тексту закону, а є продуктом творчого процесу, у результаті якого створюються нові правила, покликані врегульовувати розбіжності та заповнювати прогалини у законодавстві. Такі правила не виникають на порожньому місці. Вони вже давно розроблені, сформульовані й наявні в галузі права у вигляді відповідних правових ідей і доктрини. Таким чином, урегульовуючи відповідні розбіжності у праві та застосовуючи правову доктрину, Верховний Суд так само приводить правову дійсність у відповідність до інститутів права, але застосовує при цьому ненормативні елементи саме цих інститутів.

Як правильно вказує М. С. Жук, на сучасному етапі правовий інститут – це не стільки нормативне, скільки ідейно-нормативне утворення¹. Схоже, цю тезу підтримує і А. В. Денисова. На її думку, актуальні, затребувані в юридичній практиці правові приписи кримінально-правового характеру можуть міститися не тільки в тексті КК, а й в інших джерелах кримінального права. Як приклад, у низці постанов Пленуму Верховного Суду містяться приписи про правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. І ці приписи рекомендаційного характеру мають бути віднесені до інституту співучасті².

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 57.

² Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 171–172.

Проте в теоретичній посилці М. С. Жука вбачається певна логічна проблема, що потребує свого осмислення. Вчений розвиває розуміння внутрішньої структури кримінально-правового інституту як сукупності нормативного матеріалу, правових принципів і відповідних кримінально-правових відносин¹. Водночас ми вважаємо кримінально-правові відносини предметом та результатом правового регулювання інституту права, а не його змістом. Кримінально-правовий інститут, як елемент галузі права та системи права в цілому, є регулятором суспільних відносин, і включення самих цих відносин до складу інституту права означатиме змішування предмета і засобу правового впливу. В свою чергу, принципи права стоять якби над інститутом і є квінтесенцією його змісту, а отже, їх включення до складу інституту означало б порушення правил формальної логіки².

З огляду на це, вважаємо, що ненормативні (а також квазінормативні) елементи поряд із правовими нормами утворюють зміст інституту. Тісне переплетення правової доктрини з самою галуззю права на сьогодні не дозволяє відмежувати правові ідеї від галузі права, оскільки ці самі ідеї втілюються при застосуванні правових норм і визначають їх зміст (що, на превеликий жаль, далеко не завжди є правильним щодо норм закону). Водночас зазначимо, що зростаюча роль ненормативних складових у системі інституту права не заперечує та жодним чином не применшує значення правових норм як центрального елемента його структури. Правова доктрина та правова дійсність будуються навколо правових норм та забезпечують їх постійне критичне осмислення, оновлення та вдосконалення. Це забезпечує постійну динамічність правової системи, а в ідеалі має й сприяти її стабільності.

Функціональна ознака правового інституту. А. С. Піголкін указував, що до правового інституту входить сукуп-

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 57.

² Схожих міркувань доходить і А. В. Денисова, яка, проте, пропонує визнавати інститут права виключно нормативним елементом системи галузі, що реалізується в кримінально-правових відносинах і є пронизаним загальноправовими та галузевими принципами, але не включає структурно їх у свій зміст.

ність норм, яка регулює якісно однорідні суспільні відносини, або навіть якесь окреме одне специфічне відношення, яке є достатньо важливим для механізму правового регулювання. Правовому інституту притаманні певні загальні положення та специфічні юридичні поняття, які визначають особливий режим регулювання. Відмітною ознакою правового інституту є й те, що кожен інститут виконує специфічну, притаманну лише йому функцію¹. Ця функціональна ознака видається особливо важливою і тому, що інститути Загальної частини кримінального права історично виникли і розвивалися саме базуючись на їх уніфікуючому, об'єднуючому і узагальнюючому призначенні, спрямовуючи інститути Особливої частини та створюючи необхідні передумови для їх застосування.

Досліджуючи функції правового інституту, вважаємо за доцільне зауважити, що вони можуть бути розподілені на загальні та конкретні. Загальними є функції, які притаманні будь-якому інституту права поза залежністю від його галузевої належності. Вони визначаються самою суттю інституту права як підсистемного утворення, його місцем як проміжної ланки між нормою та галуззю права та метою формування таких правових об'єднань. Конкретні функції інститутів обумовлені тим завданням, які вони виконують у внутрішньогалузевому механізмі правового регулювання. Конкретні функції інститутів визначаються з урахуванням предмета правового регулювання та функції всієї галузі права, до якої структурно належить відповідний правовий інститут.

Стосовно розуміння загальної функції інституту права думки вчених розрізняються. С. С. Алексєєв наголошував на тому, що інститут здатен забезпечити цілісне, відносно завершене правове регулювання суспільних відносин². В. І. Гойман пішов навіть далі у цих міркуваннях і вказував, що правовий інститут повинен включати такий набір дефінітив-

¹ Теория государства и права : учебник / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев, А. Х. Саидов ; под ред. А. С. Пиголкина. М. : Юрайт-Издат, 2005. С. 356–357.

² Алексєєв С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 146–149.

них, уповноважуваних, забороняючих та інших норм, який покликаний забезпечувати безпрогальне регулювання суспільних відносин і відсутність колізій з іншими структурними елементами системи права, вказуючи, що саме у цьому і полягає його функціональне призначення¹. Заперечуючи наведене твердження, В. П. Коняхін вказує: «Положення про те, що правовий інститут не створює колізій у системі права, на нашу думку, є очевидною ідеалізацією правових реалій. Внутрішня неколізійність правового інституту не є гарантією виключення колізій з іншими і між іншими інститутами галузі або міжгалузевих колізій, які можуть залишатися латентними протягом тривалого часу»².

Видається, що критика В. П. Коняхіна заснована на занадто буквальному розумінні безпрогальності. Зрозуміло, що цілісність, безпрогальність та неколізійність правового регулювання є ідеальними, бажаними ознаками правового інституту, які є важкодосяжними в умовах об'єктивного відставання права від розвитку суспільних процесів та високого рівня суб'єктивного елементу у правотворенні. Водночас ступінь наближеності правового інституту до вказаних ознак визначає ступінь його сформованості та логічної завершеності. Це, в свою чергу, дозволяє сформувати певний еталон при критичному аналізі існуючих кримінально-правових інститутів. Вважаємо, що безпрогальність і неколізійність правового регулювання мають бути визнані першочерговим завданням та загальною функцією кожного окремого інституту права, метою його системного розвитку та критерієм для аналізу «зрілості» конкретного інституту в межах галузі права.

Функціональне призначення інституту права виявляється і у зв'язку між нормами, що до нього входять. Такі норми не лише є пов'язаними одна з одною, а й утворюють певну внутрішню структуру. В теорії права відзначається, що для структури правового інституту характерними є: а) наявність

¹ Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юрист, 2001. С. 200.

² Коняхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2002. С. 184.

комплексу рівноправних нормативних приписів; б) юридична різнорідність приписів; в) об'єднання всіх норм стійкими, закономірними зв'язками, які виявляються у загальних приписах, а найголовніше – в юридичній конструкції¹. Всі норми, що входять до складу інституту права, мають у своїй сукупності забезпечувати достатній інструментарій для врегулювання певної сторони відповідної групи суспільних відносин, та при цьому дозволяти конкретному інституту функціонувати хоча й у взаємозалежності, але й відносно автономно від інших.

Очевидно, що конкретні функції правового інституту визначаються завданнями і функціями відповідної галузі права. Теоретики права справедливо відзначають, що саме функції інституту і є тим головним чинником, який об'єднує галузеві норми в самостійний правовий інститут та дозволяє забезпечити в межах свого предметного простору повноту, цілісність і завершеність правового регулювання, яке в ідеалі не повинно містити прогалин². Ми підтримуємо позицію М. І. Панова, який указує, що «інститут кримінального права забезпечує конкретизацію регулювання кримінально-правових відносин, організаційне упорядкування та систематизацію норм кримінального права. Тим самим він дає можливість більш точно і предметно розуміти кримінальне право, його норми, завдання та функції, що має важливе значення для забезпечення його ефективності»³.

Систематизуючи наявні в теорії права позиції, О. А. Киримова наводить власне визначення та ознаки правового інституту. Під ним вчена розуміє відокремлений комплекс правових норм, що регулює за допомогою специфічних прийомів і способів однорідний вид або сторону суспільних відносин. Ознаками інституту права є такі: а) це правове утво-

¹ Див.: Алексеев С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 31.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 188.

³ Там само. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403.

рення, яке складається об'єктивно; б) відносна самостійність; в) наявність стійкого, об'єктивно відокремленого і специфічного методу правового регулювання, що визначається специфікою правових відносин, які ним регулюються; г) наявність або принципова можливість формування загальних понять у межах видових явищ¹. Ми вважаємо в цілому можливим використати наведене визначення як базисне при встановленні змісту інституту кримінального права, але з низкою зауважень. По-перше, як ми вказували раніше, інститут права є не суто нормативним, а ідейно-нормативним утворенням, яке включає в себе в тому числі елементи правової доктрини та квазінормативні утворення (рішення Європейського суду з прав людини, обов'язкові до застосування висновки вищих судових інстанцій тощо). По-друге, інститути складаються й існують як підсистеми виключно у межах галузі права. По-третє, необхідною ознакою інституту є його функціональне призначення.

С. С. Алексєєв вказує, що інститут права є основою галузі права, першою та найбільш важливою сходинкою в її формуванні; система права багато в чому і є системою його інститутів, оскільки саме через інститути юридичні норм утворюють галузь права². При цьому в теорії права також зазначається, що на відміну від галузі права (формування якої визначено домінантою інтеграції правових норм навколо великого масиву стійких однорідних відносин) виникнення інститутів права всередині галузі є результатом диференціації інтегрованих у систему правових норм та їх структурно-змістового відокремлення відповідно до видової специфіки відносин того самого роду³.

З огляду на це неможливо оминати і питання про те, що ж є підставою інституту права, що обумовлює необхідність існування такої категорії. На наш погляд, достатньо точну

¹ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 81–87.

² Алексєєв С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 119.

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016–. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 186.

відповідь на окреслене питання надано в роботі В. Д. Філімонова, який вказує, що підставою інститутів кримінального права є соціальна потреба в такому правовому утворенні, яке, будучи вираженим у моделі певної сукупності взаємопов'язаних правових норм, спрямоване на вирішення суперечностей у суспільному житті¹. Така соціальна потреба виникає тоді, коли для ефективного правового регулювання суспільних відносин необхідний відокремлений і одночасно взаємопов'язаний комплексний вплив². Незважаючи на певну складність вказаного формулювання, воно цілком справедливо визначає соціальну підставу інституту права, яка полягає в тому, що саме виникнення й існування інститутів права обумовлено соціальним запитом на більш високий рівень організації нормативної матерії, на надання більшої системності та взаємопов'язаності правовому регулюванню й вирішенню соціальних суперечностей. Зміст конкретних соціальних суперечностей визначає форму та найбільш ефективні шляхи правового реагування, виявляє взаємозв'язок між явищами, що відбуваються в суспільстві, та забезпечує взаємотяжіння правових норм задля створення безпрогального режиму правового регулювання. Як справедливо далі вказує В. Д. Філімонов, формування інститутів кримінального права не є самоціллю. Вони створюються для виконання завдань, що стоять перед правом. Закріплення ж цих інститутів у приписах закону відбувається за умови, що для ефективного виконання певної кримінально-правової функції необхідним є комплексний вплив певної сукупності пов'язаних між собою норм кримінального права³.

В. Д. Філімонов зробив спробу надати системне визначення інституту кримінального права. Під ним учений розуміє сукупність правових норм, яка, об'єднавши у своєму складі взаємопов'язані правила поведінки, здійснює з метою попередження злочинів та відновлення порушеної ними соціальної справедливості комплексне регулювання тотожних та одно-

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 104.

² Там само. С. 169.

³ Там само. С. 119.

рідних суспільних відносин, а також відносин, похідних від інших суспільних відносин, чи пов'язаних між собою іншим чином суспільних відносин¹. Запропоноване В. Д. Філімоновим визначення навряд чи можна визнати вдалим. По-перше, з його аналізу може скластися враження, що автор не вбачає системність обов'язковою ознакою правового інституту, а допускає можливість його формування навколо будь-якої сукупності норм, які виконують єдине функціональне завдання. По-друге, окреслене визначення не відображає необхідний масштаб правового регулювання на рівні інституту. Комплексність можуть забезпечувати, наприклад, як норми, які регулюють співучасть у цілому, так і норми, які регулюють питання кваліфікації дій та кримінальної відповідальності пособника. При цьому навряд чи другу сукупність норм можна визнати самостійним інститутом права, незважаючи на те, що вона опосередковує тотожні та однорідні суспільні відносини. Інакше кажучи, запропоноване В. Д. Філімоновим визначення допускає можливість майже нескінченного вертикального поділу інститутів та існування «інститутів у інститутах». Це видається порушенням законів формальної логіки. По-третє, твердження про те, що норми, які входять до складу інститутів кримінального права, можуть урегульовувати не тільки тотожні, однорідні та похідні суспільні відносини, а й відносини, пов'язані між собою іншим чином, унеможливорює встановлення меж інституту та його відмежування від галузі права. Усі відносини, які регулюються кримінальним правом, так чи інакше пов'язані між собою, оскільки розвиваються навколо категорій злочину, кримінальної відповідальності за нього та застосування інших заходів кримінально-правового характеру. З огляду на це, виходячи із запропонованого визначення, інститути кримінального права можуть формуватися довільно, включаючи в себе будь-які правові норми, адже відносини, врегульовані ними, завжди будуть певним чином пов'язані. Такий підхід, на наше переконання, не можна визнати задовільним.

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 157.

У теорії вітчизняного кримінального права під його інститутом розуміється елемент структури кримінального права – система (блок) відносно відокремлених, але органічно пов'язаних між собою норм кримінального права, що регулюють певну групу тотожних або тісно пов'язаних однорідних суспільних відносин. Інституту кримінального права притаманні такі ознаки: а) є відносно самостійним нормативно-правовим утворенням; б) регулює відносно самостійну і стійку групу суспільних відносин у сфері злочинів та покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру, виконує інтегративну функцію для відповідної групи кримінально-правових норм; в) у межах обсягу правового регулювання визначає принципи інституту, його специфічні поняття, юридичну термінологію, які в цілому знаходяться у відносинах координації із загальними положеннями кримінального права¹.

Є. С. Назимко виокремлює базисні (які походять з його поняття) та додаткові (що дають можливість охарактеризувати специфічні риси та здійснити класифікацію) ознаки кримінально-правових інститутів. До базисних ознак вчений відносить галузеву приналежність правових норм, що утворюють кримінально-правовий інститут; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення інституту у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання; завдання та принципи правового інституту². Додатковими ознаками кримінально-правового інституту вчений вважає домінуючий метод кримінально-правового регулювання, структуру та функції інституту, спеціалізацію кримінально-правового матеріалу, взаємозв'язок з інститутами кримінального та інших галузей права³.

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403.

² Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpre_2016_1_20 (дата звернення: 01.02.2019).

³ Його ж. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17 (дата звернення: 01.02.2019).

Російський дослідник інститутів кримінального права М. С. Жук на підставі власного аналізу виокремив такі ознаки кримінально-правового інституту: 1) ідейно-нормативний і відповідний йому соціологічний зміст; 2) множинність норм; 3) галузева чистота норм; 4) відокремлений ознаками юридичного факту предмет правового регулювання в межах галузі права; 5) взаємозв'язок ідей та норм для вирішення завдань цілісного та безпрогального регулювання правовідносин; 6) спрямованість на вирішення деталізованих внутрішньогалузевих і зовнішніх для галузі соціальних завдань; 7) зовнішнє оформлення норм у структурі актів, які становлять джерела кримінального права. Через ці ознаки автор виводить визначення інституту кримінального права як зовнішньо оформленого структурного елементу галузі кримінального права, що являє собою підпорядковану її принципам та завданням, засновану на власній ідейній платформі систему кримінально-правових норм, які покликані цілісно та безпрогально регулювати частину кримінально-правових відносин, що зумовлена специфікою юридичного факту, який їх викликає¹.

У цілому наведене М. С. Жуком визначення інституту кримінального права можна визнати задовільним з метою проведення цього дослідження із застереженням про те, що інститут може включати в себе не лише норми права, а й ненормативні та квазінормативні елементи.

Окремого вивчення потребує і питання про класифікацію інститутів права. О. А. Киримова наводить таку класифікацію всіх інститутів: а) за предметно-галузевою ознакою – галузеві й змішані; б) за способом регулювання суспільних відносин – матеріальні, процесуальні та процедурні; в) за сферою правового регулювання – загальні та спеціальні; г) за функціональною роллю – засновницькі, регулятивні та правоохоронні; д) за структурою – прості та складні (такі, що складаються з субінститутів); е) за формою законодавчого закріплення – такі, що виражені у самостійному законодавчому акті, у структурному підрозділі нормативного акта,

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 70–72.

у частині такого структурного підрозділу або у деяких нормативних актах¹. С. М. Олейников та О. О. Уварова пропонують схожу класифікацію: а) за предметом правового регулювання та галузевою належністю їх норм – галузеві та міжгалузеві (комплексні) інститути; б) за елементним складом – прості й складні; в) за змістом суспільних відносин, що становлять предмет регулювання, – матеріальні та процесуальні; г) за функціями права – регулятивні та охоронні².

Говорячи про класифікацію власне інститутів кримінального права, слід погодитись із М. С. Жуком, який указує, що недоліками сучасного вчення про кримінально-правові інститути є те, що вчені: а) намагаються побудувати їх систему без проведення попередньої класифікації; б) будують систему, базуючись передусім на існуючій структурі кримінального закону³. Такий підхід спостерігається у працях Н. О. Лопашенко⁴ та С. С. Пірвагідова⁵.

Ю. В. Баулін допускає використання множинності критеріїв при побудові системи інститутів кримінального права. Він стверджує, що є достатні підстави виокремлювати інститути кримінальної відповідальності за закінчений і незакінчений злочин; за злочин, вчинений одноособово або у співучасті; за вчинення особою одного або декількох злочинів тощо. Вчений вказує на можливість залучення й інших критеріїв при виділенні інститутів кримінального права, зокрема інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. Ю. В. Баулін також указує на можливість

¹ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 97–133.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016–. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 190.

³ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 110.

⁴ Лопашенко Н. А. Введение в уголовное право : учеб. пособие. М. : Волтерс Клувер, 2009. С. 20.

⁵ Пірвагідов С. С. Понятие, источники и принципы уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран – участниц Содружества Независимых Государств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь, 2002. С. 53–57.

виокремлення підгалузей кримінального права, якими є, наприклад, сукупність норм, що визначають кримінально-правові наслідки вчинення злочину, або цілісна сукупність кримінально-правових норм про кримінальну відповідальність за певні групи злочинів тощо¹.

Крім того, заслуговує на окремий розгляд ще одна позиція, висловлена Ю. В. Бауліним. Усю складну систему правовідносин, що складаються між державою та особою, яка вчинила злочин, він розподіляє на п'ять видів (груп) таких відносин, що виникають із приводу: 1) покладення на особу, що вчинила злочин, кримінальної відповідальності; 2) звільнення такої особи від відповідальності; 3) зміни кримінальної відповідальності; 4) її припинення; 5) застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Групи норм, що покликані регулювати ці окремі групи правовідносин, і утворюють інститути кримінального права. Якщо ж за основу поділу норм узяти інший критерій, стверджує вчений, «...наприклад сфери особистого, громадського або державного життя, в яких вчиняються злочини, то ці норми знайдуть своє місце в інших інститутах кримінального права. З цієї точки зору, наприклад, іноді виокремлюють інститут кримінальної відповідальності за злочини проти життя і здоров'я, проти громадської безпеки, проти порядку управління і т. ін. Таким чином, та сама кримінально-правова норма може знаходити своє місце в різних інститутах кримінального права залежно від узятого критерію поділу цих норм на зазначені інститути»².

Попри авторитетність висловленої позиції й те, що вона знайшла своїх послідовників у юридичній науці, погодитись з нею ми не можемо. Уявляється, що саму тезу про можливість класифікації норм у інститути залежно від певного критерію

¹ Баулин Ю. В. Этапы системного подхода при исследовании уголовного права как отрасли публичного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. : ТК Велби, Проспект 2007. С. 49.

² Його ж. Уголовное право как система уголовно-правовых норм. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рапог (отв. ред.) и др. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 44–45.

має бути піддано сумніву. Річ у тім, що інститути виникають у системі права не штучно, а в результаті закономірного розвитку правової матерії, взаємотяжіння норм у межах інституту є природним. Не дарма теоретики права вказують, що норми, що становлять самобутній юридичний зміст інституту, не можуть довільно переміщуватися в межі іншого правового інституту, оскільки вони є частиною особливої, нероздільно цілої юридичної конструкції¹. У результаті зближення в межах інституту між нормами виникають стійкі системно-структурні, взаємодетермінуючі та функціональні зв'язки, які не можуть бути проігноровані. Сама теза про можливість класифікації норм до різних інститутів за різними класифікаційними критеріями представляє кримінально-правові норми як просту неупорядковану сукупність, що не відповідає дійсності. Інша справа, що підсистеми, які існують у галузі кримінального права (інститути, субінститути)², не завжди є однопорядковими та можуть співвідноситися між собою як менш часткове і більш часткове, та з галуззю права як частина і ціле. Тому та сама норма може одночасно належати до декількох системних утворень, менші з яких будуть входити у більші як структурні елементи. Говорячи ж про класифікацію власне інститутів кримінального права, вважаємо, що поділу за певними критеріями мають підлягати вже існуючі, такі, що склалися об'єктивно, інститути з метою їх більш глибокого вивчення та виявлення існуючих закономірностей і відмінностей.

Дещо більшої системності класифікація кримінально-правових інститутів набуває в роботах В. Д. Філімонова. Серед класифікаційних критеріїв вчений називає предмет і метод правового регулювання, функції, які вони виконують у регулюванні суспільних відносин та в системі правового регулювання, а також структурні особливості інститутів та їх місце в системі кримінального права³.

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 185–186.

² Про можливість вертикального поділу інститутів див. с. 59–62 монографії.

³ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 162–163.

Видається, що класифікація, запропонована в теорії права, є прийнятною і для кримінально-правових інститутів. Віднесення кримінального права до розряду правоохоронних галузей дало окремим вченим підстави говорити, що для кримінального права характерні виключно правоохоронні інститути¹. Не погоджуючись із цим твердженням, М. С. Жук зазначає, що функціональне призначення інститутів кримінального права визначене перш за все змістом нормативних приписів, що його утворюють і особливостями прояву на цьому рівні методу правового регулювання. Кримінальному праву, на думку вченого, властиві забороняючі, зобов'язуючі і уповноважуючі приписи. Саме з огляду на це для кримінального права характерні не тільки правоохоронювальні інститути, а й регулятивні². З цим погоджуються В. П. Коныхін³ та В. Д. Філімонов, які класифікують інститути на такі, що встановлюють відповідальність (правоохоронювальні), й такі, що регулюють її застосування (регулятивні)⁴. Заслуговує на увагу й позиція Є. С. Назимка, який, вказуючи, що сучасному кримінальному праву притаманні як імперативний, так і диспозитивний методи, зазначає, що в окремих кримінально-правових інститутах вони виявляються нерівномірно, перевага та відносно більша стосовно іншого роль надається одному з них. З огляду на це при характеристиці окремих інститутів слід указувати і на специфіку методу при їх регулюванні⁵.

Загальновизнаним у теорії права є й те, що інститути поділяються на загальні та спеціальні⁶. Зовнішнім виявом такої диференціації є типова структура кодифікованих нормативно-правових актів, що містять загальну і особливу частини.

¹ Енциклопедія уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА. Т. 1 : Понятие уголовного права. 2005. С. 219.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 114.

³ Коныхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права : дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08. Краснодар, 2002. С. 196–197.

⁴ Филимонов В. Д. Норма уголовного права / Ассоц. юрид. центр. СПб : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 115.

⁵ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право. ua*. 2016. № 1. С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17 (дата звернення: 01.02.2019).

⁶ Див.: Якушев В. С. О понятии правового института. *Правоведение*. 1970. № 6. С. 65.

Загальні інститути покликані регулювати окремі сторони суспільних відносин, що утворюють предмет правового регулювання, при цьому вони регулюють усі види відносин у межах конкретної галузі. Спеціальні інститути охоплюють групу правових норм, єдність яких обумовлена не усіма суспільними відносинами, що охоплюються конкретною галуззю права, а лише певним їх видом, що є достатньою мірою автономним і тому таким, що потребує відносно самостійного правового регулювання¹.

Вираженням ідеї класифікації всіх правових інститутів на загальні та спеціальні у кримінальному праві є їх поділ на інститути Загальної та Особливої частин.

Інститути кримінального права, володіючи всіма рисами, характерними для інституту права взагалі, мають свою специфіку, яка пояснюється особливостями предмета та методу правового регулювання. Дослідження, присвячені власне специфіці кримінально-правових інститутів, почалися відносно пізно, з публікації статті Е. С. Тенчова у 1986 р. У ній вчений не робить спробу проаналізувати основні відмітні ознаки інституту кримінального права, натомість, концентруючись на спробі побудувати певну їх систему, використовує ієрархічність та внутрішню організованість як системоутворюючі чинники. Центральною ланкою такої системи виступає поділ всіх інститутів на дві підсистеми: інститути Загальної та Особливої частин кримінального права. При цьому роль інститутів Загальної частини хоча й визначається передусім формуванням приписів, які є єдиними для Особливої частини кримінального права, але не обмежується цим. Інститути Загальної частини мають значення фундаментальних положень, які обумовлюють усю систему кримінального права і структуру Особливої частини. Підсистема інститутів Загальної частини, на думку Е. С. Тенчова, має ієрархічний характер. Її утворюють основний інститут функцій кримінального права, який, у свою чергу, конкретизується через так звані «генеральні» інститути злочину та покарання. Генеральні інститути, в свою чергу, деталізують-

¹ Див.: Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 : Саратов, 1998. С. 71.

ся більш дрібними загальними інститутами (окремі елементи складу злочину, стадії вчинення злочину, співучасть), між якими існують координаційні зв'язки. Ці деталізуючі інститути частково перетинаються, і на їх «стиках» можуть виникати певні прогалини. До таких прогалин вчений відносить, наприклад, відсутність регламентації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом на стику інститутів суб'єкта злочину та співучасті у злочині¹. Не важко побачити, що в окреслених вище прикладах вчений, оперуючи категорією «інститут кримінального права», по суті, ототожнює його з нормативним утворенням – інститутом кримінального законодавства.

Поділ усіх інститутів кримінального права на інститути Загальної та Особливої частин видається прийнятним з метою проведення цього дослідження, особливо з урахуванням того, що він не знаходить особливих заперечень у науці кримінального права². У дійсності, інститути Загальної частини є продуктом цивілізаційного розвитку кримінального права, результатом надання йому більшої системності. За своїм внутрішнім наповненням вони не просто являють собою те, що можна «винести за дужки» з Особливої частини, а виконують необхідну функціональну роль у забезпеченні комплексного та уніфікованого механізму кримінально-правового регулювання. Як влучно вказує В. М. Коган, «...положення Загальної частини виступають як обмеження або вимоги,

¹ Тенчов Э. С. Институт уголовного права: система и взаимосвязь. *Совет. государство и право*. 1986. №8. С. 60–64.

² Див.: Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403; Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 163, 169–170, 173; Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. С. 15; Пудовочкин Ю. Е., Пирвагидов С. С. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств. СПб., 2003. С. 44–49; Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 139–180; Коняхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2002. С. 179–202.

яким тепер мають відповідати ті положення Особливої частини, які колись їх породили. Це потрібно для того, щоб забезпечити пріоритет довгострокових перспективних потреб суспільства перед короткостроковими поточними потребами. В ідеалі Загальна частина повинна стати своєрідною конституцією кримінального права»¹. М. І. Панов зазначає, що в праксеологічному та інтенціональному аспектах інститути Загальної частини мають забезпечувати застосування інститутів Особливої. За обсягом правового регулювання інститути Загальної частини є більш широкими, ніж інститути Особливої частини².

Не менш цікавою є й точка зору В. Д. Філімонова з приводу співвідношення між інститутами Загальної та Особливої частин КК. Він вказує, що специфіка кримінального права як галузі визначається передусім інститутами його Особливої частини. Однак своєрідний «фундамент» кримінального права становлять інститути його Загальної частини. Їх місце в структурі кримінального права визначається тим, що, по-перше, вони немов би «вносять за дужки» Особливої частини цілу групу правових норм, що встановлюють відповідальність за вчинення конкретних злочинів. По-друге, вони визначають зміст загальних ознак складів злочинів та покарань, які передбачені у статтях Особливої частини КК. Нарешті, саме інститути Загальної частини встановлюють правила кваліфікації злочинів та призначення покарання за їх вчинення, а також звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Інститути Загальної частини, з одного боку, виконують свого роду технічну роль, а з другого – багато в чому визначають зміст та правила застосування Особливої частини кримінального права³.

¹ Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М. : Наука, 1983. С. 73.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403.

³ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 169–170.

Водночас В. Д. Філімонов відзначає, що й значна кількість інститутів Особливої частини КК створена також шляхом винесення за дужки правових норм та інститутів його Загальної частини. При цьому правові положення Загальної частини включені у зміст норм та інститутів Особливої частини кримінального права¹. З цією думкою вченого слід погодитися. Так, наприклад, структурні елементи інституту співучасті включені у зміст інститутів, що встановлюють відповідальність за вчинення конкретних злочинів. Норми Загальної частини, що регламентують вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою включені в інститути Особливої частини через основні та кваліфікуючі ознаки складів злочину. Однак не можна погодитися з твердженням Р. Х. Кубова, який з певною умовністю відносить інститут співучасті до інститутів Загальної частини саме через те, що більшість його норм міститься в Загальній частині КК². Вважаємо такий підхід заснованим на змішуванні категорій «інститут права» та «інститут законодавства».

Чи не єдине заперечення проти поділу інститутів кримінального права на інститути Загальної та Особливої частини знаходимо в роботі Є. С. Назимка. Його основним аргументом виступає те, що поділ на інститути Загальної та Особливої частин є виправданим стосовно інститутів законодавства, а не права. Норми, які належать до окремих кримінально-правових інститутів, на думку вченого, зосереджуються як у Загальній, так і в Особливій частині КК. Наприклад, норми інституту судимості, зосереджуючись переважно в Загальній частині КК, утім, наявні й в Особливій, зокрема, коли йдеться про формулювання кваліфікуючих ознак. Вчений доходить висновку, що сам поділ на Загальну та Особливу частини є характерним для кримінального законодавства та кримінального права як навчальної дисципліни, за-

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 177.

² Кубов Р. Х. Особенности квалификации сложных форм соучастия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2003. С. 17–18.

перечуючи прийнятність такого поділу для кримінального права як галузі права та як науки¹.

Висновки Є. С. Назимка не видаються достатньо переконливими. По-перше, кримінальне законодавство є похідним від кримінального права як галузі права та є (або як мінімум має бути) відображенням тієї структури і тих закономірних зв'язків, які склалися всередині цієї галузі. Поділ кримінального права на Загальну і Особливу частини є результатом закономірного історичного розвитку, коли в процесі ускладнення кримінально-правової матерії виникла нагальна потреба у формулюванні цілої низки загальних правил, поєднаних функціональними зв'язками як між собою, так і з окремими правилами (зосередженими у тому, що в результаті стало Особливою частиною). Ця потреба була зумовлена одночасними процесами диференціації та інтеграції правового матеріалу та необхідністю забезпечення уніфікованого правозастосування, формулювання загальних «правил гри» задля втілення ідеї соціальної справедливості. По-друге, використання норм, які належать до інститутів Загальної частини, при формулюванні кваліфікуючих ознак у законі аж ніяк не порушує вказаний поділ. Від такого використання норми інститутів співучасті, судимості, покарання тощо не стають нормами інших інститутів. Це також не означає, що текстуально вони є розміщеними в межах неналежного інституту законодавства. Вказане Є. С. Назимком лише підтверджує наявність стійких функціональних координаційних зв'язків між різними частинами кримінального

¹ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 118–119.

Слід зазначити, що А. В. Денисова також критикує поділ інститутів на інститути Загальної та Особливої частин кримінального права, вказуючи що складність вираження кримінально-правових норм одночасно і в статтях Загальної та Особливої частин КК (а іноді і в інших джерелах кримінального права) обумовлює аналогічне розміщення в законодавстві правових інститутів (див. Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. 2018. С. 170). Нам не до кінця зрозуміло, у чому ж власне полягає заперечення можливості такого поділу. Структурно інститут Загальної частини далеко не обов'язково має збігатися з розділом кримінального закону, особливо з урахуванням наведеної раніше теоретичної посилки про ідейно-нормативний характер інституту права (детальніше див. с. 78–79 монографії).

права та *відносну* самостійність інституту в регулюванні конкретної групи (або виду) суспільних відносин.

Відносний поділ усіх інститутів на інститути Загальної та Особливої частин дозволяє краще зрозуміти їх генезу, природу, функціональне призначення та предметне наповнення, встановити зв'язки з іншими інститутами права, дослідити особливості норм, що входять до таких інститутів, виявити існуючі суперечності в їх розвитку та законодавчому закріпленні, а також спрогнозувати можливі шляхи подальшого розвитку інститутів. Адже є очевидним, що і за характером норм, і за функціями, і за особливістю побудови інститут злочинів проти власності буде суттєво відрізнятися від інституту співучасті чи незакінченого злочину. І така відмінність буде зумовлена не лише їх різним функціональним призначенням, а й тим, що коли перший зосереджується на окремих, часткових закономірностях, то другі перебувають на цілковито іншому рівні узагальнення. Саме з огляду на значну відмінність між інститутами Загальної та Особливої частин видається доцільним збереження вказаного класифікаційного критерію.

Не менш важливою в контексті цього дослідження є класифікація кримінально-правових інститутів на предметні та функціональні¹. Такий поділ у теорії права є результатом відповіді на питання про те, що ж об'єднує норми в межах інституту права, яким є критерій, що зумовлює їх взаємотяжіння. В теорії права з приводу цього існують дві групи позицій: представники першої стверджують, що норми, які утворюють інститут права, об'єднуються за специфічним способом застосування галузевого методу до регульованих суспільних відносин². Інші вважають саме однорідність суспільних відносин, які підлягають регулю-

¹ Див.: Яцеленко Б. В. Противоречия уголовно-правового регулирования : монография. М. : Изд-во МЮИ МВД России, 1996. С. 51; Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : лекции. М. : Юрлитинформ, 2012. С. 83.

² Див.: Иоффе О. С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права). *Учен. зап. ВНИИСЗ*. М., 1968. Вып. 14. С. 54; Прохоров В. С., Кропачев Н. М., Тарбагаев А. Н. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность / науч. ред. Н. А. Беляев. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. С. 33.

ванню (предмет), критерієм формування інститутів права¹. В. Д. Філімонов, зокрема, вказує, що «норми кримінального права здатні об'єднуватись у правовий інститут лише тоді, коли вони регулюють пов'язані між собою суспільні відносини. Взаємозв'язок суспільних відносин виникає зазвичай у тих випадках, коли ці суспільні відносини з'являються як наслідок тих самих або подібних суспільних суперечностей»².

Окрему позицію в науці займають вчені, які вказують, що певні інститути формуються не за предметною, а за функціональною ознакою, виконуючи функцію забезпечення виконання певної операції у правовому регулюванні, яка стосується всіх або частини суспільних відносин, що утворюють предмет цієї галузі права. На належність певних кримінально-правових інститутів саме до функціональних вказувалось і в теорії кримінального права³.

С. С. Алексєєв підтримував розподіл інститутів права на предметні та функціональні. До предметних вчений відносив інститути, що формуються навколо правового регулювання конкретних суспільних відносин певного виду, об'єкта правоохоронної діяльності, окремих елементів цих відносин чи стадії руху таких відносин. Функціональні ж інститути є результатом функціональної диференціації права, зміст яких становлять відносини, що обслуговують предметні інститути, покликані надати наскрізне регулювання окремої операції в правовому регулюванні, що стосується багатьох різновидів суспільних відносин⁴.

¹ Див.: Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 61–62; Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права : науч.-практ. изд.; Ассоц. юрид. центр. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 127.

² Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 113.

³ Див.: Тенчов Э. С. Институт уголовного права: система и взаимосвязь. *Совет. государство и право*. 1986. №8. С. 60–61; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М. : Норма, 1998. С. 166.

⁴ Алексєєв С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 146–149.

У теорії кримінального права поширеною є думка про те, що всі інститути Особливої частини належать до предметних¹, оскільки формуються навколо того самого об'єкта правового регулювання – правоохоронної діяльності по захисту родового об'єкта злочину від суспільно небезпечних посягань. Не заперечуючи цю тезу, слід відзначити, що ґрунтовні класифікації інститутів Загальної частини кримінального права на предметні й функціональні залишаються відсутніми. У дослідженнях, присвячених інститутам Загальної частини, автори іноді робили спроби охарактеризувати їх як предметні або функціональні. Так, Ю. Є. Пудовочкін вказує на належність інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх до функціонального². Т. О. Леснієвські-Костарева обґрунтовує існування функціонального інституту кваліфікуючих ознак³. П. В. Хряпінський наголошує на тому, що заохочувальні норми у кримінальному праві утворюють функціональний інститут⁴, а А. М. Яценко стверджує про функціональний статус інституту примирення, який, у свою чергу, включає в себе цілку низку предметних інститутів, таких як звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання⁵. Є. С. Назимко взагалі доходить висновку про можливість виникнення змішаних «предметно-функціональних» інститутів у майбутньому у зв'язку з ускладненням кримінально-правової матерії, диференціацією та поглибленням кримінально-правових відносин⁶.

¹ Див.: Тенчов Э. С. Институт уголовного права: система и взаимосвязь. *Совет. государство и право*. 1986. № 8. С. 60.

² Пудовочкин Ю. Е. Ювенальное уголовное право: понятие, структура, источники. *Журнал рос. права*. 2002. № 3. С. 44–52.

³ Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М. : Норма, 1998. С. 163.

⁴ Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 117.

⁵ Яценко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. С. 4.

⁶ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 122.

Спробу надати певної системності уявленням про функціональні інститути в кримінальному праві робить М. С. Жук. Він відзначає, що серед критеріїв формування інститутів кримінального права істотну роль відіграють особливості юридичних фактів, які породжують ті чи інші кримінально-правові відносини. Ці ж особливості зумовлюють необхідність диференціації кримінальної відповідальності. У здійсненні цієї диференціації і полягає завдання функціональних інститутів кримінального права. Саме тому, на думку вченого, будь-яку однорідну сукупність норм, що покликані забезпечити диференціацію кримінальної відповідальності (поза залежністю від того, чи об'єднані вони законодавцем технічно в один розділ КК), слід визнати функціональним інститутом кримінального права. З огляду на це до функціональних інститутів передусім належать інститути співучасті, незакінченого злочину, множинності злочинів, кваліфікуючих ознак тощо. Аналізуючи перспективи подальшої диференціації кримінальної відповідальності, вчений прогнозує можливість появи інститутів кримінальної відповідальності жінок, осіб похилого віку та військово-вослужбовців¹.

Доцільно підтримати М. С. Жука в його міркуваннях. Функціональна диференціація нормативного матеріалу є закономірним процесом. Необхідність забезпечення найбільш зручної та ефективної реалізації окремої функції у правовому регулюванні зумовлює виникнення певних «спеціалізованих» інститутів. Безумовно, інститут співучасті належить саме до функціональних, оскільки має своїм системоутворюючим ядром ідею про необхідність обґрунтування та забезпечення притягнення співучасників до відповідальності. Водночас інститут співучасті покликаний створити умови для диференціації такої відповідальності та індивідуалізації покарання. Саме реалізація цих інституційних функцій дозволила законодавцю як би «відірватися» від прив'язки до конкретних умисних злочинів, що спільно вчиняються певним об'єднанням суб'єктів, при формулюванні положень

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 118, 124.

щодо співучасті у кримінальному законі. У своїй генезі інститут співучасті сформувався саме для забезпечення наскрізного правового регулювання.

М. С. Жук виокремлює ще один критерій класифікації інститутів кримінального права. Якщо поділ на предметні й функціональні інститути є наслідком «спеціалізації» кримінального права, то одночасні діалектично протилежні процеси диференціації та інтеграції нормативного матеріалу зумовлюють можливість поділу всіх інститутів на диференційовані та інтегральні. Диференційованими інститутами є такі, які виникають у результаті більш глибокого та спеціалізованого регулювання певного різновиду суспільних відносин. Вони, як правило, є конкретизуючими щодо більш загальних інститутів. Інтегральні ж інститути навпаки містять у собі норми, які у своїй сукупності закріплюють загальну правову конструкцію¹. Серед українських учених такий підхід підтримує Є. С. Назимко². Погоджується з тезою про те, що в основі формування інститутів кримінального права лежать процеси інтеграції правових норм та диференціації кримінальної відповідальності, і М. І. Панов, але останній не вбачає у цьому самостійного критерію для класифікації кримінально-правових інститутів³.

Іноді в роботах учених інтегральні інститути одержують назву генеральних⁴. В. Д. Філімонов у своїй роботі інтегральні інститути називає загальними, а диференційовані – окремими. Інститут співучасті він відносить до категорії загальних⁵.

Видається, що поділ інститутів на інтегральні та диференційовані не є теоретично виправданим та характеризуєть-

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 119–120.

² Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право. ua*. 2016. № 1. С. 83–84.

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403.

⁴ Див.: Алексеев С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 146–149.

⁵ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 165–166.

ся незадовільним рівнем умовності. Процеси інтеграції та диференціації нормативного матеріалу стосуються передусім удосконалення тексту кримінального закону. Що ж до інститутів права, то неспроможність такого поділу з очевидністю можна побачити при аналізі інституту співучасті. З одного боку, безсумнівно, він є диференційованим, оскільки покликаний деталізувати та надати спеціальне правове регулювання кримінальній відповідальності співучасників. Цей інститут, безумовно, виконує інтегральну функцію, одночасно формулюючи загальну правову конструкцію співучасті у злочині в уніфікованому вигляді та пронизуючи собою і Загальну, і Особливу частину кримінального права. Процеси диференціації та інтеграції при формуванні й розвитку правових інститутів перебувають у діалектичній єдності та боротьбі протилежностей, і навіть спроби відірвати їх одне від одного при дослідженні процесів формування та розвитку конкретних інститутів, на нашу думку, спотворюють зміст указаних процесів.

Окремим критерієм класифікації інститутів кримінального права В. Д. Філімонов вважає ту кримінально-правову функцію, яку вони виконують. Так, інститут співучасті, незакінченого злочину та інститути Особливої частини КК виконують запобіжну (попереджувальну) функцію. Забезпечення реалізації відновлювальної (компенсаційної) функції, на думку вченого, покладено на ті інститути, які регулюють суспільні відносини, що виникають після вчинення злочину (призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання тощо). Для інститутів, що виконують запобіжну функцію (в тому числі і для інституту співучасті), завжди характерною є наявність штрафних санкцій, тоді як для компенсаційних інститутів – правовідновлювальні санкції¹. Крім того, залежно від функцій, які інститути виконують у системі правового регулювання, вчений виокремлює інститути, що: а) встановлюють кримінальну відповідальність за конкретні злочини (інститути Особливої

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 119–121, 163–164.

частини КК); б) визначають зміст ознак складів злочину та покарань; в) встановлюють правила кваліфікації злочинів (сюди належить інститут співучасті), призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання¹.

Спроба класифікації інститутів за ознакою виконуваної ними функції ускладнюється невирішеністю іншого фундаментального питання науки кримінального права – питання про функції цієї галузі права. В. Д. Філімонов у своїй монографічній праці авторитетно обґрунтовує, що основною функцією кримінального права є охоронна, яка, в свою чергу, складається з запобіжної (превентивної) та відновлювальної². Утім така позиція не є єдиною. Переважна більшість учених виокремлює охоронну та регулятивну функції кримінального права, надаючи перевагу одній із них³. М. І. Панов вказує на те, що для кримінального права характерні три функції: охоронна, регулятивна та превентивна⁴. У подальших своїх роздумах вчений вже розподіляє функції кримінального права на основні (охоронна та регулятивна) та додаткові (виховна, компенсаційна та заохочувальна)⁵. У цілому вважаємо, що спір про кількість функцій кримінального права позбавлений наукового підґрунтя, оскільки всі вчені так чи інакше називають

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 165.

² Філімонов В. Д. Охранительная функция уголовного права : науч. изд. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 198 с.

³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 15–16; Шабалистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС : Ліра, 2015. С. 326–327; Наден О. В. Регулятивна функція в системі функцій кримінального права. *Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. / редкол. В. І. Борисов [та ін.] Харків : Право, 2008. С. 24–25.

⁴ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 206–207.

⁵ Панов М. І. Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права. *Право України*. 2017. №2. С. 14–21.

вають ті самі напрями впливу на предмет галузі, проте, розходяться у думках із приводу того, чи є ці напрями самостійними або похідними від інших. Відповідь на зазначене питання не є принциповою з точки зору пропонованого дослідження. Єдине, на чому слід зосередити особливу увагу, це те, що в процесі формування різних інститутів кримінального права певна з функцій мала (та продовжує мати) відносну перевагу над іншими. Так, інститути Особливої частини формувалися передусім для забезпечення захисту об'єктів кримінально-правової охорони від суспільно небезпечних посягань. Водночас інститути Загальної частини історично склалися під домінантою регулятивної функції. Як справедливо зазначає Є. С. Назимко, особливо це стосується функціональних інститутів кримінального права¹.

Утім як регулятивна, охоронна та превентивна функції є іманентними кримінальному праву в цілому, так само вони є невід'ємними для кожного його інституту. Відокремити виконання однієї функції від іншої в процесі кримінально-правового регулювання іноді неможливо, та й непотрібно. Той самий функціональний інститут співучасті спрямований передусім на виконання регулятивної функції – встановлення та визначення меж кримінальної відповідальності співучасників. Але в процесі здійснення цієї функції ним одночасно виконуються охоронна (захист суспільних відносин від умисних діянь, хоча й прямо не вказаних у диспозиціях статей Особливої частини КК, але певним визначенням законом чином пов'язаних з ними) та превентивна функції. З огляду на це ми вважаємо за можливе використання запропонованого В. Д. Філімоновим поділу інститутів кримінального права за виконуваною ними функцією, але в дуже обмеженому обсязі. З одного боку, така класифікація дозволяє краще зрозуміти не лише системні, а й функціональні та детермінуючі зв'язки як між окремими інститутами кримінального права, так і між інститутами та галуззю права в цілому, прослідкувати генезу розвитку окремих інститутів.

¹ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право. ua*. 2016. № 1. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17 (дата звернення: 01.02.2019).

З другого боку, будь-який висновок про значну перевагу однієї з функцій кримінального права над іншою (іншими) в конкретному інституті є значним перебільшенням і не може бути визнаний обґрунтованим в існуючій системі кримінально-правового регулювання.

У доктрині кримінального права майже не оспорується той факт, що його генеральними інститутами виступають інститут злочину та кримінальної відповідальності¹. Останнім часом висувуються ідеї про існування трьох генеральних інститутів кримінального права: 1) інституту передбаченого кримінальним законом діяння (у зв'язку з тим, що в тій чи іншій частині кримінальне право регулює в тому числі й відносини щодо вчинення суспільно небезпечних діянь неосудними та особами, що не досягли віку кримінальної відповідальності, а також наслідки заподіяння шкоди за наявності обставин, що виключають злочинність діяння); 2) інституту кримінальної відповідальності; 3) інституту інших заходів кримінально-правового характеру². Іноді в літературі четвертим генеральним інститутом називаються обставини, які виключають злочинність діяння³. Зазначене дає підстави говорити про можливість проведення не лише «горизонтальної», а й «вертикальної» класифікації кримінально-правових інститутів. Такий поділ є важливим для теоретичного аналізу інституту співучасті у злочині.

Указана концепція передбачає, що інститути в кримінальному праві не є однорівневими, а утворюють певну ієрархію. При цьому інститути вищої ланки можуть включати декілька інститутів нижчої ланки. Так, В. П. Конохін виокремлює

¹ Див.: Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право. ua*. 2016. № 1. С. 84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17 (дата звернення: 01.02.2019); Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 180; Яцеленко Б. В. Противоречия уголовно-правового регулирования : монография. М. : Изд-во МЮИ МВД России, 1996. С. 51.

² Див.: Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 181; Батанов А. Н. Иные меры уголовно-правового характера – самостоятельный институт российского уголовного законодательства? *Общество и право*. 2011. № 5 (37). С. 151–154.

³ Див.: Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 25.

п'ять різновидів таких інститутів: типовий, родотиповий, родовий, видовий та основний. Такому поділу, на думку вченого, відповідає і певне структурне оформлення в кримінальному законі. Крім того, він виокремлює субінститути кримінально-правових приписів Загальної частини (які відповідають об'єднанню нормативних приписів, закріплених на рівні окремої частини статті КК), які юридико-технічними засобами не оформлені як основний інститут (головним чином унаслідок не тільки законодавчої, а й наукової нерозробленості)¹.

Позиція В. П. Коляхіна має бути сприйнята критично. По-перше, уявляється, що такий поділ заснований на змішуванні категорій інституту права та інституту законодавства, який послідовно прослідковується в роботі В. П. Коляхіна. По-друге, не важко помітити, що замість класифікації (розподілення єдиного цілого на певні класи) у запропонованій моделі виявляється спроба вертикальної систематизації інститутів, про що правильно зазначав М. С. Жук². По-третє, така класифікація не відповідає правилам формальної логіки. Поняття, які перетинаються, за обсягом та змістом розташовуються на одному щаблі. Саме вживання єдиного терміна «інститут» при описуванні категорій, що значно розрізняються як за ступенем цілісності, так і за рівнем правового регулювання, створює хибне враження, що інститутом може бути визнана практично будь-яка сукупність норм зі спільним «центром тяжіння». Причини, з яких таке довільне тлумачення терміна «інститут права» не є правильним, вже обговорювались у роботі. Слід лише додати, що правила формальної логіки потребують класифікації явища в однопорядковій класі і збереження критеріїв класифікації протягом усього процесу.

Схожою з В. П. Коляхіним є й позиція В. Д. Філімонова. На його думку, галузь кримінального права являє за своєю сутністю також своєрідний правовий інститут – найбільш загальний інститут кримінального права. Цей інститут по-

¹ Коляхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2002. С. 198–199.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 122.

діляється на окремі інститути, які, у свою чергу, складаються з ще більш дрібних інститутів, тощо¹. Він указує, що залежно від структурних особливостей інститути можуть бути розподілені на загальні та окремі, прості та складені (складні). Один і той самий інститут, на думку вченого, може одночасно бути визнано загальним стосовно одних інститутів і окремим – стосовно інших. Складні інститути, у свою чергу, є результатом об'єднання в їх складі приписів декількох інших інститутів. Самостійну групу становлять інститути, які об'єднують у своєму складі два або більше взаємодоповнюючих інститути. Окремі інститути, що входять до складу такого більш загального, спільно з іншими правовими інститутами регулюють і ту саму групу суспільних відносин. У них, зазвичай, наявні структурні елементи (правові норми), що збігаються зі структурними елементами (правовими нормами) суміжних правових інститутів². А. В. Денисова визнає існування двох основних, генеральних, центральних та таких, що історично склалися, кримінально-правових інститутів – злочину і кримінальної відповідальності. В ці два інститути можуть бути «вписані» інші кримінально-правові інститути, які спочатку могли існувати як субінститути, але у зв'язку зі збільшенням обсягу свого нормативного змісту і розширенням сфери регульованих суспільних відносин трансформувалися в самостійні структурні одиниці. Інститут співучасті, на її думку, структурно входить до генерального інституту злочину та включає в себе субінститут причетності³. З останнім твердженням погодитися складно. Причетність до злочину, як буде доведено далі в роботі, не має нічого спільного зі співучастю, є її діалектичною протилежністю і структурно не входить до відповідного інституту, а отже, й не може визнаватися субінститутом інституту співучасті.

В українській юридичній науці також неодноразово висловлювалися міркування про доцільність вертикальної

¹ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 173.

² Там само. С. 166–168.

³ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 180, 183.

класифікації інститутів та їх поділу на прості й складні. Так, Є. С. Назимко визначає прості кримінально-правові інститути як такі, що не поділяються на змістовні одиниці та становлять єдине упорядковане утворення кримінально-правових норм, а складні – як такі, що мають у своїй структурі підінститути, які регулюють або охороняють певну групу суспільних відносин та утворюють єдине й неподільне ціле з нормами всього інституту. В свою чергу, підінститути можуть бути першого, другого або третього рівня. Субінститут, на його думку, – «такий кримінально-правовий інститут, який є особливим, наділеним додатковими ознаками, відносно іншого – більш загального інституту, але не є його елементом¹. Оскільки вчений не наводить ані прикладів, ані аргументів такого виокремлення, то й коментувати доцільність такого поділу достатньо складно. Ідею про можливість виокремлення субінститутів у межах інститутів підтримують А. М. Яценко², Є. О. Письменський³, С. О. Муратова⁴.

Ми визнаємо теоретично можливим говорити про субінститути кримінального права в межах інститутів, як менші за обсягом правові утворення, що історично склалися і об'єднують групи норм, які функціонально пов'язані між собою. Метою таких правових утворень є найбільш деталізоване та ефективне вирішення галузевих завдань. Проте їх наявність не є обов'язковою для всіх інститутів і становить вже інший рівень класифікації. З огляду на це теоретичний поділ інститутів на прості та складні (ті, які складаються з декількох субінститутів) є цілком допустимим. М. С. Жук указує, що складні інститути поряд з субінститутами можуть містити й загальні положення⁵. За такого класифікаційного

¹ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право. ua*. 2016. № 1. С. 82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17. (дата звернення: 01.02.2019).

² Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: монографія. Харків : НікаНова, 2014. С. 18–19.

³ Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. С. 6.

⁴ Муратова С. О. Судимість в системі інститутів загальної частини кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. С. 184.

⁵ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 122.

критерію інститут співучасті може бути віднесений до складних. У його межах можна виокремити як загальні положення, що стосуються співучасті у злочині взагалі, так і субінститути видів співучасників, форм співучасті, особливостей кримінальної відповідальності співучасників тощо. У свою чергу, в межах цих субінститутів можна виокремлювати більш дрібні правові утворення (наприклад, групи норм, що регулюють відповідальність окремих співучасників), але напевно чи їх можна визнавати підінститутами, оскільки вони не створюють відносно автономного режиму правового регулювання в межах інституту співучасті.

Окремим питанням для розгляду є шлях формування інститутів кримінального права й ті чинники, що зумовлюють процеси взаємотяжіння норм усередині галузі права та визначають контури майбутніх інститутів. В. Д. Філімонов зазначає що при формуванні інституту кримінального права його можуть утворити тільки такі правові норми, які певним чином пов'язані одна з одною. Тому в них мають віднайти своє юридичне відображення перш за все такі властивості суспільних відносин, які виражають функціональні зв'язки між ними, різними видами поведінки, спрямованими на заподіяння їм шкоди, характеристиками суб'єктів, які вчиняють такі діяння, та суб'єктивними ознаками суспільно небезпечної поведінки¹.

Функціональні зв'язки між структурними елементами суспільних відносин добре простежуються в інститутах Особливої частини кримінального права. Утім їх можна віднайти і в суспільних відносинах, які регулюються окремими інститутами Загальної частини. Наприклад, підбурювання до злочину, пособництво його вчиненню, організація злочину та його безпосереднє виконання також поєднані загальною функціональною спрямованістю: їх об'єднують детермінуючі зв'язки вчинених діянь із суспільно небезпечними наслідками злочину.

Продовжуючи роздуми щодо функціональної обумовленості виникнення інститутів кримінального права, В. Д. Фі-

¹ Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 124.

лімонов стверджує, що в системі явищ, що обумовлюють утворення інститутів кримінального права, важливе місце посідає їх цільова детермінація. Одні інститути формуються для забезпечення самого процесу необхідного правового регулювання суспільних відносин, інші – для забезпечення найбільш ефективного регулювання суспільних відносин. Існують і такі інститути, в яких кожна із норм, що його становлять, володіє здатністю самостійно регулювати певну групу суспільних відносин. На думку вченого, норми про підбурювання та пособництво в інституті співучасті здатні самостійно регулювати поведінку людей. Ці норми могли б виконувати свої завдання і без формального їх об'єднання в тексті закону, наприклад як норми, що закріплені в різних статтях Особливої частини КК. Причиною об'єднання їх в єдиний інститут стало те, що в його складі вони набувають здатності більш ефективно, ніж кожна з них окремо, регулювати суспільні відносини¹.

М. І. Панов наголошує на об'єктивному характері формування інститутів кримінального права, який визначений якісною однорідністю суспільних відносин, що регулюються нормами, які утворюють його зміст². Продовжуючи ці міркування, Є. С. Назимко зазначає, що у разі встановлення функціональної невідповідності кримінально-правового інституту (або норм, які якого утворюють³) функціям кримінального права має ставитися питання про штучність та зайвість такого інституту, і як наслідок – його виключення з кримінально-правової матерії та механізму кримінально-правового регулювання⁴. Видається, що в сукупності цих

¹ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 130–131.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 403.

³ Користуючись запропонованою Є. С. Назимком термінологією, доречніше було б говорити, про норми, які *входять* до інституту, аніж утворюють його.

⁴ Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак. *Право. ua*. 2016. № 1. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17. (дата звернення: 01.02.2019).

твердження міститься надзвичайно важлива теоретична посилка. Логіка розбудови кримінально-правових інститутів має йти за лінією від права (галузі та доктрини) до закону, а не навпаки. Водночас, як справедливо зазначає В. О. Навроцький, «...у процесі поточної правотворчості український законодавець часто не вважає себе “зв’язаним” певними принципами»¹. Саме тому іноді в кримінальному законі з’являються певні положення, які не лише суперечать доктринальним розробкам, а й взагалі не мають нічого спільного з виконанням функцій і завдань кримінального права. Їх існування в тексті КК призводить до того, що вчені роблять спроби включити їх до відповідних інститутів права, і дарма. Завданням юридичної науки має бути очищення тексту закону від того, що є чужорідним галузі права, а не обґрунтування відповідних «непорозумінь» та надання їм зовнішнього вигляду «органічності». Слід погодитись із думкою Н. О. Гуторової про те, що застосування системно-структурного методу при формуванні правового інституту має приводити до того, що останній становитиме цілісне системне утворення, а це вимагає уникнення включення до його складу таких кримінально-правових норм, які суперечать правовій природі цього інституту, а отже, й не сприймаються системою².

Наступним логічним питанням при розгляді поняття і ознак кримінально-правового інституту, яке планомірно постає з попередніх міркувань, є й питання про форму його зовнішнього вираження. О. А. Красавчиков зазначав, що форма права не може бути відірвана від свого змісту. У протилежному випадку вона перестає бути формою свого змісту і перетворюється або у беззмістовну оболонку, або, відірвавшись від свого змісту, почне обслуговувати якісно інший зміст³.

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 47.

² Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : [б. в.], 2001. С. 24–25.

³ Красавчиков О. А. Система права и система законодательства: гражданско-правовой аспект. *Правоведение*. 1975. №2. С. 69.

В. П. Коняхін, досліджуючи інститути Загальної частини кримінального права, вказував, що вони можуть знаходити свій зовнішній вияв у статті, групі статей, главі чи розділі кримінального закону¹. Такий підхід, заснований на аналізі структури кримінального закону, створює певну рамку для подальшого дослідження інститутів кримінального права і є практично зручним, проте певною мірою веде до ототожнення інститутів кримінального закону з інститутами кримінального права. Схоже, що саме таку позицію займають А. В. Савченко та В. В. Кузнецов, вказуючи, що інститутом кримінального права є *заснована на законі сукупність норм*². Схожі міркування висловлює й А. В. Денисова, зазначаючи, що не всі інститути кримінального права суміщені структурно з відповідними розділами КК, більш того, ті самі нормативно-правові приписи можуть бути включені у зміст декількох різних правових інститутів. Правовий інститут, на її переконання, – це структурний елемент системи галузі права, а не галузі законодавства³.

Зрозуміло, що ситуацію, за якої розділ КК виступає формальним відображенням інституту права, містить одночасно всі нормативні приписи, що становлять норми певного інституту, та не містить нормативних приписів інших інститутів, слід визнати ідеальною та бажаною з точки зору логічного розташування нормативного матеріалу. Але законодавча текстологія встановлює цілу низку вимог до побудови закону, які сприяють гармонічному та практично зручному розташуванню його тексту та не можуть бути ігноровані. Крім того, деякі нормативні приписи за своєю природою належать одночасно до декількох інститутів кримінального права. Так, на нашу думку, положення про правила призначення покарання за співучасть у злочині (ч. 5 ст. 68 КК) одночасно є складовою й інституту співучасті, оскільки безпо-

¹ Коняхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 168.

² Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. С. 23.

³ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 169.

середньо вирішують питання кримінальної відповідальності співучасників, і інституту призначення покарання, оскільки адресовані в першу чергу суду та регулюють певну сторону його відносин з особою, що вчинила злочин. Так само і приписи Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення конкретних злочинів у співучасті (як кваліфікуючу ознаку) є частиною інституту співучасті, оскільки регламентують конкретну сторону суспільних відносин, пов'язану зі спільним вчиненням злочину декількома суб'єктами. Однак недоцільність перенесення цих положень до Розділу VI Загальної частини КК України не викликає жодних сумнівів.

Звідси випливає певна специфіка інститутів Загальної частини кримінального права, які, виступаючи певним фундаментом для виникнення й розвитку інститутів Особливої частини, являють собою низку нормативних приписів, які не обмежуються виключно текстом Загальної частини КК, а «пронизують» усю Особливу частину, формуючи рамку для єдиного, уніфікованого правозастосування. Саме з цих підстав позбавлені всякого обґрунтування твердження про наявність якогось самостійного, специфічного змісту в термінах, що вживаються законодавцем при побудові статей Особливої частини, відмінного від того, який використовується в Загальній частині КК. Саме припущення про можливість іншого тлумачення окремих термінів, які вживаються в Загальній частині кримінального закону при встановленні складів злочину, передбачених Особливою частиною, підтримує ідею системності не тільки кримінального закону, а й кримінального права в цілому, руйнує сталі зв'язки між нормативними приписами та не відповідає інституційності побудови кримінального права.

У теоретичній посилці В. П. Коняхіна щодо зовнішнього вияву інституту Загальної частини кримінального права є ще одне міркування, яке вимагає критичного осмислення. Вказівка на можливість зовнішнього вияву інституту кримінального права в межах однієї статті є сумнівною. Так само як одна норма не може забезпечити безпрогального та відносно

завершеного регулювання певного виду суспільних відносин чи їх сторони, так само і одна стаття закону не здатна надати текстуальної форми такому регулюванню. Зрозуміло, що теоретично можна уявити собі статтю, що являла б собою комплексне багаторівневе утворення і містила б усю сукупність норм, що створюють певний інститут. Утім формулювання такої статті позбавлене практичної доцільності. Тому потрібно визнати правильною позицію М. С. Жука, який вказує, що інститут кримінального права для свого зовнішнього вияву вимагає завжди існування декількох самостійних статей кримінального закону. При цьому слід визнати технічно недосконалою ситуацію, за якої відповідна група статей не набуває оформлення як структурна одиниця нормативного акта¹.

Заслужовують на увагу й подальші роздуми М. С. Жука з приводу зовнішнього вияву інституту кримінального права. Відстоюючи розуміння інституту права як ідейно-нормативного утворення, вчений включає до нього три групи елементів: правові ідеї, нормативні приписи та правовідносини. Кожному з цих елементів відповідає своя форма зовнішнього вияву. Ідеї знаходять своє оформлення у вигляді доктринальних положень, або у формі нормативних положень закону. Формою вираження правовідносин є реальна практика застосування того чи іншого правового інституту. Нормативні ж приписи виявляються в ієрархічно структурованій системі кримінального закону².

Система інститутів Загальної частини кримінального права. Як зазначалося вище, в науці тривалий час були відсутні комплексні спроби побудувати цілісну систему інститутів Загальної частини кримінального права, а ті незначні у своїй кількості публікації, які торкалися окресленого питання, в основному намагалися будувати її навколо структури Загальної частини КК. Так, С. С. Тихонова та Т. А. Бачурина пропонують виокремлювати такі інститути Загальної частини: а) поняття категорій злочину і множинності зло-

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 105.

² Там само. С. 108.

чинів; б) осіб, що підлягають кримінальній відповідальності; в) вини і обставин, що виключають винність; г) незакінченого злочину; г) співучасті у злочині; д) обставин, що виключають злочинність діяння; е) покарання; е) звільнення від кримінальної відповідальності і покарання; ж) кримінальної відповідальності неповнолітніх та з) інших заходів кримінально-правового характеру¹.

М. С. Жук займає позицію, відповідно до якої всі інститути Загальної частини кримінального права виникають навколо двох категорій: злочину та кримінальної відповідальності. Вчений розташовує ці інститути за логікою: від загального до особливого, від одиничного до множинного, від загальних правил до винятків. Категорії злочину відповідно присвячені інститути: а) поняття та категорій злочинів (до якого входить і субінститут обставин, що виключають суспільну небезпечність діяння); б) осіб, що підлягають кримінальній відповідальності; в) вини (що містить у собі субінститут обставин, що виключають винність); г) незакінченого злочину; д) множинності злочинів; е) співучасті у злочині. Категорії кримінальної відповідальності присвячені такі інститути: а) поняття і цілей кримінальної відповідальності; б) звільнення від кримінальної відповідальності; в) поняття та видів покарання; г) призначення покарання; д) звільнення від відбування покарання; е) примусових заходів медичного характеру та правил їх призначення; є) судимості. Крім того, на думку М. С. Жука, до Загальної частини кримінального права входять інститути меж дії кримінального закону та функціональний інститут кримінальної відповідальності неповнолітніх².

Не претендуючи на беззаперечність концепції, вважаємо, що система інститутів Загальної частини кримінального права має будуватися навколо трьох ключових категорій цієї галузі: злочину, кримінальної відповідальності та інших за-

¹ Тихонова С. С., Бачурина Т. А. Институты Общей части кодифицированного уголовного закона: вопросы композиции. *Вестн. Волжск. ун-та им. В. Н. Татищева*. 2015. № 2 (82). С. 203.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 150–151, 156–158.

ходів кримінально-правового характеру. При цьому інститути Загальної частини можуть стосуватися як однієї, так і декількох цих категорій одночасно. З огляду на вказане вважаємо, що в Загальній частині кримінального права можна виокремлювати такі інститути: а) поняття та ознак злочину; б) осіб, що підлягають кримінальній відповідальності (куди входить регулювання випадків одноособового вчинення злочинів); в) вини; г) незакінченого злочину; ґ) співучасті у злочині; д) причетності до злочину; е) множинності злочинів; є) обставин, що виключають кримінальну відповідальність; ж) покарання; з) призначення покарання; и) звільнення від кримінальної відповідальності і покарання; і) судимості; ї) заходів кримінально-правового характеру (серед яких можливо виділяти окремо субінститути таких заходів щодо фізичних та щодо юридичних осіб); й) особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Інститут співучасті у злочині. Проведене вище теоретичне дослідження поняття інституту права та кримінально-правового інституту, зокрема, його ознак, класифікації та системи дозволяє застосувати одержані висновки й при характеристиці природи, ознак, функцій і значення інституту співучасті в системі кримінального права, а також його місця в забезпеченні кримінально-правового регулювання.

Зазвичай вчені, які приступають до вивчення співучасті у злочині, презюмують за нею статус окремого інституту кримінального права, не особливо переймаючись із приводу доведення цього факту, надаючи цьому твердженню свого роду аксіоматичного статусу¹. Крім того, сам термін «інсти-

¹ Див., наприклад: Іванова Л. О. Співучасть у злочині: історичний аналіз і теорії законодавства. *Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. «Право»*. 2010. Вип. 14. С. 115; Митрофанов І. І., Прутула А. М. Співучасть у злочині : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2012. С. 7; Ковітіді О. Ф. Інститут співучасті у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. 16 с.; Зінченко І. О. Співучасть у злочині за кримінальним правом України та Англії: порівняльно-правовий аспект. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: *Екон. теорія та право*. Харків, 2013. №3. С. 205–216; Дрьомов С. Проблеми використання інституту співучасті в оперативно-розшуковій діяльності. *Підприємництво, госп-во і право*. 2007. №1. С. 98–101; Житний О. О. Генезис інституту співучасті у злочині в кримінальному праві України під впливом норм міжнародного права. *Право і безпека*. 2012. №4. С. 155–160; Іваненко І. В. Інститут співучасті у кримінальному

тут співучасті» достатньо часто використовується недбало: під ним розуміється відповідна група нормативних приписів

праві України: новації та пропозиції. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. № 1. С. 142–147; Кваша О. О. Провокація хабара та інститут співучасті у злочині: проблема співвідношення. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2010. Вип. 49. С. 442–449; Новицький Г. В. Окремі аспекти застосування інституту співучасті у боротьбі з організованими злочинними угрупованнями. *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою* : аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників. Київ : НДІ «Проблеми людини», 1999. Т. 18. С. 153–182; Соловій Я. І. Оцінка законодавчого визначення інституту співучасті з позицій теорії. *Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)* : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. С. 124–127; Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 260–263; Ус О. В. Інститут співучасті в кримінальному законодавстві України: порівняльно-правовий аспект. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2003. Вип. 59. С. 115–121; Арутюнов А. А. Інститут соучастия: исторический экскурс. *Рос. следователь*. 2002. № 5. С. 38–42; Тимошенко Б. Ф. Уголовно-правовой институт соучастия нуждается в совершенствовании. *Прокурор. и следств. практика*. М., 1998. – № 3. С. 81–92; Иванов Н. Организованная преступность и институт соучастия. *Совет. юстиция*. 1990. № 10. С. 4–5; Сергеев С. В. Институт соучастия от Уголовного Уложения 1903 г. до Уголовного кодекса 1996 г. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью на современном этапе* : сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф., 8–9 апр. 2003 г. Воронеж : Изд-во Воронеж. ин-та МВД России, 2003. С. 144–145; Хитров И. А. Институт соучастия: проблемы конструирования норм и дифференциации уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2007. 24 с.; Карпова И. Б. Институт соучастия в преступлении : сравнительный анализ уголовного законодательства Российской Федерации и Федеративной Республики Германии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2005. 141 с.; Малахов О. В. Институт соучастия в уголовном праве России 1917–1926 гг. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Йошкар-Ола, 2006. 194 с.; Балеев С. А. Институт соучастия в уголовном праве: законодательная регламентация и проблемы совершенствования. *Актуальные проблемы совершенствования законодательства, правоприменения и правовых теорий в России и за рубежом* : материалы Второй Междунар. науч.-практ. конф. (3 дек. 2009 г.). Челябинск : Рекпол, 2010. С. 131–136; Истомина М. Институт соучастия в Уголовном кодексе Российской Федерации: некоторые вопросы законодательного закрепления. *Современные проблемы юридической науки* : материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей (Юрид. фак. Юж.-Урал. гос. ун-та, 4–5 мая 2012 г.). Челябинск : Полиграф-Мастер, 2012. – Ч. III. С. 35–37; Дядкин Д. С. Совершенствование уголовно-правового института соучастия в преступлении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2002. 26 с.; Епифанова Е. В. Становление и развитие института соучастия в преступлении в России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2002. 24 с.; Ткаченко В. И., Царегородцев А. М. Правовое значение института соучастия и пути его совершенствования. *Проблеми боротьби з преступністю* : сб. науч. тр. Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1979. С. 12–21; Парог А. И. Сомнительная коррекция института соучастия. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос.

кримінального закону, присвячених регулюванню питань спільного умисного вчинення злочину декількома суб'єктами.

конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 113–116; Галиакбаров Р. П. Своеобразие и признаки института соучастия в преступлении. *Межвуз. сб. науч. тр. СВЮИ*. 1978. Вып. 66. С. 45–52; Його ж. Эффективность норм института соучастия в преступлении. *Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства* : сб. учен. тр. СЮИ. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. Вып. 29. С. 37–49; Гамкрелидзе О. К. О законодательной регламентации института соучастия. *Совершенствование советского законодательства на основе Конституции СССР и конституций союзных республик*. Тбилиси : Изд-во Ин-та экономики и права АН ГССР, 1982. С. 194–205; Белоусов И. В., Кузнецов Н. П. Становление и развитие института соучастия в уголовном праве России. *Борьба с преступностью: правовая наука и практика*. сб. ст. Воронеж : Изд-во ВИ МВД России, 2002. С. 135–140; Алексеев С. В. Генезис института соучастия в науке уголовного права в России. *Проблемы теории и юридической практики в России* : материалы 3-й междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых, специалистов и студентов, 2–3 марта 2006 г. Самара : Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2006. С. 10–14; Кубов Р. Х. Трансформация института соучастия в современном уголовном праве. *Рос. следователь*. 2007. № 16. С. 19–22; Шеслер А. В. Уголовно-правовое значение института соучастия в преступлении. *Юрид. наука и правоохранит. практика*. Тюмень : Изд-во ТЮИ МВД России, 2006. № 1. С. 69–74; Потапов А. В. Вопросы совершенствования института соучастия в уголовном законодательстве. *Науч. тр. РАЮН* : в 2 т. М. : Юрист, 2002. Вып. 2, т. 1. С. 596–603; Архипова М. В., Редькина Е. А. Отражение норм института соучастия в статьях Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации. *Криминол. журн. Байкал. гос. ун-та экономики и права*. Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2008. № 3. С. 10–17; Быкова Е. Г., Фаткуллина М. Б. Проблемы законодательного регулирования института соучастия в преступлении в российском уголовном праве. *«Черные дыры» в рос. законодательстве*. 2009. № 3. С. 116–119; Поносов Е. В. Значение института соучастия в уголовном законодательстве РФ. *Вестн. Челябин. гос. ун-та*. Челябинск : Изд-во ЧелГУ, 2009. Вып. 20, № 21. С. 78–80; Ситникова И. А. Доктринальные модели и законодательные конструкции института соучастия в преступлении : монография. М. : Юрлитинформ, 2009. 184 с.; Заблочкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 93–97; Токшина Л. Р. Социально-правовое значение института соучастия в преступлениях. *Проблемы современного российского права* : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (15–16 мая 2009 г.) : сб. ст. Челябинск : ООО «Полиграф-Мастер», 2009. С. 388–390; Ї ж. Юридическая природа института соучастия. *Проблемы современного российского права* : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (14–15 мая 2010 г.) : сб. ст. Челябинск : Полиграф-Мастер, 2010. С. 492–494; Бойко А. А. Проблемы института соучастия. *Проблемы современного российского права* : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (14–15 мая 2010 г.) : сб. ст. Челябинск : Полиграф-Мастер, 2010. С. 362–365; Салимгареева А. Р. Становление и развитие института соучастия в отечественном уголовном праве. *Правовые средства обеспечения и защиты*

Непоодинокими є й випадки, коли, використовуючи широку назву інституту співучасті, дослідники, проте, одразу ж переходять до вивчення конкретних проблем змісту норм, що його утворюють: видів співучасників, форм співучасті, особливостей кримінальної відповідальності і покарання співучасників тощо. Аналіз всієї вивченої нами в процесі дослідження спеціальної літератури з приводу співучасті у злочині дозволяє дійти невтішного висновку: незважаючи на тривалу історію дослідження співучасті у злочині та активне використання категорії «інститут співучасті», сам факт існування такого кримінально-правового інституту у вітчизняній доктрині кримінального права не доведений, а його (інституту) характеристика – не проводилась. Чи не єдину спробу такого обґрунтування можна побачити в роботі Р. Х. Кубова, проте, автор доводить існування співучасті як

прав, свобод и законных интересов человека в Российской Федерации : сб. науч. тр. Нижневартовск : Изд-во Нижневартов. гуманитар. ун-та, 2009. С. 216–222; Ї ж. Юридическая природа института соучастия в отечественном уголовном праве. *Публичное и частное право: вопросы теории и практики* : сб. науч. тр. Челябинск : ИЦ ЮУрГУ, 2011. С. 12–25; Александрова Ю. А. Эволюция института соучастия в уголовном праве. *Эволюция российского государства и права* : сб. науч. ст., 30 нояб. 2012 г. Смоленск : Маджента, 2013. С. 86–88; Бучнев И. А. Особенности института соучастия в преступлении. *Актуальные проблемы уголовного права, криминологии, уголовного процесса и уголовно-исполнительного права: теория и практика* : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 9–10 апр. 2013 г. Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2013. С. 140–143; Скорилкин Н. М. История развития института соучастия в российском уголовном праве. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью* : материалы междуз. науч.-практ. конф. (Тула, 26 февр. 2013 г.). М. : РПА Минюста России, 2013. С. 248–260; Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении. *Lex Russica*. 2016. № 2 (111). С. 81–99; Ї ж. Законодательные и доктринальные концепты института соучастия. *Следователь*. 2015. № 6 (206). С. 2–4; Ї ж. Институт соучастия в преступлении в свете законодательной текстологии. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 125–127; Утюганов Р. Ш. Проблемы в отечественном уголовно-правовом институте о соучастии: Май 2000 г. *Место и роль органов внутренних дел в системе уголовной юстиции* : Май 2000 г. : материалы науч. конф. слушателей и курсантов. Омск : Изд-во Омск. акад. МВД России, 2001. Вып. 5. С. 32–35; Ныркова Н. А. Институты общей части уголовного права в истории советского законодательства и действующем УК РФ / Сев.-Кавказ. акад. гос. службы, Ростов. юрид. ин-т. Ростов н/Д. : Изд-во СКАГС, 2006. С. 75–83; Литвин М. О. Кримінально-правовий інститут співучасті у злочині. *Студентський юридичний журнал* : дод. до журн. «Право України». 2012. № 3/4. С. 40–49; Свиначева Е. А. Институт соучастия в должностных преступлениях в Российском уголовном праве: традиции и современность. *Государство и право*. 2009. № 6. С. 92–96.

інституту кримінального закону, а не галузі права, та й неодноразово вживає поняття «співучасть у злочині» та «інститут співучасті» як синоніми¹. Вважаємо такий підхід неприйнятним.

Співучасть у злочині, безумовно, становить самостійний інститут галузі кримінального права, оскільки відповідає всім ознакам, які до нього висуваються. Інститут співучасті представлений групою суто кримінально-правових норм, ідей та квазінормативних утворень, які структурно об'єднані між собою та покликані регулювати одну спільну сторону кримінально-правових відносин: випадки умисного і спільного вчинення (участі у вчиненні) умисного злочину декількома суб'єктами злочину. Таким чином, саме поняття співучасті, наведене у ст. 26 КК, є системоутворюючим чинником інституту співучасті у злочині. Об'єднання норм у межах цього інституту засноване на комплексному виконанні ними спільної функції – обґрунтуванні, визначенні меж і особливостей кримінальної відповідальності осіб, які умисно та узгоджено вчиняють певні діяння, що ставлять об'єкт кримінально-правової охорони у небезпеку заподіяння шкоди, але самостійно спричинити таку шкоду нездатні.

Ми частково підтримуємо думку В. Д. Філімонова з приводу того, що обставиною, яка обумовила виникнення інституту співучасті, та, як наслідок, формування комплексного підходу до вирішення соціальних суперечностей, є прагнення законодавця об'єднати в одне ціле норми, які є близькими за своїм змістом, спрямоване на підвищення ефективності правового регулювання. Інститут співучасті, як зазначає вчений, створювався не лише для того, щоб зручніше було сприймати та використовувати правові норми, а й для того, щоб сконцентрувати увагу осіб, що здатні вчинити злочин, на караності не лише тих діянь, які прямо вказані у нормах Особливої частини КК, а й тих діянь, які виражають той чи інший ступінь участі у вчиненні злочину². Вчений також

¹ Кубов Р. Х. Особенности квалификации сложных форм соучастия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2003. С. 14–30.

² Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 134.

зазначав, що шлях виникнення інституту співучасті полягав у тому, що були враховані взаємозв'язок та однорідність суспільних відносин, які регулюються нормами, що його становлять. Це взаємозв'язок тих суспільних відносин, що встановлюються між державою та особами, які здатні вчинити суспільно небезпечні діяння, відносно ступеня участі у вчиненні злочину¹.

Ця теза заслуговує на підтримку в тій частині, яка пояснює формування співучасті як інституту кримінального законодавства. Співучасть як інститут кримінального права виникла об'єктивно в результаті ускладнення нормативного матеріалу з метою забезпечення одночасно уніфікованого, проте, диференційованого застосування кримінальної відповідальності за злочини, участь у яких спільно брали декілька осіб. Подальша історія розвитку цього інституту пов'язана з двома діалектично протилежними процесами. Перший полягає у звуженні обсягу правового регулювання, який виявився у відмові від визнання можливості співучасті в необережних злочинах (а також можливості визнання співучастю необережної участі в умисних злочинах), встановленні чітких та зрозумілих критеріїв визнання особи співучасником, закріплення меж відповідальності співучасників за спільно вчинений злочин. У цьому процесі виявлялися поступова гуманізація кримінальної відповідальності, звуження меж криміналізації та встановлення чітких рамок караності. Другий процес полягав у поступовому поглибленні кримінально-правового регулювання, диференціації відповідальності співучасників залежно від характеру і ступеня їх участі у спільно вчиненому злочині, форми співучасті та інших особливостей (стадії злочину, вчиненого виконавцем, наявності ексцесу тощо).

Інститут співучасті перебуває у відносинах субординації з галуззю кримінального права, але має в ній відносну автономність. Така субординація виявляється в тому, що інститут співучасті заснований на тих самих загальних принци-

¹ Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. . С. 115.

пах кримінального права: відповідальності лише за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що передбачене у КК (який деталізується через визначення специфічних діянь співучасників у ст. 27 КК), особистого і винного характеру відповідальності (який набуває своєї специфіки у встановленні меж інкримінування спільно вчиненого злочину співучасникам у ч. 3 та ч. 5 ст. 29 КК), економії кримінально-правового впливу та диференціації й індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання (які набувають певного інституційного забарвлення в положеннях, передбачених частинами 1–2 ст. 29, ч. 2 ст. 53 та ч. 5 ст. 68 КК). З другого боку, відносна самостійність інституту співучасті полягає в тому, що при вилученні його з кримінально-правового регулювання кримінальне право як галузь права втрачає ефективність і не здатне забезпечити комплексність правового регулювання цілого масиву суспільних відносин, пов'язаних з учиненням діянь, які прямо не передбачені в диспозиціях статей Особливої частини КК. Без інституту співучасті розуміння складу злочину стає більш обмеженим та біднішим.

Інститут співучасті є інститутом Загальної частини кримінального права. Про це свідчить той факт, що його норми встановлюють заборони та забезпечують наскрізне регулювання певних форм суспільно небезпечної поведінки, які за своєю суттю можуть виявлятися однаково при вчиненні будь-якого умисного злочину. Норми інституту співучасті однаково забезпечують окреслення видів співучасників, форм співучасті та особливостей кримінальної відповідальності співучасників у різнооб'єктних злочинах, забезпечуючи тим самим уніфіковану та універсальну правову рамку для криміналізації та встановлення особливостей відповідальності за вчинення певних груп діянь поза залежністю від тих суспільних відносин, які поставлені під охорону кримінального закону і яким заподіюється шкода у випадку вчинення конкретного злочину. Саме тому ми не можемо погодитися з позицією Г. В. Новицького, В. І. Педана та В. В. Рибачука, які правильно вказують, що сукупність кримінально-правових норм, якими встановлюється відповідальність за спільну умисну участь у вчиненні злочину утворює кримінально-

правовий інститут співучасті, проте, в подальшому ведуть мову про окреме існування співучасті як інституту Загальної частини, та співучасті особливого роду (як сукупності норм Особливої частини КК)¹. З цих же міркувань не видаються також переконливими і твердження Р. П. Заблоцького про те, що інститут співучасті можна віднести до Загальної частини кримінального права лише з часткою умовності з огляду на те, що його положення знаходять формальну визначеність у приписах як Загальної, так і Особливої частини, та про існування організованих форм злочинної діяльності як самостійного інституту Особливої частини².

Р. П. Заблоцький стверджує виправданість виокремлення співучасті в самостійний кримінально-правовий інститут з теоретичної та практичної точок зору, обґрунтовуючи власну позицію тим, що вказаний інститут представлений у нормах не тільки Загальної, а й Особливої частини кримінального закону і прямо впливає на кваліфікацію злочинів та призначення покарання. Далі вчений вказує на дискретний характер інституту співучасті, оскільки останній складається з кореспондуючих груп відносно відокремлених нормативних приписів. Про це, за твердженням дослідника, свідчить значеннева супідрядність відповідних норм Особливої частини нормам про співучасть, розташованих у Загальній частині КК. Інститут співучасті вийшов за рамки Загальної частини і набув принципово нових функціональних характеристик. Він став не тільки теоретичною основою для визначення складних форм співучасті, а й формально юридичною підставою для криміналізації діянь, що виражаються лише в участі в складних формах групової злочинної взаємодії (бандитизм, незаконне збройне формування, злочинна організація тощо)³. Погодитись із цим твердженням ми можемо лише частково.

¹ Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 11.

² Заблоцький Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 93.

³ Там само. С. 93–94.

Норми інституту співучасті переважно знайшли своє формальне відображення у вигляді нормативних приписів у статтях Розділу VI Загальної частини КК. Проте помилково було б говорити, що всі норми інституту співучасті зосереджені саме там, так само, як неправильно було б вказувати, що наведений розділ містить тільки норми інституту співучасті. Окремі норми інституту співучасті (які, втім, є суміжними з іншими інститутами Загальної частини кримінального права) знаходять свій вияв в інших розділах Загальної або Особливої частини КК. Зокрема, норми, що стосуються особливостей кримінальної відповідальності співучасників, відображені також у ч. 2 ст. 53 КК («Суд, встановивши, що такий злочин (за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу»), ч. 5 ст. 68 КК («При призначенні покарання співучасникам злочину суд, керуючись положеннями статей 65–67 цього Кодексу, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину»). Текстуальне розміщення окремих його положень в Особливій частині КК як кваліфікуючі ознаки не змінює родову приналежність інституту співучасті у злочині. Також саме в Особливій частині КК (ч. 3 ст. 401) міститься норма інституту співучасті, яка встановлює загальне правило притягнення співучасників до відповідальності за злочин, вчинений спеціальним суб'єктом.

Водночас Розділ VI Загальної частини КК містить правові приписи, які не є текстуальним відображенням інституту співучасті у злочині. Так, ч. 5 та ч. 6 ст. 27 КК містять положення, які регулюють питання причетності до злочину, яка, як відомо, співучасті не становить. Проте текстуальне розміщення цих приписів у Розділі VI Загальної частини КК не викликає у нас заперечень з огляду на те, що таке роз-

ташування відповідає вимозі практичної зручності, зменшує кількість помилок у правозастосуванні, привертаючи та концентруючи увагу правозастосовувача на формах поведінки, які тільки зовні нагадують співучасть у злочині, насправді її не становлячи.

Крім того, положення інституту співучасті містяться в ідеях, які не набули свого формального висвітлення в нормативних приписах або виражені лише у квазінормативних утвореннях. Так, правила, які стосуються регулювання співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, так і не знайшли свого формального відображення в нормативних приписах, але використовуються у правозастосуванні саме як результати доктринальних розробок у галузі кримінального права. Аналогічно, з'являються і квазінормативні утворення, виражені у правових висновках Верховного Суду України. Приклади таких положень містяться, зокрема, у постановках у справах № 5-16кс12 від 4 жовтня 2012 р. (проводиться відмінність між організованою групою та іншими нескладними (простими) формами співучасті) та № 5-38кс14 від 19 лютого 2015 р. (розкриваються поняття і ознаки організованої групи з особливим акцентом на тому, що слід розуміти під стійкістю). Наведені правові положення не є нормами права у власному розумінні, але, безумовно, є складовими елементами інституту співучасті. З огляду на зазначене вище інститут співучасті має бути визнаний таким, що поки що не знайшов свого повного відображення у кримінальному законі через текст його нормативних приписів.

А. В. Денисова вказує, що до інституту співучасті входять не тільки кримінально-правові норми про форми співучасті і види співучасників, про призначення покарання за злочини, вчинені в співучасті, та про особливості добровільної відмови співучасників, а й приписи, що визначають поняття співучасті у злочині, загальні умови кримінальної відповідальності співучасників, положення про визнання факту вчинення злочину в складі групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, організованої групи чи злочинної організації обставинами, що обтяжують покарання¹. Ми не бачимо принци-

¹ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 92, 171.

пових підстав заперечувати вищевказане твердження. Проте складається враження, що А. В. Денисова робить спробу провести принципове розмежування норм та приписів про співучасть. Водночас, на наше переконання, навіть саме поняття співучасті, виражене у приписах ст. 26 КК, вже становить частину кримінально-правової норми про співучасть, її гіпотезу, оскільки виражає узагальнену умову застосування всіх правил цього інституту.

Як зазначалося вище, інститут співучасті, поза усяким сумнівом, належить до групи функціональних інститутів кримінального права. Його основне призначення полягає у забезпеченні диференціації кримінальної відповідальності. На думку А. А. Тер-Акопова, «значення цього інституту полягає в тому, що він обґрунтовує відповідальність не тільки осіб, які безпосередньо виконують дію (бездіяльність), що становить склад злочину, тобто так званих виконавців злочину, а й осіб, які тим чи іншим способом сприяють його вчиненню як організатори, підбурювачі чи пособники. Вирішення цього завдання можливе лише шляхом визначення в кримінальному законі об'єктивних і суб'єктивних зв'язків, які повинні бути встановлені між діями всіх осіб, які спільно брали участь у вчиненні злочину, а також між діями (бездіяльністю) цих осіб і суспільно небезпечними наслідками, що настали»¹. Схожу позицію займали В. І. Ткаченко, О. М. Царегородцев та В. С. Комісаров².

Функціональне призначення інституту співучасті, за справедливим твердженням О. В. Шеслера, полягає в тому, що він: 1) визначає коло осіб, які несуть кримінальну відповідальність за спільно вчинений злочин, залишаючи за межами цього кола багатьох фактичних учасників спільної злочинної діяльності; 2) визначає правові підстави та межі кримінальної відповідальності співучасників злочину, і перш

¹ Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. М. : Юркнига, 2003. С. 125.

² Ткаченко В. И., Царегородцев А. М. Правовое значение института соучастия и пути его совершенствования. *Проблемы борьбы с преступностью*. Омск, 1979. С. 12; Курс уголовного права. Общая часть. М. : Зерцало, 1999. Т. 1 : Учение о преступлении. С. 386.

за все тих із них, хто не є виконавцем або співвиконавцем злочину, тому що їх дії не охоплюються конкретною статтею Особливої частини КК; 3) створює необхідне підґрунтя для формулювання в Особливій частині КК цілої низки злочинів, у яких певні форми співучасті є конститутивними, тобто обов'язковими і основними ознаками складу злочину; 4) дає підстави для визнання вчинення злочину у певних формах співучасті обставиною, що обтяжує покарання; 5) створює фундамент для формулювання кваліфікуючих ознак у окремих складах злочину, передбачених статтями Особливої частини КК, і, за рахунок цього, відображення більш високого рівня суспільної небезпечності вчиненого групою злочину¹.

Таким чином, пронизуючий та наскрізний характер інституту співучасті зумовлює його функціональність. Функціональне призначення інституту співучасті стає особливо актуальним при визначенні його ролі у формуванні диспозиції та санкції логічної кримінально-правової норми. З одного боку, за рахунок положень, які визначають діяння організатора, підбурювача та пособника, утворюється сам зміст кримінально-правової заборони, набуває завершеності диспозиція норми кримінального права. На це неодноразово вказувалося в науці². З другого боку, положення інституту співучасті щодо особливостей призначення покарання співучасникам відіграють роль у формуванні санкції кримінально-правової норми, надають їй логічної завершеності, конкретності та повноти.

О. І. Ситникова вказує, що співучасть є багатофункціональним кримінально-правовим інститутом, оскільки на кваліфі-

¹ Шеслер А. В. Уголовно-правовое значение института соучастия в преступлении. *Юрид. наука и правоохран. практика*. Тюмень : Изд-во ТЮИ МВД России, 2006. № 1. С. 69–71.

² Див.: Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 624; Салимгареева А. Р. Юридическая природа института соучастия в отечественном уголовном праве. *Публичное и частное право: вопросы теории и практики* : сб. науч. тр. Челябинск : ИЦ ЮУрГУ, 2011. С. 13.

кацію дій співучасників істотно впливають нормативні приписи, що стосуються загальних умов кримінальної відповідальності, осудності, незакінченого злочину та інших кримінально-правових явищ. Інститут співучасті також є складним інститутом, оскільки він акумулює в собі здобутки й недоліки теоретичних положень та законодавчих конструкцій інших інститутів. Крім того, інститут співучасті має установче значення, бо з урахуванням його особливостей формулюються диспозиції статей Особливої частини КК¹. Незважаючи на те, що характеристики, які О. І. Ситникова надає інституту співучасті, не вписуються у традиційне кримінально-правове визначення інституту права, видається, що вчена правильно відзначає притаманні інституту співучасті ознаки – наявність поліваріантних внутрішньосистемних зв'язків. Як інститут Загальної частини інститут співучасті перебуває у зовнішніх взаємодетермінуючих та взаємодоповнюючих зв'язках із більшістю інститутів Загальної та з усіма інститутами Особливої частини кримінального права. Зокрема, системні зв'язки норм інституту співучасті простежуються з нормами таких інших інститутів Загальної частини кримінального права, як поняття та ознак злочину, осіб, що підлягають кримінальній відповідальності, незакінченого злочину, множинності злочинів, покарання та його призначення, звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. Аналіз цих зв'язків дозволить правильно визначити місце інституту співучасті в системі галузі кримінального права та надати рекомендації щодо його вдосконалення.

Слід зауважити, що процес розвитку інституту співучасті не закінчився, про що свідчать неповне його законодавче вираження та наявність певної кількості неузгодженостей (які будуть розглянуті в подальшому в цій роботі). Співучасть як інститут кримінального права є відносно відкритою системою правових норм, ненормативних та квазінормативних утворень, що зазнає внутрішніх трансформацій унаслідок зовнішнього впливу інших елементів системи кримінального права, перебуває в постійному динамічному розвитку. Саме як система,

¹ Ситникова А. И. Институт соучастия в преступлении в свете законодательной текстологии. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 126.

що володіє названими вище якостями, інститут співучасті у кримінальному праві і підлягає науковому пізнанню.

1.2. Інституційна норма як елемент структури інституту кримінального права та її співвідношення з нормою права і кримінально-правовою нормою: загальнотеоретичний аспект

Інститути права як структурні складові системи права середнього рівня формуються з більш дрібних правових утворень. Центральне місце серед них посідають правові норми, які не механічно чи штучно об'єднуються в один інститут, а становлять його об'єктивно й історично. Як правильно вказує О. А. Киримова, не будь-яке довільне поєднання правових норм здатне створити якісно нове утворення – правовий інститут, а лише така їх сукупність, яка поєднана своїм юридичним змістом та безпосередньою належністю до регульованих суспільних відносин. Саме ця якість і визначає належність правової норми до конкретного правового інституту¹.

У теорії кримінального права домінуючою є позиція про визнання норми права первинним і основоположним елементом системи кримінального права². Втім на сторінках

¹ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 85–86.

² Див.: Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 623; Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 114; Баулин Ю. В. Уголовное право как система уголовно-правовых норм. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рарог (отв. ред.) и др. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 45; Його ж. Этапы системного подхода при исследовании уголовного права как отрасли публичного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. : ТК Велби, Проспект 2007. С. 49.

наукової літератури можна зустріти і протилежні підходи. Зокрема, в наукових публікаціях достатньо туманним і неоднозначним є розуміння співвідношення між нормою права та нормативним приписом. Певна частина вчених (В. Д. Філімонов, С. С. Алексєєв, А. В. Наумов) ототожнюють нормативний припис та норму права, вважаючи, що через припис (певне правило поведінки, адресоване суб'єктам правовідносин) норма виявляє себе зовні¹. В. П. Коляхін натомість розглядає нормативний припис як закріплену в тексті закону частину, елемент правової норми і вважає саме нормативний припис первинним елементом системи кримінального права². Видається, що задля уникнення сумнісності поняття та для дотримання законів формальної логіки слід установити співвідношення понять «норма права» – «нормативний припис».

У теорії права під нормативним приписом зазвичай розуміється мінімальна змістова частина тексту нормативно-правового акта, що являє собою елементарне державно-владне веління загального характеру та характеризується формальною визначеністю, цілісністю й логічною завершеністю. Нормативно-правовий припис – це форма (спосіб) текстуального вираження частин правових норм та інших велінь законодавця³. Вчені з кримінального права також здебільшого тлумачать нормативний припис як самостійне веління, формально ви-

¹ Алексєєв С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 82–83; Филимонов В. Д. Правовой институт – основное звено в системе уголовного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права. М., 2007. С. 438; Российское уголовное право. Общая часть : учебник. М. : Спарк, 1997. С. 61.

² Коляхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 185.

³ Див.: Давыдова М. Л. Правовая норма и нормативное предписание: проблема соотношения. *Вестник ВолГУ. Серия 5, Юриспруденция*. 2006. № 8. С. 52, 56 ; Ї ж. Понятие и признаки нормативно-правового предписания. *Юрид. вестн. РГЭУ*. Ростов, 2001. № 3. С. 42; Ї ж. Норма права и нормативно-правовое предписание: общие и отличительные признаки. *Вестник ВолГУ. Серия 5, Юриспруденция*. 2000. Вып. 3. С. 62–67; Запорожец Т. С. Нормативно-правовое предписание и правовая норма: постановка проблемы соотношения. *Отечеств. юриспруденция*. 2016. № 6 (8). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovoe-predpisanie-i-pravovaya-normapostanovka-problemy-sootnosheniya> (дата звернення: 15.01.2019) ; Валиев Р. Г. О гносеологическом статусе категорий «норма права» и «нормативно-правовое предписание». *Учен. зап. Казан. ун-та. Серия: Гуманитар. науки*. 2015. Т. 157, кн. 6. С. 19.

ражене в тексті закону¹. А. П. Чирков навіть зазначає, що нормативно-правовий припис виступає як універсальна категорія, яка об'єднує систему права і систему законодавства². Таким чином, більшість учених розглядає співвідношення між нормою права та нормативним приписом за лінією зміст – форма.

Проте існують й інші думки. Так, деякі вчені вказують, що співвідношення між кримінально-правовою нормою та нормативним приписом слід розглядати в системі ціле – частина, де нормативний припис – це частина норми права, яка знайшла своє текстуальне відображення в законі. З огляду на це нормативний припис, безумовно, є складовою структури інституту права, але на більш дрібному рівні, як частина норм права, що виступають першорівневим елементом у структурі інституту. Н. Т. Ідрісов, підтримуючи наведену концепцію, зазначає, що нормативний припис є первинним і неподільним елементом системи права, що виконує функцію елемента норми права (гіпотези, диспозиції або санкції), та в сукупності з іншими приписами формулює загальновизна-не правило поведінки³. Ця група дослідників відповідно вважає, що норма права виступає цілим стосовно її дрібніших елементів – нормативних приписів (частин).

Спробу примирити окреслені вище підходи робить М. С. Жук, який, указуючи, що норма права та нормативний припис відображають різні рівні структури кримінального права, робить висновок про допустимість використання обох категорій при конструюванні кримінально-правових інститутів. З огляду на це дослідник виокремлює інститут норм права та інститут нормативних приписів, використовуючи в подальшому останній з метою проведення власного дослі-

¹ Див.: Маркунцов С. А. О соотношении понятий «уголовно-правовой запрет» и «запрещающая уголовно-правовая норма». *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2013. №2 (89). С. 122–129.

² Чирков А. П. Нормативно-правовое предписание: общетеоретический и уголовно-правовой аспекты. *Вестн. Балт. федер. ун-та им. И. Канта. Серия: Гуманитар. и обществ. науки.* 2009. №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovoe-predpisanie-obscheteoreticheskiy-i-ugolovno-pravovoyu-aspekty> (дата звернення: 15.01.2019).

³ Ідрісов Н. Т. О признаках нормативно-правового предписания в теории уголовного права. *Юрид. вестн. Самарс. ун-та.* 2017. №2. С. 64–69.

дження. Свій вибір вчений пояснює більш деталізованим характером нормативних приписів, що дає змогу правильно встановити зв'язки між окремими приписами в межах кримінально-правової норми та зв'язки між приписами окремих норм та самими нормами, які утворюють інститут кримінального права¹. Очевидно, такий підхід є більш зручним для дослідника, адже дозволяє обмежитися текстом і структурою кримінального закону при вивченні інститутів.

Ми не можемо повною мірою погодитись ані з позицією М. С. Жука, ані з позицією тих учених, які вважають, що нормативний припис є частиною, більш дрібним елементом правової норми, який відображає певний її структурний компонент. Такий підхід, на наш погляд, очевидно пов'язаний зі змішуванням системи права із системою законодавства. Нормативний припис є зовнішнім, текстуальним закріпленням норми права і тому співвідноситься з самою нормою як форма і зміст. Він є елементарною та первинною структурною одиницею інституту законодавства. З огляду на те, що норму кримінального права, на наше переконання, можна розглядати у «широкому» та у «вузькому» розумінні², вважаємо, що нормативний припис може текстуально відображати як всю норму в цілому, так і певний її структурний елемент (гіпотезу, диспозицію або санкцію) чи навіть лише його частину. Первинним же елементом інституту права є саме кримінально-правова норма як загальнообов'язкове, формально виражене правило поведінки.

Однак навіть ті вчені, які визнають кримінально-правову норму первинним елементом галузі права, не доходять згоди щодо її поняття, структури та співвідношення з нормою кримінального закону.

Поняття кримінально-правової норми. Наявні у вітчизняній науці підходи до визначення поняття кримінально-правової норми розходяться з приводу встановлення адресату закріплених у ній приписів і сутності самих цих приписів. Перший підхід у синтезованому вигляді виражений М. І. Пановим і полягає в тому, що норми кримінального права за

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 81–82.

² Детальніше див. с. 92–93 монографії.

своєю природою є нормами-заборами (щодо активної форми поведінки) та нормами-зобов'язаннями (щодо бездіяльності), і являють собою визначені у законі та заборонені під загрозою застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру певні види (типи) суспільно небезпечної поведінки особи¹. Другий підхід в узагальненому вигляді сформульований Ю. В. Бауліним, який зазначає, що кримінально-правові норми не містять ніяких заборон², а покликані регулювати правомірну поведінку органів і посадових осіб держави стосовно осіб, що вчиняють злочини. На його думку, адресатом кримінально-правової норми є держава, а її змістом – матеріально-правове повноваження держави щодо осіб, які вчиняють злочини³. Врешті-решт, у науці висловлювалися навіть думки про те, що кримінальне право взагалі не має свого матеріального предмета регулювання та відрізняється від інших галузей права методом правового впливу⁴.

Очевидно, вказані вище підходи засновані на цілком протилежних ідеологічних підвалинах, і дискусія як про предмет кримінального права, його функції, так і про розуміння кримінально-правової норми далека від свого завершення. Ми не вважаємо за можливе в межах цього дослідження взяти ґрунтовну участь у цій дискусії, але спробуємо навести власне бачення та проаналізувати окремі норми інституту

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 623.

Такий підхід підтримали інші науковці. Зокрема див.: Митрофанов І. І. Поняття кримінально-правових норм та їх види в механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 68–75; Мельник М. І. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України*. 2004. №9. С. 115–119.

² Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності. *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2018. С. 16.

³ Його ж. Уголовное право как система уголовно-правовых норм. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рарог (отв. ред.) и др. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 45.

⁴ Див.: Тиунова Л. Б. Система правовых норм и отраслевые подразделения права. *Изв. высш. учеб. заведений. Правоведение*. 1987. №4. С. 67.

співучасті щодо того, як вони вписуються в ту чи інші концепцію визначення кримінально-правової норми.

По-перше, вживання у ч. 1 ст. 11 КК України терміна «передбачене» замість терміна «заборонене», як це зроблено у КК Азербайджанської Республіки (ч. 1 ст. 14)¹, КК Республіки Білорусь (ч. 1 ст. 11)², КК Російської Федерації (ч. 1 ст. 14)³, КК Республіки Казахстан (ч. 2 ст. 10)⁴ тощо, швидше, слід визнати недоліком вітчизняного кримінального закону, аніж закладеною в ньому принциповою позицією законодавця. Теза про те, що КК не забороняє ніякої поведінки, а лише встановлює вичерпний перелік суспільно небезпечних діянь, які визнаються державою як злочини, підриває значення охоронної функції кримінального права. Більше того, в реальній дійсності заборони не вчиняти певні дії далеко не завжди впливають із норм регулятивного приватного і публічного права, на що справедливо вказує В. М. Киричко⁵. Приміром, жодна регулятивна галузь права не встановлює вік, з якого особа може добровільно вступати у статеві зносини. Проте існує ст. 155 КК, яка передбачає кримінальну відповідальність повнолітньої особи за статеві зносини з особою, що не досягла 16-річного віку. Якщо припустити, що кримінально-правові норми самі не містять заборон, без відповіді залишається питання про те, де міститься заборона вказаної поведінки, порушення якої виступає

¹ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики : от 30 дек. 1999 г. № 787-IQ. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353#pos=1; - 118 (дата звернення: 01.02.2019).

² Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон от 9 июля 1999 г. № 275-3. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_ (дата звернення: 01.02.2019).

³ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон от 13.06.1996 № 63-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 01.02.2019).

⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан: от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019).

⁵ Киричко В. М. Про особливості кримінально-правових заборон та їх значення для регулювання суспільних відносин та застосування Кримінального кодексу України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; ред. В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2018. С. 194–195.

підставою для притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Аналогічних висновків можна дійти і при аналізі норм інституту співучасті. Якщо навіть припустити, що заборона на вчинення певного передбаченого у нормах Особливої частини КК діяння виконавцем впливає з регулятивних галузей права, то саме виокремлення видів співучасників було зроблено з метою заборони інших, таких, що є дотичними до виконання злочину, але його не становлять, видів поведінки. Проте, не слід забувати, що кримінальне право не складається з одних лише норм-заборон. Як слушно зазначає А. В. Денисова, окрім заборонних кримінально-правових норм, слід виділити й інші їх види (зобов'язуючі, уповноважуючі, стимулюючі та ін.). Саме цими нормами регламентуються правила поведінки посадових осіб правозастосовних органів, що представляють державу в кримінально-правових відносинах, а також осіб, які вже вчинили злочин, та осіб, що припиняють протиправну поведінку¹.

Структура кримінально-правової норми. У зв'язку з різним підходом до розуміння кримінально-правових норм, у науці пропонуються різні варіанти її структури (двох- та трьохелементні). Так, А. Н. Трайнін², І. І. Солодкін³ вважають, що норма кримінального права складається тільки з диспозиції і санкції, В. Г. Смирнов⁴, Є. В. Благов⁵ – що тільки з гіпотези і санкції, а Ю. В. Баулін⁶ – що з гіпотези

¹ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 116.

² Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. М. : Госюриздат, 1957. С. 259.

³ Див.: Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 1 / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. С. 76.

⁴ Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права (Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования). Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. С. 35.

⁵ Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 36.

⁶ Баулин Ю. В. Уголовное право как система уголовно-правовых норм. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рарог (отв. ред.) и др. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 45; Його ж. Етапи системного підходу при дослідженні кримінального права як галузі публічного права. *Системність в кримінальному праві* : матеріали II Рос. конгр. кримінального права, що відбувся 31 травня – 1 червня 2007 р. М. : ТК Велби, Проспект 2007. С. 49.

та диспозиції¹. Останнім часом все більша частина вчених обґрунтовує ідею тричленної структури кримінально-правової норми (М. І. Панов², І. І. Митрофанов³, В. Д. Філімонов⁴, М. А. Туліглович⁵). Як справедливо вказується на сторінках спеціальної літератури, за відсутності хоча б однієї з трьох зазначених складових частин структури передбачене нормою правило втрачає логічну цілісність, а найголовніше – здатність до реального впливу на поведінку учасників суспільних відносин⁶. Проте навіть серед цієї групи вчених розуміння того, що ж саме слід визнавати гіпотезою, диспозицією та санкцією, є різним.

Так, М. І. Панов пише, що гіпотеза вказує на ті обставини, за наявності яких відповідна норма підлягає застосуванню. Гіпотеза звичайно передбачена в низці статей Загальної частини КК (статті 1, 2, 3, 11, 19, 22 та ін.). Диспозиція вичерпно містить усі обов'язкові ознаки складу злочину, які входять до її змісту, і виражена в тексті закону за допомогою поєднання статей Особливої частини та винесених за «рамки» Особливої частини ознак складу злочину (у ст. 1 (об'єкт злочину); у ст. 11 (суспільно небезпечне протиправне діяння); у статтях 18–22 (ознаки суб'єкта злочину); у статтях 23–25 (поняття, ознаки і форми вини)), а також специфічних форм його прояву (у статтях 13–16 (незакінчений злочин) і у статтях 26–31 (співучасть у злочині)). Санкція ж передбачає покарання або інші заходи кримінально-правового характеру,

¹ На думку Ю. В. Бауліна, у гіпотезі знаходять своє відображення складні юридичні факти, які породжують, змінюють або припиняють матеріальне кримінально-правове відношення; обов'язковим її елементом є вказівка на вчинений злочин. У свою чергу, диспозиція відображає повноваження держави з визначення кримінально-правових наслідків щодо особи, яка вчинила злочин.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 624.

³ Митрофанов І. І. Поняття кримінально-правових норм та їх види в механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Європ. перспективи*. 2016. Вип. 1. С. 71.

⁴ Філімонов В. Д. Норма уголовного права / Ассоц. юрид. центр. СПб : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 21–23.

⁵ Туліглович М. А. Структура уголовно-правовой нормы : учеб. пособие / М-во внутр. дел Рос. Федерации, Омск. акад. Омск : Омск. акад. МВД России, 2009. 103 с.

⁶ Див.: Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 120.

які підлягають застосуванню до осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, визначене у диспозиції як злочин. У результаті норма набуває певного «логічного» характеру та являє собою складне правове утворення¹. Цей підхід підтримують А. В. Денисова² та В. Д. Філімонов. Останній, проте, розподіляє всі кримінально-правові норми на такі, що встановлюють кримінальну відповідальність та регулюють її застосування³.

Принципово не заперечуючи проти наведеної позиції, вважаємо, що вона краще підходить для демонстрації наскрізного характеру кримінально-правових норм, системних зв'язків між різними частинами кримінального закону та внутрішньої логічності й взаємопов'язаності кримінально-правового регулювання. Наскрізний характер кримінально-правової норми, за наведеного вище розуміння її структури, практично унеможливорює постановку питання про існування норм окремих інститутів кримінального права. Якщо припустити, що диспозиція (як тільки одна зі складових частин) кримінально-правової норми утворюється за допомогою поєднання приписів, які текстуально відображені одночасно і в Загальній, і в Особливій частинах КК, то сумнівною стає й сама можливість виокремлення як мінімум інститутів Загальної частини. Зокрема, всі нормативні приписи, які традиційно належать (текстуально відображають у законі) до, наприклад, інститутів незакінченого злочину та інституту співучасті, не зможуть претендувати на статус самостійних кримінально-правових норм, оскільки цілком і повністю належатимуть тільки до одного з елементів норми – її диспозиції. Так само неможливим стає й визнання окремим інститутом призначення покарання або інших заходів кримінально-правового характеру, оскільки всі їх приписи логічно утворюватимуть лише санкцію

¹ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 624.

² Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 120–121.

³ Філімонов В. Д. Норма уголовного права / Ассоц. юрид. центр. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 21–24.

кримінально-правової норми. Оскільки раніше ми дійшли висновку про те, що інститут права може становити тільки система правових норм, а не їх елементів, нормативних приписів чи навіть норм закону про кримінальну відповідальність, то й взагалі сама можливість виокремлення інститутів Загальної частини кримінального права стає досить сумнівною.

Вказане вище наводить на думку, що на теоретичному рівні можна говорити про кримінально-правову норму в широкому та у вузькому розумінні. У широкому розумінні кримінально-правова норма – це передусім забороняюча або зобов'язуюча норма, яка закріплює правило поведінки з трьохелементною структурою, що наскрізно відображене у кримінальному законі з метою забезпечення механізму кримінально-правового регулювання. Це і є та сама «логічна норма» у тому значенні, в якому вона характеризується М. І. Пановим¹. У вузькому ж розумінні кримінально-правова норма перебуває на значно нижчому рівні узагальнення. Вона є двоелементним приписом, адресованим суб'єктам кримінально-правових відносин, спрямованим на врегулювання окремої сторони конфлікту, який виник у зв'язку з учиненням злочину. Такий припис формулює відповідну ситуацію, умову застосування вказаної норми (гіпотеза) та встановлює певне правило її врегулювання (диспозиція). Так, наприклад, у вузькому розумінні кримінально-правовою нормою (а не лише нормативним приписом кримінального закону) може вважатися положення, текстуально виражене у ч. 4 ст. 29 КК: у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину (гіпотеза) інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині (диспозиція). За таких умов вказана норма одночасно адресована і особі, яка потенційно може брати участь у вчиненні злочину, і правозастосовувачу, оскільки вона встановлює відповідне правило оцінки вказаної (можливої) сторони кримінально-правового конфлікту. Аналогічно, як самостійна кримінально-правова норма (її текстуальне відображення у законі) можуть розглядатися і положення ч. 5 ст. 68 КК.

¹ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 235.

Ця норма адресована насамперед суду, який за відповідної гіпотези (при призначенні покарання співучасникам злочину) має виконати певну низку операцій (керуючись положеннями статей 65–67 КК, врахувати характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину – диспозиція).

За такого теоретичного розуміння природи кримінально-правової норми система кримінального права являє собою впорядковану сукупність правових норм, які перебувають у постійному зв'язку між собою в процесі здійснення кримінально-правового регулювання. Застосування однієї норми виступає умовою подальшого застосування (або ж неможливості застосування) іншої. Ці зв'язки є складними та нелінійними, проте саме вони надають кримінальному праву системного характеру, здатності комплексно, повно та безпрогально регулювати кримінально-правові відносини. За вузького розуміння норми набувають більш деталізованого змісту, стають конкретнішими, і саме тоді можна говорити про їх повноцінне взаємотяжіння та об'єднання в інститут права.

Співвідношення кримінально-правової норми з нормою кримінального закону. Як зазначає М. С. Жук, специфікою кримінального права є те, що його норми в їх класичній структурі (гіпотеза – диспозиція – санкція) не знаходять свого висвітлення в тексті закону як цілісне правило поведінки¹. Поділяючи таку думку, Є. В. Благов пише: «...приписи Загальної частини кримінального законодавства доповнюють зміст відповідних положень його Особливої частини, утворюючи цілісний регулятор суспільних відносин – норму кримінального права»². Аналогічну позицію займає і Т. В. Кленова, яка вказує, що кримінально-правові норми складаються з приписів Загальної та Особливої частини, які тільки в системі здатні регулювати суспільні відносини³.

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 78.

² Благов Е. В. Норма уголовного права: структурный аспект. *Категориальный аппарат уголовного права и процесса* : сб. науч. тр. Ярославль, 1993. С. 94.

³ Кленова Т. В. Соотнесение норм и предписаний в институтах уголовного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. : Велби, 2007. С. 185.

Заслужують на осмислення і думки А. В. Денисової, яка вказує, що кримінально-правова норма є складним утворенням, що включає в себе навіть не одне правило поведінки, а їх певну сукупність, в тому числі й низку умов застосування цієї норми і альтернативні варіанти настання різноманітних наслідків у разі її недотримання. З огляду на це не можна зводити зміст кримінально-правової норми до одиночного правового припису, вираженого в конкретній статті Загальної або Особливої частини КК¹.

Наведені позиції зводяться до бачення «логічної норми» в тексті кримінального закону і застереження про неможливість отождолення норми закону (нормативного припису) з нормою кримінального права. Ми цілком погоджуємося з висловленою вченими позицією. Нормативні приписи є зовнішнім відображенням, формою кримінально-правової норми. Норма не може бути буквально зведена до якогось одного нормативного веління. Проте ми припускаємо можливість того, що конкретна кримінально-правова норма у «вузькому» її розумінні буде текстуально збігатися з конкретним приписом статті КК або ж виражатися через низку приписів, розташованих як в одній, так і в декількох статтях КК.

Поняття і ознаки інституційної норми. Ключовим завданням у межах цього підрозділу є пошук тих характеристик, які властиві кримінально-правовим нормам, що входять до складу конкретних інститутів кримінального права, тих нових ознак, яких вони набувають у результаті взаємотяжіння та об'єднання в межах правового інституту. Перед тим, як викласти власне бачення з приводу ознак інституційної норми, висловимо декілька міркувань.

Ми розуміємо, що саме вживання терміна «інституційна норма» породжує логічне припущення про те, що автор припускає наявність і інших кримінально-правових норм, які відповідно не входять до складу правових інститутів. Задля уникнення подальших непорозумінь вважаємо за доцільне висловити авторське бачення щодо структурування правового матеріалу. Ми підтримуємо позицію про те, що кримінальне

¹ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 118.

право як галузь права становить певну структуру її елементів. Найбільшими з цих елементів є правові інститути, які теж можуть бути вертикально класифіковані¹, а також можуть включати субінститути. У свою чергу, інститути складаються з правових конструкцій найнижчого рівня – правових норм. Усі норми об'єднані у правові інститути, саме за рахунок цього досягається їх акордний, комплексний, взаємоузгоджений та взаємообумовлений вплив на кримінально-правові відносини. З нашої точки зору, правових норм, які не були б об'єднані в інститути, існувати не повинно. Їх поява може бути результатом «випереджаючої» роботи законодавця, який створює норми закону до того, як вони набули свого оформлення в галузі права. Зазвичай виникнення таких норм та їх штучне розміщення в межах окремих інститутів, або ж взагалі неможливість віднесення до жодного з існуючих інститутів, завдає шкоди системності кримінального права, перешкоджає його стабільному розвитку. Такі норми не стають органічною частиною інституту, а тому їм пріоритет має полягати в очищенні тексту закону від них.

Проте можливі й ситуації, коли в результаті законодавчого втручання виникають норми, навколо яких у подальшому будується інститут права. Саме такий шлях розвитку, наприклад, пройшов інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб². Тому існування в галузі права норм, які не включені до конкретних інститутів, на наш погляд, хоча й можливе явище, але виключно тимчасове та зумовлене потребами історичного розвитку. В подальшому такі норми мають або включатися до існуючих інститутів кримінального права, можливо, навіть шляхом їх укрупнення, або взаємно зближуватись з іншими нормами, розвиватись і утворювати нові самостійні інститути. Вважаємо за доцільне погодитись із тезою М. С. Жука про те, що система інститутів кримінального права не є чимось недоторканим, а їх номенклатура може бути розширена³.

¹ Див. підрозд. 1.1 розд. 1 монографії.

² Див.: Букалєрова Л. А., Гаврюшкин Ю. Б. К вопросу о введении института уголовно-правового воздействия в отношении юридических лиц. *Проблемы в рос. законодательстве*. 2012. №4. С. 167–170.

³ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.

З огляду на це вживання поняття «інституційна норма» у цій роботі покликане не протиставити її як щось протилежне іншим кримінально-правовим нормам, та навіть не з метою довести, що існування норм, не об'єднаних у інститути, можливе. Виокремлення цього терміна зроблене нами для зосередження уваги на тому факті, що, будучи об'єднаними в межах одного інституту права, норми набувають специфічних, обумовлених особливостями конкретного інституту, ознак. Саме ці ознаки визначають належність норми до конкретного інституту, взаємотяжіння норм усередині цього інституту, комплексність впливу на регульовані правові відносини та неможливість механічного перенесення норми з одного інституту в інший. Ці ознаки норм зазвичай не виносяться у хрестоматійні визначення, а тому їх аналіз видається необхідним задля більш глибокого розуміння механізму здійснення правового регулювання на рівні інституту права та інституту співучасті зокрема.

Ю. В. Баулін зазначає таке: «...будь-яка система являє собою сукупність елементів, що її утворюють, які у своїй взаємодії дають нову інтегративну якість, якої немає у повному їх обсязі в окремому елементі системи, але яка з'являється у результаті їх взаємодії. Такою інтегративною якістю кримінального права як системи кримінально-правових норм є наявність вичерпного, властивого тільки кримінальному праву, повного набору специфічних юридичних засобів правового регулювання зазначених суспільних відносин, що дозволяє об'єднувати норми кримінального права в одне ціле і надавати їм упорядкованого, системного характеру»¹.

Серед характерних особливостей інституційної норми, які дають підстави говорити про неї як про відносно самостійне поняття, вважаємо за потрібне відзначити такі, як: 1) системність; 2) структурність; 3) несамостійність; 4) взаємоузгодженість та несуперечливість; 5) функціональна пов'язаність.

Системність інституційних норм визначається їх глибокою інтегрованістю як у систему самої галузі права, так і в матерію конкретного інституту. Норми об'єднуються в інститут

¹ Баулін Ю. В. Уголовное право как система уголовно-правовых норм. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рарог (отв. ред.) и др. М. : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 43.

навколо певного системоутворюючого центру. В предметних інститутах таким центром зазвичай виступає група тотожних або якісно однорідних суспільних відносин, які підлягають комплексному регулюванню, у функціональних – необхідність забезпечення уніфікованого і диференційованого виконання певної операції чи регулювання певної сторони суспільних відносин. В інституті співучасті таким центром виступає саме поняття співучасті. Кожна з інституційних норм прямо або опосередковано пов'язана з усіма іншими нормами цього ж інституту та деякими нормами інших інститутів. Відсутність таких зв'язків свідчить про помилковість віднесення норми до конкретного інституту.

Для наочності цього твердження наведемо приклад норми, закріпленої у ч. 2 ст. 29 КК. Організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. Системні зв'язки цієї норми є такими: а) безпосередні: з нормами, передбаченими у частинах 1, 3–5 ст. 27 КК (через визначення видів співучасників), з частинами 3–5 ст. 29 та ч. 2 ст. 31 КК (через встановлення меж такої відповідальності, обсягу поставлення у провину та винятків із застосування вказаного правила), ч. 2 ст. 53 та ч. 5 ст. 68 КК (через встановлення особливостей караності вчиненого) та з нормами статей Особливої частини КК; б) опосередковані: з нормами ст. 26 (поняття співучасті – опосередковується через приписи частин 1, 3–5 ст. 27 КК), ст. 28 (форми співучасті – через норми частин 1, 3–5 ст. 27 та ст. 26 КК) та ст. 30 КК (особливості кримінальної відповідальності організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації – через норми ст. 28 КК).

Водночас нормативні приписи, що містяться у частинах 5–6 ст. 27 КК, позбавлені системних зв'язків з нормами інших статей Розділу VI Загальної частини КК, що є додатковим підтвердженням помилковості підходів тих вчених, які відносять причетність до злочину до інституту співучасті.

Слід абсолютно погодитися з позицією О. А. Киримової, яка стверджує, що норми, які становлять правові інститути,

не можуть бути за волею законодавця перенесені в межі іншого правового інституту, вони утворюють єдине і неподільне ціле. Юридичні норми можуть бути скасовані, змінені, але не можуть бути механічно перенесені у структуру, що не відповідає природі їх правового утворення¹. У цьому, власне, і полягає структурність як наступна ознака інституційної норми. Інституційні норми посідають певне місце в структурі інституту. Це місце визначається передусім наявністю логічних зв'язків між нормами. Водночас штучне вичленування інституційної норми із структури інституту веде до розриву існуючих зв'язків між рештою його норм і робить неможливим виконання функціонального завдання інституту в межах галузі права.

У теорії права неодноразово висловлювалися думки про існування субінститутів як структурних елементів інституту права, в які об'єднуються норми², проте автори, які їй розподіляють, одностайно погоджуються з тим, що субінститути, як і інші проміжні правові утворення (асоціації норм), характерні не для всіх інститутів права, а можливі тільки там, де взаємотяжіння норм у межах одного інституту дає підставу для проведення внутрішньої диференціації.

Несамостійність інституційних норм виявляється в тому, що будучи вбудованими у структуру інституту, вони фактично втрачають будь-яку реальну можливість самостійного впливу на суспільні відносини, стаючи, натомість, елементами, «гвинтиками» в механізмі комплексного впливу, який забезпечується інститутом права.

М. С. Жук зазначає, що тільки однопорядкові приписи, що здатні забезпечити відносно самостійне та повноцінне регулювання суспільних відносин, можуть утворювати інститут³. Теоретики права, натомість, із наведеним твердженням не погоджуються і вказують, що правові норми, які утворюють інститут, не є однопорядковими та рівнозначни-

¹ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 69.

² Див.: Алексеев С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 153.

³ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 83.

ми, а перебувають у взаємозалежності, причому ця залежність відображає взаємозалежність суспільних відносин, що утворюють опосередкований ними інститут¹. С. С. Алексєєв іде навіть далі у цих міркуваннях та стверджує, що правові утворення, які складаються з комплексу лише рівноправних нормативних приписів, не можуть визнаватися інститутом права². Ми погоджуємось із тим, що інституційні норми не є однопорядковими, можуть перебувати у внутрішній ієрархії та субординаційних зв'язках і відігравати різну роль у правовому регулюванні. В інституті співучасті спостерігається очевидна підпорядкованість усіх деталізованих норм положенням ст. 26 КК.

Взаємоузгодженість та несуперечливість інституційної норми полягає в низці семантичних і лінгвістичних вимог до текстуального її вираження. Як вказує М. І. Панов, це означає, що інструменти текстуального вираження норм у законі: слова, словосполучення, речення та дефініції мають бути узгодженими та несуперечними, забезпечувати точність тексту, а мова кримінального закону повинна бути чіткою, доступною і зрозумілою. Неприпустимим є використання нечітких термінів, а також закладення різного змісту в поняття, що використовуються³.

Функціональна пов'язаність інституційних норм виявляється в тому, що всі норми, які входять до складу інституту, тією чи іншою мірою спрямовані на виконання внутрішньогалузевого завдання, що є підставою формування інституту.

Вважаємо, що аналіз норм, які традиційно розглядаються вченими як такі, що утворюють інститут співучасті, на предмет відповідності вказаним вище ознакам допоможе не лише глибше пізнати суть інституту співучасті, а й виявити прогалини у структурі вказаного інституту та норми, які генетично не належать до його системи, а втім, які помилково до неї відносять.

¹ Див.: Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 135.

² Алексєєв С. С. Структура советского права. М. : Юрид. лит., 1975. С. 124.

³ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 239.

У теорії права стверджуються, що норми, які входять до певного правового інституту, можуть бути умовно розподілені за певними видами. О. А. Киримова зокрема, виділяє: а) визначально-установчі норми, що визначають цілі, завдання, межі та напрями правового регулювання; б) норми-принципи; в) норми-дефініції (які, на думку вченої, можуть включатися як до загальних, так і до спеціальних правових інститутів); г) норми-засади (притаманні конституційному праву); д) норми, що визначають правила поведінки¹. В. І. Гойман серед норм, що становлять інститут, виокремлював дефінітивні, уповноважуючі, забороняючі та інші норми².

А. В. Денисова вказує, що для системи кримінального права характерним є існування заборонних, зобов'язуючих, уповноважуючих, стимулюючих і рекомендаційних норм. Їх існування обумовлене поліваріантним виразом у них державної волі, їх призначенням, юридичною формою і силою. Більшу частину змісту заборонних кримінально-правових норм можна встановити з тексту Особливої частини КК, зобов'язуючі та уповноважуючі норм містяться переважно у приписах його Загальної частини; зміст стимулюючих норм розосереджено, а рекомендаційні встановлюються з тексту роз'яснень Пленуму Верховного Суду³.

Ми погоджуємося з тим, що інститут права може охоплювати різні за своїм змістом і характером норми. Така багатоманітність пов'язана передусім з наявністю різних цілей і завдань та методів досягнення ефективного правового регулювання. Проте складно погодитися з виокремленням рекомендаційних норм у структурі кримінального права. Роз'яснення, які надаються Пленумом Верховного Суду, попри всю їх важливість та спрямовуючу роль у практиці, втім, позбавлені нормативного характеру, оскільки не є загальнообов'язковими.

¹ Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1998. С. 144–145.

² Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2001. С. 200.

³ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 154–155.

1.3. Методологічні засади дослідження співучасті у злочині як інституту кримінального права

Успішність будь-якого наукового дослідження визначається насамперед правильністю, точністю та достатністю обраних дослідником методів наукового пізнання. Саме обрання такого інструментарію, який здатний точно, всебічно, повно й достовірно розкрити явища, процеси та існуючі зв'язки, є запорукою адекватності одержаних результатів.

Під методологією наукового пізнання зазвичай розуміється система філософських засад пізнавальної діяльності та відповідних загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, категорій, методів і теоретичних положень, що забезпечують отримання й систематизацію нових знань про об'єктивну реальність. У гносеологічному вимірі – це вчення про суттєві властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку множини методологічних систем¹.

Як справедливо вказував Д. А. Керимов, «визначаючи шлях мислення до істини і забезпечуючи цей рух відповідними засобами, методологія разом з тим сама є результатом наукового пошуку, не менш важливим і цінним, ніж вже отримані з її допомогою інші онтологічні знання»². Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку методологія наукового пізнання вже достатньо детально розроблена у філософській науці, так само вона пристосована і для потреб науки кримінального права³. Інша справа, що через поспіш-

¹ Див.: Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософ. та методол. проблеми права*. 2016. № 1. С. 42–44.

² Керимов Д. А. Методологія права (предмет, функції, проблеми філософії права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 22.

³ Детальніше з цього приводу див.: Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2017. № 2 (9) URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019); Його ж. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 227–241; Його ж. Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права.

ність та недостатню послідовність іноді в сучасних дослідженнях можна побачити відхід від методологічних постулатів, а інколи і взагалі їх ігнорування.

М. І. Панов вказує, що специфікою науки кримінального права є те, що її об'єкт має двоелементну структуру: по-перше, його становить невизначена множинність об'єктивно існуючих явищ реальної дійсності у вигляді конкретних актів суспільно небезпечної поведінки, а по-друге – упорядкована сукупність кримінально-правових норм¹. Слід підтримати позицію вченого й про те, що наука кримінального права не створює і не має створювати ніякої «самостійної» чи «відокремленої» методології, а має спиратися на загальнотеоретичні положення методології теорії пізнання як філософської науки та використовувати їх з метою здійснення досліджень свого власного і специфічного предмета пізнання. Водночас допускається формулювання деталізованих приватно-наукових методів на основі загальної методології², які, по суті, виконуватимуть роль кращої її адаптації до особливостей

Право України. 2017. №2. С. 14–21; Його ж. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень науки кримінального права. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук. конф. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків : Право, 2012. С. 25–31; Його ж. Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. Харків, 2014. С. 7–13; Панов М. І., Зінченко І. О. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції з кримінального права). *Право України*. 2014. №11. С. 269–285; Панов М. І., Анісімов Г. М. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків. *Юрид. наука*. 2015. №1. С. 133–142; Панов Н. И. Оценочные понятия: методологические аспекты исследования и применения в уголовном праве. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. Електрон. текст. дані. Харків, 2016. Вип. 2. С. 1–27. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019); Його ж. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе. *Проблемы законности* : респ. междувед. науч. сб. Харьков, 1995. Вип. 30. С. 121–129; Його ж. Понятійний апарат кримінального права та його наукове і практичне значення : наук. ст. Харків : Право, 2018. 48 с.

¹ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2017. №2 (9) С. 8. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019).

² Там само. С. 7.

досліджуваного предмета. Реальний же прояв основних рис та особливостей методології науки кримінального права виражається перш за все у відповідних загальнонаукових методах: діалектичному, системному, формально-логічному, соціологічному, порівняльно-правовому, історико-правовому та ін. Жоден із цих методів, узятий відокремлено від інших, не здатен забезпечити виконання всіх завдань наукового дослідження. У своїй же сукупності та взаємодії ці методи здатні створити доволі повну і всебічну систему наукового підґрунтя¹.

М. С. Жук вказує, що основними проблемами пізнання кримінально-правових інститутів є: 1) відсутність чіткого уявлення в доктрині кримінального права про систему диференціації кримінальної відповідальності та критеріїв виокремлення функціональних інститутів; 2) недостатність інтегральних інститутів, які регламентують найбільш загальні, наскрізні питання кримінальної відповідальності; 3) нерівномірність у підходах до конструювання окремих кримінально-правових інститутів, частина з яких переповнена субінститутами, тоді які інша – включає в себе лише декілька кримінально-правових норм; 4) відсутність доктринальних досліджень із приводу соціальної обумовленості та соціальної ефективності тих чи інших кримінально-правових інститутів, що позначається на якості виконання регулятивної та охоронної функцій кримінальним законом; 5) недостатня наукова розробленість внутрішньогалузевих та міжгалузевих зв'язків кримінально-правових інститутів, що обумовлює внутрішні суперечності та неузгодженості у кримінальному законі, знижуючи його якість і функціональність². Вважаємо, що значна частина вказаних проблем породжена саме відсутністю належної методологічної основи при дослідженні інститутів у кримінальному праві.

Ми визнаємо, що при вивченні інституту співучасті тільки із застосуванням всієї сукупності наукових методів мож-

¹ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2017. №2 (9). С. 12. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019).

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 123.

на одержати об'єктивне, достовірне й повне знання. Утім відомо, що для вирішення конкретних завдань у науковому дослідженні (на відміну від всебічного пізнання об'єкта) значення методів не є рівнозначним. Переважне використання окремих із них над іншими дозволяє більш ефективно досягнути виконання поставлених цілей. З урахуванням того, що інститут співучасті є складним системним правовим утворенням у межах галузі кримінального права, вважаємо, що саме використання системного методу пізнання явищ і процесів здатне забезпечити найбільш глибинне його осмислення. Крім того, методологічно дослідження співучасті як інституту кримінального права має відбуватися в руслі функціонального та психологічного підходів.

Системний підхід. Д. А. Керимов справедливо відзначав, що вивчення права в цілому, так само як і його галузевих підсистем, вимагає передусім використання адекватної методології, заснованої на постулатах системного підходу, з використанням системності як одного з головних методів наукового пізнання¹. Безумовною перевагою застосування системного підходу при дослідженні складних динамічних цілісностей слід визнати здатність за допомогою нього виявити не тільки внутрішній механізм дії окремих елементів системи, а й установити характер їх взаємодії на різних рівнях. Тим самим відкривається можливість виявлення субстанційно-змістовної та організаційної «багатошаровості» системи, глибокого діалектичного зв'язку і взаємозалежності між її частинами та структурами, та її функціонування як складного цілісного організму².

За справедливим твердженням Ю. В. Бауліна, системний підхід являє собою сукупність методів і засобів, що дозволяють досліджувати властивості, структуру і функції об'єктів, явищ або процесів у цілому, уявивши їх як систему з усіма складними міжелементними взаємозв'язками, взаємовпливом елементів на систему і навколишнє середовище, а також впливом самої системи на її структурні елементи. Головними особливостями системного підходу є наявність домінуючої ролі ці-

¹ Керимов Д. А. Философские проблемы права. М. : Мысль, 1972. С. 274.

² Його ж. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 243.

лого над частиною, акцент на цілісних інтегративних властивостях об'єкта, виявлення процесів управління, які потребують дослідження систем у плані циркулюючої в них інформації, поведінки і вибору мети¹.

Очевидно, що ключовим для розуміння методологічного механізму застосування системного підходу в дослідженні об'єктів, процесів і явищ, в тому числі і явищ правової дійсності, є встановлення змісту категорій «система» та «системність». У «Філософському енциклопедичному словнику» система (у перекладі з грецької означає ціле, складене з частин, з'єднання) визначається як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики цих елементів становлять зміст, а сукупність закономірних зв'язків між ними – внутрішню форму (структуру) системи. Найважливішими характеристиками системи є внутрішня розчленованість та функціональна цілісність².

У спеціальній літературі пропонується понад сорок різних визначень системи³. Їх аналіз дозволяє виокремити такі характерні ознаки систем, які відзначаються більшістю вчених: а) наявність не менше двох структурних елементів; б) наявність певних зв'язків і відносин між елементами, що об'єднують їх в одне ціле; в) цілісність системи, яка визначається: по-перше, появою у нових інтеграційних властивостей системи, які не притаманні окремим її елементам, а по-друге, відокремленістю системи від навколишнього середовища, у взаємодії з яким система виступає як єдине, цілісне і відносно самостійне утворення⁴.

Системність одночасно слід розглядати і як властивість системи, і як пізнавальну процедуру.

¹ Баулин Ю. В. Этапы системного подхода при исследовании уголовного права как отрасли публичного права. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. М. : ТК Велби, Проспект 2007. С. 48.

² Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. С. 589.

³ Див.: Садовский В. Н. Основания общей теории систем. М., 1974. С. 92–102.

⁴ Див.: Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 23–24.

Як властивість системи системність традиційно визначається як якість об'єкта, що має всі ознаки системи: єдність, цілісність, наявність елементів і системних зв'язків (як внутрішніх, так і зовнішніх), диференційованість, здатність до самоорганізації, динамічність і гнучкість, відносна стійкість і стабільність¹.

Д. А. Керимов відзначає, що «системність права – це об'єктивне об'єднання (з'єднання) за змістовими ознаками певних правових частин у структурно впорядковану цілісну єдність, що володіє відносною самостійністю, стійкістю і автономністю функціонування». З цього визначення вчений виводив такі ознаки системності права:

1. Частини правового системного цілого необхідно об'єднані і тим самим знаходяться у з'єднаному стані. Таке об'єднання має об'єктивний характер.

2. Елементи системного правового цілого з'єднані між собою за певними змістовними підставами, які характеризують субстанціональні особливості їх властивостей і зв'язків.

3. Системне правове ціле утворює єдність у результаті структурної впорядкованості його частин, яка визначає їх функціональні залежності й взаємодію.

4. Об'єктивне об'єднання за змістовими ознаками певних правових частин у структурно впорядковану цілісну єдність обумовлює наявність у системи властивості відносної самостійності, яка виражається в тому, що: а) її якості не зводяться до якостей системоутворюючих частин; б) вона має здатність суттєво видозмінювати частини, що її становлять, і створювати нові частини в межах своєї єдності; в) вона може виступати у вигляді частини або підсистеми іншої, більшої за обсягом системи, так само як і у власних межах розподілятися на внутрішні підсистеми (або системи нижчого рівня); г) вона необхідно пов'язана із зовнішнім середовищем, відчуваючи його вплив на своїх «входах» і реагуючи відповідно зовні через свої «виходи». Відсутність відносної самостійності позбавляє правову цілісність системного характеру.

¹ Див.: Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 36.

5. Структурна упорядкованість надає системному правовому цілому відносної стійкості, у межах якої допустимі зміни властивостей її частин та їх зв'язків. Система руйнується, якщо ці зміни виходять за межі мінімальних або максимальних її «порогів».

6. Відносна самостійність системного правового цілого обумовлює відносну автономність його функціонування, ступінь якої визначає рівень даної системи. Але відсутність взагалі якої б то не було автономності функціонування позбавляє ціле характеру системності¹.

На наш погляд, запропоноване Д. А. Керимовим розуміння ознак системності права визначає чіткі методологічні засади дослідження його структурних елементів, в тому числі й інститутів, створює відповідний алгоритм. Відповідно до цього алгоритму, будь-який дослідник має виконати логічну низку операцій: 1) встановити, що саме виступає системоутворюючим ядром, що надає об'єктивного характеру з'єднанню елементів; 2) вивчити внутрішню структуру системного цілого, виявити його складові частини та їх специфічні якості; 3) провести аналітичне вивчення функціональних залежностей і взаємодії між цими елементами; 4) дослідити нові якості, яких набувають елементи в результаті об'єднання в систему, та нові властивості самої системи; 5) встановити зовнішні зв'язки системи, перевірити відносну автономність у системі вищого рівня та розглянути взаємозалежності системи у відносинах з іншими однопорядковими системними єдностями; 6) пізнати функціональне призначення, роль та ефективність впливу системи і кожної її частини на зовнішнє середовище; 7) визначити, як наявні зовнішні й внутрішні зв'язки системи трансформують її, і на підставі цього спрогнозувати перспективи розвитку системи у цілому.

Системність як методологічний підхід до вивчення дійсності формує системний підхід. Під системним підходом розуміють цілий напрям методології наукового пізнання, загальнонаукову методологічну концепцію, яка зорієнтована на розгляд складних об'єктів як систем. В основі застосуван-

¹ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 251–253.

ня системного підходу лежить низка методологічних принципів, які забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і освоєння об'єкта. До таких принципів належать: а) принцип цілісності, згідно з яким досліджуваний об'єкт виступає як щось розчленоване на окремі частини, органічно інтегровані в одне ціле; б) принцип примату цілого над його складовими частинами, який означає, що ціле визначає функції як окремих компонентів, так і системи взагалі; в) принцип ієрархічності, який постулює субстанційну відносність розрізнення системи та її елементів, оскільки кожен елемент може виступати складним об'єктом і бути системою нижчого рівня в той час, як кожна система – виступати елементом системи більш високого рівня, внаслідок чого предметна сфера теорії набуває вигляду деякої ієрархії систем; г) принцип полісистемності, за яким кожен складний об'єкт може розглядатися як деяка сукупність систем, вписаних одна в одну¹.

Системний підхід полягає у відмові від односторонньо аналітичних, лінійно-причинних методів дослідження. Основний акцент при його застосуванні робиться на аналізі цілісних властивостей об'єкта. Отже, категорія системності максимально затребувана при аналізі складних систем, у тому числі й правових. Як справедливо вказує А. В. Денисова, системне пізнання об'єктивного світу і його складових передбачає: розгляд досліджуваного об'єкта як системи, тобто як обмеженої множинності взаємодіючих елементів; визначення складу, структури і організації елементів і частин системи, виявлення головних і другорядних зв'язків між ними; виявлення зовнішніх зв'язків системи, виділення з них головних; визначення функцій системи і її ролі серед інших систем; виявлення закономірностей і тенденцій розвитку системи².

Системний підхід містить схему пояснення явищ, в основі якої лежать пошук конкретних механізмів, що забезпечують та гарантують цілісність об'єкта, і формування достатньо

¹ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. С. 590.

² Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 27, 31.

повної картини його системних зв'язків. Аксиоматичною при застосуванні системного підходу є теза про те, що видозміна будь-якої частини системи певним чином впливає на діяльність всіх інших її частин. Ця теза тісно пов'язана з положенням діалектики, що вимагає розгляду всіх явищ в їх причинній залежності. Цінність системного підходу виявляється і в тому, що він передбачає необхідність прораховувати всі можливі наслідки дій щодо системного об'єкта, їх вплив на нього в цілому, на його зв'язки і структурні елементи¹.

У наукових працях із системності слушно вказується, що будь-яка соціальна система (в тому числі й права) є «живим» об'єктом. Усередині неї і зовні постійно відбуваються різного роду зміни, під впливом яких модифікується її структура, змінюються зміст і характер її внутрішніх і зовнішніх зв'язків, проходять різні періоди «життя» системи з переважанням на певних етапах тих чи інших тенденцій розвитку². Так, на етапі становлення система вже значно відрізняється від середовища: «...взаємодія всієї системи із зовнішнім середовищем починає істотно відрізнитися від взаємодії окремого елемента із середовищем. Стверджується нова якість системи, відмінна від простої суми якостей елементів, що її становлять. Між елементами системи розвиваються глибокі внутрішні зв'язки. Тепер зміна кожного елемента викликає відповідні зміни в інших. Крім того, за своїм просторовим розташуванням, за тими функціями, які вони виконують, за внутрішньою будовою і походженням елементи системи знаходяться в різних умовах і мають неоднакові можливості для розвитку. Тому, поряд з координаційними, між елементами розвиваються субординаційні зв'язки»³.

Г. В. Мальцев визначав застосування системного підходу у праві найбільшим проривом у розумінні його природи, який змусив визнати, що право та правове регулювання не просто механізм, який приводиться у дію зовнішньою волею зако-

¹ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 31.

² Там само. С. 24.

³ Див.: Аверьянов А. Н. Системное познание мира: Методологические проблемы. М. : Изд-во полит. лит., 1985. С. 191.

нодавця або правозастосовувача, а є відкритою динамічною системою, яка володіє якостями єдності та цілісності й активно взаємодіє з соціальним і природним середовищем¹.

«Дослідник доб'ється успіху лише в тому випадку, – писав Л. С. Явич, – якщо вивчає норми й інститути права з урахуванням всієї правової системи, її галузей і інших підрозділів»². Немов продовжуючи ці міркування, Д. А. Керимов указує, що «...більш поглиблений аналіз правової структури виявляє необхідність розрізняти внутрішню і зовнішню структуру правових явищ. Внутрішню структуру становить певний зв'язок частин єдиного цілісного правового утворення, а зовнішню – певний зв'язок цілісного правового утворення з іншими правовими явищами... У свою чергу, внутрішньою структурою інституту є певний зв'язок між його компонентами – правовими нормами, а зовнішньою – певний зв'язок цього інституту права з іншими інститутами права, що входять до складу єдиної галузі права»³.

Ю. В. Баулін пише, що «дослідження основних напрямів розвитку кримінального права та питань удосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність мало б більшу ефективність, якщо б ці питання розглядалися в більш широкому контексті, а саме взаємодії та узгодженості з усіма складовими елементами кримінально-правової системи, що існує в Україні, яка, у свою чергу, знаходиться під впливом зовнішнього середовища – політичних, економічних, соціальних, культурологічних, ментальних, релігійних, міжнародних та інших чинників»⁴.

Проте слід визнати, що застосування системного підходу в дослідженні кримінального права, незважаючи на тради-

¹ Мальцев В. Г. Социальные основания права. М. : Норма, 2007. С. 70.

² Явич Л. С. Общая теория права. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. 286 с.

³ Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 199.

⁴ Баулін Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2012. С. 62–64; Його ж. Вибрані праці / Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», каф. кримінал. права. Харків : Право, 2013. С. 903.

ційні посилання на використання такого методу в дисертаціях, не є поширеним, і лише останнім часом формується розуміння його важливості при проведенні правових досліджень. Дуже влучно охарактеризував стан використання системного підходу в наукових дослідженнях з кримінального права О. І. Бойко: «Після ритуальних посилань на філософські установки юристи пускаються в абсолютно автономне, майже протилежне науковим поглядам, вузькопрофесійне обстеження правових явищ та їх систем»¹.

М. С. Жук пояснює певну девальвацію у застосуванні системного підходу останнім часом його об'єктивною обмеженістю (як і будь-якої іншої методологічної основи), яка виразно виявилася на фоні зародження й укріплення постмодерністської філософії і методології з її категоріями нелінійності, хаосу, невизначеності, біфуркації тощо, але, і що більш важливо, тим, що сам системний підхід не завжди належним чином усвідомлюється вузькогалузевими спеціалістами². Ми погоджуємося з цим твердженням. Свідома чи підсвідома відмова від застосування системного підходу простежується не лише в наукових дослідженнях, а й у законотворенні, де непослідовність змін до кримінального законодавства призвела до того, що чи не найпоширенішою темою для обговорень серед спеціалістів на конференціях та круглих столах є нагальна потреба у прийнятті нового Кримінального кодексу. При цьому запит на розробку нового системного кримінального закону зумовлений не лише незадоволеністю наукового середовища, а й фактичною неможливістю практичних працівників застосовувати нормативний акт, цілісність якого була підірвана невваженими змінами та доповненнями.

Водночас слід повною мірою погодитись із М. І. Пановим, який стверджує, що системність є органічно притаманною кримінальному праву (і має бути також притаманна кримінальному законодавству), є невід'ємною його якісною харак-

¹ Бойко А. И. Система и структура уголовного права : [в 3 т.]. Ростов н/Д : Изд-во Юж. федер. ун-та, 2007. Т. 1 : Системология и структурализм в современной познавательной культуре. 2007. С. 239–240.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 126.

теристикою і виявляється у внутрішній єдності елементів, що утворюють його зміст, а також у множинності досить складних об'єктивних відносин і зв'язків між ними, що мають характер упорядкованості й логічної узгодженості. Вказані відносини і зв'язки між елементами системи підкреслюють єдність кримінального права як цілісного системного об'єкта¹.

На системність як внутрішню характеристику кримінального права неодноразово вказувалося у науці². Так, В. О. Туляков зазначає, що кримінальне право має розглядатись як відкрита складна система, яка знаходиться у невпинному динамічному розвитку, взаємодії із суспільством, відтворюючись у процесі правореалізації³.

У теорії кримінального права вказується, що системний підхід до аналізу кримінального права виявляється в концентрації уваги на вивченні його інтегративних якостей, виявленні його структури, зв'язків і відносин між елементами цієї структури, функцій окремих елементів та системи в цілому. Більше того, системний підхід передбачає вивчення кримінального права та його підсистем не як ізольовані об'єкти, а у зв'язку з навколишнім середовищем, у взаємодії з яким кримінальне право функціонує як система, яка дозволяє визначити межі кримінального права, познати його цілісність, зрозуміти, чому воно має саме таку структуру, пояснити і спрогнозувати трансформації системи кримінального права»⁴.

Застосування системності як методу пізнання кримінального права вимагає ретельно досліджувати не лише його складові елементи, а й цілісні, інтегративні властивості, які притаманні йому в цілому, але відсутні в окремих елементів. Слід

¹ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 229.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 125; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 77.

³ Туляков В. О., Тулякова М. А. Динаміка кримінального права: основні закономірності. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ., 2005. № 25. С. 488.

⁴ Див.: Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 126.

погодитись із думкою А. В. Денисової, яка зазначає, що у кримінально-правовій науці ця обставина не завжди враховується: більшість теоретиків кримінального права спрямовує свої дослідження на вивчення конкретних структурних елементів галузевої системи, аніж на їх системні властивості і закономірності¹. У результаті кримінально-правова доктрина досі не отримала чітких відповідей на вкрай важливі питання про фактори, що детермінують об'єднання правових норм в єдину узгоджену систему; про інтеграційні властивості, що виникають у результаті взаємодії елементів цієї системи; про закономірності її функціонування, тенденції та перспективи розвитку.

М. І. Панов справедливо стверджує, що відносини і зв'язки структурних елементів кримінального права як галузі права виявляють себе на різних рівнях – на рівні відносно укрупнених його елементів: Загальної та Особливої частин як підсистем цілісної системи, на рівні їх структурних елементів: інститутів, норм і структурних елементів останніх². Раніше ми вже встановили, що будь-який кримінально-правовий інститут є системним явищем. Він одночасно є частиною, елементом системи галузі кримінального права і становить певну систему для норм, що до нього входять. Як система кримінально-правових норм інститут має внутрішні інтегративні зв'язки між нормами, що його утворюють. Як елемент системи галузі кримінального права кожен інститут перебуває в координаційних зв'язках з іншими інститутами, і субординаційному, проте, такому, що характеризується двостороннім впливом, – з галуззю кримінального права.

На необхідності застосування системного підходу при вивченні інституту співучасті неодноразово наголошували в науці кримінального права³. Його використання дозволяє побудувати

¹ Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 30.

² Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 230.

³ Див.: Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении. *Право и политика*. 2001. № 10. С. 65; Галактионов Е. А. Соучастие и организованная преступная деятельность: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / МВД России, С.-Петерб. ун-т. СПб., 2002. С. 17; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 73; Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 19–24.

цілісну, логічно витриману й відносно завершену систему кримінально-правових норм, що змістовно належать до інституту співучасті у злочині. У свою чергу, як зазначає М. І. Панов, оптимальна структура інститутів кримінального права є свідченням якості й досконалості побудови цієї галузі права як системи¹.

При застосуванні системного підходу для аналізу кримінально-правового інституту слід вивчити його внутрішню структуру, взаємозв'язок, взаємозумовленість і несуперечність кримінально-правових норм, що входять до його складу й утворюють його зміст². Так само дослідженню при вивченні інституту співучасті підлягають його зовнішні зв'язки (та зовнішні зв'язки окремих норм, що до нього входять) з іншими інститутами як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Ми підтримуємо позицію Н. О. Гуторової, яка слушно зазначає, що системний підхід зумовлює й необхідність вивчення цілісних системних утворень в їх взаємодії з іншими системами, що дослідження кримінально-правових інститутів потрібно здійснювати з урахуванням їх зв'язків внутрісистемного і зовнішнього характеру³. Є достатні підстави вважати, що між інститутом співучасті та іншими інститутами Загальної частини кримінального права мають превалювати координаційні зв'язки. Що ж до співвідношення між кожним окремим інститутом Особливої частини та усіма інститутами Загальної частини, то слід погодитись з позицією М. С. Жука про переважно субординаційний характер зв'язків між ними. Такі зв'язки породжені тією обставиною, що приписи Особливої частини конкретизують та деталізують положення, закріплені в Загальній частині кримінального права. У той же час між інститутами Загальної частини, з одного боку, та інститутами Особливої частини – з другого, існують переважно зв'язки координації, викликані тим, що вони доповнюють зміст одне одного»⁴.

¹ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2017. № 2 (9). С. 27. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf. (дата звернення: 01.02.2019).

² Там само. С. 24.

³ Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : [б. в.], 2001. С. 24–25.

⁴ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 138.

Ще одним методологічним аспектом системного дослідження кримінально-правового інституту взагалі та інституту співучасті у злочині зокрема є його розгляд не тільки в статичному, «застиглому» вигляді, а й у динаміці його розвитку¹. Інтеграція компонентів системи в єдину структурно-організаційну цілісність, відносна самостійність, автономність функціонування і стабільність системи ще не означають її незмінності. Будь-яка система є динамічною та постійно розвивається з огляду на притаманні їй внутрішні й зовнішні суперечності². Звідси випливає необхідність при дослідженні інституту права як системної цілісності норм виявляти ці суперечності і знаходити шляхи їх вирішення. Динамічний аспект показує гнучкість та мінливість внутрішньої організації інституту, функціональність, упорядкованість взаємодії його елементів, що в кінцевому підсумку визначає цілісність всієї системи. Динамічний аспект інституту кримінального права відображає потенційну можливість зміни його властивостей як галузевої підсистеми, а в разі зміни його елементів – включення нових або зміну чи виключення вже наявних функціональних властивостей. З огляду на це необхідно частиною дослідження інституту співучасті у кримінальному праві має бути прогнозування можливих шляхів, напрямів, перспектив його розвитку та вдосконалення.

М. І. Панов вказує, що обов'язковою вимогою до формування кримінально-правового інституту є логічна узгодженість, несуперечливість та взаємодоповнюваність норм, що до нього входять у правовому регулюванні. З огляду на це слід уникати включення до складу певного інституту кримінально-правових норм, що суперечать його правовій природі, сутності й змісту тих відносин, регулювання яких здійснюється нормами цього інституту, і тому не сприймаються системою (інститутом) як цілим, оскільки суперечать змісту і суті останнього³. М. С. Жук зазначає, що логіка теоретич-

¹ Див.: Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2018. С. 35.

² Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. С. 257.

³ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2017. № 2 (9). С. 24–25. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf. (дата звернення: 01.02.2019).

ного аналізу інститутів має йти не по лінії «від кодексу до права», а навпаки, «від права до кодексу» з тим, щоб оцінити ступінь адекватності змісту і структури кримінального закону змісту і структурі кримінального права¹. У сукупності цих тверджень полягає важлива теоретична посилка, з якою ми абсолютно погоджуємось, і яка виступає методологічною основою цього дослідження, визначаючи його зміст і структуру. Інститут співучасті розглядається нами як цілісне і комплексне утворення, не обмежуюсь при цьому положеннями чинного кримінального закону. Навпаки, положення КК, які текстуально виражають норми інституту співучасті, є предметом критичного аналізу з точки зору адекватності, повноти й цілісності відображення у кримінальному законі тих ідей, норм та квазінормативних утворень, які становлять інститут співучасті у кримінальному праві.

Ураховуючи зазначене вище та беручи до уваги функціональний характер інституту співучасті та його завдання як інституту Загальної частини кримінального права, вважаємо за можливе окреслити етапи застосування системного підходу при проведенні цього дослідження: 1) встановити структуру інституту співучасті, визначити його елементний склад, проаналізувати місце і призначення інституційних норм про співучасть у системі галузі кримінального права; 2) виявити і вивчити інтеграційні зв'язки між нормами, що становлять інститут співучасті у злочині; 3) вивчити внутрішньосистемні і міжсистемні зв'язки інституту співучасті у злочині; 4) проаналізувати ступінь адекватності відображення норм інституту співучасті у законі про кримінальну відповідальність, встановити можливі розбіжності та неузгодженості; 5) розглянути динаміку розвитку інституту співучасті у кримінальному праві; 6) визначити можливі перспективні напрями його вдосконалення.

Ми погоджуємось із позицією М. І. Панова, який вказує, що системно-структурний підхід не є якоюсь самостійною стратегією дослідження, а являє собою лише один із моментів

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 127.

методології пізнання¹, який у відриві від інших методів не здатний забезпечити достовірне знання про досліджуване явище. З огляду на вказане, дослідження інституту співучасті у кримінальному праві не може бути визнане повноцінним і без застосування функціонального підходу.

Функціональний підхід. Наступною методологічною засадою вивчення інституту співучасті має бути визнано структурно-функціональний підхід. Сутність функціонального підходу в науковому пізнанні полягає у вичленуванні досліджуваного об'єкта як цілого, поділу його на складові та виявленні функціональної залежності як між цими складовими, так і між цими складовими і цілим².

Як вказує М. І. Панов, застосування функціонального підходу в наукових дослідженнях кримінального права має відбуватись як на загальному рівні – при дослідженні всієї галузі права, так і на рівні окремих її інститутів, норм, категорій і понять, що дає можливість більш детального розуміння ролі й значення цих правових утворень. Основними структурними елементами функціонального підходу в дослідженнях кримінального права є завдання та функції цієї галузі³.

У дійсності будь-яка система об'єднана передусім певним функціональним її призначенням. Складові такої системи так само виконують у системі певні функції. Такі функції, у свою чергу, мають подвійний характер: з одного боку, будь-який елемент системи тією чи іншою мірою сприяє досягненню функції всієї системи, а з другого – виконує певну внутрішньосистемну функцію, що спрямована за забезпечення існування системи як упорядкованої сукупності у цілому.

Зазначене повною мірою застосовне і до характеристики інститутів кримінального права, передусім саме функціональних. Раніше ми вже зазначали, що виникнення функціональних інститутів зумовлене функціональною диференціацією

¹ Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримін. права України*. 2017. № 2 (9). С. 30. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf. (дата звернення: 01.02.2019).

² Його ж. Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права. *Право України*. 2017. № 2. С. 15.

³ Там само. С. 16–17.

нормативного матеріалу всередині галузі права та необхідністю надання наскрізного регулювання окремої операції у правовому регулюванні, що стосується багатьох різновидів суспільних відносин, опосередкованих предметними інститутами. Формування функціональних інститутів викликане внутрішньою диференціацією функції галузі права, потребою віднайти найбільш ефективні шляхи забезпечення реалізації загальногалузевих функцій.

Інститут співучасті виник, у першу чергу, з метою обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які хоча й безпосередньо не виконували злочинне діяння, але зробили свій «внесок» у нього, та визначення меж й особливостей такої відповідальності, а також для формування певного кількісного «мірила» зростання суспільної небезпечності вчиненого діяння за рахунок групового його вчинення. У межах всієї галузі кримінального права норми вказаного інституту покликані забезпечувати виконання як основних (охоронної та регулятивної), так і додаткових (виховної, компенсаційної та заохочувальної) її функцій. Виконання охоронної функції відбувається шляхом встановлення заборон на вчинення діянь, хоча й не описаних прямо у статтях Особливої частини КК, але дотичних до них. У той же час регулятивна функція кримінального права у нормах інституту співучасті виявляється через формування чітких критеріїв оцінки діянь співучасників та ступеня їх суспільної небезпечності правозастосовними органами, а також через визначення меж та особливостей реалізації державою повноваження щодо притягнення їх до відповідальності. Заохочувальна функція виражена у встановленні особливих механізмів видозміни чи припинення кримінально-правових відносин між державою та співучасниками через стимулювання поведінки останніх. Цей елемент знаходить своє відображення, наприклад, при встановленні у кримінальному законі особливостей добровільної відмови співучасників. У цьому ж, власне, виявляється й компенсаційна функція. Виховна функція інституту співучасті невіддільна від впливу всієї галузі кримінального права.

Крім, власне, участі у виконанні функцій кримінального права як галузі права, норми інституту співучасті вико-

нують специфічні завдання в межах цієї галузі, спрямовані на підтримання її системності та зв'язків між окремими її елементами. Досягнення цих цілей відбувається за рахунок взаємоузгодженості норм інституту співучасті з нормами інших інститутів як Загальної, так і Особливої частини КК.

Урешті-решт, норми інституту співучасті у злочині виконують функцію підтримання системності всередині самого цього інституту. Ця функція досягається за рахунок термінологічної єдності, взаємоузгодженості та несуперечливості приписів таких основних підсистем (блоків, субінститутів) співучасті, як види співучасників, форми співучасті та особливості кримінальної відповідальності й покарання співучасників.

Психологічний підхід. Г. М. Міньковський вказував, що парадоксом виглядає відсутність у кримінальному праві досліджень, предметом яких виступали б психологічні основи самих його норм та інститутів, особливо тих, які покладені в основу правозастосовної діяльності та які служать понятійними визначеннями для дослідження механізму злочинної поведінки¹.

Наявна ситуація з відсутністю психологічних досліджень засад галузі кримінального права була частково виправлена з публікацією фундаментальної праці О. Д. Ситковської «Психологія кримінальної відповідальності» у 1998 р. Указане дослідження стало першою комплексною спробою розробки концепції використання спеціальних психологічних знань у кримінально-правовому регулюванні на теоретичному, правозастосовному та законодавчому рівнях. У ньому були сформовані методологічні засади психологічного підходу в дослідженнях кримінального права та піддані психологічному аналізу такі інститути кримінального права², як вік кримінальної відповідальності та його можлива верхня і нижня межа, осудність, неосудність, межові стани, межі

¹ Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / науч. ред.: Г. М. Миньковский. М. : Норма, 1998. Передмова, с. VI.

² Термін «інститути кримінального права» у цьому випадку використовується у порядку цитування О. Д. Ситковської. Ми теоретично не погоджуємося з тим, що вказані категорії понятійного апарату кримінального права можуть розглядатися як його самостійні інститути (детальніше див. підрозд. 1.1 розд. 1 монографії).

вини при необережності, інститути звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з позитивною спрямованістю поведінки, кола пов'язаних з особою обставин, які впливають на характер і ступінь відповідальності і покарання¹. На думку О. Д. Ситковської, адекватне використання психологічних знань у кримінальному праві вимагає: а) формулювання зовнішніх ознак конкретного діяння у кримінальному законі таким чином, щоб їх сукупність для основних понять, норм та інститутів Загальної та Особливої частин КК відображала психологічно адекватні характеристики, достатні для їх впізнавання в конкретному акті поведінки; б) забезпечення існування належних механізмів встановлення та оцінки індивідуально важливих якостей конкретного акту поведінки та особи для справедливого вирішення питань відповідальності і покарання².

Серед українських вчених спеціально присвятили своє дослідження проблемам використання психологічних знань у дослідженнях кримінального права Л. І. Казміренко та О. Л. Мартенко³. Говорячи про використання психологічного підходу в кримінальному праві, вчені, на превеликий жаль, у більшості своїй повторюють позицію О. Д. Ситковської. Вони стверджують, що ґрунтовного психологічного аналізу потребують такі базисні інститути⁴ кримінального права, як осудність (неосудність, обмежена осудність), необережність (злочинна недбалість, злочинна самовпевненість), обставини, що виключають злочинність діяння (необхідна та уявна оборона, фізичний та психічний примус), вплив сильного душевного хвилювання, особлива жорстокість та інші⁵.

¹ Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / науч. ред.: Г. М. Миньковский. М. : Норма, 1998. С. 2–3.

² Там само. С. 9, 12.

³ Казміренко Л. І., Мартенко О. Л. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять. Київ : КНТ, 2008. 181 с.

⁴ Термін «інститути кримінального права» у цьому випадку використовується в порядку цитування авторів. Ми теоретично не погоджуємося з тим, що вказані категорії понятійного апарату кримінального права можуть розглядатися як його самостійні інститути (детальніше див. підрозд. 1.1 монографії).

⁵ Казміренко Л. І., Мартенко О. Л. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять. Київ : КНТ, 2008. С. 17.

Як справедливо вказують А. В. Дулов та Ю. І. Новик, механізм правового регулювання являє собою системне утворення, а тому його психологічний зміст підлягає дослідженню у взаємозв'язку з системно-структурною характеристикою права¹. З огляду на наведене можна зробити висновок, що предмет психологічного аналізу, його межі та ступінь визначаються потребами правового регулювання. Предмет правового регулювання є первинним, а психологічні знання мають застосовуватись при розробці змісту норм та інститутів кримінального права та пізнанні їх змісту в процесі правозастосування, а не відокремлено.

В основу правового регулювання норм інституту співучасті покладене певне соціально-психологічне явище – вольова та усвідомлена, спільна та цілеспрямована діяльність декількох осіб по вчиненню суспільно небезпечного діяння. Навіть у самому понятті співучасті, що міститься у ст. 26 КК, законодавець використовує категорії, які навантажені психологічним змістом і мають віднайти своє відбиття у свідомості як злочинця, так і правозастосовувача: «умисна», «спільна», «участь». Такі ж категорії, наповнені психологічним значенням, ми бачимо при формулюванні визначень підбурювача («...особа, яка ... *схилила...*» – ч. 3 ст. 27 КК), організованої групи («*зорганізувалися у стійке об'єднання... об'єднаних* єдиним планом з розподілом функцій...» – ч. 3 ст. 28 КК), злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК), визначенні меж відповідальності за злочин, вчинений у співучасті («*Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника* злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. *Інші обставини ...* ставляться в вину лише співучаснику, який *усвідомлював* ці обставини» – ч. 3 ст. 29 КК; «Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, *якщо воно не охоплювалося їхнім умислом*» – ч. 5 ст. 29 КК; ст. 30 КК) тощо. Оскільки кримінальний закон є (має бути) не що інше, як форма кримінального права як галузі права, то й використання згаданих вище

¹ Дулов А. В., Новик Ю. И. Пути исследования психологического содержания механизма правового регулирования. *Юридическая психология* : тез. науч. сообщ. сов. психологов к VI Всесоюз. съезду О-ва психологов СССР. М., 1983. С. 17.

категорій при формуванні його тексту є переконливим свідченням того, що навіть підсвідомо, без належної рефлексії, психологічний метод активно використовується у кримінально-правових дослідженнях. З другого боку, слід погодитися з О. Д. Ситковською, яка вказує, що багато труднощів застосування кримінального закону не доводилося б долати, якби законодавець коректно ставився до застосування психологічних понять. Наявні постанови вищих судових інстанцій та науково-практичні коментарі іноді не лише не усувають неточності, а подекуди й посилюють їх¹.

На наявність певних проблем з використанням термінів психології при законодавчому формулюванні норм інституту співучасті вказують Л. І. Казміренко та О. Л. Мартенко. Вчені зазначають, що ст. 28 КК містить низку понять, запозичених із соціальної та юридичної психології, але без достатнього їх концептуального осмислення. До таких термінів, зокрема, належать: «спільна діяльність», «стійкі ієрархічні об'єднання», «організованість» тощо. Взагалі, саме вживання терміна «група» у ч. 1 ст. 28 КК при формулюванні простої форми співучасті суперечить її визначенню у соціальній психології².

Із цим слід погодитися, адже в дійсності в соціальній психології наявна низка визначень групи. А. Б. Коваленко та М. Н. Корнев визначають групу як спільноту людей, які включені до типових для них різновидів і форм діяльності та об'єднані системою відносин, поведінка яких регулюється спільними цілями, нормами, цінностями³. В. В. Москаленко під соціальною групою розуміє зібрання двох або більше людей, які взаємодіють один з одним і залежать один від одного в тому розумінні, що загальні потреби і цілі змушують їх розраховувати один на одного⁴. Усі вчені в галузі соціальної психології погоджуються, що головними параметрами

¹ Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / науч. ред.: Г. М. Миньковский. М. : Норма, 1998. С. 14.

² Казміренко Л. І., Мартенко О. Л. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять. Київ : КНТ, 2008. С. 23–25.

³ Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія : підручник. Київ, 2005. С. 166.

⁴ Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Вид. 2-ге, випр. та допов. Київ : Центр учб. літ., 2008. С. 519.

групи є наявність композиції (сукупність характеристик членів групи), структури (функції, які виконують окремі члени групи і міжособистісні відносини в групі) і групових процесів (динамічні показники групи як соціального процесу відносин)¹. Як можна побачити з наведених вище визначень, вони не зовсім відповідають змісту, закладеному в ч. 1 ст. 28 КК. Тобто коректність використання терміна «група» при описі об'єднання осіб, яке виникає вже під час вчинення злочину, викликає обґрунтовані сумніви, оскільки з усією очевидністю воно не засноване на положеннях психологічної науки.

Убачається необхідність застосування психологічних знань і для більш поглибленого розуміння підстав кримінальної відповідальності співучасників, а також для встановлення їх вини у вчиненому діянні², визначення меж поставлення спільно вчиненого злочину у провину, а також обґрунтування суб'єктивно вищого рівня суспільної небезпечності сумісно вчиненого діяння. Очевидно, що навіть встановлення змісту понять «спільність» та «згода» як ключових термінів усього інституту співучасті неможливе без розуміння психологічної її природи.

З огляду на наведене вище вважаємо, що застосування психологічного підходу при вивченні інституту співучасті є необхідним задля більш детального, поглибленого розуміння змісту його норм, виявлення й подолання існуючих неточностей та суперечностей, а також для встановлення його місця в механізмі кримінально-правового регулювання.

А. А. Арутюнов запропонував певну логічну та поетапну схему дослідження психологічних аспектів співучасті в злочині. На його думку, таке дослідження має поетапно розглянути психологію злочинної поведінки, психологію групової злочинної поведінки і, нарешті, психологію організованої

¹ Див.: Дроздова Н. В. Социальная психология : учеб.-метод. пособие. Минск : МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2012. С. 50–51; Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Вид. 2-ге, випр. та допов. Київ : Центр учб. літ., 2008. С. 522–524; Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія : підручник. Київ, 2005. С. 168.

² Див.: Егоров В. С. Психология групповых нарушений общественных отношений : учеб. пособие / РАО, МПСИ. М. ; Воронеж : [б. и.], 2000. С. 13–15.

злочинної діяльності¹. Вважаємо, що для більшої ефективності починати таке дослідження необхідно із соціальної психології груп.

Проте, говорячи про використання психологічного методу в дослідженні співучасті, слід зробити певне застереження в контексті цієї роботи. У межах цієї праці ми не намагаємось усебічно й повно дослідити всі аспекти такого багатогранного соціально-психологічного та правового феномену, як співучасть. Досягнути цього в межах одного дослідження неможливо, та й, напевно, недоцільно. Натомість предметом цієї роботи є кримінально-правовий інститут співучасті, а отже, й психологічний підхід при вивченні цього інституту передусім виявляється у встановленні впливу категорій психологічної науки на формування й розвиток інституційних норм, на формулювання понятійно-категоріального апарату інституту співучасті та у прогнозуванні можливих шляхів удосконалення його текстуального вираження в кримінальному законі.

Зрозуміло, що використання системного, структурно-функціонального та психологічного підходів при дослідженні інституту співучасті у кримінальному праві хоча й становить його методологічну основу, але не скасовує і не замінює собою необхідність використання традиційних методів наукового дослідження: діалектичного, формально-логічного, історико-правового, герменевтичного, порівняльного та соціологічного. Тільки у своїй єдності окреслене методологічне підґрунтя здатне забезпечити достовірне знання щодо інституту співучасті у кримінальному праві, його місця, ролі, функціонального призначення, внутрішніх і зовнішніх зв'язків та перспектив удосконалення як його змісту, так і формального вираження в нормативно-правових приписах закону про кримінальну відповідальність.

¹ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М.: ВНИИ МВД России, 2006. С. 281; Його ж. Психология соучастия. *Юрид. мир.* 2003. №3. С. 54.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, СТРУКТУРА І ВНУТРІШНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ НОРМАМИ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПИТАННЯ ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

2.1. Роль історичного розвитку вчення про співучасть у формуванні змісту і структури інституційних норм про співучасть у злочині

Учення про співучасть у злочині пройшло тривалий історичний розвиток, яке неодноразово піддавалося науковому дослідженню, зокрема у роботах А. Н. Трайніна¹, М. І. Ковальова², О. А. Арутюнова³ та інших вчених⁴. В історії за-

¹ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 22–52.

² Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1 : Понятие соучастия. *Учен. тр. СвЮИИ*. Свердловск, 1960. Т. 3. С. 6–95.

³ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 19–24; Його ж. Институт соучастия: исторический экскурс. *Рос. следователь*. М., 2002. № 5. С. 38–42.

⁴ Див.: Ситникова И. А. Доктринальные модели и законодательные конструкции института соучастия в преступлении : монография. М. : Юрлитинформ, 2009. 184 с.; Орловський Р. С. Історія розвитку кримінального законодавства про форми співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2014. Вип. 27. С. 39–49; Дубровин И. А. Развитие института соучастия в российском дореволюционном праве. *Сборник студенческих и аспирантских работ* : тез. докл. и сообщ. на студенч. науч. конф. в МГУ им. М. В. Ломоносова. М., 2002. Вып. II. С. 90–96; Його ж.

конодавчого регулювання інституту співучасті у найбільш узагальненому вигляді можна виділити три етапи: 1) X – XVII ст. – покарання за співучасть у злочині було тотожним покаранню за індивідуально вчинений злочин, його міра була однаковою для всіх співучасників, а саме поняття «співучасть» ще не сформувалось; 2) XVII – XIX ст. – законодавцем були введені норми про покарання за участь у вчиненні злочину з урахуванням видів співучасників; 3) XIX – початок XX ст. – законодавчо встановлюються поняття і форми співучасті, види злочинних об'єднань¹.

З огляду на досить детальне висвітлення історичних аспектів розвитку вчення про співучасть у кримінально-правовій літературі, не вважаємо за доцільне приділяти особливу увагу вказаним питанням. Висловимо лише декілька загальних зауважень з приводу тих чинників трансформації наукового уявлення про модель відповідальності за співучасть у злочині, які обумовили сучасний зміст і структуру одноіменного інституту.

Парадокс вчення про співучасть у кримінальному праві полягає у тому, що від самого зародження весь його подальший розвиток був визначений боротьбою двох діалектично протилежних концепцій, жодна з яких так і не набула своєї логічної завершеності та не була повною мірою реалізована

Развитие института соучастия в советском уголовном праве. *Сборник студенческих и аспирантских работ* : тез. докл. и сообщ. на студенч. науч. конф. в МГУ им. М. В. Ломоносова. М. : Зерцало-М, 2003. Вып. III. С. 157–167; Салимгареева А. Р. Становление и развитие института соучастия в отечественном уголовном праве. *Правовые средства обеспечения и защиты прав, свобод и законных интересов человека в Российской Федерации* : сб. науч. тр. Нижневартовск : Изд-во Нижневартов. гуманитар. ун-та, 2009. С. 216–222; Тураева Е. И. История правового регулирования уголовно-правового института соучастия России в 1917–1922 гг. *Власть*. 2010. №12. С. 152–155; Абакумова Ю. В., Грозовский И. М. Становление вчення про співучасть в історії кримінального права України в дореволюційний період. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 30 (2). С. 42–47; Строцяк О. І. Становлення інституту співучасті в українському кримінальному праві. *Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави* : матеріали міжнар. наук. конф. мол. науковців, аспірантів і студентів, присвяч. пам'яті видатн. вчених-юристів П. О. Недбайла, О. В. Сурілова, В. В. Копейчикова, Одеса, 21–22 листоп. 2008 р. Одеса : Фенікс, 2008. С. 490–494.

¹ Введенский А. Ю., Королев Б. И. Законодательное регулирование института соучастия и ответственности соучастников преступного сообщества в России в X – начале XX вв.: исторический аспект. *Проблемы в рос. законодательстве*. 2011. №2. С. 181.

у нормах галузі кримінального права. Цими теоріями є теорія акцесорності та теорія самостійної відповідальності співучасників¹.

Акцесорна теорія співучасті (іноді у науковій літературі вона іменується як «теорія солідарної відповідальності співучасників», «теорія похідної відповідальності співучасників», «теорія акцесорної природи співучасті», «загальна теорія співучасті»)² почала формуватися у середині XVIII ст. у роботах представників англосаксонської правової сім'ї, була сприйнята представниками німецької та французької класичних шкіл кримінального права та вперше віднайшла своє законодавче втілення у Кримінальному кодексі Франції 1791 р., а потім у Кодексі Наполеона 1810 р. В узагальненому вигляді акцесорна теорія втілює правило *accessorium sequitur principale* (другорядне йде за головним) й визнає ключову роль виконавця у вчиненому злочині та додаткові ролі інших співучасників. Концептуально положення вказаної теорії можна звести до такого:

1) головною фігурою співучасті є виконавець злочину, без нього співучасть у злочині неможлива; дії організатора, підбурювача та пособника мають другорядний, допоміжний характер³;

2) кваліфікація діянь співучасників можлива тільки за тією ж статтею, за якою відбувається кваліфікація діяння виконавця⁴;

¹ Орловський Р. С. До питання про підстави кримінальної відповідальності співучасників. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20–21 трав. 2011 р. / редкол.: Г. С. Болдари, А. О. Данилевський, О. О. Дуров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 375–376.

² Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении. *Lex Russica*. М. : Изд-во МГЮА, 2016. №2 (111). С. 82.

³ Див.: Качалов В. Соотношение принципов акцесорности и самостоятельности ответственности соучастников преступления по российскому уголовному праву. *Уголовное право*. 2005. № 5. С. 28; Сафин А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. № 2. С. 103; Романовская Е. М. Влияние акцесорности соучастия на квалификацию преступлений. *Вестн. Омск. ун-та. Серия «Право»*. 2008. № 3 (16). С. 521.

⁴ Див.: Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. № 4 (17). С. 138; Есаков Г. А. Англо-американское уголовное право: эволюция и современное состояние общей части :

3) відповідальність інших учасників злочину (в тому числі й вид та міра покарання) залежить від того, яке діяння в межах загального наміру здійснює виконавець (готування, замах, закінчений злочин)¹.

Акцесорна теорія сформувалась на підставі так званих об'єктивної, суб'єктивної та змішаної теорій. Об'єктивна теорія була сформульована А. Феєрбахом, за нею пропонувалося поділяти співучасників на головних і другорядних. Головним винуватцем визнавався той, хто вчинив злочинне діяння у повному обсязі, тоді як додатковими (пособниками) – лише ті, хто сприяли його вчиненню². Представники суб'єктивної теорії співучасті вказували на необхідність звернутися до характеру злочинного наміру, визначити, у чиїх інтересах діє винний для вирішення питання про відповідальність. Відповідно до цієї теорії головним винуватцем визнавалась особа, що діяла для досягнення власної мети, а пособниками – ті, хто сприяли реалізації чужого наміру. Прихильники змішаної теорії вважали, що головним винуватцем буде, по-перше, той, хто був творцем злочинного наміру, по-друге, той, хто виконав головне діяння. Пособниками визнавалися ті, хто сприяли головним винуватцям або у формуванні умислу або в його реалізації³.

монографія / Моск. гос. юрид. акад. М. : Проспект, 2007. С. 673–674; Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. Т. 1 : Общая часть. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 464; Наумов А. В., Флетчер Д. Основные концепции современного уголовного права. М. : Юристь, 1998. С. 462; Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Избр. тр.* СПб., 2004. С. 527.

¹ Див.: Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении. *Lex Russica*. М. : Изд-во МПЮА, 2016. №2 (111). С. 82; Пушкин А. Принципы акцессорной и самостоятельной ответственности соучастников преступления. *Законность*. 2001. №3. С. 28; Бойко А. А. Проблемы института соучастия. *Проблемы современного российского права* : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (14–15 мая 2010 г.) : сб. ст. Челябинск : Полиграф-Мастер, 2010. С. 362–363; Орловський Р. С. Підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. С. 185.

² Феєрбах П. А. Уголовное право. СПб. : Мед. Тип., 1810. 142 с.

³ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. №12. С. 19–24.

О. С. Жириєв зазначав, що обидва погляди, об'єктивний і суб'єктивний, будучи помилковими у своїй винятковості, проте виявляють кожен справедливу сторону, а тому їх необхідно з'єднати між собою¹. Акцесорна теорія співучасті, яка виникла на підставі синтезу трьох вищезазначених, як правильно вказував М. І. Ковальов, не становить цілісного та закінченого вчення. Науці кримінального права відомі різні види акцесорності: 1) сувора акцесорність, за якої все – і покарання, і звільнення від нього – підпорядковане виконанню злочину; 2) логічна акцесорність, яка передбачає, що покарання за співучасть має бути визначене лише в межах санкції, встановленої законом за головне діяння; 3) акцесорність у покараннях, тобто вимога, щоб ступінь караності діянь співучасників визначався ступенем караності діянь виконавця; 4) акцесорність за ступенем завершеності діяння; 5) лімітована акцесорність, яка допускає притягнення до відповідальності навіть за необережну участь у вчиненні злочину; 6) обмежена акцесорність, яка полягає у тому, що добровільна відмова виконавця злочину не виключає притягнення до відповідальності інших співучасників².

Незавершений та внутрішньо суперечливий характер акцесорної теорії виявляється й у неоднозначному використанні поняття акцесорності у наукових роботах, присвячених співучасті у злочині. Так, зазвичай вчені говорять про акцесорність інституту співучасті взагалі, тоді як ще М. С. Таганцев вказував на акцесорний характер ролі лише пособника³. Продовжуючи ці ж міркування, Ю. О. Климен-

¹ Див.: Жириєв А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении : Сочинение, написанное для получения степени магистра уголовного права / исправляющим должность Экстраординарного Профессора в Императорском Дерптском Университете А. Жириевым. Дерпт : Печатано в тип. Г. Лаакманна, 1850. С. 58–59; Арутюнов А. А. Институт соучастия: исторический экскурс. *Рос. следователь.* М., 2002. № 5. С. 38–42.

² Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1 : Понятие соучастия. *Учен. тр. СВЮИ.* Свердловск, 1960. Т. 3. С. 102; Ковалев М. И. К вопросу о понятии соучастия в советском уголовном праве. *Правоведение.* 1959. № 4. С. 98–99.

³ Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть Общая. Кн. 1: Учение о преступлении. СПб., 1880. С. 61.

ко говорить про акцесорність підбурювання, пособництва та організаторства¹.

Серед найбільших прихильників акцесорної теорії співучасті у доктрині кримінального права були М. С. Таганцев², О. К. Гамкрелідзе³, М. І. Ковальов⁴, І. П. Малахов⁵ та А. В. Наумов⁶.

Супротивники акцесорної теорії співучасті справедливо наголошують, що взята у чистому вигляді ця концепція ставить не в часткову, а в повну залежність кримінальну відповідальність співучасників від дій виконавця⁷. У літературі також зазначається, що співучасть є неакцесорною за своєю природою, оскільки за акцесорність видається фактична залежність між відповідальністю співучасників і виконавцем, вчинення ж групових злочинів лише співвиконавцями «абсолютно не вписується в теорію акцесорності»⁸.

Друга теорія є відображенням концепції про самостійний характер відповідальності співучасників. У власній класифікації І. Я. Хейфец іменував її середньою теорією співучасті, оскільки її прибічники, з одного боку, визнають необхідність збереження вчення про співучасть, а з другого – вважають, що відповідальність співучасника має будуватися на тих же принципах, що й особиста відповідальність окремого вину-

¹ Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 139.

² Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая. Кн. 1. СПб., 1880. С. 4–5.

³ Гамкрелидзе О. К. О законодательной регламентации института соучастия. *Совершенствование советского законодательства на основе Конституции СССР и конституций союзных республик*. Тбилиси : Изд-во Ин-та экономики и права АН ГССР, 1982. С. 194–205; Гамкрелидзе О. К. Проблема уголовной несправды и основание наказуемости соучастия : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили. Тбилиси, 1994. 37 с.

⁴ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. С. 18–22.

⁵ Малахов И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / ВИЮН. М., 1960. С. 14.

⁶ Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. Т. 1 : Общая часть. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2007. С. 464.

⁷ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Центр ЮрИнфоР, 2003. С. 226.

⁸ Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА. Т. 6 : Соучастие в преступлении. 2007. С. 19.

ватця¹. Сутність теорії самостійної (індивідуальної) відповідальності співучасників в узагальненому вигляді зводиться до такого:

1) співучасть є самостійною формою злочинної діяльності і співучасники несуть відповідальність не за дії виконавця, а за вчинені ними особисто діяння, саме вчинення цих дій є підставою їх кримінальної відповідальності і визначає її межі². При застосуванні теорії самостійної відповідальності співучасників стає можливим притягнення до кримінальної відповідальності осіб за невідале підбурювання чи невідале пособництво³;

2) вказана концепція повністю відкидає солідарну відповідальність осіб, які спільно вчинили злочин. Кожен із співучасників злочину несе відповідальність у межах своєї особистої провини. Це положення повністю вписується у доктрину суб'єктивного інкримінування⁴;

3) співучасник злочину не підлягає відповідальності за дії виконавця або за заподіяння такого суспільно небезпечного наслідку, що не охоплювалися його умислом. З огляду на це обґрунтовуються положення про неможливість притягнення співучасників до відповідальності за фактично вчинене виконавцем діяння у випадку його ексцесу⁵;

4) до особливостей цієї концепції слід віднести і те, що при спільній діяльності зусилля співучасників спрямовані на досягнення єдиного злочинного результату, проте така єдність не обов'язково виражається в тотожності складів. Оскільки у змісті умислу між співучасниками, з одного боку, і виконавцем – з другого, можуть бути розбіжності, то в їхніх діях можливо встановити і ознаки різних злочинів або складів одного і того самого злочину⁶.

¹ Хейфец И. Я. Подстрекательство к преступлению / предисл. С. В. Познышева. М. : Изд. юрид. кн. магазина «Правоведение» И. К. Голубева, 1914. С. 15.

² Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М., 1941. С. 172–173; Ситникова А. И. Квалификация преступных действий организатора. *Рос. следователь*. 2008. № 19. С. 18–20.

³ Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. № 2. С. 127.

⁴ Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2004. С. 25.

⁵ Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. № 2. С. 127.

⁶ Пушкин А. Принципы акцессорной и самостоятельной ответственности соучастников преступления. *Законность*. 2001. № 3. С. 29–30; Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. № 2. С. 127.

Доцільно зазначають М. О. Шнейдер та Ю. О. Клименко, як підстава відповідальності співучасника розглядається його власне діяння за наявності ряду передбачених Загальною частиною закону про кримінальну відповідальність умов, що утворюють разом із нормами Особливої частини особливий склад діяння організатора, підбурювача та пособника¹. Розвиваючи ці думки, В. С. Прохоров вказує, що в межах самостійної теорії співучасті відповідальність співучасників не виключається також і в тих випадках, коли виконавець через ті чи інші обставини (помер, користується дипломатичним імунітетом, душевнохворий тощо) не підлягає кримінальній відповідальності або підлягає звільненню від кримінальної відповідальності чи покарання. Добровільна відмова одного із співучасників (у тому числі й виконавця) не виключає відповідальності інших співучасників².

Прихильниками теорії самостійної відповідальності були А. Ф. Зелінський³, Ф. Г. Бурчак⁴, В. А. Григор'єв⁵, П. І. Гришаєв, Г. А. Крігер⁶, А. А. Піонтковський⁷, В. С. Прохоров⁸,

¹ Советское уголовное право: Соучастие в преступлении. Часть общая : учеб. пособие. Вып. 11 / М. А. Шнейдер и др. ; под ред.: М. А. Гельфер, П. И. Гришаев, Б. В. Здравомыслов (отв. ред.). М., 1962. С. 40; Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 142.

² Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. №2. С. 127.

³ Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1971. С. 31.

⁴ Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. К. : Вища шк., 1986. С. 158.

⁵ Григорьев В. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации. Уфа : Уфим. ВШ МВД РФ, 1995. 76 с.

⁶ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 172–173.

⁷ Пионтковский А. А. Вопросы Общей части уголовного права в практике судебных-прокурорских органов. М. : Госюриздат, 1954. С. 106–107.

⁸ Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. №2. С. 126.

В. В. Сергеев¹, П. Ф. Тельнов², А. Н. Трайнін³, М. Д. Шаргородський⁴ та ін.

Окремі криміналісти не дотримувалися жодної із вищезгаданих концепцій, займаючи проміжну позицію. У юридичній літературі було висловлено пропозицію щодо створення «змішаної» (комбінованої) теорії відповідальності співучасників⁵. Її прихильники визнають, що співучасники несуть відповідальність за фактично вчинені ними діяння, але при цьому роблять застереження, що питання про кримінальну відповідальність організатора, підбурювача і пособника в разі недоведення злочину виконавцем до кінця з причин, що не залежать від його волі, «вирішується залежно від стадії вчинення дій виконавцем»⁶. А. В. Наумов визнає, що підстава та межі кримінальної відповідальності співучасників визначаються, з одного боку, правовою оцінкою (кваліфікацією) діяння виконавця, а з другого – відповідальність кожного співучасника має самостійний і суворо індивідуальний характер⁷. Проте, як правильно зазначає Ю. О. Клименко, теорія змішаної відповідальності співучасників навряд чи становить цінність у науковому плані, оскільки не є оригінальною та не створює нового інструментарію для вирішення традиційних проблем, пов'язаних зі співучастю у злочині⁸. Наявних теоретичних конструкцій уже достатньо для їх успішного вирішення. По суті зміша-

¹ Сергеев В. В. Соисполнительство в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.715 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, юрид. фак. М., 1972. С. 6–7.

² Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 139–140.

³ Трайнин А. Н. Специальные вопросы учения о соучастии. *Учен. зап. ВИЮН.* 1940. Вып. 1. С. 41.

⁴ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение.* 1960. № 1. С. 84–97.

⁵ Див.: Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. С. 21.

⁶ Див.: Курс уголовного права. Общая часть. М. : Зерцало, 1999. Т. 1 : Учение о преступлении. С. 451.

⁷ Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. М. : БЕК, 1996. С. 309.

⁸ Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права.* М. : Изд-во МГЮА, 2010. № 4 (17). С. 145

на теорія не є самостійним вченням, а лише визнає очевидну на сьогодні необхідність поєднання положень двох основних концепцій при теоретичному конструюванні інституту співучасті та його відображенні у тексті кримінального закону.

Сучасній науці кримінального права відомі й інші новітні теорії співучасті, наприклад, системна теорія співучасті, яка передбачає встановлення в діях співучасників загального складу злочину¹. Розглядаючи співучасть як систему, О. А. Арутюнов дещо відходить від аналізу окремих її елементів та обґрунтовує те чи інше можливе вирішення питання про відповідальність співучасників, виходячи з вимог нових інтегративних якостей, які характерні для системи співучасті в цілому, і визначають її структуру та функції². Підхід, запропонований О. А. Арутюновим, напевно, є найкращим з точки зору аналізу інституту співучасті у злочині у стані, яким він є наразі, та з точки зору прогнозування перспектив його розвитку й навіть вироблення рекомендацій із удосконалення. Проте слід констатувати, що системна теорія співучасті не здатна надати відповідь на запитання: чому інститут співучасті сформувався і має саме такий вигляд, у чому полягають генетичні та ідейні витоки інституційних норм про співучасть та чому те чи інше рішення, яке реалізоване у тексті кримінального закону, було обране при формулюванні його змісту. На превеликий жаль, історія виникнення і розвитку інституту співучасті, як і шлях формування інших кримінально-правових інститутів, не завжди характеризувалися домінантою системності та еволюційності. Значна кількість зовнішніх чинників, включаючи, зокрема, політичні, соціальні й економічні, а також конкуренцію наукових ідей та боротьбу аргументації, іноді й просто практичну зручність і доцільність, визначили зміст інституту співучасті та форму його зовнішнього вираження, насамперед у кримінальному законі, які ми їх маємо сьогодні. Саме тому

¹ Арутюнов А. А. Институт соучастия: исторический экскурс. *Рос. следователь*. 2002. № 5. С. 38–42.

² Його ж. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М. : ВНИИ МВД России, 2006. С. 56.

поглиблене розуміння сучасної структури інституту співучасті, змісту та зв'язків кримінально-правових норм, що його складають, вимагають насамперед звернення до акцесорної теорії й теорії самостійної відповідальності та встановлення того, де саме у межах інституту співучасті та чи інша з них виявилася панівною, а також яким чином це вплинуло на відображення інституційних норм про співучасть у тексті кримінального закону.

Одночасно у кримінально-правовій доктрині робляться спроби перетворити інститут співучасті у злочині в «інститут спільного злочинного діяння»¹, або, наприклад, в «інститут збігу осіб при вчиненні злочину»². В цілому необхідно відзначити, що згадані теорії співучасті, а також спроби її перетворення, з одного боку, мають, щонайменше, дискусійний характер, а з другого – поряд з акцесорною теорією і теорією самостійної відповідальності співучасників є цінним внеском у розвиток інституту співучасті у злочині³.

Переважна більшість наукових робіт, присвячених теоретичним та прикладним проблемам співучасті у злочині, заснована на поєднанні вченими положень акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності. На цей факт справедливо звертає увагу Л. Д. Єрмакова⁴. Уявляється, що таке поєднання не є випадковим. Співучасть за своєю структурою є надто складним і багатоаспектним явищем, що сліпе використання лише однієї з теорій не дозволило б забезпечити ефективно та соціально справедливе всебічне правове регулювання. Тільки взяті у єдності дві вищевказані діалектич-

¹ Безбородов Д. А. Методологические основы учения об уголовной ответственности за совместное преступное деяние : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / науч. рук. Б. В. Волженкин. СПб., 2007. С. 10.

² Плотников А. И. Некоторые проблемы развития уголовного законодательства. *Преступность и уголовное законодательство: реалии, тенденции, взаимовлияние* : сб. науч. тр. / под ред. Н. А. Лопашенко. Саратов, 2004. С. 132–136.

³ Орловский Р. С. Юридическая природа соучастия: история и современность. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р. / упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 387.

⁴ Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб.: Изд. проф. Малинина : СПб ГКА. Т. 6 : Соучастие в преступлении. 2007. С. 21.

но протилежні концепції надають необхідний інструментарій для комплексного вирішення поставлених перед юридичною наукою завдань. Доречно зазначає Ю. О. Клименко: наявність низки чітких теоретичних конструкцій, кожна з яких підкреслює протилежні особливості розглянутого феномену, слід визнати оптимальною¹. Водночас використання двох ідейно протилежних доктрин при формуванні кримінально-правового інституту, поза будь-яким сумнівом, створювало і продовжує створювати підвищені ризики виникнення суперечностей та внутрішніх неузгодженостей у правовому регулюванні. Ці ризики насамперед вплинули на існування цілої низки системних проблем та неточностей у структурі інституту співучасті, які будуть розглянуті далі.

Використання підходів, запропонованих двома різними теоріями, при вирішенні проблем науки кримінального права не могло не визначити й особливості конструкції інституту співучасті в сучасному законодавстві про кримінальну відповідальність. Нормативне закріплення цього інституту є комбінованим і включає як елементи самостійної відповідальності співучасників, так і елементи залежності їх відповідальності від відповідальності виконавця². За влучним висловлюванням Ю. О. Клименко, за своєю юридичною природою норми інституту співучасті мають мозаїчний характер, умовно поділяючись на дві групи – норми, що відображають акцесорність, і норми, що відображають самостійну відповідальність. При цьому в рамках обох груп кожна окрема норма має однорідну правову природу, а не змішану. Інакше кажучи, окрема норма інституту співучасті не може мати жодних «змішаних» або «подвійних» властивостей, наявність яких впливає зі змішаної теорії юридичної природи співучасті. Однак неоднорідні властивості притаманні інституту співучасті в цілому як результат його конструювання з використанням «мозаїчних елементів» на основі норм з різною юридичною природою³.

¹ Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 145.

² Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении. *Lex Russica*. М. : Изд-во МГЮА, 2016. №2 (111). С. 82.

³ Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 146.

На суміщенні положень акцесорної теорії та теорії самої відповідальності у сучасній теорії і практиці кримінального права наголошує А. П. Козлов. Вчений вказує, що якщо ми б «виходили з акцесорної природи співучасті, то виключення виконавця за необхідності виключало б і співучасть інших осіб; у такому випадку кваліфікація дій колишніх співучасників як незакінченого злочину була б цілком виправданою. При запереченні акцесорної природи співучасті подібна кваліфікація виглядає абсолютно нелогічною, оскільки ця співучасть такою не називається»¹.

При конструюванні інституту співучасті норми відмінної природи використовуються у найрізноманітніших поєднаннях, а тому, аналізуючи окремі інституційні норми, слід правильно визначати теоретичну та ідейну природу відображених у них правил. Розвиток системних утворень, яким є й інститут співучасті, безперервний та ніколи не може віднайти свого логічного завершення, а сучасний етап у зв'язку з великою кількістю нових викликів для кримінального права (виникнення нових та поширення традиційних форм організованої злочинності, дискусії щодо необхідності введення повноцінної кримінальної відповідальності юридичних осіб та запровадження кримінальних проступків, системна криза традиційних кримінально-правових засобів протидії злочинності у зв'язку з її інтенсивною транснаціоналізацією та діджиталізацією²) – взагалі є перехідним. З огляду на вказане змінюється і «мозаїка», домінуючі при формулюванні тих чи інших кримінально-правових норм концепції піддаються постійному критичному осмисленню та сумніву на предмет їх здатності найбільш ефективним чином забезпечити правове регулювання опосередковуваних відносин та боротьбу зі злочинністю.

Р. П. Заблоцький вказує, що для сьогоdnішнього стану інституту співучасті характерним є те, що доктрина акцесор-

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 11–12.

² Виникнення кіберзлочинності та переведення традиційних форм злочинності в мережу Інтернет, а також активне використання цифрових (у тому числі й он-лайн) технологій при вчиненні злочинів.

ності превалює там, де йдеться про прості і групові форми співучасті. Однак за організованих форм співучасті застосовуються положення теорії самостійної відповідальності. Вчений робить висновок, що саме такий стан певною мірою відображає специфіку регламентації інституту співучасті у кримінальному законодавстві¹.

На нашу думку, вказані положення не є беззаперечними. Для кращого розуміння співвідношення акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності в межах інституту співучасті, їх значення для його сучасної системи та потенційних трансформацій слід детально проаналізувати інституційні норми про співучасть і відображені у них правила та визначити їх юридичну природу. Не претендуючи на вичерпність і беззаперечність наших висновків, спробуємо піддати дослідженню нормативні приписи інституту співучасті, закріплені у Загальній частині КК на предмет того, під впливом якої з двох домінуючих теорій сформувались виражені у них кримінально-правові норми.

Положення акцесорної теорії. Акцесорність виражає приналежність одного явища до іншого, наслідком якої є залежність одного явища від іншого. Сучасна доктрина відкидає лише той бік акцесорності, який полягає у сліпій залежності відповідальності і покарання, що призначається співучаснику, від відповідальності і покарання, що призначається виконавцю злочину².

Положення акцесорної теорії співучасті у чинному кримінальному праві знайшли своє відбиття, зокрема, у такому:

1) відповідно до ч. 2 ст. 29 КК організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. У цьому законодавчому положенні реалізована позиція акцесорної теорії стосовно того, що співучаснику, як

¹ Заблоцкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 93–94.

² Пушкин А. Принципы акцессорной и самостоятельной ответственности соучастников преступления. *Законность*. 2001. №3. С. 29.

правило, інкримінується та сама стаття або частина статті що їй виконавцю;

2) у ч. 4 ст. 29 КК надані положення про те, що стадія вчиненого співучасниками злочину перебуває у логічній «прив'язці» до стадії діяння виконавця: у випадку вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині. У випадку, якщо злочинна діяльність виконавця обірвалася на стадії готування до злочину невеликої тяжкості, співучасники не підлягають кримінальній відповідальності¹;

3) у разі добровільної відмови виконавця інші співучасники несуть відповідальність за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець, залежно від того, на якій стадії мала місце добровільна відмова виконавця (ч. 1 ст. 31 КК).

Як правильно вказує В. Качалов, у випадку визнання діяння виконавця малозначним співучасник також не підлягає кримінальній відповідальності (звичайно, якщо його умисел було спрямовано на вчинення саме малозначного діяння)². Хоча це положення акцесорної теорії і не знайшло свого прямого виявлення у законі, його наявність можна встановити в результаті системного зіставлення норм інституту співучасті з положеннями ч. 2 ст. 11 КК. Спірною, однак, видається сама можливість стверджувати про наявність виконавця та інших співучасників взагалі при визнанні вчиненого діяння малозначним³.

Незначна кількість безпосередніх виявів концепції акцесорності у чинному кримінальному законодавстві стала під-

¹ Див.: Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении. *Lex Russica*. М. : Изд-во МГЮА, 2016, №2 (111). С. 82; Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 140; Пушкин А. Принципы акцесорной и самостоятельной ответственности соучастников преступления. *Законность*. 2001. № 3. С. 29; Макаров С. Правила и алгоритмы квалификации преступлений в теории и практике. *Уголов. право*. М. : АНО «Юрид. программь», 2013. №4. С. 34.

² Качалов В. Соотношение принципов акцесорности и самостоятельности ответственности соучастников преступления по российскому уголовному праву. *Уголов. право*. 2005. №5. С. 29.

³ Детальніше див. підрозд. 3.1 розд. 3 монографії.

ставою для окремих авторів говорити про її мінімальне значення, оскільки більшість законодавчих положень «свідчать на користь визнання самостійної природи відповідальності за злочини, вчинені у співучасті»¹. Ми погоджуємось із запереченням вказаної позиції, висловленим О. І. Ситниковою, яке зводиться до того, що без фігури виконавця співучасті у злочині в будь-якому випадку не існує². Тобто суб'єкт злочину набуває статусу організатора, підбурювача або пособника тільки за наявності виконавця злочину. Кваліфікація дій співучасників за відсутності ексцесу ставиться в пряму залежність від характеру дій виконавця і ступеня їх завершеності, що вже само по собі має фундаментальне, основоположне значення при вирішенні питання про їх відповідальність. Крім того, навіть у разі наявності ексцесу виконавця відповідальність інших співучасників так само ставиться в залежність від його дій, оскільки саме ступенем їх завершеності, який мав місце до ексцесу, буде визначатись стадія злочину, що інкримінується співучасникам.

Положення теорії самостійної відповідальності. Кількість безпосередніх виявів положень теорії самостійної відповідальності співучасників у нормах інституту співучасті є більшою за кількість безпосередніх виявів концепції акцесорності.

Зокрема, її відбиття ми знаходимо у таких нормативних приписах кримінального закону:

1) незважаючи на те, що відповідно до приписів ч. 2 ст. 29 КК організатор, підбурювач та пособник несуть кримінальну відповідальність за тією самою статтею Особливої частини КК, що й виконавець, але склад їх злочину утворюється за допомогою відповідних частин ст. 27 КК, що має здобути своє відбиття у формулі кваліфікації та вказує на самостійний характер їх відповідальності;

2) відповідно до положень ч. 3 ст. 29 КК ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, став-

¹ Енциклопедія уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА. Т. 6 : Соучастие в преступлении. 2007. С. 23.

² Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении. *Lex Russica*. М. : Изд-во МГЮА, 2016. №2 (111). С. 82.

ляться у вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини;

3) співучасник не несе відповідальності за ексцес виконавця (ч. 5 ст. 29 КК);

4) системне зіставлення положень ч. 1 ст. 14 та частин 3–5 ст. 27 КК дає підстави для висновку, що невідале організаторство, підбурювання та пособництво, хоча й не утворюють співучасті, але розглядаються як готування до злочину і тягнуть за собою кримінальну відповідальність, незважаючи на відсутність виконавця злочину¹;

5) добровільна відмова виконавця не виключає кримінальну відповідальність інших співучасників і навпаки (частини 1, 3 ст. 31 КК);

6) закон встановлює самостійні підстави добровільної відмови організатора, підбурювача та пособника. Такими підставами є відвернення вчинення злочину виконавцем або своєчасне повідомлення відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється. Стосовно пособника така підстава розширюється за рахунок невчинення ним дій, які становлять фізичне пособництво (ч. 2 ст. 31 КК);

7) при призначенні покарання співучасникам злочину суд враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину (ч. 5 ст. 68 КК);

8) не виключається можливість кваліфікації діянь виконавця та інших співучасників щодо спільно вчиненого злочину за різними статтями Особливої частини КК (зокрема, у випадках кількісного ексцесу);

9) системний аналіз змісту ч. 5 ст. 68 та статей 66–67 КК дає підстави для висновку про те, що обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, враховуються щодо кожного співучасника окремо²;

¹ Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 142.

² Див.: Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М. : ВНИИ МВД России, 2006. С. 38–40.

10) КК не містить жодних формальних вимог щодо призначення покарання організатору, підбурювачу або пособнику залежно (пропорційно) від покарання, що призначається виконавцю.

В. Качалов звертає увагу на ще два вияви самостійної теорії співучасті при конструюванні норм відповідного інституту, які хоча прямо й не передбачені у законі, але впливають з аналізу його змісту та є наслідком застосування принципів особистої відповідальності та її індивідуалізації, характерних для кримінального права в цілому. До них, зокрема, належать такі:

– норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК), з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК), з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) і у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК) тощо застосовується до кожного співучасника самостійно;

– для притягнення до кримінальної відповідальності співучасника злочину необов'язково щоб до неї було притягнуто виконавця¹.

Окреслена кількісна перевага, утім, ще зовсім не означає ідейну домінанту теорії самостійної відповідальності у межах інституту співучасті.

Водночас сучасній доктрині кримінального права відома ціла низка питань, де єдність щодо того, яка з існуючих теорій має бути застосована, – відсутня. Кримінальний закон також не надає відповіді на такі питання, насамперед через їх невіршеність у науці. Одним із таких спірних аспектів є питання про час та місце вчинення злочину у співучасті.

Від правильного вирішення питання про час вчинення злочину співучасниками безпосередньо залежатиме їх відповідальність. Особливо актуальним це стає за сьогоденних умов нестабільності кримінального законодавства, яке перебуває під постійним прицілом законодавця як інструмент

¹ Качалов В. Соотношение принципов акцессорности и самостоятельности ответственности соучастников преступления по российскому уголовному праву. *Уголов. право*. 2005. №5. С. 29.

просування реформ. Тому уявити собі ситуацію, за якої на момент вчинення свого «специфічного» діяння підбурювачем/пособником діє один закон, а на момент виконання об'єктивної сторони злочину виконавцем – другий, не так уже й складно.

У науці кримінального права висловлювалися діаметрально протилежні погляди на те, що слід вважати часом вчинення злочину співучасником. Ще С. П. Мокринський зазначав, що «при співучасті карне право і гарантія свободи для кожного із співучасників повинні визначатися моментом останньої з інкримінованих кожному з них дій»¹. Прихильники акцесорної теорії при вирішенні цього питання вказували, що часом вчинення злочину співучасниками слід вважати час вчинення діяння виконавцем². Так, М. Д. Дурманов вказував, що у співучасників є можливість після опублікування, але до набрання чинності нового більш суворого закону запобігти вчиненню злочину виконавцем, а у пособника, крім того, й можливість усунути вже вчинене пособництво, відібравши надане виконавцю знаряддя вчинення злочину, або повідомивши останнього про відмову від задалегідь наданої обіцянки³. Схожої позиції дотримується і Я. М. Брайнін, вказуючи, що кожен із співучасників злочину до моменту його повного закінчення може вплинути на розвиток подій, припинивши бути співучасником злочину, або повідомивши про підготовлюваний або вчинюваний злочин відповідним органам влади⁴. Серед сучасних дослідників із твердженнями про необхідність застосування акцесорної теорії та визначенням часу й місця вчинення злочину співучасниками за часом і місцем вчи-

¹ Мокринский С. П. Новый закон и старые гарантии: о действии уголовного закона во времени. *Журнал М-ва юстиции*. 1909. [№3, март; №4, апр.]. С. 21.

² Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М.: Юрид. лит., 1974. С. 142; Ковалев М. И. Советское уголовное право: Советский уголовный закон: курс лекций / отв. за вып.: В. М. Семенов. Свердловск: Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. Вып. 2. С. 117; Уголовное право. Общая часть: учебник / [В. Г. Беляев, А. И. Бойко, Н. И. Ветров и др.]; под ред. В. Н. Петрашева. М.: ПРИОР, 1999. С. 75.

³ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1967. С. 263.

⁴ Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. М.: Юрид. лит., 1967. С. 137.

нення діяння виконавця виступають В. М. Василяш¹, Ю. О. Клименко², В. В. Качалов³ та А. М. Медведєв⁴.

Проте з цією думкою погоджуються не всі вчені. Н. Ф. Кузнецова та В. М. Кудрявцев заперечували абсолютну можливість суб'єкта злочину впливати на подальший, наступний після вчинення власного діяння, об'єктивний розвиток подій, у тому числі й на діяння виконавця⁵.

Не менш поширеною у науці є й позиція про те, що при вирішенні питання про час і місце вчинення злочину співучасниками слід застосовувати положення самостійної теорії співучасті. Вона, зокрема, була підтримана І. І. Солодкіним⁶, О. І. Бойцовим, Б. В. Волженкіним⁷ та іншими вченими⁸. Вказані вчені визначають, що часом вчинення злочину співучасниками слід визнавати час вчинення ними власних дій, поза залежністю від часу вчинення діяння виконавцем. Ю. А. Пономаренко, зокрема, зазначав, що для виконавця це буде безпосередньо діяння, описане в статті Особливої частини КК, для інших співучасників – діяння, що називаються у відповідних частинах ст. 27 КК: а) для організатора – організація вчинення злочину, керівництво його підготовкою або вчиненням, утворення організованої групи чи злочинної організації або ж керівництво нею, забезпечення

¹ Василяш В. М. Чинність кримінального закону України в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1995. С. 15.

² Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2010. №4 (17). С. 142.

³ Качалов В. Соотношение принципов акцессорности и самостоятельности ответственности соучастников преступления по российскому уголовному праву. *Уголов. право*. 2005. №5. С. 29.

⁴ Медведєв А. М. Пределы действия Уголовного кодекса Российской Федерации / под ред. В. П. Кашепова. М. : Юрид. лит., 1998. С. 42.

⁵ Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М. : Госюриздат, 1958. С. 15; Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М. : Госюриздат, 1960. С. 16.

⁶ Курс советского уголовного права. Часть общая / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. Т. 1. С. 107.

⁷ Бойцов А. И., Волженкин Б. В. Уголовный закон: действие во времени и пространстве : учеб. пособие. СПб., 1993. С. 11–12; Бойцов А. И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. СПб : Изд-во СПбГУ, 1995. С. 73.

⁸ Журавлева Е. Действие уголовного закона во времени. *Рос. юстиция*. 1996. № 10. С. 16; Васюков В. В. Соучастие на стадии неоконченной преступной деятельности. *Рос. юстиция*. 2006. № 12. С. 42.

фінансування чи організація приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації; б) для підбурювача – схилення іншого співучасника до вчинення злочину; в) для пособника – давання порад, вказівок, надання засобів чи знарядь або усунення перешкод, а також надання задалегідь обіцянка переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобути злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину¹.

Компромісний варіант між акцесорною теорією та теорією самостійної відповідальності був висловлений М. І. Блум, яка наголошувала, що часом вчинення злочину для кожного із співучасників слід вважати момент вчинення ним останнього з власних діянь, які стали причиною суспільно небезпечних наслідків². Разом із тим вчена стверджувала, що якщо винний усвідомлював, що дії виконавця були доведені до кінця за часу дії нового закону, то такий співучасник підлягає відповідальності за новим законом³. Така сама позиція була підтримана В. Ф. Щепельковим⁴ та А. Є. Якубовим. Останній стверджує, що вказане правило має бути поширеним і на випадки вчинення злочину з віддаленим наслідком. У таких випадках часом вчинення злочину для співучасників, як і для виконавця, повинен визнаватися момент настання наслідків, оскільки у момент вчинення власних дій співучасники усвідомлювали, що наслідки настануть під час дії нового закону, який передбачає більш сувору відповідальність⁵. Поділяючи позицію М. І. Блум, український дослідник Т. Г. Цибулін стверджує, що організатор злочину має відповідати за законом, згідно

¹ Див.: Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія. Київ : Атіка, 2005. С. 133.

² Його ж. Действие советского уголовного закона в пространстве. Рига : Изд-во Латв. ун-та, 1974. С. 97–98.

³ Блум М. И. Вопросы действия советского уголовного закона во времени. *Учен. зап. Латв. ун-та*. Рига, 1962. Т. 44. С. 19.

⁴ Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты : монография. М. : Юрлитинформ, 2003. 416 с.

⁵ Якубов А. Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 43.

з яким несе відповідальність виконавець злочину, а підбурювач та пособник – за законом, який діяв під час вчинення діяння, що сприяли вчиненню злочину¹.

Ми вважаємо, що у спорі про те, яка теорія врешті-решт має бути застосована при конструюванні норми про час вчинення злочину співучасниками, перевагу має одержати доктрина самостійної відповідальності. Таке рішення пояснюється насамперед тим, що на зміст інституту співучасті чинять свій вплив міжнародні договори України та практика міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною. Ключовою з таких установ є Європейський суд з прав людини, який формулює власні принципи і вимоги до якості законодавства. Однією з таких вимог є принцип правової визначеності, який вимагає від держав-учасниць формулювати своє національне законодавство таким чином, щоб воно дозволяло конкретним суб'єктам праввідносин прогнозувати можливі правові наслідки власної поведінки². Лише застосування теорії самостійної відповідальності здатне забезпечити реалізацію вказаного принципу з тим, щоб співучасник міг розраховувати, що вид і міра відповідальності, ризику бути підданим якій у зв'язку з участю у вчиненому злочині він зазнає як мінімум не буде більш суворою за встановлену у законі на момент вчинення ним власного діяння. Подальша ж можлива зміна кримінального закону у бік його пом'якшення на час вчинення діяння виконавцем лише поставить питання про необхідність застосування зворотної дії кримінального закону в часі. Визнання часом вчинення злочину співучасниками часу вчинення ними свого персоніфікованого діяння, передбаченого у ст. 27 КК, створить достатні гарантії проти потенційного погіршення становища таких осіб на момент вчинення діяння виконавцем.

Більше того, аналіз кримінального законодавства зарубіжних держав демонструє, що успішні практики вирішення розглядуваного питання із застосуванням теорії самостійної

¹ Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 19.

² Панов М. І. Принцип правової визначеності у практиці Європейського суду з прав людини і проблеми якості кримінального законодавства України. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. Харків, 2015. Вип. 128. С. 9.

відповідальності співучасників на рівні приписів кримінального закону уже існують. Так, відповідно до ч. 2 ст. 2 КК Грузії часом вчинення злочину визнається час, коли діяв або повинен був діяти виконавець або співучасник¹. Використання подібного підходу в Україні видається доцільним.

2.2. Значення поняття та ознак співучасті у злочині для вирішення питання про систему і межі інституту співучасті у кримінальному праві

Як уже зазначалося вище, поняття співучасті є системоутворюючим центром інституту співучасті у кримінальному праві. Саме навколо нього об'єднані кримінально-правові норми, і саме ним визначені рамки відповідного інституту. А. П. Козлов зазначає, що у загальному понятті співучасті закладена підстава розмежування інститутів кримінального права, що межують зі співучастю: причетності до злочину та одноособового його вчинення. Існування загального поняття співучасті у тексті КК є досягненням кримінального права, оскільки воно обмежує судовий розсуд із встановлення чи невстановлення співучасті у кожній конкретній справі².

Розуміння співучасті пройшло довгий шлях наукового осмислення, його зміст був історично мінливим і трансформувався одночасно з видозміною суспільного ладу та парадигми праворозуміння. Вважаємо, що закріплене у ст. 26 КК поняття співучасті як умисної та спільної участі декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину є вдалим та таким, що не викликає заперечень з приводу його змісту. Проте в межах цього дослідження слід детальніше зупинитися на тих аспектах ознак співучасті, які визначають межі однойменного інституту.

¹ Уголовный кодекс Грузии : от 22 июля 1999 г. № 2287-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 01.02.2019).

² Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 30.

У теорії кримінального права всі ознаки співучасті традиційно поділяються на об'єктивні та суб'єктивні¹. Цей поділ уявляється правильним і таким, що дозволяє розкрити поняття співучасті найбільш повно і точно.

До об'єктивних ознак співучасті традиційно відносять вчинення того самого злочину декількома суб'єктами (кількісна ознака) та спільність дій таких суб'єктів (якісна ознака). Суб'єктивними, у свою чергу, є умисний характер зло-

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 226–232; Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Київ : А. С. К., 2001. С. 166–170; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Атіка, 2003. С. 78; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 94; Уголовное право России. Часть Общая : учебник / Р. Р. Галиакбаров ; отв. ред. Л. Л. Кругликов. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. С. 255–261; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко, В. А. Ломако ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-тє вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2010. С. 208; Учебник уголовного права. Общая часть / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др. ; под ред.: В. Н. Кудрявцев, А. В. Наумов. М. : Спарк, 1996. С. 182; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В. М. Лебедев. 2-е изд., доп. и испр. М. : Юрайт-Издат, 2003. С. 73; Уголовное право России. Общая часть : учеб. пособие / Р. М. Валеев, Б. С. Волков, М. Д. Лысов, В. П. Малков и др. ; под ред. В. П. Малков, Ф. Р. Сундуrow. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1994. С. 221–225; Советское уголовное право. Общая часть : учебник / Г. Н. Борзенков, Е. В. Ворошилин, Ю. А. Красиков и др. ; под ред.: Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова, Ю. М. Ткачевский. 2-е изд., доп. и перераб. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. С. 176–179; Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная : учебник / О. В. Бобылев, С. В. Бородин, С. С. Босхолов и др. ; под общ. ред.: Л. Д. Гаухман, Л. М. Колодкин, С. В. Максимов. М. : Юриспруденция, 1999. С. 148–152; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В. М. Лебедева. М. : Норма, 2003. 880 с.; Советское уголовное право. Общая часть : учебник / Н. Д. Дурманов, Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова и др. ; под ред.: Н. Д. Дурманов, Г. А. Кригер, В. Д. Меньшагин. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. С. 228; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 31; Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. № 6 (87). С. 103; Кухтина Т. В. К вопросу о признаках соучастия. *Вестн. Юж.-Урал. гос. ун-та.* Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2009. № 40 (173), вып. 20. С. 59; Жаровська Г. П. Поняття співучасті у злочині за кримінальним правом України. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту.* Чернівці : Рута, 2002. Вип. 154 : Правознавство. С. 104; Ковтігді О. Ф. Об'єктивні і суб'єктивні ознаки інституту співучасті в злочині у кримінальному праві України. *Адвокат.* 1998. № 4. С. 13–16; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 227.

чину, який спільно вчиняється співучасниками, та умисний характер участі кожного із суб'єктів у його вчиненні¹.

Кількісна ознака співучасті. Питання про те, що співучасть у злочині передбачає обов'язкову наявність двох осіб, які наділені всіма ознаками суб'єктів злочину, та про неможливість визнання співучастю ситуацій спільного вчинення злочину двома фізичними особами, лише одна з яких володіє властивостями суб'єкта злочину, у вітчизняному кримінальному праві слід визнати вирішеним. Безумовним досягненням є те, що український законодавець при формулюванні поняття співучасті у злочині (на відміну, наприклад, від КК Російської Федерації²) прямо визначив, що вона можлива лише за наявності двох суб'єктів злочину. Вказане, з урахуванням положень ч. 1 ст. 18 КК, означає, що співучасть обмежена лише випадками спільної участі у злочині, як мінімум, двох фізичних осудних осіб, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Будь-які твердження про можливість співучасті у злочині за умови, коли лише одна з фізичних осіб, що бере у ньому участь, володіє ознаками суб'єкта, а інша через малолітство або неосудність не визнається суб'єктом злочину³ є безпідставними та такими, що прямо суперечать тексту КК

¹ Див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 78–79.

² Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 55; Кругликов Л. Л. Группа лиц как квалифицирующее обстоятельство. *Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения.* Красноярск : КГУ, 1989. С. 126–128.

³ Див.: Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 29; Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ : Атіка : Академія : Ельга-Н, 2001. 656 с.; Кладков А. Квалификация преступлений, совершенных в соучастии. *Законность.* 1998. № 8. С. 28; Гонтарь И. Посредственное исполнение: теория и проблемы судебной практики. *Уголов. право.* 2004. № 2. С. 19; Трухин А. Соучастник преступления. *Уголов. право.* 2006. № 3. С. 50; Пудовочкин Ю. Е. Судебная практика квалификации преступлений, совершенных в соучастии. *Всерос. криминол. журн.* 2011. № 2. С. 5–15; Галиакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений / отв. ред. В. И. Артемов. М. : Юрид. лит., 1980. С. 37; Есаков Г. Квалификация совместного совершения преступления с лицом, не подлежащим уголовной ответственности: новый поворот в судебной практике. *Уголов. право.* 2011. № 2. С. 13.

України. Кількість суб'єктів злочину є об'єктивною ознакою співучасті, і ніяке суб'єктивне уявлення про суб'єктність іншого учасника спільно вчинюваного злочину, як на це іноді помилково вказують у науковій літературі¹, насправді не має жодного значення для вирішення питання про наявність співучасті. Той факт, що чинне законодавство не передбачає можливості визнання злочину вчиненим у співучасті у тих випадках, коли лише одна особа володіє якостями суб'єкта, визнається як переважною більшістю науковців², так і у судовій практиці³.

У науковій літературі, проте, можна зустріти позицію про об'єктивно вищий рівень суспільної небезпечності діяння, що вчиняється спільними зусиллями суб'єкта та несуб'єкта злочину⁴. Деякі вчені на цій підставі пропонують виокремлювати юридичну спільність (співучасть) та фактичну спільність (за умови, коли лише один із учасників спільно вчинюваного злочину володіє ознаками суб'єкта, тоді як інший (інші) – ні)⁵.

¹ Див.: Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 29–30.

² Див.: Гуророва Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие. Харків, 1997. С. 5; Шеслер А. В. Субъектный состав соучастия в преступлении. *Акад. вестн. ТГАМЭУП*. Тюмень : ТГАМЭУП, 2013. № 1 (23). С. 189.

³ Про співучасть у злочині : Ухвала Суд. палати у кримін. справах Верхов. Суду України від 26.10.2006. *Кримін. судочинство. Суд. практика у кримін. справах*. 2007. № 1. С. 34; Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.2008 № 5. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 389; Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 № 10. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 428.

⁴ Див.: Алешин Д. Соучастие по уголовному законодательству России и Украины. *Рос. юстиция*. 2002. № 9. С. 66; Святенюк Н. И., Святенюк Д. Н. Институт соучастия и групповой способ совершения преступления. *Проблемы применения уголовного закона в современных условиях* : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Моск. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. М. : Юриспруденция, 2014. С. 262; Бородин С. В. Преступления против жизни. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 162

⁵ Див.: Безбородов Д. А. Некоторые категории диалектики в исследовании совместного совершения преступления. *Государство и право*. 2008. № 2. С. 42; Кваща О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ :

Враховуючи, що фактична спільність підвищує суспільну небезпечність вчиненого, зокрема, щодо насильницьких злочинів, пропонується визнати її обставиною, що обтяжує покарання¹. О. О. Кваша розвиває ці міркування, вказуючи, що таке рішення є лише напівмірою, оскільки не дозволить здійснювати кваліфікацію вчиненого при фактичній спільності за частиною статті Особливої частини КК, яка передбачає групове вчинення злочину і, відповідно, призначати покарання у вищих межах. Як власне рішення вчена пропонує доповнити ст. 27 КК ч. 8 такого змісту: «Не є співучастю вчинення злочину спільно з неосудною особою або особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Суб'єкт злочину, який спільно з такою особою вчинив злочин, який полягає у заподіянні шкоди життю, здоров'ю, волі, честі й гідності, статевій свободі чи недоторканності потерпілого, підлягає кримінальній відповідальності за відповідними частинами статей Особливої частини цього Кодексу, які передбачають відповідальність за групове вчинення злочину»². Схожу пропозицію, проте з поширенням її змісту на всі злочини, передбачені Особливою частиною КК, висловив А. А. Вознюк³.

Ми не погоджуємося із запропонованою законодавчою новелою. По-перше, початкове речення наданого автором формулювання взагалі не створює жодного нового правила, а ще раз дублює те тлумачення приписів ст. 26 КК щодо наявності

РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 98; Сабиров Р. Д. Содержание признака насилия в групповых посягательствах на собственность. *Проблемы совершенствования законодательства по укреплению правопорядка и усилению борьбы с правонарушениями* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. С. 122–123.

¹ Див.: Головкин О. В. Групповая злочинність: специфіка виникнення і розвитку, механізми попередження : монографія. Київ : Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи, 2007. С. 9–10; Святенюк Н. И., Святенюк Д. Н. Институт соучастия и групповой способ совершения преступления. *Проблемы применения уголовного закона в современных условиях* : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Моск. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. М. : Юриспруденция, 2014. С. 264.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 101.

³ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 816.

не менш як двох суб'єктів злочину при співучасті. По-друге, пропозиція О. О. Кваші завдає шкоди системності інституту співучасті, адже, як видно із задуму авторки, вимагає поширювати інституційні норми про співучасть, що стосуються кваліфікуючих ознак злочинів стосовно форм співучасті, і на випадки, у яких співучасть у дійсності відсутня. У результаті реалізації такої пропозиції системні зв'язки між приписами ст. 28 КК та приписами диспозицій статей його Особливої частини, що встановлюють відповідні кваліфікуючі ознаки, будуть зруйновані. По-третє, саме розміщення такого роду нормативного припису у тексті ст. 27 КК є чужорідним, оскільки запропонована норма присвячена питанням кваліфікації дій особи, яка не вчинила злочин у співучасті. Ці положення не є тотожними приписам частин 6 та 7 ст. 27 КК, які закладають правове регулювання причетності до злочину. На відміну від зазначених вище частин, запропонована редакція ч. 8 ст. 27 встановлюватиме своєрідну еквівалентність у кримінально-правовій оцінці співучасті у злочині та його фактичного вчинення спільно з несуб'єктом. Такий підхід напевно чи може бути визнаний задовільним з точки зору системності кримінального права та визначеності і точності вимог норм, що його становлять. Врешті-решт сама категорія «групове вчинення злочину» невідома кримінальному законодавству, і її впровадження в текст КК призведе лише до нових неточностей, дискусій щодо її змістовного наповнення та, як наслідок, проблем у правозастосуванні.

У зв'язку з введенням можливості застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб до КК, останнім часом інколи висуваються твердження, що кримінальна відповідальність юридичних осіб уже *de facto* існує, і, як наслідок – лунають заклики переглянути концепцію суб'єкта злочину, передбачивши можливість визнання ним юридичної особи¹. П. Л. Фріс прямо вказує на доцільність

¹ Див.: Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юрид. вісн. Повітр. і косм. право*. 2015. №2. С. 155; Алимбеков М. Уголовная ответственность юридических лиц: теория и практика. *Юрист*. 2011. №5. С. 24–29; Грек Б. М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб. Чи бути їй в Україні? *Адвокат*. 2011. №12. С. 22; Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. С. 127–128; Гришук В., Пасека О. Кримінальна відповідальність

офіційного фіксування у тексті кримінального закону того факту, що, окрім фізичної осудної особи, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, суб'єктом злочину є й юридична особа¹.

Слід зауважити, що навіть ті дослідники, які наполегливо й послідовно обстоюють позицію про необхідність визнання юридичної особи суб'єктом злочину на рівні цілісних монографічних досліджень², не задумуються над тим, як запропоновані зміни вплинуть на збереження системності кримінального права, і, що особливо цікавить нас у межах цього дослідження, на цілісність інституту співучасті зокрема. Чи не єдине міркування з приводу змін, яких потребують норми Розділу VI Загальної частини КК, у зв'язку з визнанням юридичної особи суб'єктом злочину, ми знаходимо у роботі В. К. Грищука та О. Ф. Пасеки. Вчені пропонують передбачити у КК норму, яка б вказувала на можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи не лише як виконавця злочину, а й як організатора, підбурювача чи пособника у випадках, якщо її керівник, засновник, учасник або інша уповноважена особа виконали від імені та в інтересах такої юридичної особи відповідні ролі. Вказану норму вчені пропонують викласти у новій ч. 8 ст. 27 КК таким чином: «Залежно від характеру дій керівника юридичної особи, її засновника, учасника, іншої уповноваженої особи юридична особа підлягає кримінальній відповідальності як виконавець, організатор, підбурювач чи пособник»³.

юридичних осіб: De Lege Ferenda. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ.* 2012. №4. С. 280, 290; Їх же. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 183.

¹ Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Юрид. вісн. Повітр. і косм. право.* 2015. №2. С. 155; Його ж. Питання кримінального права в контексті кримінально-правової політики. *Право України.* 2010. №9. С. 77.

² Наприклад: Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 190 с.; Ситковский И. В. Уголовная ответственность юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МГЮА. М., 2003. 204 с.; Абашина Л. А. Юридическое лицо как субъект уголовной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Орел, 2008. 153 с.

³ Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 199.

Запропоноване законодавче формулювання виглядає не лише недостатнім, а й незадовільним, оскільки по суті лише визнає можливість співучасті у злочині між двома юридичними особами, чи між фізичною особою та юридичною особою, не пропонуючи жодного механізму ані обґрунтування відповідальності такої юридичної особи, ані встановлення її особливостей і меж. Крім того, це визначення повністю ігнорує механізм волеутворення юридичної особи, ставлячи знак рівності між волею такої особи та волею її уповноваженого представника. Таке формулювання не дає відповіді й на питання про механізм організаторства, підбурювання або пособництва злочину з боку юридичної особи, а також про можливість участі юридичної особи в організованій групі чи злочинній організації, особливості відповідальності, наприклад, юридичної особи-пособника у випадку експесу фізичної особи-виконавця. Видається, що шлях механічного копіювання приписів, вироблених у доктрині для співучасті фізичних осіб, є не лише неприйнятним, а й науково некоректним. Без комплексного вирішення вказаних питань на теоретичному рівні будь-які необережні законодавчі зміни здатні викликати згубні, системоруйнівні наслідки для галузі кримінального права.

Незважаючи на всю недосконалість конструювання заходів кримінально-правового характеру у тексті КК, вважаємо, що аналіз його змісту не дає жодних підстав для можливості припущення суб'єктності юридичної особи. Питання про визнання юридичної особи суб'єктом злочину сьогодні може ставитись виключно теоретично в силу недостатньої наукової розробленості питання та відсутності цілісних концепцій відповідальності. Збереження системності кримінального права, єдності та взаємоузгодженості його основних інститутів вимагає від законодавця утримуватися від прийняття поспішних рішень у цьому напрямі.

Проте вважаємо доцільним стисло окреслити позицію щодо можливого об'єднання зусиль юридичних та фізичних осіб при вчиненні злочину. Наявне у КК розуміння суб'єкта злочину не надає будь-якого простору для погляду на юридичну особу як щось більше за знаряддя вчинення злочину, або вигодонабувача (в силу положень ст. 96³ КК). З огляду на вказане, маємо зазначити, що: а) у випадку участі у вчи-

ненні злочину фізичної осудної особи, що досягла віку кримінальної відповідальності, та юридичної особи, співучасть відсутня, а остання може розглядатися виключно як знаряддя вчинення злочину; б) у випадку участі у вчиненні злочину двох або більше фізичних осіб, що володіють ознаками суб'єкта злочину, та юридичної особи, співучасть наявна лише між фізичними особами, а юридична особа залишається знаряддям вчинення злочину. Зрозуміло, що зазначене жодним чином не заперечує можливості застосування до такої юридичної особи примусових заходів кримінально-правового характеру за наявності передбачених у КК підстав, але їй не надає жодних підстав для поширення поняття співучасті на юридичну особу.

Якісна ознака співучасті. В науці якісною ознакою співучасті традиційно визнається спільність. Проте на цьому єдність позицій вчених, схоже, закінчується. Питання про те, що слід розуміти під спільністю, є чи не найбільш дискусійним у всьому вченні про співучасть.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови надається таке визначення поняття «спільність» – однаковість для всіх; те загальне, що притаманне кожному з порівнюваних явищ; нерозривний зв'язок, єдність; об'єднання людей, згуртованих спільними умовами життя, метою, інтересами¹. Переважна більшість дослідників з кримінального права розглядає її як об'єктивну ознаку співучасті², як діяльність, що відповідає такій низці ознак:

– злочин вчиняється об'єднаними зусиллями співучасників, кожен з них здійснює свій внесок у діяння, вчинене виконавцем;

– у злочинах із матеріальним складом суспільно небезпечні наслідки, що настали від діяння виконавця, є єдиними і неподільними для всіх співучасників;

– у злочинах з матеріальним складом причинний зв'язок існує не лише між діянням виконавця і суспільно небезпеч-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 1368.

² Див.: Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : учеб. пособие. Свердловск : Изд-во СЮИ, 1973. С. 17–18; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 31.

ним наслідком (безпосередній), а й між діянням кожного зі співучасників і наслідком злочину, вчиненого виконавцем (опосередкований)¹.

М. Г. Іванов вказує, що спільна діяльність – це така діяльність, яка ґрунтується на обміні інформацією. Якщо ця ознака відсутня, тобто немає обміну інформації між суб'єктами у будь-якій знаковій формі, то їх діяльність не можна визнавати спільною². Крім цього, у кримінально-правовій літературі зазначалось, що для спільності дій необхідним є наявність єдиного об'єкта, предмета та потерпілого від злочину³. Проте зазначені підходи не породили значної наукової дискусії та не набули поширення в силу їх спірності, обмеженості та недостатності для поглибленого розуміння спільності як однієї з центральних ознак співучасті у злочині. Єдність об'єкта, предмета та потерпілого від злочину лише акцентує увагу на тому, що співучасники беруть участь у єдиному злочині як категорії об'єктивної дійсності (хоча це й не означає тотожність складів злочину співучасників), однак не відповідає на питання про те, що ж саме робить таку діяльність спільною.

У науці кримінального права висловлювалися позиції про об'єктивно-суб'єктивний характер спільності як ознаки співучасті⁴. В більшості випадків таке бачення вчених пояснюєть-

¹ Див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 78; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко, В. А. Ломако ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. С. 227–229.

² Іванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве: онтологический аспект / под ред. О. Ф. Шишова. Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. С. 118.

³ Див.: Гузун В. Совместность – признак соучастия. *Совет. юстиция*. 1975. №2. С. 25.

⁴ Див.: Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 39; Афиногенов С. В. Соучастие в преступлении (понятие, виды и формы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МЮИ. М., 1991. С. 7–8; Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : [б. в.], 2004. С. 6–7; Кваша О. О. Спільність участі як об'єктивно-суб'єктивна ознака співучасті у злочині. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. №3. С. 147; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 109–115; Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ, 2006. С. 325; Гузун В. Совместность – признак соучастия. *Совет. юстиция*. 1975. №2. С. 24;

ся включенням до спільності двох компонентів: а) спричинення спільного злочинного наслідку об'єднаними зусиллями співучасників та б) спільність умислу¹.

Такий самий погляд на спільність (сумісність), як об'єктивно-суб'єктивне явище, здебільшого характерний і для соціальної психології. Так, В. В. Москаленко вказує, що сумісна діяльність, її характер та зміст і є тими чинниками, які визначають відносини, що виникають і розвиваються між членами групи на всіх рівнях. До ознак, які є притаманними спільній діяльності, в соціальній психології відносять: а) присутність учасників групи в одному просторі і часі, що дає можливість спілкуватись, обмінюватись діями, інформацією, відносинами; б) наявність єдиної цілі – передбачуваного результату, що відповідає загальним інтересам і сприяє реалізації потреб кожного з учасників групового процесу; в) розподіл функцій і ролей між учасниками сумісної діяльності, який зумовлено характером самої діяльності і необхідністю цілеспрямованого управління її активністю². Схожі ознаки визначає і Л. Я. Ніколов, додаючи до них наявність органу організації та керівництва й виникнення у індивідів, що здійснюють спільну діяльність міжособистісних відносин, які формуються як результат предметно завданої функціонально-рольової взаємодії³.

Певно, що саме на цих постулатах соціальної психології ґрунтується власне розуміння спільності при співучасті О. О. Кваші, яка вважає спільність об'єктивно-суб'єктивною ознакою. Вчена вказує, що спільність умислу означає наявність згоди між співучасниками на вчинення конкретного злочину, яка виражається у спільності дій співучасників, що виявляється в поінформованості. Інформаційний обмін і є де-

Пушкин А. В. Субъективные признаки соучастия в преступлении. *Вестн. Моск. ун-та МВД России*. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. №2. С. 56–57; Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 34–35.

¹ Див.: Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. Красноярск : СибЮИ МВД России, 1999. С. 9.

² Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Вид. 2-ге, випр. та допов. Київ : Центр учб. літ., 2008. С. 516.

³ Ніколов Л. Я. Структуры человеческой деятельности. М. : Прогресс, 1984. С. 123.

термінантою психологічного зв'язку між двома спільно діючими особами. Потім вчена розвиває думку й вказує на необхідність єдиної мети, усвідомленої кожним співучасником для визнання самої діяльності спільною¹.

Такі твердження виглядають надмірними. Навряд чи можна говорити про спільну мету, що кримінальний закон допускає можливість того, бо співучасники будуть керуватись різними мотивами та цілями при вчиненні злочину, та навіть більше – можуть не усвідомлювати мотиви (що визнає О. О. Кваша²) й мету інших співучасників та навіть виконавця. Саме на допущенні такого стану речей як нормального для співучасті й побудовані нормативні приписи ч. 3 ст. 29 КК: «...Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише *співучаснику*, який *усвідомлював* ці обставини». Майже не викликає жодних заперечень той факт, що до вказаних обставин належать і мотив, і мета, якими керується виконавець³. При цьому, як бачимо з наведеного вище законодавчого формулювання, наявність різних мотивів, і цілей у спільно й умисно діючих осіб аж ніяк не виключає той факт, що такі особи залишаються співучасниками. Так само і спільність умислу є надмірною вимогою для співучасті у злочині.

Цей приклад з розривом між тим розумінням спільності, яке можна вивести з аналізу тексту кримінального закону, та тим, яке закладається у це поняття психологічною нау-

¹ Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 109; Ї ж. Спільність участі як об'єктивно-суб'єктивна ознака співучасті у злочині. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. №3. С. 146.

² Ї ж. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 127.

³ Див.: Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 77; Ї ж. Правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. *Вісник Національної академії правових наук України* : зб. наук. пр. Харків, 2014. №1. С. 155; Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. №6 (87). С. 107–108; Сергеев В. В. Косвенный умысел при соучастии. *Вестн. МГУ. Право*. 1971. №1. С. 64.

кою, є одним з багатьох випадків не повністю коректного використання понять при побудові тексту кримінального закону, використання семантично розмитих категорій для роз'яснення їх змісту. Ми погоджуємось з тим, що терміни, як вони вживаються в законі, мають відповідати тому змісту, який закладений у них у базисних науках і саме це є запорукою адекватності та ефективності законодавства. Утім не вважаємо за можливе, доцільне або правильне при з'ясуванні змісту понять, що використовуються у тексті кримінального закону, обмежуватись виключно граматичним тлумаченням та механічно підставляти терміни з інших галузей знань до оціночних понять у законі¹. З'ясування змісту таких ознак має бути засноване на застосуванні як мінімум ще й систематичного тлумачення, зіставлення понять з іншими положеннями кримінального закону та визначення їх місця у ньому².

Роздуми про значення спільності для поняття співучасті приводять О. О. Квашу до парадоксального висновку: «Спільність за характером та ступенем значущості впливу на визначення змісту, специфіки співучасті серед інших кримінально-правових інститутів, має переважне значення. Цей пріоритет спільності не дозволяє ставити її в один ряд з ознаками співучасті»³. Такий висновок є спірним. Беззаперечно, спільність є ключовою ознакою співучасті, яка відіграла роль чи не «найпершої скрипки» при формуванні її поняття та визначенні її меж. Проте вчена значно перебільшує значення спільності дій співучасників для формування кримінально-правового інституту співучасті як системи правових норм, що її регулюють. Спільність у цьому лише задає одну з граней правового регулювання; інші ж межі інституту сформовані іншими ознаками і применшувати їх значення не слід.

¹ Орловський Р. С. Оціночні поняття в законодавчій регламентації інституту співучасті. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 3, вип. 3. С. 72.

² Див.: Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 42.

³ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 112.

Не менш цікавими є роздуми Г. П. Новосолова, який вказує, що «...Оскільки й інші ознаки, що виділяються зараз у понятті співучасті, не можуть розглядатися поза зв'язком зі спільністю участі у вчиненні злочину, то напрошується висновок: співучасть є лише одним з різновидів (форм) спільного вчинення злочину. Але якщо це так, то всупереч думці, що склалася, спільність вчинення злочину слід розглядати як родове поняття, стосовно якого співучасть виступає як видове поняття, яке має, з одного боку, загальні, а з другого – специфічні порівняно з іншими видами спільного вчинення злочину ознаки»¹. Видається, що автор припускається логічної помилки, намагаючись надати перевагу одній ознаці над іншими. Виходячи із таких самих міркувань, ніщо не заважає ставити на чільне місце умисність чи кількісну ознаку співучасті і говорити, що співучасть є лише однією з форм умисного чи багатосуб'єктного вчинення злочину. Вважаємо, що спроба віддати перевагу будь-якій з ознак і поставити її на більш важливе за інші місце у визначенні поняття і меж співучасті є хибною та заважає системному пізнанню цього феномену.

Не заперечуючи той факт, що спільність являє собою поєднання об'єктивного і суб'єктивного, В. А. Григор'єв та А. П. Козлов вказують, що об'єктивні та суб'єктивні взаємозв'язки співучасників слід аналізувати окремо, а тому варто розрізняти спільність участі (об'єктивна ознака) та психічне ставлення учасників до такої спільності (суб'єктивна)². Ми підтримуємо вказаний підхід³ і стверджуємо, що спільність слід вважати об'єктивною ознакою співучасті, водночас її суб'єктивне відображення у свідомості співучасників виявляється не у спільному умислі (який не є необхідним

¹ Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признаков совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. №6 (87). С. 104.

² Григорьев В. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации. Уфа : Уфим. ВИШ МВД РФ, 1995. С. 9; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 33–34; Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 396–397.

³ Орловський Р. С. Оціночні поняття в законодавчій регламентації інституту співучасті. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 3, вип. 3. С. 72.

для співучасті), а у їх взаємній поінформованості, що й буде розкрито в процесі подальшого аналізу.

Вченими справедливо зазначається, що існуючі в теорії кримінального права позиції з приводу спільності як об'єктивної ознаки співучасті¹, можна звести до того, що її елементами виступають функціональний зв'язок між діяннями всіх співучасників, загальний для всіх учасників результат і об'єктивний (причинний) зв'язок між діяннями кожного співучасника і злочинним результатом². Заперечуючи проти останніх двох із цих ознак, Г. В. Новицький, В. І. Педан та В. В. Рибачук вказують, що їх виокремлення є неприпустимим хоча б тому, що співучасть можлива не лише у злочинах з матеріальним, а й у злочинах з формальним складом, де наслідки та причинний зв'язок не є необхідними ознаками об'єктивної сторони складу злочину³. Слід зазначити, що вказана критика заснована на використанні авторами завідомого спрощення: злочинний результат ототожнюється із суспільно небезпечними наслідками, а об'єктивний зв'язок при співучасті – з причинним зв'язком як ознакою об'єктивної сторони складу злочину. Водночас домінуюча у науці позиція поняття не ототожнює. Саме тому вчені, які виокремлюють згадані три ознаки й використовують поняття злочинного результату, надають йому розгорнуті визначення у власних наукових роботах, щоб не припустити вказаного вище ототожнення. І хоча в дійсності з розумінням причинного (об'єктивного) зв'язку існують певні складнощі, що буде

¹ Див.: Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 17–18; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 28; Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 40; Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве: онтологический аспект / под ред. О. Ф. Шишова. Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. С. 62; Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. Красноярск : СибЮИ МВД России, 1999. С. 9; Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. №6 (87). С. 108.

² Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 34; Сафин А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ.* 2008. №2. С. 104.

³ Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 35–36.

розглянуто нами далі, визнати критику Г. В. Новицького, В. І. Педана та В. В. Рибачука обґрунтованою не є можливим через недостатню глибину аргументації.

Перший елемент спільності – функціональний зв'язок між діяннями співучасників зазвичай не викликає особливих дискусій серед вчених. Під ним розуміється взаємна обумовленість поведінки кожного співучасника поведінкою інших¹. Такий зв'язок виявляється у тому, що окремі акти поведінки конкретних співучасників перебувають у відносинах координації одне з одним і функціонально підпорядковані вчиненню діянню виконавцем. Як зазначає А. П. Козлов, дії організатора, підбурювача і пособника перебувають у координації з поведінкою виконавця або створюючи її (при підбурюванні), або керуючи нею (діяння організатора), або допомагаючи останньому виконувати злочин (діяння пособника). Аналогічні зв'язки можуть існувати і між іншими співучасниками. Так, діяльність організатора може бути спрямована на те, щоб віднайти підбурювача, який у подальшому схилить виконавця до вчинення злочину. Можливі й зворотні випадки підбурювання до організації злочину, а також ситуації організації підбурювання до пособництва у виконанні тощо. А. П. Козлов також виокремлює функціональні зв'язки між співучасниками на стадії створення умов (коли співучасники діють, готуючи виконання об'єктивної сторони злочину) і на стадії виконання злочину (коли наявні декілька виконавців або інший співучасник (інші співучасники) і виконавець (кілька виконавців)².

Другим елементом спільності виступає єдиний і загальний для всіх співучасників злочинний результат³. Категорія «злочинний результат» вимагає пояснення. В науці кримінального права не заперечується той факт, що співучасть можлива як у злочинах з матеріальним, так і з формальним (у тому числі з усіченим) складом. Коли у злочинах з матеріальним

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 34; Його ж. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 397.

² Його ж. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 398–399.

³ Див.: Сафин А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. №2. С. 105.

складом злочинний результат виявляється у суспільно небезпечних наслідках, що настали, то стосовно злочинів з формальним складом, де такі наслідки знаходяться поза межами складу злочину, розуміння того, що являє собою злочинний результат, уже не є таким очевидним. Проте, як справедливо вказує А. П. Козлов, якщо відносити злочинний результат до загальних ознак спільності при співучасті, то він має віднайти своє вираження і у злочинах, у яких шкода як суспільно небезпечний наслідок знаходиться поза межами складу. З огляду на це вчений пропонує визначати злочинний результат більш широко – як той соціальний феномен, заради якого декілька осіб об'єднуються в єдине ціле. У такій якості може виступати і вчинення необхідного для кожного з них і для всіх разом суспільно небезпечного діяння, і заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони¹. Дослівно відтворює таке розуміння злочинного результату і всю надану А. П. Козловим аргументацію А. А. Аргусов². Критикуючи надані визначення через його надмірну громіздкість, Д. А. Безбородов, проте, у власному визначенні недалеко відходить від аргументації А. П. Козлова. На його думку, загальний злочинний результат являє собою наслідок реальної взаємодії декількох осіб. Вчений, однак, робить дуже важливе застереження про те, що злочинний результат визначається особливостями юридичного опису конкретного складу злочину та стадіями вчинення злочину³. З цього твердження випливає і той факт, що злочинний результат є наявним та залишається спільним для співучасників навіть у тих випадках, коли злочин не доведено до кінця. Якщо злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 39–40; Його ж. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ. 2018. Кн. 1. С. 400.

² Аргусов А. А. Преступный результат как основание совместимости соучастия. *Проблемы совершенствования юридической техники и дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе* : сб. науч. ст. Ярославль : ЯрГУ, 2010. Вып. 5. С. 147.

³ Безбородов Д. О понятии «общий результат» в совместно совершенном преступлении. *Уголов. право*. 2006. № 6. С. 9–10; Його ж. Соучастие в преступлении: понятие, признаки и юридическая природа : учеб. пособие. СПб. : С.-Петербург. юрид. ин-т (фил.) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2014. С. 35–36.

волі винних осіб, то злочинний результат має визначатися тими реальними змінами, які відбулися у результаті їх спільної діяльності.

З огляду на вказане злочинний результат у злочинах з матеріальним складом полягає у суспільно небезпечних наслідках, передбачених у відповідній диспозиції статті Особливої частини КК, тоді як у злочинах з формальним і усиченим складом саме вчинення передбаченого кримінальним законом діяння виконавцем і утворює вказаний злочинний результат.

Питання останнього елементу спільності – причинного зв'язку при співучасті є одним з найбільш заплутаних у теорії кримінального права. Крім того, що сама по собі теорія причинності є багатогранною та не завжди послідовною, всі її не до кінця вирішені аспекти лише ускладнюються, переломлюючись крізь призму спільного вчинення злочину декількома суб'єктами.

Значна частина вчених, що досліджували проблеми спільності при співучасті намагаються розкрити її через доведення тієї обставини, що дії кожного співучасника перебувають у причинному зв'язку зі злочинним результатом¹. При цьому вказується, що такий результат є єдиним і неподільним для всіх співучасників². В узагальненому вигляді позиція цих дослідників виражена О. Л. Тимчуком і виглядає таким чином: для причинного зв'язку при співучасті характерно те,

¹ Див.: Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1959. С. 49; Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права: Общая часть уголовного права. 2-е изд., испр. и доп. М.: А. А. Карцев, 1912. С. 146; Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1. Понятие соучастия. *Учен. тр. СВЮИ*. 1960. Т. 3. Свердловск, 1960. 287 с.; Григорьев В. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации. Уфа: Уфим. ВШ МВД РФ, 1995. С. 11–12; Кваша О. О. Спільність участі як об'єктивно-суб'єктивна ознака співучасті у злочині. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2007. №3. С. 146; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 31; Наумов С. Н. Совместность участия как оценочный признак соучастия в преступлении. *Общество и право*. Краснодар: Изд-во Краснодар. ун-та МВД России, 2009. №3 (25). С. 126–128.

² Див.: Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / передм. В. П. Тихого; упоряд.: Н. О. Гуторова, Ю. П. Дзюба. Київ: Ін Юре, 2010. С. 482; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 7.

що діяння кожного співучасника окремо самі по собі не призводять до настання злочинного результату; він є наслідком їх загальних зусиль, які не можуть бути поділені. Діяння окремих співучасників є складовими загальної причини¹. Проте, як слушно зауважує О. І. Арутюнов, ніхто не дає відповіді на питання, чому дії співучасників (крім виконавця) причинно пов'язані зі злочинним результатом².

Окрему увагу слід звернути на використання вказаними вченими категорії «злочинний результат». Через вживання саме такого поняття, зміст якого встановлено нами вище, дослідники усвідомлено намагаються уникнути відповіді на більш глибоке питання: між діяннями співучасників і чим слід проводити причинний зв'язок – суспільно небезпечними наслідками злочину, вчиненого виконавцем, чи самим діянням виконавця³. Використання категорії «злочинний результат» через неспроможність надати обґрунтовану відповідь на питання про те, як можливо причинно пов'язати діяння організатора, підбурювача та пособника із суспільно небезпечними наслідками вчиненого злочину спостерігається у роботах П. Ф. Тельнова, М. Г. Іванова, В. Б. Малініна, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, О. Ф. Ковітіді, Т. В. Кухтіної і зазвичай поєднане з хрестоматійними посиланнями на єдність, загальність та неподільність такого результату для всіх співучасників з огляду на його спільність⁴. Правильно вказує С. О. Єфремов: такого роду причинний зв'язок між за-

¹ Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. С. 170.

² Див.: Наумов А. В., Флетчер Д. Основные концепции современного уголовного права. М. : Юристъ, 1998. С. 467; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 39.

³ Див.: Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. М. : БЕК, 1996. С. 306; Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 10.

⁴ Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 34; Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве: онтологический аспект / под ред. О. Ф. Шишова. Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. С. 87; Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. С. 183; Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Київ : А. С. К., 2001. С. 168; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., перероб. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2003. С. 87; Ковітіді О. Ф. Інститут співучасті у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. С. 9; Кухтина Т. В. К вопросу о признаках соучастия. *Вестн. Юж.-Урал. гос. ун-та.* Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2009. № 40 (173), вып. 20. С. 60.

гальною причиною і єдиним результатом більше постулюється, аніж доводиться. Пояснення реальних механізмів його спричинення віднайти у таких роботах неможливо¹. Більше того, непереконливими видаються спроби розкривати спільність через причинний зв'язок, основним доказом наявності якого є знову ж таки спільність. Уявляється, що вказана позиція пропонує дослідникам обернутися по замкненому колу, де ціле пояснюється через частину, а частина – через ціле.

У кримінально-правовій літературі можна зустріти й спроби обґрунтувати наявність причинного зв'язку між діями співучасників і злочинним результатом через введення певних «додаткових особливостей» причинного зв'язку при співучасті. Так, наприклад, А. Ф. Сафін вказує, що у випадках, коли співучасть виражається у співвиконавстві, слід вважати, що причиною настання наслідків була сукупність дій усіх виконавців. Коли ж злочин вчинено за складних форм співучасті, тобто має місце розподіл ролей між співучасниками, необхідно встановити зв'язок між діями організатора, підбурювача, пособника і діями виконавця, що стали причиною настання злочинних наслідків. «Інакше кажучи, – пише автор, – потрібно виявити, що дії кожного співучасника передували у часі дії виконавця, були умовою і внеском у загальні зусилля щодо досягнення злочинного результату»². Всі вказані твердження викликають подив у світлі того, що теоретики кримінального права не припиняють наголошувати, що ця наука не створює власної теорії причинності, а ґрунтується на філософських розробках з каузальності³. Крім того, очевидним є змішування А. Ф. Сафіним понять причини та умови.

В більшості випадків причинний зв'язок обґрунтовується саме по лінії: від діяння співучасників до діяння виконавця. Так, Г. П. Жаровська зазначає, що особливістю причинно-наслідкового зв'язку при співучасті є те, що він встановлюється не тільки між діянням виконавця і суспільно небезпечними

¹ Сфремов С. О. Причинний зв'язок як об'єктивна ознака співучасті у злочині. *Альм. кримін. права*. Київ : Всеукр. асоц. вид. «Прав. єдність», 2009. Вип. 1. С. 228.

² Сафін А. Ф. Понятіе и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. №2. С. 105.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 143.

наслідками, а й між діяннями організатора, підбурювача та пособника, з одного боку, і діяннями виконавця – з другого¹. Така позиція видається наперед хибною через певну підміну понять: замість пошуку причинності там, де вона є необхідною, і там, де вона може існувати – між діянням та суспільно небезпечними наслідками у злочинах з матеріальним складом, вчені, натомість, роблять спробу віднайти лінію причинності між діяннями співучасників та діянням виконавця, оскільки лише останнє характерне як для злочинів з матеріальним, так і для злочинів із формальним (у тому числі з усіченим) складом. Вважаємо, що такі спроби пошуку причинного зв'язку є хибними, адже, по-перше, навряд чи тут можна говорити про реальну причинність у її філософському розумінні, швидше слід вести мову про певну обумовленість. По-друге, з точки зору кримінального права питання про причинність виникає лише у злочинах з матеріальним складом і лише щодо зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками, а тому всі лінії причинних зв'язків мають бути спрямовані саме до таких наслідків. Латинське *causa causae est causa causati* («причина причини є причиною наслідку») не зовсім спрацьовує у цьому випадку, оскільки так само як і *conditio sine qua non* («необхідна умова») давно вже не є достатньою та домінуючою філософською теорією пояснення причинних зв'язків.

Утім деякі вчені стверджують наявність причинного зв'язку між діяннями всіх співучасників та суспільно небезпечними наслідками вчиненого злочину. Значна частина таких тверджень ґрунтується на припущенні про неможливість (та відсутність необхідності) окремого виділення діянь співучасників і розгляду їх зв'язків із наслідком спільно вчинюваного злочину². Вся сукупність дій співучасників розглядається як

¹ Жаровська Г. П. Поняття співучасті у злочині за кримінальним правом України. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту*. Чернівці : Рута, 2002. Вип. 154 : Правознавство. С. 105.

² Одними з небагатьох прихильників позиції про перебування спільних суспільно небезпечних наслідків злочину, вчиненого у співучасті, у причинному зв'язку з діянням кожного зі співучасників окремо є І. Х. Хакімов та А. В. Успенський (детальніше див.: Хакімов І. Х. Правовые вопросы соучастия в хищении социалистического имущества / АН УзССР, Ин-т философии и права. Ташкент : Фан, 1975. С. 52–54; Успенський А. В. Проблема обоснования причинной связи при соучастии в совершении преступления. *Вестн. МГУ. Серия 11, Право*. 1998. № 5. С. 103–107).

єдине і неподільне ціле, яке тільки взяте разом здатне призвести до настання наслідку. Виокремлення з цього цілого окремих елементів (діянь співучасників) призведе до ненастання наслідку в цілому. Як правильно вказує А. П. Козлов, цей підхід заснований на припущенні, що у співучасті дії всіх осіб зливаються воедино, наявна своєрідна кругова порука і подібне виключає визнання тільки однієї особи заподіювачем шкоди¹. Саме такою є позиція А. А. Піонтковського², М. І. Ковальова³, М. Й. Коржанського⁴, В. Б. Малініна⁵, А. В. Ушакова⁶.

Розвиваючи вищевказані твердження, О. А. Арутюнов, прибічник системної теорії співучасті, вказує, що обґрунтувати причинний зв'язок між діями організатора, підбурювача, пособника і злочинним результатом можна, якщо розглядати співучасть як систему. Злочинний результат – результат діяльності всієї системи, і тому діяльність кожного співучасника причинно пов'язана з ним⁷. Під причинним зв'язком при співучасті вчений розуміє об'єктивно існуючий генетичний зв'язок між суспільно небезпечними діями співучасників (системою) і наслідками, коли діяння передують у часі наслідкам, є спільною причиною, а наслідки з необхідністю, а не випадково впливають саме з цих діянь як результат дії системи. Саме з цих міркувань О. А. Арутюнов вказує, що дії окремого співучасника (навіть виконавця) не можуть з необхідністю викликати злочинний результат. Різні дії співучасників, зведені в систему, набувають якісно нових властивостей, які не характерні для дій окремих осіб і стають загальною причиною настання злочинного

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 44.

² Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. С. 546.

³ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1 : Понятие соучастия. *Учен. тр. СвЮИИ*. Свердловск, 1960. Т. 3. С. 127–131, 219.

⁴ Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. Київ : Атіка : Академія : Ельга-Н2001. С. 62.

⁵ Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. С. 183, 233.

⁶ Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 1999. С. 244.

⁷ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 22.

результату. При цьому такі дії зводяться до системи і набувають системного та неподільного характеру в результаті угоди про спільну злочинну діяльність, яка передує або відбувається у момент вчинення злочину¹. Ця ж позиція у науці кримінального права підтримана А. А. Музикою, С. Р. Багіровим², А. В. Успенським³, М. О. Бабієм⁴, Л. В. Івановою⁵ та І. А. Копійовою⁶.

Водночас частина вчених, що досліджували особливості об'єктивного зв'язку при співучасті, займають позицію стосовно того, що причинний зв'язок з наслідком спільно вчиненого злочину може бути характерним тільки для вчинюваного виконавцем діяння, а діяння інших співучасників можуть бути визнані тільки умовами спричинення. Вперше висловлена М. Д. Шаргородським⁷ вказана позиція не знайшла особливої підтримки у радянській юридичній науці, але останнім часом набуває все більшої кількості своїх послідовників⁸. Представники цієї позиції вказують, що ви-

¹ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 22.

² Музыка А. А., Багиров С. Р. Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницький : Изд-во Хмельниц. ун-та упр. и права, 2009. С. 86.

³ Успенский А. В. Проблема обоснования причинной связи при соучастии в совершении преступления. *Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право*. 1998. № 5. С. 103–107.

⁴ Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 100.

⁵ Иванова Л. В. Экссесс исполнителя преступления : монография / под ред.: А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. С. 11.

⁶ Копійова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 35.

⁷ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 90.

⁸ Див.: Малахов И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / ВИЮН. М., 1960. С. 14; Козлов А. П. Причинная связь и бездействие в уголовном праве. *Проблемы уголовной политики*. Красноярск, 1989. С. 157–167; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 30; Начкебия Г. И. Проблема свободы воли в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тбилиси, 1975. С. 16; Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / под науч. ред.: В. В. Сташис. Харьков : Право, 2003. С. 137; Ярмыш Н. Н. К вопросу о практическом значении теоретических исследований в уголовном праве: проблема причинности. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квіт. 2007 р. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. Ч. 1. С. 131–139; Гонтарь И. Я. Преступление и состав преступления как явление и понятие в уголовном праве: вопросы теории

знання причиною настання наслідків спільної діяльності всіх співучасників є нічим іншим, як змішуванням між собою причин та умов. Зв'язок співучасників між собою, як вказує Д. А. Безбородов, необхідно розглядати як взаємодію умов, що сприяють реалізації причини, якою є діяння особи, що виконує об'єктивну сторону злочину¹. Правильно писав С. А. Тарарухін, поза зв'язком з діянням виконавця інші співучасники не здатні заподіяти необхідної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони². Аналогічну позицію займає й А. П. Козлов, вказуючи, що при співучасті безпосередньо здатна породити результат тільки поведінка виконавця, а тому й причинний зв'язок у чистому вигляді характерний головним чином для діяння виконавця, тоді як дії інших співучасників завжди повинні визнаватися умовою, а не причиною, а тому й характер їх зв'язку із суспільно небезпечними наслідками є обумовлююче-опосередкованим³. Така сама позиція висловлена й А. В. Шеслером⁴. Не погоджуючись з протиставленням причинного зв'язку обумовлюючому, С. О. Єфремов, проте,

правотворчества. Владивосток : Изд-во ДвГУ, 1997. С. 135; Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений : лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / науч. ред. и предисл. В. Н. Кудрявцева. М. : Изд. Дом «Городец», 2007. С. 192; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 46–48; Безбородов Д. А. Причина и следствие в преступлениях, совершенных в соучастии: несколько слов на вечную тему. *Криминалистика*. СПб. : Изд-во С.-Петерб. юрид. ин-та Акад. Генер. прокуратуры РФ, 2012. №2 (11). С. 17; Бытко С. Ю., Курочка Е. В. О некоторых спорных вопросах соучастия. *Правовая культура* : науч. журн. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2008. №2 (5). С. 123; Новицкий Г. В., Педан В. И., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 37–38; Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 184.

¹ Безбородов Д. А. Причина и следствие в преступлениях, совершенных в соучастии: несколько слов на вечную тему. *Криминалистика*. СПб. : Изд-во С.-Петерб. юрид. ин-та Акад. Генер. прокуратуры РФ, 2012. №2 (11). С. 17.

² Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике. Киев : Юринком, 1995. С. 114.

³ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 47; Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 405.

⁴ Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. Красноярск : СибЮИ МВД России, 1999. С. 10–11.

змушений визнати, що подібна диференціація зв'язків створює можливості для індивідуалізації кримінальної відповідальності співучасників¹.

Представлені у науці кримінального права підходи, які намагаються примирити прихильників вищевказаних позицій, вказуючи як компромісний варіант, що при співучасті причинний зв'язок має опосередкований характер². Так, М. І. Панов вказує, що такий зв'язок існує між діями співучасників та злочином, вчинюваним виконавцем³.

Підтримати таку позицію ми не можемо, оскільки уявляється, що вона заснована на підміні логічних понять. Загальновідомо, що причинний зв'язок у кримінальному праві має встановлюватись між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками, передбаченими у злочинах з матеріальним складом⁴. По суті у результаті вищевказаної підміни ця логічна лінія порушується і причинний зв'язок починає встановлюватись між діянням (співучасників) та діянням (виконавця), що вже піддавалось нами критиці вище. З другого боку, можна припустити, що саме тому М. І. Панов і говорить про опосередкований причинний зв'язок, що зв'язок між діяннями співучасників і суспільно небезпечним наслідком опосередковується вчиненням діяння виконавцем, проте, за такого тлумачення навряд чи зв'язок цього роду можна визнати таким, що відповідає філософському уявленню про причинність. На нашу думку, доцільно зазначає А. П. Козлов, указаний зв'язок, безумовно, є об'єктивним, але навряд чи може бути названий причинним у тому розумінні, яке кримінальне право закладає у вказане поняття.

О. А. Арутюнов, обґрунтовуючи системну теорію співучасті, наголошує на неприпустимості розгляду дій окремого

¹ Сфремов С. О. Причинний зв'язок як об'єктивна ознака співучасті у злочині. *Альм. кримін. права*. Київ : Всеукр. асоц. вид. «Прав. єдність», 2009. Вип. 1. С. 241, 245.

² Див.: Безбородов Д. О поняттии «общий результат» в совместно совершенном преступлении. *Уголовное право*. 2006. №6. С. 10.

³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко, В. А. Ломако ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. С. 228–229.

⁴ Там само. С. 143–144.

співучасника, навіть виконавця, у відриві від системи співучасті, оскільки вони в такому випадку втрачають властивість інтегративності. За таких умов обґрунтування причинного зв'язку навіть між діями виконавця та суспільно небезпечним наслідком стає складною проблемою. Далі автор вказує, що злочинний результат є закономірним і необхідним наслідком діяльності системи співучасті, а діяльність окремого співучасника, яка взята ізольовано від діяльності інших, не може з необхідністю і закономірністю спричинити суспільно небезпечний наслідок. О. А. Арутюнов стверджує, що будь-яке інше вирішення проблеми причинного зв'язку дій співучасників зі злочинними наслідками не є можливим¹. Ми погоджуємося з тим, що й інше обґрунтування навряд чи є можливим, але навіть запропонований О. А. Арутюновим підхід не видається таким, який ґрунтується на філософській теорії причинності. Проблема полягає у тому, що автор ставить перед собою завідомо нездійсненне завдання – довести існування *причинного* зв'язку там, де доводити його існування в принципі непотрібно та неможливо, оскільки в об'єктивній дійсності його немає. Саме це й викликає безуспішні спроби вчених віднайти хоч якісь філософські установки (розгляд усіх дій співучасників як єдиної і неподільної системи, твердження про опосередкований характер причинного зв'язку при співучасті чи його «додаткові особливості»), які б дозволили сформулювати зовнішню видимість вирішення задалегідь нездійсненого завдання з використанням належного методологічного інструментарію.

Видається, що весь спір про природу зв'язку між діями співучасників та суспільно небезпечними наслідками, як і наполегливі спроби надати такому зв'язку характеру причинного, у теорії кримінального права зумовлені сприйняттям значною кількістю дослідників майже за аксіому твердження Т. В. Церетелі про те, що саме причинний зв'язок є тією об'єктивною межею, далі якої не може поширюватися кримінальна відповідальність за співучасть². Не піддаючи

¹ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 23–24.

² Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. М. : Госюриздат, 1963. С. 151.

Уперше ця думка була висловлена як аксіома ще в роботі П. А. Феєрбаха у 1810 р.: вчений поділяв усі причини на безпосередні, якими є дії виконавця та підбурюва-

жодному критичному сумніву наведену тезу, А. Ф. Сафін зазначає: «Зрозуміло, про співучасть можна говорити лише тоді, коли причиною настання наслідків стала злочинна поведінка всіх осіб, що беруть участь у злочині»¹. Погодитися із висловленими не можемо. Твердження Т. В. Церетелі не видається не лише аксіоматичним, а й взагалі обґрунтованим та правильним.

Слід визнати правильною позицію тих вчених, які розрізняють причинний та обумовлюючий зв'язок. Причинний зв'язок завжди може (і має) бути характерним тільки для діяння виконавця (співвиконавців), оскільки навіть формулювання об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом у КК вказують на лінію причинності саме з діянням, передбаченим у диспозиції відповідної статті Особливої частини. Загальноновизнано, що причинний зв'язок є ознакою об'єктивної сторони, середньою, єднальною ланкою між суспільно небезпечним діянням та його злочинними наслідками. Визнати наявність причинного зв'язку між діяннями організатора, підбурювача та пособника і настанням суспільно небезпечних наслідків означало б визнати одне з двох: або межі об'єктивної сторони конкретних злочинів охоплюють і діяння співучасників, що, на наш погляд, є значним перебільшенням, або ж значимі з точки зору кримінального права причинні зв'язки виходять за межі об'єктивної сторони злочину, що, у свою чергу, відкриває необмежені можливості для криміналізації.

Більше того, висловимо думку, що функціональне призначення інституту співучасті при його формуванні полягало, зокрема, і в обґрунтуванні відповідальності осіб, які мають стійкий об'єктивний зв'язок як із вчиненим суспільно небезпечним діянням виконавця, так і з його наслідком, але навіть інтуїтивно цей зв'язок не є причинним. Був би зв'язок між діянням інших співучасників (крім виконавця) і наслідком причинним, відпала б ціла підстава для існування як мінімум

ча, та похідні, до яких належить діяння пособника (детальніше див.: Фейербах П. А. Уголовное право. СПб. : Мед. Тип., 1810. 42 с.).

¹ Сафин А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. №2. С. 105.

субінституту видів співучасників, оскільки такі дії включалися б до об'єктивної сторони складу злочину.

Особливо очевидним вказане стає при аналізі складів злочинів, де законодавець прямо не називає діяння, натомість робить акцент на наслідку. Для підтвердження викладеного звернемось до диспозиції ст. 231 КК: «Умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності». Бачимо, що, формулюючи цей склад злочину, законодавець свідомо вживає словосполучення «умисні дії», акцентуючи увагу на тому, що власне будь-які дії, спрямовані за отримання відповідних відомостей зі встановленою метою, якщо лише вони перебувають у причинному зв'язку з заподіянням істотної шкоди, утворюють суспільно небезпечне діяння, що охоплюється об'єктивною стороною цього складу злочину. Якщо тільки припустити, що за співучасті саме причинний, а не інший об'єктивний зв'язок наявний між діями співучасників і настанням наслідку, то маємо зробити висновок, що організаторство, підбурювання або пособництво у цьому злочині неможливі, як неможливі і форми співучасті з розподілом ролей, оскільки вказані діяння автоматично перетворюються на виконавство, будучи причинно пов'язаними із заподіянням істотної шкоди. Те саме стосується і злочинів, передбачених ч. 3 ст. 161 та частинами 1–3 ст. 277 КК тощо, тобто тих, де законодавець, формулюючи матеріальний склад злочину, визначає діяння як «умисні дії, спрямовані на...». Очевидно, твердження про те, що вказані злочини не допускають інших видів співучасників, окрім співвиконавців, не може бути правильним. Отже, слід визнати, що ніякого *причинного* зв'язку між діянням організатора, підбурювача та пособника та настанням суспільно небезпечних наслідків діяння, вчиненого виконавцем, не існує. Дії співучасників лише створюють умови для вчинення або полегшення вчинення виконавцем діяння, яке й виступає безпосередньою (або опосередкованою) причиною настання суспільно небезпечного наслідку.

До викладеного слід також додати, що, на нашу думку, у випадку наявності у вчиненому злочині декількох співвиконавців, не завжди причинний зв'язок буде між діями кожного з них окремо та настанням суспільно небезпечного наслідку. Так, у п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 вказано, що умисне вбивство вважається вчиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, тоді, «коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання. За цей злочин несуть відповідальність і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але, будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, виконали хоча б частину того обсягу дій, який група вважала необхідним для реалізації цього умислу. З урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють убивство за попередньою змовою, до таких дій належать: застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись таким станом, заподіяв потерпілому смерть; подолання опору потерпілого з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим співучасником; усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це; надання особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час учинення вбивства (у вигляді порад, передачі зброї тощо); ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед убивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу тощо»¹. Таке формулювання, використане Пленумом Верхов-

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 № 2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 183.

ного Суду, дало окремим вченим підстави стверджувати, що всі окреслені вище дії становлять співвиконавство (у тому числі й ті, які в силу ч. 5 ст. 27 КК мали б розглядатися як пособництво)¹. Не коментуючи наразі правильність вказаної позиції та її тлумачення вченими, лише закцентуємо увагу на тому, що у судовій практиці визнається можливість відсутності прямого причинного зв'язку навіть між діями виконавця і настанням суспільно небезпечних наслідків. Так, якщо три особи наносять ножові удари з метою позбавлення потерпілого життя, цілком імовірно, що лише один із них породить той самий необхідний причинний зв'язок, тоді як інші – лише створюватимуть необхідні умови.

О. Л. Тимчук справедливо вказує, що позиція про обумовлюючий характер діянь співучасників знайшла підтримку й серед українських вчених. Так, із запереченням можливості встановлення причинного зв'язку між діями інших, крім виконавця, співучасників виступають Г. В. Новицький², О. Костенко³ та Н. М. Ярмиш⁴. Вчені вказують, що дії таких співучасників є лише умовами вчинення злочину виконавцем. Ми поділяємо позицію про некоректність теоретичних конструкцій, які роблять спроби пояснення особливостей впливу співучасників злочину на виконавця, а також зворотних зв'язків, за допомогою категорії каузальності. Такий методологічний підхід, за справедливим твердженням О. Л. Тимчука, має явно сцієнтистсько-позитивістський характер і ґрунтується на використанні категорії причинності в природничо-науковому її сенсі для пояснення вольової діяльності людей, зокрема, її мотиваційного аспекту⁵. Здається, що саме у цю пастку потрапляє Г. П. Жаровська, вказуючи, що особливістю причинного зв'язку при співучасті

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 3-тє, перероб. та допов. Київ : Юрид. думка, 2004. С. 157.

² Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України : наук.-практ. посіб. Київ : Вища шк., 2001. С. 31.

³ Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина. *Право України*. 2004. № 7. С. 46.

⁴ Ярмиш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / под науч. ред.: В. В. Сташис. Харьков : Право, 2003. С. 350.

⁵ Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2005. С. 186–187.

є причинна пов'язаність інтелектуально-вольової діяльності виконавця та співучасників¹.

Таким чином, слід констатувати, що при співучасті у злочині значимий з точки зору кримінального права причинний зв'язок має місце лише при вчиненні злочинів з матеріальним складом і між суспільно небезпечним діянням виконавця та суспільно небезпечними наслідками, безпосередньо передбаченими у диспозиції статті Особливої частини КК. Діяння інших співучасників перебувають у об'єктивному обумовлюючому (але не причинному) зв'язку з діянням виконавця, та через нього – з настанням суспільно небезпечних наслідків у злочинах з матеріальним складом. Твердження про наявність при співучасті опосередкованого причинного зв'язку між діями співучасників та свідомістю і волею виконавця, а через його діяльність – із суспільно небезпечними наслідками, видається спірним, оскільки зміщує природничо-наукову причинність з мотиваційним телеологічним впливом, а також не виправдано розширює значення каузальності для вирішення питань кримінального права.

Суб'єктивні ознаки співучасті. Подвійна вказівна в тексті ст. 26 КК на умисність як участі, так і самого злочину, остаточно визначила межі співучасті, якщо й не поставивши крапку в майже двохсотрічній теоретичній дискусії про можливість необережної співучасті між її прихильниками (М. Д. Сергеєвський, Г. Є. Колоколов², С. В. Познишев³, А. Н. Трайнін⁴, М. Д. Шаргородський, В. С. Прохоров, А. П. Козлов⁵) та супротивниками (М. С. Таганцев, О. В. Лохвицький, А. Ф. Кістяківський, Л. С. Білогриць-Котляревський, О. С. Жириєв, В. Д. Спасович, М. Д. Дурманов,

¹ Жаровська Г. П. Поняття співучасті у злочині за кримінальним правом України. *Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. Правознавство*. Чернівці : Рута, 2002. Вип. 154. С. 105.

² Колоколов Г. О соучастии в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности). *Учен. зап. Импер. Моск. Ун-та*. Отд. юрид. М. : Унив. тип. (М. Катков), 1881. Вып. 2. 220 с.

³ Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права: Общая часть уголовного права. 2-е изд., испр. и доп. М. : А. А. Карцев, 1912. С. 377.

⁴ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 114; Його ж. Некоторые вопросы учения о соучастии. *Социалист. законность*. 1957. № 2. С. 25–29.

⁵ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 25.

М. І. Ковальов¹, А. А. Піонтковський, П. Ф. Тельнов², С. Бородин³, О. О. Бойко⁴, О. О. Кваша⁵), то точно визначивши межі правового регулювання однойменного інституту галузі кримінального права. Виходячи саме з цих міркувань, ми не можемо підтримати позицію тих вчених, які вказують на надмірність, невинуватість такої подвійної вказівки⁶. Твердження О. А. Арутюнова про те, що спільна діяльність винних при співучасті спрямована на досягнення конкретного злочинного результату і саме цей факт дозволяє визнати неможливою співучасть у необережних злочинах, а отже, й посилення на умисний характер злочину у понятті співучасті в законі – зайвим⁷, ще далеко не виключає можливості об'єктивного збігу спільних «зусиль» декількох суб'єктів у необережному злочині. З огляду на вказане остаточне винесення всіх випадків необережної участі чи необережного злочину за межі інституту співучасті через відповідну подвійну вказівку на умисність у законі є виправданим та необхідним, оскільки унеможливує розширювальне тлумачення ознак співучасті⁸.

¹ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. С. 23

² Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 55–63.

³ Бородин С. Еще раз о соучастии (По поводу статьи А. Н. Трайнина «некоторые вопросы соучастия»). *Социалист. законность*. 1957. № 12. С. 18–19.

⁴ Бойко А. А. Проблемы института соучастия. *Проблемы современного российского права* : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (14–15 мая 2010 года) : сб. ст. Челябинск : Полиграф-Мастер, 2010. С. 364.

⁵ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 115.

⁶ Див.: Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : [б. в.], 2004. С.; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 75; Його ж. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 417; Петрушенков А. Н. Научная обоснованность признаков соучастия в преступлении и их практическая реализуемость в нормах Особенной части уголовного кодекса Российской Федерации. *Юридическая наука и практика* : вестн. Нижегород. акад. МВД России. 2015. № 1 (29). С. 153

⁷ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 22.

⁸ Див.: Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 10–11.

Зазначимо, що така вказівка не є запереченням можливості необережної участі в умисному злочині, умисної участі в необережному чи необережного співзаподіяння злочинного наслідку. Майже всі спеціалісти зі згаданої проблематики визнають можливість існування окреслених феноменів¹. Утім усі наведені ситуації, хоча й мають стати предметом детального вивчення та правового регулювання, але знаходяться поза межами предметного регулювання інституту співучасті, а отже, й виходять за межі предмета цього дослідження.

У літературі досі можна побачити заклики переглянути суб'єктивні ознаки співучасті у її понятті та визнати співучастю винну спільну участь двох або більше осіб у вчиненні злочину. Обґрунтовуються вони зазвичай тим, що закріплення можливості необережної співучасті дозволить віднайти більш точну кваліфікацію для суспільно небезпечних діянь, які наразі залишаються за межами кримінального права². Такий підхід викликає критику з нашого боку. По-перше, визнання можливою необережною співучастю³ вступає у суперечність із самим функціональним призначенням інституту співучасті, яке з самого початку свого історичного

¹ Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. С. 15; Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. Хабаровск: Хабаров. ВШ МВД СССР, 1987. С. 65–80; Його ж. Неосторожное сопричинение как вид множественности участников преступления. *Проблемы борьбы с преступной неосторожностью*: межвуз. темат. сб. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1981. С. 28–34; Харитонова И. Р. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / СвЮИ им. Р. А. Руденко. Свердловск, 1985. 15 с.; Її ж. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву. *Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе*: межвуз. сб. науч. тр. / СвЮИ. Свердловск, 1985. С. 123–132; Савельев Д. В. Преступная группа: уголовно-правовая интерпретация. *Рос. юрид. журн.* 1999. № 1. С. 98–102.

² Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. С. 20; Галиакбаров Р. Р. Борьба с групповыми преступлениями. Вопросы квалификации. Краснодар: КГАУ, 2000. С. 13; Його ж. Нетрадиционные аспекты множественности в уголовном праве. *Уголовно-правовые средства борьбы с преступностью*: межвуз. сб. науч. тр. Омск: Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1983. С. 21–24; Клебанов М. И. К вопросу о возможности соучастия в преступлении с двумя формами вины. *Актуал. проблемы рос. права.* М.: Изд-во МГЮА, 2008. № 2 (7). С. 183.

³ Під терміном «необережна співучастю» ми розуміємо три категорії випадків: 1) необережна спільна участь у необережних злочинах; 2) необережна спільна участь у умисних злочинах; 3) умисна спільна участь у необережних злочинах.

розвитку не ставило за мету підвищити відповідальність лише на підставі кількісного зростання зусиль суб'єктів чи механічного їх поєднання у вчинюваному злочині, а покликане було обґрунтувати реальне зростання рівня суспільної небезпечності вчиненого діяння при об'єднанні таких зусиль. Видається, що здійснення такого обґрунтування без урахування цілеспрямованого характеру діянь співучасників, спрямованих на вчинення спільного суспільно небезпечного діяння (а у злочинах з матеріальним складом – і на досягнення єдиного суспільно небезпечного наслідку) є якщо не неможливим, то вкрай ускладненим. Це непрямом визнають і самі вчені, які обстоюють вказану позицію¹. По-друге, викликає певний подив і твердження А. П. Козлова про те, що випадки необережного співзаподіяння злочинного наслідку залишаються за межами кримінального права. Як справедливо вказується у науці², ситуації необережного співзаподіяння наслідку вже охоплюються чинним кримінальним правом, такі дії підлягають оцінці як самостійні, вчинені кожним з таких необережних співзаподіювачів одноособово, злочини. Так, слід визнати, що вказана кримінально-правова оцінка необережного співзаподіяння не позбавлена певних складнощів, зокрема тих, що пов'язані з встановленням причинного зв'язку і неповною застосовністю класичної схеми його встановлення. Проте це, на нашу думку, лише підтверджує необхідність більш глибокого осмислення проблем причинного зв'язку у кримінальному праві. Такі ж спірні ситуації виникають, наприклад, і при інкримінуванні одного й того самого наслідку як результату умисного і необережного злочину різним особам (наприклад, коли громадянин А. недбало зберігає вогнепальну зброю, що дозволило громадянину Б. заволодіти нею та позбавити життя потерпілого, наслідок у виді смерті потерпілого буде поставлений у вину як Б. при кваліфікації його дій за ст. 115 КК, так і А. при оцінці його дій за ст. 264 КК).

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 25.

² Див.: Абакумова Ю. В. Суперечливі питання визначення поняття та ознак співучасті у теорії кримінального права. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ.* Харків, 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 143.

У цілому ми погоджуємося з тим, що випадки необережного співзаподіяння мають віднайти своє правове регулювання в нормах КК. Суспільна небезпечність співучасті у злочині є незрівнянно вищою за інші злочини, які вчиняються декількома особами, що пояснює неможливість і недоцільність розширення поняття співучасті. Слід, проте, піддати більш ґрунтовному осмисленню ідею О. М. Петрушенкова про необхідність формування у Загальній частині кримінального права нового інституту – інституту інших випадків вчинення злочину декількома особами¹. Розробка положень вказаного інституту має стати пріоритетним напрямом кримінально-правових досліджень найближчим часом.

Говорячи про можливі варіанти психічного ставлення до вчиненого діяння та його наслідків при співучасті у злочині, А. П. Козлов, схоже, не пов'язує себе законодавчими конструкціями умислу та необережності, зазначаючи, що фактично варіантів такого ставлення може бути чотири:

1) умисне ставлення до діяння при умисному ставленні до наслідків;

2) умисне ставлення до діяння при необережному ставленні до наслідків;

3) необережне ставлення до діяння при умисному ставленні до наслідків;

4) необережне ставлення до діяння при необережному ставленні до наслідків².

Зрозуміло, що вказана А. П. Козловим концепція не відповідає домінуючій доктрині та не заснована на положеннях чинного закону. Проте вона відкриває поле для міркувань про можливість співучасті у злочинах зі змішаною (подвійною) формою вини.

На можливості існування співучасті у злочинах з подвійною формою вини наголошував М. І. Ковальов, зазначаючи,

¹ Петрушенков А. Н. Научная обоснованность признаков соучастия в преступлении и их практическая реализуемость в нормах Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации. *Юридическая наука и практика* : вестн. Нижегород. акад. МВД России. 2015. № 1 (29). С. 155.

² Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 20–21; Його ж. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 410.

що така ситуація виникає, коли у виконавця наявний прямий умисел щодо суспільно небезпечного діяння та непрямий – стосовно можливих наслідків¹. На наш погляд, ситуація, змодельована М. І. Ковальовим, у принципі неможлива. Очевидно, що вчений проводить підміну понять, зводячи прямий умисел лише до його інтелектуальної ознаки стосовно діяння, а непрямий – до його вольової ознаки. Водночас інтелектуальний момент стосовно діяння при прямому та непрямому умислі є однаковим, а тому й приклад, наведений М. І. Ковальовим, повністю вкладається у законодавчу формулу непрямого умислу; подвійна вина за таких умов відсутня.

В. В. Лук'янов заперечує можливість існування подвійної форми вини, вказуючи, що людині зі здоровим глуздом складно уявити, як умисні дії можуть потягнути за собою наслідки через необережність². П. Ф. Тельнов справедливо критикує саму концепцію змішаної форми та поділу психічного ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння і до його наслідків. Водночас вчений погоджується, що можливий збіг двох форм вини лише у злочинах з декількома наслідками (очевидно, що йдеться про злочини з похідними наслідками), проте повністю заперечує можливість співучасті у таких злочинах, обґрунтовуючи власну позицію приписами кримінального закону³. Схожу позицію займає й О. А. Арутюнов, який вказує, що злочини з двома формами вини є штучними утвореннями законодавця. Проте, оскільки у чинному законодавстві такі конструкції існують, то й відповідальність за такі наслідки має нести лише виконавець, оскільки застосуванню підлягають положення про ексцес⁴.

¹ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. С. 84.

² Лукьянов В. В. «Двойная» вина – свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса. *Государство и право*. 1994. № 12. С. 54; Його ж. Исключить из УК статью об ответственности за преступления с двумя формами вини. *Рос. юстиция*. 2002. № 3. С. 58.

³ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 55–63; Його ж. Соучастие (в социалистических странах). *Социалист. законность*. М., 1975, № 5. С. 81.

⁴ Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении. *Право и политика*. 2001. № 10. С. 68.

Водночас у науці кримінального права висловлюються і позиції про можливість співучасті у злочинах з двома формами вини та необхідність інкримінування необережного наслідку всім співучасникам. Основним аргументом на користь визнання такої можливості є те, що злочини з двома формами вини в цілому визнаються умисними. М. І. Клебанов пропонує у випадку вчинення злочину з двома формами вини лише співвиконавцями інкримінувати такий наслідок усім співвиконавцям. За умови складної форми співучасті – лише виконавцю; щодо інших співучасників настання таких наслідків має враховуватись при призначенні їм покарання¹. Далі вчений вказує, що при вчиненні злочинів з двома формами вини у співучасті, при заподіянні виконавцем більш тяжких наслідків, кримінальна відповідальність інших співучасників має наставати у випадку передбачення ними можливості настання таких наслідків, але безпідставного самовпевненого розрахунку на їх запобігання, а також у випадках, коли співучасники не передбачали, але повинні були та могли передбачати можливість настання цих наслідків. Таким чином, виконавець, що спричинив через необережність більш тяжку шкоду у злочині з двома формами вини, понесе відповідальність за її спричинення. Інший же співучасник у випадку застосування до нього положень про ексцес виконавця буде відповідати лише за діяння, що охоплювалось його умислом².

Очевидно, що вищевказане є застосовним насамперед для Російської Федерації, КК якої прямо закріплює положення про можливість збігу двох форм вини в одному злочині (ст. 27), а концепція змішаної форми вини в доктрині не визнається. Крім того, значні сумніви викликає пропозиція М. І. Клебанова щодо інкримінування таких наслідків лише виконавцям та врахування їх при призначенні покарання іншим співучасникам. Якщо ці наслідки все-таки перебувають в об'єктивному зв'язку з діями співучасників, то без

¹ Клебанов М. И. К вопросу о возможности соучастия в преступлениях с двумя формами вины. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2008. № 2 (7). С. 180–181.

² Там само. С. 184.

відповіді залишається питання про те, що є перешкодою для їх інкримінування як кваліфікуючої ознаки. З другого боку, якщо такий зв'язок відсутній, або відсутня вина співучасників щодо спричинення таких необережних наслідків, то їх врахування при призначенні покарання є нічим іншим як об'єктивним ставленням у провину. Відповідей на ці питання у роботі М. І. Клебанова ми не знаходимо. Видається, що вчений намагається віднайти певну середину між повним невизнанням можливості інкримінування вказаних наслідків іншим співучасникам та поставленням їх у вину як кваліфікуючої ознаки, не наводячи, проте, аргументів на користь запропонованого рішення.

В українській юридичній науці питання про можливість існування змішаної форми вини остаточно не вирішене. З огляду на це в теорії кримінального права зазвичай виокремлюють три групи злочинів зі змішаною (подвійною) формою вини, дві з яких визнаються в цілому вчиненими умисно, а третя – через необережність. Так, до першої групи традиційно відносять злочини, у яких умисне діяння (взяте відокремлено від наслідків) само по собі є адміністративним чи дисциплінарним правопорушенням, і лише у випадках, коли воно спричиняє необережні суспільно небезпечні наслідки, таке діяння стає злочином. Хрестоматійним прикладом такого злочину є порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК). Оскільки такого роду злочини в цілому визнаються необережними, то й співучасть у них неможлива. До другої групи злочинів з подвійною формою вини традиційно відносять такі, в яких основний склад є формальним (і щодо діяння наявний прямий умисел), а кваліфікований склад формується законодавцем за рахунок приєднання суспільно небезпечних наслідків. Оскільки співучасть у злочинах із формальним складом можлива, то вважаємо, що можливою вона залишається і в злочинах цієї групи. Факт настання необережних наслідків від умисного діяння виконавця, вчинення якого було обумовлене спільною діяльністю співучасників, сам по собі не руйнує ані спільності, ані змови, ані взаємної обізнаності співучасників. Однак

спричинення такого необережного наслідку має вплив на межі поставлення спільно вчиненого злочину у провину співучасникам і зазначена специфіка має бути ретельно досліджена. Третю групу становлять злочини з похідними наслідками, в яких основний склад є матеріальним (і щодо діяння, і щодо основного наслідку наявний умисел), а кваліфікований склад формується законодавцем за рахунок приєднання ще одного (похідного) наслідку, психічне ставлення до якого виражене у формі необережності¹. Аналогічно злочинам другої групи в цілому такі злочини визнаються умисними, а отже, і співучасть у них є можливою.

Не менше спірних питань виникає і навколо умисності участі співучасників у спільно вчиненому злочині. В науці висловлювалися різні позиції з приводу можливості наявності різного психічного ставлення співучасників до власних дій та суспільно небезпечного наслідку діяння, вчиненого виконавцем. О. А. Арутюнов зазначає, що «неможливо організувати вчинення злочину чи керувати його вчиненням та не бажати бачити цей злочин вчиненим. Неможливо схилити іншу особу до вчинення злочину і не бажати настання суспільно небезпечних наслідків. Врешті-решт, неможливо сприяти вчиненню злочину без бажання бачити його закінченим, доведеним до кінця»². Не складно помітити, що говорячи про психічне ставлення організатора, О. А. Арутюнов підмінює ставлення до наслідку діяння виконавця ставленням до самого цього діяння.

Проте вищезазначені роздуми порушують цілу низку важливих питань про те, яким саме повинен бути умисел співучасників, або, простіше кажучи, чи можливе вчинення злочину у співучасті з непрямим умислом. З окресленого питання думки вчених розійшлися ще з дореволюційних часів. Так, О. В. Лохвицький³, С. М. Будзинський⁴, М. С. Та-

¹ Див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 62.

² Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении. *Право и политика*. 2001. № 10. С. 69.

³ Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. 2-е изд., испр. и доп., свед. с кассац. решениями. СПб. : Скоропечатня Ю. О. Шрейера, 1871. С. 140.

⁴ Будзинский С. М. Начала уголовного права. Варшава : [Тип. И. Яворского], 1870. С. 229.

ганцев¹, Л. С. Білогриць-Котляревський², А. Хейфец³ допускали непрямий умисел при співучасті. Те, що співучасники можуть діяти як з прямим, так і з непрямим умислом вказують М. І. Панов, В. О. Навроцький, Ф. Г. Бурчак⁴, М. Д. Дурманов, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, Р. Р. Галиакбаров, А. Ф. Зелінський, Н. О. Гуторова, А. О. Пінаєв, П. І. Гришаєв, Ю. В. Абакумова, О. О. Кваша, Г. А. Кригер, А. П. Козлов, П. Ф. Тельнов, А. В. Ушаков, М. О. Шнейдер та ін.⁵

¹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Тула : Автограф, 2001. Т. 1. С. 59.

² Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник Русского уголовного права. Общая и особенная части. Киев ; Пб. ; Харьков : Юж.-Рус. Книгоизд-во Ф. Ю. Иогансона, 1903. С. 215.

³ Хейфец И. Я. Подстрекательство к преступлению / предисл. С. В. Познышева. М. : Изд. юрид. кн. магазина «Правоведение» И. К. Голубева, 1914. С. 53.

⁴ Ф. Г. Бурчак із часом змінив свою позицію щодо можливості непрямого умислу при співучасті. У роботі 1969 р. вчений категорично заперечував таку можливість (Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 116–120), а у праці, присвяченій співучасті, що вийшла друком у 1986 р., цілком допускає можливість непрямого умислу серед співучасників (Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С. 123–124).

⁵ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 231; Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 512 с.; Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С. 123–124; Дурманов Н. Виды соучастия и их ответственность. *Совет. юстиция*. 1966. №12. С. 13; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 66; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 47; Ушаков А. В. Основания и пределы ответственности соучастников по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 715 / М-во высш. и сред. спец. образования СССР, Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. М., 1971. С. 11; Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 33, 41; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 47–48; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 117, 125; Абакумова Ю. В. Суперечливі питання визначення поняття та ознак співучасті у теорії кримінального права. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. Харків, 2010. №4 (51). Ч. 1. С. 148; Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. С. 573; Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Волгоград : ВШ МВД СССР, 1971. С. 19; Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие. Харьков, 1997. С. 52; Пинаев А. А. Курс лекцій по Общей части Уголовного права. Кн. 1 : О преступлении. Харьков : Право, 2001. С. 202; Дурманов Н. Виды соучастников и их ответственность. *Совет. юстиция*. 1966. №12. С. 12; Галиакбаров Р. Постоянные субъективные признаки группового преступления. *Совет. юстиция*. 1974. №6. С. 6–8.

Водночас, критикуючи позицію про можливість співучасті з непрямым умислом, ще А. П. Жиряєв вказував, що «...вже у самому слові “підбурювання” міститься думка про прямий намір підбурювати, спонукати іншого до злочину, й саме у цьому полягає умисність або завідомість його діяння»¹. Думка про те, що при співучасті всі співучасники можуть діяти тільки з прямим умислом, знайшла підтримку у роботах О. А. Аругюнова, Л. Д. Єрмакової, І. Я. Козаченка, О. Л. Мартенко, З. А. Незнамова та О. І. Рагога².

Врешті-решт третя група вчених підходить до вирішення питання про можливість участі у злочині з непрямым умислом диференційовано, вказуючи, що одні види співучасників можуть діяти лише з прямим умислом, тоді як інші – як з прямим, так і з непрямым. Комбінації таких співучасників наводяться в науці по-різному.

Л. Л. Кругліков, А. П. Козлов та Р. П. Заблоцький вважають, що організатор та підбурювач можуть діяти тільки з прямим умислом, тоді як виконавець і пособник як з прямим, так і з непрямым³. Подібним чином розмежування суб'єктивної сторони співучасників здійснює і Д. Безбородов, який вказує, що організатор може діяти тільки з прямим умислом, а щодо пособника і підбурювача – хоч малоймовірний, але теоретично можливий і непрямий умисел⁴.

В. В. Сергєєв, Т. А. Смоліна та О. В. Шеслер обмежують тільки організатора злочину вимогою щодо наявності у ньо-

¹ Жиряев А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении : Сочинение, написанное для получения степени магистра уголовного права / исправляющим должность Экстраординарного Профессора в Императорском Дерптском Университете А. Жиряевым. Дерпт : Печатано в тип. Г. Лаакманна, 1850. С. 86.

² Рагог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 220; Казміренко Л. І., Мартенко О. В. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять. Київ : КНТ, 2008. С. 87–88.

³ Заблоцкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 95; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 66.

⁴ Безбородов Д. Общая характеристика вины соучастников преступления. *Уголов. право*. 2004. №2. С. 9.

го прямого умислу; інші ж співучасники, на думку вчених, можуть діяти, у тому числі, й з непрямым умислом¹.

Інший підхід пропонують А. В. Наумова та Л. І. Романова, які виходять з того, що вид умислу при співучасті слід визначати окремо стосовно вчинюваних виконавцем дій (ставлення щодо них може характеризуватися тільки прямим умислом) та наслідків, що настали в результаті цих дій (ставлення до яких може характеризуватися як прямим, так і непрямым умислом)².

О. О. Кваша вказує, що «співучасть передбачає наявність у кожного із співучасників прямого умислу щодо спільних дій і прямого або непрямого умислу стосовно злочинного результату»³.

А. П. Козлов, визнаючи можливість непрямого умислу при співучасті, вказує, що необхідно зробити наступний крок і визнати, що загальний цілепокладаючий результат для деяких учасників не є метою поведінки. За твердженням вченого, погодившись на можливість співучасті з непрямым умислом, теорія кримінального права зробила непомітний для себе крок у напрямі вирішення проблеми необережної співучасті⁴.

Висловимо декілька власних думок стосовно можливості співучасті з непрямым умислом. Певна складність з встановленням вини при вчиненні злочинів у співучасті об'єктивно зумовлена наявністю різниці у законодавчих формулюваннях поняття вини та понять прямого та непрямого умислу. Відповідно до ст. 23 КК виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Водночас при формулюванні понять як прямого, так і непрямого

¹ Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. № 6 (87). С. 107; Сергеев В. В. Косвенный умысел при соучастии. *Вестн. МГУ. Право.* 1971. № 1. С. 65.

² Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. № 6 (87). С. 107.

³ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 117.

⁴ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 68.

умислу законодавець вказує на усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру *свого* діяння, передбачення його (*свого* діяння) суспільно небезпечних наслідків і бажання або свідоме припущення їх (суспільно небезпечних наслідків *свого* діяння) настання. З огляду на це виникає закономірне питання про те, чи можуть входити до змісту вини, у тому розумінні, в якому її визначення надається у КК, такі ставлення свідомості і волі суб'єкта, в яких відображається сприйняття та оцінка ним не лише *власної* поведінки, а й поведінки *інших* осіб, зокрема тих, що спільно з ним беруть участь у злочині. Якщо буквально тлумачення ст. 23 КК ще дає підстави для поміркованого оптимізму і позитивної відповіді на означене питання, то врахування того, що вина не існує поза її формами, якими є умисел та необережність, а при визначенні цих форм законодавець обмежується лише системою ставлень особи до власної поведінки – значно знижує вказаний оптимізм. Водночас очевидно, що система психічних ставлень особи при вчиненні злочину у співучасті є значно складнішою за випадки одноособового вчинення злочину. Сама природа явища співучасті об'єктивно зумовлює існування, як мінімум, двох рівнів психічних ставлень. Для спрощення спробуємо змоделювати їх на прикладі злочину з матеріальним складом. У виконавця буде наявним певне психічне ставлення до: а) власного діяння та б) його наслідків, а також в) діянь інших співучасників; у організатора, підбурювача та пособника – це ставлення до: а) власних дій; б) діяння виконавця; в) наслідків діяння, вчинюваного виконавцем. Крім того, психічні процеси співучасників представлені і низкою ставлень до діянь одне одного: підбурювача до пособника, пособника до організатора тощо. Утім, незважаючи на те, що останнього роду ставлення у дійсності наявні, маємо визнати, що вони кримінально-правового значення не мають, адже не вписуються у поняття умислу, викладене у ст. 24 КК як психічного ставлення особи до свого (вчинюваного нею) діяння.

В юридичній науці вказувалось, що особливістю умислу при співучасті є дворівнева структура його інтелектуальної ознаки. Двосторонній зв'язок між співучасниками вимагає

від них усвідомлення не лише фактичної сторони та суспільно небезпечного характеру власних дій, а й суспільно небезпечного характеру діянь інших співучасників. П. Ф. Тельнов вказує, що при співучасті співучасники мають усвідомлювати суспільно небезпечний характер діяння хоча б одного діючого з ними спільно суб'єкта¹.

Те, що інтелектуальний момент умислу при співучасті не вкладається в стандартні рамки його законодавчого розуміння, був помічений вченими, які предметно займалися дослідженнями суб'єктивної сторони злочинів, що вчиняються у співучасті². Так, Г. П. Новосолов зазначає, що той факт, що законодавець у визначенні співучасті двічі вказав на умисність (як самого злочину, так і участі суб'єкта у ньому), дає підставу вважати, що, на думку законодавця, психічне ставлення співучасника при спільному вчиненні злочину не вкладається в рамки традиційних уявлень про ознаки умисного злочину. Крім інтелектуального і вольового ставлення до діяння та його наслідків, вказує вчений, для співучасті необхідно також встановити чи охоплювався умислом однієї особи факт участі в спільно вчинюваному злочині іншої особи або інших осіб. Ознака «умисність участі» передбачає, як мінімум, наявність у співучасника усвідомлення того, що він діє не один³.

Неповна застосовність передбаченого КК поняття вини до злочинів, що вчиняються у співучасті, нездатність такого визначення охопити весь реальний спектр психічних ставлень співучасників породила спроби «примирити» положення закону з об'єктивною дійсністю. Певною мірою такою спробою і стало використання вченими такого поняття, як злочинний результат, під яким, як вказувалося раніше, в науці розуміється вчинення виконавцем діяння – у злочинах з формальним складом, та суспільно небезпечні наслідки такого діяння – у злочинах з матеріальним. Підмінюючи

¹ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 42.

² Див.: Безбородов Д. Общая характеристика вини соучастников преступления. *Уголов. право*. 2004. №2. С. 9.

³ Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признаков совместности участия. *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. №6 (87). С. 108–109.

інтелектуальний та вольовий момент щодо суспільно небезпечних наслідків *свого* діяння злочинним результатом значно легше «вписати» систему значимих психічних ставлень співучасників у законодавчу конструкцію умислу. Адже за такого тлумачення стає зрозумілим, чому, наприклад, пособник має усвідомлювати не лише суспільно небезпечний характер власних дій, а й усвідомлювати/передбачати вчинення суспільно небезпечного діяння виконавцем, а у злочинах із формальним складом – бажати такого вчинення. Аналогічно стають зрозумілими намагання обґрунтувати той факт, що суспільно небезпечні наслідки діяння виконавця є єдиними та неподільними для всіх співучасників та спроби відшукати той самий необхідний причинний зв'язок між діяннями співучасників та таким наслідком.

Вважаємо, що в цілому наука кримінального права йшла правильним шляхом, визнаючи підвищену складність і дворівненість психічних процесів, що утворюють інтелектуальний і вольовий момент умислу при співучасті. Правильним слід визнати й включення до змісту вини співучасників, окрім ставлень свідомості і волі суб'єкта до власних дій, також таких психічних ставлень, у яких відбивається сприйняття поведінки та наслідків поведінки співучасників. Корені існуючої проблеми слід шукати в не зовсім вдалому законодавчому визначенні вини та її форм. Такі визначення розраховані насамперед на випадки одноособового вчинення суб'єктом злочину з матеріальним складом і не залишають необхідного простору для врахування специфіки вчинення злочину у результаті скоординованого збігу зусиль декількох суб'єктів, а отже, не володіють необхідною універсальністю. Вважаємо, що остаточно усунути проблему з розумінням інтелектуального та вольового моментів вини співучасників можна шляхом або внесення змін до поняття вини, визначеного у ст. 23 КК, та надання йому більш всеохоплюючого характеру, або через формулювання у тексті кримінального закону окремого нормативного припису, який би адекватно відображав специфіку умислу при співучасті.

З урахуванням дворівненої структури суб'єктивних ставлень співучасників стає можливим встановити зміст інтелек-

туального та вольового моменту умислу при співучасті. Такий зміст буде різнитися для злочинів з матеріальним та з формальним складом. Вважаємо, що у злочинах з матеріальним складом інтелектуальний момент умислу характеризується тим, що співучасник: а) усвідомлює суспільно небезпечний характер власних дій та те, що своїми діями організовує, схиляє до або сприяє вчиненню діяння виконавцем; б) усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння виконавця; в) передбачає суспільно небезпечні наслідки діяння виконавця як можливі або неминучі. У свою чергу вважаємо, що вольова ознака умислу у злочинах з матеріальним складом, що вчиняються у співучасті, представлена бажанням або свідомим припущенням настання суспільно небезпечних наслідків. Ми, проте, погоджуємось з В. В. Сергєєвим, Т. А. Смоліною, О. В. Шеслером та В. В. Качаловим, які вказують, що організатор завжди діє з прямим умислом¹.

Водночас у злочинах з формальним складом вольова ознака переноситься з наслідку діяння виконавця на саме це діяння. Тому співучасники у злочинах з формальним складом можуть діяти лише з прямим умислом. Організовуючи вчинення діяння виконавцем, схиляючи його до вчинення такого діяння або надаючи сприяння у його вчиненні, неможливо не бажати вчинення діяння виконавцем. Ствердження можливості протилежного суперечило б уявленням про нормальні процеси психічної діяльності людини.

Окрему увагу слід приділити висвітленню у науковій літературі особливостей умислу при вчиненні злочину у співучасті тими вченими, які розглядають спільність як об'єктивно-суб'єктивну ознаку. Зазвичай суб'єктивний елемент спільності розкривається ними через наявність єдиної мети та єдиного умислу співучасників². На нашу думку, суб'єктивне відбиття спільності у свідомості співучасників виявляється не через єдиний умисел, як нами вже раніше зазначалося, і не через єдину мету, а через взаємну поінфор-

¹ Сергєєв В. В. Косвенный умысел при соучастии. *Вестн. МГУ. Право*. 1971. № 1. С. 65; Качалов В. В. Организатор преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2004. С. 80–81.

² Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 114–115, 117.

мованість співучасників про існування та діяльність одне одного, яка реалізується через двосторонній суб'єктивний зв'язок між співучасниками.

Навіть ті вчені, які визнають наявність спільного умислу співучасників, схоже, виявляються нездатними витримати цю позицію до кінця. «Спільність умислу, – пише О. О. Кваша, – передбачає, що між співучасниками завжди має місце згода (змова) на вчинення злочину... У будь-якому випадку змова, взаємна узгодженість – це обов'язкова ознака співучасті»¹. З останнім твердженням ми погоджуємось, хоча очевидним є й стрибок вченої від однієї позиції до іншої з використанням ланцюга не зовсім синонімічних понять.

Розвиваючи цю ідею далі, О. О. Кваша вказує, що усвідомлення, бажання чи свідоме припущення приєднання діяння, що вчиняється співучасником, до діяння виконавця, утворює необхідний двосторонній суб'єктивний зв'язок, який розкривається через інтелектуальну ознаку умислу при співучасті, що виражається як у взаємній обізнаності співучасників (організатора, підбурювача та пособника) та виконавця про суспільно небезпечний характер власних дій, спільність їх дій, так і у передбаченні настання суспільно небезпечних наслідків дій виконавця².

Г. В. Новицький, В. І. Педан, В. В. Рибачук доходять думки про те, що оскільки умисел співучасника порівняно з особою, що діє одноособово, є ширшим, доповнюється усвідомленням участі у вчиненні того самого злочину іншої особи та бажанням діяти разом з нею, то вказане дозволяє говорити про спільність умислу як суб'єктивну ознаку співучасті³. З цим твердженням погодитись ми не можемо. Психічні процеси окремих співучасників не зливаються в єдине ціле, не діють як єдиний механізм і не стають знеособленими в результаті об'єднання їх зусиль. Свідомість

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 117.

² Там само. С. 120.

³ Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 46.

і воля кожного зі спільно діючих суб'єктів хоча й піддаються тиску колективу, групи, але залишаються персоніфікованими, наділеними власними, ні на що не схожими рисами та механізмами функціонування. Стверджувати зворотнє означає допускати навмисну примітивізацію процесів психічної діяльності особистості, підмінювати власний інтелект і волю співучасника колективним надсвідомим (а інколи і несвідомим). Крім того, кримінальний закон цілком припускає, що свідомість і воля співучасників, хоча і мають певний спільний «центр тяжіння», але залишаються самостійними, відокремленими. Саме на визнанні цього очевидного факту і ґрунтуються положення про диференціацію відповідальності та, особливо, індивідуалізацію покарання співучасникам, про межі поставлення у провину, ексцес співучасника, механізми добровільної відмови при співучасті тощо. Доктринальною позицією про відсутність необхідності у спільному умислі як ознаці співучасті і зумовлене існування теорії самостійної відповідальності за співучасть у злочині та кримінально-правові норми про співучасть, що сформувалися під її впливом.

Визнання існування дворівневої структури інтелектуального моменту умислу при співучасті ще не дає відповіді на питання про те, яким саме має бути змістовне наповнення цього умислу, а конкретніше – які суб'єктивні зв'язки мають бути характерні для співучасників. Суб'єктивний зв'язок при співучасті є елементом змісту вини співучасників та розуміється як усвідомлення суспільної небезпечності власної поведінки, суспільної небезпечності поведінки інших учасників та факту об'єднаності зусиль для досягнення спільного злочинного результату. Отже, слід встановити, які види суб'єктивних зв'язків існують та які з них є необхідними та достатніми для констатації факту узгодженості дій співучасників.

А. П. Козлов справедливо стверджує, що в теорії кримінального права суб'єктивні зв'язки між декількома спільно діючими особами поділяються на односторонні і двосторонні. Перші мають місце у тих випадках, коли лише один учасник розуміє, що загальний результат досягається спільними зусиллями його та іншої особи, а інший суб'єкт вва-

жає, що діє самостійно. Другі існують при взаємній поінформованості обох осіб про спільну діяльність¹. Таким чином, за одностороннього суб'єктивного зв'язку виконавець може не знати про діяльність організатора, підбурювача і пособника, які приєдналися до його діяльності, тоді як інші співучасники усвідомлюють, що їх дії спрямовані на спільне із виконавцем вчинення злочину. При двосторонньому зв'язку, з одного боку, передбачається усвідомлення організатором, підбурювачем і пособником злочинної діяльності виконавця, а з другоого – усвідомлення виконавцем злочинної діяльності всіх інших співучасників і прагнення діяти спільно з ними².

Дослідниками суб'єктивних зв'язків при співучасті висловлювались різні думки з приводу того, які ж з них є необхідними та достатніми для визнання дій співучасників узгодженими. Представники першого підходу визнають можливість співучасті при односторонньому суб'єктивному зв'язку. Так, ще М. С. Таганцев обґрунтовував можливість односторонньої згоди на вчинення злочину³. В. Г. Смирнов вказував, що співучасть може існувати як при односторонньому, так і при двосторонньому зв'язку⁴. Таку ж позицію обстоювали Ф. Г. Бурчак⁵, М. Г. Іванов⁶, А. П. Козлов⁷,

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 69.

² Див.: Орловський Р. С. До проблеми одностороннього та двостороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками злочину. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1077. Серія «Право»*. Харків : ХНУ, 2013. Вип. № 15 С. 111; Його ж. Організована злочинність і загальне поняття співучасті: деякі спірні питання. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : зб. наук. пр. Харків : Ун-т внутр. справ ; Основа, 1997. Вип. 3 і 4. С. 60.

³ Таганцев Н. С. Уголовное уложение. СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1904. С. 106.

⁴ Смирнов В. Г. Понятие прикосновенности по советскому уголовному праву. Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. 129 с.

⁵ Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 41–45.

⁶ Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве: онтологический аспект / под ред. О. Ф. Шишова. Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. С. 94.

⁷ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 74.

А. Ф. Сафін¹ та О. В. Шеслер². А. Н. Трайнін писав, що співучасть можлива і за відсутності поінформованості кожного із співучасників про приєднання інших, при цьому вказуючи, що можливі випадки, коли співучасники знають про те, що своїми діями схиляють або сприяють вчиненню злочину виконавцем, але останній не усвідомлює наявності таких фактів. Ситуації зворотного роду А. Н. Трайнін вважав неможливими³.

А. Ф. Сафін звертає увагу та той факт, що суб'єктивний зв'язок при співучасті має існувати між виконавцем та іншими співучасниками. Такий зв'язок, на думку дослідника, може бути як одностороннім, так і двостороннім. Двосторонній суб'єктивний зв'язок має місце тоді, коли кожен співучасник обізнаний про приєднання діяльності інших осіб, тобто виконавець знає про існування організатора чи іншого співучасника, а останній, у свою чергу, обізнаний про наявність виконавця. Односторонній суб'єктивний зв'язок передбачає знання співучасників про наявність виконавця. Разом із тим навіть наявність двостороннього суб'єктивного зв'язку не вимагає як обов'язковий елемент знання всіма співучасниками один одного. Достатньо й усвідомлення наявності виконавця злочину і ознак, які характеризують злочинне діяння. Організатор, підбурювач та пособник можуть і не знати про існування один одного⁴. Видається, що А. Ф. Сафін змішує між собою характер зв'язку та ступінь поінформованості співучасників про існування і діяльність одне одного. Ступінь поінформованості відображає рівень деталізації знання конкретного співучасника про діяльність інших, тоді як характер дає відповідь на питання про те, чи є усвідомлення спільності зусиль в умисному злочині взаємним.

¹ Сафін А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. №2. С. 105.

² Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. Красноярск : СибЮИ МВД России, 1999. С. 13.

³ Трайнін А. Н. Некоторые вопросы учения о соучастии. *Социалист. законность*. 1957. №2. С. 22–23.

⁴ Сафін А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. №2. С. 105.

П. Ф. Тельнов¹, А. В. Ушаков², В. І. Ткаченко³, О. О. Кваша⁴, С. О. Балеев⁵, Т. В. Кухтіна⁶, А. І. Плотников⁷ зазначають, що співучасть можлива тільки за наявності двостороннього зв'язку, при обізнаності кожного зі співучасників про приєднання діяльності інших осіб. Така обізнаність, за твердженням А. А. Піонтковського та М. О. Шнейдера, досягається через змову між ними⁸. О. А. Арутюнов вказує, що кожен із суб'єктів, які беруть участь у злочині, діє, усвідомлюючи участь у ньому інших і погоджуючись з ними на спільні дії⁹.

Висловлювалися в науці і більш оригінальні думки, які полягають у тому, що наявність одностороннього зв'язку, за якого лише «пособник» знає, що допомагає «виконавцю», не дозволяє обґрунтувати відповідальність «виконавця» за вчинення злочину у співучасті, але є достатньою для того, щоб визнати «пособника» пособником у вчиненні злочину¹⁰. Вочевидь, така позиція є продовженням тези Ф. Г. Бурчака стосовно того, що за відсутності змови виконавець може бути й не обізнаний про злочинну діяльність співучасників, тобто один із співучасників може і не знати про приєднання діяльності іншого. Вчений стверджував, що двосторонні зв'язки необхідні лише при співвиконавстві, в інших випадках мож-

¹ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 51–52.

² Ушаков А. В. Групповое преступление и смежные с ним формы преступной деятельности : учеб. пособие. Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1978. С. 39–41.

³ Ткаченко В. И. Спорные вопросы соучастия. *Вопросы теории и практики применения советского и зарубежного уголовного права*. М., 1979. С. 71–72.

⁴ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 116–117, 121.

⁵ Балеев С. Соучастие в преступлении: формы и классификация. *Уголов. право*. 2006. № 5. С. 8.

⁶ Кухтина Т. В. К вопросу о признаках соучастия. *Вестн. Юж.-Урал. гос. ун-та*. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2009. № 40 (173). Вып. 20. С. 60.

⁷ Плотников А. И. Соучастие в преступлении: спорные вопросы. *Lex Russica* : науч. труды МГЮА. М. : Изд-во МГЮА, 2007. № 3. С. 511.

⁸ Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. С. 584; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 17.

⁹ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 23.

¹⁰ Див.: Гузун В. Совместность – признак соучастия. *Совет. юстиция*. 1975. № 2. С. 25.

ливі двосторонні і односторонні зв'язки. Вважаючи взаємну обізнаність обов'язковою ознакою співвиконавства, Ф. Г. Бурчак вказував на те, що при інших формах співучасті ця ознака не обов'язкова¹.

На розвиток вищевказаної позиції висловили свої думки Г. В. Новицький, В. І. Педан та В. В. Рибачук. «Необхідною ознакою спільності в діях підбурювача, пособника або організатора, – зазначають учені, – слід вважати його обізнаність про злочинні наміри виконавця (виконавців). Однак виконавець може не усвідомлювати, що інші особи, бажаючи досягти тієї або іншої злочинної мети, фактично керували його діями, схилили до вчинення злочину або сприяли його діям порадами, наданням засобів або усуненням перешкод, що не виключає відповідальності останніх за умисне вчинення злочину спільно з виконавцем його об'єктивної сторони, оскільки підмовник (збережена лексика авторів. – Р. О.), пособник, організатор у таких випадках усвідомлює, що у вчиненні злочину він діє не один, а спільно з іншою особою»². Проте, говорячи про складні форми співучасті³, вчені вказують, що закон вимагає наявності саме взаємної обізнаності між співчасниками⁴.

Вважаємо, що твердження про достатність будь-яких форм односторонніх зв'язків для наявності співучасті є таким, що не відповідає її поняттю та спростовує необхідність єдності об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті. Правильно вказує О. А. Арутюнов: якщо визнати допустимим односторонній зв'язок при співучасті, то виходить, що системи взаємодії суб'єктів немає взагалі, а є лише взаємодія,

¹ Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С. 105–109.

² Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 46–47.

³ Очевидно, що під складними формами співучасті вчені розуміють не співучасть з розподілом ролей, а організовані її форми – організовану групу та злочинну організацію.

⁴ Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 47.

сприйнята спочатку з позиції одного, а потім іншого учасника. Специфіка взаємодії при співучасті полягає саме в її одночасному характері¹.

Наявність лише одностороннього зв'язку, за справедливим твердженням О. О. Кваши, означає відсутність змови, а отже, й відсутність співучасті². Визнання наявності співучасті за одностороннього зв'язку означало б відсутність потреби в узгодженості дій двох і більше осіб, яка може бути досягнута лише у результаті їх змови. Співучасть, однак, – це не будь-яка спільна діяльність, спрямована на вчинення злочину і здійснювана умисно двома або більше суб'єктами, а лише та, що характеризується наявністю між співучасниками узгодженості дій – змови. Змова виділяє співучасть серед інших злочинних виявів³. Зрозуміло, що не кожна співучасть передбачає попередню змову співучасників, але будь-яка співучасть передбачає хоча б якусь змову між ними, яка може бути досягнута і безпосередньо в процесі вчинення злочину, хоча б у формі усвідомленого приєднання злочинної діяльності однієї особи до вже розпочатої злочинної діяльності іншої. Відсутність взаємного суб'єктивного зв'язку між співучасниками має наслідком обґрунтування їх кримінальної відповідальності на одному лише об'єктивному збігу розрізних дій кількох осіб, що, у свою чергу, призводить до ігнорування принципу вини. Двосторонній суб'єктивний зв'язок саме тому має принципове значення для співучасті, що є першим необхідним елементом узгодженості поведінки співучасників. Від його стійкості залежить міра узгодженості, організованості дій співучасників⁴.

Однак розуміння того, що співучасть можлива лише при двосторонньому зв'язку, ще не дає відповіді на питання про те, яким має бути означений зв'язок, або, інакше кажучи,

¹ Арутюнов А. А. Системная теория соучастия. *Адвокат*. 2000. № 12. С. 21–22; Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении. *Право и политика*. 2001. № 10. С. 67.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 121.

³ Див.: Шагов С. А. Соучастие в преступлении : учеб. пособие. СПб., 2012. С. 18.

⁴ Орловський Р. С. До проблеми одностороннього та двостороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками злочину. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна № 1077. Серія «Право»*. Харків : ХНУ, 2013. Вип. № 15. С. 111, 113.

у яких межах співучасники мають бути обізнаними про існування та взаємну злочинну діяльність одне одного. Ознака «умисність участі», як правильно вказує Г. П. Новоселов, передбачає, як мінімум, наявність у кожного співучасника усвідомлення того, що він діє не один¹. Проте слід встановити, чи достатньо такого усвідомлення для констатації наявності двостороннього зв'язку. Виникає і низка інших питань, пов'язаних, зокрема, із тим, чи повинен кожен співучасник бути обізнаний про наявність та діяльність інших і якщо так, то в якому обсязі; чи є потреба у встановленні, крім взаємної обізнаності і узгодженості, дій співучасників.

А. А. Тер-Акопов зазначав, що для наявності суб'єктивного зв'язку немає потреби у встановленні того, щоб кожен із співучасників знав усіх інших учасників злочину та їх функції у спільному злочині. Достатнім є розуміння власної ролі та усвідомлення участі у злочинному діянні хоча б одного з інших співучасників². Схожу позицію відстоюють С. Ю. Битко та Є. В. Курочка, вказуючи, що суб'єктивний зв'язок між співучасниками має достатньо абстрактний, неконкретизований характер: виконавці можуть бути особисто незнайомі з організатором, організатор, у свою чергу, може не знати, хто конкретно буде виконавцем злочину, одночасно організатор та виконавці можуть нічого не знати про пособників. Таким чином, на їх погляд, достатньою умовою для констатації наявності двостороннього зв'язку є взаємна обізнаність (нехай навіть й абстрактна) про наявність інших співучасників та спільну мету³.

Ю. В. Абакумова, аналізуючи інтелектуальний момент умислу при співучасті, доходить висновку про те, що співучасник має бути обізнаним про злочинні наміри чи злочинні дії кожного, насамперед виконавця. При цьому, як вказує дослідниця, на відміну від дій виконавця, про дії інших

¹ Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия // *Рос. юрид. журн.* Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. № 6 (87). С. 109.

² Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. М. : Юркнига, 2003. С. 138.

³ Битко С. Ю., Курочка Е. В. О некоторых спорных вопросах соучастия. *Правовая культура* : науч. журн. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2008. № 2 (5). С. 125.

учасників злочину, їхню особистість тощо співучасники можуть бути проінформовані лише в загальних рисах або взагалі не проінформовані¹. Вважаємо, що таке твердження є правильним лише стосовно таких форм співучасті, які не є організованими. Насправді у групі осіб за попередньою змовою можлива наявність декількох пособників, що сприяють виконавцю у вчиненні злочину, не знаючи про існування одне одного. І така ситуація не виключає співучасті, оскільки кожен з таких співучасників має двосторонній зв'язок з виконавцем. Безпосередні ж зв'язки пособників між собою не є значимими з точки зору формулювання поняття групи осіб за попередньою змовою. Однак вказане вже не є правильним щодо учасників організованих груп: вищий рівень згуртованості співучасників вимагає від них усвідомлення того факту, що вони діють не просто спільно, а саме у складі такої групи. Таке усвідомлення є наявним за умови, що кожен із співучасників розуміє наявність, як мінімум, базисного набору ознак вказаного об'єднання: кількості співучасників, наявності єдиного плану, стійкості об'єднання. Відсутність такого усвідомлення не означатиме відсутність співучасті, проте виключатиме можливість інкримінування співучаснику вчинення злочину у складі організованої групи або участь у злочинній організації.

З огляду на зазначене, вважаємо, що мінімальною межею двостороннього зв'язку при співучасті є усвідомлення співучасниками наявності виконавця, характеру вчинюваного ним діяння, спільності дій з ним при розумінні того, що й виконавець усвідомлює той факт, що діє спільно з іншим суб'єктом. При цьому такі співучасники не обов'язково мають знати один одного особисто та навіть володіти таким рівнем знань один про одного, який дозволив би їм здійснити персональну ідентифікацію спільно діючого суб'єкта. Висувати більші вимоги до рівня взаємної поінформованості співучасників – означало б ігнорувати сучасні особливості використання цифрових технологій у злочинній діяльності, які дозволяють декільком особам спільно вчинити злочин,

¹ Абакумова Ю. В. Суперечливі питання визначення поняття та ознак співучасті у теорії кримінального права. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2010. №4 (51). Ч. 1. С. 147.

навіть не маючи уявлення про конкретну особистість співучасника, але усвідомлюючи факт взаємосприяння одне одному та характер спільно вчинюваного злочину.

Отже, єдина особливість умислу при співучасті у злочині полягає у наявності двостороннього суб'єктивного зв'язку, вираженого хоча б через мінімальну обізнаність співучасників про наявність та дії одне одного. Достатнім є усвідомлення хоча б наявності найближчої ланки такого співучасника. Зрозуміло, що такий мінімальний зв'язок стає дещо більш ускладненим при вчиненні злочину організованою групою і саме вищий ступінь зорганізованості вимагає порівняно більш високого рівня психічних процесів усвідомлення та єдності волі, проте потреба у такому більш широкому усвідомленні відсутня для вирішення питання про наявність співучасті у злочині взагалі.

Цікавим є й те, що самі Г. В. Новицький, В. І. Педан, В. В. Рибачук, які стверджують про необхідність спільності умислу як суб'єктивної ознаки співучасті, у подальших міркуваннях зводять її до тієї ж самої мінімальної обізнаності. Вчені вказують, що взаємна обізнаність означає усвідомлення факту вчинення злочину не самотійно, а спільно, як мінімум, ще з однією особою, усвідомлення іншими співучасниками такої участі та оцінку власних дій як частини спільного злочину. У злочинах з матеріальним складом така обізнаність поширюється і на передбачення того, що злочинний результат буде наслідком спільних дій, включаючи і його власних. Така обізнаність знаходить своє підтвердження в угоді між співучасниками – у змові¹.

Підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. Урешті-решт задля кращого розуміння механізму дії інституційних норм про співучасть у злочині необхідно зрозуміти підставу кримінальної відповідальності співучасників.

У теорії кримінального права з приводу підстави кримінальної відповідальності висловлювались різноманітні думки. Так, у різний час нею називались склад злочину (М. С. Алексєєв, В. І. Курляндський, В. Г. Смирнов, М. Д. Шаргород-

¹ Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 46–47.

ський та інші), вчинення злочину (О. А. Герцензон), вина і причинний зв'язок (А. Н. Трайнін), вина особи у вчиненні злочину (Б. С. Утевський, Б. С. Нікіфоров, Т. Л. Сергєєва), склад злочину та особа злочинця (О. Б. Сахаров) та інші. Очевидно, що визнання єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК (ч. 1 ст. 2 КК), вирішило питання різного її тлумачення.

Що стосується власне підстави кримінальної відповідальності за співучасть у злочині, то всі висловлені в науці підходи до її розуміння, незважаючи на аргументацію, яка використовується авторами для пояснення власних позицій, можна умовно звести до двох груп.

Представники першого підходу (І. П. Малахов¹, А. В. Ушаков²) заперечують наявність самостійного складу злочину у діях співучасників. Б. С. Нікіфоров, зокрема, вказував, що діяння організатора, підбурювача та пособника не містить складу злочину, тому що вони безпосередньо не виконують об'єктивної сторони злочину, передбаченого в Особливій частині КК, і підставою їх відповідальності є діяння, вчинене виконавцем злочину³.

Прихильники другого підходу стверджують про наявність самостійного складу злочину у діях кожного зі співучасників. Свого часу П. І. Гришаєв і Г. А. Кригер зазначали, що відповідальність співучасників як осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, повинна обґрунтовуватись так само, як і діяльність осіб, що діяли одноособово⁴.

Ми повністю поділяємо позицію про наявність у діях кожного зі співучасників складу злочину, адже тільки вона перебуває у відповідності з положеннями чинного кримінального законодавства. Хоча співучасть, з одного боку, і є особ-

¹ Малахов И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / ВИЮН. М., 1960. С. 14

² Ушаков А. В. Ответственность за групповые преступления: (Общие вопросы). Калинин : Калинин. ун-т, 1975. 72 с.

³ Никифоров Б. С. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. *Важный этап в развитии советского права. Новое общесоюзное законодательство в области уголовного права, судостроительства и судопроизводства* : тр. науч. сессии ВИЮН. М., 1960. С. 32.

⁴ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 166.

ливою формою злочинної діяльності, у якій відбувається об'єднання зусиль двох чи більше осіб, проте вона не створює якихось особливих, принципово інших підстав кримінальної відповідальності порівняно з діянням особи, вчиненим одноособово¹.

На співучасників, як зазначає В. С. Комісаров, поширюються загальні принципи відповідальності за кримінальним правом, відповідно до яких підставою кримінальної відповідальності є вчинення діяння, що містить всі ознаки складу злочину². Продовжуючи ці міркування, В. В. Мальцев справедливо стверджує, що особливість підстави відповідальності за співучасть полягає лише в тому, що ознаки складу злочину формуються з положень, що містяться у відповідних статтях Особливої частини КК, з урахуванням загальних умов відповідальності за співучасть, що передбачені у Загальній частині³. Свого часу такі ж міркування висловлювалися і П. Ф. Тельновим⁴.

Цю ж позицію поділяє і Ю. В. Абакумова, зазначаючи, що співучасть сама по собі не створює яких-небудь особливих підстав для кримінальної відповідальності, тобто вона не є самостійним складом злочину. Такою підставою, на думку дослідниці, є лише передбачений Особливою частиною КК склад злочину, вчинений у співучасті⁵.

Викладене дозволяє нам зробити такі проміжні висновки:

1. Підстава кримінальної відповідальності кожного зі співучасників така ж, як і у особи, яка вчиняє злочин одноособово – наявність у його діях складу злочину.

¹ Див.: Орловський Р. С. Підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. С. 184–185.

² Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступлении : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. М. : ЗЕРЦАЛО, 1999. С. 428–429.

³ Мальцев В. В. О понятии, видах и формах соучастия в преступлении. *Актуальные проблемы предварительного расследования* : сб. науч. тр. Междунар. науч.-практ. конф., Волгоград, 28–29 нояб. 2013 г. Волгоград : ВАМВД России, 2013, Т. 1. С. 122.

⁴ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 139.

⁵ Абакумова Ю. В. Суперечливі питання визначення поняття та ознак співучасті у теорії кримінального права. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2010. №4 (51). Ч. 1. С. 144.

2. Склад злочину співучасників складається із ознак, що містяться в статті Особливої частини і стосуються конкретного злочину, й ознак, закріплених у статтях Загальної частини КК, які характеризують роль конкретного співучасника.

3. Співучасть у злочині поєднує в собі і акцесорний, і саможитийний принципи відповідальності, що не суперечить чинному кримінальному законодавству України. Крім того, тільки поєднання цих двох принципів відповідальності співучасників значною мірою забезпечує вирішення практичних питань відповідальності за злочини, вчинені у співучасті.

4. Кримінальна відповідальність співучасників настає за все спільно вчинене в повному обсязі саме тому, що злочинний результат є загальним і неподільним для кожного із них. Вказане, утім, не призводить до однакової караності всіх співучасників. Кожному співучаснику призначається конкретна міра покарання відповідно до характеру виконаної ролі і ступеня інтенсивності його дій при спільному вчиненні злочину¹.

Структура інституту співучасті у злочині. Системний аналіз поняття співучасті дозволяє правильно визначити межі правового регулювання вказаного інституту та встановити обсяг питань (а, в окремих випадках, і побачити низку проблем), вирішенню яких присвячені, або мають бути присвячені норми, що його складають. Вказане дозволяє залишити поза увагою дослідження тих груп випадків, які лише зовні схожі зі співучастю, але її не становлять, а, отже, їх вирішення має залишатися поза межами інституту співучасті у злочині.

Складність структурної організації кримінально-правових норм, що становлять інститут співучасті, обумовила й аналогічне розміщення в кримінальному законодавстві вказаного інституту: його складові, як уже вказувалось, виражені в статтях як Загальної, так і Особливої частин КК. Так, нормативні приписи інституту співучасті відображені у стат-

¹ Орловський Р. С. Підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. С. 186.

тях розд. VI Загальної частини КК (крім ч. 6 та ч. 7 ст. 27 КК), у ч. 2 ст. 53, ч. 5 ст. 68, ч. 3 ст. 401 КК, а також інших статтях Особливої частини КК, які містять посилання на вчинення злочину у певних формах співучасті як кваліфікуючу ознаку складу злочину.

Як раніше зазначалось, інститут співучасті у злочині є функціональним інститутом кримінального права, призначення якого полягає у виконанні трьох взаємопов'язаних, але таких, що можуть бути умовно відокремлені, завдань. У першому з них виявляється фундаментальна функція цього інституту – обґрунтування кримінальної відповідальності осіб, які безпосередньо не виконували діяння, описане в диспозиції статті Особливої частини КК, але схилили інших до участі у ньому, організували його вчинення або ж сприяли його вчиненню. За допомогою норм інституту співучасті, зокрема, утворюється склад злочину організатора, підбурювача та пособника.

Друге завдання полягає у закріпленні вищого рівня суспільної небезпечності злочину, вчиненого шляхом об'єднання зусиль декількох осіб, відображення градації зростання такої суспільної небезпечності та визначення якісних ознак, які обумовлюють зростання рівня суспільної небезпечності.

Нарешті, третє функціональне завдання інституту співучасті полягає у визначенні особливостей кримінальної відповідальності співучасників, окресленні меж поставлення спільно вчиненого злочину у провину, формулюванні певної рамки для врахування характеру та ступеня участі особи у вчиненому злочині.

Багатоманітність функціонального призначення інституту співучасті визначає і його зміст та внутрішню структуру, в якій можна виокремити три досить самостійні групи норм, спрямованих на виконання вищезазначених завдань, які утворюють підсистеми – субінститути. В доктрині кримінального права вони одержали назви видів співучасників, форм співучасті та особливостей кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. Ми не вбачаємо доцільності у перегляді назв цих субінститутів, адже будь-яка назва є відомою мірою умовністю задля позначення певної категорії. Отже,

перейдемо до розгляду інституційних норм, що утворюють вказані субінститути.

2.3. Види співучасників: проблеми термінологічної та змістовної неточності у кримінальному законодавстві

Субінститут видів співучасників є найменшим за обсягом у структурі інституту співучасті, проте чи не найважливішим за характером виконуваного ним завдання в системі кримінально-правового регулювання. Така ситуація пояснюється внутрішньосистемним функціональним призначенням вказаного субінституту, яке реалізується у трьох основних напрямках. Першим є вишукування та відбір серед усієї сукупності об'єктивних зв'язків між діяннями конкретних осіб та злочином обмеженого кола таких з них, які є найбільш істотними, вагомими для успішного вчинення виконавцем передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння та для настання суспільно небезпечних наслідків у злочинах з матеріальним складом. У дійсності коло об'єктивних зв'язків між діянням і злочином є значно ширшим за коло діянь, які охоплюються роллю виконавця, організатора, підбурювача або пособника. Так, наприклад, дії особи, яка, дізнавшись про намір іншого суб'єкта вчинити злочин, підбадьорювала його, підтримувала необхідний рівень мотивації та рішучості вчинити злочин, безумовно, певним чином пов'язані з вчиненням злочину. Проте такий зв'язок не визнається достатньо вагомим ні в теорії кримінального права, ні у кримінальному законодавстві для формування правової підстави для відповідальності особи, що вчинила такі дії, за співучасть у злочині.

Другий напрям полягає у формуванні необхідної юридичної підстави для притягнення осіб, зв'язки яких з вчиненням злочином є істотними, до кримінальної відповідальності. В процесі реалізації вказаного напрямку норми субінституту

видів співучасників виконують фундаментальну функцію, створюючи відповідну правову рамку для криміналізації поведінки співучасників та формування складу злочину, що вчиняються іншими співучасниками, окрім виконавця. Окреслюючи межі поведінки, що становить виконання тієї чи іншої ролі при співучасті, вказані норми одночасно й встановлюють кримінально-правову заборону на вчинення такої поведінки в узагальненому вигляді. Таким чином, норми субінституту видів співучасників беруть участь у реалізації охоронної функції галузі кримінального права, забезпечуючи здійснення значної її частки через встановлення заборон на види поведінки, дотичні до виконання об'єктивної сторони злочину.

Третьою складовою функції субінституту видів співучасників є створення кореляційних зв'язків з нормами субінституту кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. Норми цього субінституту, фіксуючи характер і ступінь суспільної небезпечності діянь, що вчиняються виконавцем, організатором, підбурювачем та пособником, обумовлюють зміст нормативних приписів, що стосуються диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання співучасників.

Про фундаментальне значення субінституту видів співучасників свідчить і той факт, що це єдиний субінститут інституту співучасті, який був повною мірою представлений у КК УРСР 1960 р. Так, ст. 19 вказаного акта вже надавала визначення чотирьох видів співучасників: виконавця, організатора, підмовника та пособника. Порівнянно з КК УРСР 1960 р., КК України 2001 р. залишив класифікацію співучасників незмінною, уточнивши поняття кожного виду співучасників та розширивши межі діянь, що утворюють виконання тієї чи іншої ролі. Більше того, історично норми, які стосувались визначення видів співучасників виникли задовго до того, як співучасть почала формуватись у певну систему, а отже, й до тих структурних змін, які надали сукупності норм про співучасть у злочині характеру кримінально-правового інституту. Висловимо думку, що історично правове регулювання співучасті почалося саме зі спроб на-

дати законодавчу відповідь на запитання, кого ж саме слід визнавати співучасником злочину.

При формуванні співучасті як самостійного інституту кримінального права співучасником визнавалася будь-яка особа, причетна до вчинення злочину¹. Результатом пошуків шляхів диференціації кримінальної відповідальності співучасників та визначення кола осіб, які мають ними визнаватися, стало виникнення у XVII ст. у західноєвропейській юридичній думці теорій, що обґрунтовували різні класифікації співучасників на види. Усі спроби пошуку класифікаційного критерію первісно були підпорядковані меті вирішення на теоретичному та законодавчому рівнях питання, хто із співучасників є головним винуватцем, а хто другорядним учасником. Теоретичні концепції класифікації співучасників неодноразово ставали предметом кримінально-правових досліджень². Починаючи із XVIII ст. наукові думки з приводу поділу співучасників на види сформувалися у три теорії: об'єктивну, суб'єктивну і змішану.

Об'єктивні теорії зводяться до визнання критерієм класифікації співучасників на види характеру виконуваних ними дій. Усі об'єктивні теорії можна поділити на дві групи: а) теорії спричинення (Феєрбах, Титтманн, Грольман) і б) теорії дії (Міттермаєр, Люден, Требюсєн, Белінг, Ліст, Франк, Гіппель, Вегнер). Прихильники першої вказували на відмінність у характері об'єктивного зв'язку зі злочинним результатом, яка існує між головним винуватцем та співучасниками. Головним винуватцем вважався той, чия діяльність містила у собі достатню причину злочинного результату.

¹ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 95.

² Орловський Р. С. Критерії поділу співучасників на види. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1106. Серія «Право»*. Харків : ХНУ, 2014. Вип. № 17. С. 175–179; Русское уголовное право : лекции. Часть общая : в 2 т. Т. 1 / Н. С. Таганцев ; сост. и отв. ред. : Н. И. Загородников. М. : Наука, 1994. С. 342; Жиряев А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении. Дерпт : Тип. Г. Лаакманна, 1850. С. 31–33; Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. С. 92–95; Слободкин Ю. М. Соучастие по уголовному праву ФРГ (критический анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1972. С. 4–16; Колоколов Г. Е. О соучастии в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности). М. : Изд. император. ун-та, 1881. 220 с.

Згідно з теорією дії, співучасників слід поділяти на безпосередніх, які своїми діями виконували склад злочину, і опосередкованих, які лише сприяли його виконанню.

Основою суб'єктивних теорій класифікації співучасників стало суб'єктивне ставлення головного винуватця і пособника до вчинюваного злочину. Ці теорії можна поділити на теорії інтересу (Генке, Кестлін, Бар, Лінгебен) і теорії наміру (Глязер, Бурі, Бауер, Шмідт, Мецгер, Новаковський, Шенке, Шредер, Ебермаєр, Лобе, Вельцель, Маурах, Галлас, Боккельманн та ін.). Відповідно до першої виконавець зацікавлений у злочині безпосередньо, тоді як інтерес пособника у злочині має опосередкований характер. Згідно з теорією наміру виконавець має намір, спрямований на вчинення самого злочинного діяння, а пособник лише хоче сприяти його вчиненню.

Представники змішаних теорій критерій класифікації співучасників вбачали у поєднанні об'єктивної та суб'єктивної сфер діяльності злочинців. Різні змішані теорії класифікації співучасників представлені в історії поглядами Бернера, Шютце, Геєра, Ортманна, Гелиннера та інших криміналістів. Як правильно зазначав А. Лаптев, не існувало однієї змішаної теорії; її представники «еклектично» поєднували окремі положення об'єктивної і суб'єктивної теорій¹.

Якщо дореволюційні російські криміналісти дотримувалися різних поглядів стосовно питання критеріїв класифікації співучасників², а законодавство містило розгалужену систему їх видів, яку М. С. Таганцев справедливо охарактеризував як вкрай складну і неспроможну³, то після 1917 р. законодавство, а за ним і теорія кримінального права звернулися виключно до об'єктивної теорії, як до такої, що до-

¹ Лаптев А. Соучастие по советскому уголовному праву. *Совет. юстиция*. 1938. № 23–24. С. 11.

² Жиряев А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении. Дерпт : Тип. Г. Лаакманна, 1850. С. 33; Колоколов Г. Е. О соучастии в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности). М. : Изд. император. ун-та, 1881. С. 75–113; Спасович В. Д. Учебник уголовного права. СПб. : Тип. Иосафа Огризко, 1863. Т. 1. Вып. 1. С. 161–167.

³ Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть общая : в 2 т. Т. 1 / сост. и отв. ред.: Н. И. Загородников. М. : Наука, 1994. С. 339.

зволяє не лише більш чітко виділяти окремі види співучасників, а й враховувати при кваліфікації і призначенні покарання характер і ступінь участі кожного у вчиненні злочину¹. КК УСРР 1922 р. передбачав поділ співучасників на три види: виконавців, підбурювачів і пособників (ст. 16)². У КК УСРР 1927 р. законодавець виокремлював такі види співучасників, як підмовник, виконавець та «помагач» (ст. 20)³. В Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. вперше поряд із виконавцем, підбурювачем та пособником, співучасником було визнано організатора⁴. Така ж чотириелементна структура видів співучасників була представлена у КК УРСР 1960 р., та з'явилась у КК України 2001 р. Об'єктивна теорія поділу співучасників на види залишається домінантною і зараз. В основі чинної класифікації закладений об'єктивний критерій, а саме характер виконуваних співучасниками ролей, тобто вид співучасника визначається з урахуванням дій, які вчиняє винний у ході злочинного посягання⁵. Саме на підставі положень об'єктивної теорії побудовані і нормативні приписи субінституту видів співучасників у тексті КК.

Текстуально норми субінституту видів співучасників знайшли своє відображення у положеннях частин 1–5 ст. 27 КК. Частина 1 зазначеної статті встановлює вичерпний перелік

¹ Орловський Р. С. Теорії класифікації співучасників. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 3, вип. 1. С. 73–75.

² Уголовный кодекс УССР. *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины*. РКПУ. Издание Народного Комиссариата УССР. Харьков : Тип. Вукопспілки, 1922. С. 562.

³ УК УССР 1927 г. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України за 1927 р.* Издание Народного Комиссариата Юстиции. Укрголовліт. Харків : Уряд. Друк. ім. т. Фрунзе. 1927. С. 433.

⁴ Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. URL: <http://zakon.law7.ru/base18/part7/d18ru7898.htm> (дата звернення: 01.02.03).

⁵ Див.: Орловський Р. С. Критерії поділу співучасників на види. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна № 1106. Серія «Право»*. Харків : ХНУ, 2014. Вип. № 17. С. 177; Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 13; Дядькин Д. С. Соучастие в преступлении : монография. М. : Компания Спутник+, 2004. С. 44–45; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 80; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 68; Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 98; Васюков В. В. Деление соучастников на виды. *Правоведение*. 2007. № 5. С. 99.

осіб, які визнаються співучасниками: виконавець, організатор, підбурювач та пособник. Частина 2–5 ст. 27 КК вичерпно визначають вчинення яких саме діянь становить виконання кожної з цих ролей.

Для правильного розуміння меж субінституту видів співучасників слід розібратися із системною належністю цілої низки норм Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за так звані «спеціальні» види організаторства, підбурювання чи пособництва. Так, зокрема, діяльність організатора криміналізована як самостійний злочин у статтях 110² («Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України»), 255 («Створення злочинної організації»), 257 («Бандитизм»), 258³ («Створення терористичної групи чи терористичної організації»), 258⁵ («Фінансування тероризму»), 293 («Групове порушення громадського порядку»), 294 («Масові заворушення») КК. Підбурювання введено законодавцем в ранг самостійного складу злочину у статтях 258¹ («Втягнення у вчинення терористичного акту»), 300 («Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію»), 301 («Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»), 304 («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»), 369³ («Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань») та 370 («Провокація підкупу») КК. Водночас у ст. 258⁴ («Сприяння вчиненню терористичного акту») криміналізовані дії, які становлять пособництво та підбурювання, а у ст. 332 («Незаконне переправлення осіб через державний кордон України») КК – організаторство та пособництво.

Такі злочини одержали в теорії кримінального права назву *sui generis* (від лат. – своєрідний, особливого роду). Г. О. Єсаков зазначає, що під злочином *sui generis* слід розуміти таке передбачене Особливою частиною КК суспільно небезпечне діяння, яке за відсутності окремої норми в Особливій частині кваліфікувалося б як інший злочин з викорис-

танням норм Загальної частини КК про незакінчений злочин та (або) співучасть¹.

Висловимо суперечливу та непоширену у літературі позицію про те, що норми Особливої частини КК, які передбачають відповідальність за так звані «спеціальні» види організаторства, підбурювання чи пособництва не є нормами інституту співучасті у злочині. Не викликає жодного сумніву, що історично вони виникли і розвивалися як частина вказаного інституту, разом з ним, та були піддані всім трансформаціям, яким піддавався інститут співучасті протягом свого історичного розвитку. Генетичне походження цих норм від норм інституту співучасті, які стосуються видів співучасників, не може бути оспорене.

Зазвичай криміналізація організаторства, підбурювання та пособництва як самостійних злочинів зазначає в науці нищівної критики². Як справедливо вказує В. Н. Кубальський, результатом таких змін здебільшого є суттєве пом'якшення максимально можливого покарання для співучасників та нівелювання значення загальних норм інституту співучасті³. Т. Г. Цибулін, виокремлюючи два види пособництва, передбачені у статтях Особливої частини КК (статті 258⁴ та 332 КК), зазначає, що доцільність такого законодавчого підходу потребує особливого аналізу, бо усі кримінально карані види пособництва мають оцінюватись відповідно до положень Загальної частини КК України⁴. Викладена позиція видається спірною.

Як уже стверджувалося вище, основним функціональним призначенням субінституту видів співучасників була і за-

¹ Яремко Г. З. Норми *sui generis* про незакінчене вбивство у кримінальному законі України. *Форум права*. 2012. №3. С. 856; Есаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право : истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 252.

² Див.: Рарог А. И. Законодательные атаки на устои уголовного права. *Государство и право*. 2013. № 1. С. 28–30; Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 121.

³ Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 11.

⁴ Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 111.

лишається необхідність обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які мають усвідомлений та узгоджений об'єктивний зв'язок із вчиненням виконавцем суспільно небезпечного діяння та настанням суспільно небезпечних наслідків такого діяння, але самі не виконували дій, що становлять об'єктивну сторону конкретного злочину. Будучи виділеними законодавцем в окремі склади злочинів, так звані спеціальні види організаторства, підбурювання чи пособництва більше не виконують цієї функціональної ролі, оскільки самі такі дії набувають ознак об'єктивної сторони конкретних злочинів, а отже, і особа, яка вчиняє зазначені діяння, стає виконавцем (або просто суб'єктом, за умови відсутності співучасті). Безумовно, при проведенні кримінально-правового дослідження складів злочину, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність за спеціальні види організаторства, підбурювання чи пособництва, слід враховувати генетичне походження цих норм від інституту співучасті для кращого розуміння їх природи та логічних зв'язків у системі кримінально-правового регулювання. Утім не менш важливо й усвідомлювати, що такі норми не є нормами інституту співучасті, а тому внутрішньосистемні вимоги цього інституту не мають обов'язково поширюватися на вказані нормативні приписи.

На це також звертає увагу і Т. Г. Цибулін, зазначаючи, що доповнення КК ст. 258⁴ не лише спричинило зміну правових наслідків пособництва терористичному акту у контексті передбаченого покарання, а й щодо часу, з якого таке пособництво вважається закінченим злочином¹. Якщо при співучасті у злочині стадія злочину співучасників визначається стадією, до якої довів посягання виконавець, то в досліджуваних нормах, з очевидних причин, така прив'язка відсутня та й у принципі неможлива. Таким чином, нормам, які криміналізують організаторство, підбурювання та пособництво як самостійні злочини, вже не характерні елементи акцесорності, які притаманні відповідним нормам інституту співучасті.

¹ Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 114.

Викладене, однак, жодним чином не виключає можливість і необхідність існування зрозумілих і несуперечливих зв'язків між такими нормами та нормами інституту співучасті. Проте такі зв'язки є зовнішньосистемними та будуть окремо досліджені у підрозд. 3.2 розд. 3 монографії.

Отже, системне дослідження норм субінституту видів співучасників з урахуванням його функціональної ролі у межах інституту співучасті, на наш погляд, передбачає розгляд двох груп питань:

1) наскільки існуючі нормативні приписи, які встановлюють види співучасників є достатніми для забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності всіх осіб, діяння яких об'єктивно й суб'єктивно пов'язані з вчиненням злочином;

2) наскільки норми, що становлять такий субінститут, є точними та взаємоузгодженими, здатними забезпечити акордне та несуперечливе регулювання суспільних відносин.

Відповідь на перше питання вимагає вивчення існуючої класифікації співучасників та системи діянь, які становлять організаторство, підбурювання та пособництво з тим, щоб дійти висновку про необхідність або відсутність потреби у розширенні переліку видів співучасників. Вирішення другого завдання пов'язане з дослідженням повноти, взаємоузгодженості та безпрогальності визначень виконавця, організатора, підбурювача та пособника у тексті кримінального закону.

Проблеми достатності переліку видів співучасників.

А. Н. Трайнін зазначав, що співучасть – це комбінована співпраця, в якій кожній особі відведено певне місце, певні функції, певна роль. Класифікація співучасників повинна проводитись стосовно цих реальних особливостей співучасті: вона має бути побудована з урахуванням конкретних функцій співучасника¹.

Розвиваючи ці думки, А. П. Козлов зазначає: «Перелік видів співучасників у законі є в чистому вигляді класифікація, в якій існувати повинні абсолютно відокремлені класи (види) – виконавець не є організатор, підбурювач або пособник; організатор не є підбурювач або пособник; підбурювач

¹ Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 98.

не є пособник, тільки в цьому випадку закон стане чітким і точним»¹.

Будь-яка науково обґрунтована класифікація, в тому числі й класифікація співучасників на види, має бути проведена лише за одним критерієм. Водночас вчені часто змішують критерії під час проведення поділу. Так, зокрема, М. І. Ковальов вказує, що пособники і підбурювачі виділяються в законі за характером участі у злочині; організатор – за ступенем такої участі². Цю позицію підтримали Р. Р. Галиакбаров³ та О. М. Царегородцев⁴. О. О. Кваша зазначає, що в українському кримінальному праві в основі поділу співучасників на види покладено об'єктивні *критерії* – ступінь (інтенсивність дій) та характер (функціональна роль) у спільному злочині⁵. Г. П. Жаровська, наполегливо обстоюючи необхідність використання єдиного класифікаційного критерію та критикуючи М. І. Ковальова за використання подвійної підстави класифікації, сама припускається аналогічної помилки, вказуючи, що підставою розмежування співучасників на види є їх функціональна роль, характер виконуваних ними ролей, а також ступінь їх участі у вчиненому злочині⁶.

Заслугує на увагу обґрунтування, надане А. П. Козловим. Вчений вказує, що критеріями, використаними при класифікації співучасників на види, є характер та ступінь їх участі у вчиненні злочину. «Характер і ступінь участі, – зазначає А. П. Козлов, – існують як дві сторони однієї медалі, як дві її характеристики – з якісної і кількісної сторін; і тому будь-якій якості відповідає кількість; звідси і виконавець, і організатор, і підбурювач, і пособник мають і якісну, і кіль-

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 442.

² Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд. УрГЮА, 1999. С. 94.

³ Галиакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений / отв. ред. В. И. Артемов. М. : Юрид. лит., 1980. С. 22–23.

⁴ Царегородцев А. Разграничение действий организатора преступления и подстрекателя. *Совет. юстиция*. 1974. №8. С. 9.

⁵ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 335.

⁶ Жаровська Г. П. Класифікація співучасті та її підстави. *Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту*. Чернівці : Руга, 2002. Вип. 147 : Правознавство. С. 109–111.

кісну сторони, але виділяти їх у законі потрібно тільки за якісною стороною, за родом їх діяльності, оскільки поведінка співучасників досить наочна, тоді як ступінь (інтенсивність і екстенсивність) участі складніша, менш помітна категорія»¹. За цим твердженням стоїть певна спроба софістичного використання положень діалектики про закон переходу кількості у якість для обґрунтування наявності двох критеріїв, і одразу ж стрибок думки назад до необхідності використання лише одного.

Вважаємо, що ст. 27 КК при визначенні видів співучасників враховує лише один критерій – їх роль у вчиненні злочину або, по-іншому, характер участі (якісна характеристика)². Ця позиція підтримана значною кількістю вчених³. Ступінь (інтенсивність) участі у злочині як кількісна характеристика має кримінально-правове значення лише в межах виконання особою конкретної ролі. Зрозуміло, що в межах виконання різних функцій різним буде і ступінь участі, оскільки він визначатиметься межами конкретної ролі. Проте класифікація за ступенем участі є вже наступним рівнем класифікації і може бути здійснена лише в межах кожного конкретного виду співучасника окремо задля дотримання критерію єдності класифікації.

У літературі неодноразово висловлювалися пропозиції переглянути існуючий чотириелементний перелік видів співучасників у зв'язку з його недостатністю. Часто у науковій літературі можна побачити пропозиції розширити існуючий перелік видів співучасників за рахунок додавання до нього

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 442.

² Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника у злочині. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 2, вип. 4. С. 182.

³ Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 67–69; Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 144; Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С. 137; Васюков В. В. Виды соучастников в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.-Петербург. гос. ун-т. СПб., 2008. С. 80; Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие. Харьков, 1997. С. 46; Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 79.

ініціатора, провокатора, керівника, посередника або замовника.

Ініціатор. В узагальненому вигляді під ініціатором розуміють особу, яка виступила з пропозицією вчинити злочин. У теорії кримінального права ініціатора злочину зазвичай розглядають як аналог дореволюційного «призвідника» – виконавця, який виступив одночасно підбурювачем, відзначаючи його підвищену суспільну небезпеку, яку слід враховувати при призначенні покарання¹. І саме у зв'язку з необхідністю врахування його ролі при призначенні покарання (призначення йому підвищеного покарання) деякі дослідники пропонують окремо закріпити цей «вид співучасника» у КК².

На дискусійність вказаного питання вказував ще П. Ф. Тельнов, який відзначав невизначеність поняття ініціатора за змістом та дійшов висновку, що його не можна розглядати як вид співучасника, та рекомендував на цій підставі судовій практиці відмовитись від використання такого поняття³. Ф. Г. Бурчак стверджував, що пособник не може бути ініціатором злочину⁴. О. О. Кваша зазначає, що ініціатор не є окремим видом співучасника, а лише відбиває додаткову характеристику виконавця, підбурювача чи організатора, що свідчить про підвищену суспільну небезпечність особи⁵.

¹ Див.: *Энциклопедия уголовного права* / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2007. Т. 6 : Соучастие в преступлении. С. 130–131.

² Див.: Калущких Р. Г. Уголовно-правовые вопросы квалификации преступлений, совершенных в соучастии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2000. С. 6, 14; Царегородцев А. М. Юридическая природа инициатора группового преступления. *Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью* : межвуз. сб. науч. тр. Омск. ВШМ МВД СССР. Омск, 1983. С. 24; Шульга А. О. Ініціатор вбивства на замовлення: кримінально-правова та криміналістична характеристика. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності* : зб. наук ст. Донецьк : ДІВС при ДНУ, 2002. № 1. С. 204.

³ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 69–70; Його ж. Индивидуализация ответственности соучастников. *Социалист. законность*. 1973. № 1. С. 42.

⁴ Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С 76.

⁵ Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та криминологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. С. 107; Її ж. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 402.

Погоджуючись із тим, що ініціатор злочину не є самостійним видом співучасника, А. П. Козлов наголошує на недоречності відмови від використання такої категорії у судовій практиці, оскільки вона (категорія) застосовується при встановленні ступеня участі у вчиненні злочину. На думку вченого, суспільна небезпечність будь-якого виду співучасника підвищується у зв'язку з виявом саме ним ініціативи вчинити злочин. Крім того, вказана категорія є застосовною й поза співучастю: при розгляді ситуацій, пов'язаних з наявністю або відсутністю необхідної оборони¹.

Виокремлення фігури ініціатора як співучасника, на нашу думку, не є виправданим, оскільки не відповідає класифікаційному критерію, закладеному у ст. 27 КК – функціональній ролі, яку співучасник виконує у вчиненому діянні. Ініціатор не є роллю у злочині, а лише свідчить про інтенсивність участі особи у ньому. Як правильно вказує В. В. Качалов, ступінь активності «ініціатора» може бути врахований у межах нині існуючих нормативних приписів про співучасть – під час призначення такій особі покарання².

Провокатор. Н. В. Артеменко та А. М. Мінькова вказують на існування ще однієї фігури, діяльність якої перебуває у тісному зв'язку з вчиненням злочину іншою особою, але не «вкладається» в існуючу законодавчу регламентацію видів співучасників – провокатора злочину³.

Під провокатором традиційно розуміється особа, яка схилила іншого суб'єкта до вчинення злочину з метою його подальшого викриття. Дії провокатора зазвичай оцінюються як підбурювання до вчинення злочину⁴. Однак деякі вчені

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 442–443.

² Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки.* 2015. №4–2. С. 174.

³ Артеменко Н. В., Мінькова А. М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора и инициатора преступления в уголовном праве РФ. *Журнал рос. права.* 2004. № 11. С. 51; Бантишев О. Ф. Провокация хабара как специальный вид соучастия в злочині. *Боротьба з орг. злочинністю і корупцією (теорія і практика).* Київ : Міжвід. наук.-дослід. центр з проблеми боротьби з орг. злочинністю, 2008. № 19. С. 105.

⁴ Див.: Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции: Часть общая : в 2 т. Т. 1 / сост. и отв. ред.: Н. И. Загородников. М. : Наука, 1994. С. 348–349; Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского

вказують на те, що діяльність провокатора може мати не лише характер підбурювання, а й організаторства¹.

О. І. Кокунов зазначає, що провокація та підбурювання є взаємопроникаючими поняттями: не кожен випадок провокації становить підбурювання, тоді як не кожне підбурювання є провокацією². З другою частиною цього твердження ми погоджуємось. Безумовно, підбурювання до вчинення злочину в абсолютній більшості випадків не підпорядковане меті викриття схиленої особи. Що ж стосується першої частини, то дослідник, на превеликий жаль, не пояснює, що саме він мав на увазі.

Деякі вчені взагалі вказують на те, що провокація не може являти собою підбурювання до злочину в силу відсутності єдності умислу між провокатором та спровокованою особою³. Окремі з них йдуть навіть далі у своїх міркуваннях, вказуючи, що з огляду на це провокація наразі не є кримінально караною⁴. Вище ми вже говорили про те, що спільність умислу не є обов'язковою ознакою співучасті у злочині. Стосовно тверджень про відсутність відповідальності провокації, то вони, схоже, засновані на недооцінці значення ін-

уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. С. 573; Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 101; Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 149; Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 128; Яни П. С. Незаконный оборот наркотиков: пособничество в приобретении или сбыт? *Уголов. право.* 2005. №5. С. 137.

¹ Див.: Иванов В. Провокация или правомерная деятельность? *Уголов. право.* М. : Интел-Синтез, 2001, №3. С. 17; Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 229; Його ж. Подстрекатель преступления. *Государство и право.* 2002. №11. С. 127.

² Кокунов А. И. Понятие и уголовно-правовое значение провокации. *Альм. соврем. науки и образования.* 2015. №10. С. 75.

³ Див.: Радачинский С. Юридическая природа провокации преступления. *Уголов. право.* 2008. №1. С. 62; Мастерков А. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты провокационной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Владивосток, 2000. С. 9; Тищенко А. В. Разграничение провокации преступления от института соучастия. *Бизнес в законе.* 2014. №5. С. 90; Дударенко В. В. Соотношение провокации преступления и соучастия в преступлении. *Вестн. Томск. гос. ун-та.* 2015. №398. С. 156; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 427.

⁴ Див.: Кугушева С. В. Провокация преступления: проблемы уголовно-правовой квалификации. *Рос. следователь.* М. : Юрист, 2005, №10. С. 26.

ституту співучасті для криміналізації окремих форм злочинної поведінки.

В. В. Дударенко вказує, що роль провокатора відрізняється від ролі кожного зі співучасників більш широким колом вчинюваних дій: провокатор є і підбурювачем, і пособником, і організатором, оскільки вся його діяльність спрямована на те, щоб і схилити, і посприяти, і організувати, тобто на те, щоб було за що покарати спровоковану особу¹.

Врешті-решт, Н. В. Артеменко та А. М. Мінькова пропонують вивести провокатора за межі інституту співучасті, створивши відповідний злочин *sui generis*². На необхідності створення самостійного складу злочину, який би передбачав відповідальність за провокацію злочину, наголошують і деякі вчені, які вважають, що наразі провокація злочину не становить співучасті у ньому³.

У КК України про провокацію згадується у чотирьох статтях (258, 370, 443 та 444), але у трьох з них провокація відзначена як мета вчинення злочину і лише у ст. 370 КК – як діяння – провокація підкупу. Вказана норма, на нашу думку, становить злочин *sui generis* і тому не охоплюється регулюванням інституту співучасті.

Видається, що жодних обґрунтованих доводів щодо необхідності виокремлення провокатора як окремого виду співучасника в юридичній науці надано не було. Всі існуючі підходи щодо такої фігури можна умовно поділити на дві групи: 1) провокатор злочину є підбурювачем, а інколи й організатором; 2) провокація злочину не становить співучасті у ньому та має утворювати самостійний склад злочину. За першого підходу діяльність провокатора вже криміналізована в межах існуючих видів співучасників, за другого – провокатор взагалі не є і не має бути видом співучасника. Як ба-

¹ Дударенко В. В. Соотношение провокации преступления и соучастия в преступлении. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2015. №398. С. 156.

² Артеменко Н. В., Мінькова А. М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора и инициатора преступления в уголовном праве РФ. *Журнал рос. права*. 2004. №11. С. 53.

³ Див.: Дударенко В. В. Соотношение провокации преступления и соучастия в преступлении. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2015. №398. С. 156; Тищенко А. В. Разграничение провокации преступления от института соучастия. *Бизнес в законе*. 2014. №5. С. 90.

чимо, яку б позицію не займали дослідники, розширення субінституту видів співучасників не вимагається.

Ми, однак, не заперечуємо існування певних проблем з правовою оцінкою провокації злочину, які існують у межах інституту співучасті. Такі проблеми пов'язані насамперед з кримінальною відповідальністю провокатора, а отже, будуть розглянуті нами у підрозд. 4.2 розд. 4 монографії.

Керівник. У наукових публікаціях зустрічаються пропозиції відокремлення керівника від організатора у самостійний вид співучасника¹. Станом на сьогодні роллю організатора охоплюються у тому числі і такі види діянь, як керівництво підготовкою чи вчиненням злочину, а також керівництво організованою групою чи злочинною організацією.

Слід зазначити, що чинний КК у низці статей Особливої частини згадує про керівника. Вказане, зокрема, характерне для заохочувальних норм Особливої частини КК, які встановлюють спеціальні підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення окремих злочинів. Про керівника, зокрема, йдеться у ч. 5 ст. 110², ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵ КК. І коли в першому з названих випадків можна віднайти хоча б якесь пояснення виокремлення такої фігури: очевидний намір законодавця вивести певну частину діянь організатора злочину – керівництво організованою групою – за дужки, виключивши тим самим можливість застосування пільгового звільнення від кримінальної відповідальності у разі вчинення таких дій, то в останніх трьох ідеться про пряме протиставлення керівника організатору. Вживання словосполучення «крім організатора і (або) керівника» відповідного об'єднання (злочинної організації, або терористичної групи (організації))² явно наптовхує на думку, що законодавець виводить діяльність з керівництва такого роду об'єднаннями за межі організаторства. Утім, хоча такий підхід навряд чи можна визнати вдалим та несуперечливим, він не завдає шкоди системності інституту співучасті, оскільки всі випадки появи «керівника» у тексті

¹ Див.: Заблоцкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 96.

² Ця «новела» буде піддана окремому розгляду в подальшому дослідженні.

Особливої частини КК пов'язані з вчиненням злочинів *sui generis*, які, як вказувалось вище, не належать до інституту співучасті.

Критично сприйняв введення до кримінального законодавства поняття керівника А. П. Козлов, вказуючи, що така фігура не може бути включена до переліку видів співучасників через те, що виокремлення керівника не відповідає класифікаційному критерію, використаному при поділі співучасників на види¹.

В. В. Качалов, аналізуючи чинну класифікацію співучасників на види, доходить висновку, що кримінально-правове поняття керівника включається в поняття організатора (в широкому сенсі), виступає його складовою частиною, а тому виділення поряд з виконавцем, організатором, підбурювачем і пособником як самостійного виду співучасників керівника злочину або злочинної групи або вживання понять «організатор» і «керівник» як взаємозамінних є з теоретичної та практичної точки зору некоректним².

А. А. Вознюк вказує, що, враховуючи той факт, що поняття керівника вже з'явилось у тексті кримінального закону, в науці запропоновано три можливі шляхи виправлення ситуації: 1) внесення уточнення до ч. 3 ст. 27 КК та визначення організатора і керівника як одного співучасника³; 2) виокремлення з ролі організатора функцій керівника та формування окремого виду співучасника з внесенням відповідних доповнень до тексту ст. 27 КК⁴; 3) заміни в КК в усіх

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 443.

² Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки.* 2015. №4–2. С. 175.

³ Див.: Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. С. 200–201; Її ж. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 377–378.

⁴ Див.: Столбовий В. П., Капітанчук С. А. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угруповань. *Наук. вісн. Львів. юрид. ін-ту МВС України.* Дод. 2 : Проблеми коментування Кримінального закону : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 2–3 квіт. 2004 р.). Львів : Львів. юрид. ін-т МВС України, 2004. №2 (2). С. 145; Кривошеїн П. К., Слесаренко В. М. Кваліфікація групових і повторних злочинів : навч. посіб. / МВС України, УАВС. Київ, 1993. С. 79.

випадках керівника на організатора, виключивши таким чином керівника з тексту закону¹.

Р. П. Заблоцький, будучи прихильником другого варіанта вирішення проблеми, вказує, що цілком очевидно, що організатор і керівник не завжди збігаються в одній особі. Так, особа, яка організувала стійке злочинне об'єднання, з певних причин (наприклад, хвороба, смерть, позбавлення волі тощо) може не брати участі у керівництві ним. На підставі цього дослідник доходить висновку про необхідність доповнення видів співучасників керівником (слід визнати, у тій самій частині статті КК, що визначає організатора). Вчений пропонує надати організатору і керівнику такі визначення: «Організатором визнається особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його виконанням, а також особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію. Керівником визнається особа, яка здійснювала управлінські та організаційно-розпорядчі функції щодо організованої групи або злочинної організації, спрямовані на досягнення цілей, поставлених перед організованою групою або злочинною організацією, як при вчиненні конкретних злочинів, так і в цілому при забезпеченні функціонування організованої групи або злочинної організації»².

Наведені Р. П. Заблоцьким аргументи є сумнівними. Перефразовуючи його ж аргументацію, особа, яка заздалегідь надала обіцянку придбати чи збути предмети, здобуті злочинним шляхом, далеко не завжди є тією ж особою, яка надала знаряддя вчинення злочину. А особа, яка схилила одного співучасника до вчинення злочину шляхом умовляння, не завжди є особою, яка схилила іншого за допомогою примусу. Проте навряд чи вказане означає необхідність перегляду понять пособника та підбурювача, та поділу їх на більш дрібні категорії в законі. Безумовно, можна говорити, що

¹ Див.: Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 163; Вознюк А. А. Додаткові види співучасників у теорії українського кримінального права. *Боротьба з орг. злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. №2. С. 79.

² Заблоцький Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009, Ч. 1. С. 96.

одна й та сама роль може мати внутрішню класифікацію способів її виконання співучасником, але це ще не є підставою для відокремлення одного або частини цих способів у самостійний вид співучасника, особливо, коли всі такі способи об'єднані єдиною об'єктивною функціональною спрямованістю. Стосовно запропонованих Р. П. Заблоцьким визначень, то слід лише відзначити їх екстравагантність та те, що вони роблять новими категоріями та поняттями, які здатні хіба що ускладнити і так непросте становище із законодавчим визначенням організатора.

На наш погляд, уся дискусія навколо виокремлення керівника у самостійний вид співучасника, як і інші висловлені пропозиції щодо вирішення питання про його самостійну «легалізацію» в законі, є змістовно порожніми, оскільки в дійсності не вирішують функціонального завдання субінституту видів співучасників. Зміна назви організатора на організатора чи керівника нічого не змінює з точки зору меж криміналізації поведінки. Відокремлення керівника від організатора у самостійний вид співучасника вимагає суттєвих пояснень щодо того, чим же роль, виконувана керівником, настільки якісно відмінна від організатора, що у випадку організації однією особою злочину, а в подальшому керівництвом його підготовкою та вчиненням вимагається оцінка таких дій, як виконання двох самостійних ролей співучасників та кваліфікація за двома різними частинами ст. 27 КК. Вчені, які рекомендують визнати керівника самостійним співучасником, не лише не надають відповіді на поставлене питання, а й взагалі не ставлять таке питання на заданому рівні теоретичного осмислення. Видається, що пропозиції щодо виокремлення керівника у самостійний вид співучасника перебувають у зародковому стані і перспектив їх розвитку у щось більше за заклики до ревізійнізму основ кримінального права не вбачається.

Посередник. У кримінально-правовій літературі висловлювалися різні позиції з приводу доповнення переліку видів співучасників таким видом, як посередник. О. О. Кваша зазначає, що посередництво у хабарництві є особливим різновидом співучасті у злочині, яке повною мірою не охоплюєть-

ся існуючими видами, передбаченими у ст. 27 КК¹. З тим, що посередництво у злочині частково виходить за рамки існуючих видів співучасників, погоджується і Т. Г. Цибулін, вказуючи, що така форма пособництва² вчиненню злочинів характерна не лише для корупційних злочинів, а й для злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, злочинів проти власності, злочинів у сфері підприємницької діяльності та інших³.

Узагальнене визначення посередництва у вчиненні злочину спробував надати А. М. Кугатов. Дослідник вважає, що ним охоплюється передача предмета, знарядь чи засобів вчинення злочину або інформації за дорученням особи, яка бере участь у вчиненні злочину, іншому співучаснику, а також третій особі, інше сприяння у досягненні та реалізації злочинної змови, яке може виявлятися у забезпеченні встановлення та здійснення контактів між особами, які беруть участь у вчиненні злочину, а також у представленні інтересів останніх у відносинах з іншими особами⁴.

В. П. Альохін⁵, Н. В. Артеменко та А. М. Мінькова виступають за доповнення переліку видів співучасників, закріплених у Загальній частині КК за рахунок посередника. Останні навіть пропонують варіант його нормативного визначення: «Посередником визнається особа, яка сприяє встановленню контакту між співучасниками, що діє за дорученням осіб, що беруть участь у злочині в їх інтересах у стосунках з іншими особами, а також передає предмет злочину, знаряддя та засо-

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 451–452; Її ж. Посередництво у хабарництві як особливий вид співучасті у злочині. *Держава і право*. 2011. Вип. 53. С. 497–498.

² Слід відзначити достатньо цікавий перехід у міркуваннях Т. Г. Цибуліна: посередництво не вписується у існуючі рамки видів співучасників, але дещо далі воно вже стає формою пособництва.

³ Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 104, 109.

⁴ Кугатов А. Н. Посредничество в совершении преступлений: уголовно-правовые аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кугатов Антон Николаевич. М., 2015. С. 8.

⁵ Алехин В. П. Соучастие в террористической деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2008. С. 8.

би злочину, повідомлення та іншу інформацію співучасникам і іншим особам»¹.

Інші вчені, зокрема Б. В. Волженкін, О. В. Бриліантов та В. Васюков висловлювались більш обережно, пропонуючи криміналізувати посередництво у, зокрема, даванні та одержанні хабара² на рівні Особливої частини КК через створення відповідного злочину *sui generis*³. Серед українських вчених цю позицію підтримала О. О. Кваша⁴.

Натомість Т. Г. Цибулін вказує на фрагментарність такого підходу, оскільки встановлення відповідальності за окремі види посередництва не забезпечуватиме системного кримінально-правового регулювання відповідної форми участі при вчиненні різних видів злочинів, відповідальність за які встановлена в Особливій частині КК⁵.

Слід зазначити, що у Російській Федерації, де посередництво в одержанні та даванні хабара було криміналізоване як окремий склад злочину в Особливій частині (ст. 291.1 КК Російської Федерації), таке законодавче рішення викликало хвилю критики серед науковців⁶. В. В. Качалов, зокрема, визнає, що у результаті доповнення КК Російської Федерації

¹ Артеменко Н. В., Минькова А. М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора и инициатора преступления в уголовном праве РФ. *Журнал рос. права*. 2004. № 11. С. 50–51.

² У законодавстві Російської Федерації не використовується поняття неправомірної вигоди, а використовується поняття хабара.

³ Волженкин Б. В. Служебные преступления. М., 2000. С. 246–248; Бриллиантов А. О правовой оценке роли посредника в преступлении. *Уголов. право*. 2006. № 5. С. 16; Васюков В. Понятия посредника и заказчика. *Законность*. М., 2006. № 12. С. 27.

⁴ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 449–450.

⁵ Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 103.

⁶ Див.: Ершов С. А. Пособничество – в Особенной части УК. *Законность*. 2012. № 11. С. 53; Гарбатович Д. Посредничество во взяточничестве: преобразованный вид пособничества. *Уголов. право*. 2011. № 5. С. 4–8; Борков В. Новая редакция норм об ответственности за взяточничество: проблемы применения. *Уголов. право*. 2011. № 4. С. 9–14; Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 443; Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки*. 2015. № 4–2. С. 175–176; Рарог А. И. Еще одно вторжение в институт соучастия. *Проблемы кодификации уголовного закона: история, современность, будущее (посвящается 200-летию проекта уложения 1813 года)* : материалы VIII Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 30–31 мая 2013 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. М. : Юридлит-информ, 2013. С. 195.

посередництвом у хабарництві як *delictum sui generis* ніякі нові дії посередника криміналізовані не були: всі названі форми посередницьких дій раніше оцінювалися як співучасть в даванні або одержанні хабара¹. Аналогічної думки дотримується і С. А. Єршов, вказуючи, що сприяння в досягненні або реалізації угоди між хабародавцем і (або) хабароодержувачем, а тим більше обіцянка або пропозиція посередництва є сутнісною функцією пособника. На думку вченого, зведення посередницьких дій, які фактично є пособницькими, в ранг виконавства не має під собою жодних підстав. Особливо помітним це стає з урахуванням того, що інші подібні дії, наприклад посередництво у злочинах, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, кваліфікуються як співучасть у злочині².

Пленум Верховного Суду України у п. 11 постанови «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 роз'яснив, що «Дії особи, яка сприяла у вчиненні злочину тому, хто дав чи одержав хабар, або організувала цей злочин, або підбурила до його вчинення, належить кваліфікувати як співучасть у даванні чи одержанні хабара. При цьому питання про кваліфікацію дій співучасника потрібно вирішувати з урахуванням спрямованості його умислу, виходячи з того, в чиїх інтересах, на чий стороні і за чією ініціативою – того, хто дав, чи того, хто одержав хабар, – він діяв»³. Позицію про кваліфікацію дій посередника у даванні або одержанні неправомірної вигоди як організатора, підбурювача або пособника підтримують В. І. Борисов та інші українські вчені⁴. В. В. Качалов вказує, що посередництво

¹ Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки.* 2015. № 4–2. С. 175.

² Єршов С. А. Пособничество – в Особенной части УК. *Законность.* 2012. № 11. С. 53.

³ Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 5. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 172.

⁴ Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності за новим Кримінальним кодексом України. *Збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного семінару* (11–12 трав. 2001 р.). Харків, 2003. С. 37–39; Грудзур О. Посередництво в хабарництві: кримінально-правовий аспект. *Підприємництво, госп-во і право.* 2007. № 2. С. 31–46; Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 104.

може повністю охоплюватися поняттями вже існуючих видів співучасників, перш за все пособником, оскільки до способів вчинення діяння останнього віднесено «усунення перешкод», яке розуміється максимально широко і в теорії кримінального права, і в правозастосовній практиці. До усунення перешкод, на погляд вченого, можна віднести будь-яку діяльність, яка полегшує вчинення злочину, головне, щоб вона перебувала в причинному зв'язку із загальним злочинним результатом. В окремих же випадках, наприклад при пропозиції посередництва, такі дії можна оцінювати як підбурювання. Якщо ж посередник сам організовує одержання або надання неправомірної вигоди, то він фактично виступає організатором злочину¹.

Д. Г. Михайленко заперечує можливість визнання посередника виконавцем, організатором або підбурювачем у наданні чи одержанні неправомірної вигоди, наголошуючи на його статусі як пособника². Ця ж позиція підтримана й іншими дослідниками³. Вказані вчені, проте, обмежуються аналізом приватного випадку посередництва – посередництва в одержанні або наданні неправомірної вигоди, не проводячи аналіз функціональної належності посередника стосовно інших злочинів.

Пропозицію щодо кримінально-правової оцінки дій посередника у будь-якому злочині спробував надати А. А. Вознюк, який дійшов висновку про необхідність кваліфікації посередництва, залежно від обставин кримінального провадження, як пособництва чи виконавства (співвиконавства)⁴.

¹ Див.: Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки.* 2015. №4–2. С. 176.

² Михайленко Д. Г. Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. С. 172; Жаровська І. М., Моршнев Є. І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації): [навч. посіб.]. Львів : ПП Лукашук В. С., 2008. С. 56.

³ Краснопеєва Е. Квалификация посредничества и соучастия во взяточничестве. *Законность.* 2002. №2. С. 36.

⁴ Вознюк А. А. Додаткові види співучасників у теорії українського кримінального права. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2014. №2. С. 80; Його ж. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 83.

Декілька варіантів вирішення проблеми криміналізації посередництва в учиненні злочину пропонує В. Клименко. Першим з них вчений вважає визнання посередництва сприяттям вчиненню злочину шляхом усунення перешкод з розкриттям його змісту у постанові Пленуму Верховного Суду або наданням тлумачення у примітці до ст. 27 КК. Другим є доповнення поняття пособництва після слів «усуненням перешкод» словами «або іншим чином», виклавши цю фразу в такій редакції: «Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод або іншим чином сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками...». Третім варіантом, запропонованим В. Клименко, є доповнення наведеного у ст. 27 КК переліку співучасників поняттям посередника. При цьому найбільш прийнятним вчений вважає другий варіант, оскільки він надасть можливість криміналізувати й інші види пособництва у злочині, не охоплені чинним законодавством¹. У цілому таку пропозицію слід підтримати, хоча вона й несе певні ризики надмірно широкого тлумачення пособництва у правозастосовній діяльності, про що ми вже вказували у публікаціях².

Перспективи розширення поняття пособництва, в тому числі й за рахунок включення в нього випадків посередництва, будуть розглянуті нами у подальшому дослідженні³. Наразі слід констатувати лише той факт, що виокремлення посередника як самостійного виду співучасника при дотриманні єдиного класифікаційного критерію їх поділу на види не є практично можливим. Функції такої особи будуть постійно перетинатися з однією або декількома з вже існуючих чотирьох ролей.

Замовник. У кримінально-правовій літературі висловлювалися пропозиції щодо розширення переліку видів співучасників за рахунок включення до нього замовника⁴.

¹ Клименко В. Посередництво як форма співучасті у вчиненні злочину (питання криміналізації). *Підприємництво, госп-во і право*. 2005. № 10. С. 131.

² Орловський Р. С. До питання вдосконалення законодавчого визначення пособника. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. Вип. 39. С. 135–136.

³ Детальніше див. с. 262–264 монографії.

⁴ Див.: Снідевич В. Співучасть в умисному вбивстві, вчиненому на замовлення. *Право України*. 2009. № 7. С. 157; Терещук Я. А. Заказчик как новый вид соучастника.

Питання про замовника як фігуру у вчиненому злочині постає у зв'язку з існуванням двох статей Особливої частини КК, які як кваліфікуюча ознака передбачають вчинення злочину на замовлення: умисного вбивства (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК) та умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК). З наданих Пленумом Верховного Суду України у п. 15 постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 роз'яснень випливає, що під замовником слід розуміти особу, яка доручила позбавлення життя (а щодо злочину, передбаченого ст. 121 КК, – заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. – Р. О.) іншому суб'єкту (виконавцю). При цьому в абз. 5 цього ж пункту вказується, що замовник умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором злочину (якщо тільки він не є його співвиконавцем), а його дії належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27 та п. 11 ч. 2 ст. 115 КК. Дії ж замовника умисного вбивства, який одночасно був і співвиконавцем цього злочину, кваліфікуються за пп. 11 і 12 ч. 2 ст. 115 КК¹.

Молодежь. Образование. Общество : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Иркутск, 2 мая 2017 г.). URL: <https://posidpo.ru/tereshhuk-ya-a-zakazchik-kak-novyy-vid-sou/> (дата звернення: 01.02.2019); Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ : [б. в.], 2004. С. 12; Її ж. Межі кримінальної відповідальності : монографія. Івано-Франківськ : ЗАТ «Надвір'ян. друкарня», 2009. С. 276; Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. С. 187; Шульга А. О. Ініціатор вбивства на замовлення: кримінально-правова та криміналістична характеристика. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*: зб. наук. ст. Донецьк : ДІВС при ДНУ, 2002. № 1. С. 200–201; Алексеев С. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления, совершаемые в группе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Тамбов, 2006. С. 151; Соловій Я. І. Оцінка законодавчого визначення інституту співучасті з позицій теорії. *Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)* : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. С. 126.

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 № 2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 182.

Таким чином, Пленум Верховного Суду України визнає, що замовник не становить ніякого самостійного виду співучасника і не може бути виділений на підставі того самого класифікаційного критерію, тієї ж функціональної ознаки, на підставі якої виокремлюються виконавець, організатор, підбурювач та пособник. Замовник, по суті, може виконувати роль будь-якого співучасника при спільно вчиненому злочині, і спроби виокремити його як самостійний вид співучасника засновані на порушенні правил логічного поділу понять, на використанні (змішуванні) декількох класифікаційних критеріїв при розподілі обсягу цілого на частини. Зрозуміло, що виходячи з цих міркувань виокремлення замовника у самостійний вид співучасника є не лише недоцільним, а й згубним для системності субінституту видів співучасників.

Викладене, однак, само по собі не знімає дискусії про те, яку функціональну роль може виконувати замовник. Так, П. П. Пилипчук і М. І. Мельник вважають, що крім окреслених у вищевказаній постанові Пленуму ролей організатора, підбурювача та співвиконавця, замовник може визнаватися пособником за умови, що ініціатива вчинення вбивства виходить від виконавця¹. В. В. Васюков вказує, що замовник є підбурювачем або організатором². О. В. Ус розглядає замовлення як спеціальний вид підбурювання, а якщо замовник не обмежився підбурювальницькими функціями, а й організував вчинення злочину, то він визнається замовником-організатором³. Повністю погоджується з висловленою Пленумом Верховного Суду України про кваліфікацію таких дій як організаторства, підбурювання чи співвиконавства А. А. Вознюк⁴.

¹ Пилипчук П., Мельник М. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення. *Право України*. 1999. №2. С. 32.

² Васюков В. Поняття посередника и заказчика. *Законность*. М., 2006. №12. С. 28.

³ Ус О. В. Деякі питання відповідальності за умисне вбивство, вчинене на замовлення. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 квіт. 2006 р. Львів, 2006. Ч. 2. С. 227; Її ж. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 172.

⁴ Вознюк А. А. Додаткові види співучасників у теорії українського кримінального права. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. №2. С. 80; Його ж. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 80.

Ми вважаємо, що не будучи якимось окремих видом співучасника, замовник може виконувати будь-яку роль або навіть декілька. Взятє відокремлене від усієї іншої діяльності замовлення вчинення злочину утворює підбурювання; виконання ж на додаток до цього інших функцій може утворювати виконання ролі будь-якого співучасника, що має одержати самостійну кваліфікацію.

Інколи у науковій літературі можна побачити й пропозиції виділення таких співучасників, як лідер¹, функціонер², а також активних учасників, другорядних учасників та співучасників злочинної організації³.

На наш погляд, будь-які пропозиції розширення переліку видів співучасників за рахунок включення до нього вказаних осіб не містять під собою ані теоретичного обґрунтування, ані практичної потреби і зумовлені гонитвою за науковою «новизною» серед дослідників. Інколи такі пропозиції взагалі нагадують волюнтаристські спроби переглянути історично виправдані та добре теоретично опрацьовані положення про поділ співучасників на чотири види, відображені в законі. Провальність та безуспішність спроб виокремлення нових видів співучасників пояснюється тим, що вчені здебільшого ігнорують функціональне призначення цього субінституту – обґрунтувати і закріпити підставу притягнення до відповідальності осіб, які безпосередньо не виконували об'єктивну сторону злочину. Натомість дослідники вдаються до абсолютно безглузкого спору про необхідність подрібнення існуючих видів співучасників, виокремлення з них певних частин діянь і формування на цій підставі самостійних нових видів. Такий підхід демонструє лише перекладання елементів цілого з одного «кошика» до

¹ Див.: Чаплинський К. Поняття лідера організованого злочинного угруповання. *Право України*. №7. 2002. С. 54; Жаровська Г. П. Проблема лідерства в злочинних групах. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту*. Чернівці : Рута, 2002. Вип. 161 : Правознавство. С. 118. Вчена, проте, вказує, що лідер може співвідноситись з будь-яким видом співучасника – він може виступати у ролі організатора, підбурювача чи пособника.

² Див.: Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. С. 187.

³ Див.: Вознюк А. А. Додаткові види співучасників у теорії українського кримінального права. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. №2. С. 80–81.

іншого. При цьому сам обсяг цілого залишається незмінним. Стверджуємо, що жодна з досліджених нами пропозицій щодо додавання «нових» видів співучасників не здатна призвести у разі її реалізації до криміналізації як співучасті у злочині якоїсь принципово нової поведінки, яка б не становила виконання тієї чи іншої ролі співучасника вже зараз. З огляду на це вважаємо будь-які спроби розширити існуючий перелік із чотирьох видів співучасників марними та задалегідь приреченими на провал.

Викладене, однак, зовсім не означає, що текстуальне вираження визначень видів співучасників, закріплене у тексті ст. 27 КК, є ідеальним, несуперечливим та позбавленим неточностей і місць взаємного «перетинання» між окремими видами. Так само ми не стверджуємо, що нині існуючі визначення володіють достатньо повною, щоб відобразити всі в дійсності значимі види об'єктивних зв'язків: організації та керівництва, схилення та сприяння. Проте визначення та вирішення цих проблем має бути здійснене в межах виокремлення вже існуючих чотирьох видів співучасників: виконавця, організатора, підбурювача та пособника.

Питання точності, взаємоузгодженості та несуперечливості норм субінституту видів співучасників та їх відображення у тексті КК. М. І. Панов дуже влучно вказує, що «системний підхід у кримінальному праві в семантичному аспекті неодмінно пов'язаний із тим, що терміни (слова і словосполучення), які застосовуються у кримінальному законі, повинні вирізнятися однозначністю, семантичною жорсткістю, точно відповідати тим поняттям, котрі вони призначені визначати. Ці терміни мають бути чіткими, з однаково визначеним змістом. Важливо досягти єдності термінології та не застосовувати різні терміни щодо одних і тих самих (тотожних) понять, і, навпаки, не визначати одним і тим самим терміном різні за змістом і обсягом поняття. Порушення цієї вимоги у законотворенні, безумовно, суперечить принципу системності й завжди буде означати погіршення якості закону»¹.

¹ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 239; Його ж. Точність

Вказане означає, що з точки зору системності при побудові та текстуальному вираженні кримінально-правових норм та інститутів необхідно забезпечити правильне й несуперечливе визначення та розташування понять і категорій. Елементи системи не можуть і не мають допускати виходу за змістовне наповнення усїєї системи, недопустимою є також наявність місць перехрещення між класифікаційними класами одного й того ж порядку. Межі між поняттями мають бути конкретними та очевидними, що виключатиме ризики різнотлумачень та «підпадання» одного явища до двох або більше категорій одночасно. Тільки за такого підходу можна забезпечити ефективну функціональну взаємодію між елементами системи.

Норми субінституту видів співучасників сформульовані у вигляді визначень. Це, проте, зовсім не означає, що вказані приписи позбавлені нормативного характеру. Особливість вказаного субінституту полягає у тому, що правила поведінки, кримінально-правові заборони на певні її типи, найбільш ефективно може бути виражено із застосуванням лінгвістичного прийому формування дефініції, терміна. Як і до будь-якого іншого терміна у праві, до визначень видів співучасників пред'являється низка вимог, спрямованих на забезпечення максимальної точності, зрозумілості їх змісту, адекватного відображення реальної дійсності та несуперечливості. До таких вимог, зокрема, належать: 1) точне і небагатозначне відображення змісту правового поняття; неприпустимість використання неясних, розпливчастих і нечітко сформульованих термінів; 2) вживання термінів в їх загальновідомому значенні; 3) доступність розуміння термінів; 4) відмова від вживання анахронізмів та слів і словосполучень, що не використовуються активно у літературній мові; 5) відмова від канцеляризмів, словесних штампів; 6) стій-

правових норм як необхідна умова якості правотворення. *Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання* : тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф., м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р. Харків, 2015. С. 14; Його ж. *Якість закона об уголовной ответственности и проблема точности правовых норм. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби із злочинністю* : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. Харків : Право, 2009. С. 40.

кість, стабільність у вживанні юридичної термінології; 7) милозвучність і стилістична правильність юридичних термінів; 8) максимальна стислість формулювання термінів; 9) відмова від надмірного вживання термінів-абревіатур і скорочень; 10) використання однокоренових найменувань для подібних за змістом правових понять¹.

Аналіз нормативних приписів, присвячених регулюванню субінституту видів співучасників у КК, дозволяє дійти висновку про наявність низки логічних суперечностей та неточностей, які не відображають правильні внутрішньосистемні зв'язки між нормами у межах інституту співучасті та зовнішньосистемні зв'язки з іншими інститутами кримінального права.

Виконавець. Однією з перших, широко обговорюваних у науці, але так і не вирішених на рівні кримінального закону проблем зі змістом та обсягом норм, які визначають види співучасників, є проблема з визначенням виконавця. Наведене у ч. 2 ст. 27 КК видове визначення виконавця не дозволяє з очевидністю визначити його місце у структурі інституту співучасті (а на думку окремих вчених – і поза ним). Вказана суперечність пов'язана з вкрай невдалим формулюванням законодавцем дефініції виконавця, яке допускає порушення зв'язків логічного співвідношення між категорією та поняттям, що до неї входить, як цілого і частини, та зумовило «випадання» певної частини за межі обсягу цілого.

Відповідно до ч. 2 ст. 27 КК виконавцем (співвиконавцем) визнається особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК. Частина 1 зазначеної статті надає визначення співучасників через формулювання їх вичерпного переліку, до якого включає, зокрема, і виконавця. З вищевказаного визначення вбачається системний зв'язок норми про визначення виконавця з загальним визначенням співучасті у злочині, наведеним у ст. 26 КК: виконавцем є лише та особа, яка вчинила вказані дії *у співучасті* з іншими суб'єктами злочину.

¹ Язык закона / под ред. А. С. Пиголкина. М. : Юрид. лит-ра, 1990. С. 107–112.

Визначення співучасті, як нами було встановлено в попередньому розділі, окреслюючи рамки відповідного інституту, включає до своїх об'єктивних ознак спільну діяльність декількох *суб'єктів злочину*. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Частина 2 цієї ж статті містить визначення спеціального суб'єкта злочину, яким є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Детальний аналіз норм КК дозволяє побачити, що необхідна для нашого дослідження термінологія стосовно суб'єктного складу, яка у ньому представлена, являє собою багаторівневу систему (складну класифікацію) та виглядає таким чином. На вершині цієї системи постає найбільш широке родове поняття особи, до якої можуть застосовуватись заходи кримінально-правового характеру (в тому числі і кримінальна відповідальність), яке складається з понять юридичної та фізичної особи як видових понять. У свою чергу, родові поняття фізичної особи є родовим для понять нижчого рівня і включає в себе два елементи: суб'єкт злочину та особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК, але не є суб'єктом через неосудність, не досягнення віку кримінальної відповідальності, або, в окремих випадках, відсутність ознаки спеціального суб'єкта злочину. Категорія суб'єкта, у свою чергу, може бути класифікована за декількома критеріями (які не є предметом цього дослідження), в тому числі за своїми якісними ознаками – на загального та спеціального, а залежно від кількісної ознаки – на суб'єкта, що вчинив злочин одноособово, та співучасника. Отже, співучасники поділяються на добре нам відомі чотири елементи.

З наведеної структури, здавалось б, очевидно, що виконавець є піделементом елементу суб'єкта злочину, та визначення виконавця співвідноситься з визначенням суб'єкта злочину як частина частини з цілим. Саме у такому логічному підпорядкуванні виконавець розглядається більшістю

вчених¹. Безумовно, виконавець будь-якого злочину, вчиненого у співучасті, є суб'єктом злочину. Втім, крім ознак суб'єкта злочину, виконавець наділений додатковими, тільки йому притаманними ознаками, які характеризують виконану ним роль (функцію) при вчиненні злочину у співучасті².

Однак ситуація ускладнюється вказівкою у ч. 2 ст. 27 КК на те, що виконавцем, серед іншого, є також особа, яка

¹ Див.: Орловський Р. С. Про співвідношення понять «суб'єкт злочину» та «виконавець злочину». *Право і суспільство*. 2014. №2. С. 169; Його ж. Виконавець як вид співучасника у злочині. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 2., вип. 4. С. 182; Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 104; Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев: Наук. думка, 1969. С. 135; Цвиренко О. Л. Исполнитель преступления как вид соучастника по уголовному праву Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ин-т государства и права Тюмен. гос. ун-т. Тюмень, 2005. С. 87–88; Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. С. 107; Уголовное право России. Общая часть: учебник / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. М.: Юристъ, 1996. С. 260; Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2: Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности: монография. Свердловск: Урал. рабочий, 1962. С. 13; Його ж. Соучастие в преступлении. Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1999. С. 96–97; Корнеева А. В. Теоретические основы квалификации преступлений: учеб. пособие. М.: ТК Велби, Проспект, 2008. С. 111; Назаренко Г. В. Квалификация особых случаев соучастия: Соучастие и невменяемость. *Правоведение*. 1995. №3. С. 95; Рыжов Р. С. Уголовная ответственность соучастников преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Акад. права и упр. М-ва юстиции России. Рязань, 2003. С. 105; Хакимов И. Х. Правовые вопросы соучастия в хищении социалистического имущества / АН УзССР, Ин-т философии и права. Ташкент: Фан, 1975. С. 127; Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 233 с.; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність: монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 335; Митрофанов І. І., Притула А. М. Співучасть у злочині: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2012. С. 49; Харко Д. М. Теорії правової природи співучасті та визначення ролі виконавця злочину. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2012. №2. С. 323; Його ж. Виконавець злочину: кримінально-правова характеристика та відповідальність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. С. 7–8, 10; Шеслер А. В. Исполнитель преступления. *Lex Russica*. 2016. №11 (120). С. 75; Жаровська Г. П. Кримінально-правова характеристика співучасників злочину. *Ерліхів. зб.* Вип. 3: наук. доп. та повідомл. [всеукр. наук. конф. «Сутність, цілі та засоби права»]. Чернівці: Рута, 2002. С. 169; Пудовочкин Ю. Е. Судебная практика квалификации преступлений, совершенных в соучастии. *Всерос. криминал. журн.* 2011. №2. С. 6–7; Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. №2. С. 261; Луцьков Д. А. Место и название института посредственного причинения вреда требуют уточнения. *Рос. юрид. журн.* 2011. №5. С. 113.

² Орловський Р. С. Про співвідношення понять «суб'єкт злочину» та «виконавець злочину». *Право і суспільство*. 2014. №2. С. 168.

вчинила злочин шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене. Така ситуація в теорії кримінального права одержала назву посереднього¹, або опосередкованого² виконавства. Як ми вже зазначали, надане у ст. 18 КК визначення суб'єкта про факт можливості визнання ним того, хто використав інших для вчинення злочину, замовчує. Таким чином, поняття виконавця в певній частині виходить за межі категорії вищого, родового порядку – суб'єкта злочину.

Вказане дало підстави окремим науковцям говорити про можливість існування виконавця як самостійної фігури, як власне аналога суб'єкта, що одноособово вчинив злочин. Так, А. П. Козлов вважає цілком правомірним визнавати виконавцем і особу, яка вчинила злочин одноособово, пропонуючи вивести поняття виконавця за межі інституту співучасті³. І. П. Малахов, вважаючи співучасть особливим видом індивідуальної злочинної діяльності суб'єкта, виводить виконавця зі складу співучасників, аргументуючи це тим, що співучасник не вчиняє об'єктивної сторони складу злочину.

¹ Див.: Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1 : Понятие соучастия. Учен. тр. Свердлов. юрид. ин-та, Т. 3, Серия уголовного права. Свердловск : СЮИ, 1960. С. 75–76; Дидатов Ю. А. Соисполнительство в преступлении по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1998. С. 47–48; Галиакбаров Р. Р. Как квалифицировать убийства и изнасилования, совершенные групповым способом. *Рос. юстиция*. М. : Юрид. лит., 2000. № 10. С. 40; Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 139–140; Питецкий В. В. Виды исполнителя преступления. *Рос. юстиция*. 2009. № 5. С. 20; Гонтарь И. Посредственное исполнение: теория и проблемы судебной практики. *Уголов. право*. 2004. № 2. С. 18–20; Баранков Н. В. Посредственное исполнение преступления. *Ленинград. юрид. журн.* 2005. № 2. С. 146; Шеслер А. В. Исполнитель преступления. *Lex Russica*. 2016. № 11 (120). С. 73; Токшина Л. Р. Исполнитель преступления как основная фигура соучастия. *Вестн. Челябин. гос. ун-та*. 2011. № 4 (219). Право. Вып. 27. С. 57–58; Мельник М. Види співучасників за новим Кримінальним кодексом України. *Право України*. 2001. № 11. С. 69; Осокин Р., Курсаев А. Посредственное исполнение. *Уголов. право*. 2011. № 2. С. 64–68.

² Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 96; Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика). СПб. : Юрид. Центр Пресс, 2004. С. 207; Арутюнов А. Проблемы ответственности соучастников преступления. *Уголов. право*. М. : Интел-Синтез, 2001. № 3. С. 4; Слободяник Т. М. Співвиконавство як проста форма співучасті в злочині. *Віче*. № 24. 2009. С. 16.

³ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 104.

Останній міститься лише у діяннях виконавця¹. О. К. Гамкрелідзе підтримує позицію ототожнення виконавця злочину та суб'єкта, який вчиняє злочин одноособово, вважаючи, що виконавець злочину має місце не лише у співучасті, оскільки існує таке поняття, як «посередній виконавець» – особа, яка умисно спричинила злочинний результат шляхом використання іншої людини як «сліпе» знаряддя². Ці ж міркування підтримані і В. С. Комісаровим та І. А. Дубровіним³.

Коли такі твердження російських вчених зрозуміти певною мірою можливо, зважаючи на особливості законодавчого закріплення поняття виконавця у КК Російської Федерації, то сприйняття вказаної концепції окремими українськими вченими⁴, і що ще гірше, судовою практикою, логічному поясненню не піддається. Вказівка у нормативному приписі ч. 2 ст. 27 КК на те, що виконавцем є лише така особа, яка *у співучасті* з іншими суб'єктами виконала об'єктивну сторону злочину, мало б зняти усі питання щодо системної належності. Вказаного, однак, не відбулось.

Так, у п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2 міститься таке положення: «При вирішенні питання про кваліфікацію злочину, вчиненого дорослою особою із залученням неповнолітніх осіб, які внаслідок свого віку (ст. 22 КК) чи неосудності (ст. 19 КК) не є його суб'єктами, треба мати на увазі, що таке спільне вчинення злочину *не утворює співучасті*. У зазначених випадках відповідно до

¹ Малахов И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / ВИЮН. М., 1960. С. 14.

² Гамкрелидзе О. К. Соисполнительство и посредственное исполнительство преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Тбилиси : ТГУ, 1973. С. 6–7.

³ Комиссаров В., Дубровин И. Проблемы ответственности соисполнителей за совместные преступные действия и их вредные последствия. *Уголов. право*. 2003. № 1. С. 28.

⁴ Див.: Лизогуб Я. Поняття «виконавець злочину» в новому кримінальному законодавстві. *Вісн. прокуратури*. 2003. № 3. С. 49.

ч. 2 ст. 27 КК доросла особа розглядається як виконавець злочину, і її дії кваліфікуються за статтями КК, якими передбачено відповідальність за цей злочин і за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»¹. Таке роз'яснення є надзвичайно сумнівним. Правильно констатуючи факт відсутності співучасті при спільному вчиненні злочину суб'єктом та несуб'єктом, уже у наступному ж реченні Пленум доходить абсолютно протилежного та парадоксального висновку – співучасті немає, а співучасник (виконавець) – є. Таке недбале використання поняття виконавця вищою судовою інстанцією, поза будь-яким сумнівом, сприяє поширенню неправильного використання термінів у судовій практиці. Сліпе та позбавлене критичного осмислення копіювання очевидної помилки, допущеної Пленумом Верховного Суду України, часто здійснюється вченими при коментуванні положень КК² та написанні підручників для студентів³.

Вважаючи, що жодні підстави тлумачити поняття виконавця поза межами відповідного виду співучасника у чинному законодавстві відсутні, ми, утім, визнаємо порочність існуючого його визначення. Річ у тім, що жодне положення чинного кримінального закону, крім ч. 2 ст. 27 КК, не дає необхідної і виразної підстави визнавати суб'єктом злочину

¹ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 27.02.2004 №2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 243.

² Див.: Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]. С. 610; Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України, Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за заг. ред. В. Я. Тація [та ін.]. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина. С. 97.

³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 233; Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 395.

особу, яка вчинила злочин не власноручно, а використовуючи як своєрідне знаряддя інших осіб, що, відповідно до закону, не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Приписи ч. 5 ст. 41 КК стосовно цього слід визнати недостатніми через їх казуїстичність та змістовну обмеженість: вони, по суті, обґрунтовують відповідальність тільки такого посереднього заподіювача, який віддав незаконний наказ або розпорядження, залишаючи поза межами уваги значну кількість інших варіантів використання особи для вчинення злочину. Така ситуація, у свою чергу, призвела до необхідності застосування певної аналогії Загальної частини КК, за якої при обґрунтуванні відповідальності посереднього заподіювача, правозастосовувачі змушені звертатися до положень ч. 2 ст. 27 КК за відсутності будь-якого іншого ліпшого нормативного припису у законі. Саме це, схоже, відбулось і у розглянутій вище постанові Пленуму Верховного Суду України, де Пленум просто змушений шукати хоч якийсь формальне обґрунтування відповідальності за злочини, вчинені «руками» несуб'єкта.

Зрозуміло, що таку ситуацію не можна визнати задовільною. Понятійний апарат правознавства, як зазначає М. І. Панов, являє собою не тільки цілісне, але і системне логіко-юридичне утворення, в якому всі поняття (категорії) перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності, у відносинах і координації, і субординації¹. Вважаємо, що рішення вищевказаної проблеми полягає у перегляді понять суб'єкта злочину та виконавця. І хоча розгляд проблем суб'єкта злочину дещо виходить за межі цього дослідження, вважаємо, що без внесення відповідних змін до ст. 18 КК забезпечення внутрішньої єдності та узгодженості інституційних норм про співучасть не є можливим. Частина теперішнього визначення виконавця, яка стосується використання осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності, при вчиненні злочину має віднайти своє логічне відображення у ст. 18 КК. Отже, пропонуємо таку редакцію ч. 1 ст. 18 КК: «1. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка у віці, з якого відповід-

¹ Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства ; передм. В. П. Тихого ; упоряд.: Н. О. Гуторова, Ю. П. Дзюба. Київ : Ін Юре, 2010. С. 40.

но до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність, безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин». Відповідно вказані положення мають зникнути з тексту ч. 2 ст. 27 КК. Схожі за ідеєю, але текстуально відмінні пропозиції вже висловлювались в кримінально-правовій науці¹.

Проте цим, на наш погляд, зараз існуючі проблеми з нормативним приписом щодо поняття виконавця злочину не обмежуються. Оскільки виконавець є видом співучасника, він повинен бути наділений особливою ознакою, яка відмежовує його від інших видів (організатора, підбурювача, пособника)². Така ознака має віднайти своє безпосереднє відображення у інституційній нормі про виконавця. Схоже, що як таку ознаку законодавець обрав «вчинення злочину». З аналізу тексту частин 2–5 ст. 27 КК стає зрозумілим, що виконавцем є особа, яка *вчинила злочин*, тоді як інші співучасники *організують* його вчинення (ч. 3 ст. 27), *схиляють* до вчинення злочину (ч. 4 ст. 27) або *сприяють* його вчиненню (ч. 5 ст. 27). На перший погляд вказана ознака виглядає вдалою, оскільки вписується у класифікацію таким чином, щоб уникнути змістовних перетинань між елементами цілого.

Вказане, однак, здається правильним лише на перший погляд. Якщо стати на позицію, що виконавець у дійсності

¹ Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 340; Харко Д. М. Виконавець злочину: кримінально-правова характеристика та відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. С. 12–13; Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 98; Агапов П. В. Соучастие в преступлении. *Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научные мысли* / под ред. Н. А. Лопашенко. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. С. 417; Цвиренко О. Л. Исполнитель преступления как вид соучастника по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ин-т государства и права Тюмен. гос. ун-та Тюмень, 2005. С. 162–163; Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении. *Право и политика*. 2001. № 10. С. 66; Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 261; Луньков Д. А. Место и название института посредственного причинения вреда требуют уточнения. *Рос. юрид. журн.* 2011. № 5. С. 114–115.

² Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника у злочині. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 2, вип. 4. С. 182.

вчиняє злочин, а інші співучасники лише беруть участь у його вчиненні, то неодмінно з'являється низка проблем, які не мають свого логічного розв'язання. Так, тоді виходить, що організатор, організуючи *вчинення злочину* (ч. 3 ст. 27), організує лише діяльність виконавця. Хоча навіть і Пленум Верховного Суду України у абз. 2 п. 3 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 прямо вказує, що організація вчинення злочину (злочинів) може полягати, у тому числі, й у залученні співучасників усіх видів (виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів)¹. Аналогічно, ставши на позицію, що вчинення злочину характерно лише для виконавця, слід було б визнати, що підбурювачем може бути визнано лише того, хто схиляє виконавця, адже ч. 4 ст. 27 прямо визначає, що підбурювачем є особа, яка схилила іншого співучасника *до вчинення злочину*. Таким же чином аналіз ч. 5 ст. 27 КК дозволяє дійти висновку, що й пособником потрібно було б визнати лише такого співучасника, який сприяє виконавцю.

Очевидно, що вищезазначене навряд чи може бути визнане правильним, оскільки буквально нівелює все вчення про співучасть і його кропіткий історичний розвиток протягом двох останніх сторіч. Злочин вчиняється всіма співучасниками і є продуктом їх спільних зусиль. Розмежування співучасників по лінії «вчинення злочину» (виконавець)/«участь у вчиненні злочину» (організатор, підбурювач та пособник) слід визнати хибним. Так, ще П. І. Гришаєв та Г. А. Кригер писали, що не можна вважати, що тільки виконавець вчиняє злочин – злочин вчиняють всі співучасники². Правильно стосовно цього вказує В. Г. Усов: усі співучасники

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 327.

² Гришаєв П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 136.

вчиняють злочин, тільки певні з них вчиняють його безпосередньо, тоді як інші – опосередковано¹.

Логічно було б уявити, що якщо не «вчинення злочину», то якась інша відмежувальна ознака виконавця від інших видів співучасників мала б знайти своє відображення в інституційній нормі про цей вид співучасника. Однак цього не сталося. Вважаємо, що існуючий зараз нормативний припис про виконавця не містить у собі такої розмежувальної ознаки.

Однак віднайти її та відобразити у тексті кримінального закону насправді не становить жодних складнощів. Така ознака вже давно відома і є складовою інституційної норми про співучасть, про що свідчить той факт, що і в юридичній науці, і в правозастосовній практиці існує повний консенсус щодо розуміння того, чим саме виконавець відмінний від інших співучасників. Вчені одностайно стверджують, що виконавець відрізняється від інших співучасників тим, що саме він виконує об'єктивну сторону злочину². При тлумаченні ч. 2 ст. 27 КК між безпосереднім або опосередкованим вчиненням злочину, передбаченого цим Кодексом, та виконан-

¹ Усов В. Г. Понятие и ответственность исполнителя преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. права и упр. Федер. службы исполнения наказаний. Рязань, 2007. С. 60.

² Див.: Прохоров В. С. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1962. С. 11; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 77; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Изд-во Юрид. центр Пресс, 2001. С. 86; Усов В. Г. Понятие и ответственность исполнителя преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акад. права и упр. Федер. службы исполнения наказаний. Рязань, 2007. С. 70; Павлухин А. Н., Рыжов Р. С., Эриашвили Н. Д. Виды и ответственность соучастников преступления : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2007. С. 64; Мельник М. І. Співучасть у злочині. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. та допов. Київ : Юрид. думка, 2012. С. 99; Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие. Харьков, 1997. С. 46; Шеслер А. В. Исполнитель преступления. *Lex Russica*. 2016. № 11 (120). С. 71; Балеев С. А. К вопросу об определении исполнителя как вида соучастника преступления в уголовном праве. *Учен. зап. Казан. ун-та. Серия: Гуманитар. науки*. 2012. № 4. С. 182–183; Гриценко Е. Н. К вопросу о понятии соучастия в российской теории. Классификация соучастников преступления. *Международ. журн. гуманит. и естеств. наук*. 2017. № 3. С. 137; Козаченко И. Я. Системообразующие свойства исполнителя и проблемы совершенствования института соучастия. *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгресса уголов. права, 31 мая – 1 июня 2007 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. М. : Проспект, 2007. С. 195.

ням об'єктивної сторони ставиться знак рівності. Проте це не зовсім правильно з точки зору семантики. Виконання об'єктивної сторони злочину передбачає насамперед вчинення суспільно небезпечного діяння, описаного в диспозиції статті Особливої частини КК. На це справедливо звертає увагу І. А. Копйова¹. Категорія «вчинення злочину», порівняно з цим, є ширшою, оскільки нею охоплюються і діяння організатора, підбурювача та пособника. З огляду на це видається за доцільне прямо відобразити у нормативному приписі ч. 2 ст. 27 КК, що виконавцем є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину вчинила діяння (дію або бездіяльність), передбачене у статті Особливої частини КК.

Крім вищенаведеного, не викликає жодних дискусій у науці кримінального права та заперечень у судовій практиці й той факт, що виконавець може виконувати об'єктивну сторону злочину повністю або частково². Саме на цій під-

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 16.

² Див.: Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 137, 140; Иванов Н. Г. Модельный уголовный кодекс. Общая часть. Опус № 1 : монография / гл. ред.: Н. Д. Эриашвили. М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 2003. С. 119; Цвиренко О. Л. Исполнитель преступления как вид соучастника по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ин-т государства и права Тюмен. гос. ун-та. Тюмень, 2005. С. 9–10; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 41; Ван Ци. Виды соучастников по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1959. С. 11; Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография. Свердловск : Урал. рабочий, 1962. С. 52; Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1971. С. 26; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 113; Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 135; Дидатов Ю. А. Соисполнительство в преступлении по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1998. С. 119; Ковітіді О. Ф. Інститут співучасті у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. С. 14; Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 186; Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника у злочині. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2014. Т. 2, вип. 4. С. 183–184; Гриниха І. М. Регламентация відповідальності виконавця та співвиконавця злочину в післяреволюційний період розвитку вітчизняного кримінального законодавства. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : тези доп. на Всеукр. наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів 26 верес. 2008 р. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 53; Слободяник Т. М. Співвиконавство як проста форма співучасті в злочині. *Віче*. 2009. № 24. С. 15.

ставі у теорії та в кримінальному законі виокремлюється співвиконавець¹. Зазначене, однак, не знайшло свого відображення у положеннях ч. 2 ст. 27 КК. Вказівка на можливість співвиконавства у злочині не є достатньою, адже лише підкреслює той факт, що у злочині може бути декілька виконавців одночасно, не надаючи відповіді на питання, в якому ж обсязі суб'єкт злочину, що діє у співучасті, має вчинити передбачене у статті Особливої частини КК діяння для того, щоб вважатися виконавцем злочину.

Вказане вище настановує на думку, що норма про поняття виконавця є логічно оформленою та внутрішньонесуперечливою і давно вже застосовується в процесі кримінально-правового регулювання як результат консенсусу, незважаючи на недосконале текстуальне вираження у кримінальному законі. Єдине, що залишається, так це привести нормативний припис, виражений у ч. 2 ст. 27, у відповідність із такою нормою, вирішивши одночасно проблеми взаємоузгодженості нормативних приписів інституту співучасті, що ми й пропонуємо зробити, закріпивши у тексті ч. 2 ст. 27 КК таке визначення виконавця: «2. Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину повністю або частково вчинила діяння (дію або бездіяльність), передбачене у статті Особливої частини цього Кодексу».

Інша важлива проблема, пов'язана з поняттям виконавця, не зумовлена текстуальним вираженням норми про нього у кримінальному законі, а породжена незрозумілим, а іноді й відверто недбалим змішуванням у судовій практиці ролі виконавця з іншими співучасниками. Так, зокрема, у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 р. № 8 вказано: «Контрабанда вважається вчиненою за попередньою

¹ Гриниха І. Поняття співвиконавця злочину в кримінально-правовій доктрині. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XVII регіон. наук.-практ. конф. (3–4 лют. 2011 р.) / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. С. 285.

змовою групою осіб (ч. 2 ст. 201 КК) тоді, коли в її здійсненні брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне її вчинення. *Кожна з таких осіб, незалежно від того, яку роль вона виконувала, несе відповідальність за ч. 2 ст. 201 КК як співвиконавець.* У разі, коли особа вчинила контрабанду у співучасті з організатором, підбурювачем, пособником, зазначена кваліфікуюча ознака відсутня»¹. Друге речення наданого роз'яснення є відверто неправильним. Пленум вищої судової інстанції прямо закликає ігнорувати будь-який рольовий розподіл у вчиненому злочині та визнавати всіх співучасників співвиконавцями. У поєднанні з наступним реченням будь-який сенс у наданому Пленумом роз'ясненні зникає взагалі. Залишається лише здогадуватись, що ж слід робити правозастосовувачу, якщо у вчиненні контрабанди беруть участь, наприклад, виконавець та пособник. Виходячи з наданої Пленумом рекомендації, рішень може бути два: або визнавати пособника виконавцем, ігноруючи виконану ним фактично роль та інкримінувати обом співучасникам ч. 2 ст. 201 КК, або ж все ж таки визнавати, що оскільки відсутні два співвиконавці, то й відсутня кваліфікуюча ознака у виді вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою. Жодна з запропонованих відповідей не видається правильною. Вважаємо, що ігнорування рольового розподілу є неприпустимим, вчинене діяння виконавця слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 27, ч. 2 ст. 201 КК, а пособника за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 201 КК. Проте пояснення нашої позиції буде надано при аналізі інституційних норм про форми співучасті та про кримінальну відповідальність співучасників.

Згадане вже раніше тлумачення Пленумом Верховного Суду у п. 16 постанови «Про судову практику в справах

¹ Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 03.06.2005 №8. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 314.

про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 було використане окремими вченими для твердження про те, що *усунення перешкод*, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це, *надання* особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час учинення вбивства (у вигляді *порад, передачі зброї* тощо), ведення спостереження за потерпілим мають оцінюватись як співвиконавство вбивства, а не пособництво. Особливо такі твердження були поширеними серед криміналістів радянської доби¹, проте вони ж підтримані і сучасними вченими².

У науковій літературі можна зустріти такі ж самі спроби визнати співвиконавцем крадіжки особу, яка стояла «на сторожі», безпосередньо не беручи участі у викраденні чужого майна³. Так, А. Ф. Сафін вказує, що при вчиненні крадіжки співвиконавцями є і особа, яка здійснює дії з викрадення, і суб'єкт, який надає безпосереднє *сприяння* в злочині шляхом спостереження за навколишньою обстановкою⁴. Вважаємо, що подібні пропозиції засновані на спробах штучно та необґрунтовано розширити межі об'єктивної сторони

¹ Див.: Бородин С. В. Квалификация убийства по действующему законодательству. М. : Юрид. лит., 1966. С. 204; Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 138–141.

² Див.: Пилипчук П. П. Пленум дав роз'яснення щодо особливостей кваліфікації злочинів, передбачених пунктами «и» та «і» ст. 93 КК України. *Вісн. Верхов. Суду України*. 1999. №2. С. 11; Пинчук В. И. Соучастие в преступлении : учеб. пособие. СПб., 2002. С. 22–24; Гриниха І. М. Виконавець та особа, що відповідає як виконавець за злочини, вчинені групою осіб за попередньою змовою. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали міжнар. конф. 7–8 квіт. 2006 р. / ред. В. Л. Ортинський та ін. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. Ч. 1. С. 169–172; Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 186; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 3-тє, перероб. та допов. Київ : Юрид. думка, 2004. С. 157.

³ Див.: Борзенков Г. Квалификация соучастия в краже с проникновением в помещение, иное хранилище или жилище. *Совет. юстиция*. 1986. №6. С. 14; Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 140; Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 186.

⁴ Сафін А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении. *Вестн. ТИСБИ*. 2008. №2. С. 104.

відповідних злочинів, «втиснувши» у них такі вияви поведінки, які явно не охоплюються описаним у статті Особливої частини КК діяння¹. Це правильно було підмічено і А. П. Козловим².

Підбурювач. Інституційна норма про підбурювача текстуально виражена у ч. 4 ст. 27 КК: «Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину».

Висловлені в кримінально-правовій науці «претензії» до змісту вказаної норми можна звести на такого:

1) складність розмежування інтелектуального пособництва і підбурювання;

2) складність розмежування окремих видів організаторства та підбурювання;

3) необхідність формалізації переліку способів підбурювання / недоречність наведення способів підбурювання у тексті КК з урахуванням невичерпності їх переліку.

Слід визнати, що проблема з відмежуванням інтелектуального пособництва та підбурювання є надуманою. Закон виразно проводить межу між цими видами співучасників: підбурювач *схиляє* до вчинення злочину, тобто викликає рішучість його вчинити у виконавця або інших співучасників, тоді як інтелектуальний пособник шляхом надання порад або вказівок *сприяє* вчиненню злочину. В теорії кримінального права існує спір щодо того, чи укріплює інтелектуальний пособник своїми діями намір вчинити злочин, який уже виник³, або лише полегшує, допомагає, підтримує іншу осо-

¹ Орловський Р. С. Розмежування діянь виконавця та пособника злочину. *Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 11–12 квіт. 2014 р.). Одеса : ГО «Причорномор. фундація права», 2013. Ч. II. С. 83.

² Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 90.

³ Див.: Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 90; Її ж. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 198; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 390; Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 29–30; Тельнов П. Отграничение подстрекательства от сходных действий. *Совет. юстиция*. 1970. №9. С. 10.

бу у вчиненні злочину без будь-якого зміцнення наміру¹. Указаний спір, на нашу думку, має суто теоретичний характер і жодним чином не пов'язаний з виявленням якихось недоліків норм інституту співучасті ані про підбурювача, ані про пособника.

Децю інакше виглядає проблема співвідношення підбурювача та організатора. Так, ще О. Лохвицький свого часу писав, що підбурювачі – це ті ж самі організатори². О. О. Кваша вказує, що «при залученні до групи співучасників як підбурювач діє і організатор злочину»³. О. В. Бриліантов стверджує, що залежно від конкретних обставин, схиляння може бути кваліфіковано і як дії організатора злочину⁴. Твердження про те, що схиляння особи до вчинення злочину може охоплюватись його організацією, ми знаходимо у роботах М. І. Ковальова, О. М. Царегородцева, Я. М. Мазуніна, П. В. Агапова⁵. О. А. Арутюнов вказує, що у підбурювача є спільна риса з організатором, яка полягає у тому, що вони обидва спонукають до вчинення злочину⁶.

Ми не погоджуємося з указаним підходом, адже він руйнує системність класифікації співучасників на види, допускаючи

¹ Див.: Арутюнов А. А. Проблемы ответственности соучастников преступления. *Уголов. право*. 2001. №3. С. 5; Його ж. Подстрекатель преступления. *Государство и право*. 2002. №11. С. 125–126.

² Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. 2-е изд., испр. и доп., сведен. с кассац. решениями. СПб. : Скоропечатня Ю. О. Шрейера, 1871. С. 392.

³ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 391.

⁴ Бриллиантов А. Вопросы соучастия при квалификации содействия террористической деятельности. *Уголов. право*. 2008. №3. С. 26.

⁵ Див.: Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография. Свердловск : Урал. рабочий, 1962. С. 125; Царегородцев А. М. Понятие организатора преступления требует уточнения. *Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства* : сб. учен. тр. СЮИ. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. Вып. 29. С. 55; Мазунин Я. М. О понятии организатора преступного сообщества. *Специфика правового регулирования в период становления рыночных социально-экономических отношений* : межвуз. сб. науч. тр. Омск : Изд-во Омск. юрид. ин-та МВД России, 1996. С. 116; Агапов П. В. Организатор преступления: актуальные проблемы современного законодательства и правоприменительной практики. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 5-й Международ. науч.-практ. конф., 24–25 янв. 2008 г. М. : Проспект, 2008. С. 198–199.

⁶ Арутюнов А. А. Подстрекатель преступления. *Государство и право*. 2002. №11. С. 122.

перетинання між класифікаційними класами. Твердження про те, що діяльність зі схиляння може бути оцінена як організаторство, є по суті підміною класифікаційного критерію: замість якісної відмінності у функціональній ролі застосовується кількісний критерій – ступінь інтенсивності дій. Вчені допускають можливість «переростання» підбурювача у організатора за умови досягнення його діяльністю відповідних масштабів чи приєднання якихось додаткових видів діяльності, як-то створення організованої групи тощо. Проте саме припущення будь-якої можливості такого «переростання» є порушенням логічного правила, за якого діяльність одних співучасників ніколи не може утворювати діяльності інших поза залежністю від масштабу. Як правильно вказує А. П. Козлов, організатор завжди має справу з особами, у яких в силу різних обставин, у тому числі і попереднього впливу підбурювача, вже наявна готовність вчинити злочин, і дії саме цих осіб він об'єднує, координує і планує. У підбурювача ж залишаються тільки функції схиляння інших до вчинення злочину¹. Саме тому, якщо особа схилила декількох осіб до вчинення злочину і на додаток до цього організувала їх у організовану групу чи злочинну організацію, чи то організувала вчинення ними злочину, чи керувала його підготовкою або вчиненням, то діяльність такої особи слід оцінювати і як підбурювання, і як організаторство і кваліфікувати одночасно і за ч. 3, і за ч. 4 ст. 27 КК.

Визнаємо, що існують певні складнощі з розумінням меж діяльності організатора, меж того, що охоплюється організацією вчинення злочину, керуванням його підготовкою або вчиненням, або організацією та керівництвом організованими групами та злочинними організаціями тощо. Саме з розмитістю цих меж пов'язані спроби окремих науковців стверджувати, що при досягненні певних масштабів чи то у певному поєднанні діяльність підбурювача або пособника може бути визнана організаторством злочину². Утім підстава для

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 139–140.

² Див.: Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 142; Хакимов И. Правовые вопросы соучастия в хищении со-

таких тверджень не пов'язана з нормами про підбурювача або пособника, а криється у не до кінця правильному розумінні у кримінально-правовій науці та судовій практиці норми про організатора злочину, що буде досліджена нами нижче.

Щодо способів підбурювання у кримінально-правовій науці традиційно представлені три групи підходів. Представники першого наголошують на необхідності закріплення у законі формалізованого вичерпного переліку способів, у які здійснюється схилення особи до вчинення злочину¹. Другий підхід полягає у тому, що перелік способів підбурювання у законі має залишитися примірним та невичерпним. Третя група вчених наголошує на недоречності наведення способів підбурювання у тексті КК з урахуванням невичерпності їх переліку².

А. П. Козлов вказує, що реальна практика свідчить про те, що схилення особи до вчинення злочину відбувається певним обмеженим колом способів, які можуть бути об'єднані у більш широкі групи в узагальненому вигляді. З огляду на це вчений пропонує закріпити у кримінальному законі, що підбурювачем є особа, яка схилила іншу особу до вчинення злочину шляхом примусу із застосуванням фізичного або психічного насильства або вимоги (наказу, доручення) чи переконання із застосуванням поради, прохання, обіцянки

циалистического имущества : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1975. С. 21; Лыхмус У. Э. Квалификация соучастия в преступлении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тартус. ордена Труд. Крас. Знамени и ордена Дружбы народов гос. ун-т. Л., 1985. С. 7–8; Никулина В. А. Отмывание «грязных» денег: уголовно-правовая характеристика и проблемы соучастия. М. : Юрлитинформ, 2001. С. 154; Кваша О. О. Организатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. С. 73.

¹ Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 132; Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. С. 14.

² Див.: Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 144; Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. Київ : Вищ. шк., 1986. С. 144; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 386, 388.

вигід (підкуп, статевий зв'язок, просування по службі, інше поліпшення особистих відносин)¹. Проти визнання наказу способом підбурювання категорично виступає Р. П. Заблоцький, вважаючи, що наказ, як і обман іншої особи, є способами її використання, а особа, яка схилила іншого до вчинення суспільно небезпечного діяння у такий спосіб має визнаватися посереднім заподіювачем². Такі твердження є спірними. Як при віддані наказу вчинити злочин, так і при застосуванні обману для вчинення злочину з використанням іншої особи може йтися про посереднє заподіяння. Ситуації подібного роду підлягають оцінці з урахуванням зовнішньосистемних зв'язків інституту співучасті. Однак той факт, що наказ може бути й способом схилення співучасника до вчинення злочину у випадку усвідомлення останнім його злочинного характеру, не викликає у нас сумнівів.

О. В. Ус, підтримуючи ідею невичерпного переліку способів підбурювання у КК, вказує на те, що недосконалістю ч. 4 ст. 27 КК слід визнати вказівку на такі способи підбурювання, які не є категоріями одного рівня. З огляду на вказане, вчена пропонує внести відповідні корективи до тексту закону і вказати, що підбурювачем є особа, яка шляхом переконання або/і примусу схилила іншого співучасника до вчинення злочину або участі у його вчиненні³. В цілому висловлене зауваження є правильним. Однак навіть чинна редакція ч. 4 ст. 27 КК не завдає істотної шкоди інституту співучасті та не призводить до системних неузгодженостей з іншими нормами цього інституту або інших інститутів кримінального права. З огляду на вказане, запропоновану правку слід розглядати більше як логіко-лінгвістичну, аніж змістовну корекцію. В цілому ми вважаємо, що нормативний припис про підбурювача у злочині виражений у законі найкращим чином за усі інші норми субінституту видів співучасників і не вимагає істотної корекції.

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 138.

² Заблоцкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 96.

³ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 44, 210.

Пособник. Інституційна норма про пособника міститься у ч. 5 ст. 27 КК: «Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину».

Серед проблем з формулюванням вказаної норми традиційно відзначаються:

- 1) недостатність/надмірність існуючого переліку способів пособництва та необхідність його розширення/звуження;
- 2) проблеми відмежування пособництва у злочині від виконавства;
- 3) проблеми відмежування інтелектуального пособника від підбурювача (що вже розглянуто нами вище);
- 4) проблеми відмежування окремих способів пособництва від організаторства.

При конструюванні кримінально-правового припису про пособника злочину в тексті КК перед законодавцем були три можливі шляхи:

- а) формулювання поняття пособника через визначення в узагальненому вигляді найбільш істотних об'єктивних та суб'єктивних ознак, які охоплювали б усі можливі способи сприяння вчиненню злочину;
- б) передбачення в законі детального, вичерпного переліку всіх можливих способів сприяння вчиненню злочину;
- в) закріплення в законі переліку способів сприяння вчиненню злочину, які найбільш часто зустрічаються, з допущенням й інших подібних способів сприяння¹.

Законодавець, схоже, знайшов четвертий шлях, який у цілому заснований на домінанті другого підходу з вкрапленнями елементів третього щодо окремого способу пособництва. З одного боку, ч. 5 ст. 27 визначає вичерпний перелік способів фізичного пособництва, а з другого – примірний

¹ Орловський Р. С. До питання вдосконалення законодавчого визначення пособника. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. Вип. 39. С. 135.

щодо інтелектуального, задавши певну рамку, але й залишивши відчуття незавершеності через вказівку на те, що пособництвом, у тому числі, визнається надання заздалегідь обіцянки *іншим чином* сприяти *приховуванню* злочину. Таким чином, встановивши загальну спрямованість обіцянки пособника сприяти лише *приховуванню* злочину, законодавець, проте, не став робити закритий перелік дій, вчинення яких становитиме таке приховування.

У кримінально-правовій літературі наголошується, що окремі форми об'єктивного сприяння вчиненню злочину залишилися поза межами встановленого у законі визначення пособника¹. Так, Т. Г. Цибулін до таких форм відносить мовчазне неперешкоджання вчиненню злочину за умови, що воно було узгоджене з іншими співучасниками².

Пропозиції розширити перелік способів пособництва висловлюються вченими вже протягом тривалого часу³. Так, М. І. Ковальов пропонував розширити інтелектуальне пособництво за рахунок заздалегідь наданої обіцянки не повідомляти про злочин органам влади або не перешкоджати його вчиненню, а також схвалення вчинення злочину⁴. Перша з указаних форм поведінки визнана причетністю до злочину, а не співучастю у ньому (ч. 7 ст. 27 КК), тоді як друга, вчинена особою, на яку покладений відповідний обов'язок, вже охоплюється пособництвом у формі заздалегідь наданої обіцянки спри-

¹ Див.: Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб., 2001. С. 149–151; Благоев Е. В. Применение уголовного права (теория и практика). СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. С. 210–211; Шубина В. Ю. Институт пособничества в совершении преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2012. С. 23.

² Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 33; Шубина В. Ю. Дискуссионные аспекты законодательной регламентации интеллектуального пособничества в преступлении. *Юрид. вестн. Кубан. гос. ун-та*. 2010. № 4. С. 54.

³ Див.: Орловський Р. С. Проблема вдосконалення поняття пособника в кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : зб. наук. пр. Харків : Ун-т внутр. справ : Основа, 1997. Вип. 3 і 4. С. 56–57.

⁴ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография. Свердловск : Урал. рабочий, 1962. С. 106; Його ж. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. С. 106.

яти приховуванню злочину іншим чином¹. Не будучи ж заздалегідь обіцяним, неперешкоджання вчиненню злочину за наявності обов'язку та реальної можливості його вчинити утворює причетність до злочину у виді потурання злочину². Третя із запропонованих М. І. Ковальовим форм інтелектуального пособництва не становить реального сприяння вчиненню злочину.

Серед усього масиву проблем з неповнотою законодавчо встановлених меж пособництва на окрему увагу заслуговують дві: 1) можливість визнання пособником особи, яка хоча й не обіцяла придбати чи збути майно, здобуте злочинним шляхом, однак здійснює таку діяльність систематично; 2) неспроможність охопити деякі форми посередницької діяльності, які становлять об'єктивне сприяння злочину.

Традиційно і в теорії кримінального права, і в судовій практиці визнається, що певний вид причетності до злочину – заздалегідь не обіцяне переховування злочинця, збрарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів – якщо він здійснюється систематично, вважається пособництвом, а отже, й співучастю у вчиненні злочину. Так, М. І. Панов вказує, що «якщо зазначені дії відбулися за відсутності обіцянки до початку злочину (чи на момент його вчинення), вони можуть розглядатися як пособництво (співучасть у злочині) лише у випадках, коли ці дії вчиняються систематично (наприклад, систематичне придбання або продаж майна, здобутого злочинним шляхом, систематичне зберігання грошей, майна, які були предметом злочину, тощо). У таких випадках унаслідок систематичного вчинення перелічених дій виконавець має підстави розраховувати на подібне сприяння з боку пособника й у майбутньому,

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Татця, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 239.

² Див.: Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. С. 26; Пілявська Л. М. Заздалегідь не обіцяне потурання злочину як вид причетності до злочину. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія : Право*. 2012. Вип. 20, ч. 2, т. 3. С. 69; Смушак О. М. Відповідальність за потурання злочину та його попереджувальний вплив на злочинність. *Актуал. проблеми вдосконалення чин. законодавства України*. 2013. Вип. 33. С. 280.

і тому між діями останнього й виконавця злочину є як необхідний причинний зв'язок, так і єдність умислу на спільне вчинення злочину»¹.

Водночас слід визнати правильним твердження А. П. Козлова про те, що законодавець ніколи не регламентував у КК відповідний спосіб пособництва. Для заповнення існуючої прогалини вчений пропонує внести відповідні доповнення та викласти поняття пособника у КК таким чином: «Пособником визнається особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням інформації, засобів чи знарядь вчинення злочину, приховуванням майбутнього злочинця, засобів чи знарядь майбутнього злочину або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, засоби і знаряддя вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом, або заздалегідь обіцяла придбати чи збути такі предмети, а також особа, яка систематично після другого разу вчинила заздалегідь не обіцяне приховування одного і того ж злочинця або застосовуваних ним знарядь або засобів вчинення злочину, або слідів вчинюваних ним злочинів, або здобутих ним злочинними шляхами предметів, або будь-що із зазначеного в різних поєднаннях»².

Вказане визначення видається невиправдано громіздким. Визнаючи наявність окресленої проблеми, Г. П. Жаровська пропонує як альтернативу визначенню А. П. Козлова власну редакцію ч. 5 ст. 27 КК: «Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, а також особа, що заздалегідь не обіцяла переховування злочинця, знарядь чи засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом,

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 239.

² Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 150–152.

але при цьому систематично умисно створює умови для переховування, до фактичного завершення злочину, усвідомлюючи, що на це розраховують інші співучасники»¹. Крім того, що запропоноване Г. П. Жаровською визначення навряд чи є менш громіздким, абсолютно незрозуміло куди і з яких підстав з нього зникає існуюча у чинній редакції ч. 5 ст. 57 КК заздалегідь надана обіцянка іншим чином сприяти приховуванню злочину. Розширюючи законодавчі межі пособництва, з одного боку, за рахунок способів фізичного пособництва, які визнаються в науці, вчена без будь-яких обґрунтувань звужує межі інтелектуального.

Висловимо непопулярну позицію про те, що невідображення у тексті ч. 5 ст. 27 КК заздалегідь не обіцяного, проте систематичного переховування злочинця, знярядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів, є правильним, а така діяльність не має визнаватися пособництвом. Якими б не були намагання припинити або попередити вказані прояви, які об'єктивно сприяють вчиненню злочину, вони мають залишатись предметом правового регулювання інституту причетності, а не співучасті у злочині. Протилежні твердження ведуть до покладання на особу, яка здійснює такого роду діяльність, нічим не обґрунтованого та надмірного обов'язку усвідомлювати факт здобуття майна саме в результаті вчинення конкретного злочину. Так само визнання особи, яка систематично здійснює діяльність із заздалегідь не обіцяного, переховування злочинця, знярядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, пособником, є свого роду презумпцією, що який би злочин не було вчинено, яке б майно не було здобуте у його результаті, все одно особа надасть своє сприяння. Ця презумпція не залишає вказаному суб'єкту простору для відмови, автоматично перетворюючи його на співучасника. Таке рішення не видається обґрунтованими.

¹ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. С. 167; Ї ж. Кримінологічна характеристика функціональної ролі пособника у злочині. *Наук. вісн. Чернівець. ун-ту*. 2007. Вип. 385 : Правознавство. С. 120.

Ефективні способи боротьби із заздальгідь необіцяними формами приховування злочину мають бути віднайдені у межах самостійної криміналізації таких діянь, можливо, підвищення відповідальності за їх вчинення, але не шляхом поширення норм інституту співучасті, в основі якого лежить змова, на діяльність, яка ні ким і не з ним не була узгоджена, та й до того ж – *post factum*. Такого роду діяльність не вписується у межі інституту співучасті, визначені його поняттям, проаналізованим нами у попередньому підрозділі.

На інший аспект недосконалості існуючого нормативного припису про пособництво звертають увагу С. Ю. Битко та Є. В. Курочка. Дослідники, зокрема, вказують, що дії посередника, який передає службовій особі неправомірну вигоду у вигляді грошей, традиційно кваліфікуються як пособництво в одержанні або даванні неправомірної вигоди. Водночас така кваліфікація не є точною, оскільки відповідно до законодавчого визначення пособник надає засоби чи знаряддя вчинення злочину, а при одержанні неправомірної вигоди посередник передає службовій особі *предмет* злочину. У результаті при тлумаченні надання/одержання неправомірної вигоди допускається масове порушення законодавства, розширювальне, не засноване на законі тлумачення пособницької діяльності¹.

Цю ж проблему помічає і В. Ю. Шубіна, яка пропонує визначити пособника як особу, яка сприяла вчиненню злочину шляхом *посередництва*, а також порадами, вказівками, усуненням перешкод, наданням інформації, яка безпосередньо стосується події злочину, засобів або знарядь вчинення злочину, а також особу, яка заздальгідь обіцяла приховати злочинця, засоби або знаряддя вчинення злочину, сліди злочину або предмети, одержані злочинним шляхом, або особа, яка заздальгідь обіцяла придбати чи збути такі предмети, або особа, яка *фінансувала* злочинну діяльність. Пособником також визнається особа, яка заздальгідь надала обіцянку *не повідомляти* про злочин органам влади або не перешкоджа-

¹ Битко С. Ю., Курочка Е. В. О некоторых спорных вопросах соучастия. *Правовая культура* : науч. журн. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2008. №2 (5). С. 126.

ти його вчиненню, за наявності встановленого законом обов'язку здійснювати вказані дії, а також *схвалення* у формі потурання з боку службової особи¹. Здається, у цьому переліку В. Ю. Шубіна спробувала задовольнити всі примхи та претензії вчених до неповноти поняття пособника, висловлені в юридичній науці (за винятком пропозиції А. П. Козлова та Г. П. Жаровської про визнання пособництвом хоча й заздалегідь не обіцяної, але систематичної діяльності з приховування злочинів). Навряд чи у результаті визначення стало кращим та більш точним. Утім гарантовано можна говорити про те, що така зміна законодавчого формулювання потягне за собою низку нових проблем. Використання абстрактної категорії посередництва, змішування діяльності пособника з діяльністю організатора в частині фінансування злочинної діяльності, вкрай суперечлива пропозиція включення аморфної конструкції схвалення вчинення злочину, повернення до практики криміналізації неповідомлення про підготовлюваний або вчинюваний злочин, очевидне змішування неповідомлення з приховуванням злочину – навряд чи все це здатне зробити законодавче визначення пособництва дійсно кращим.

Т. Г. Цибулін вказує, що сама ідея вичерпного переліку способів пособництва має бути сприйнята критично². Пропозицію визначення пособника у кримінальному законі в узагальненому вигляді як особи, яка сприяла вчиненню злочину, висловив В. В. Васюков³. С. Ю. Битко та Є. В. Курочка, визнаючи головним недоліком законодавчого визначення пособництва обмежений перелік дій, які його утворюють, вбачають вихід із такої ситуації у доповненні поняття пособника вказівкою на створення ним інших умов для вчинення злочину⁴.

¹ Шубіна В. Ю. Інститут пособництва в совершении преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2012. С. 11.

² Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 41.

³ Васюков В. Поняття посередника і заказчика. *Законність*. 2006. № 12. С. 28.

⁴ Битко С. Ю., Курочка Е. В. О некоторых спорных вопросах соучастия. *Прав. культура*. 2008. № 2 (5). С. 126.

С. О. Єршов відзначає тенденцію законодавця замість вирішення проблем неповноти переліку діянь, що утворюють пособництво, шляхом внесення відповідних змін до Загальної частини КК, періодично криміналізувати окремі форми сприяння злочину в Особливій частині КК. Водночас автор визнає, що з урахуванням стрімкого розвитку суспільних відносин навряд чи можна стверджувати, що перелік таких діянь у Загальній частині навіть після внесення відповідних змін довго залишався б повним¹.

Т. Г. Цибулін пропонує у визначенні пособника вказати на конкретні способи, за допомогою яких здійснюється суспільно небезпечне сприяння вчиненню злочину, однак, визначити відповідний перелік невичерпним вказівкою «а також іншим чином сприяла вчиненню злочину»². Крім того, вказуючи на те, що не всі діяння, які можуть становити посередництво у вчиненні злочину, охоплюються нині існуючим зараз поняттям пособництва, вчений пропонує нову редакцію ч. 5 ст. 27 КК: «Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод, посередництвом або іншим чином сприяла вчиненню злочину співучасниками, а також особа, яка заздальгідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину»³.

Пошук оптимальної моделі законодавчого визначення пособника протягом тривалих років був і залишається предметом наукових розробок автора цього дослідження⁴. Голов-

¹ Єршов С. А. Пособничество в Особенной части УК. *Законность*. 2012. № 11. С. 52.

² Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 43–44.

³ Там само. С. 106.

⁴ Детальніше див.: Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України. Харків, 2000. 175 с.; Його ж. Проблема вдосконалення поняття пособника в кримінальному законодавстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : зб. наук. пр. Харків : Ун-т внутр. справ : Основа, 1997. Вип. 3 і 4. С. 54–57; Його ж. К вопросу о бездействии при пособничестве. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одес. держ. юрид. акад. Одеса, 1998. Вип. 5. С. 222–228; Його ж.

ним питанням, яке утримує нас від остаточного обстоювання позиції з приводу такої моделі, є те, чи готова система правоохоронних органів та судова система України до запровадження визначення пособника з невичерпним переліком діянь, які можуть становити пособництво, з тим, щоб не наражатися на ризик не виправдано широкого тлумачення його меж та надмірної криміналізації. Адже будь-який невичерпний перелік завжди містить у собі небезпеку зловживань з боку правозастосовувача та веде до звинувачень у порушенні принципів правової визначеності, точності кримінального закону, кримінальної відповідальності особи лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, що визнане законом як злочин. Проте якщо сам факт існування норм з бланкетними диспозиціями у кримінальному законі не вважається порушенням вказаних принципів¹, то ми не вбачаємо й достатніх підстав для твердження про те, що таке порушення буде становити формулювання визначення пособника з встановленням ключових об'єктивних та суб'єктивних ознак його діяння, але з невичерпним переліком способів сприяння.

Слід відверто визнати, що бути до кінця впевненими у тому, що запровадження невичерпного переліку способів пособництва не призведе до непорозумінь та зловживань, ми не можемо. Однак ті реформи і трансформації, які останнім часом відбуваються у правоохоронній та судовій системах, дають підстави для поміркованого оптимізму стосовно того, що катастрофічна криміналізація не стане результатом законодавчої реалізації такого теоретичного рішення. Більше того, запит на невичерпність конкретних способів пособництва вже простежується і у судовій практиці. Спостерігаються випадки ігнорування того факту, що перелік способів пособництва, встановлених наразі у законі, є вичерпним. Так, у абз. 1 п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України

До питання вдосконалення законодавчого визначення пособника. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. Вип. 39. С. 134–138.

¹ Див.: Панов Н. И., Квасневская Н. Д. Уголовно-правовая норма при бланкетной диспозиции закона об уголовной ответственности: понятие и особенности применения. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. 2016. № 1. С. 113–130. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/06_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019).

«Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 вказується, що «якщо ж зазначена особа (яка не входить до складу банди. – Р. О.) не брала безпосередньої участі у нападі, а лише *якимось чином сприяла* в його вчиненні, її дії слід вважати пособництвом»¹. Зрозуміло, що використання словосполучення «якимось чином» є абсолютно неприйнятним. Тобто таке формулювання не засноване на існуючому приписі кримінального закону про пособництво. По-перше, не *якимось чином*, а в один або декілька способів, прямо передбачених у ч. 5 ст. 27 КК. По-друге, таке сприяння має бути заздалегідь обіцяним. Утім навіть у такій незграбній рекомендації, наданій Пленумом, чітко простежується тенденція до виходу за штучні та тісні рамки пособництва, які встановлені наразі у кримінальному законі.

Ми пропонуємо наважитись на формулювання нормативного припису про пособника, який з обережністю встановлював би невизначений перелік діянь, які можуть здійснюватися вказаним співучасником. Ця норма може бути такою: «Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод *або іншим заздалегідь обіцяним чином* сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину». Вказана корекція до тексту ч. 5 ст. 27 КК є мінімальною, але за рахунок додавання запропонованого словосполучення, з одного боку, перелік форм сприяння злочину стає невичерпним, а з другого – будь-які форми такого сприяння можуть бути визнані пособництвом лише якщо вони були заздалегідь обіцяними.

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 332.

Слід, однак, відзначити, що у науці висловлювалися і пропозиції зворотного роду, щодо звуження обсягу дій, що утворюють пособництво. Так, О. А. Арутюнов вказує, що дії особи, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, засоби чи знаряддя вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, а також придбати чи збути такі предмети, не перебувають у причинному зв'язку із наслідками, що настали до і незалежно від таких дій. З огляду на це автор вказує, що так зване пособництво після факту вчинення злочину не є співучастю і має бути криміналізоване як самостійний склад злочину¹. З першою частиною вказаного твердження слід абсолютно погодитись. Такі дії не перебувають ні у причинному, ні у обумовлюючому зв'язку з результатом. Проте закон і не називає їх пособництвом. Пособництвом у законі названа лише *заздалегідь надана обіцянка* вчинити ці дії. Сам же факт їх вчинення, безумовно, заслуговує на окремий розгляд. Однак це не є підставою для криміналізації указаних дій як самостійного складу злочину. Нам імпонує домінуюча позиція відповідно до якої такі дії як би включаються, охоплюються пособництвом у злочині. Видається, що ідея визнання пособництвом самої лише заздалегідь наданої обіцянки вчинити перелічені в законі дії, що становлять інтелектуальне пособництво, зумовлена насамперед прагненням законодавця встановити своєрідний усічений склад злочину для пособника. Використаний прийом дозволяє однозначно стверджувати: особа стає пособником у вчиненні злочину як тільки вона надала таку обіцянку, поза залежністю від того, чи вчинить вона в подальшому обіцяні дії. Тут можна провести певну аналогію зі складом розбою. Розбій визнається закінченим злочином з моменту нападу поза залежністю від того, чи вдалось винному завладіти чужим майном чи ні. У разі успішного завладіння майном такі дії охоплюються складом розбою і додаткової кваліфікації не вимагають. Аналогічно має вирішуватись і ситуація з заздалегідь наданою обіцянкою при пособництві. Подальші дії щодо переховування злочинця, знарядь чи засобів вчинен-

¹ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 250–251.

ня злочину, його слідів чи предметів, здобутих злочинним шляхом, придбанню чи збуту таких предметів, або сприянню приховуванню злочину іншим чином охоплюються діянням пособника. Саме з огляду на це законодавець не зазначає жодного виду інтелектуального пособництва при формуванні додаткових підстав добровільної відмови пособника¹.

Певні складнощі викликає і розмежування пособництва та організаторства. Проблеми, які виникають тут, здебільшого схожі з розглянутими раніше проблемами відмежування підбурювання від організаторства. Утім судова практика замість того, щоб внести певну зрозумілість у розмежування цих двох категорій співучасників, лише безпідставно внесла більшу плутанину. Так, у п. 7 вже згаданій вище постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» міститься таке формулювання: «Організація приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації може полягати у координації дій щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних зазначеними об'єднаннями злочинним шляхом; підкупу осіб, уповноважених на виконання функцій держави; створення умов для проникнення учасників цих об'єднань до органів влади з метою забезпечити безпеку злочинної діяльності та виїзду учасників такої діяльності за межі регіону чи країни; збуту предметів, здобутих злочинним шляхом; маскуванню слідів злочину; фізичного знищення потерпілих чи свідків, а також тих співучасників, які могли б виступити як свідки. Таке приховування є специфічною формою *пособницької діяльності*»². Складно зрозуміти, що саме мотивувало Пленум взагалі додавати друге речення до названого пункту, але його суперечність не має логічного пояснення. Перераховуючи дії,

¹ Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови при пособництві. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. Вип. 37. С. 192–193.

² Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 328–329.

вчинення яких становить одну з форм організаторства, Пленум вищої судової інстанції прямо вказує, що таке організаторство є спеціальним видом пособництва! Очевидно, що безглуздість цього формулювання спрямовує судову практику до принципово неправильного розуміння співвідношення між пособництвом та організаторством, та й взагалі між різними видами співучасників. Наведені Пленумом види діянь є у чистому вигляді однією з форм організаторства і за жодних умов не мають розглядатися як пособництво у вчиненні злочину.

Організатор. Ми свідомо порушили порядок розгляду видів співучасників, відхилившись від заданої у КК послідовності не тому, що вважаємо організатора найменш важливим чи менш суспільно небезпечним видом співучасника. І навіть не тому, що цей вид є найменш поширеним у практиці застосування норм про співучасть. Вибір послідовності зумовлений тим змішуванням організатора з інтенсивно діючим підбурювачем або пособником¹, а також твердженнями про те, що організатор може поєднувати у собі функції підбурювача та пособника, а інколи й виконавця², які мають місце у кримінально-правовій літературі. Так, М. І. Ковальов вказував, що якщо особа виконала роль підбурювача та вико-

¹ Див.: Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Київ : Наук. думка, 1969. С. 142; Хакимов И. Правовые вопросы соучастия в хищении социального имущества : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1975. С. 21; Лыхмус У. Э. Квалификация соучастия в преступлении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тартус. ордена Труд. Крас. Знамени и ордена Дружбы народов гос. ун-т. Л., 1985. С. 7–8; Никулина В. А. Отмывание «грязных» денег: уголовно-правовая характеристика и проблемы соучастия. М. : Юрлитинформ, 2001. С. 154; Андреев И. В. Теоретико-правовые основы квалификации преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / науч. рук. В. А. Никонов ; М-во внутр. дел Рос. Федерации, Омск. акад. Омск, 2000. С. 21; Клименко Ю. А. Организатор преступления в структуре института соучастия. *Актуал. проблеми рос. права.* М. : Изд-во МГЮА, 2011. № 2 (19). С. 222.

² Див.: Царегородцев А. М. Понятие организатора преступления требует уточнения. *Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства* : сб. учен. тр. СЮИ. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. Вып. 29. С. 55; Дергачов М. С. Деякі питання кримінальної відповідальності організатора злочину. *Харківські студентські кримінально-правові читання* : тези доп. та наук. повідомл. учасників Всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.) / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 61.

навця у злочині, то такий співучасник вже є більше за вказані види. Він стає організатором злочину¹.

Так само як із вищезазначеними, ми не поділяємо висловлену у науці позицію про те, що якщо діяння співучасника притаманна хоча б одна з ознак, що свідчить про організацію ним злочину, то незважаючи на всю можливу багатоплановість його діяльності (у тому числі фактичне виконання функцій підбурювача або пособника. – Р. О.) в кожному конкретному випадку його слід визнавати організатором, а додаткове посилення на ч. 4 чи ч. 5 ст. 27 КК у формулі кваліфікації не потрібне². Безумовно, якщо співучасник виконав функції організації або керівництва злочином, його слід визнавати організатором, проте, якщо додатково до цього така особа виконала ще й функції виконавця, підбурювача або пособника, то і всі ці ролі так само мають віднайти своє відображення у формулі кваліфікації. Допускати зворотнє означає погодитись з тим, що організатор «поглинає» собою роль підбурювача і пособника, що не є правильним, хоча б виходячи з того, що всі вказані поняття є одноланковими елементами, виділеними в системі видів співучасників на основні єдиного критерію і не мають (або ж не мають мати) взаємних точок перетинання. З огляду на зазначене, правильним є підхід О. А. Арутюнова та А. П. Козлова, які стверджують, що функції організатора є абсолютно відмінними від функцій інших співучасників³.

Учені, які вказують на те, що у разі наявності у діянні особи ознак організації злочину, вся інша багатопланова діяльність (підбурювання та пособництво) немовби «поглинається» роллю організатора, визнають, що така ситуація є вимушеною та зумовленою занадто широкою законодавчою регламентацією діяння організатора⁴.

¹ Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. С. 130, 132.

² Див.: Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 89, 209; Її ж. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 196–197.

³ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 139–140; Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монографія. М. : Статут, 2013. С. 222.

⁴ Див.: Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 197.

Аналізуючи історію розвитку вчення про організатора злочину та законодавчого закріплення нормативних приписів про нього, О. О. Кваша вказує, що «через прогалину у законодавстві, невизначеність кримінальних кодексів стосовно поняття організатора злочину наука кримінального права не змогла виробити прийняттого визначення організатора, його ознак та функцій»¹. Така позиція не видається виправданою. Навряд чи можна говорити про те, що кримінально-правова наука обмежена у своєму розвитку положеннями законодавства, та замість вироблення й обґрунтування прогресивних ідей про належне виконанню обслуговуючу роль для дійсного. Безумовно, доводиться констатувати, що гідне визначення організатора та формалізація меж його діяльності у відповідній нормі наукою кримінального права вироблені не були, проте звинувачувати у цьому законодавця видається неправильним. Для того, щоб побачити правильність нашого твердження, слід лише поглянути на всю строкатість наукових поглядів щодо організатора, висловлених у кримінально-правовій науці.

Ми, проте, вважаємо за доцільне зупинитися не на розгляді всього масиву думок щодо організатора, які зустрічаються у кримінально-правовій літературі (що вже неодноразово зроблено дослідниками до нас)², а на аналізі існуючої

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 356–357.

² Див.: Царегородцев А. М. Ответственность организаторов преступлений. Омск : Омск. ВШМ МВД СССР, 1978. 72 с.; Кваша О. О. Организатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького, 2003. 216 с.; Арутюнов А. А. Организатор преступления. *Право и политика*. 2002. №4. С. 91–98; Балеєв С. А. Ответственность за организационную преступную деятельность по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2000. 215 с.; Качалов В. В. Организатор преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2004. 190 с.; Покаместов А. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика организатора преступной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М-во внутр. дел РФ Акад. упр. М., 2000. 24 с.; Кваша О. О. Відповідальність за злочинну організаторську діяльність за новим Кримінальним кодексом України. *Правова держава* : щорічник наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. Вип. 13. 2002. С. 325–333; Ї ж. Організатор злочину в інтерпретації чинного Кримінального кодексу України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ / голов. ред. В. М. Синьов. К. : МП «Леся», 2003. Вип. 8. С. 121–128; Ї ж. Об'єктивні ознаки діяльності організатора злочину. *Право України*. 1999. №1.

кримінально-правової норми, що визначає організатора як вид співучасника, її системних зв'язків з іншими нормами інституту співучасті, недоліків та перспектив удосконалення з урахуванням її місця та функціонального призначення у субінституті видів співучасників.

Норма про організатора, викладена у ч. 3 ст. 27 КК, є досить громіздкою. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Як бачимо, законодавець вирішив розділити норму на два самостійні речення. Утім справа не стільки у лінгвістичних особливостях оформлення вказаної норми, скільки у тому, що в результаті такого підходу порушено єдиний класифікаційний критерій розподілу співучасників на види. Коли відмежування виконавця, підбурювача та пособника проводиться за тією роллю, яку вказані особи виконали у спільно вчиненому злочині, то щодо організатора формується два самостійні рівні: його роль у злочині та його роль у існуванні конкретного виду стійкого злочинного об'єднання. Крім того, організатор є єдиним видом співучасника, описуючи діяння якого законодавець використовує множину, що справляє хибне враження про те, що цей вид співучасника немовби стоїть вище за інших, є не просто видом співучасника у злочині, а самостійною фігурою понад злочином.

С. 106–108; Царегородцев А. М. О субъективной стороне деятельности организатора преступления. *Роль аппаратов уголовного розыска и следствия в борьбе с преступностью* : тр. Омск. ВШМ. Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1973. Вып. 14. С. 102–116; Верхогляд Е. Признаки организатора как соучастника преступления. *Актуальні проблеми кримінального права України* : тези доп. та наук. повідомл. студент. наук. конф. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. С. 51–55; Нагаева Т. И. Организационная деятельность в досоветском и советском уголовном законодательстве. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 352–356; Клименко Ю. А. Организатор преступления в структуре института соучастия. *Актуал. проблемы рос. права*. 2011. №2 (19). С. 215–224.

У кримінально-правовій літературі на цей факт звертали увагу, пояснюючи його існуванням двох самостійних видів поведінки організатора: організаторської діяльності (з підготовки і вчинення конкретного злочину) та організаційної (щодо діяльності у стійкому злочинному об'єднанні)¹. Ми, однак, не вважаємо вказані міркування правильними з огляду на таке.

По-перше, єдиний критерій поділу співучасників на види має бути дотриманий: якщо щодо виконавця, підбурювача та пособника таким критерієм виступає їх функціональна роль у спільно вчиненому злочині, то аналогічною має бути й підстава для виокремлення організатора. Множина не має вживатися при описі діяння організатора.

По-друге, формулювання другого речення ч. 3 ст. 27 дає підстави для оманливого відчуття того, що організована група є не формою співучасті у злочині, а чимось самостійним². Проте це не так³. Загально визнано, що співучасть є формою вчинення злочину спільними зусиллями декількох суб'єктів. Співучасть завжди існує лише «у прив'язці» до конкретного злочину, вчинюваного співучасниками. Тобто не існує співучасті взагалі, можлива співучасть лише у вчиненні конкретного злочину. Саме на цьому побудована критика позицій тих вчених, які вказували на можливість готування до співучасті, замаху на співучасть, замаху на підбурювання чи пособництво тощо. З огляду на це і форми співучасті існують лише у прив'язці до конкретного злочину, що вчиняється суб'єктами.

Викладене дає підстави для роздумів. Утворюючи організовану групу, керуючи нею, забезпечуючи фінансування чи організовуючи приховування злочинної діяльності такої групи, організатор тим саме здійснює організацію злочину,

¹ Кругликов Л. Л. Организаторская и организационная преступная деятельность: вопросы уголовно-правовой регламентации. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. Львів, 2005. Ч. 2. С. 114.

² Детальні міркування з приводу того, чому злочинна організація не має визнаватися формою співучасті у злочині – див. підрозд. 2.4 розд. 2 монографії.

³ Детальні міркування з цього приводу будуть викладені нами у підрозд. 2.4 розд. 2 монографії.

що вчинятиметься таким об'єднанням. Тому ми не поділяємо позицію про виокремлення трьох¹, чотирьох², п'яти³, або навіть шести⁴ видів (форм) організатора, які переважно пропонуються в юридичній науці. Таких видів лише два: організатор є особою, яка або *організувала* вчинення злочину, або *керувала* його вчиненням. Друге речення ч. 3 ст. 27 КК лише розкриває суть того, що слід розуміти під організацією вчинення злочину. З таким тлумаченням погоджується А. П. Козлов⁵. На думку В. С. Прохорова, діяльність організатора окремого злочину аналогічна діяльності організатора злочинної організації⁶. Ми ж лише уточнимо це твердження: діяльність організатора організованої групи і є діяльність з організації окремого злочину.

¹ Див.: Кваша О. О. Організатор злочину в інтерпретації чинного Кримінального кодексу України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ / голов. ред. В. М. Синьов. Київ : МП «Лєся» 2003. Вип. 8. С. 125; Абу-деев В. В. Организатор и исполнитель: вопросы квалификации. *Законы России: опыт, анализ, практика*. М. : Изд. Дом «Буквед», 2009. № 7. С. 110.

² Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 362; Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монографія. М. : Статут, 2013. С. 145; Агапов П. В. Организатор преступления: актуальные проблемы современного законодательства и правоприменительной практики. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 5-й Междунар. науч.-практ. конф., 24–25 янв. 2008 г. М. : Проспект, 2008. С. 197; Авакян Р. З., Мелконян Р. Г. Организатор и подстрекатель преступления. *Прокурор. и следств. практика*. 2005. № 3–4. С. 281.

³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 234–235.

⁴ Див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 82; Верхогляд Е. Признаки организатора как соучастника преступления. *Актуальні проблеми кримінального права України* : тези доп. та наук. повідомл. студент. наук. конф. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. С. 52–53; Быков В. М., Самохина А. В. Виды организаторов преступлений по Уголовному кодексу РФ 1996 года. *Следователь*. 1999. № 9. С. 2; Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Центр ЮрИнфоР, 2005. С. 210–211; Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 232.

⁵ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 120.

⁶ Прохоров В. С. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1962. С. 16.

Окреслена дворівневність у законодавчому визначенні організатора була помічена вченими¹. Так, О. А. Арутюнов пропонує взагалі виключити вказівки на інші, крім організації та керівництва вчиненням злочину, форми діяння організатора з тексту нормативного припису про нього. Як аргумент на користь такого твердження вчений вказує, що такі форми діянь організатора вже самостійно криміналізовані в Особливій частині КК. З огляду на це науковець пропонує визначати організатора як особу, яка підготувала чи об'єднала інших осіб для спільного вчинення злочину (злочинів) та (або) керувала спільним вчиненням злочину (злочинів)². Слід зазначити, що криміналізованими на рівні *sui generis* є лише діяння, пов'язані з організацією та керівництвом лише злочинною організацією. Аналогічні ж дії, вчинені щодо організованої групи, а так само й забезпечення фінансування та організація приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації утворюють об'єктивну сторону самостійних злочинів далеко не завжди і у всіх інших випадках мають охоплюватися організацією вчинення злочину.

Крім того, ще один момент є примітним у визначенні організатора, запропонованому О. А. Арутюновим. Формулюючи дефініцію, автор намагається уникнути критики визначення «того ж через те ж», яка неодноразово лунала на адресу норми про організатора у наукових публікаціях³. Тому слова «організувала вчинення злочину» вчений замінює словосполученням «підготувала чи об'єднала інших осіб для

¹ Див.: Балеєв С. А. Ответственность организаторов преступной деятельности по действующему уголовному законодательству Российской Федерации. *Проблемы законности и правопорядка в российском обществе* : сб. науч. тр. Казань : Изд-во Казан. юрид. ин-та МВД России, 2001. С. 95; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 232.

² Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 147, 163.

³ Див.: Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / Г. З. Анашкин, С. В. Бородин, И. М. Гальперин, Н. И. Загородников и др. ; отв. ред.: С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. М. : Наука, 1987. С. 102; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 114; Агапов П. В. Организатор преступления: актуальные проблемы современного законодательства и правоприменительной практики. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 5-й Международ. науч.-практ. конф., 24–25 янв. 2008 г. М. : Проспект, 2008. С. 197.

спільного вчинення злочину». Навряд чи можна визнати таку пропозицію правильною, адже зміст організації вчинення злочину не обмежується лише підготовкою та об'єднанням зусиль співучасників, а має включати в себе і діяльність із забезпечення фінансування та організації прикриття злочинної діяльності. Так само, як незважаючи на певну термінологічну неточність, не викликає особливих заперечень широко використовувана у публікаціях з кримінального права теза про те, що виконавцем є особа, яка виконала об'єктивну сторону злочину, так і твердження про те, що організатором є особа, яка організувала вчинення злочину, не видається руйнівним з точки зору системності інституту співучасті.

Ми погоджуємося, що розпливчате викладення норми про організатора у кримінальному законі породило усю сукупність проблем із встановленням меж організаторства, та низку різних тлумачень того, що ж саме слід розуміти під організаторством, у тому числі і в судовій практиці. Таку непослідовність ми знаходимо у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13, де у п. 3 надаються рекомендації про те, що слід розуміти під організацією вчинення злочину та керуванням його вчиненням як видами діяльності організатора, а у пп. 4–7 вказуються дії, які становлять утворення організованої групи чи злочинної організації, керування нею, забезпечення фінансування та організацію приховування злочинної діяльності таких груп та організацій¹ як певні самостійні форми діяльності організатора, не пов'язані з попередніми. Зазначене тлумачення не можна вважати правильним.

Зважаючи на викладене, пропонуємо викласти ч. 3 ст. 27 КК у такій редакції: «Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину та (або) керувала його вчиненням.

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 327–329.

Організацією вчинення злочину є також створення організованої групи або керівництво нею, забезпечення фінансування чи організація приховування злочинної діяльності організованої групи».

За такого формулювання всі передбачені у другому реченні форми діяння організатора визнаються окремими видами організації злочину. Перелік таких видів залишається невичерпним, що дозволить повною мірою застосовувати положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» при тлумаченні їх меж. До останньої, однак, також слід внести низку коректив, спрямованих на усунення термінологічних неточностей, що зумовлюють перетинання ролі організатора з іншими співучасниками, зокрема:

1) у п. 2 словосполучення «оскільки, як правило, такі особи є найбільш небезпечними суб'єктами організованої злочинної діяльності» виключити¹, а редакцію ч. 3 ст. 27 КК привести до виду, у якому вона буде викладена;

2) у п. 3:

а) слова «(злочинів)» виключити;

б) у абз. 2 словосполучення «і здійснюватись у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо» виключити задля уникнення перетинання діяльності організатора та підбурювача;

в) у абз. 5 перше речення викласти таким чином: «Дії організатора злочину належить кваліфікувати за статтею Особливої частини КК, якою передбачено відповідальність за вчинений злочин, із посиланням на ч. 3 ст. 27 КК, а якщо крім цього він виконав роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника – з додатковим посиланням на відповідно частини 2, 4 або 5 ст. 27 КК»²;

3) у другому реченні п. 4 словосполучення «за своїм змістом близькі до дій з організації злочину і включають підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль» замінити

¹ Пояснення з приводу вказаної пропозиції див. у підрозд. 2.5 розд. 2 монографії.

² Пояснення з приводу вказаної пропозиції див. у підрозд. 2.5 розд. 2 монографії.

словосполученням «включають об'єднання зусиль співучасників»;

4) у абз 1 п. 7 речення «Таке приховування є специфічною формою пособницької діяльності» виключити.

Аналізуючи дії, що утворюють організацію приховування злочинної діяльності, О. О. Кваша повторює висловлену Пленумом Верховного Суду України позицію про те, що такі дії можна охарактеризувати як специфічну форму пособницької діяльності¹. З цим твердженням погодитись складно. Видається, що вчена допускає змішування дій, які утворюють пособництво, з *організацією* вказаних дій. Ми, утім, вважаємо, що перелік дій, які утворюють організацію приховування злочинної діяльності, наведений Пленумом Верховного Суду України у п. 7 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», підлягає детальному перегляду на предмет його очищення від таких форм, які в дійсності належать до діяльності пособника, а не організатора. Насамперед ідеться про необхідність виключення з указанного переліку всіх форм усунення перешкод вчиненню злочину та безпосереднього заздальгедь обіцяного приховування його вчинення.

Щодо структури викладення субінституту видів співучасників у законі про кримінальну відповідальність. У літературі неодноразово висловлювалась позиція про необхідність розташування нормативних приписів про окремі види співучасників у певному порядку. Як критерій розташування такого порядку зазвичай пропонується ступінь суспільної небезпечності діяння співучасників.

Так, О. О. Кваша вказує, що «сучасна наука кримінального права визнає організатора найбільш небезпечним видом співучасті» (вважаємо, що допущена друкарська помилка і йдеться все ж таки про вид співучасника. – Р. О.). З огляду на це вчена пропонує на законодавчому рівні поставити організатора на перше місце у переліку співучасників². Такі

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 363.

² Там само. С. 358–359; Її ж. Організатор злочину в інтерпретації чинного Кримінального кодексу України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щоріч. бюл.

ж пропозиції висловив О. А. Арутюнов¹. Твердження про вищий ступінь суспільної небезпечності організатора були підтримані й іншими вченими² та Пленумом Верховного Суду України у п. 2 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями». О. В. Ус вказує, що законодавець, визначаючи види співучасників, не випадково розмістив їх у ст. 27 КК у певній послідовності, поклавши в основу конструювання цього припису суспільну небезпечність ролі (характер участі), яка здійснюється співучасником у спільному злочині³.

Ми вважаємо некоректною саму постановку питання у такий спосіб. Ступінь небезпечності діяння виконавця, організатора, підбурювача або пособника може бути порівняним лише в межах кожної конкретної ролі окремо. Тому можна говорити про різний ступінь небезпечності пособника, який надав знаряддя для вчинення злочину, та, наприклад, пособника, який заздалегідь обіцяв придбати предмети, здобуті злочинним шляхом. Однак правильно говорити про більший чи менший ступінь небезпечності виконавця щодо організатора, підбурювача щодо пособника тощо. Порівняння кількісної характеристики якісно різнорідних явищ порушує правила проведення порівнянь.

З огляду на це слід визнати, що порядок розміщення нормативних приписів про види співучасників у тексті кримінального закону не має принципового значення і не повинен використовуватись для обґрунтування вищого чи

Київ. ін-ту внутр. справ. / голов. ред. В. М. Синьов. Київ : МП «Леся», 2003. Вип. 8. С. 125; Тельнов П. Квалификация должна быть более точной (О порядке применения ст. ст. 15 и 17 УК РСФСР). *Совет. юстиция*. 1966. №7. С. 9.

¹ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 144–145.

² Див.: Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 100; Ковалев М. И. Советское уголовное право: Советский уголовный закон : курс лекций. / отв. за вып.: В. М. Семенов. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. Вып. 2. С. 12; Кругликов Л. Л., Васильевский А. В. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 120; Захарян Г. Соучастие и индивидуализация наказания. *Совет. юстиция*. 1989. №5. С. 9.

³ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 166.

нижчого ступеня суспільної небезпечності співучасника одного виду порівняно з іншим. Утім таке розташування, безумовно, має бути здійснене логічно. І ця логіка простежується у структурі ст. 27 КК. У ч. 1 називається все явище в цілому. Після цього у частинах 2–5 розкриваються окремі елементи цього явища. Розташування нормативного припису про виконавця у ч. 2 ст. 27 слід визнати правильним, оскільки таке розміщення одразу підкреслює його функціональну відмінність від усіх разом і кожного окремо з інших видів співучасників: виконавець є єдиним співучасником, який виконує об'єктивну сторону злочину. Подальший порядок розміщення нормативних приписів про інші види співучасників у кримінальному законі, на нашу думку, не є принциповим, оскільки жодним чином не впливає на виконання функціональної ролі однойменного субінституту.

Водночас ми вважаємо більш доцільним переформулювання ч. 1 ст. 27 КК, аналіз якої наразі дозволяє стверджувати про певну відстороненість виконавця від інших співучасників, оскільки інші стоять «поряд» з ним. Уявляється, що ч. 1 ст. 27 КК має бути викладена таким чином: *«Співучасниками злочину є виконавець, організатор, підбурювач та пособник»*. На нашу думку, такі корективи принципово змінять щось у розумінні кримінального закону, але з погляду лінгвістики вони усунуть будь-які підстави для тверджень про нерівнозначність співучасників.

2.4. Форми співучасті: пошук теоретичної моделі адекватного законодавчого відображення

На думку А. І. Плотникова, «спір про те, що вважати формою, а що – видом, не має принципового значення. Більше того, він відволікає від сутності. Теорії та практиці не потрібні ні форми, ні види як такі. Потрібно інше – виокремити такі типи співучасті, які давали б підстави для дифе-

ренціації та індивідуалізації відповідальності співучасників. Очевидно, що в основу такої типології має бути покладено істотну різницю у ступені небезпечності співучасті. Об'єктивно у співучасті є два чинники, що визначають її небезпечність: ступінь організованості дій співучасників у цілому (на рівні диференціації); характер та обсяг діяльності окремого співучасника (індивідуалізація). Перший знаходить вираження у різних типах групової взаємодії; другий – у функції, ролі співучасника та обсязі виконаних ним дій»¹. Видається, що такі твердження дослідника є спробою кинути виклик не лише теорії кримінального права, а й логіці з філософією. Слід визнати, що така спроба вийшла не найбільш вдалою. Сам же автор, заперечуючи необхідність використання категорій «види» та «форми», не може обійтись без узагальнюючих понять, якими у наведеній цитаті виступають «типи» та «чинники». З огляду лише на це запропонована ревізія видається недоцільною. Хоча у другій частині своєї тези А. І. Плотников у цілому правильно вказує на існування двох ключових критеріїв визначення суспільної небезпечності при співучасті. Другий з них є індивідуальним стосовно кожного з співучасників, безпосередньо пов'язаним з діянням кожного з них окремо – характер (роль) і ступінь (інтенсивність) участі у злочині. Перший же є іманентним злочину, що вчиняється у співучасті, в цілому, оскільки характеризує спільно вчинене діяння як злочинний результат, що є єдиним і неподільним для всіх співучасників. Виражається він саме через форму співучасті.

Перед тим як розпочати детальний аналіз норм субінституту форм співучасті, вважаємо за доцільне висловити низку авторських міркувань та вступних зауважень з проблематики форм співучасті взагалі, які допоможуть краще зрозуміти наші вихідні ідеї при подальшому дослідженні.

1. Із найбільш базисних положень філософії відомо, що будь-якому змісту завжди відповідає певна форма. Форма робить зміст відчутним, вираженням зовні. За допомогою

¹ Плотников А. И. Соучастие в преступлении: спорные вопросы. *Lex Russica* : науч. труды МГЮА. М. : Изд-во МГЮА, 2007. №3. С. 516.

форми стає можливим сприйняти межі змісту, виявити головне, концептуальне у ньому¹. Не існує змісту, який не знайшов би свого вираження у певній формі. Так само і беззмістовна форма є нічим іншим як порожньою оболонкою. Діалектична єдність форми і змісту не викликає жодних сумнівів у науковому пізнанні.

Аналогічно і в теорії кримінального права вищевказані твердження цілком правильно приймаються як аксіоматичні. М. О. Шнейдер та В. С. Прохоров правильно ставили питання про форми співучасті: «Питання про те, що має бути названо формою співучасті і якими є ці форми, має бути вирішене виходячи з об'єктивно існуючої залежності між змістом співучасті та її формою»².

Змістом співучасті у злочині як явища є умисна та спільна діяльність декількох суб'єктів злочину з вчинення умисного злочину. Ця діяльність полягає в об'єднанні їх зусиль та набуває свого правового регулювання в межах інституту співучасті. Отже, саме умисна та спільна діяльність співучасників, різні комбінації і вияви діяльності співучасників при вчиненні злочину і мають бути вписані у певні форми свого об'єктивного зовнішнього вираження.

Одразу ж виникає логічне запитання про те, у чому взагалі полягає доцільність виділення окремих форм співучасті, та чим зумовлена необхідність вичленування з цілого явища окремих, більш дрібних форм його вияву, і чому неможливо визначити єдину і загальну рамку існування спільної діяльності без її внутрішнього подрібнення на окремі елементи.

2. Ми вже зазначали, що функціональне призначення субінституту форм співучасті полягає у відображенні градації зростання такої суспільної небезпечності та визначенні і фіксуванні критеріїв і ознак, які обумовлюють перехід спільно вчинюваного діяння на якісно новий рівень суспільної небезпечності. З огляду на це ми не можемо погодитись із тими

¹ Див.: Орловский Р. С. Формы соучастия в уголовном праве. *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. 2014. №3/2 (267). С. 177.

² Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. №2. С. 127; Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 34.

вченими, які говорять про класифікацію форм співучасті¹. Таке слововживання призводить до принципово неправильного розуміння природи форм співучасті. Вони являють собою певну шкалу, а не класифікацію. На цій шкалі за рахунок додавання нових ознак до вже існуючих закріплюється якісно новий рівень об'єднань зусиль співучасників. Саме тому спрацьовує принцип «матрьошки», що форми співучасті є не класифікацією, а шкалою. Класифікація ж будь-якого явища являє собою його поділ на однопорядкові елементи, які не перетинаються одне з одним.

На нашу думку, В. С. Комісаров саме це і мав на увазі, хоча прямо не зазначав, вказуючи, що «встановлення конкретної форми співучасті дозволяє дати оцінку характеру і ступеня суспільної небезпечності спільної злочинної діяльності в цілому»². Ми підтримуємо цю ідею³, але частково. Встановлення конкретної форми співучасті дозволяє дати оцінку *ступеня* суспільної небезпечності спільної злочинної діяльності *не* в цілому, а *у конкретному злочині*. Ми навмисно відкинули характер суспільної небезпечності, згаданий В. С. Комісаровим.

Насправді характер та ступінь об'єднання зусиль співучасників споконвічно використовувались у науці кримінального права як критерії для визначення форм співучасті. На базі характеру такого об'єднання, зокрема, виокремлювались

¹ Див.: Бородин С. Еще раз о соучастии (По поводу статьи А. Н. Трайнина «некоторые вопросы соучастия»). *Соц. законность*. 1957. № 12. С. 19; Трухин А. Класификация соучастия в преступлении. *Уголов. право*. 2009. № 5. С. 95; Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. Киев : Вища шк., 1986. С. 122–124; Ткаченко В. Класифікація форм співучасті у злочині як кримінально-правова проблема. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки*. 2007. Вип. 74–76. С. 102–103. Мондохонов А. Сговор – не основание для уголовной ответственности. *Рос. юстиция*. 2002. № 12. С. 51.

² Российское уголовное право. Общая часть / под ред. В. С. Комиссарова. СПб. : 2005. С. 269; Курс уголовного права: Учение о преступлении. Общая часть : учебник. Т. 1 / Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова, Н. и др. ; под ред.: Н. Ф. Кузнецова, И. М. Тяжкова. М. : Зерцало, 1999. С. 412.

³ Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конференції, м. Дніпропетровськ, 4–5 квітня 2014 р. Дніпропетровськ : ГО «Прав. світ», 2014. С. 124.

і продовжують виокремлюватись проста (співвиконавство, співвинність) та складна (співучасть з розподілом ролей) її форми¹. Ступінь об'єднання зусиль співучасників покладено у виокремлення групи осіб, групи осіб за попередньою змогою, організованої групи та злочинної організації².

Однак ми не даремно почали цю лінію міркувань з нагадування функціонального призначення субінституту форм співучасті: після визначення того, хто підлягає відповідальності за спільно вчинений злочин (що зроблено за допомогою норм субінституту видів співучасників), слід надати відповідь на запитання, яким чином об'єднання їх зусиль впливає на ступінь небезпечності такого злочину і за рахунок чого саме, яких ознак чи обставин (що має бути зроблено за допомогою норм субінституту форм співучасті). А вже після визначення кола відповідальних осіб та того, що є спільним для них (об'єктивна небезпечність злочину за рахунок форми співучасті) перейти до вирішення питань порядку часткового – індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання співучасників. Саме тому ми розподіляємо думку М. Д. Шаргородського, який вказував, що питання про форми співучасті має значення лише з точки зору встановлення кола відповідальних в цих випадках осіб і обсягу тих діянь, за які вони несуть відповідальність³. Це завдання вирішується в межах субінституту видів співучасників і не має жодного стосунку до форм співучасті.

Таким чином, функціональне призначення норм субінституту форм співучасті полягає у пошуку й фіксації критерію об'єктивного зростання суспільної небезпечності злочину, вчинюваного у співучасті. Ми не випадково вжили слово «критерій» в однині – неможливо і неправильно використовувати одночасно два абсолютно різні критерії: характер участі у злочині (якісний) та ступінь об'єднаності співучас-

¹ Див.: Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. №2. С. 128; Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография. Свердловск : Урал. рабочий, 1962. –С. 119–120.

² Див.: Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. С. 84.

³ Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Избр. работы по уголов. праву*. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 381–384.

ників (їх зорганізованості – кількісний) при побудові однієї шкали. Це рівнозначно спробі виміряти температуру повітря на одній шкалі з одними і тими ж позначками одночасно і за Цельсієм і Фаренгейтом. Так, температура в об'єктивній дійсності буде однаковою, але неможливо нанести такі позначки, які одночасно давали б можливість просто підсумувати результати вимірювання в різних системах без їх попереднього переведення. Такі спроби ведуть до змішування, та не надають адекватного результату.

Проте у теорії кримінального права відомі спроби виокремлення форм співучасті на основі одночасно двох критеріїв. З цим ми зустрічаємось, зокрема, у роботі М. А. Шнейдера, який визнавав критерієм виділення форм співучасті структуру зв'язку між співучасниками і на цій підставі виокремлював такі її форми: 1) проста (співвинність, співвиконавство); 2) складна (співучасть у прямому розумінні слова, або, інакше кажучи, з розподілом ролей); 3) злочинне співтовариство¹. Цю і подібні спроби навряд чи можна визнати вдалим, адже вони вносять мішанину та не надають можливості встановити зв'язки між різними формами, які у запропонованому варіанті не охоплюють одна одну за принципом «матрьошки», а частково перетинаються.

3. Ми погоджуємось з тим, що і характер участі співучасників у злочині, і ступінь їх згуртованості, об'єднаності можуть виступати критеріями виміру суспільної небезпечності спільно вчиненого злочину. Обидва вказані критерії рівною мірою підходять для проведення теоретичних досліджень у галузі кримінального права. Проте обрати з них при формулюванні інституційних норм про форми співучасті, і особливо при їх відображенні у кримінальному законі, потрібно лише один. Протилежне веде до еклектики на кшталт вищезгаданого поділу М. А. Шнейдера та тверджень про те, що форма співучасті – це сукупність *об'єктивно-суб'єктивних* ознак, які сутнісно відображають певний рівень організованості учасників кримінальної групи². І, схоже, законодавець

¹ Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 33–34.

² Уголовное право России : курс лекций : в 6 т. Т. 2 / под ред.: Б. Т. Разгильдиев. Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2008. С. 466–467; Ткаченко В. Форма співучасті як кримінально-правове поняття. *Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки.* 2007. Вип. 74–76. С. 146.

уже став на шлях обрання критерію ступеня згуртованості співучасників, формулюючи нормативні приписи про форми співучасті у ст. 28 КК. Цей процес характеризується небездоганністю, незавершеністю, частковими припущеннями, зміщуваннями та інколи навіть стрибками назад до використання двох критеріїв при визначенні різних форм на шкалі. Проте такий шлях вже обрано. Правильність шляху з використання кількісної ознаки при формулюванні інституційних норм про форми співучасті, на нашу думку, підтверджується і тим, навколо чого зосереджені основні спори щодо форм співучасті у науці кримінального права. Безліч публікацій присвячена вирішенню питання про суб'єктний склад групи осіб та групи осіб за попередньою змовою. Цей споконвічний «камінь спотикання», який буде розглянутий нами далі, є предметом цілих баталій, які відбуваються серед дослідників у науковій літературі. Водночас, коли ми звертаємося до аналізу наукових публікацій, присвячених організованій групі та злочинній організації, то зустрічаємо хоча й рідко, проте майже одноголосну єдність в розумінні того, що критерієм їх виділення є не рольовий розподіл функцій серед співучасників, а ступінь їх об'єднаності, згуртованості, стійкості. Ми вважаємо такий підхід виправданим.

Ідея про те, що критерієм виокремлення форм співучасті і побудови інституційних норм про них має виступати саме ступінь організованості співучасників, їх згуртованість знайшла свою підтримку в юридичній літературі¹. Так, М. М. Ку-

¹ Див.: Курс советского уголовного права : в 6 т. Часть общая. Т. 2. Преступление / А. А. Пионтковский и др.; редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1970. С. 464; Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. С. 565; Гудорова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие. Харьков, 1997. С. 62–63; Ї ж. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні*. Харків : Право, 2001. Вип. 2. С. 39; Жаровська Г. П. Форми співучасті в кримінальному праві України: проблеми диференціації. *Наук. вісн. Чернівець. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича*. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 125 : Правознавство. С. 96; Попович Н. Критерії поділу співучасті на форми. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XI регіон. наук.-практ. конф. (3–4 лют. 2005 р.). Львів : ЛДУ, 2005. С. 316; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 466; Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрилитинформ, 2018.

дрін вказував, що головними критеріями виокремлення форм співучасті мають бути ступінь активності співучасників у вчинюваному злочині та стійкість злочинних зв'язків між співучасниками¹. У соціальній психології критеріями, які визначають організованість групи, визнаються її внутрішня узгодженість та гомфотерність (згуртованість) колективної дії². Чим довший час існування групи, тим зазвичай вищі ці показники.

А. П. Козлов, роблячи спробу уніфікувати наукові погляди, пропонує використовувати дві підстави класифікації співучасті: на види – за характером виконуваних співучасниками при вчиненні злочину функцій, і на форми – за ступенем об'єднаності, зорганізованості дій учасників³. Ця пропозиція не є новою. Свого часу вона була висловлена ще П. І. Гришаєвим та Г. А. Кригером⁴. Видається, що А. П. Козлов помиляється. І при використанні першого, і при використанні другого критерію ми маємо справу з формами зовнішнього об'єктивування співучасті. І обидва критерії рівною мірою підходять для більш поглибленого теоретичного розуміння співучасті як явища, однак їх поєднання при конструюванні інституційних норм про співучасть здатне привести лише до еклектики.

Слід окремо зупинитися на ще одній важливій думці, висловленій А. П. Козловим. Визнаючи ступінь зорганізованості дій учасників критерієм виокремлення форм співучасті, вчений виокремлює два рівні спільності. На першому з них має місце елементарна співучасть – співучасть з розподілом ролей найнижчого ступеня зорганізованості, у якій пере-

Кн. 1. С. 495; Навроцький В. О. Питання кваліфікації злочинів, вчинених злочинними організаціями і організованими злочинними групами (за проектом нового КК України). *Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні* (на матеріалах Харківської та Полтавської областей). Харків : Право, 2000. С. 83–84.

¹ Кудрин М. М. Правовая природа форм соучастия по советскому уголовному праву. *Совет. государство и право*. 1964. №9. С. 146.

² Див.: Яковлев А. М. Преступность и социальная психология. Социально-психологические закономерности противоправного поведения. М. : Юрид. лит., 1971. С. 172.

³ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 180.

⁴ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 63.

важає значення функціональних ознак співучасників, а не ступеня зорганізованості. Елементарна співучасть можлива тільки з розподілом ролей, співвиконавство у ній неможливе. На другому рівні спільності вчений виокремлює злочинну групу, куди входять вже традиційно відомі нам та відображені у законі форми співучасті. У злочинній групі на перше місце виходить дія усіх співучасників разом, індивідуальна діяльність кожного з них частково втрачає своє значення, що проявляється у перетворенні всіх співучасників на «єдиного суб'єкта»¹. Ця ідея була підтримана О. І. Плотниковим, який зазначає, що у груповому злочині виконувана функція втрачає вирішальне значення та служить лише засобом забезпечення більш соціально значущого явища – взаємодії. Так само і сприяння злочину втрачає самостійний характер, оскільки більше не виступає як певна допоміжна діяльність. У подальших міркуваннях дослідник виходить поза позицію, висловлену А. П. Козловим, вказуючи, що функціональний розподіл ролей у групі стирається, оскільки важливо не те, чи виконує конкретний співучасник об'єктивну сторону злочину, чи ні, а те, що «особа контактує з іншими співучасниками в процесі вчинення злочину, і її дії імплементаються у загальну лінію поведінки як необхідна ланка її забезпечення»².

Наведена позиція є спірною. Співучасть у вчиненні злочину, якою б не була її форма, не стирає принципових відмінностей між окремими співучасниками, не знеособлює їх, і не робить лише «гвинтиком» у єдиному механізмі. «Зрівнялівка» співучасників не лише стирає межі між їх функціональною неоднорідністю у вчинюваному злочину (чи то співвиконавство, чи то співучасть з розподілом ролей), а й знищує підстави для індивідуалізації їх відповідальності, міцно пов'язуючи круговою порукою. Сама ідея зливання співучасників у «єдиний» або «колективний» суб'єкт є небезпечною, оскільки ставить якість діяння (спіль-

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 501, 503.

² Плотников А. И. Соучастие в преступлении: спорные вопросы. *Lex Russica* : науч. тр. МГЮА. М. : Изд-во МГЮА, 2007. №3. С. 517–519.

ність) понад особу, яка бере участь у його вчиненні. Прибічники такої ідеї й самі не помічають тієї нерозв'язної суперечності, в яку вона входить з філософськими концепціями свободи волі та індетермінізму.

У прийнятті дворівневого розподілу, окресленого А. П. Козловим, криється ще одна небезпека. Вона полягає у неможливості надати відповідь на принципове питання про те, де саме полягає та межа, після якої домінанта на функціональній ролі кожного співучасника окремо у злочині замінюється перевагою їх колективної дії. Як би не намагався автор показати цю межу через ознаки разового характеру співучасті, роз'єднаності діянь співучасників у просторі та часі, відсутність жорсткого планування злочину¹, по суті всі ці ознаки в певних поєднаннях ми знаходимо у виокремлених автором групових формах. У цьому контексті спроби довести, що тільки взяті в єдності такі ознаки утворюють елементарну співучасть, які робить А. П. Козлов, мало що додають до того, щоб зробити межу між елементарною співучастю та груповим злочином відчутною.

Крім того, слід звернути увагу й на той факт, що вчений акцентує увагу на разовому характері участі як одній з ознак елементарної співучасті. Твердження про те, що спільне вчинення декількох злочинів є ознакою злочинної організації (а інколи й організованої групи), які постійно й систематично зустрічаються у науковій літературі, та, на жаль, знайшли своє відображення й у законі, на наш погляд, суперечать проаналізованому нами у підрозд. 2.2 цієї роботи поняттю співучасті як умисної спільної участі декількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину. Вважаємо спроби об'єднати «під дахом» співучасті одночасно декілька злочинів такими, що суперечать її сутності, як форми вчинення злочину. Проте детальний аналіз цього міркування буде надано нами далі в цьому підрозділі при аналізі організованої групи та злочинної організації.

4. З огляду на вказане, за ступенем організованості слід виокремлювати чотири існуючі у законі форми співучасті:

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 501.

вчинення злочину групою осіб, вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, вчинення злочину організованою групою та вчинення злочину злочинною організацією. Нам імпонує позиція О. О. Кваші стосовно того, що перші дві в цілому можуть бути названі груповими, тоді як дві наступні – організованими¹. Підтримуючи такий поділ, ми водночас повною мірою погоджуємось із тезою М. Г. Іванова про те, що вчинення злочину групою є родовим поняттям щодо всіх форм співучасті². Проте, не маючи принципового значення для конструювання норм інституту співучасті, використання родових понять, запропонованих О. О. Квашею, має кримінологічний зміст та дозволяє краще зрозуміти природу та окреслити межі феномену організованої злочинності.

5. Ще раз звернемо увагу, що всі чотири названі вище форми співучасті перебувають на одній шкалі, і не становлять класифікації. Кожна наступна форма співучасті має включати в себе всі ознаки попередньої та як мінімум одну додаткову ознаку, яка свідчить про порівняно вищий ступінь організованості (згуртованості) співучасників. Не існує співучасті, яка не може бути «вписана» в одну із її форм. Протилежне суперечило б діалектичному співвідношенню форми і змісту.

6. Зважаючи на те, що вона є відображенням змісту співучасті, її форми становлять наділені певними ознаками способи об'єднання між собою співучасників у вчинюваному злочині, вважаємо, що використання узагальнюючої категорії «злочинні об'єднання» при описі форм співучасті є допустимим. Стосовно форм співучасті злочинне об'єднання означає об'єднання зусиль співучасників у спільно вчинюваному злочині, а не об'єднання осіб, що існує як структурована група, в тому числі й поза спільно вчинюваними злочинами.

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 466, 498.

² Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве: онтологический аспект / под ред. О. Ф. Шишова. Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. С. 121; Його ж. Групповая преступность: содержание и вопросы законодательного регулирования. *Государство и право*. 1996. №9. С. 75; Його ж. Парадоксы уголовного закона. *Государство и право*. М. : Наука, 1998. №3. С. 55.

7. Віднайшовши оптимальні критерії виокремлення форм співучасті у кримінальному законі, слід надати відповідь на ще одне, не менш важливе питання – у чому полягає основне практичне значення їх відображення у ньому. Тобто необхідно встановити, яким має бути наступний етап після виокремлення і фіксації тих істотних обставин, які сприяють зростанню ступеня суспільної небезпечності та оформлення їх у відповідні поняття. Відповідь на вказане питання вже міститься у кримінальному праві. Ступінь зростання суспільної небезпечності злочину відображується або через формування кваліфікуючих ознак у статтях Особливої частини, або через формулювання відповідних обставин, що обтяжують покарання¹. Саме цим пояснюється наявність системних зв'язків субінституту форм співучасті як з нормами Особливої частини КК, так і з нормами, які регламентують призначення покарання співучасникам. Зв'язки першого роду є зовнішніми і будуть розглянуті нами у підрозд. 3.2 цієї роботи, тоді як другого – внутрішніми – і будуть досліджені у підрозд. 2.5.

8. Ми визнаємо, що описаний вище підхід до побудови інституційних норм про форми співучасті належить до сфери належного, і, знайшовши схвалення серед вчених, на превеликий жаль, не повною мірою виражений у кримінальному законі, і навіть далеко не завжди підтриманий судовою практикою. Проте вказане лише означає необхідність детального перегляду положень КК про форми співучасті з тим, щоб привести їх до стану логічної взаємоузгодженості між

¹ Див.: Орловський Р. С. Кримінально-правове значення форм співучасті. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2014. №25. С. 219; Йоґо ж. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 4–5 квітня 2014 р. Дніпропетровськ : ГО «Прав. світ», 2014. С. 124–126; Йоґо ж. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою як обставина, що обтяжує покарання. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 4 квіт. 2014 р. / відп. ред. Т. С. Ківалова ; редкол.: А. Ф. Крижановський, В. Д. Берназ, В. М. Дрьомін та ін. Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. С. 189–193; Дячкін О. П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів. *Право і сусп-во*. 2012. №2. С. 207–208.

собою, з іншими нормами інституту співучасті та нормами інших інститутів як Загальної, так і Особливої частин КК, а також з передовими ідеями, висловленими у науці і здатними, на думку автора, сприяти привнесенню більшої системності у застосування кримінального законодавства. З огляду на це предметом подальшого критичного аналізу будуть нормативні приписи про форми співучасті, виражені у КК.

*Вчинення злочину групою осіб*¹. У чинному КК інституційна норма про просту групу (групу осіб без попередньої змови) знайшла своє текстувальне вираження у ч. 1 ст. 28: злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

Примітним є те, що законодавець спробував використати два критерії – характер участі (декілька виконавців) та ступінь їх згуртованості (без попередньої змови). Таке невдале використання призвело до низки проблем із застосування цього (та й не тільки цього) нормативного припису. Якщо згрупувати всі питання, які були поставлені у теорії кримінального права до того, як саме слід розуміти вказане законодавче положення, то їх можна подати у такому вигляді:

1. Можливість існування у складі групи осіб інших співучасників (організатора, підбурювача та пособника) за умови наявності хоча б двох співвиконавців.

2. Можливість визнання групи осіб наявною, коли у вчиненні злочину бере участь лише один виконавець, і, наприклад, один пособник, який приєднується до спільно вчиненого злочину вже після того, як виконавець розпочав виконання об'єктивної сторони.

Якщо відповідь на перші два питання є негативною (а саме такою вона має бути у результаті буквального тлумачення припису ч. 1 ст. 28 КК), то виникає питання про можливість

¹ Інколи така форма співучасті іменується групою осіб без попередньої змови або простою групою. Ми вважаємо за можливе вживати ці поняття як синонімічні задля уникнення тавтології.

Тут і далі, говорячи про групу осіб як форму співучасті, ми маємо на увазі «вчинення злочину групою осіб»; говорячи про групу осіб за попередньою змовою, ми маємо на увазі «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб».

співучасті у таких випадках взагалі. Чи можливо назвати особу, яка надала сприяння, пособником, а у другому випадку й суб'єкта, який вчинив саме суспільно небезпечне діяння виконавцем?

3. Насамкінець, якщо співучасть наявна і за умови спільного вчинення злочину без попередньої змови виконавцем та пособником, то постає питання про те, яка її форма за таких умов та чи можливе взагалі існування співучасті без форми.

Очевидно, що вказівка на декількох виконавців у ч. 1 ст. 28 КК за будь-яких умов не дозволить надати послідовну відповідь на ці питання, оскільки така відповідь з неминучістю призвела б до визнання того факту, що існує явище (співучасть) без форми і визнати це очевидне порушення законів логіки прихильники підходу про те, що до складу групи осіб можуть входити лише співвиконавці, зовсім не поспішають. Чи не єдиним, хто відверто наважився прямо визнати можливість існування співучасті поза передбаченою у законі формою, був М. Й. Коржанський¹. Вказане, однак, жодним чином не нівелює очевидне порушення базисних вимог філософії про єдність форми і змісту.

Водночас у науці уже неодноразово визнавався і доводився той факт, що групу осіб без попередньої змови можуть становити співучасники будь-якого виду². А. П. Козлов наводить два приклади ситуації такого роду. До першого належать випадки, коли винний при вчиненні умисного вбивства або заподіянні тілесного ушкодження утримує за руки потерпілого без будь-якої попередньої змови з виконавцем. Інший має місце у ситуації, коли злочинець заліз до квартири, збирає для заволодіння речі власника, але в процесі у нього виникають сумніви з приводу можливості швидкого збуту певних речей. У зв'язку з цим він з квартири телефо-

¹ Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. Київ : Юрінком Інтер, 1998.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 467; Клименко Ю. А. Организатор преступления в структуре института соучастия. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МГЮА, 2011, №2 (19). С. 218; Трухин А. Объективная сторона соучастия в преступлении. *Уголов. право*. 2008. №2. С. 88; Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2009. С. 253.

нує своєму знайомому в ломбард і той дає вказівки, які речі слід брати; в результаті цих порад або вказівок відповідно спрямовує свій вибір речей. Такі дії мають оцінюватись як пособництво. Вчений також допускає можливість елементарної організаторської діяльності за такої форми співучасті¹. Перелік ситуацій, наведений А. П. Козловим, може бути з легкістю розширений. Ми цілком уявляємо собі діяльність пособника, який безпосередньо надає знаряддя вже у процесі вчинення злочину без попередньої змови з виконавцем, як, наприклад, ніж при вчиненні хуліганства, та навіть підбурювачем. Щодо останнього, слід, однак, зробити застереження, що у групі осіб без попередньої змови підбурювач може схилити тільки іншого співучасника до спільного виконання діяння з виконавцем, який уже розпочав реалізацію об'єктивної сторони або до надання сприяння такому виконавцю (лише у формі фізичного пособництва). Жоден із вищеприписаних випадків не вписується в законодавчо визначені форми співучасті, а отже, по суті залишається випадком співучасті без форми.

У чому полягають недоліки існуючого нормативного припису зрозуміло. Слід, проте, виключно задля теоретичних цілей абстрагуватися від наведеного нами вище принципового твердження про необхідність використання лише одного критерію при формулюванні форм співучасті і задатися питанням про те, в чому ж полягає користь обраного законодавцем підходу. Серед традиційних прихильників правильності підходу про визнання групи осіб та групи осіб за попередньою змовою такою, що складається виключно зі співвиконавців, головним аргументом на користь цього є те, що суспільна небезпечність вчиненого зростає за рахунок «злиття» зусиль декількох осіб при виконанні об'єктивної сторони. Подальші роздуми призводять цих вчених до думки про «груповий спосіб» вчинення злочину, які взагалі можуть виходити за межі інституту співучасті².

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 502, 510–511.

² Див.: Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. 1960. № 1. С. 84–97; Святенюк Н. Ответственность за изнасилование, совершенное группой лиц, и соучастие в нем. *Уголов. право*. 2005. № 4. С. 47.

Проте слід поставити собі запитання, чим насправді заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121), побої (ч. 2 ст. 126), хуліганство (ч. 2 ст. 296), жорстоке поводження з тваринами (ч. 3 ст. 299), незаконне перетинання державного кордону (ч. 2 ст. 332¹) тощо виконане спільно двома особами небезпечніше за випадки, коли один суб'єкт надає іншому лише сприяння, роблячи його зусилля із заподіяння шкоди правоохоронюваним відносинам більш ефективними. Універсальної та послідовної відповіді на це питання віднайти неможливо.

Слід відверто визнати – положення ч. 1 ст. 28 КК про те, що злочин вважається вчиненим групою осіб, якщо у ньому брали участь два або більше *виконавців*, є анахронізмом. Ці положення пережили час, коли вони були актуальними, коли в силу достатньої обмеженості реальних шляхів вчинення злочину фізична присутність двох або більше осіб в одному й тому ж місці, в один і той же час і об'єднання їх фізичних зусиль фактично одноставно і беззаперечно визнавалась у наукових публікаціях чинником, який істотно підвищував суспільну небезпечність вчиненого злочину. Та навіть тоді у науці без відповіді залишалось питання про те, що саме робити у випадках надання засобів і знярядь пособником виконавцю, яке відбувалось вже після початку виконання об'єктивної сторони злочину. Прихильники ідеї про визнання групи осіб наявною лише за присутності як мінімум двох співвиконавців категорично уникали відповіді на питання про те, як належить оцінювати такі дії пособника і про наявну форму співучасті.

Ми підтримуємо позицію О. О. Кваші стосовно того, що виокремлення групи осіб здійснено за тим самим критерієм зорганізованості. Науковець вказує, що «будь-яка група осіб без попередньої змови завжди певним чином організована, існує нехай мінімальний, але певний ступінь узгодженості, інакше вона б не досягла мети – заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони»¹.

Урахування системних зв'язків групи осіб без попередньої змови і вдосконалення нормативного припису про неї має від-

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 468.

буватись з урахуванням того місця на шкалі суспільної небезпечності спільно вчиненого злочину, яке характерне для цієї форми співучасті. Н. Попович вказує, що відсутність попередньої змови не завжди вказує на менший ступінь небезпечності групи осіб, оскільки їх ситуативне об'єднання може спричинити навіть небезпечніші наслідки через те, що деталі вчинення злочину найчастіше не обговорюються і кожен з учасників групи по-різному оцінює ситуацію й адекватність своєї поведінки¹. Цю ж ідею підтримує А. П. Козлов, зазначаючи, що співучасть за попередньою змовою не завжди більш небезпечна, ніж співучасть без такої. На думку вченого, остання має особливість, яка позначається на безпеці спільної діяльності. «Якщо за попередньою змовою учасники шукають найбільш оптимальний варіант досягнення злочинного результату, за якого зіткнення з законом обмежується рамками необхідного, то без попередньої змови особи діють стихійно, коли глибоко обдумувати способи і засоби вчинення злочину немає часу і коли зіткнення з законом цілком реально може вийти за межі необхідного і вже у зв'язку з цим злочин буде більш небезпечним. Тому не можна виключати, що в деяких випадках спільна діяльність без попередньої змови може бути небезпечніша за злочин, вчинений за попередньою змовою». А. П. Козлов, однак, визнає, що такі ситуації є винятком із правил².

Такі твердження не є достатньо обґрунтованими. Видається, що Н. Попович та А. П. Козлов доходять такого висновку, порушуючи правила порівняння. Для того, щоб порівняння було точним, необхідно забезпечити однаковість усіх інших умов. Для одного й того ж злочину (наприклад, крадіжки), вчинення його за попередньою змовою групою осіб завжди є більш небезпечним, аніж вчинення його без такої змови. Так, насправді при вчиненні злочину простою групою в силу меншого ступеня деталізації змови між співучасниками більш складним є встановлення меж такої змови та можливостей щодо ексцесу. З огляду на це більш імовірним є переростання умислу та вчинення більш тяжкого зло-

¹ Попович Н. Вчинення злочину групою осіб без попередньої змови як форма співучасті. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид.* 2005. Вип. 41. С. 290.

² Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 496.

чину простою групою осіб. Але це вже буде інший злочин, і порівнювати, наприклад, крадіжку, вчинену групою осіб за попередньою змовою, з розбоєм, який вчинений простою групою (хоча й розпочався як крадіжка), на наш погляд, некоректно.

Пропозиції щодо вдосконалення нормативного припису про групу осіб уже висловлювалися у науці кримінального права. О. В. Головкін пропонував вказати у ч. 1 ст. 28 КК на участь у злочині декількох (двох або більше) осіб без попередньої змови між собою¹. О. О. Кваша висловила думку про необхідність викладення ч. 1 ст. 28 КК таким чином: «Злочин визнається вчиненим групою осіб без попередньої змови, якщо кілька осіб (дві або більше) *об'єднали свої зусилля в процесі його вчинення*»². В цілому підтримуючи ідею визнання можливості розподілу ролей та фокус на вирішенні проблеми суб'єктного складу при вчиненні злочину групою осіб без попередньої змови, ми, однак, не вважаємо запропоновані зміни бездоганними, оскільки визначення будь-якої з форм співучасті має чітко відображати її внутрішньосистемні зв'язки в інституті співучасті. Вважаємо, що для відображення таких зв'язків слід викласти ч. 1 ст. 28 КК у такій редакції: «1. Злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька (два або більше) *співучасників* без попередньої змови між собою».

Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою. Проблеми нормативного вираження групи осіб за попередньою змовою майже не відрізняються від проблем групи осіб, хіба що більшою поширеністю цієї форми співучасті і певними відмінностями у законодавчій її конструкції. Про окреслені проблеми у наукових джерелах, присвячених питанням співучасті у злочині, написано настільки багато, що інколи створюється враження, що це питання є центральним

¹ Головкін О. В. Групова злочинність: специфіка виникнення і розвитку, механізми попередження : монографія. Київ : Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи, 2007. С. 20.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 474; Її ж. Значення причинного зв'язку для визначення групового злочину. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. №3. С. 242.

полем для наукових дискусій у всьому вченні про співучасть. Ми не бачимо сенсу у межах цього дослідження повторювати всі аргументи, висловлені представниками тієї чи іншої позиції (допитливий читач з легкістю віднайде десятки тисяч списаних сторінок, присвячених цій проблемі). Тому в межах цієї роботи ми лише назвемо основні позиції, які були висловлені вченими щодо проблематики групи осіб за попередньою змовою з наведенням відповідних посилань на джерела і надамо коментарі щодо окремих з них. Після цього запропонуємо вирішення цієї споконвічної, класичної проблеми вчення про співучасть під дещо новим кутом – з точки зору системності інституту співучасті та внутрішніх зв'язків між нормами цього інституту.

Деякі дослідники безапеляційно стверджують, що точка зору, відповідно до якої до групи осіб за попередньою змовою мають входити як мінімум два співвиконавці, є загально-визнаною¹. На нашу думку, таке твердження є передчасним. Слід визнати, що незважаючи на всю силу аргументів про те, що співучасть з розподілом ролей може мати місце навіть при простій групі осіб (прямо всупереч положенням чинної ч. 1 ст. 28 КК), непоодинокими залишаються висловлені ще в радянській юридичній науці твердження про те, що група осіб за попередньою змовою може існувати тільки у формі співвиконавства². Така позиція, зокрема, висловлювалась в роботах Т. Г. Черненко³, А. В. Пушкіна⁴, І. А. Дубровіна⁵,

¹ Див.: Гладков А. О. Проблема института соучастия в преступлении и авторская концепция решения. *Право и законность: вопросы теории и практики* : сб. материалов IV Всерос. студенч. науч.-практ. конф. (Абакан, 10 апр. 2014 г.). Абакан : Изд-во ФГБОУ ВПО «Хакас. гос. ун-т им. Н. Ф. Катанова», 2014. С. 178.

² Див.: Лыхмус У. Некоторые вопросы квалификации соучастия в преступлении. *Учен. зап. Тартус. ун-та*. 1985. Вып. 696. С. 22; Галахова А. В. Практика применения уголовного закона о соучастии. *Совет. юстиция*. 1980. № 5. С. 21–22; Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. М. : Юрид. лит., 1986. 174–175.

³ Черненко Т. Г. К вопросу о формах соучастия в уголовном праве. *Актуальные проблемы правоведения*. Кемерово : Кемеров. ун-т, 1995. С. 91.

⁴ Пушкин А. В. К вопросу о квалификации преступления, совершенного по предварительному сговору группой лиц. *Вопросы совершенствования правоохранительной деятельности органов внутренних дел в свете новой Конституции Российской Федерации*. 1995. С. 31.

⁵ Дубровин И. А. Ответственность за преступления, совершенные группой лиц по предварительному сговору и организованной группой : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2003. С. 67.

Л. Д. Гаухмана та С. В. Максимова¹, М. П. Короленко², Г. В. Новицького³, С. Д. Шапченка⁴, З. А. Загиней⁵, Н. М. Ярмиш⁶, Д. Г. Михайленка⁷, Ю. В. Огаренка⁸ та інших вчених⁹.

¹ Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Ответственность за преступления против собственности. М. : Учеб.-консультац. центр ЮрИнфоР, 1997. С. 51–52.

² Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. С. 67.

³ Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України : наук.-практ. посіб. Київ : Вища шк., 2001. С. 56.

⁴ Шапченко С. Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України. *Законодавство України: наук.-практ. коментарі*. 2002. № 3. С. 119–120; Його ж. Співучасть у злочині: постановчий коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України. *Законодавство України: наук.-практ. коментарі*. 2003. № 9. С. 75–79.

⁵ Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. С. 275–279.

⁶ Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2010. № 4. С. 55–57; Ярмиш Н. М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації (злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : навч. посіб. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 43–45.

⁷ Михайленко Д. Г. Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. С. 160; Його ж. Кримінально-правова характеристика одержання хабара за попередньою змовою групою осіб. *Вісн. прокуратури*. 2009. № 10. С. 48.

⁸ Огаренко Ю. В. Деякі проблеми розмежування понять «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». *Держава та регіони*. 2001. № 1. С. 110–111.

⁹ Див.: Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» корисливих злочинів проти власності. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2009. № 4. С. 288–289; Її ж. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : [б. в.], 2007. С. 9; Комиссаров В., Дубровин И. Проблемы ответственности соисполнителей за совместные преступные действия и их вредные последствия. *Уголов. право*. 2003. № 1. С. 25; Лукашов А. Хищение денежных средств путем присвоения и вопросы соучастия в его совершении. *Уголов. право*. 2004. № 1. С. 29; Святенюк Н. Ответственность за совместное участие в убийстве. *Уголов. право*. 2004. № 4. С. 49; Його ж. Ответственность за изнасилование, совершенное группой лиц, и соучастие в нем. *Уголов. право*. 2005. № 4. С. 45–46; Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. С. 94; Його ж. Некоторые вопросы квалификации соучастия в преступлениях с ненадлежащим специальным субъектом. *Закон и право*. 2004. № 1. С. 47–49; Верина Г. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против собственности: проблемы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2003. С. 209.

Деякі зі спроб вітчизняних учених поширити похибку законодавця, допущену ним у ч. 1 ст. 28 і на вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, заслуговують на окрему увагу. Замість закликів критично сприйняти положення чинного кримінального закону, «герменевтика» іноді використовується для некритичного його тлумачення. Так, З. А. Загіней наголошує на тому, що група осіб за попередньою змовою як кваліфікуюча ознака складів злочинів може мати місце лише у випадку співвиконавства¹. Не складно побачити, що при захисті докторської дисертації З. А. Загіней змінила добре обґрунтований нею раніше підхід про можливість як простої, так і складної (з розподілом ролей) співучасті у групі осіб за попередньою змовою². Основним аргументом на користь «нової» позиції вченої є застосування принципу, який у теорії кримінального права отримав назву принцип «матрьошки»: кожна наступна форма співучасті включає у себе всі ознаки попередньої та як мінімум ще одну додаткову. Звідси поняття «група осіб за попередньою змовою» є ширшим за обсягом, ніж поняття «група осіб». Вони є підпорядкованими сумісними поняттями, в якому зміст другого є частиною першого. З огляду на це З. А. Загіней доходить висновку про те, що оскільки у простій групі осіб (ч. 1 ст. 28 КК) ідеться про наявність як мінімум двох співвиконавців, то така ж вимога має бути характерною і для групи осіб за попередньою змовою³.

У подальших міркуваннях вчена наводить ще два аргументи на користь співвиконавства у групі осіб за попередньою змовою:

1) вчинення злочину декількома співвиконавцями, а не одним виконавцем та ще хоча б якимось співучасником іншого виду є більш небезпечним, оскільки саме співвиконавці, спільно виконуючи об'єктивну сторону складу злочину, здатні спричинити більш тяжку шкоду потерпілому⁴. Анахронізм

¹ Загіней З. А. Герменевтика кримінального закону України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. С. 8.

² Детальніше див.: Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. №2. С. 261–262.

³ Див.: Загіней З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. С. 277.

⁴ Там само. С. 277.

та невідповідність об'єктивній дійсності цього аргументу вже аналізувались нами при дослідженні групи осіб як форми співучасті¹. Вченим, які його підтримують, слід поставити собі питання про те, чим вчинення, наприклад, ухилення від сплати податків двома співвиконавцями є більш небезпечним за вчинення того ж діяння виконавця та пособника, який заздалегідь обіцяв приховати вчинений злочин і успішно приховав. Видається, відповідь на окреслене питання віднайти буде неможливо;

2) ч. 2 ст. 28 КК починається словами «Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно *вчинили* декілька осіб (дві або більше)...». Вчинити злочин, на думку З. А. Загинеї, можуть лише співвиконавці, спільними діями яких виконується його об'єктивна сторона. З огляду на це дослідниця доходить висновку про можливість виключно технічного, а не юридичного розподілу ролей між учасниками групи осіб за попередньою змовою². Цей же аргумент підтриманий і Н. М. Ярмиш, яка зазначає, що слово «вчинення» може бути застосоване для опису лише причинних, а не обумовлюючих зв'язків. І оскільки причинні зв'язки характерні лише для діяння виконавців злочину, то й група осіб за попередньою змовою включає лише випадки співвиконавства³.

Про всю небезпечність твердження про те, що злочин при співучасті вчиняється лише співвиконавцями, а інші співучасники лише беруть участь у його вчиненні, так само як і про неприйнятність ототожнення вчинення злочину із вчиненням діяння, передбаченого в диспозиції статті Особливої частини КК, ми вже писали в попередньому підрозділі цієї роботи⁴. Лише повторимось, що злочин вчиняється всіма співучасниками і є результатом їх спільної діяльності.

Н. М. Ярмиш вказує, що оскільки у п. 6 ч. 1 ст. 66 як обставина, що пом'якшує покарання, визнається вчинення злочину під впливом погрози, то якщо зайняти позицію про

¹ Детальніше див. с. 293 монографії.

² Загинеї З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. С. 278–279.

³ Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2010. №4. С. 57.

⁴ Детальніше див. підрозд. 2.3 розд. 2 монографії.

те, що група осіб за попередньою змовою має місце за наявності юридичного розподілу ролей, то можна дійти висновку, що дії підбурювача, який застосував погрозу до виконавця, будуть розцінені як вчинення кваліфікованого складу злочину (вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб), а під час призначення покарання цю ж обставину (погрозу) потрібно враховувати як обставину, що пом'якшує покарання. Науковець зазначає, що непереконливість і навіть абсурдність таких маніпуляцій очевидні¹. Видається, що Н. М. Ярмиш здійснює підміну понять. При призначенні покарання не факт вчинення злочину групою осіб буде враховано як обставина, що його пом'якшує, а саме вчинення злочину під впливом погрози. Такої погрози, яка не виключає волимість діяння, а отже, й відповідальність за його вчинення. Вчинення ж злочину групою впливатиме на кваліфікацію. Крім цього, вчена чомусь уникає того факту, що аналогічна правова оцінка буде надана й за умови співвиконавства: якщо підбурювач погрозою схилить до вчинення злочину двох або більше виконавців.

Обґрунтовуючи той факт, що учасники вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою повинні діяти як співвиконавці, С. Д. Шапченко надає три ключові аргументи на користь такої позиції: 1) визнання декількох осіб співучасниками будь-якого виду не є специфічною ознакою передбаченого ч. 2 ст. 28 КК *різновиду* співучасті, а є родовою ознакою співучасті взагалі; 2) вживання поняття «група осіб» у ч. 1 та ч. 2 ст. 28 КК вимагає наділення його однаковим змістом; 3) визнання злочину вчиненим за попередньою змовою групою осіб лише за умови, що у ньому брали участь як мінімум два співвиконавці, є домінуючим для правозастосовної практики й теорії кримінального права². Проаналізуємо вказані аргументи послідовно.

¹ Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2010. №4. С. 56.

² Шапченко С. Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України. *Законодавство України: наук.-практ. коментарі*. 2002. №3. С. 119–120; Його ж. Співучасть у злочині: постатейний коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України. *Законодавство України: наук.-практ. коментарі*. 2003. №9. С. 75–79.

По-перше, з того, що С. Д. Шапченко називає форми співучасті різновидами, слідує неправильне розуміння вченим ст. 28 КК як певної класифікації і спроби виявити видові ознаки у формах співучасті порівняно з родовим поняттям самої співучасті. Робити цього, видається, не слід. Співучасть і її форми співвідносяться як зміст і форма, а не як рід та види.

Другий аргумент науковця віддзеркалює певний номіналізм. Навіть якщо погодитись з ним, то слід критично сприймати законодавчі приписи, а не сліпо накладати положення однієї частини статті на іншу при тлумаченні.

Визнання злочину вчиненим за попередньою змовою групою осіб лише за умови, що у ньому брали участь як мінімум два співвиконавці у теорії кримінального права є далеко не настільки домінуючим, як це намагається показати С. Д. Шапченко. В українській кримінально-правовій науці вкрай критично проти такого підходу висловились А. О. Пінаєв¹, В. І. Тютюгін², Н. О. Гуторова³, О. О. Дудоров, А. А. Вознюк, О. В. Ус⁴, О. О. Кваша⁵, В. В. Кузнецов та А. В. Савченко⁶, А. О. Драгоненко⁷, Д. П. Альошин⁸, Г. О. Га-

¹ Пінаєв А. А. Уголовно-правовая борьба с хищениями. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьков. ун-те, 1975. С. 123.

² Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 87.

³ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 109.

⁴ Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 210–211.

⁵ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 472–496; Кваша О. О. Особливості кваліфікації злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2008. № 1. С. 166; Кваша О. О. Кримінальна відповідальність за одержання хабара, вчинене за попередньою змовою групою осіб. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. № 2. С. 216.

⁶ Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за заг. ред. В. І. Шакуна. 5-те вид., перероб. Київ : Алерта, 2013. 320 с.

⁷ Драгоненко А. О. Співучасть у вчиненні вбивства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. С. 111.

⁸ Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 100;

нова¹, М. В. Карчевський², Г. П. Жаровська³, В. В. Ткаченко⁴, В. Г. Жук та О. В. Смаглюк⁵, А. В. Смирнова⁶, Ю. В. Біла⁷, Л. О. Іванова⁸, зокрема й автор цього дослідження⁹. Серед

Його ж. *Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм. Право і безпека.* 2002. № 1. С. 16–17.

¹ Ганова Г. О. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2012. С. 10, 67, 89–94, 104–105, 120–121; Її ж. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою. *Часопис Київ. ун-ту права.* 2008. № 4. С. 215; Її ж. Проблеми кваліфікації дії співучасників, які вчинили умисне вбивство з розподілом ролей. *Держава і право. Юрид. і політ. науки.* Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2009. Вип. 44. С. 522.

² Карчевський Н. В., Лизогуб Я. В. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору с позиции нового Уголовного кодекса Украины. *Вісн. Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України.* 2001. Вип. 4. С. 52.

³ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : [б. в.], 2004. 19 с.

⁴ Ткаченко В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб як форма співучасті. *Право України.* 2007. № 6. С. 118.

⁵ Жук В. Г., Кузнецов В. В., Смаглюк О. В. Щодо кваліфікації діяльності злочинних об'єднань. *Адвокат.* 2005. № 4. С. 4–5.

⁶ Смирнова А. В. Кримінально-правова кваліфікація співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2012. С. 12, 118, 119, 122, 133, 166; Її ж. Наукові критерії визначення форми співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. *Юридична Україна : прав. часопис.* 2007. № 7. С. 96.

⁷ Біла Ю. В. Проблемні питання кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Наук. вісн. Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ.* 2009. № 4. С. 174; Її ж. Кримінальна відповідальність за групові злочини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ, 2009. С. 8–9.

⁸ Іванова Л. О. Форми співучасті у злочині за кримінальним законодавством України й Російської Федерації. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. Вип. 116. С. 170.

⁹ Орловський Р. С. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. *Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. І. Вернадського. Серія «Юрид. науки».* 2014, т. 27 (66), № 1. С. 190; Його ж. Питання кваліфікації злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб. *Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы* : междунар. науч.-практ. конф. (Кишинэу), 28–29 марта 2014 г. / орг. ком.: В. Бугор [и др.]. Кишинеу : Iulian, 2014 (Tipogr. «Catetea de Sus»). С. 267.

радянських та російських вчених така ж позиція була висловлена П. Ф. Тельновим¹, А. П. Козловим², С. Бородиним³, О. А. Арутюновим⁴, М. Г. Івановим⁵, О. Трухіним⁶, Р. П. Заблоцьким⁷ та іншими дослідниками⁸.

О. О. Кваша справедливо звертає увагу на той факт, що вживання слова «вчинили», а не «виконали» у ч. 2 ст. 28 КК вже свідчить на користь можливого розподілу ролей у групі осіб за попередньою змовою⁹. Хоча, очевидно, що цей аргумент не буде дуже переконливим для вчених, які обстоюють загрозову позицію про те, що вчиняють злочин тільки виконавці (співвиконавці).

Водночас слід визнати, що в судовій практиці тлумачення групи осіб за попередньою змовою як окремого випадку співвиконавства є значно поширеним. За справедливим твердженням М. Г. Іванова, «домінанта теоретичного положення про групу лише як наявність співвиконавців не могла породити нічого іншого, ніж досить абсурдні рішення правозастосовувача»¹⁰. Свою деструктивну лепту у це вніс Пленум Верховного Суду України. Так, рекомендації щодо

¹ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 66.

² Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 241.

³ Бородин С. Еще раз о соучастии (По поводу статьи А. Н. Трайнина «Некоторые вопросы соучастия»). *Социалист. законность*. 1957. №12. С. 20.

⁴ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 221–222; Його ж. Квалификация преступлений, совершенных группой лиц по предварительному сговору. *Уголов. право*. 2007. №3. С. 4–6.

⁵ Иванов Н. Г. К вопросу о понятии группы в российском уголовном праве. *Государство и право*. 2000. №11. С. 45.

⁶ Трухин А. Объективная сторона соучастия в преступлении. *Уголов. право*. 2008. №2. С. 88.

⁷ Заблоцкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве. *Современные проблемы права* : сб. науч. тр. Волгоград : ВА МВД России, 2009. Ч. 1. С. 96.

⁸ Гладков А. О. Проблема института соучастия в преступлении и авторская концепция решения. *Право и законность: вопросы теории и практики* : сб. материалов IV Всерос. студенч. науч.-практ. конф. (Абакан, 10 апр. 2014 г.). Абакан : Изд-во ФГБОУ ВПО «Хакас. гос. ун-т им. Н. Ф. Катанова», 2014. С. 178–181.

⁹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 485.

¹⁰ Иванов Н. Г. К вопросу о понятии группы в российском уголовном праве. *Государство и право*. 2000. №11. С. 45.

визнання групи осіб за попередньою змовою наявною лише за випадків, коли у вчиненні злочину беруть два або більше виконавців, які до початку його вчинення об'єдналися, відображене у таких постановвах:

1) п. 14 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів» від 12 квітня 1996 р. № 6 (щодо злочину, передбаченого ч. 2 ст. 199 КК)¹;

2) п. 16 постанови Пленум Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 (щодо злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК)²;

3) абз. 1 п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15 (щодо злочину, передбаченого ч. 2 ст. 212 КК)³;

4) п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 р. № 5 (щодо злочину, передбаченого ч. 2 ст. 209 КК)⁴;

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 12.04.1996 № 6. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 111

² Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 26.04.2002 № 5. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 173–174.

³ Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 08.10.2004 № 15. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 274.

⁴ Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.04.2005 № 5. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 300.

5) п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 3 червня 2005 р. № 8 (щодо злочину, передбаченого ч. 2 ст. 201 КК)¹;

6) абз. 1 п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 (щодо окремих злочинів проти власності)².

Спірною є також позиція, викладена у п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2, де зазначено, що умисне вбивство слід вважати вчиненим за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК) тоді, коли в *позбавленні потерпілого життя* брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання³. Хоча Пленум і не вказує на участь у вчиненні злочину декількох осіб, однак використані формулювання дали вченим підстави говорити про те, що умисне вбивство може бути визнане вчиненим групою осіб за попередньою змовою лише у випадках співвиконавства⁴.

Однак як вищенаведені постанови, так і позиція вчених, які наполягають на існуванні групи осіб за попередньою

¹ Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 03.06.2005 № 8. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 314.

² Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 № 10. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 428.

³ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 року № 2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 183.

⁴ Див.: Пилипчук П. П. Пленум дав роз'яснення щодо особливостей кваліфікації злочинів, передбачених пунктами «и» та «і» ст. 93 КК України. *Вісн. Верхов. Суду України*. 1999. № 2. С. 11; Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісн. Нац. акад. прокуратури України*. 2010. № 4. С. 55.

змовою виключно як співвиконавства, не здатні надати відповідь на питання про те, якою ж буде форма співучасті, за умови, що у вчиненні злочину беруть участь один виконавець і один підбурювач. Виходить, що співучасть є (адже дотримані всі вимоги ст. 26 КК), а форми немає. Вказане логічне порушення не може бути заповнене в межах запропонованого тлумачення.

Із цих же міркувань ми не можемо визнати правильною і позицію О. О. Дудорова, який, наголошуючи на принциповій неможливості визначити суб'єктний склад групи осіб за попередньою змовою при існуючих формулюваннях нормативних приписів, проте вказує, що навіть якщо визнати, що до такого злочинного об'єднання можуть входити лише співвиконавці «жодних проблем із кримінально-правовим реагуванням на поведінку організаторів, підбурювачів і пособників із погляду чинного КК України не виникатиме (підлягають застосуванню, зокрема, ч. 2 ст. 29, ч. 4 ст. 68 КК України)»¹. Проблеми з кримінально-правовим реагуванням виникають неодмінно, оскільки вказаний підхід пропонує застосовувати безформну оболонку співучасті до організаторів, підбурювачів і пособників, створюючи враження, що принципово вся співучасть може бути розподілена на оформлену (ст. 28) та «аморфну» (безформну). Такий підхід не є правильним.

Висловимо думку, що проблема в розумінні того, хто ж саме може утворювати групу осіб за попередньою змовою – лише співвиконавці чи будь-які співучасники – з'явилася як результат наявності певного дуалізму у розмінні співучасті та групового вчинення злочину. За такого дуалізму поняття співучасті та групи тлумачаться деякими вченими як такі, що перетинаються тільки частково. Вказаний підхід набув свого деталізованого розвитку у працях Р. Р. Галіакбарова, який послідовно обстоював ідею про наявність так званого групового способу вчинення злочину, який не є співучастю. «Одне й те ж саме формулювання закону припускає і вчинення злочину групою як співучасті у злочині, і прояв «групи» як способу вчинення злочину за відсутності ознак спів-

¹ Дудоров О. О. Група осіб за попередньою змовою як форма співучасті у злочині. *Вісн. Запорізь. нац. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2015. № 3. С. 134.

участі», – вказує вчений¹. Тобто групове вчинення злочину, на його думку, підтриману послідовниками, можливе як при співучасті, так і за її відсутності². Крім того, Р. Р. Галиакбаров вказував, що спроби наділити учасника групи (якщо вона не перетворилася на організовану) іншою роллю (не виконавця) зумовлюють стирання меж між складною співучастю (співучастю з розподілом ролей) і груповим злочином і призводять до застосування кримінального закону всупереч його змісту та призначенню³. Не до кінця зрозуміло, що ж такого принципово нового виникає в організованій групі, що дозволяє Р. Р. Галиакбарову погоджуватись на існування розподілу ролей співучасників у такому об'єднанні. Що ж саме є підставою твердження Р. Р. Галиакбарова та його послідовників про існування якогось самостійного групового способу вчинення злочину, окрім суб'єктивного уявлення вченого про об'єктивно вищий рівень суспільної небезпечності вчиненого злочину за рахунок участі у виконанні об'єктивної сторони злочину декількох фізичних осіб, залишається невідомим.

¹ Галиакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений / отв. ред. В. И. Артемов. М. : Юрид. лит., 1980. С. 36.

² Детальніше див.: Галиакбаров Р. Р. Множественность участников одного преступления. *Актуальные проблемы борьбы с преступностью* : межвуз. темат. сб. Владивосток, 1983. С. 20–26; Його ж. Нетрадиционные аспекты множественности в уголовном праве. *Уголовно-правовые средства борьбы с преступностью* : межвуз. сб. науч. тр. Омск : Омск. ВШМ МВД СССР, 1983. С. 19–25; Його ж. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия. Хабаровск : Хабаров. ВШ МВД СССР, 1987. С. 59; Його ж. Квалификация групповых преступлений / отв. ред. В. И. Артемов. М. : Юрид. лит., 1980. 80 с.; Його ж. Групповое преступление: юридическая природа, постоянные и переменные признаки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1974. 38 с.; Його ж. Как квалифицировать убийства и изнасилования, совершенные групповым способом. *Рос. юстиция*. 2000. № 10. С. 40–50; Парог А., Есаков Г. Понимание Верховным Судом РФ «группы лиц» соответствует принципу справедливости. *Рос. юстиция*. 2002. № 1. С. 52; Святенюк Н. Ответственность за изнасилование, совершенное группой лиц, и соучастие в нем. *Уголов. право*. 2005. № 4. С. 47; Савельев Д. Легализировать ответственность за групповой способ совершения преступления. *Рос. юстиция*. 2001. № 12. С. 49; Сабиров Р. Д. Повышенная общественная опасность группового преступления. *Проблемы групповой и рецидивной преступности* : межвуз. сб. науч. тр. Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1981. С. 4–6; Савельев Д. В. Преступная группа в сфере уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2000. С. 13–14; Власов Ю. Квалификация деяния, совершенного с лицом, не обладающим признаками субъекта. *Уголов. право*. 2007. № 2. С. 33.

³ Галиакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений / отв. ред. В. И. Артемов. М. : Юрид. лит., 1980. С. 9.

Вважаємо, що таке тлумачення стимулюється й тим, що у ст. 28 КК у назві лише перераховуються форми об'єднань учасників спільно вчинюваного злочину, а в тексті жодного разу не вживаються слова «співучасть» або «співучасник». Не сприяє уніфікованому розумінню форм співучасті й судова практика, яка зовсім непослідовно вирішує питання про те, хто ж таки може складати групу при вчиненні тих чи інших злочинів.

На нашу думку, наявний дуалізм є неприйнятним. Він є результатом слабких системних лінгвістичних зв'язків нормативних приписів, виражених ст. 28 КК з іншими нормативними приписами інституту співучасті. Лише звернемо увагу: замість «суб'єктів» у ст. 26 КК ми вже бачимо «осіб» у частинах 2, 3 та 4 ст. 28 КК. Аналіз системних зв'язків між нормативними приписами ст. 28 КК та іншими нормами інституту співучасті показує, що чи не єдиним з них, який знайшов своє відображення у законі, є вказівка у ч. 1 ст. 28 КК на те, що група осіб складається з виконавців, а оскільки виконавець злочину, відповідно до положень ч. 2 ст. 27 КК, можливий тільки при співучасті, то й вчинення злочину групою осіб є нічим іншим, як формою співучасті. Такий зв'язок має опосередкований характер і навряд чи може бути визнаний задовільним. Не зрозуміло, що саме заважало законодавцю відобразити структурну належність нормативних приписів ст. 28 КК до інституту співучасті, зокрема, шляхом використання у назві вказаної статті традиційної в науці кримінального права категорії «форми співучасті». Не вбачається і серйозних перешкод для використання у частинах 2, 3 та 4 ст. 28 КК слова «співучасників» замість «осіб». Відсутність такої вказівки підштовхнула значну кількість вчених до думки про відносну самостійність нормативних приписів ст. 28 КК стосовно інституту співучасті та неповну їх належність до структури окресленого інституту.

Інший системний зв'язок між нормативними приписами ми вже бачимо на рівні положень, що стосуються кримінальної відповідальності співучасників. Так, ч. 1 ст. 30 КК, жодного разу не вживаючи терміна «співучасник», проте говорить про межі поставлення у провину організатору організо-

ваної групи чи злочинної організації, тобто тому самому суб'єкту, який називається видом співучасника у другому реченні ч. 3 ст. 27 КК.

Ми не вважаємо, що окреслене надає можливість говорити про наявність якоїсь іншої групи осіб за попередньою змовою, організованої групи чи злочинної організації, які існують і поза межами співучасті у злочині. Припущення про існування форм об'єднань зусиль учасників спільно вчинюваного злочину, які не є співучастю, є хибними. Вони порушують системність кримінального права та створюють простір для класифікації одного й того ж явища до двох самостійних категорій: до форм співучасті та до форм групового вчинення злочину взагалі. З огляду на викладене, слід підтримати позицію М. Г. Іванова, А. П. Козлова та О. О. Кваші про неможливість тлумачення поняття «група» як такого, що виходить за межі інституту співучасті¹.

О. О. Дудоров правильно вказує, що група осіб за попередньою змовою є більш небезпечною формою співучасті порівняно з групою осіб та менш небезпечною, ніж організована група, і тим більше злочинна організація². Критерієм такого розташування виступає не факт наявності декількох співвиконавців, а відповідний рівень згуртованості співучасників. Центральною категорією, яка визначає більшу небезпечність групи осіб за попередньою змовою порівняно з простою групою є наявність цієї саме змови, яка досягнута ще до початку виконання об'єктивної сторони. Один виконавець виконує об'єктивну сторону чи декілька не має ніякого принципового значення для цієї форми співучасті, оскільки не володіє достатньою універсальністю, не відображає загальну тенденцію до здатності заподіяти більшу шкоду суспільним відносинам, не є безумовним чинником зростання суспільної небезпечності. Як справедливо зазначають Н. О. Гуторова,

¹ Иванов Н. Соучастие в правоприменительной практике и доктрине уголовного права. *Уголов. право*. 2006. №6. С. 32; Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 46–50; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 132–134.

² Дудоров О. О. Група осіб за попередньою змовою як форма співучасті у злочині. *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2015. №3. С. 131.

О. О. Дудоров¹ та А. А. Вознюк, неприйнятність обмеження групи осіб за попередньою змовою співвиконавством обумовлена тим, що наявність декількох співвиконавців не є ознакою, яка беззаперечно підвищує суспільну небезпечність вчиненого порівняно зі співучастю з розподілом ролей². Такі самі міркування висловлює і О. О. Кваша³.

У літературі іноді можна зустріти твердження, що вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою підвищує суспільну небезпечність злочину тому, що полегшує його вчинення⁴. Не вдаючись до детального аналізу складної і комплексної категорії суспільної небезпечності, ми піддаємо такі твердження певному сумніву. Саме по собі полегшене вчинення злочину ще не свідчить про заподіяння більшої шкоди об'єктам кримінально-правової охорони.

«Попередність» же змови завжди є чинником, який веде до зростання суспільної небезпечності діяння, оскільки формує певну злочинну установку у співучасників. Як правильно зазначає А. П. Козлов, ключовою ознакою «виступає не час досягнення згоди, а той елемент зорганізованості, який криється за ним: чим більший інтервал часу між досягненням згоди, тим вищою є реальність відшукання найбільш ефективних засобів і способів його здійснення, тим інтенсивнішою є діяльність кожного співучасника, тим організованішою є спільна діяльність всіх учасників»⁵. У організованих формах співучасті на додаток до цього з'являється ознака стійкості, яка свідчить про не лише кількісно, а певною мірою і якісно новий рівень спільності їх зусиль. Саме попередня змова характеризує ступінь згуртованості співучасників,

¹ О. О. Дудоров, схоже, з часом змінив свою позицію щодо розуміння суб'єктного складу групи осіб за попередньою змовою.

² Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 109–110.

³ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 474.

⁴ Див.: Мелешко Н., Куссмауль Р. Исключить объективное вменение квалифицирующих обстоятельств несовершеннолетним. *Рос. юстиция*. 2002. № 6. С. 57.

⁵ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 496.

свідчить про більш тісний суб'єктивний зв'язок між ними, вищий ступінь їх організованості, яка пояснює надання групі осіб, що утворилася на основі попередньої змови, значення кваліфікуючої ознаки значної кількості складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК¹.

Вказаній вище нашій тезі можуть заперечити, вказавши, що оскільки, як загальноновизнано у теорії кримінального права, попередня змова може відбутися на будь-якому етапі до початку виконання об'єктивної сторони злочину², не виключені й випадки, за яких така змова відбувається безпосередньо перед початком вчинення діяння виконавцем, що навряд чи свідчить про підвищений рівень небезпечності злочину. Цей аргумент не заслуговує на підтримку. Річ у тім, що об'єктивно вищий рівень суспільної небезпечності форм співучасті за попередньою змовою зумовлений насамперед тим, що з самого початку виконання об'єктивної сторони (а точніше ще до цього) зусилля співучасників уже є синхронізованими, об'єднаними один з одним. І не принципово, як задалегідь відбулась така синхронізація – за декілька тижнів чи декілька хвилин.

Аналізуючи співвідношення між груповими формами співучасті, О. О. Дудоров звертає увагу на «взаємовиключність формулювань частин 1, 2 ст. 28 КК України, які описують групу осіб і групу осіб за попередньою змовою, відповідно. Стосовно цих форм співучасті принцип «матрьошки», згідно з яким менш небезпечна форма співучасті за своїми ознаками входить до більш небезпечної, не спрацьовує»³. Зазначене складно спростувати. З точки зору формальної логіки розмежування між групою осіб за попередньою змовою та без попередньої змови проведено таким чином, що додавання нової ознаки («попередності») повністю виключає існування вказаної раніше. Проте на шкалі оцінки суспільної безпечності спільної діяльності все одно залишається очевид-

¹ Орловский Р. С. О понятии предварительного сговора. *Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку* : Міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 4–5 квіт. 2014 р. Донецьк : Східноукр. наук. юрид. орг-ція, 2014. С. 99.

² Дудоров О. О. Група осіб за попередньою змовою як форма співучасті у злочині. *Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Серія «Юрид. науки»*. 2015. №3. С. 131.

³ Там само. С. 133.

ним критерій її зростання і принцип «матрьошки» може, хоча й з певним ступенем умовності, бути застосованим при вирішенні питання про можливість інкримінування кваліфікуючої ознаки у виді вчинення злочину групою осіб при його фактичному вчиненні більш організованими злочинними об'єднаннями.

З огляду на це вважаємо, що вдосконалення нормативного припису ч. 2 ст. 28 КК має покласти край дискусії про суб'єктний склад групи осіб за попередньою змовою, остаточно зробивши акцент на «попередності» змови як ознаці, яка підвищує суспільну небезпечність вчиненого порівняно з простою групою. Зважаючи на зазначений нормативний припис, ч. 2 ст. 28 КК може бути викладена, наприклад, таким чином: «2. Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька *співучасників*, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення».

Організовані форми співучасті: загальні зауваження. Аналіз кримінально-правової літератури, присвяченої дослідженням організованих груп та злочинних організацій, дозволив нам виявити низку внутрішніх суперечностей, висловлених у науці. Такі суперечності, на наш погляд, мають об'єктивний характер, зумовлений не дуже вдалим законодавчим розкриттям понять організованої групи та злочинної організації. Тому вважаємо за доцільне коротко викласти низку загальних міркувань з приводу законодавчого відображення організованих форм співучасті у злочині.

1. А. А. Вознюк вказує, що у «частинах 3 та 4 ст. 28 КК України у визначеннях злочинів, учинених організованою групою та злочинною організацією, законодавець помилково об'єднав різні за змістом поняття – організоване злочинне об'єднання та учинений ним злочин. ...між злочином, учиненим організованою групою чи злочинною організацією, і самим об'єднанням існують суттєві відмінності»¹. У цьому твердженні вченого є надзвичайно важливий постулат: у частинах 3 та 4 насправді йдеться і про види організованих

¹ Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 38–39.

злочинних об'єднань, і про вчинювані ними злочини, хоча в ідеалі не мало б ітися ні про перше, ні про друге.

За твердженням І. П. Малахова, до якого ми ще повернемося пізніше, утримуючи проблему боротьби з груповою та організованою злочинністю в межах інституту співучасті, теорія звела її наукове вирішення нанівець¹. Незважаючи на всю суперечливість такої позиції на перший погляд, в ньому наявне раціональне зерно. Більше того, «втиснувши» організовану злочинність у межі інституту співучасті і теорія, і законодавець, видається, дещо деформували зміст і межі цього інституту, поширивши його на явища, задля протидії яким він історично не був і не став адаптованим. Норми про співучасть виникли і розвивалися з метою обґрунтування і визначення меж відповідальності за вчинення декількома суб'єктами *одного злочину*. Ми продовжуємо наполягати на тому, що у співвідношенні зі злочином співучасть є формою його вчинення при збігу умисних зусиль декількох суб'єктів у єдиному спільно вчинюваному діянні. Тому, говорячи про форми співучасті, слід насамперед віднаходити такі способи та особливості поєднання зусиль співучасників у конкретному злочині, які підвищують його (конкретного злочину) суспільну небезпечність. Суспільна небезпечність конкретного злочину не зростає від самого лише факту, що він вчинюється об'єднанням, створеним з метою вчинення декількох злочинів, або тяжких чи особливо тяжких злочинів. Не підвищується вона і за рахунок елементарного зростання кількості співучасників. Тут слід визнати правильність думок А. П. Козлова, який вказує, що іноді навіть об'єднання, яке складається лише з двох осіб, може набути кращих якостей організованості і заподіяти у процесі вчинення злочину більшу шкоду, ніж об'єднання, яке нараховує десятки учасників².

2. Детальний аналіз нормативних приписів частин 3 та 4 ст. 28 КК дозволяє встановити, що їх функціональне призначення не може бути визнане таким, що повною мірою відпо-

¹ Малахов І. П. Соучастие и групповая организованная преступность. *Правоведение*. 1994. № 5–6. С. 122.

² Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 55.

відає функціональному призначенню норм субінституту форм співучасті, оскільки виводить предмет правового регулювання на новий рівень: замість визначення того, як зростаюча згуртованість співучасників підвищує суспільну небезпечність *злочину*, що вчиняється у співучасті, вказані приписи присвячені тому, як об'єднання співучасників з метою зайняття *злочинною діяльністю* (вчинення декількох злочинів) підвищує суспільну небезпечність такої *діяльності*. Теза про те, що організована група та злочинна організація створюються і існують саме задля зайняття злочинною діяльністю, неодноразово висловлювалася вченими¹. Розуміння цього факту навіть дало підстави С. Балееву вести мову про *співучасть у злочині та співучасть у організованій злочинній діяльності* як відносно самостійні явища². Підтримати ідею вченого не є можливим, оскільки вона не вкладається у рамки поняття співучасті. Проте, безумовно, слід визнати, що висловлена думка заслуговує на увагу як напрям для перспективних досліджень.

Невідповідність нормативного припису про вчинення злочину злочинною організацією функціональному призначенню субінституту форм співучасті є особливо примітною: злочин визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або *структурні частини* якого за попередньою змовою зорганізувалися *для спільної діяльності* з метою безпосереднього вчинення *тяжких* або особливо *тяжких* злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації *злочинної діяльності* інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Очевидно, що діяльність

¹ Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 127–128; Бессонов А. Уголовно-правовая характеристика убийства, совершенного организованной группой. *Уголов. право*. 2005. № 5. С. 9; Брсоян В. А., Крюков А. А. Организованная преступная группа и организованное преступное сообщество: проблемы разграничения. *Сибир. юрид. вестн.* 2003. № 1. С. 68–70; Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах; Ассоц. юрид. центр. М.: Юрид. центр Пресс, 2003. С. 640.

² Балеев С. Соучастие в преступлении и организованной преступной деятельности: законодательная регламентация и доктринальное толкование. *Уголов. право*. 2009. № 5. С. 12.

такого об'єднання виходить за межі стандартного вчинення злочину, на якісно новий рівень. Злочинна організація існує для систематичного вчинення злочинів або координації злочинної діяльності.

О. О. Кваша зазначає, що позитивом законодавчої конструкції поняття організованої групи є положення про те, що учасники такого об'єднання зорганізувалися для вчинення цього та іншого (інших) злочинів¹. На необхідність наявності планів щодо спільного неодноразового вчинення злочину для визнання групи організованою вказують М. І. Панов² та В. Алексеев³. Р. Р. Галиакбаров взагалі розширив розуміння цієї ознаки до вчинення трьох або більше злочинів⁴. Ми не відкидаємо важливість вказаних тверджень для розуміння юридичної природи організованої групи. Сумнів, однак, викликає той факт, що вказана ознака підвищує суспільну небезпечність конкретного злочину, що вчиняється таким об'єднанням.

На вихід понять організованої групи та злочинної організації на принципово новий рівень, схоже, звернув увагу і Пленум Верховного Суду України, зробивши спробу певною мірою повернути вчинення злочину злочинною організацією до форм співучасті, вказавши у пп. 9 та 10 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13, що як організована група, так і злочинна організація можуть створюватись у тому числі й для вчинення тільки одного злочину, що вимагає ретельної довготривалої підготовки⁵. Вказана позиція стосовно злочинної організації

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 503–504.

² Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / передм. В. П. Тихого ; упоряд.: Н. О. Гуторова, Ю. П. Дзюба. Київ : Ін Юре, 2010. С. 497.

³ Алексеев В. Понятие организованной группы. *Социалист. законность*. 1989. № 11. С. 25.

⁴ Галиакбаров Р. Р. Квалификация преступлений по признаку их совершения организованной группой. *Рос. юстиция*. 2000. № 4. С. 48.

⁵ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 329.

була піддана критиці в юридичній науці як безпідставне та розширювальне тлумачення змісту закону¹. Проте, на нашу думку, в цьому полягала спроба надати вчиненню злочину злочинною організацією значення форми співучасті. Не ідеальна спроба, але навряд чи можна уявити кращу з урахуванням вищезгаданого змішування у ч. 3 та ч. 4 і форми співучасті у злочині, і виду злочинного об'єднання.

3. Злочинна діяльність як явище за своєю природою є предметом вивчення кримінології. Безумовно, така діяльність має віднайти й необхідні кримінально-правові засоби протидії їй у межах кримінального законодавства. Ми, однак, піддаємо сумніву той факт, що ефективні механізми такої протидії можуть бути віднайдені шляхом застосування виключно норм інституту співучасті, який історично не мав своїм завданням боротьбу зі злочинною діяльністю на противагу обґрунтуванню й визначенню меж відповідальності за злочин. В окремих публікаціях, на наш погляд, безпідставно стверджується, що інститут співучасті поширюється на вчинення низки злочинів та «здійснення тривалої цілеспрямованої злочинної діяльності»². Організована злочинність у дійсності становить саме таку діяльність. Ми вважаємо, що ефективна протидія їй може бути забезпечена не шляхом штучного створення у межах інституту співучасті не притаманних йому норм, а через системне та комплексне застосування норм інституту співучасті у злочині та множинності злочинів³.

4. Задля правильного розуміння природи організованої групи та злочинної організації необхідно дотримуватися термінологічної чистоти. Виходячи із наразі існуючих законодавчих формулювань, ані організована група, ані злочинна організація самі по собі не є формою співучасті у злочині, а є формою об'єднання осіб для вчинення декількох злочинів. За рахунок набуття такими об'єднаннями ознак стійкості, їх

¹ Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 505.

² Див.: Іваненко І. В. Способи злочинної інтеграції в інституті співучасті. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2006. Вип. 34. С. 115.

³ Детальні пояснення з цього приводу див. підрозд. 3.1 розд. 3 та підрозд. 4.2 розд. 4 монографії.

існування у часі виходить за межі безпосередньо вчинюваних злочинів. Форми співучасті завжди обмежені часовими рамками злочину, який спільно вчиняється співучасниками. Отже, формами співучасті у злочині слід визнавати вчинення злочину організованою групою та вчинення злочину злочинною організацією¹. Водночас у науковій літературі часто допускається змішування цих категорій².

5. З огляду на вищезазначене, нашим ключовим постулатом при аналізі організованої групи та злочинної організації є те, що критичний розгляд нормативних приписів про вчинення злочину організованою групою або злочинною організацією як форми співучасті у злочині (з урахуванням функціонального призначення субінституту форм співучасті) не має переходити на рівень злочинної діяльності, а повинен бути логічно обмежений виключно межами одного злочину, який вчиняється спільними зусиллями співучасників. На цій підставі ми піддамо аналізу чинні положення ч. 3 та ч. 4 ст. 28 КК та висловлені у теорії позиції щодо розуміння ознак організованої групи та злочинної організації із тим, щоб віднайти такі з них, які прямо впливають на набуття вказаними об'єднаннями більшої згуртованості, а отже, й зростання суспільної небезпечності вчинюваного ними злочину.

Вчинення злочину організованою групою. Вчинення злочину організованою групою є однією з форм співучасті, яка характеризується найвищим ступенем суспільної небезпеки. Дослідженню цієї форми співучасті свої роботи присвятили П. В. Агапов, О. А. Арутюнов, Ф. Г. Бурчак, А. А. Вознюк,

¹ Тут і далі, говорячи про організовану групу як форму співучасті, маємо на увазі «вчинення злочину організованою групою»; говорячи про злочинну організацію, маємо на увазі «вчинення злочину злочинною організацією».

² Святенюк Н. И. Понятие совместного участия в преступлении, совершенном организованной группой. *Проблемы применения уголовного закона в современных условиях* : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Москов. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. М. : Юриспруденция, 2014. С. 115; Иванова Л. О. Формы участия в злочині за кримінальним законодавством України й Російської Федерації. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. Вип. 116. С. 169; Мочкош Я. Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання. *Право України*. 2006. № 3. С. 113–116.

Р. Р. Галіакбаров, Л. Д. Гаухман, А. А. Герцензон, П. І. Гришаєв, Н. О. Гуторова, Л. М. Демидова, А. Ф. Зелінський, М. Г. Іванов, М. І. Ковальов, Г. А. Кригер, І. П. Малахов, Н. В. Невідома, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, М. Д. Шаргородський, М. А. Шнейдер та ряд інших вчених.

У кримінально-правовій науці називались різні ознаки організованої групи. Р. Р. Галіакбаров вважав організовану групу більш небезпечним різновидом групи осіб за попередньою змовою та відносив до її ознак множинність виконавців; участь кожного з них у виконанні дій, які охоплюються ознаками об'єктивної сторони складу злочину; виконання злочину об'єднаними зусиллями – спільно; умисел кожного із співучасників спрямований на спільне вчинення злочину; погодженість дій учасників групи, які відображають їх взаємну обізнаність про спільне вчинення злочину; попередня змова на вчинення злочину групою¹. Навряд чи можна визнати підхід Р. Р. Галіакбарова правильним, оскільки вказані ним ознаки або засновані на неприйнятній тезі про необхідність наявності декількох співвиконавців у спільно вчинюваному злочині, або ж дублюють загальні ознаки співучасті у злочині, не надаючи такій формі жодної специфіки порівняно з групою осіб за попередньою змовою².

Я. Л. Алієв до ознак організованої групи відносить створення групи з метою здійснення злочинної діяльності протягом тривалого часу; організованість, яка має вияв у наявності плану вчинення злочинів, проведення відповідних підготовчих заходів, розподіл ролей між учасниками злочинної групи, міцність зв'язків між ними; стійкість, яка виявляється в більш-менш тривалому проміжку часу існування злочинної групи, стабільність її складу в цілому або її основного складу і наявність лідера³.

¹ Галіакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений. М. : Юрид. лит., 1980. С. 30–31.

² Орловський Р. С. Організована група як форма співучасті. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 72. С. 393.

³ Алієв Я. Л. Формы соучастия и их отражение в действующем уголовном законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МВД России, С.-Петерб. юрид. ин-т МВД России. СПб., 1996. С. 15.

На думку П. Ф. Тельнова, ознаками організованої групи є: 1) розподіл злочинних ролей; 2) більш тісна взаємодія її учасників; 3) наявність керівництва; 4) об'єднання її учасників для вчинення декількох злочинів або одного, який вимагає організованої діяльності учасників¹. Як убачається, П. Ф. Тельнов не вважає стійкість об'єднання істотною ознакою організованої групи.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Із цього визначення можна встановити додаткові порівняно з групою осіб за попередньою змовою ознаки організованої групи: а) наявність трьох співучасників; б) попередня зорганізованість у стійке об'єднання для вчинення злочину (злочинів); в) об'єднаність співучасників єдиним планом, який відомий усім учасникам групи; г) розподіл функцій учасників групи.

З приводу відмінності організованої групи від групи осіб за попередньою змовою Верховним Судом України була висловлена правова позиція: «Відмінність між організованою групою та іншими нескладними (простими) формами співучасті полягає в кількісних та якісних критеріях цих понять. Якщо у справі буде встановлено, що троє (не менше трьох) за ініціативою одного з них попередньо зорганізувалися у стійке (стале) об'єднання для заняття злочинною діяльністю, були обізнані про зміст і цілі такої діяльності, розподілили ролі та функції кожного в цій діяльності, визначили (визнали) керівника (лідера) групи, виконували його вказівки, мали необхідну матеріальну базу, дотримувались встановлених правил, то таке об'єднання належить визнавати організованою групою»². Викликає критику та легкість, з якою Верхов-

¹ Тельнов П. Ф. Ответственность за участие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 121.

² Постанова Верховного Суду України від 04.10.2012 у справі № 5-16кс12. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27362865>. (дата звернення: 01.02.2019).

ний Суд України використовує терміни, проводить синонімічні лінії між поняттями з достатньо різним змістом та розширює перелік ознак організованої групи, встановлених законом. По-перше, очевидним є змішування критеріїв виокремлення форм співучасті, яке межує з фактичним визнанням організованої групи простою формою співучасті через словосполучення «та іншими». По-друге, вживання категорії «стале» як синоніма загальноновизнаного «стійке» веде до змішування понять. По-третє, абсолютно незрозуміло, чому має значення за чією ініціативою об'єднання попередньо зорганізовується у стійке. Так само складно встановити, з якої вимоги закону випливає той факт, що учасники організованої групи мають визначити «керівника (лідера)»¹. Врешті-решт, наявність *необхідної* матеріальної бази та «встановлених правил» є абсолютно кримінологічними за змістом поняттями, які в більшості випадків неможливо встановити на практиці. Більше того, вказані ознаки свідчать про безпідставне розширювальне тлумачення кримінального закону Верховним Судом України. З другого боку, пряма вказівка на те, що учасники організованої групи «зорганізувалися для зайняття злочинною діяльністю» свідчить про усвідомлення того факту, що діяльність такого об'єднання виходить за межі інституту співучасті у злочині.

Ми не вважаємо за доцільне піддавати аналізу всі ознаки організованої групи як виду злочинного об'єднання – це вже зроблено у сучасних кримінально-правових дослідженнях².

¹ Про неприпустимість використання таких категорій див. підрозд. 2.3 розд. 2 монографії.

² Панов М. І. Щодо поняття організованих злочинних груп. *Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей)* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 26–27 квіт. 1999 р. / голов. ред. В. І. Борисов ; ред. і передм. В. Бровкін [та ін.]. Харків : Право, 2000. С. 23–26; Гуторова Н. А. Совершение преступления организованной группой лиц (уголовно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков : [б. и.], 1996. 223 с.; Ї ж. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні*. Харків : Право, 2001. Вип. 2. С. 31–48; Ї ж. Проблеми наказуемости преступлений, совершенных организованными преступными группами. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні*. Вип. 4. Харків : Право / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; Харків. Центр по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашинг-

У межах цієї роботи нас цікавлять лише ті ознаки організованої групи, які здатні підвищити рівень суспільної небезпечності вчинюваного у складі такого об'єднання злочину, тобто такі, які характеризують вчинення злочину організованою групою як форму співучасті. Оскільки критерієм виокремлення форм співучасті є ступінь згуртованості співучасників, то й на окремий розгляд заслуговують лише такі з них, які укріплюють її, виводячи на новий рівень, порівняно з групою осіб за попередньою змовою. Лише зазначимо, що ми підтримуємо позицію Н. В. Невідомої про те, що розподіл функцій учасників групи не є самостійною ознакою, а становить складову організованості, яка віддзеркалюється у стійкості¹.

О. О. Кваша вказує, що підвищеною суспільною небезпечністю організованої групи є не організованість сама по собі, а здатність такої групи здійснювати більш чи менш тривалу

тоні ; Амер. Ун-т у Вашингтоні, 2002. С. 4–19; Орловський Р. С. Організована група як форма співучасті. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 72. С. 393–399; Невідома Н. В. Вчинення злочину організованою групою : монографія. Харків: Право, 2017. 224 с.; Її ж. Поняття «вчинення злочину організованою групою»: концептуальні засади дослідження. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 181–192; Її ж. Об'єктивні ознаки організованої групи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 475–481; Єфремов С. Організовані злочинні угруповання в теорії вітчизняного кримінального права. *Вісн. прокуратури*. 2002. №5. С. 37–42; Іваненко І. В. Організована злочинна група: сучасне розуміння. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2006. Вип. 31. С. 405–410; Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.; Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 169–279; Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: поняття, зміст і наукова класифікація. *Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності*. 2013. № 1 (52). С. 114–118; Чаплинський К. О. Організована злочинна група: поняття та ознаки за українським законодавством. *Право і сусп.-во*. 2006. № 3. С. 34–38; Хавронюк М. І., Мельник М. І. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект). *Право України*. 2000. № 4. С. 59–64; Быков В. М. Признаки організованої преступної групи. *Законність*. 1998. № 9. С. 4–8; Ільїна О. В. Ознака «вчинення злочину організованою групою» як кваліфікуюча для корисливих злочинів проти власності: питання тлумачення та застосування. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2006. Вип. 33. С. 453–459.

¹ Невідома Н. В. Вчинення злочину організованою групою : монографія. Харків : Право, 2017. С. 104.

злочинну діяльність¹. Вказане є правильним. Проте, розглядаючи організовану групу як форму співучасті, вчена допускає змішування самого об'єднання і форми співучасті у злочині. Такий підхід ми підтримати не можемо. З точки зору форм співучасті у злочині значимою є не суспільна небезпечність об'єднання сама по собі, а те, як вчинення злочину таким об'єднанням осіб підвищує його суспільну небезпечність. Очевидно, що здатність організованої групи здійснювати більш чи менш тривалу злочинну діяльність (тобто вчинити низку злочинів) не є тією ознакою, яка збільшує суспільну небезпечність конкретної крадіжки, розбою, незаконного позбавлення волі або викрадення людини тощо.

Тому даремно О. О. Кваша відкидає попередньо підтриманий нею ж² критерій виокремлення форм співучасті у виді ступеня організованості об'єднання. Р. Р. Галиакбаров зазначав, що «не будь-яка організована група є стійкою, але будь-яка стійкість характеризується найбільшим ступенем організованості»³. Складно зрозуміти, що саме мав на увазі вчений у першій частині свого твердження, але правильність того, що стійкість є виявом найвищого ступеня зорганізованості співучасників при вчиненні ними злочину, не викликає сумнівів. Саме стійкість є тією ознакою, яка свідчить про вищий ступінь згуртованості організованої групи порівняно з групою осіб за попередньою змовою. З цим погоджується і О. А. Арутюнов, який вказує, що організованим групам властивий рівень згуртованості, який законодавець, у свою чергу, вважав необхідним позначити як стійкість⁴. Дещо іншою є позиція О. Д. Сітковської, яка зазначає, що згуртованість як характеристика організованої злочинної структури включає в себе стійкість як об'єктивний стан, але не зводиться до неї. До стійкості тут додається усвідомлене

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 502.

² Там само. С. 466.

³ Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : учеб. пособие. Свердловск : Изд-во СЮИ, 1973. С. 40.

⁴ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 289.

прагнення до згуртованості, готовність докласти зусиль, щоб її підтримати¹.

Про те, що саме стійкість є ознакою, яка виводить суспільну небезпечність злочину, вчиненого організованою групою, на новий рівень, свідчить і надане п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» визначення організованої групи. Під організованою групою належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду злочинів або тільки одного, який потребує ретельної довготривалої підготовки. Кількість учасників такого об'єднання не має вирішального значення для зростання суспільної небезпечності, оскільки ця ознака може бути притаманною і для вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою.

Оскільки КК не містить дефініції терміна «стійкість», тому поняття, яке він відображає, є оціночним, що обумовлює необхідність встановлення його змісту на підставі збору, аналізу та оцінки конкретних обставин вчиненого злочину².

М. І. Панов пропонує розробити низку показників стійкості зв'язків між учасниками, наявність яких давала підставу у кожному конкретному випадку зробити висновок, що зв'язок між співучасниками не є простою співучастю, а є стійким³, та уточнює, що стійкість організованої групи як її ознака свідчить про те, що між учасниками існують досить стабільні відносини у зв'язку з підготовкою або вчиненням цього та іншого (інших) злочинів⁴.

¹ Ситковская О. Д. Психологический комментарий к отдельным статьям Уголовного кодекса Российской Федерации. М., 2009. С. 100–101.

² Орловский Р. С. Устойчивость как признак организованной группы и преступной организации. *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. 2013. № 10/2 (262). С. 176–177.

³ Панов М. І. Щодо поняття організованих злочинних груп. *Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей)* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 26–27 квіт. 1999 / голов. ред. В. І. Борисов ; ред. і передм. В. Бровкін [та ін.]. Харків : Право, 2000. С. 23–26.

⁴ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 244.

С. А. Шатов зазначає, що стійкість зв'язків між учасниками організованої групи відображає не лише високий ступінь узгодженості їх поведінки, але й рівень замкнутості, ізолюваності від суспільства цього злочинного формування, існування своїх правил спілкування, наявність субординації¹. В. М. Биков стійкість організованої групи вбачає в стабільності її складу².

Н. О. Гуторова вважає, що стійкість як ознаку, притаманну вчиненню злочину організованою групою, слід визначати через її кількісний і якісний показники: кількісний – характеризує організовану групу з точки зору її злочинної діяльності й кількості злочинів, вчинення яких було нею заплановано, а якісний – наявність певної організаційної єдності учасників групи, що дозволяє їм неодноразово протягом тривалого часу вчиняти злочини. Крім того, вона уточнює, що якісний показник стійкості організованої злочинної групи є похідним від її попередньої зорганізованості. Але на відміну від останньої він характеризує організовану злочинну групу не на момент її створення, а вже після закінчення цього етапу, в процесі функціонування групи³. Основним у відмежуванні вчинення злочину організованою групою від його вчинення групою осіб за попередньою змовою є кількісний показник стійкості, який полягає у створенні та існуванні організованої групи на постійній основі з метою систематичного, протягом тривалого часу, зайняття злочинною діяльністю⁴. Визнання націленості на неодноразове вчинення злочинів як показник стійкості підтримане вченими⁵.

¹ Шатов С. А. Соучастие в преступлении : учеб. пособие. СПб., 2012. С. 131.

² Биков В. М. Психологические основы расследования групповых и организованных преступлений. *Законность*. 1996. №4. С. 21.

³ Див.: Борисов В. І. Протидія організованим злочинності у сфері торгівлі людьми : монографія / за заг. ред.: В. І. Борисова, Н. О. Гуторової ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. проблем злочинності. Харків : Одиссей, 2005. С. 172–173.

⁴ Див.: Гуторова Н. А. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні*. Харків : Право, 2001. Вип. 2. С. 47.

⁵ Див.: Куринов Б. А., Меньшагин В. Д. Научно-практический комментарий к Закону об уголовной ответственности за государственные преступления / отв. ред.: П. С. Ромашкин. 2-е изд., перераб. М. : Юрид. лит., 1961. С. 67; Устинова Т. Д. Уголовная ответственность за бандитизм (по новому УК РФ). М. : Интел-Синтез, 1997.

Р. Р. Галиакбаров зазначає, що стійкість організованої групи часто характеризується наявністю відпрацьованого плану та способів вчинення посягання, підготовкою знарядь і засобів; фактичним, заздалегідь обумовленим, виконанням дій, що полегшують вчинення діяння, навмисним створенням умов для подальшого його вчинення тощо. Усі ці показники об'єднуються однією, більш місткою ознакою, – заздалегідь обумовленим розподілом ролей¹. Опонентом такого твердження є Д. П. Альошин, який пропонує вилучити з показників стійкості планування діяльності, а саме умову, що цей план мають знати всі учасники групи (організації)².

О. В. Пушкін розглядає стійкість як наявність складних організаційно-ієрархічних зв'язків, конспірації, наявність в обігу значних грошових коштів, корумпованість, наявність системи захисних заходів, бойовиків, найманих вбивць, інших осіб, які спеціалізуються на певних видах злочинної діяльності. Очевидно, що вказане розуміння є суто кримінологічним і не підходить в цілях застосування кримінального закону.

Ю. В. Огаренко до ознак, що характеризують стійкість організованої групи, відносить наявність організатора (самої групи, а не конкретного злочину), досить тривалий час існування об'єднання; чіткий розподіл ролей між співучасниками; розрахунок на неодноразове вчинення злочинів³. На його думку, стійкість виявляється у попередній згуртованос-

С. 26–28; Водько Н. П. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью : науч.-практ. пособие. М. : Юриспруденция, 2000. С. 21; Павлинов А. Уголовно-правовые меры борьбы с преступлениями против общественной безопасности. *Уголов. право*. 2001. №3. С. 38; Быков В. М. Виды преступных групп: проблемы разграничения. *Уголов. право*. 2005. №2. С. 21; Його ж. Признаки организованной преступной группы. *Законность*. 1998. №9. С. 5.

¹ Галиакбаров Р. Квалификация преступлений по признаку совершения их организованной группой. *Рос. юстиция*. 2000. №4. С. 47.

² Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 172–173.

³ Огаренко Ю. В. Деякі проблеми розмежування понять «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». *Держава та регіони*. 2001. №1. С. 113–114.

ті членів організованої групи, встановленні між ними тісних зв'язків. Це дає можливість учасникам групи заздалегідь погодити основні моменти майбутнього злочину, розробити його план, розподілити ролі, домовитись про місце, час і способи його вчинення та приховання слідів¹.

А. А. Вознюк пропонує визначати стійкість як змову учасників злочинного об'єднання щодо вчинення двох і більше злочинів (потенційна стійкість) або попереднє (до моменту утворення організованої групи чи злочинної організації) вчинення учасниками злочинного об'єднання одного чи більше злочинів (реальна стійкість) у відносно постійному складі².

Узагальнене розуміння стійкості як ознаки організованої групи спробував надати Пленум Верховного Суду України у п. 11 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13. Стійкість полягає у здатності злочинного об'єднання забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні відносини між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення. З цієї ж рекомендації випливає, що для організованої групи характерна внутрішня стійкість; набуття нею на додаток ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особ-

¹ Огаренко Ю. В. Деякі проблеми розмежування понять «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». *Держава та регіони*. 2001. № 1. С. 111.

² Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 216.

ливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про трансформацію такої групи у злочинну організацію¹.

Вказане роз'яснення навряд чи можна визнати вдалим. Воно неодноразово піддавалося критиці у юридичній науці². Розкриття змісту оціночного поняття через використання низки оціночних понять не сприяє правильному та однозначному правозастосуванню. Крім того, зручність практичного застосування положень кримінального закону вимагає граничної точності у використанні понять та простоти встановлення їх змісту³.

І. В. Іваненко зазначає, що з наведеної постанови Пленуму випливає, що стійким є таке об'єднання, яке бажає і здатне забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування та вживає для цього певних заходів⁴.

Семантика слова «стійкий» – «здатний твердо стояти, триматися, не падаючи, не коливаючись; тривкий, протилежне хисткий; який довго зберігає і виявляє свої властивості, не піддається руйнуванню, псуванню; витриманий; здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь»⁵. Це означає, що змістовне навантаження, яке притаманне відповідному терміну, має виражати здатність збереження та виявлення властивостей певного явища. В такому значенні стійкість як ознака організованої групи виражає притаманність такому об'єднанню здатності зберігатися та досягати злочинної мети – вчинювати злочини або/і інші поставлені

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 329–330.

² Див.: Іваненко І. В. Стійкість як ознака організованого злочинного об'єднання. *Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ*. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. Вип. 35. С. 163; Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 207–208.

³ Орловский Р. С. Устойчивость как признак организованной группы и преступной организации. *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. 2013. № 10/2 (262). С. 178–179.

⁴ Іваненко І. Суб'єкт протидії потенційним загрозам як основа стійкості злочинного об'єднання. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид.* Вип. 44. 2007. С. 266.

⁵ Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 4. С. 399.

цілі. Лексичне значення слова «зберігатися» – «залишатися наявним, цілим, не пропадати, не зникати; залишатися неушкодженим, не псуватися, не руйнуватися»¹ – дозволяє констатувати, що збереження злочинного об'єднання виражається у його фактичному існуванні, яке оцінюється як тривале, тобто протягом проміжку часу, необхідного для ретельної підготовки та вчинення певного злочину або декількох злочинів².

Вважаємо, що саме стійкість організованої групи тому є ознакою, яка підвищує суспільну небезпечність конкретних злочинів, вчинюваних таким об'єднанням, що спроможність об'єднання зберігатися та досягати злочинної мети свого існування свідчить про здатність заподіяння більшої шкоди поставленим під охорону кримінального закону суспільним відносинам і менші можливості потерпілого протидіяти відверненню такої шкоди. Саме з огляду на цю здатність вчинення злочину організованою групою і виводить ступінь згуртованості зусиль співучасників на якісно новий рівень і дозволяє відповідну самостійну форму співучасті у злочині.

Слід зазначити, що подібна позиція, схоже, віднайшла свою підтримку вищою судовою інстанцією. Верховний Суд України у постанові від 19 лютого 2015 р. у справі №5-38кс14 висловив важливу позицію, відповідно до якої «для визнання групи організованою недостатньо встановлення наміру одного (декількох) осіб займатися злочинною діяльністю, якими б широкомасштабними не були їх плани. Самі по собі наміри можуть свідчити лише про можливу перспективу розвитку групи, але не про рівень цього розвитку. ...Конструктивною ознакою організованої групи, яка виділяє цю форму співучасті, є не попередня змова, а *стійкість* групи, тобто набуття нею таких внутрішніх механізмів, які *убезпечують її існування*, і спроможність протидіяти дезорганізуючим факторам (зовнішнім чи внутрішнім). Стійкість злочинного об'єднання (організованої групи) не можна ро-

¹ Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. Т. 2. С. 399.

² Орловский Р. С. Устойчивость как признак организованной группы и преступной организации. *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. 2013. № 10/2 (262). С. 179.

зуміти тільки як ступінь деталізації злочинного плану і розподілу обов'язків між учасниками об'єднання. Ці критерії не є свідченням стійкості, а, як правило, визначаються характером злочину, який готується¹. Ця ж позиція була підтримана і новим складом Касаційного кримінального суду Верховного Суду у постанові від 31 травня 2018 р. у справі № 263/4688/15-к та у постанові від 20 червня 2018 р. у справі № 2218/1509/2011. Ще більш важлива правова позиція міститься у постанові Верховного Суду від 27 листопада 2018 р. у справі № 338/378/16-к, де прямо вказується, що «під організованою групою належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду злочинів або тільки одного, але який потребує ретельної підготовки... стійкість організованої злочинної групи полягає в їх здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім, так і зовнішнім»².

В юридичній літературі іноді вказується, що вчинення злочину організованою групою передбачає співвиконавство³. Ми не будемо повторювати попередню аргументацію з приводу того, чому ролі співучасників не мають ніякого значення для виокремлення форми співучасті. Лише наголосимо, що подібні твердження стосовно організованих форм співучасті не лише не відповідають об'єктивній дійсності, а й не мають жодної підстави у кримінальному законі. Не може бути визнано правильним і твердження про те, що з момен-

¹ Постанова Верховного Суду України від 19.02.2015 р. по справі № 5-38к14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43858319> (дата звернення: 01.02.2019).

² Постанова Верховного Суду від 27.11.2018 у справі № 338/378/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78192638> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Див.: Святенюк Н. И. Понятие совместного участия в преступлении, совершенном организованной группой. *Проблемы применения уголовного закона в современных условиях* : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Моск. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. М. : Юриспруденция, 2014. С. 117; Галиакбаров Р. Р. Борьба с групповыми преступлениями: Вопросы квалификации. Краснодар : КГАУ, 2000. С. 20–21; Бытко С. Ю., Курочка Е. В. О некоторых спорных вопросах соучастия. *Правовая культура* : науч. журн. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2008. №2 (5). С. 131.

ту вступу до організованої групи всі співучасники стають співвиконавцями незалежно від часу і місця вчинення злочину¹. Подібне веде до стирання межі між об'єктивною стороною злочинів, які полягають в участі у певних видах злочинних об'єднань (наприклад, бандитизмі) та злочинів, які вчиняються учасниками таких об'єднань². Вказане, на нашу думку, неприпустиме. З моменту вступу до організованої групи особа стає учасником такої групи як злочинного об'єднання. У конкретному ж злочині, який вчиняється таким об'єднанням, суб'єкт може виконувати будь-яку роль. Таким чином, участь особи в організованій групі не стирає функціонального розподілу ролей у конкретних злочинах. Такий підхід підтриманий більшістю вчених³.

Окремо слід зазначити про недоліки нині існуючого нормативного припису про організовану групу, які відзначались у кримінально-правових дослідженнях.

Н. В. Невідома вказує, що наголошення у ч. 3 ст. 28 КК на тому, що злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його *готуванні* або вчиненні брали участь декілька осіб, призводить до виходу за межі змісту поняття «співучасть у злочині», оскільки у визначенні останнього йдеться лише про спільну участь у вже вчинюваному злочині⁴. Підтримати цю думку ми не можемо. Готування до злочину – це стадія його вчинення, певний етап його вчинення, тому ніякого виходу за межі поняття співучасті не відбувається. З другого боку, безумовно, законодавчий підхід, заснований на протиставленні явища у цілому (вчинення

¹ Див.: Курс уголовного права. Т. 1 : Общая часть. Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. С. 429–430.

² Таке стирання, зокрема, спостерігається в таких роботах (див.: Святенюк Н. И. Понятие совместного участия в преступлении, совершенном организованной группой. *Проблемы применения уголовного закона в современных условиях* : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Моск. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. М. : Юриспруденция, 2014. С. 117, 120; Кубов Р. Х. Совершенствование практики применения норм УК РФ об организованных формах преступной деятельности. *Рос. следователь*. 2006. № 4. С. 17).

³ Див.: Иванов Н. Г. К вопросу о понятии группы в российском уголовном праве. *Государство и право*. 2000. № 11. С. 48; Сироткин И. Ответственность участников организованных групп и преступных организаций. *Законность*. 2007. № 10. С. 38.

⁴ Невідома Н. В. Вчинення злочину організованою групою : монографія. Харків : Право, 2017. С. 85.

злочину) та його частини (готування) не може бути визнаний правильним, оскільки призводить до порушення логічних зв'язків між категорією і поняттям, що до неї входить. Вважаємо, що саме на цьому порушенні логічних зв'язків і ґрунтується позиція Н. В. Невідомої. Поширення запропонованої дослідницею практики тлумачення вчинення злочину та готування до нього як явищ, що не перетинаються, може призвести до хибних висновків про те, що, наприклад, не можна визнати злочин вчиненим групою осіб за попередньою змовою, якщо його було припинено на стадії готування (чи навіть замаху). На наш погляд, вказане є очевидно неправильним. Так, умисне вбивство підлягатиме кваліфікації за п. 12 ч. 2 ст. 115 навіть у тих випадках, коли діяльність співучасників була припинена після досягнення ними змови, у процесі готування до вчинення злочину (з посиланням на ст. 14 КК, а за наявності розподілу ролей – і на відповідну частину ст. 27 КК). Проте наявне у законі протиставлення вимагає свого виправлення задля забезпечення єдності у правозастосуванні.

Більшість вчених підтримує позицію про те, що мінімальна кількість учасників організованої групи має становити три суб'єкти¹. Утім у літературі іноді вказується на недоцільність визнання організованої групи існуючою за наявності як мінімум трьох суб'єктів, вказуючи, що ознака стійкості може бути притаманна і об'єднанню двох осіб². У ціло-

¹ Див.: Мельников А. М. Деякі особливості групового вчинення злочину. *Наук. вісн. Юрид. акад. МВС*. 2004. № 2. С. 233, 238; Його ж. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. С. 9–10; Його ж. Щодо питання про класифікацію злочинних угруповань. *Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності*. 2004. № 1. С. 125; Огаренко Ю. В. Деякі проблеми розмежування понять «група осіб за попередньою змовою» та «організована група». *Держава та регіони*. 2001. № 1. С. 113; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юрид. думка, 2012. С. 107.

² Див.: Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації. Харків : Вид. ФО Вапнярчук Н. М., 2005. С. 40; Невідомо Н. В. Вчинення злочину організованою групою : монографія. Харків : Право, 2017. С. 185; Іванова Л. О. Форми співучасті у злочині за кримінальним законодавством України й Російської Федерації. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. Вип. 116. С. 172–173; Вознюк А. А. Кримінальна відпові-

му це є правильним. Проте з урахуванням міжнародних зобов'язань України, зокрема ратифікації Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка визначає організовану злочинну групу як структурно оформлене об'єднання у складі трьох або більше осіб¹, навряд чи перегляд кількісного складу організованої групи з метою застосування національного законодавства є доцільним. Для ефективного правозастосування слід за наявності можливості уникати дуалізму значення термінів у національному законодавстві та у міжнародному праві.

З огляду на наведене, вважаємо за доцільне сформулювати такий припис про вчинення злочину організованою групою як форму співучасті: «Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо його спільно вчинили декілька співучасників (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення злочину».

Вчинення злочину злочинною організацією. У кримінально-правовій науці злочинні організації інколи розглядаються як різновид організованих груп. У науці навіть висловлювалась позиція, відповідно до якої якщо формування стійке – то це організована група, а якщо воно є згуртованим – то це зло-

дальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 192; Фріс П. Питання кримінально-правової політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. *Право України*. 2004. № 12. С. 102; Пасенюк О. М. Деякі проблемні питання нового Кримінального кодексу України. *Новий кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового кодексу України», 25–26 жовт. 2001 р. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого [та ін.] ; голов. ред.: В. В. Сташис ; наук. ред.: Л. В. Дорош. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 20; Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 10; Єфремов С. Криміналізація організованої злочинної діяльності у чинному Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2003. № 9. С. 96; Марчук Є. К. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ун-т внутр. справ. Харків, 1998. С. 11; Хавронюк М., Мельник М. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект). *Право України*. 2000. № 4. С. 61.

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генер. Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення 01.02.2019); Михайлов В. Палермская конвенция ООН против транснациональной организованной преступности. *Рос. юстиция*. 2001. № 7. С. 21.

чинна організація¹. Хоча В. М. Биков стверджує, що злочинні організації – це ті самі організовані групи, але з більш високим ступенем організованості та згуртованості². Опонує йому А. П. Козлов, вказуючи, що автор дуже вільно поводиться з терміном «стійка», надаючи йому дуже широкого характеру, зміщуючи по суті зі ступенем зорганізованості³.

С. О. Балеев вказує, що законодавче визначення злочинної організації дає практичну можливість відмежувати її від організованої групи лише за кількісною ознакою, коли йдеться про об'єднання декількох таких груп. Виокремлені у визначення злочинної організації ознаки згуртованості і спрямованості на вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів рівною мірою притаманні і організованій групі, і злочинній організації⁴. Ця думка знайшла свою підтримку у літературі⁵.

Н. О. Гуторова вважає необґрунтованим виокремлення у кримінальному законі злочинної організації як самостійної форми співучасті у злочині, оскільки остання являє собою співучасть особливого роду – вид організованої злочинної групи, який має певні особливості⁶.

¹ Див.: Бражников Д., Бычков В. Сплоченность как признак бандитизма. *Уголов. право*. 2006. № 1. С. 15; Гришко Е. Понятие преступного сообщества (преступной организации) и его место в институте соучастия. *Уголов. право*. 2002. № 2. С. 17.

² Биков В. М. Психологические основы расследования групповых и организованных преступлений. *Законность*. 1996. № 4. С. 22.

³ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб., 2001. С. 275.

⁴ Балеев С. А. Соучастие в преступлении: формы и классификация. *Уголов. право*. 2006. № 5. С. 10; Його ж. О понятии преступного сообщества (преступной организации). *Уголов. право*. 2007. № 3. С. 18.

⁵ Див.: Миненок Д. М. Формы соучастия в новом Уголовном кодексе России. *Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики* : сб. науч. тр. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1998. С. 13; Мондохонов А. Н. Преступное сообщество (преступная организация) от истоков к реалиям. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 135; Його ж. Признаки преступного сообщества (преступной организации). *Законность*. 2010. № 9. С. 40; Скотинина В. Н. Понятие преступного сообщества (преступной организации): новейшая история и перспективы совершенствования. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. угол. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 136, 139; Агапов П. В. Критерии разграничения организованной группы и преступного сообщества. *Законность*. 2007. № 5. С. 24.

⁶ Гуторова Н. А. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні*. Харків : Право, 2001. Вип. 2. С. 38–39.

І. Г. Галімов та Ф. Р. Сундуrow вказують на те, що законодавче поняття злочинної організації виходить за межі традиційного розуміння інституту співучасті, оскільки злочинна організація є не лише об'єднанням зусиль двох або більше осіб у вчиненні умисного злочину, а характеризує виникнення та функціонування специфічних відносин у згуртованому злочинному середовищі, заснованих на структуруванні та диференціації злочинної діяльності та напрацьованих у її надрах нормах поведінки та відповідальності¹.

С. О. Балеев зазначає, що включення до КК злочинної організації одночасно як самостійного складу злочину і форми співучасті у ньому створює непереборні складнощі на практиці. Злочинна організація, так само як і банда та інші передбачені в Особливій частині КК об'єднання, не є формами співучасті у злочині, оскільки їх метою є не вчинення одиничного злочину, а організована злочинна діяльність. Крім того, самостійною підставою кримінальної відповідальності членів таких об'єднань є не спільна умисна участь у вчиненні злочину, а вчинення особою злочину, об'єктивна сторона якого полягає або в організації злочинного об'єднання, або в участі у ньому². В кримінально-правовій літературі висловлювались пропозиції виключити вчинення злочину злочинною організацією з переліку форм співучасті³.

Системний аналіз нормативних приписів частин 3 та 4 ст. 28 КК дозволяє дійти висновку про те, що злочинна організація відрізняється від організованої групи: а) ієрархічністю⁴; б) мінімальним кількісним складом (п'ять осіб проти трьох); в) наявністю мети вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як

¹ Галімов И. Г., Сундуrow Ф. Р. Организованная преступность: тенденции, проблемы, решения. Казань, 1998. С. 113; Балеев С. А. Соучастие в преступлении: формы и классификация. *Уголов. право*. 2006. № 5. С. 10–11.

² Балеев С. А. Понятие соучастия в российском уголовном праве: законодательная регламентация и доктринальное толкование. *Учен. зап. Казан. гос. ун-та*. Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 2009. Т. 151, кн. 4. С. 148–149.

³ Бражников Д., Бычков В. Сплоченность как признак бандитизма. *Уголов. право*. 2006. № 1. С. 17.

⁴ Детальніше див.: Орловский Р. С. Иерархичность как признак преступной организации. *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. 2014. № 5/3 (269). С. 56–59.

самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Пленум Верховного Суду України у п. 11 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 додає до таких ознак зовнішню стійкість, про яку свідчить встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо¹. Вказані ознаки, поза будь-яким сумнівом, свідчать про більшу небезпечність злочинної організації як виду злочинного об'єднання. Проте, на нашу думку, жодна з них не додає нічого до ступеня суспільної небезпечності конкретних злочинів, що вчиняються таким об'єднанням порівняно з організованою групою.

Вказане дає нам достатні підстави для сумніву у тому, що вчинення злочину злочинною організацією має визнаватися окремою формою співучасті. Навіть ті вчені, які ще у процесі розробки КК України 2001 р. виступали за включення у нього такої форми співучасті, видається, не знайшли кращого застосування для неї, аніж криміналізація створення і участі у злочинній організації на рівні Особливої частини КК². Жодного аргументу на користь того, чому вчинення злочину злочинною організацією підвищує суспільну небезпечність конкретних злочинів (крім традиційних мантр про те, що така форма злочинного об'єднання володіє найвищим ступенем суспільної небезпечності) у роботах таких вчених ми не знаходимо. Проте суспільна небезпечність об'єднання ще не робить конкретний злочин, який ним вчиняється, більш небезпечним.

Важливим свідченням зайвості вчинення злочину злочинною організацією серед форм співучасті є й той факт,

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 329.

² Див.: Гошовська О. О. Злочинна організація як форма співучасті. *Правова держава / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 1998. Вип. 9. С. 388.

що вказана «форма співучасті» не відповідає функціональному призначенню однойменного інституту. Раніше ми вказували, що результатом виокремлення й фіксації у нормах інституту співучасті її форм як шкали зростання суспільної небезпечності спільно вчиненого злочину, поняття, які містяться у вказаних нормах, мають бути у подальшому використані при формулюванні кваліфікуючих обставин у статтях Особливої частини КК, або обставин, що обтяжують покарання за вчинений злочин. Дослідження тексту КК дає підстави для висновку про те, яка законодавець жодного разу не використав «вчинення злочину злочинною організацією» як самостійної кваліфікуючої обставини, свідчить про той факт, що вчинення злочину таким об'єднанням не призводить до суттєвого зростання його небезпечності порівняно з його вчиненням організованою групою. Аналогічною, зокрема, є й ситуація у Російській Федерації¹. Серед переліку обставин, що обтяжують покарання, названі лише вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК). Звісно, ми не оспоруємо той факт, що у статтях Особливої частини КК злочини, вчинені злочинними організаціями з використанням принципу «матрьошки» кваліфікуються як такі, що вчинені організованою групою або групою осіб за попередньою змовою. Проте сказане не є відповіддю на питання, у чому полягає сенс виокремлення форми співучасті у злочині, яка не є відображенням істотного зростання ступеня небезпечності спільно вчинюваного злочину і не використовується з метою диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання співучасників.

С. В. Стадник вказує, що визначення злочинної організації у ч. 4 ст. 28 КК потрібне кримінальному праву «для відокремлення організованої групи як кваліфікуючої ознаки складу злочину від складу злочину Особливої частини КК “Створення злочинної організації” та з метою конструювання

¹ Див.: Балеєв С. А. Понятие соучастия в российском уголовном праве: законодательная регламентация и доктринальное толкование. *Учен. зап. Казан. гос. ун-та.* Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та. 2009. Т. 151, кн. 4. С. 148.

інституту співучасті»¹. Нам не до кінця зрозуміло, у чому саме полягає складність відмежування кваліфікуючої ознаки одного злочину від ознаки об'єктивної сторони іншого, так само як і в чому для такого відмежування була нагальна потреба розміщення поняття злочинної організації у статті, присвяченій формам співучасті у злочині. Вказану низку міркувань можна було б продовжити питаннями на кшталт того, чому за такою логікою у ст. 28 не знайшли свого відображення поняття банди, терористичної групи чи організації, не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування тощо, але видається, що ключова ідея вже є зрозумілою – необхідність наведення визначення певного виду об'єднання ще не є приводом «утискувати» його як самостійну форму співучасті до положень Загальної частини КК. Не виглядає переконливим твердження С. В. Стадник про необхідність такого визначення «з метою конструювання інституту співучасті», особливо з урахуванням того, що вказаний припис не виконує функціонального призначення цього інституту.

Системний аналіз кримінального закону дозволив виявити такі зв'язки нормативного припису, передбаченого у ч. 4 ст. 28 КК:

- 1) із ч. 3 ст. 27 КК – при описі функціональної ролі організатора;
- 2) зі ст. 30 КК – при визначенні меж відповідальності організаторів і учасників злочинної організації;
- 3) зі ст. 43 КК – при розкритті змісту обставини, що виключає злочинність діяння;
- 4) із п. 9 ч. 1 ст. 66 КК – при розкритті змісту відповідної обставини, що пом'якшує покарання;
- 5) із ч. 1 ст. 255 КК – при встановленні об'єктивної сторони створення злочинної організації або участі у ній;
- 6) із ч. 2 ст. 255 КК – при встановленні спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності;
- 7) із ст. 256 КК – при встановленні об'єктивної сторони сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності.

¹ Стадник С. В. Поняття «злочинна організація» як окрема форма співучасті у злочині. *Борьба з орг. злочинністю і корупцією*. 2001. №4. С. 65.

Вказане, однак, не робить злочинну організацію формою співучасті у злочині, як це іноді аксіоматично стверджується дослідниками¹.

Ми не вважаємо за доцільне виключити поняття злочинної організації з тексту кримінального закону, зважаючи на те, що таке злочинне об'єднання має власний окреслений зміст і використовується в низці інших статей КК. Проте місце злочинної організації не серед форм співучасті, а серед видів злочинних об'єднань, створення і участь у яких криміналізовані у КК як самостійні злочини. Як проміжне рішення поняття злочинної організації може бути розташоване безпосередньо у примітці до ст. 255 КК.

Інші проалини в текстуальному вираженні норм субінституту форм співучасті. Будучи певною шкалою, форми співучасті у злочині підвищують суспільну небезпечність вчиненого діяння, а отже, й використовуються законодавцем при формулюванні кваліфікованих складів злочину. При цьому таке зростання суспільної небезпечності тісно пов'язане з природою конкретних злочинів, і не є універсальним у різних складах. Так, встановлюючи кримінальну відповідальність за крадіжку, законодавець вказує на її вчинення за попередньою змовою групою осіб як на кваліфікуючу ознаку у ч. 2 ст. 185 КК, а організованою групою – у ч. 5 ст. 185 КК. Вказане свідчить, що з ускладненням форми співучасті у цьому злочині зростає і ступінь та ефективність шкоди, яка завдається об'єкту кримінально-правової охорони. Водночас, встановлюючи кримінальну відповідальність за зґвалтування, законодавець як кваліфікуючі ознаки, які належать до форм співучасті, вказує тільки вчинення цього злочину групою осіб (ч. 3 ст. 152 КК). Вказане означає, що ускладнення форми співучасті (вчинення цього злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою) не підвищує істотним чином суспільну небезпечність зґвалтування порівняно з вчиненням злочину простою групою. Виникає

¹ Див.: Українець В. В. Поняття «злочинної організації» в українській юридичній літературі. *Вісн. Акад. адвокатури України*. 2006. №1 (5). С. 83; Іваненко І. В. Злочинна організація: окремі аспекти сучасного розуміння та відмінність від організованої групи. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2006. №1. С. 144.

питання про те, яким чином слід кваліфікувати, наприклад, зґвалтування, вчинене організованою групою.

Надати відповідь на вказане питання у доктрині кримінального права покликаний так званий принцип «матрьошки». Відповідно до цього принципу, якщо злочин вчинений у формі співучасті, яка характеризується вищим рівнем згуртованості співучасників, однак така форма не вказана у КК як кваліфікуюча ознака конкретного складу, то вчинений злочин належить кваліфікувати за тією частиною статті Особливої частини КК, яка передбачає менш згуртовану форму об'єднання. Таким чином, у наведеному вище прикладі зґвалтування має бути кваліфіковане за ч. 3 ст. 152 КК як таке, що вчинене групою осіб. Принцип «матрьошки» заснований на постулаті про те, що кожна більш згуртована форма співучасті включає в себе усі ознаки менш згуртованої плюс як мінімум одну ознаку додатково (що є правильним, і було доведено нами у межах цього підрозділу).

Незважаючи на те, що положення про принцип «матрьошки» є майже неоспорюваним у науці кримінального права та одностайно використовуваним у правозастосовній діяльності, доводиться констатувати той факт, що його застосування є результатом певного компромісу та негласної згоди. Нормативний припис про принцип «матрьошки» у кримінальному законі відсутній, що свідчить про певний розрив між реальними нормами інституту співучасті та їх текстуальним вираженням у кримінальному законі. Відсутність відображення принципу «матрьошки» у кримінальному законі призводить до послаблення внутрішніх системних зв'язків між нормами субінституту форм співучасті та відволікає від правильного усвідомлення форм співучасті у злочині як шкали. Вважаємо, що вказана прогалина має бути заповнена шляхом додавання до тексту ст. 28 КК нової частини такого змісту: «Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину групою осіб як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину

групою осіб за попередньою змовою як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті».

Додавання такого нормативного припису остаточно вирішить питання про співвідношення різних форм співучасті при кваліфікації злочину та створить необхідну правову рамку для застосування і так уже давно відомого в теорії кримінального права принципу «матрьошки».

Саму ст. 28 КК законодавець не назвав «Форми співучасті», ймовірно, через відсутність єдності думок у науці кримінального права¹. О. О. Кваша справедливо вказує, що назва ст. 28 «Форми співучасті у злочині» дозволила б вирішити значну кількість проблем, які дискутуються у кримінально-правовій науці². Ми підтримуємо вказані міркування.

З огляду на окреслене нормативні приписи ст. 28 КК вимагають свого лінгвістичного удосконалення для того, щоб підкреслити місце відображених у них норм у системі інституту співучасті та наявні внутрішньосистемні зв'язки. З урахуванням цього текстуально ст. 28 КК могла б виглядати, наприклад, таким чином:

«Стаття 28. Форми співучасті у злочині

1. Злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька (два або більше) співучасників без попередньої змови між собою.

2. Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька співучасників, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

3. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо його спільно вчинили декілька співучасників (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення злочину.

4. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину групою осіб як кваліфікуюча

¹ Див.: Орловский Р. С. Формы соучастия в уголовном праве. *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. № 3/2 (267). 2014. С. 178.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 462–463.

ознака, то вчинення такого злочину групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті.».

Нормативні приписи про співучасть особливого роду. Окремого осмислення вимагає питання про належність до нормативних приписів інституту співучасті низки диспозицій статей Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за створення та (або) участь у злочинних об'єднаннях різних видів. Традиційно у кримінально-правовій науці такі криміналізовані, як самостійні склади злочину, «форми співучасті» іменуються співучастю особливого роду. КК передбачає низку статей, які встановлюють відповідальність за такі злочини:

1) ч. 5 ст. 143 КК – участь у транснаціональних організаціях, які займаються вилученням у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації або незаконною торгівлею анатомічними матеріалами людини¹;

2) ст. 255 КК – створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також керівництво такою організацією або участь у ній;

3) ст. 257 КК – організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді;

4) ст. 258³ КК – створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній;

5) частини 1–3 статті 260 КК – створення, керівництво та участь у непередбачених законами України воєнізованих або збройних формуваннях;

¹ Див.: Гринчак С. В. Проблеми кримінальної відповідальності за участь у транснаціональних організаціях, які займаються незаконною трансплантацією. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2008. Вип. 99. С. 137.

6) ст. 392 КК – організація або активна участь у організованій групі у місцях позбавлення волі чи у виді обмеження волі, створеній з цією метою тероризування у установах виконання покарань засуджених.

А. А. Вознюк відносить до спеціального виду злочинного об'єднання і групу, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою (організація або керівництво якою утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого до ст. 181 КК)¹. Така теза вченого є сумнівною, оскільки означена група не є злочинною, а отже, у наведеному випадку не йдеться про криміналізовану на рівні самостійного злочину форму співучасті.

В. Михайлов вказує, що банда, володіючи сукупністю характерних лише для неї ознак, не входить до жодної з форм співучасті, вказаних у Загальній частині КК. Аналогічне, на думку вченого, є правильним і стосовно збройного формування та інших об'єднань, спеціально передбачених у Особливій частині кримінального закону. Вчений правильно вказує, що у самому факті створення і участі у таких об'єднаннях вже полягає заподіяння шкоди об'єкта кримінально-правової охорони, відмінному від об'єктів тих злочинів, які вчиняються зазначеними об'єднаннями². Ця позиція підтримана Л. Глазковою³.

На нашу думку, жоден з вищевказаних нормативних приписів не належить до субінституту форм співучасті, так само як і не належить до інституту співучасті у злочині, оскільки не пов'язаний з ним функціональним призначенням. Мета існування цих приписів полягає у самостійній криміналізації певних діянь, а не встановленні шкали того, як зростання ступеня згуртованості зусиль співучасників підвищує суспільну небезпечність злочину. Їх правова природа тотожна

¹ Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія. Київ : ФОРМ МАСЛАКОВ, 2018. С. 87, 145.

² Михайлов В. Банда: форма соучастия или сговор? *Уголов. право.* 2004. № 3. С. 54–55.

³ Глазкова Л. Банда и преступное сообщество (преступная организация) как формы соучастия. *Законность.* 2011. № 3. С. 46–47.

природі злочинів *sui generis*, які криміналізують діяння окремих видів співучасників як самостійні злочини.

Аналогічно їй не належать до субінституту форм співучасті ті частини статей Особливої частини КК, які передбачають вчинення злочину у відповідній формі співучасті як кваліфікуючі ознаки. Сказане, однак, жодною мірою не означає, що при застосуванні та встановленні змісту понять, які вживаються у статтях Особливої частини КК як конструктивні або кваліфікуючі ознаки складів злочинів, їх значення може бути відмінним від того значення, яке закладене в інституційних нормах про співучасть у злочинах. Цілком навпаки, правозастосувач не може відхилитися від змісту інституційних норм про співучасть у злочині як норм Загальної частини кримінального права при тлумаченні норм Особливої частини КК. Неналежність вказаних нормативних приписів до інституту співучасті лише підкреслює той факт, що існуючі між ними зв'язки є зовнішніми, такими, що не визначають структуру і зміст інституту співучасті. Ці зв'язки будуть розглянуті нами у подальшому дослідженні.

2.5. Кримінальна відповідальність за злочин, вчинений у співучасті: шлях від акцесорної теорії до теорії самостійної відповідальності співучасників

Функціональне призначення субінституту особливостей кримінальної відповідальності за співучасть у злочині визначає його змістовне наповнення. До складу вказаного субінституту входять чотири групи норм. Перша з них присвячена визначенню підстави кримінальної відповідальності та загальних правил кваліфікації злочину, вчиненого у співучасті (текстуально виражені у нормативних приписах частин 1 та 2 ст. 29 КК та ч. 3 ст. 401 КК). Друга група забезпечує вирішення питання про межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину (містяться у частинах 3–5 ст. 29

КК). Третя передбачає особливі підстави для звільнення від (як вказують деякі вчені, – виключення у зв'язку з відсутністю складу злочину¹) кримінальної відповідальності співучасників (відображені у ст. 31 КК). І, нарешті, четверта група присвячена особливостям призначення покарання співучасникам і виражена у ч. 5 ст. 68 КК та ч. 2 ст. 53 КК.

У вказаному субінституті найбільшим чином виявляється діалектика положень акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності. Проведене дослідження дає нам підстави для висновку, що виявляється далеко не найкращим чином, оскільки домінування однієї теорії над іншою інколи призводить до виникнення проблемних ситуацій. За таких ситуацій вирішення окремих питань підстави і меж кримінальної відповідальності співучасників, яке відбувається у теорії кримінального права та у правозастосовній практиці, не відповідає положенням кримінального закону, що ми й спробуємо продемонструвати. Сказане, утім, не є критикою кримінально-правової науки, яка, на думку автора, напрацювала достатньо ефективний комплексний інструментарій вирішення проблем меж поставлення у провину спільно вчиненого злочину. Зовсім навпаки, метою цього розділу є спроба критично зіставити нормативні приписи кримінального закону з тими рішеннями, які були запропоновані у доктрині кримінального права та сприйняті судовою практикою, дослідити системні зв'язки між існуючими нормативними приписами й на підставі виявлених суперечностей запропонувати можливі шляхи заповнення прогалін та усунення суперечностей.

Норми, присвячені визначенню підстави кримінальної відповідальності і загальних правил кваліфікації злочину, вчиненого у співучасті, та спрямовані на вирішення питання про межі поставлення у провину такого злочину настільки тісно переплітаються одні з одними у механізмі забезпечення кримінально-правового регулювання, що спроби розглянути їх відокремлено приречені на провал. Будучи досліджені відокремлено, поза іншими елементами системи, такі норми

¹ Див.: Карпенко І. М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 14.

втрачають свою комплексність, а їх зміст у відриві від інших приписів стає неповним. Такі намагання не здатні сформулювати цілісну системну картину і правильно показати значення вказаних норм для кримінально-правового регулювання. З огляду на це, намагаючись критично осмислити природу і значення норм субінституту кримінальної відповідальності за злочин, вчинений у співучасті, ми вважаємо за можливе їх розгляд лише у системі внутрішніх взаємозв'язків, з мінімальним рівнем абстрагування при розгляді окремих елементів.

Спробуємо простежити системні взаємозв'язки вказаних норм та досліджити повноту і точність нормативного вираження вказаного субінституту.

Норми, присвячені формуванню підстави кримінальної відповідальності та загальних правил кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті, та норми, які регулюють межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину. У підрозд. 2.2 ми вже вказували, що підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині не є чимось самостійним чи відмінним від підстави кримінальної відповідальності за одноособове вчинення злочину. Єдина «специфіка» порівняно з випадками вчинення злочину одним суб'єктом полягає у тому, що діяння організатора, підбурювача та пособника передбачені не у диспозиціях статей Особливої частини, а у частинах 4–5 ст. 27 КК. Відверто кажучи, це навіть складно назвати специфікою, оскільки встановлення окремих ознак складу злочину із застосуванням положень Загальної частини КК не є чимось новим чи особливим для кримінального права. Так, використання приписів Загальної частини про суб'єкта злочину (ст. 18, ч. 1 ст. 19, ч. 1 ст. 20, ст. 22), форми вини (статті 24–25), загальний об'єкт злочину (ч. 1 ст. 1) при встановленні його складу характерно для всіх без винятку випадків кваліфікації злочинів. Навіть встановлення діяння на підставі приписів Загальної частини при незакінчених злочинах (статті 14–15 КК) не вважається чимось особливим. У цьому, власне, і полягала ідея функціонального розмежування кримінального права, а за ним і кримінального законодавства на Загальну та Особливу частини. З огляду на це

ніякої реальної специфіки у складі злочинів організатора, підбурювача та пособника немає.

Формулюючи підставу кримінальної відповідальності співучасників, законодавець пішов шляхом формування двох окремих нормативних приписів, протиставляючи тим саме виконавця іншим співучасникам. Таке рішення легко зрозуміти. В дійсності діяння виконавця при вчиненні останнім закінченого злочину повною мірою охоплюється статтею Особливої частини КК і не вимагає свого встановлення з використанням статті Загальної частини. Саме з цих міркувань у ч. 1 ст. 29 КК вказується, що виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини, яка передбачає вчинений ним злочин. Ми не поділяємо думку О. О. Кваші про те, що необхідність посилення на ч. 2 ст. 27 КК зумовлена тим, що об'єктивна сторона злочину, відображена в диспозиції статті Особливої частини КК, не охоплює всіх особливостей, властивих діянню виконавця¹. З точки зору інкримінування виконавцю вчиненого ним злочину необхідність у такому посиланні відсутня, оскільки вчинюване ним діяння формується цілком за рахунок положень статті Особливої частини КК.

Утім, ми вважаємо, що відсутність у КК вимоги про необхідність посилання на ч. 2 ст. 27 КК при кваліфікації дій виконавця є недоліком чинного кримінального закону. Пропозиції щодо необхідності такого посилання неодноразово висловлювалися вченими². Воно дозволило б вирішити питання системних зв'язків між нормами інституту співучасті, що передбачають види співучасників та особливості їх криміналь-

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 342.

² Див: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 74; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 342–343; Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. С. 83; Куц В. М. Кримінальне законодавство України: перспективи розвитку. *Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ.* 1998. № 3–4. С. 182; Пудовочкин Ю. Е. Судебная практика квалификации преступлений, совершенных в соучастии. *Всерос. криминол. журн.* 2011. № 2. С. 9; Бабий Н. А. Соучастие в преступлении: формы, виды, ответственность : монографія. М. : Юрлитинформ, 2015. С. 232.

ної відповідальності. Необхідність вказівки на ч. 2 ст. 27 КК при кваліфікації дій виконавця надасть можливість ще раз привернути увагу суду до наявності відповідної кореляції та необхідності застосування інших інституційних норм про співучасть у злочині – тих, що передбачають спеціальні правила призначення покарання співучасникам. За обставин, що склалися зараз, такі системні зв'язки, на превеликий жаль, інколи втрачаються. Особливо примітним це є при аналізі трьох груп ситуацій. Перша стосується виконання однією особою декількох ролей при вчиненні злочину, включаючи роль виконавця. Панівна доктрина та судова практика пропонують такі випадки кваліфікувати лише за статтею Особливої частини КК, без будь-якого посилання на відповідні частини ст. 27 КК. Про виконання такою особою іншої ролі поряд із роллю виконавця зазначається лише у мотивувальній частині відповідних процесуальних документів. Друга група охоплює ситуації співвиконавства. За таких умов відсутність посилання на ч. 2 ст. 27 КК у формулі кваліфікації взагалі унеможлиблює розуміння того, що співучасть у злочині мала місце. Особливо це стосується випадків вчинення злочинів, склади яких не містять вказівки на форми співучасті як ознаки основного чи кваліфікованого складу. Н. О. Бабій справедливо вказує, що відсутність вказівки на статтю Загальної частини КК при кваліфікації дій співвиконавців дає підстави для хибного висновку, що якщо кожен зі співвиконавців виконує лише частину об'єктивної сторони злочину, то й відсутність у його діянні всіх ознак складу злочину свідчить про вчинення лише замаху¹. Врешті-решт третя група пов'язана з ситуаціями, коли, незважаючи на фактичне вчинення злочину у співучасті, до кримінальної відповідальності притягається лише один виконавець. Тут ідеться насамперед про випадки смерті інших співучасників, ухилення їх від слідства або суду та неможливість встановити їх місцезнаходження, звільнення таких осіб від кримінальної відповідальності та інше унеможливлення їх відповідальності, яке виникло після спільного вчинення злочину тощо.

¹ Бабій Н. А. Соучастие в преступлении: формы, виды, ответственность : монография. М. : Юрлитинформ, 2015. С. 232.

Одразу ж відповідаючи на можливі аргументи супротивників посилання на ч. 2 ст. 27 КК при кваліфікації дій виконавця, зазначимо, що ми погоджуємось з тим, що вказівка такого роду не додає нічого принципово нового до складу злочину виконавця (не співвиконавця. – Р. О.). Але вона й не завдає шкоди інституту співучасті, проте, безумовно, має позитивний вплив на відображення його внутрішньо-системних зв'язків і хоча б з огляду на це має бути визнана корисною.

Інституційна норма, присвячена кваліфікації діянь організатора, підбурювача і пособника має виразно акцесорний характер. Якісь серйозні заперечення того факту, що, за загальним правилом, логіка обґрунтування відповідальності організатора, підбурювача та пособника має слідувати за спільно вчиненим злочином, об'єктивна сторона якого виконана виконавцем, у науці кримінального права практично відсутні. Чи не єдиним вченим, який послідовно критикував таке слідування, був А. Н. Трайнін. Вчений аналізував три групи випадків:

- 1) виконавець вчинив замах на злочин;
- 2) підбурювач та пособник свою роль виконали, але виконавець з різних причин (передумав в останній момент, злякався тощо) діяння не вчинив;
- 3) підбурювач намагався схилити виконавця до злочину, пособник намагався надати йому сприяння, але вдало такі дії не завершилися.

До усіх трьох ситуацій вчений ставив одне й те саме питання: як відповідальність несуть підбурювач та пособник? Обґрунтовуючи необхідність притягнення до відповідальності співучасників за замах у перших двох випадках та суб'єкта, який намагався схилити виконавця за готування до злочину у третьому, А. Н. Трайнін критикував акцесорну теорію за негативну відповідь на питання про можливість притягнення підбурювача та пособника до кримінальної відповідальності у ситуації добровільної відмови виконавця. Вчений вказував, що підбурювач або пособник відповідають і повинні відповідати за ті конкретні дії, які вчинив кожен із них¹.

¹ Трайнін А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 124–125.

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку кримінального права відповіді на питання, поставлені А. Н. Трайніним, уже видаються очевидними. Законодавець вдало відійшов від принципу акцесорності при формулюванні припису про добровільну відмову співучасників (ст. 31 КК). Утім більш прискіпливий аналіз системних зв'язків між нормами, які встановлюють підставу відповідальності співучасників, та нормами, які окреслюють межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину, дозволяє виявити низку білих плям і сьогодні.

Річ у тім, що у ч. 2 ст. 29 КК вказується на те, що організатор, підбурювач та пособник підлягають відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає злочин, *вчинений виконавцем*. Як же оцінювати діяння співучасників, якщо злочин виконавцем не вчинений?¹ Або ж вчинений, проте, не той, на вчинення якого відбулась змова. На перший погляд, саме вирішенню цього питання присвячені положення ч. 5 ст. 29 КК про ексцес виконавця та ч. 1 ст. 31 КК про його добровільну відмову. Можна погодитись з тим, що відповідь на перше питання надана у ч. 1 ст. 31 КК: у випадку невчинення злочину виконавцем (читай – його добровільної відмови. – Р. О.) інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець. Проте чи з достатньою широтою вказані положення охоплюють усі можливі випадки?

Змоделюємо класичний приклад. Підбурювач схилив співучасника до вчинення крадіжки. Врешті-решт у процесі заволодіння чужим майном відбулось переростання умислу виконавця і він вчинив розбій. Надамо кримінально-правову оцінку діяння підбурювача. Логіка послідовного аналізу нормативних приписів про кримінальну відповідальність співучасників така: 1) застосування ч. 2 ст. 29 КК вказує, що такий підбурювач має нести відповідальність за злочин, *вчинений виконавцем*. Виконавець фактично вчинив розбій. Отже, підбурювач має підлягати відповідальності за підбу-

¹ Ми продовжуємо обстоювати позицію про те, що при співучасті злочин вчиняється не лише виконавцем, а всіма співучасниками. Утім, з метою формулювання власної позиції використовуємо словосполучення так, як вони живаються у кримінальному законі.

рювання у розбої; 2) проте ч. 5 ст. 29 КК встановлює виняток з попереднього правила: співучасники *не підлягають* кримінальній відповідальності *за діяння, вчинене виконавцем*, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом. Отже, за розбій такий співучасник притягнений до відповідальності бути не може. І далі в наукових публікаціях вчені один за одним повторюють тезу про те, що у випадку ексцесу виконавця інші співучасники підлягають відповідальності за готування або замах на узгоджений злочин залежно від того, на якій стадії мав місце ексцес¹. Проте не до кінця зрозуміло, звідки випливає таке твердження. Можна було б подумати, що з системного аналізу ч. 4 ст. 29 або ч. 1 ст. 31 КК. Однак жодне з таких пояснень не видається переконливим. Перший нормативний припис говорить про випадки вчинення незакінченого злочину виконавцем. У змодельованій ситуації злочин є закінченим, проте це інший злочин. Друга норма вказує на порядок оцінки діянь співучасників у випадку добровільної відмови виконавця. Навряд чи коректно говорити про добровільну відмову виконавця при переростанні умислу та вчинення ним однорідного більш тяжкого злочину, хоча такі твердження й висловлювались окремими дослідниками². В літературі неодноразово зазначалося, що така відмова може мати й вимушений характер, оскільки виконавець інколи позбавлений можливості довести до кінця запланований злочин. То що ж виступає підставою для притягнення таких співучасників до відповідальності?³

¹ Див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 93; Ус О. В. Підбурювання до злочину та ексцес співучасника. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. Вип. 71. С. 128; Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 209; Карпенко І. М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 14.

² Див.: Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 208; Іванова Л. В. Ексцес исполнителя преступления : монографія / под ред.: А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. С. 16.

³ Аналогічних висновків при аналізі приписів КК Республіки Білорусь доходить і М. О. Бабій (детальніше див.: Бабій Н. А. Соучастие в преступлении: формы, виды, ответственность : монографія. М. : Юрлитинформ, 2015. С. 270–271).

Нааявність вказівки у законі на те, що організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за *тією ж статтею* (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, *вчинений виконавцем*, дає серйозні підстави для сумніву у правильності традиційного для кримінально-правової науки твердження про можливість кваліфікації діянь співучасників за різними статтями КК. Проілюструємо наше твердження очевидним прикладом. Матір позбавляє свою новонароджену дитину життя одразу після пологів. При цьому батько дитини схиляє жінку до вчинення вбивства, а акушерка задалегідь обіцяє приховати труп. Як у теорії кримінального права, так і в судовій практиці одностайно превалює позиція про те, що дії матері підлягають кваліфікації за ст. 117 КК, тоді як дії інших співучасників – за відповідною частиною ст. 27 та ч. 2 ст. 115 КК¹. Жодною мірою не піддаючи сумніву правильність і справедливість такої кваліфікації, складно, однак, не визнати, що вона вступає в повну суперечність із ч. 2 ст. 29 КК, яка не передбачає можливості кваліфікації дій співучасників за жодною іншою статтею Особливої частини, крім тієї, за якою несе відповідальність виконавець. Чи не єдиним, хто, схоже, послідовно пропонував дотримуватися положень ч. 2 ст. 29 КК та кваліфікувати дії інших співучасників за ст. 27 та ст. 117 КК був М. Й. Коржанський².

¹ Див.: Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 52; Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья. М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. С. 94; Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности : монография. Екатеринбург : Гуманитар. ун-т, 2000. С. 141; Остапенко Л. Питання співучасті у вбивстві матері своєї новонародженої дитини. *Підприємництво, госп-во і право*. 2005. № 7. С. 110; Остапенко Л. Правова оцінка причетності до вбивства матері своєї новонародженої дитини. *Підприємництво, госп-во і право*. 2005. № 6. С. 131; Попов А. Н., Прохоров В. С. Проблемы соучастия в детоубийстве. *Изв. высш учеб заведений. Правоведение*. 2002. № 1. С. 127–128; Оньша А. О. Щодо питання співучасті при вчиненні привілейованих умисних вбивств. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Кроссруд, 2009. Вип. 17. С. 298.

² Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2002. С. 144.

Ще більш проблемними з огляду на їх очевидну незавершеність та суперечність є норми, які регулюють межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину. Вказане пояснюється тим, що законодавець, зробивши спробу побудови нормативних приписів цієї групи в руслі теорії самостійної відповідальності співучасників, залишив поза увагою правового регулювання цілу низку важливих питань, які в результаті стали предметом наукової дискусії.

Як уже зазначалося, у тексті КК норми, присвячені регулюванню меж поставлення у провину спільно вчиненого злочину виражені у частинах 3–5 ст. 29 КК. Проаналізуємо їх послідовно.

У ч. 3 ст. 29 КК вказано: «Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини». Що таке ознаки, які характеризують особу окремого співучасника? Якими є їх межі? Якою є природа цих ознак? Чи мають вони бути об'єктивними чи суб'єктивними? В якому логічному співвідношенні перебуває перше речення розглядуваного законодавчого формулювання із другим? Чи мають такі ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, також обтяжувати його відповідальність та бути передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину? Ці та ще низка подібних питань, відповідь на які неможливо надати безпосередньо з аналізу тексту КК, ставали предметом наукового дослідження.

Видається, що за рахунок такого формулювання законодавець намагався розподілити всю сукупність певних обставин (яких саме нам ще доведеться з'ясувати. – *Р. О.*) на дві групи: ті, які належать до особи співучасника, та інші. І потім серед «інших» встановити заборону на поставлення у провину іншим співучасникам таких із них, які відповідають одночасно трьом критеріям: а) обтяжують кримінальну відповідальність (є кваліфікуючими ознаками); б) впливають на кваліфікацію діяння виконавця; в) не усвідомлювались іншими співучасниками. Виникає питання, а де ті обставини,

які можна поставити у вину співучаснику? Чи належать, наприклад, до них такі, які характеризують його (співучасника) особисте діяння? Його (організатора, виконавця або пособника) особисті мотиви й цілі? В юридичній науці на це питання надається схвальна відповідь¹. В цілому погоджуючись з таким рішенням як належним, ми, проте, не можемо не відзначити, що воно засноване лише на теоретичних розробках і не дуже й відповідає положенням кримінального закону. Розглядувана нами раніше ч. 2 ст. 29 КК встановлює правило жорсткої акцесорності: організатор, підбурювач та пособник підлягають відповідальності за тією ж статтею (частиною статті), яка передбачає злочин, вчинений виконавцем. Якщо, наприклад, виконавець вчинив вбивство у складі групи осіб за попередньою змовою, керуючись мотивом помсти і його діяння кваліфіковане за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК, то що виступає формальною підставою кваліфікації підбурювача, який схилив такого виконавця з корисливих мотивів, ще й додатково за п. 6 вищевказаної статті? Такі ситуації є абсолютно непоодинокими в судовій практиці.

Ми не заперечуємо того факту, що наразі і у теорії кримінального права, і в судовій практиці мотиви і цілі виконавця, які виступають як кваліфікуючі ознаки складу злочину, визнаються «іншими» обставинами і інкримінуються іншим співучасникам, які хоча й не керувалися ними, але усвідомлювали їх наявність². Натомість ми ставимо питання про те, що ж саме робить такі обставини «іншими», а не ознаками, які характеризують особу окремого співучасника. Чому, наприклад, ознака повторності або рецидиву злочинів визнається такою, що характеризує особу винного³, а мотиви

¹ Див.: Ус О. В. Правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. *Вісн. Нац. акад. прав. наук України*. 2014. № 1. С. 155; Її ж. Спеціальні правила кваліфікації діянь співучасників: аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України. *Право і сусп-во*. 2014. № 6.1 (2). С. 316.

² Там само. С. 316–317.

³ Див.: Козлов А. П., Севастьянов А. П. Единичные и множественные преступления. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2011. С. 671–673; Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія / за заг. ред. В. І. Тютюгіна. Харків: Фінн, 2008. С. 162–168; Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»; за заг. ред. В. Я. Тація [та ін.]. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальна частина. С. 108; Ус О. В. Правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. *Вісн. Нац. акад. прав. наук України*. 2014. № 1. С. 153;

та цілі виконавця – ні, незважаючи на те, що інформація про попередню злочинну діяльність винного є фактом об'єктивної дійсності, тоді як внутрішні спонукання та бажання є елементом виключно емоційно-вольової сфери психічної діяльності та нерозривно пов'язані з самою особистістю? Більше того, чому мотиви й цілі організатора, підбурювача чи пособника визнаються ознаками, що характеризують їх особу (а лише цим можна пояснити поставлення таким співучасникам у вину їх особистих мотивів та цілей при кваліфікації злочину), а такі ж ознаки суб'єктивної сторони виконавця вже належать до «інших» обставин?

Висловлені нами міркування не мають на меті перегляд концептуальних основ інкримінування співучасникам обставин, які впливають на кваліфікацію злочину, розроблених у теорії кримінального права та встановлених у ч. 3 ст. 29 КК. Такі зауваження лише покликані виявити ті системні суперечності між нормативними приписами чинного КК про кваліфікацію діянь співучасників з метою їх подальшого подолання.

Не менше проблем виникає і з інституційною нормою, присвяченою ексцесу виконавця. Вчені здебільшого погоджуються з тим, що ексцес може мати місце не лише у діях виконавця, а й у діях організатора, підбурювача чи пособника¹.

Грунтов І. О. Принцип суб'єктивного вменення и некоторые особенности ответственности соучастников по уголовному праву Республики Беларусь. *Юрид. наука и образование*. 2009. Вып. 2. С. 178.

¹ Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 152–156; Йога ж. Кто отвечает за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1981. С. 54; Ситникова А. Квалификация действий соучастников преступления при эксцессе исполнителя. *Уголов. право*. 2009. №5. С. 76; Ёс О. В. Підбурювання до злочину та ексцес співучасника. *Проблеми законності*. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. Вип. 71. С. 126; Копійова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 206; Аветисян С. С. Эксцесс исполнителя в преступлениях со специальным составом. *Право в Вооруж. Силах*. 2003. №12. С. 19; Карпенко І. М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 11, 15; Грунтов І. О. Принцип суб'єктивного вменення и некоторые особенности ответственности соучастников по уголовному праву Республики Беларусь. *Юрид. наука и образование*. 2009. Вып. 2. С. 184; Йога ж. Субъективные пределы вменения соучастникам юридически значимых обстоятельств совместно совершенного преступления. *Проблемы развития юридической науки и совершенствования правоприменительной практики* : сб. науч. тр. / гл. ред. С. А. Балашенко. М. : БГУ, 2005. С. 305; Орловський Р. С. Поняття і значення ексцесу співучасника. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15 (2). С. 107.

О. О. Кваша, враховуючи вказане, пропонує законодавчо закріпити ці положення через внесення відповідних змін до ч. 5 ст. 29 КК і викладення цієї частини таким чином: «Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене *іншим співучасником*, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом»¹.

Ми вважаємо запропоновану корекцію слушною, однак, вважаємо, що вона не є потрібною за *чинної*² редакції ст. 29 КК. Річ у тім, що існування ч. 5 ст. 29 КК у нинішньому вигляді зумовлене тим, що законодавцем використані акцесорні за природою норми при встановленні правил кваліфікації діянь співучасників. Як уже вказувалось вище, викладене у ч. 2 ст. 29 КК правило «прив'язує» формулу кваліфікації діянь співучасників до формули кваліфікації діянь виконавця. Саме для того, щоб вказана «прив'язка» не була безумовною, а організатор, підбурювач та пособник не приречені були сліпо слідувати за виконавцем «крізь вогонь і воду» і існують норми, засновані на самостійній теорії відповідальності, які встановлюють особливості та винятки із застосування ч. 2 ст. 29 КК, серед яких і норма про те, що у разі ексцесу виконавця, інші співучасники не підлягають відповідальності за діяння, вчинене у результаті такого ексцесу.

Водночас передбачена у ч. 2 ст. 29 КК «прив'язка» має односторонній характер. Співучасники слідує за виконавцем, а не навпаки, і не один за одним. З огляду на це при вчиненні організатором, підбурювачем або пособником діяння, яке не охоплювалось ні прямим, ні непрямым умислом інших співучасників, та й навіть коли було ними усвідомлене, але не виступало предметом змови, питання про їх відповідальність навіть не виникає. Схожих висновків доходять і В. Г. Усов³. Такий організатор, підбурювач чи пособник не

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 349.

² Пропозиція, висловлена О. О. Квашею, стає актуальною та знаходить нашу беззаперечну підтримку у випадку реалізації запропонованих автором змін до ч. 1 та ч. 2 ст. 29 КК (детальніше див. с. 362–368 монографії).

³ Усов В. Г. Понятие и ответственность исполнителя преступления. М. : Акад. ФСИН России, 2007. С. 144.

стає виконавцем, як це іноді помилково вказується у літературі¹, а вважається суб'єктом, який одноособово вчинив злочин, за який і підлягає самостійній відповідальності. Співучасть у злочині обмежується тим злочином, на вчинення якого відбулась змова співучасників. Сам по собі той факт, що співучасники домовились про спільне вчинення одного злочину, ще не робить їх співучасниками у всіх інших злочинах, які одноособово вчиняються окремими з них. Саме ця аксіома і зумовлює недоцільність внесення відповідних змін до ст. 29 КК, оскільки ексцес організатора, підбурювача та пособника не має абсолютно ніякого значення для вирішення питання про межі поставлення у провину спільно вчиненого ними діяння.

Слушне зауваження наших міркувань висловлене, проте, С. Ф. Мілюковим. Вчений вказує, що можливі ситуації, за яких підбурювач схиляє виконавця до вчинення вбивства, не повідомляючи останнього про те, що потерпілий є державним або громадським діячем та позбавлення його життя вчиняється з метою припинення його державної (або іншої політичної) діяльності. З огляду на це С. Ф. Мілюков висловлює думку подібну до позиції О. О. Кваші про необхідність законодавчого визнання можливості ексцесу будь-якого співучасника².

Змодельована С. Ф. Мілюковим ситуація, безумовно, є цікавою з точки зору її кримінально-правової оцінки. Так, за наведених умов підбурювач в дійсності схиляє виконавця до вчинення умисного вбивства, за яке останній і має відповідати. Проте, як загальновідомо, співучасть у злочині не ви-

¹ Див.: Тютюгін В. І., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 93; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред.: В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 254; Ананьїн А. Ф. Особенности эксцеса в преступлениях, совершенных группой лиц. Конституция СССР и дальнейшее повышение эффективности норм уголовного права. Свердловск, 1980. С. 94; Иванова Л. В. Эксцесс исполнителя преступления : монография / под ред.: А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. С. 18–20.

² Милуков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа : монография. СПб. : Знание, СПБИНВЭСЭП, 2000. С. 83.

ключає різну кваліфікацію діянь співучасників¹. Кваліфікація діяння підбурювача як посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК) буде зумовлена застосуванням ч. 3 ст. 29 КК. Оскільки мета позбавлення життя потерпілого у зв'язку з його державною чи громадською діяльністю характерна лише для підбурювача, то тільки він і нестиме відповідальність за вказаний злочин.

Утім, незважаючи на значну кількість робіт, безпосередньо присвячених дослідженню як якісного, так і кількісного ексцесу виконавця, а також правил кваліфікації злочинів, вчинених при ексцесі, обґрунтуванню можливості вчинення менш тяжкого злочину при ексцесі тощо², ключовою проб-

¹ Указана теза є визнаною у кримінально-правовій науці, але, як було зазначено вище, навряд чи можна визнати її такою, що впливає з положень чинного КК.

² Див.: Иванов Л. В. Эксцесс исполнителя преступления : монография / под ред.: А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. 120 с.; Арутюнов А. А. Эксцесс исполнителя преступления, совершенного в соучастии. *Уголов. право*. 2003. № 1. С. 5–7; Ситникова А. Квалификация действий соучастников преступления при эксцессе исполнителя. *Уголов. право*. 2009. № 5. С. 76–77; Альошин Д. П. Эксцес співучасника при вчиненні розбою. *Від громадянського суспільства – до правової держави* : тези III міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2008 р.). Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. С. 228–230; Ананьин А. Ф. Особенности эксцесса в преступлениях, совершенных группой лиц. *Конституция СССР и дальнейшее повышение эффективности норм уголовного права*. Свердловск, 1980. С. 92–98; Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2004. С. 124; Павлухин А. Н., Рыжов Р. С., Эриашвили Н. Д. Виды и ответственность соучастников преступления : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2007. С. 184–185; Джекебаев У. С., Вайсберг Л. М., Судакова Р. Н. Соучастие в преступлении (криминологические и уголовно-правовые проблемы) : монография. Алма-Ата : Наука КазССР, 1981. С. 130–131; Ситникова А. И. Доктринальные модели и законодательные конструкции института соучастия в преступлении : монография. М. : Юрлитинформ, 2009. С. 140–143; Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 205–214; Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : теория и практика правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2005. С. 385; Арутюнов А. Эксцесс исполнителя и вопросы ответственности соучастников преступления. *Преступное поведение: новые исследования* : сб. науч. тр. / под общ. ред. Ю. М. Антояна. М., 2002. С. 287–293; Орловський Р. С. Поняття і значення ексцесу співучасника. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 15 (2). С. 105–108; Орловський Р. С. Ексцес співучасника в кримінальних кодексах країн пострадянського простору. *Право і сус-во*. 2015. № 5. С. 149–153; Толстопятова Н. В. Эксцесс соучастников в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов н/Д., 2004. 26 с.; Корчагина А. Ю. Эксцесс исполнителя преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. 196 с.

лемою стосовно нього виступає не необхідність поширення можливості ексцесу на інших співучасників. Такою проблемою є малоприємне і зовсім не обговорене у теорії кримінального права питання про те, що відбувається з самою співучастю внаслідок ексцесу виконавця. Для опису вказаної проблеми звернемося до вже використаного вище традиційного прикладу з вчиненням виконавцем розбою замість крадіжки. Ми вже наголошували на проблемності пошуку формальної підстави притягнення до відповідальності інших співучасників у таких випадках. Наразі ж виникає таке запитання: чи широко розповсюджені у наукових публікаціях твердження про те, що такий виконавець має нести відповідальність за фактично вчинений ним злочин¹, тобто у нашому випадку його діяння має бути кваліфіковане як розбій, означає, що він перестає бути співучасником у крадіжці? Схоже, що саме таку позицію займає І. А. Копйова, вказуючи, що за таких умов має місце добровільна відмова від крадіжки². За цим питанням слідує наступне: якщо виконавець, що припустився такого ексцесу в процесі вчинення розбою, використав результати сприяння пособника (наприклад, надані знаряддя), то за який саме розбій він підлягає відповідальності – простий – за ч. 1 ст. 187 КК, чи вчинений групою осіб за попередньою змовою за ч. 2 цієї ж статті?

У теорії кримінального права були надані різні відповіді на вказане питання. Так, П. Перескопов вважає, що таке діяння виконавця має бути оцінене за частиною статті, яка передбачає

¹ Ковитиди О. Ф. Эксцесс исполнителя. *Весы Фемиды*. 1998. №3. С. 19; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 253; Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 234; Арутюнов А. А. Эксцесс исполнителя преступления, совершенного в соучастии. *Уголов. право*. 2003. №1. С. 6; Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Волгоград : ВСИШ МВД СССР, 1971. С. 32; Иванова Л. В. Эксцесс исполнителя преступления : монография / под ред. : А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. С. 48; Дядькин Д. С. Соучастие в преступлении : монография. М. : Компания Спутник+, 2004. С. 80–81.

² Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків., 2018. С. 208.

вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб¹. І. М. Гриниха пропонує вчинене кваліфікувати за сукупністю злочинів: як замах на крадіжку, вчинену за попередньою змовою групою осіб, та простий грабіж (у використаному дослідницею прикладі. – Р. О.)². Аналогічну пропозицію про кваліфікацію вчиненого за сукупністю злочинів висловили В. Ф. Щепельков³ та Л. В. Іванова. Незважаючи на всю спірність висловленої нею позиції, примітним є намагання «зберегти» співучасть у крадіжці при кваліфікації дій виконавця.

Проте очевидним є те, що існуюча інституційна норма, текстуально виражена у ч. 5 ст. 29 КК, абсолютно не спроможна надати відповідь на поставлені питання. Вона присвячена лише створенню певного обмежувача, запобіжника для інших співучасників від притягнення їх до відповідальності за злочин, вчинений у результаті ексцесу. Відсутність будь-яких вказівок на те, як саме слід оцінювати діяння виконавця, дає підстави для міркувань, що вся його попередня діяльність кане в Лету, а подальша – вже не охоплюється інституційними нормами про співучасть. Отже, без відповіді залишається питання про те, чи закреслює ексцес всю роль виконавця як співучасника.

Іншу непослідовність у застосуванні інституційної норми про ексцес виконавця ми знаходимо в оцінці дій інших співучасників. Усі традиційні твердження про те, що у випадку ексцесу виконавця інші співучасники підлягають відповідальності за готування або замах на узгоджений злочин, і що в цьому виражається самостійний характер відповідальності співучасників, кудись зникають при аналізі конкретних прикладів. У абз. 3 п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти

¹ Перескоков М. Эксцесс исполнителя при совершении преступления группой по предварительному сговору. *Рос. юстиция*. 2001. № 10. С. 74.

² Гриниха І. М. Проблема ексцесу виконавця у злочині, вчиненому за попередньою змовою групою осіб. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ*. 2007. Спецвип. : Проблеми застосування кримінального законодавства України. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 49.

³ Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты : монография. М. : Юрлитинформ, 2003. С. 266; Иванова Л. В. Эксцесс исполнителя преступления : монография / под ред.: А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. С. 54–55.

власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 вказується, що «якщо група осіб за попередньою змовою мала намір вчинити крадіжку чи грабїж, а один з її учасників застосував або погрожував застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, то дії цього учасника належить кваліфікувати як розбій, а дії інших осіб – відповідно як крадіжку чи грабїж за умови, що вони безпосередньо не сприяли застосуванню насильства або не скористалися ним для заволодіння майном потерпілого»¹. Примітно, що така позиція не зустрічає особливих заперечень серед вчених². Проте напевно чи можна казати, що ексцес виконавця у такому випадку відсутній. Застосування насильства, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, не охоплювалось умислом співучасників. Тут також слід згадати положення ст. 23 КК, які визначають вину як психічне ставлення особи до *вчинюваного*, а не *вчиненого* діяння, а отже, вина (і умисел як її форма) існує до і в момент вчинення злочину, а ніяк не після. Чи то Пленум поширює умисел і на усвідомлення окремих елементів діяння *post factum* після його вчинення? Це б прямо порушувало приписи ст. 23 КК. Тоді чому ж з такою очевидністю ігноруються прямі приписи ч. 5 ст. 29 щодо неможливості притягнення співучасників до відповідальності за вчинення виконавцем такого діяння, яке не охоплювалось їх умислом? Можна довго шукати виправдання у твердженнях про те, що з моменту застосування насильства розбій є закінченим лише юридично, тоді як фактично продовжує вчинятися і співучасники приєднуються до нього, скориставшись застосованим насильством³. Проте такі твердження не вигля-

¹ Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 № 10. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 428.

² Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. С. 234; Іванова Л. В. Ексцес исполнителя преступления : монография / под ред.: А. В. Шеслер. Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. С. 50–51; Комиссаров В., Дубровин И. Проблемы ответственности соисполнителей за совместные преступные действия и их вредные последствия. *Уголов. право*. 2003. № 1. С. 26; Попов А. Н. Убийство, совершенное преступной группой (п. «ж») ч. 2 ст. 105 УК РФ) : монография. СПб. : Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Генер. прокуратуры РФ, 2002. С. 54.

³ Див.: Попов А. Н. Убийство, совершенное преступной группой (п. «ж») ч. 2 ст. 105 УК РФ) : монография. СПб. : Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Генер. прокуратуры РФ, 2002. С. 54.

дають переконливо у світлі наведеної вище аргументації про те, що на момент заподіяння насильства одним із співучасників діяння такого роду не охоплювалось усвідомленням інших.

Вищевказану низку питань можна було б продовжити, але й окреслених вище питань достатньо для того, щоб встановити ключову проблему більшості нормативних приписів субінституту кримінальної відповідальності за співучасть у злочині: очевидний і нічим не прикритий розрив між кримінально-правовою наукою та судовою практикою, які тяжіють до запровадження все більшої кількості елементів теорії самостійної відповідальності до інституту співучасті, з одного боку, та жорсткою позицією акцесорності, встановленою у кримінальному законі, яка не залишає особливого простору для маневрів. Правильно щодо цього зазначає А. П. Козлов: акцесорна теорія співучасті дещо застаріла, але як і чим її замінити, як кваліфікувати співучасть без її використання – ця проблема поки що не знайшла свого вирішення¹.

Однак і у цьому напрямі можна зробити певні кроки. І першим з них має стати офіційна відмова від споконвічного «слідування» кваліфікації діяння організатора, підбурювача та пособника за виконавцем та не просто формальне визнання самостійної підстави їх відповідальності, а й наповнення меж такої відповідальності реальним індивідуалізованим змістом. Ми, однак, не закликаємо до тотального ревізійонізму, як це може здатися на перший погляд. Жорстка «прив'язка» у кваліфікації дій організатора, підбурювача та пособника до дій виконавця, наприклад, відсутня у КК Російської Федерації, однак таке становище не призвело до зниження ролі акцесорності. Акцесорна теорія (у поєднанні з елементами самостійної відповідальності співучасників) в більшості випадків у дійсності дозволяє забезпечити ефективно і справедливе вирішення питання про межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину. З огляду на це метою наших подальших пропозицій є не відмова від акцесорності у кримінальному законі, а послаблення лише

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 303.

тих її приписів, які явно вступають у конфлікт як з положеннями теоретичних напрацювань, так і з правозастосовною практикою. Висловимо низку міркувань з приводу можливих шляхів удосконалення нормативних приписів про підставу та межі кримінальної відповідальності співучасників.

1. Першим кроком у напрямі запровадження елементів індивідуальної відповідальності співучасників має стати відмова від вкрай невдалого вживання словосполучення «яка передбачає злочин, вчинений виконавцем» у ч. 2 ст. 29 КК. Раніше ми вже вказували, що злочин вчиняють спільними зусиллями всі співучасники. Спроби вказати на те, що злочин вчиняється виконавцем, а інші співучасники лише беруть участь у його вчиненні, є контрпродуктивними. Не повторюючи висловлені раніше аргументи¹, вважаємо, що відмова від використання такого словосполучення дозволить зруйнувати «слідування» співучасників за виконавцем у кваліфікації. Проте, якщо не кваліфікація діяння виконавця визначатиме статтю, за якою несуть відповідальність інші співучасники, то що? Видається, що таким критерієм має бути визнано зміст змови. Зміст змови дозволять встановити той злочин, який спільно вчиняється співучасниками. Вказівка на те, що співучасники підлягають відповідальності за спільно вчинений злочин, ще *не* означає однакову кваліфікацію їх діянь. Цей злочин виступає лише підставою для кваліфікації. А у подальшому до такої підстави мають бути додані ті ознаки, які характеризують особу кожного окремо співучасника (і є конструктивними чи кваліфікуючими ознаками складу злочину) та ознаки, які характеризують діяння виконавця² та усвідомлені іншими співучасниками. І тільки після урахування всіх таких ознак можна дійти висновку про остаточну кваліфікацію діяння кожного зі співучасників.

Отже, при моделюванні норми про підставу кримінальної відповідальності співучасників слід вказати, що вони несуть таку відповідальність за *спільно вчинений злочин*. З урахуванням раніше висловленої нами позиції про доцільність посилання на ч. 2 ст. 27 КК при кваліфікації дій виконавця

¹ Детальні аргументи з цього приводу див. у підрозд. 2.3 розд. 2 монографії.

² Ці ознаки детально розглянуті далі у цьому підрозділі.

втрачається необхідність у існуванні двох окремих частин у ст. 29 КК, які б поділяли підставу відповідальності виконавця, з одного боку, та організатора, підбурювача і пособника – з другого. Вказану підставу можна об'єднати у ч. 1 ст. 29 КК, виклавши таким чином: «Виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає *спільно вчинений злочин*».

2. Окремим питанням, що вимагає свого вирішення, є питання про кваліфікацію діяння особи, яка поєднала декілька ролей співучасників у спільно вчиненому злочині. Як стверджує О. В. Ус, вказане питання не знайшло свого вирішення у КК¹. Вважаємо за доцільне доповнити зазначене твердження вказівкою на те, що це питання не знайшло *повного* рішення у тексті кримінального закону.

Певною мірою роз'яснення можна знайти в абз. 5 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13, відповідно до якого «Дії організатора злочину (злочинів) при простій формі співучасті належить кваліфікувати за статтею Особливої частини КК, якою передбачено відповідальність за вчинений злочин, із посиланням на ч. 3 ст. 27 КК, а якщо він був одним із виконавців діянь, що становлять об'єктивну сторону складу цього злочину, – без посилання на зазначену норму. Якщо ж особа брала участь у вчиненні одного злочину як організатор, а іншого – як виконавець, пособник чи підбурювач, її дії в кожному випадку мають кваліфікуватися самостійно»².

О. А. Аругюнов, критикуючи аналогічну позицію Пленуму Верховного суду Російської Федерації, цілком правильно

¹ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 93.

² Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 327.

зазначає, що від того, що сам організатор бере безпосередню участь у вчиненому злочині спільно з виконавцем, він не перетворюється на співвиконавця і не перестає бути організатором. Не втрачає він і своєї якості бути співучасником. А якщо так, то й посилання на статтю, що регламентує відповідальність всіх співучасників при кваліфікації дій організатора, має бути обов'язково незалежно від його безпосередньої участі у вчиненні злочину¹. На це свого часу звертав увагу О. М. Царегородцев² та інші дослідники³. Як справедливо вказували П. І. Гришаєв та Г. А. Кригер, якщо підбурювач бере участь у вчиненні злочину, це не виключає визнання його підбурювачем. У такому разі підбурювач одночасно є і виконавцем⁴.

Панівна доктрина пропонує такі випадки кваліфікувати лише за статтею Особливої частини КК, без будь-якого посилання на відповідні частини ст. 27 КК⁵. Про виконання такою особою іншої ролі поряд із роллю виконавця зазначається лише у мотивувальній частині відповідних процесуальних документів. Вважаємо таке рішення вкрай неприйнятним, адже, як зазначалося вище, склад злочину іншого співучасника (крім виконавця), формується за рахунок поєднання положень відповідної частини ст. 27 та статті Особливої частини КК. Таким чином, відсутність посилання на відповідну частину ст. 27 КК неодмінно означає, що певна частина з усієї сукупності вчинених таким співучасником дій не знаходить свого відображення у формулі кваліфікації, не інкримінується відповідному співучаснику, а, простіше кажучи, «втрачається» або «забувається». За таких умов непереконливим є й врахування при призначенні покарання

¹ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 160–161.

² Царегородцев А. М. Основание ответственности и квалификация действий организаторов и других соучастников преступлений. *Сибир. юрид. зап.* 1975. Вып. 5. С. 32–33.

³ Див.: Авакян Р. З., Мелконян Р. Г. Организатор и подстрекатель преступления. *Прокурор. и следств. практика.* 2005. №3–4. С. 283.

⁴ Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 142.

⁵ Див.: Благов Е. Конкуренция части и целого при неоконченном преступлении и соучастии. *Уголов. право.* 2004. №1. С. 13.

такого суміщення ролей, коли одна з них особи, власне, й не поставлена у провину. Що виступатиме підставою такого врахування як не визнання особи винною у вчиненні злочину з відповідним формальним закріпленням обсягу такого визнання через формулу кваліфікації? Саме з цих міркувань, ми вважаємо, що кожна роль, виконувана особою, включаючи роль виконавця, має віднайти своє відображення у формулі кваліфікації.

Така думка набуває все більшого поширення у кримінально-правовій літературі¹. Так, В. О. Навроцький вказує, що при кваліфікації діянь організатора, підбурювача або пособника, який одночасно виступає виконавцем злочину, слід враховувати всі ролі цієї особи². Т. Р. Сабітов зазначає, що з формально-юридичної сторони питання, слід відзначити, що найбільш характерні ознаки складу виконавця злочину знаходяться в Особливій частині КК, а у випадку з іншими співучасниками – в частинах 3, 4 і 5 ст. 33 КК Російської Федерації (аналоги частин 3, 4 та 5 ст. 27 КК України. – Р. О.). Інакше кажучи, склад виконавця злочину не поглинає собою склад ні організатора, ні підбурювача, ні пособника злочину. Тому, на думку вченого, задля дотримання принципу повноти при кваліфікації злочину, вчиненого виконавцем, необхідно посилатися на всі відповідні частини ст. 33 КК, якщо він поряд з цим зробив будь-яке діяння, передбачене частинами 3, 4 або 5 цієї статті³.

¹ Див.: Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С. 143–144; Трухин А. М. Непосредственное и опосредованное участие лиц в совершении преступления. *Государство и право*. 2008. №9. С. 52; Кладков А. Квалификация преступлений, совершенных в соучастии. *Законность*. 1998. №8. С. 26; Сабитов Т. Принцип полноты квалификации преступлений. *Уголов. право*. 2010. №1. С. 32–33; Дергачов М. С. Деякі питання кримінальної відповідальності організатора злочину. *Харківські студентські кримінально-правові читання* : тези доп. та наук. повідомл. учасників Всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.) / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. С. 61; Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. С. 94–95.

² Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999. С. 417–421.

³ Сабитов Т. Р. Уголовно-правовые принципы: понятие, система и виды : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Федер. гос. бюджет. образоват. учреждение высш. образования «Урал. гос. юрид. ун-т». Екатеринбург, 2019. С. 321.

З огляду на це вченими було запропоновано низку можливих варіантів внесення змін до закону з тим, щоб закріпити необхідність посилання на всі частини ст. 27 КК, які передбачають виконані співучасником ролі. О. А. Аругюнов пропонує таку редакцію ч. 3 ст. 34 КК Російської Федерації: «Кримінальна відповідальність організатора, виконавця, підбурювача та пособника настає за статтею, що передбачає покарання за вчинений злочин, з посиланням на відповідну частину статті 33 цього Кодексу. Відповідальність виконавця злочину, який одночасно виступає при його вчиненні організатором, підбурювачем або пособником, настає за статтею Особливої частини цього Кодексу та по всім відповідним частинам статті 33 цього Кодексу, включаючи частину 2 цієї статті»¹.

Схожі ідеї до КК України були висловлені і українськими вченими. Так, О. О. Кваша пропонує викласти частини 1 та 2 ст. 29 КК таким чином: «1. Виконавець (співвиконавець), організатор (керівник), підбурювач, пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за злочин, вчинений виконавцем. 2. У разі якщо підбурювач, пособник, організатор (керівник) бере участь у процесі здійснення злочину як виконавець, то він притягається до кримінальної відповідальності з урахуванням усіх виконаних у злочині ролей і його дії кваліфікуються за статтею Особливої частини КК України із посиланням на ч. 2 ст. 27 та іншу відповідну частину статті 27»². Підтримати таку пропозицію складно. По-перше, в ній залишається акцент на тому факті, що злочин у співучасті вчиняється виконавцем, що не може бути визнано правильним. По-друге, словосполучення «у процесі здійснення злочину» не є відомим чинному кримінальному законодавству і його введення виглядає вкрай суперечливим. По-третє, запропоноване О. О. Квашею форму-

¹ Аругюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 161–162.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 380.

лювання «підбурювач, пособник, організатор (керівник) бере участь... як виконавець» навряд чи можна визнати лексично правильним. Ідея авторки зрозуміла, але її текстуальне вираження справляє хибне враження про протиставлення виконавця іншим співучасникам. Крім того, запропоноване формулювання не здатне охопити випадки суміщення особою декількох ролей у вчиненому злочині, жодна з яких не є роллю виконавця. Вказане питання так і залишатиметься врегульованим на рівні теоретичних розробок з кримінального права.

Д. М. Харко висловив ідею доповнення ч. 2 ст. 29 КК положенням такого змісту: «Якщо особа виконала діяння, характерні для різних видів співучасників, то вона підлягає відповідальності з урахуванням усіх виконаних у злочині ролей, а її дії кваліфікуються з посиланням на всі частини статті 27 цього Кодексу, які передбачають ознаки відповідних видів співучасників»¹. О. В. Ус запропонувала доповнити ст. 29 КК такими положеннями: «При здійсненні співучасником декількох ролей, передбачених відповідними частинами статті 27 цього Кодексу, його дії підлягають кваліфікації за відповідними частинами статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за злочин, вчинений виконавцем»².

Підтримуючи ідеї, які містяться у таких пропозиціях, ми, однак, вважаємо, що вони не позбавлені окремих недоліків, окреслених нами при аналізі змін, запропонованих О. О. Квашею. З урахуванням раніше висловленої пропозиції щодо змісту ч. 1 ст. 29 КК, вважаємо, що ч. 2 цієї статті, яка має бути присвячена врегулюванню питань суміщення співучасником декількох ролей при вчиненні одного злочину, може виглядати таким чином: «Виконавець, організатор, підбурювач або пособник, який виконав у спільно вчиненому злочині декілька

¹ Харко Д. М. Виконавець злочину: кримінально-правова характеристика та відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. С. 13.

² Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. С. 210.

ролей, передбачених у статті 27 цього Кодексу, підлягає кримінальній відповідальності за всіма відповідними частинами статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає *спільно вчинений злочин*.».

3. Для правильного формулювання нормативних приписів про межі поставлення у провину ознак спільно вчиненого злочину слід детальніше дослідити природу цих ознак. Раніше ми вже вказували на те, що ціла низка аспектів розуміння меж поставлення окремих ознак спільно вчиненого злочину у провину не знаходить свого вирішення у кримінальному законі. Для спроби кращого їх роз'яснення звернемося до наукових джерел.

А. А. Піонтковський вказував, що всі ті об'єктивні обставини, які належать до умов вчинення виконавцем злочину та роблять його більш чи менш небезпечним, підлягають поставленню у провину всім іншим співучасникам за умови, що ці обставини охоплювались їх передбаченням як елементи прямого чи непрямого умислу. Що ж до обставин, які характеризують особу самого виконавця, то вирішення питання про можливість їх інкримінування іншим співучасникам має подвійний характер. У тих випадках, коли такі обставини характеризують більший чи менший ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, вони мають бути інкриміновані й іншим співучасникам, якщо охоплювались їх передбаченням. Ті особисті обставини, які характеризують лише виключно підвищений ступінь суспільної небезпечності конкретного виконавця, не можуть бути інкриміновані іншим співучасникам. Що ж до особистих обставин на боці інших співучасників, то вони, за твердженням А. А. Піонтковського, впливають лише на міру покарання тільки того співучасника, до якого безпосередньо належать¹. У цілому погоджуючись з таким підходом, М. І. Блум вказувала, що ознаки, які характеризують виконавця як спеціального суб'єкта і пом'якшують його відповідальність, не можуть бути інкриміновані іншим співучасникам².

¹ Піонтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть. М. : Госюриздат, 1961. С. 583–584.

² Блум М. И. Некоторые вопросы квалификации действий соучастников. Вопросы борьбы с преступностью на современном этапе. Рига, 1978. С. 36.

Водночас у науці висловлювалися думки про необхідність інкримінування іншим співучасникам будь-яких обставин, які характеризують особу виконавця. Як основний аргумент на користь такого підходу С. Улицький зазначав, що будь-які обставини, які стосуються особи виконавця та включені законодавцем до складу злочину, визначають не лише суспільну небезпечність суб'єкта, а й ступінь небезпечності вчиненого злочину в цілому¹. Цю позицію поділяв Б. А. Куринов². Твердження про необхідність враховувати при кваліфікації діянь співучасників будь-які особисті обставини, які характеризують діяння виконавця та виступають конструктивними або кваліфікуючими ознаками складу злочину, підтримав С. В. Бородінін³ та М. І. Ковальовим.

Л. В. Іногамова, крім обставин, які характеризують особу виконавця і є ознаками основного чи кваліфікованого складу злочину, вказує на доцільність врахування особистісних ознак виконавця не лише при кваліфікації, а й при призначенні покарання іншим співучасникам, які усвідомлювали їх наявність⁴.

Водночас інші вчені виступали категорично проти врахування при кваліфікації діянь співучасників таких обставин, які характеризують виключно суспільну небезпечність самого виконавця. До них О. М. Царегородцев та В. І. Ткаченко відносили повторність вчинення злочину⁵. П. Ф. Тельнов додавав до повторності попередню судимість⁶. В. В. Устимен-

¹ Улицький С. Некоторые спорные вопросы учения о соучастии. *Совершенствование правовых мер борьбы с преступностью* : межвуз. темат. сб. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1986. С. 48–49.

² Куринов Б. А. Квалификация преступлений, совершенных в соучастии. *Совет. государство и право*. 1984. № 11. С. 94.

³ Див.: *Энциклопедия уголовного права* / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2013. Т. 13. Преступления против жизни и здоровья. С. 150.

⁴ Іногамова Л. В. Вопросы соучастия в преступлении со специальным субъектом. *Труды Московской государственной юридической академии* : сб. ст. М. : Юрист, 1999. № 4. С. 151, 153.

⁵ Ткаченко В. И., Царегородцев А. М. Правовые последствия соучастия в преступлениях со специальным субъектом. *Проблемы борьбы с преступностью* : тр. Омск. ВШМ. Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1976. С. 36–37.

⁶ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 143.

ко вказував, що якщо як спеціальний суб'єкт виступає виключно особистісна властивість, що обтяжує або посилює відповідальність, то ця обставина не може бути поставлена у провину іншим співучасникам¹.

Більшої системності підхід про межі поставлення у провину обставин, що підвищують або знижують суспільну небезпечність злочину, вчиненого у співучасті, набувають у В. С. Прохорова. Вчений поділяє всі такі обставини на дві групи: ті, що стосуються: 1) виконавця; 2) інших співучасників. У свою чергу, ознаки, що стосуються виконавця, можуть бути об'єктивними або суб'єктивними. Серед суб'єктивних ознак вчений виокремлює суто особистісні обставини, та такі, що характеризують суб'єктивну сторону. Аналізуючи власну класифікацію за її значення для кваліфікації вчиненого, В. С. Прохоров стверджує, що обставини, які наявні на боці організатора, підбурювача та пособника впливають лише на відповідальність того, кому вони належать. Об'єктивні обставини діяння виконавця (спосіб, особлива жорстокість, розмір викраденого тощо) інкримінуються кожному співучаснику, якщо вони охоплювались його умислом. Суто особистісні обставини виконавця ставляться у провину лише цьому виконавцю. Ті ж обставини, які характеризують суб'єктивну сторону виконавця (мотив та мета) інкримінуються і виконавцю, і іншим співучасникам, якщо: а) вони передбачені як ознака складу злочину; б) вони усвідомлювались ними². Такий підхід до оцінки обставин, що підвищують небезпечність злочину та впливають на його кваліфікацію, підтримують В. М. Хомич³ та В. В. Марчук⁴.

¹ Устименко В. В. Квалификация преступлений со специальным субъектом : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1988. С. 43.

² Див.: Уголовное право России. Общая часть : учебник / под ред. В. В. Лукьянова, В. С. Прохорова, В. Ф. Щепелькова. Изд. 2-е, испр. и доп. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2013. С. 282.

³ Хомич В. М. Системно-содержательные изменения института соучастия в УК Беларуси и стандарты законности при квалификации. *Судебная практика в контексте принципов законности и права* : сб. науч. тр. / редкол.: В. М. Хомич (гл. ред.) [и др.]. Минск : Тесей, 2006. С. 47–48.

⁴ Марчук В. В. Квалификация преступлений : учеб. пособие для студентов учреждений высш. образования по специальностям «Правоведение», «Экономическое право» / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь. Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2013. С. 88–89.

Схоже, що саме він був покладений в основу при формулюванні у ч. 3 ст. 29 КК.

Із проаналізованого вище стає очевидним, що вчення про межі поставлення у провину окремих ознак спільно вчиненого злочину засноване на положеннях акцесорної теорії співучасті, оскільки присвячено виключно вирішенню питання про те, як конкретні особливості вчиненого виконавцем діяння впливають на кримінальну відповідальність інших співучасників. Чи не єдиною спробою частково переглянути традиційну односторонність такого впливу і розглянути зворотний була спроба І. О. Грунтового. Вчений пропонує визнати, що суб'єктивні ознаки (мотив або мета), які впливають на відповідальність організатора, ставляться у вину виконавцю, якщо він усвідомлював їх наявність і вчинив злочин лише для реалізації такого мотиву чи цілі організатора¹. Утім вчений обґрунтовує необхідність такого інкримінування лише приватним випадком кваліфікації вбивства, що навряд чи володіє достатньою універсальністю.

Тлумачення нормативного припису ч. 3 ст. 29 КК дозволяє з достатньою ясністю зробити деякі висновки щодо меж кримінальної відповідальності співучасників.

1. Обставини, які характеризують особу виконавця, організатора, підбурювача чи пособника як суб'єкта і впливають на його відповідальність ставляться у вину виключно такому співучаснику. На наш погляд, до цих ознак належать як такі, що впливають на кваліфікацію вчиненого злочину (кваліфікуючі та привілейовані обставини), так і такі, що можуть бути враховані при призначенні покарання.

2. Об'єктивні обставини, що характеризують спільно вчинений злочин, ставляться у вину організатору, підбурювачу та пособнику за умови, що: а) вони характеризують діяння, вчинене виконавцем; б) вони передбачені у статті Особливої частини КК як кваліфікуючі ознаки для спільно вчинювано-

¹ Грунтов И. О. Принцип субъективного вменения и некоторые особенности ответственности соучастников по уголовному праву Республики Беларусь. *Юрид. наука и образование*. 2009. Вып. 2. С. 183; Його ж. Субъективные пределы вменения соучастникам юридически значимых обстоятельств совместно совершенного преступления. Проблемы развития юридической науки и совершенствования правоприменительной практики : сб. науч. тр. / гл. ред. С. А. Балашенко. М. : БГУ, 2005. С. 300–301.

го злочину; в) такі співучасники усвідомлювали наявність цих обставин. З вказаного можна зробити такий висновок: об'єктивні обставини, які стосуються способу вчинення злочину (загальнонебезпечний спосіб, з особливою жорстокістю), його тяжких наслідків тощо, коли вони не передбачені як ознаки основного чи кваліфікованого складу злочину (тобто не впливають на кваліфікацію діяння виконавця), а виступають лише як обставини, які обтяжують покарання на підставі ст. 67 КК, не можуть бути поставлені у вину організатору, підбурювачу та пособнику та враховані при призначенні їм покарання. Незважаючи на всю неоднозначність такого висновку, саме він впливає з буквального тлумачення положень ч. 3 ст. 29 КК.

Єдиними обставинами щодо поставлення у провину яких співучасникам залишається сумнів, є ознаки суб'єктивної сторони діяння виконавця (його мотиви та цілі) у випадках, коли вони передбачені у статті Особливої частини КК як ознаки складу (основного чи кваліфікованого) спільно вчинюваного злочину. Як ми вже раніше зазначали, наявна ситуація зумовлена непослідовним тлумаченням правової природи цих ознак: коли мотиви й цілі організатора, підбурювача чи пособника визнаються ознаками, що характеризують їх особу, то такі ж ознаки суб'єктивної сторони виконавця уже включаються до категорії «інших» обставин.

У теорії кримінального права висловлювались різні міркування щодо можливості поставлення у провину співучасникам усвідомлених ними мотивів та цілей виконавця, які виступають кваліфікуючими ознаками складу спільно вчинюваного злочину.

Категоричним супротивником інкримінування співучасникам будь-яких суб'єктивних ознак, які не належать їм особисто поза залежністю від усвідомлення ними наявності цих ознак на боці інших співучасників, виступає Л. Д. Гаухман. Вчений вказує, що не лише вік, наявність ознак спеціального суб'єкта та рецидив можуть бути інкриміновані тільки тим співучасникам, яких вони характеризують, а й особисті мотиви¹.

¹ Гаухман Л. Д. Кваліфікація преступлений: закон, теорія, практика. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Центр ЮрИнфоР, 2003. С. 225–226.

За можливість поставлення мотивів і цілей, які характеризують діяння виконавця, у провину іншим співучасникам виступають С. В. Бородин¹, С. А. Маркарян², О. В. Ус³ тощо. О. В. Ус, зокрема, вказує, що «мотиви, якими керувався виконавець, і цілі, які він переслідував, впливають на кваліфікацію діянь інших співучасників лише за умови, якщо вони є обов'язковими або кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками складу злочину, якщо співучасники керувалися ними або переслідували їх, якщо співучасники хоча й не керувалися ними, проте усвідомлювали їх наявність». Водночас вчена вказує, що така залежність має односторонній характер, оскільки мотиви інших (крім виконавця) співучасників характеризують не вчинений у цілому злочин, а виконання таким співучасником своєї злочинної ролі⁴.

Позиція щодо неможливості поставлення виконавцю тих мотивів, які не характеризували його діяння, але були наявні на боці іншого співучасника, знайшла підтримку у судовій практиці. Так, у абз. 6 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 вказується, що якщо замовник, який не є співвиконавцем убивства, керувався корисливими, а виконавець – іншими мотивами, дії замовника кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пп. 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК⁵. Тобто корисливий

¹ Бородин С. В. Преступления против жизни. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 348, 357.

² Маркарян С. А. Мотивы как основание дифференциации уголовной ответственности за преступления против личности: проблемы конструирования квалифицирующих признаков : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / науч. рук. Ю. Е. Пудовочкин. Махачкала, 2012. С. 19–20.

³ Ус О. В. Спеціальні правила кваліфікації діянь співучасників: аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України. *Право і сусп.-во.* 2014. № 6.1 (2). С. 316–317.

⁴ Там само.

⁵ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 № 2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 182.

мотив такого вбивства інкримінується тільки співучаснику, який ним керувався.

Ми не бачимо сенсу у перегляді цього класичного та історично виправданого підходу про акцесорну природу інкримінування окремих ознак, що характеризують спільно вчинений злочин. Утім нормативний припис про такі межі, навіть володіючи акцесорною природою, має бути чітким і зрозумілим та повною мірою надавати відповідь на питання про можливість інкримінування співучасникам тієї чи іншої ознаки.

По-перше, видається, що взаємозамінне вживання понять «ознаки» та «обставини» є прийнятним для теоретичного дослідження, але при формулюванні приписів кримінального закону їх вживання як синонімів вважається неправильним, слід дотримуватися єдиної термінології. По-друге, зі змісту ч. 3 ст. 29 КК має бути зрозуміло, які саме ознаки, що характеризують діяння виконавця, можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам. З тексту закону має бути зрозумілим, що мотиви та цілі належать до вказаних обставин. Від вживання невизначеної категорії «інші» слід відмовитись. По-третє, існуюча редакція ч. 3 ст. 29 КК справляє хибне враження про те, що лише такі ознаки, що впливають на кваліфікацію вчиненої виконавцем активної форми поведінки (дії) можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам. Проте при співучасті цілком можливо й вчинення виконавцем діяння у формі бездіяльності. З огляду на це слово «дій» підлягає заміні на більш загальну категорію «діяння».

Ураховуючи вищевказане, вважаємо за доцільне запропонувати таку редакцію ч. 3 ст. 29 КК: «Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. *Об'єктивні ознаки, а також мотив і мета*, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію *діяння* виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці *ознаки*.».

4. Абсолютно недоцільним видається відмова від акцесорності при вирішенні питання про відповідальність за спільно вчинений злочин у випадку його недоведення до кінця. Існуючий нормативний припис ч. 4 ст. 29 КК вказує, що у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучас-

ники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині. Ми вважаємо за доцільне уточнити це формулювання і зробити акцент на тому, що: по-перше, злочин вчинюється співучасниками спільно; по-друге, вказана частина статті поширюється тільки на випадки недоведення злочину до кінця з причин, що не залежали від волі співучасника, виключивши тим самим можливу колізію вказаного нормативного припису з нормою про добровільну відмову співучасників.

З огляду на це ч. 4 ст. 29 може бути сформульована таким чином: «У разі *недоведення спільно вчинюваного злочину до кінця з причин, що не залежали від волі співучасника, він* підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині». У вказаному словосполученні акцент переноситься зі стадії діяння виконавця (який може вчинити й закінчений, але інший злочин) на стадію того злочину, на вчинення якого відбулась змова співучасників, тобто того, який є для них спільним. За такого формулювання акцесорність відповідальності співучасників зберігається, оскільки довести злочин до кінця може тільки виконавець (як єдиний співучасник, який виконує об'єктивну сторону злочину). Водночас вказана норма даватиме відповідь на питання про кваліфікацію дій організатора, підбурювача і пособника у випадку ексцесу виконавця.

5. З урахуванням того, що результатом реалізації раніше висловлених нами пропозицій щодо ліквідації «слідування» кваліфікації діяння співучасників за кваліфікацією діяння виконавця стане іноді різна кваліфікація діянь співучасників у спільно вчиненому злочині, вважаємо, що набувають свого сенсу раніше досліджені нами пропозиції щодо можливості ексцесу будь-якого співучасника. Задля однозначного вирішення питання про кримінально-правові наслідки такого ексцесу доцільно підтримати запропоновану О. О. Квашею редакцію ч. 5 ст. 29 КК: «Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене *іншим співучасником*, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом»¹.

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 349.

Знову вернемо увагу до того факту, що запропонована зміна редакції ч. 5 ст. 29 стає актуальною лише у зв'язі зі змінами до ч. 1 та 2 цієї ж статті. При збереженні

У спеціальній літературі інколи постає питання про кримінально-правову оцінку дій виконавця та співучасників у ситуаціях, коли в результаті вчинення діяння через необережність настають більш тяжкі наслідки, ніж ті, які були предметом змови між співучасниками¹. Вказану ситуацію достатньо легко уявити: між співучасниками мала місце змова на заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, від якого з причин, що не охоплювались усвідомленням винних, настала смерть. На наш погляд, за запропонованих вище змін до нормативних приписів про підставу та межі кримінальної відповідальності співучасників, питання такого роду вирішуватиметься без будь-яких проблем. *Спільно вчинюваним* злочином було заподіяння тяжких тілесних ушкоджень групою осіб за попередньою змовою. Необережні наслідки є результатом діяння виконавця і можуть бути інкриміновані виключно йому.

Норми про співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Слід визнати, що питання про співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом не знайшло ані остаточного, ані проміжного вирішення у межах інституту співучасті. Частина 3 ст. 401 КК є очевидно недостатньою для вирішення цього питання, проте, хоча й виражає норму інституту співучасті у злочині, але не володіє достатньою універсальністю, бо: а) застосовна тільки до випадків вчинення у співучасті злочинів проти встановленого порядку несення військової служби; б) не встановлює жодних правил кримінально-правової оцінки діянь співучасників у таких злочинах, лише підтверджуючи і без того неоспорювану тезу про принципову можливість співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Висловлені у науці кримінального права думки щодо співучасті у злочинах зі

існуючої прив'язки кваліфікації діянь співучасників за тією ж статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, вчинений виконавцем, подібні зміни нічого не додають до змісту кримінально-правового припису.

¹ Див.: Ситникова А. Кваліфікація дійсвий соучастников преступлення при эксцессе исполнителя. *Уголов. право.* 2009. №5. С. 77; Арутюнов А. А. Эксцесс исполнителя преступления, совершенного в соучастии. *Уголов. право.* 2003. №1. С. 7; Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 212.

спеціальним суб'єктом і правил її кваліфікації часом є діаметрально протилежними, що змушує нас констатувати, що норма щодо врегулювання цього питання ще не «визріла» і не є частиною інституту співучасті. Вказане є свідченням прогальності у правовому регулюванні, пропозиції з подолання якої будуть висловлені нами у підрозд. 4.2 цієї роботи.

Щодо положень ст. 30 КК. Аналізуючи норми, присвячені вирішенню питання про межі кримінальної відповідальності співучасників, слід зазначити, що приписи ст. 30 КК, на нашу думку, не можуть бути визнані такими, що належать до інституту співучасті у злочині. Вказані приписи не присвячені визначенню меж відповідальності співучасників за умисну і спільну участь декількох суб'єктів у вчиненні умисного злочину (що є поняттям співучасті). Натомість основне їх функціональне призначення полягає у визначенні, хто з учасників організованих злочинних об'єднань підлягає кримінальній відповідальності та за які саме з учинених у ході здійснення *злочинної діяльності* такого об'єднання злочини. Як і положення ч. 4 ст. 28, вказані норми виходять за межі поняття співучасті у злочині. Їх існування у тексті кримінального закону видається нам сумнівним, оскільки, як ми вже зазначали раніше, протидія організованим злочинності має відбуватися шляхом комплексного застосування норм інститутів співучасті у злочині та множинності злочинів. Щодо кожного із злочинів, які були вчинені організованими злочинними об'єднаннями, питання про види співучасників у них, форму співучасті та межі відповідальності співучасників має ставитись окремо, а не в узагальненому вигляді, як це робиться у ст. 30 КК. З огляду на це вважаємо, що ст. 30 КК підлягає виключенню з тексту кримінального закону як така, що не належить до інституту співучасті у злочині і вносить суперечності у застосування норм вказаного інституту.

Норми, які встановлюють особливі підстави для звільнення від кримінальної відповідальності співучасників. У науці кримінального права точиться дискусія щодо правових наслідків добровільної відмови. Одна група вчених стверджує, що у результаті добровільної відмови кримінальна

відповідальність виключається¹, тоді як інші розглядають її як самостійну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності². При цьому різне тлумачення правових наслідків добровільної відмови іноді допускається навіть у межах однієї роботи. Так, В. П. Тихий, розглядаючи загальну норму про добровільну відмову, що міститься у ст. 17 КК, пише про виключення відповідальності, тоді як М. І. Панов, аналізуючи ст. 31 КК, вказує на те, що співучасники звільняються від кримінальної відповідальності³. Не вдаючись до суті наукового спору, лише зазначимо, що ми підтримуємо позицію Ю. В. Бауліна, відповідно до якої добровільна відмова є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності, оскільки у діянні суб'єкта, який відмовляється, вже наявний склад незакінченого злочину (готування або замаху)⁴.

Інституційна норма про добровільну відмову співучасників текстуально виражена у ст. 31 КК. Аналіз приписів, що містяться у ній, дозволяє дійти висновку, що в основу такої норми переважно покладена ідея самостійної відповідальності співучасників: добровільна відмова виконавця не означає звільнення від кримінальної відповідальності організатора,

¹ Див.: Герцензон А. А. Уголовное право. Часть общая : учеб. пособие. М. : РИО ВЮА, 1948. С. 358; Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1955. С. 204–205; Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву. Понятие и наказуемость. М. : Госюриздат, 1958. С. 217; Караулов В. Ф. Стадии совершения преступления : учеб. пособие. М. : ВЮЗИ, 1982. С. 43; Дядько Д. Е. Добровольный отказ от совершения преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1974. С. 7; Бушуев Г. В., Бушуев И. Г. Добровольный отказ от совершения преступления на стадии его юридического окончания. *Учен. зап. Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та*, 2003. Вып. 6. С. 68; Козлов А. П. Учение о стадиях преступления. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 340–343.

² Див.: Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курбского. Саратов, 1972. С. 8; Ребане И. А. О соучастии на стадии предварительной преступной деятельности (вопросы квалификации). *Учен. зап. Тартус. гос. ун-та. Тр. по правоведению*. Тарту, 1985. Вып. 696. С. 14–15.

³ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 222, 254.

⁴ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 95.

підбурювача та пособника; водночас добровільна відмова будь-кого з останніх не означає звільнення виконавця чи інших співучасників. Водночас для розглядуваної норми характерні й окремі елементи акцесорності: для організатора, підбурювача та певною мірою пособника недостатньо самоусунутись від подальшої участі у злочині для добровільної відмови. Закон вимагає від них активної форми поведінки, спрямованої на недопущення *вчинення злочину* шляхом або його відвернення, або своєчасного повідомлення органам державної влади. Крім того, як справедливо вказує Ю. В. Гродецький, виявом акцесорної теорії є й той факт, що у разі добровільної відмови виконавця, стадія злочину, на якій він припинив своє діяння, впливає на відповідальність інших співучасників, оскільки останні підлягають відповідальності за готування до того злочину або за замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець (ч. 1 ст. 31 КК). Вчений також зазначає, що добровільна відмова виконавця у злочинах з одним виконавцем унеможливорює добровільну відмову інших співучасників, оскільки вони вже не можуть усунути своїми діями власну участь у злочині¹.

До основних проблемних питань, пов'язаних із нормами про добровільну відмову співучасників, крім розуміння її правових наслідків, належать такі:

- 1) підстава добровільної відмови співвиконавця;
- 2) особливості добровільної відмови співучасника, який мав виконати декілька ролей у спільно вчинюваному злочині;
- 3) оціночний характер поняття своєчасності повідомлення про підготовлюваний або вчинюваний злочині;
- 4) доцільність розширення переліку способів добровільної відмови щодо окремих співучасників;
- 5) кваліфікація дій співучасників при добровільній відмові виконавця (співвиконавця) та виконавця (співвиконавця) при добровільній відмові співучасників.

¹ Гродецький Ю. В. Загальні особливості добровільної відмови при співучасті. *Актуальні проблеми правознавства* : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів : до 200-річчя Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 139.

1. У ч. 1 ст. 31 КК не проводиться різниці між підставою добровільної відмови виконавця та співвиконавця. Вказане створює ґрунт для тверджень про те, що з точки зору кримінального закону байдуже, чи співучасник виконує всю об'єктивну сторону злочину самостійно, чи спільно з іншим співвиконавцем – умови його звільнення від відповідальності передбачені у ст. 17 КК і ними є остаточне припинення за своєю волею своєї участі у готуванні до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому особа усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. Виходячи з цього, значна кількість науковців переконана, що у співвиконавця, який добровільно відмовляється, відсутній обов'язок повідомити про власну відмову інших співучасників, довести до відома державні органи, чи своїми активними діями не допустити вчинення злочину¹. Існують, проте, і думки про відсутність у чинному КК окремого припису, який регламентує добровільну відмову співвиконавця², що суперечить дійсності.

Вищеописаний підхід до розуміння підстави добровільної відмови співвиконавця не викликає дискусій серед вчених за умови, що всі наявні співвиконавці добровільно відмовляються від доведення розпочатого злочину до кінця³. Утім така одноманітність думок не характерна для аналізу випадків, коли добровільна відмова наявна лише на боці одного зі співвиконавців. Висловлені у кримінально-правовій науці позиції щодо підстави добровільної відмови співвиконавця можна умовно звести до трьох груп.

Так, представники першої вказують, що добровільна відмова співвиконавця буде наявною, а останній звільняється від кримінальної відповідальності за умови простого утримання від виконання об'єктивної сторони складу злочину. Факт доведення чи недодоведення злочину до кінця іншими

¹ Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 159; Дядько Д. Е. Добровольный отказ соучастников преступления. *Социалист. законность*. 1974. №2. С. 63; Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении : лекция. Волгоград : НИИРИО ВСШ МВД СССР, 1971. С. 36.

² Див.: Гончарук А. П. Добровільна відмова співучасників. *Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку* : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (27.01–30.01.2007 р., м. Косів Івано-Франків. обл.). Київ : [б. в.], 2007. Вип. 8. С. 232.

³ Див.: Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 160.

співучасниками не впливає на кримінально-правову оцінку діяння такого співвиконавця. Цю позицію висловлювали, зокрема, М. Д. Дурманов¹, І. С. Тишкевич², В. А. Владимиров³, А. Ф. Зелінський⁴, П. Ф. Тельнов⁵, Д. Є. Дядько⁶, К. О. Панько⁷, Ф. Г. Бурчак⁸, Ю. В. Гродецький.

Ю. В. Гродецький вказує, що добровільна відмова співвиконавця у формі простої бездіяльності при вчиненні злочину групою осіб за попередньою змовою може бути реалізована як до початку виконання об'єктивної сторони злочину, так і в процесі її виконання. Вказане вчений пояснює тим, що відмова одного із співвиконавців змінює уявлення решти співучасників про майбутній злочин. Це призводить до переосмислення плану вчинення злочину і виникнення нової змови, до якої співвиконавець, що добровільно відмовився, вже не має жодного стосунку⁹. Висловлена позиція видається нам спірною щодо можливості добровільної відмови шляхом бездіяльності під час виконання об'єктивної сторони злочину, але до моменту доведення злочину до кінця. Як правильно підкреслює В. В. Безуглов, вказаний підхід правильний тільки у випадках, коли конкретним співвиконавцем не вчинені дії, що полегшують вчинення злочину іншими співвиконавцями¹⁰. Очевидно, що коли діяння одного

¹ Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1955. С. 203.

² Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву. Понятие и наказуемость. М. : Госюриздат, 1958. С. 250.

³ Владимиров В. А. Преступление совершено соучастниками. М. : Госюриздат, 1961. С. 71.

⁴ Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1971. С. 36.

⁵ Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 159.

⁶ Дядько Д. Е. Добровольный отказ соучастников преступления. *Социалист. законность*. 1974. №2. С. 63.

⁷ Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву : монография. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. С. 108–110.

⁸ Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография. Киев : Вища шк., 1986. С. 174.

⁹ Гродецький Ю. В. Добровольный отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков: [б. и.], 2002. С. 123–124.

¹⁰ Безуглов В. В. Особенности ответственности при добровольном отказе соучастников. *Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве*. Ярославль, 1997. С. 123.

співвиконавця полегшує доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями, то і злочинний результат знаходиться в об'єктивному зв'язку з вчиненням таким виконавцем діянням¹. Після того, як співвиконавець приступив до виконання об'єктивної сторони злочину, навіть якщо діяння ще не виконано у повному обсязі, він уже зробив свій внесок у спільну злочинну діяльність, полегшивши доведення злочину до кінця іншим співвиконавцем, і ця участь не може бути усунена шляхом простого утримання від продовження вчинення діяння.

Представники другої позиції стверджують, що особливість добровільної відмови співвиконавця полягає в тому, що він має остаточно припинити за своєю волею не тільки власне злочинне діяння, але й відвернути доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями. Як вказує Ю. В. Баулін, тільки в такому разі добровільна відмова співвиконавця здатна розірвати його зв'язок із злочином, який вчинювався ним спільно з іншими співвиконавцями². Аналогічну позицію висловлював і М. І. Бажанов, вказуючи, що добровільна відмова співвиконавця можлива шляхом бездіяльності за умови, коли внаслідок такої бездіяльності інші співвиконавці не можуть довести до кінця злочин. У протилежному випадку для добровільної відмови співвиконавець має запобігти вчиненню злочину іншими виконавцями³. Ця позиція була в тій чи іншій варіації обґрунтована підтримана О. В. Шеслером⁴, С. С. Аветисяном⁵, Н. Ф. Кузнецовою⁶, Л. З. Тадевосян⁷,

¹ Див.: Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 160.

² Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 117.

³ Бажанов М. И. Избранные труды / [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонов, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацій]. Харьков : Право, 2012. С. 849–850.

⁴ Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. Красноярск : СибЮИ МВД России, 1999. С. 12.

⁵ Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2004. С. 403.

⁶ Кузнецова Н. Ф. Избранные труды. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 98.

⁷ Тадевосян Л. З. Неоконченные преступления : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2008. С. 80.

З. А. Загиней¹, П. О. Загодіренко², В. Івановим³, В. В. Безугловим⁴, О. Ф. Ковітіді⁵, В. А. Бугаєвим⁶, В. В. Питецьким⁷, А. О. Ключевим⁸ та В. Ф. Щепельковим⁹.

Ю. В. Баулін проводить різницю між підставою добровільної відмови безпосереднього та опосередкованого співвиконавця. Щодо безпосереднього вчений зазначає, що коли для відвернення злочину йому достатньо припинити лише власні дії, без яких інші співвиконавці не можуть довести злочин до кінця, то бездіяльності достатньо для добровільної відмови такого співвиконавця. В інших же випадках діяння безпосереднього співвиконавця по добровільній відмові має бути у активній формі, перешкоджати доведенню злочину до кінця іншим виконавцям. Таке діяння може виявлятися у своєчасному повідомленні відповідних державних органів про злочин, що вчинюється, відговорюванні від продовження злочину інших виконавців, їх затриманні чи припиненні їх діяльності (зокрема, шляхом використання права на необхідну оборону, затримання злочинця), попередженні потенційного потерпілого тощо. Для опосередкованого співвиконавця його добровільна відмова щодо припинення дій використовуваних осіб має виражатися лише в активній формі

¹ Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 262.

² Загодіренко П. О. Добровільна відмова співучасників від доведення злочину до кінця. *Актуал. проблеми держави і права*. 2013. № 69. С. 292–293.

³ Иванов В. Добровольный отказ от совершения преступления при соучастии. *Совет. юстиция*. 1992. № 23–24. С. 11.

⁴ Безуглов В. В. Особенности ответственности при добровольном отказе соучастников. *Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве*. Ярославль, 1997. С. 123.

⁵ Ковитиди О. Ф. Добровольный отказ от соучастия в преступлении. *Весы Фемиды*. 1998. № 2 (9). С. 16.

⁶ Бугаев В. А. Проблемы соучастия в современном уголовном праве : учеб. пособие. Симферополь, 1998. С. 31.

⁷ Питецкий В. Добровольный отказ соучастников преступления. *Рос. юстиция*. 2000. № 10. С. 38.

⁸ Ключев А. А. Особенности добровольного отказа от совершения преступления в неоконченном посягательстве и в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2003. С. 145–146.

⁹ Щепельков В. Ф. Добровольный отказ соисполнителя преступления. *Законность*. 2002. № 8. С. 31.

поведінки, а щодо інших співвиконавців – як у дії, так і в бездіяльності. Так само лише активною може бути поведінка як безпосереднього, так і опосередкованого виконавця на стадії закінченого замаху на злочин¹.

Заперечуючи названий підхід, І. О. Копйова зазначає, що: а) закон (ч. 1 ст. 31 КК) не вимагає від співвиконавця такої поведінки; б) за такого підходу зменшиться стимулюючий вплив норми про добровільну відмову на співвиконавця; в) умови добровільної відмови співвиконавця, який не виконував іншої ролі, будуть тотожними умовам добровільної відмови співвиконавця, який виступав ще й організатором, підбурювачем чи пособником². З урахуванням висловленої нами пропозиції кваліфікувати виконання особою декількох ролей у спільно вчиненому злочині окремо, останній аргумент видається таким, що заснований на змішуванні співучасників і буде розглянутий нами далі. Утім перші два видаються цілком слушними.

На відміну від Ю. В. Бауліна, З. А. Загинеї вважає вимогу відвернення доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями не такою, що впливає з нині існуючих положень КК, а належною до сфери *de lege ferenda*. Учена вказує на певну неповноту ст. 31 КК стосовно підстави добровільної відмови співвиконавців. Так, на її думку, логічне тлумачення ч. 1 цієї статті дозволяє дійти висновку, що умови добровільної відмови від доведення злочину до кінця співвиконавцем

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 117–118.

Слід, однак, визнати, що позиція Ю. В. Бауліна заснована на твердженні вченого, що виконавець ще не існує на стадії готування до злочину. На цій стадії існує лише потенційний, майбутній виконавець. Указане стосується і співвиконавця. Тому Ю. В. Баулін розглядає насамперед ту добровільну відмову, яка стосується реального виконавця, тобто має місце після початку виконання об'єктивної сторони злочину, на стадії замаху (Баулін Ю. В. Вибрані праці / Нац. акад. прав. наук України ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», каф. кримін. права. Харків : Право, 2013. С. 379–380). Такий підхід викликає у нас певні зауваження, оскільки він ставить співучасників у нерівне становище: підбурювач виконує свою роль на стадії готування до злочину, пособник та організатор також у більшості випадків, отже, вони вже мають ролі на стадії готування. Навіть потенційний виконавець, таким яким він є після визначення його ролі у результаті змови між співучасниками, все одно має розглядатися як виконавець.

² Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 201.

є аналогічними умовам добровільної відмови виконавця злочину. Ототожнювати ж умови добровільної відмови виконавця та співвиконавця злочину не можна, оскільки співвиконавці, які вчиняють злочин, є своєрідним «колективним суб'єктом», і кожен із них може повністю або частково виконувати об'єктивну сторону злочину. З огляду на це, здійснюючи логічне тлумачення ч. 1 ст. 17 та ст. 31 КК, З. А. Загиней доходить висновку, що припинення особою готування до злочину або замаху на злочин при співучасті «охоплює припинення усієї сукупності дій, які становлять об'єктивну сторону складу злочину; для співвиконавця мають передбачатися не менш суворі умови добровільної відмови, ніж для організатора, підбурювача та пособника. Тому для співвиконавця не достатньо лише «вилучити» із загального діяння тільки свою частину дій, необхідно відвернути настання наслідків або своєчасно повідомити органам державної влади про злочин, що готується або вчиняється». На підставі цих міркувань вчена пропонує виокремити у ст. 31 КК умову добровільної відмови співвиконавця злочину в окрему частину і передбачити, що нею має бути успішність діянь співвиконавця щодо відвернення настання наслідків або своєчасне повідомлення органам державної влади про злочин, що готується або вчиняється¹. Ця ж думка підтримана й І. М. Карпенко².

Погодитись як з цією пропозицією, так і з існуванням проблеми, описаної З. А. Загиней, нам складно. Реалізація запропонованого рішення в законі (чи сприйняття вимоги відвернення доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями як такої, що вже впливає з його положень) означає поширення акцесорності, від якої намагається відійти законодавець навіть формулюючи підстави добровільної відмови організатора, підбурювача та пособника (особливо останнього), на співвиконавця. Для того щоб побачити недоцільність пропозиції З. А. Загиней та невиправданість розглядуваного підходу в цілому слід проаналізувати логіку,

¹ Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 262; Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. С. 274–275.

² Карпенко І. М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 11–12, 14–15.

закладену в основу формулювання норм про добровільну відмову співучасників.

Ця логіка, на нашу думку, побудована навколо ідеї про те, що добровільна відмова *будь-якого* співучасника можлива у формі *бездіяльності* до того моменту у часі, поки цей співучасник не виконав свою функціональну роль. Для організатора таким діянням є організація вчинення злочину або керівництво його вчиненням. Для підбурювача – схилення іншого співучасника для вчинення злочину. Такі дії і підбурювача, і організатора (крім керівництва безпосереднім вчиненням злочину в ході виконання об'єктивної сторони) відбуваються до вчинення діяння виконавцем. Ще більш примітним у цьому є добровільна відмова пособника. У ч. 2 ст. 31 КК не дарма вказується, що її також становить ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або неусунення перешкод вчиненню злочину. Ці способи становлять фізичне пособництво, а отже, шляхом невчинення таких дій особа усуває свою участь у вчинюваному злочині. З інтелектуальним пособництвом аналогічний підхід неможливий, оскільки, надавши обіцянку вчинити певні дії, спрямовані на приховування злочину, пособник уже виконав свою функціональну роль.

Отже, будь-який співучасник має можливість добровільно відмовитись від участі у злочині у формі простої бездіяльності до моменту виконання своєї функціональної ролі, як вона описана у кримінальному законі. Виходячи із цих міркувань, не відповідає дійсності теза Ю. В. Абакумової про те, що добровільна відмова співучасників припускає тільки активну форму поведінки¹. Вказане нею стає правильним лише після виконання співучасником своєї ролі, коли просто відмовитись від того внеску, який вже був зроблений, неможливо. Закон вимагає активні форми поведінки, зазначені, зокрема, у першому реченні ч. 2 ст. 31 КК.

Оскільки для виконавця, так само як і для співвиконавця, його функціональною роллю є вчинення (повністю або частково) передбаченого у диспозиції статті Особливої частини КК діяння, то й цілком логічно, що до початку його вчинення закон допускає можливість добровільної відмови співви-

¹ Абакумова Ю. В., Опанасенков О. І. До проблеми кваліфікації дій окремих співучасників злочину. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Ін-т вивч. проблем злочинності НАПрН України. Харків : Право, 2011. Вип. 21. С. 117.

конавця шляхом бездіяльності – неучасті у виконання об'єктивної сторони злочину¹.

Саме з огляду на ці міркування нам імпонує третій (диференційований) підхід, відповідно до якого особливості добровільної відмови співвиконавця та її форма визначаються стадією вчиненого злочину. Вчені, що поділяють таку позицію, вказують, що на стадії готування добровільна відмова співвиконавця може бути виражена у пасивній формі, йому достатньо лише відмовитися від обіцянки вчинити передбачене статтею Особливої частини КК діяння. На стадії ж замаху добровільна відмова співвиконавця можлива лише шляхом активного перешкоджання доведенню злочину до кінця іншими співучасниками. Указаний підхід підтриманий В. Ф. Карауловим², Н. О. Гуторовою³, О. О. Квашею⁴, В. І. Павликівським, В. В. Шалахіною⁵ та І. А. Копйовою⁶.

¹ Видається, що значною мірою помилковість позиції З. А. Загіней щодо необхідності перегляду інституційної норми про добровільну відмову співвиконавця пов'язана з використанням категорії «колективний суб'єкт» стосовно співвиконавців. Насправді ж сама ідея виокремлення колективного суб'єкта, хоча й набула розповсюдження в працях окремих вітчизняних вчених, за своєю суттю чужорідна як теорії кримінального права і, зокрема, вченню про злочин, так і кримінальному законодавству. Спільно вчиняючи злочин, співучасники (не принципово співвиконавці, або й інші) не зливаються ні в який «колективний суб'єкт», не знеособлюються у нього і не стають єдиним інструментом в механізмі злочинної поведінки. Їх діяння, хоча й безпосередньо взаємопов'язані та взаємопроникаючі, утім залишаються індивідуальними. Сама ідея колективного суб'єкта суперечить *принципу особистої відповідальності*. Тому ідея З. А. Загіней спрямована на поширення акцесорності на співвиконавця, жорстке «прив'язування» його до іншого виконавця (співвиконавця) при вирішенні питання про добровільну відмову має бути визнана такою, що суперечить тенденціям розвитку інституту співучасті та не заслуговує на підтримку.

² Караулов В. Ф. Добровольный отказ от совершения преступления. *Учен. зап. М. : ВЮЗИ, 1969. Вып. XVIII, ч. II. С. 82.*

³ Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие. Харьков, 1997. С. 94.

⁴ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 350.

⁵ Павликівський В. І., Шалахіна В. В. Особливості добровільної відмови співвиконавця злочину. *Право і сусп-во*. 2010. №2. С. 114–115; Павликівський В. І. Особливості добровільної відмови співвиконавців злочину. *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. Харків : Право, 2009. С. 74.

⁶ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 202.

І. А. Копйова, зокрема, вказує, що «відмова виконавця і співвиконавця, який не виконував іншої ролі, полягає в остаточному припиненні за власною волею його участі у вчиненні спільного злочину, а саме: а) у відмові вчинити діяння, що повністю або частково утворює об'єктивну сторону складу злочину, або б) у відмові довести його до кінця, або в) у відверненні настання суспільно небезпечного наслідку (у злочинах із матеріальним складом)»¹. Ми лише зазначимо, що вказаний підхід є цілком прийнятним і у випадках виконання особою іншої ролі у вчинюваному злочині².

Отже, добровільна відмова співвиконавця може полягати у пасивній відмові від продовження розпочатого злочину у випадках, коли таким співвиконавцем ще не вчинені дії, утворюють частину об'єктивної сторони злочину. Якщо ж співвиконавець вже виконав частину об'єктивної сторони злочину, для звільнення його від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою необхідно, щоб такий співвиконавець своїми діями відвернув доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями³.

У науці кримінального права висловлювались і інші, менш поширені ідеї щодо особливостей добровільної відмови співвиконавця. Так, О. Д. Сафронов вказував, що навіть обіцянка особи спільно вчинити злочин як співвиконавець створює рішучість у інших співвиконавців. З огляду на це вчений стверджував, що можливість добровільної відмови такого співвиконавця шляхом бездіяльності є значно обмеженою, і існує лише у випадку, що співвиконавець має взяти участь у злочині із самого початку його виконання. Якщо ж виконавець вже почав виконання об'єктивної сторони або ж її частина, яку мав виконати такий співвиконавець, розпочинається після початку виконання об'єктивної сторони, то для добровільної відмови він має відвернути вчинення злочину⁴. В. В. Питецький вказує, що за загальним правилом

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 202.

² Детальніше див. с. 389–391 монографії.

³ Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2015. Вип. 20. С. 162.

⁴ Сафронов А. Д. Добровольный отказ от соучастия в преступлении. *Правовое регулирование общественных отношений*. М., 1977. С. 153.

для констатації добровільної відмови співвиконавця достатньо бездіяльності, крім випадків, коли між співвиконавцями розподілені обов'язки при виконанні об'єктивної сторони. Дослідник вважає, що за наявності розподілу обов'язків між співвиконавцями, наприклад за умови, що один співвиконавець розпочинає виконання об'єктивної сторони складу злочину, а інший її завершує, добровільна відмова можлива тільки в активній формі і співвиконавець, який добровільно відмовляється, зобов'язаний відвернути доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями¹. Підтримуючи цю позицію, О. І. Орлова зазначає, що для добровільної відмови співвиконавця не вимагається відвернення доведення злочину до кінця іншими співвиконавцями, якщо діяння такого суб'єкта мало відбутися на завершальному етапі виконання об'єктивної сторони злочину².

Ми не можемо підтримати жоден з висловлених російськими дослідниками підходів, оскільки, на нашу думку, вони не виправдано ускладнюють встановлення підстави добровільної відмови співвиконавця, прив'язуючи її до особливостей технічного розподілу ролей. Водночас, як було зазначено вище, ключове значення для вирішення питання про форму добровільної відмови співвиконавця має саме стадія вчинення спільного злочину.

2. Ю. В. Гродецький справедливо порушує два питання, пов'язані з добровільною відмовою особи, яка поєднує декілька ролей у вчиненні злочину, включаючи роль виконавця: 1) чи має притягатися до кримінальної відповідальності особа, яка відмовилася виконувати діяння як виконавець, але до цього здійснила ще і функції організатора, підбурювача або пособника; 2) які дії вимагаються від осіб, у діянні яких, крім ознак виконавця, є ще й ознаки інших видів співучасників, для звільнення від кримінальної відповідальності при добровільній відмові? В результаті аналізу вчений доходить висновку про те, «форма добровільної відмови для співвиконавця, що виконує ще й функції іншого співучасни-

¹ Питецкий В. Добровольный отказ соучастников преступления. *Рос. юстиция*. 2000. № 10. С. 38–39.

² Орлова А. И. Добровольный отказ от преступления: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Красноярск, 2007. С. 144–145.

ка, залежить безпосередньо від цієї додаткової ролі. Якщо для пособника та організатора добровільна відмова можлива у деяких випадках у пасивній формі, то і для співвиконавця, що виконує ще й роль пособника або організатора, вона також можлива у формі бездіяльності. Відповідно, якщо для підбурювача добровільна відмова повинна виразитися тільки в активній формі, то і для співвиконавця, що викликав у когось із співучасників рішучість на вчинення злочину, вона також можлива тільки у вигляді дії»¹. Вказаний підхід поділяє й С. В. Клименко².

Підтримуючи ці міркування, І. А. Копйова вказує, що співвиконавець, який виконав додатково ще й іншу роль, «при добровільній відмові повинен усунути суспільно небезпечні наслідки власної участі у злочині не лише як співвиконавця, а й як організатора, підбурювача чи пособника. У цих випадках на добровільну відмову співвиконавця поширюються умови, наведені в ч. 2 ст. 31 КК»³. В. І. Павликівський зазначає, що факт виконання співвиконавцем й іншої ролі при вчиненні злочину має значення лише до початку виконання ним об'єктивної сторони. Після початку її виконання форма добровільної відмови стає однаковою поза залежністю від ролі – відвернення вчинення злочину⁴.

Ми погоджуємось лише з останньою частиною твердження В. І. Павликівського, оскільки насправді, на етапі виконання об'єктивної сторони форма добровільної відмови стає єдиною і одночасною для всіх видів співучасників і може полягати лише в активних діях із недопущення доведення злочину до кінця. Решта ж вказаних вище тверджень заснована на змішуванні ролей, які співучасник виконує у вчиненому злочині. Вважаємо, що питання про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка виконала у спільно

¹ Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков : [б. и.], 2002. С. 120–122.

² Клименко С. В. Добровільна відмова співвиконавця від вчинення злочину. *Бюл. М-ва юстиції України*. 2004. № 10. С. 119.

³ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 203.

⁴ Павликівський В. І., Шалахіна В. В. Особливості добровільної відмови співвиконавця злочину. *Право і сусп-во*. 2010. № 2. С. 114.

вчиненому злочині декілька ролей, має вирішуватись окремо стосовно кожної з цих ролей. Простіше кажучи, якщо у вчинюваному злочині особа мала виконувати роль підбурювача та співвиконавця, то неучасть такого суб'єкта у виконанні об'єктивної сторони злочину за своєю волею є підставою для звільнення його від кримінальної відповідальності лише як співвиконавця, але жодним чином не впливає на його роль як підбурювача у спільно вчинюваному злочині. Таким чином, у разі якщо інший, схилений таким суб'єктом співвиконавець доведе злочин до кінця, то дії такої особи слід визнавати підбурюванням у вчиненні злочину у співучасті і кваліфікувати з відповідним посиланням на ч. 4 ст. 27 КК. Задля того, щоб бути звільненим від кримінальної відповідальності і за підбурювання у злочині, такий суб'єкт має або відвернути вчинення діяння іншим співвиконавцем, або ж своєчасно повідомити про підготовлюваний або вчинюваний злочин органи державної влади.

Такий підхід працює і у зворотному напрямі. Змоделюємо вказане на прикладі. Два суб'єкти домовились спільно виконати об'єктивну сторону певного злочину. При цьому один з них пообіцяв ще й надати зброя для вчинення злочину іншому, як-то зброю. В процесі підготовки до злочину цей співучасник передумав, побоюючись можливості ексцесу з боку іншого співвиконавця із застосуванням такого зброя, і не надав його. Однак у подальшому взяв участь у виконанні об'єктивної сторони спільно вчинюваного злочину. За таких умов ненадання зброя свідчить про добровільну відмову від пособництва у вчиненні цього злочину і виключає посилання на ч. 5 ст. 27 при кваліфікації діяння такого співучасника, але не звільняє його від кримінальної відповідальності за співвиконавство.

3. Дискусійним як у науці кримінального права, так і у судовій практиці залишається питання про розуміння такої оціночної ознаки, як «своєчасність» повідомлення відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється при встановленні підстави звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою організатора, підбурювача та пособника.

Ю. В. Баулін вказує, що під своєчасністю повідомлення слід розуміти те, що воно зроблено у такий спосіб і термін, який в обстановці, що склалася, є об'єктивно достатнім для відповідного органу державної влади, що одержав таке повідомлення, для вжиття законних заходів щодо припинення злочину на стадії його готування або для припинення злочину, що вже вчиняється¹. О. В. Ус зазначає, що своєчасним є таке повідомлення, яке зроблено до моменту, коли злочин було закінчено і поки відповідні органи влади мають реальну можливість здійснити необхідні заходи, спрямовані на припинення злочину. Під реальною розуміється фактична можливість прибути на місце вчинення злочину в конкретний проміжок часу і здійснити заходи, необхідні і достатні для припинення злочину. Ознака своєчасності є оціночною і встановлюється у кожному конкретному випадку окремо з урахуванням двох чинників: суб'єктивного (уявлення особи про своєчасність свого повідомлення) та об'єктивного (наявність фактичної можливості органів влади в даному конкретному випадку запобігти вчиненню злочину). Якщо ж повідомлення було своєчасним, а вчинення злочину, проте, відвернути не вдалось, то це не виключає добровільної відмови співучасників². Таку ж позицію поділяє і Ю. В. Гродецький, який вказує, що ч. 2 ст. 31 КК лише встановлює обов'язок своєчасного інформування відповідних органів державної влади про вчинюваний злочин, але нічого не зазначає з приводу успішності запобігання йому цими органами³.

Ще Л. С. Білогриць-Котляревський писав, що відповідальність за невміле прийняття органами влади заходів щодо запобігання злочину повинні нести самі ці органи, а не співучасник⁴. Ця думка підтримана більшістю сучасних науковців⁵.

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 123.

² Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 151–152.

³ Гродецький Ю. В. Добровольный отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України им. Ярослава Мудрого. Харьков : [б. и.], 2002. С. 135.

⁴ Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Киев ; Пб. ; Харьков : Юж.-Рус. Книгоизд-во Ф. Ю. Иогансона, 1903. С. 221.

⁵ Див.: Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 123; Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину :

О. В. Пушкін зазначав, що своєчасність повідомлення передбачає *реальну можливість* запобігти злочину¹. Задля остаточного вирішення питання про своєчасність повідомлення у законі О. В. Ус пропонує внести відповідні зміни до ч. 2 ст. 31 КК, виклавши її у такій редакції: «Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові організатор, підбурювач чи пособник, якщо вони відвернули вчинення злочину або своєчасно повідомили відповідні правоохоронні органи про злочин, що готується або вчиняється, *якщо таке повідомлення створювало реальну можливість його припинення*»². Ми підтримуємо вказану пропозицію. Категорія реальної можливості та порядок її оцінки не є новелою для кримінального права. Вона використовується при встановленні однієї з умов кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність та інтелектуального моменту злочинної недбалості. З огляду на це ми не вважаємо, що доповнення тексту закону запропонованою вказівкою здатне призвести до якихось принципово нових складнощів із застосуванням закону.

4. У науці кримінального права висловлювалися думки щодо необхідності розширення переліку способів добровільної відмови пособника злочину. Так, В. І. Павликівський, вважаючи, що ключовим для констатації добровільної відмови співучасника є усунення ним власної ролі у вчиненні злочину, пропонує доповнити форми відмови пособника за рахунок й інших активних форм поведінки – вилучення уже наданих засобів чи знарядь вчинення злочину та відновлення раніше усунених перешкод, навіть якщо при цьому злочин все одно було доведено до кінця іншими співучасниками³. Схожі міркування були висловлені й іншими дослідниками⁴.

монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 152; Гродецький Ю. В. Добровольный отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харьков : [б. и.], 2002. С. 135.

¹ Пушкін А. В. Подстрекательство к совершению преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1995. С. 193.

² Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 214.

³ Павликівський В. І., Шалахіна В. В. Особливості добровільної відмови співвиконавця злочину. *Право і сусп-во*. 2010. №2. С. 115.

⁴ Орлова А. И. Добровольный отказ от преступления: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Красноярск, 2007. С. 171.

Ще В. Ф. Караулов свого часу вказував, що якщо пособник вже вчинив певні дії з метою сприяння вчиненню злочину, то й його добровільна відмова може виявитися в активних діях із усунення створених передумов для вчинення злочину, за умови, що виконавець ще не скористався ними¹.

Ми поділяємо зазначену позицію. Для добровільної відмови при фізичному пособництві необхідно, щоб особа нейтралізувала вже надане або таке, що надається, фізичне сприяння, яке може бути використано виконавцем. Саме тому добровільна відмова при пособництві такого роду в більшості випадків вимагає активної поведінки, що повинна полягати в усуненні створених умов, відібранні наданих засобів або відновленні усунутих перешкод. Тільки у випадку усунення створених пособником умов для вчинення злочину, які виконавець ще не використав, можна говорити про добровільну відмову пособника².

Водночас, ми не вважаємо, що такі пропозиції є чимось новим, що не охоплюється чинною редакцією нормативного припису про добровільну відмову пособника і вимагають уточнення кримінального закону. Уявляється, що відібрання засобу чи знаряддя по суті охоплюється їх ненаданням (що й є остаточним результатом таких дій співучасника). Відновлення усунених перешкод включається до їх неусунення, оскільки фактично сприяння іншим співучасникам у таких випадках не надається, а отже, й полегшення вчинення злочину не відбувається. Якщо ж урешті-решт знаряддя рештою співучасників віднайдені з інших джерел, а наявні перешкоди учинені у інший спосіб і злочин доведений до кінця рештою співучасників, то це не впливає на добровільну відмову пособника. Вказані дії і їх наслідки є вже результатом нової змови, учасником якої не є особа, яка добровільно відмовилась.

А. О. Ключев зазначає, що якщо пособник при інтелектуальному пособництві лише зібрав інформацію, але не надав

¹ Караулов В. Ф. Добровольный отказ от совершения преступления. *Учен. зап. М. : ВЮЗИ*, 1969. Вып. XVIII, ч. II. С. 84.

² Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови при пособництві. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. Вип. 37. С. 191.

її як поради чи вказівки виконавцю, то таку бездіяльність також слід розцінювати як добровільну відмову¹. Ми погоджуємось з цим твердженням із зауваженням про те, що поради або вказівки щодо вчинення злочину можуть бути надані пособником не лише виконавцю, а й будь-яким співучасникам. Проте, надаючи такі поради або вказівки особа не приступає до своєї фактичної участі у вчиненні злочину. Обіцянка ж їх надати поради або вказівки ще не є виконанням функціональної ролі пособника. Вказана пропозиція має віднайти свою реалізацію у нормативному приписі про підстави добровільної відмови пособника.

5. Окремого вирішення потребує питання про кваліфікацію дій співучасників при добровільній відмові одного з них. Вказане питання умовно може бути розподілено на дві частини: 1) кваліфікація дій співучасників при добровільній відмові виконавця (співвиконавця); 2) кваліфікація дій виконавця (співвиконавця) при добровільній відмові співучасників.

У чинному КК відповідь на перше питання дається у другому реченні ч. 1 ст. 31: у разі добровільної відмови виконавця (співвиконавця) інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від учинення якого добровільно відмовився виконавець. Друге питання вирішується з урахуванням ч. 3 ст. 31 КК: у разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено.

Слід визнати, що обидва нормативних приписи не позбавлені недоліків, здебільшого однакових, оскільки не володіють достатньою універсальністю. Пропозиції щодо можливих шляхів подолання вказаних недоліків висловлювалися у науці. Так, Ю. В. Баулін вказує, що з метою кваліфікації дій інших співучасників у разі добровільної відмови виконавця (співвиконавця), положення ч. 1 ст. 31 слід розуміти у їх

¹ Ключев А. А. Особенности добровольного отказа от совершения преступления в неоконченном посягательстве и в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2003. С. 155.

системному зв'язку з приписами ч. 4 ст. 29 КК, а отже, при добровільній відмові виконавця на стадії замаху на злочин інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності *за співучасть* у замаху на цей злочин. Вказане зумовлює необхідність посилання не лише на ст. 15, а й на відповідні частини ст. 27 при кваліфікації дій інших співучасників¹. Вчений також зазначає, що добровільна відмова одного із співучасників є підставою для звільнення тільки цього співучасника від кримінальної відповідальності і не поширюється на інших. Інші співучасники (наприклад, пособник чи підбурювач), які не відмовилися добровільно від доведення злочину до кінця, підлягають відповідальності *за співучасть* у готуванні до злочину або у замаху на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій були припинені дії виконавця (співвиконавців)².

У цілому ми погоджуємось з указаним підходом до кваліфікації дій співучасників, але вважаємо за доцільне висловити низку уточнень. По-перше, вказане Ю. В. Бауліним не впливає безпосередньо з тексту кримінального закону. Слід зазначити, що у ч. 1 та ч. 3 ст. 31 КК йдеться про відповідальність співучасників *за готування або замах на злочин*, а не за співучасть у злочині на цих стадіях. Запропоноване Ю. В. Бауліним постійне звернення до ч. 4 ст. 29 КК не видається нам достатньо надійним, оскільки неоднозначність розглядуваних нормативних приписів і зайва комплексність у їх застосуванні (вона не є виправданою об'єктивною необхідністю), лише породжує непотрібні наукові спори та веде до помилок у судово-слідчій практиці кваліфікації. Ми не бачимо жодних перешкод для прямої вказівки у ст. 31 КК, що внаслідок добровільної відмови одного зі співучасників співучасть нікуди не зникає, не втрачається і не розпадається, як на це інколи вказують у науковій літературі³, навіть якщо фактично залишається лише один інший співучасник. А отже, у ч. 1 та ч. 3 ст. 31 КК має бути прямо

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 115, 118–119.

² Там само. С. 125–126.

³ Див.: Енциклопедія уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2007. Т. 6. Соучастие в преступлении. С. 523.

вказано, що співучасники, на боці яких відсутня добровільна відмова, відповідають за співучасть у злочині.

По-друге, так само не впливає з ч. 3 ст. 31 КК і той факт, що у разі добровільної відмови підбурювача, організатора або пособника інші співучасники несуть кримінальну відповідальність. Таке правило сформульоване у законі виключно щодо *виконавця*. Ми погоджуємося з тим, що в результаті системного тлумачення ч. 2 та ч. 3 ст. 31 КК можна дійти висновку про виключно індивідуалізований характер звільнення від кримінальної відповідальності співучасника у зв'язку з добровільною відмовою. Проте нам не зрозуміло, чому у ч. 3 ст. 31 КК має йтися виключно про *виконавця*, а не про *інших співучасників*. Видається, що така вказівка дозволила б остаточно усунути будь-які сумніви та привід для неоднозначного тлумачення положень закону.

Якщо перші два з названих нами зауважень щодо приписів ч. 1 та ч. 3 ст. 31 КК стосуються невинуватих суперечностей, які можуть бути подолані в результаті системного тлумачення, то наступне характеризує очевидну прогалину. Для демонстрації змодельюємо два приклади. Чи можлива ситуація, за якої співвиконавець добровільно відмовляється від участі у злочині на стадії готування шляхом простої бездіяльності? Раніше ми вже встановили, що так. Чи можуть інші співучасники довести злочин до кінця власними силами? Безумовно. Проте ч. 1 ст. 31 КК вказує на необхідність притягнення таких співучасників до кримінальної відповідальності за *готування до злочину* або *замах на злочин*, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець. Так само добровільна відмова пособника може полягати у ненаданні ним засобів чи знарядь вчинення злочину або в неусуненні перешкод. Чи це означає, що за відсутності таких засобів чи знарядь співучасники не зможуть довести злочин до кінця? Закон не ставить такої вимоги. Аналогічним чином можна й уявити ситуації вчинення закінченого злочину іншими співучасниками за наявності добровільної відмови організатора, підбурювача чи пособника, вираженої у формі своєчасного повідомлення відповідних органів державної влади, через невжиття такими органами необхідних заходів щодо припинення злочину. Утім ч. 3 ставить

під сумнів можливість кваліфікації такого злочину як закінченого, або ж, як мінімум, породжує непотрібні суперечності.

Ця суперечність була помічена І. М. Карпенко, яка запропонувала таку редакцію ч. 3 ст. 31 КК: «У разі добровільної відмови будь-кого з співучасників, *інші співучасники* підлягають кримінальній відповідальності за готування до злочину чи за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій злочин було припинено, або за закінчений злочин, в разі доведення виконавцем (співвиконавцем) злочину до кінця»¹. Ми вважаємо, що з урахуванням певних текстуальних поправок, висловлених нами раніше, такий підхід має бути поширений і на ч. 1 ст. 31 КК.

6. Зауваження викликає і вживання у ч. 1 та ч. 2 ст. 31 КК словосполучення «вчинення злочину». Якщо у ч. 1 ст. 31 вказане словосполучення, на наш погляд, є лише зайвим, але не завдає шкоди системності застосування інших інституційних норм про співучасть у злочині, то у ч. 2 ст. 31 вимога відвернути вчинення злочину для організатора, підбурювача чи пособника є неприйнятною. Річ у тім, що виходячи з нашої ключової тези про те, що злочин вчиняється спільно всіма співучасниками, його відвернення будь-яким із них є неможливим. Вчинення злочину у співучасті починається з моменту змови, оскільки з цього часу розпочинається як мінімум стадія готування (а при вчиненні злочину простою групою – замах). Недопустимо протиставляти готування до злочину його вчиненню. А оскільки готування вже є стадією *вчинення* злочину, то слід визнати, що відвернути те, що вже розпочалось, неможливо. Відвернення чого ж вимагається для констатації добровільної відмови організатора, підбурювача і пособника? В науці кримінального права на це питання надана одностайна відповідь – діяння, яке вчиняється виконавцем і становить об'єктивну сторону злочину². Це має знайти своє відображення у тексті нормативних приписів ст. 31 КК.

¹ Карпенко І. М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. С. 15.

² Див.: Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 120–121.

З урахуванням вищерозглянутих проблем нормативних приписів про добровільну відмову співучасників, задля усунення наявних прогалин і суперечностей у правовому регулюванні пропонуємо викласти ст. 31 КК у такій редакції:

Стаття 31. Добровільна відмова співучасників

1. У разі добровільної відмови виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених статтею 17 цього Кодексу. У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за *співучасть у готуванні до того злочину або замаху на той злочин, від доведення якого до кінця добровільно відмовився виконавець, або за співучасть у закінченому злочині, у разі доведення співвиконавцем злочину до кінця.*

2. Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові організатор, підбурювач чи пособник, якщо вони відвернули вчинення *передбаченого у статті Особливої частини КК суспільно небезпечного діяння* або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється, *якщо таке повідомлення створювало реальну можливість його припинення.* Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину, неусунення перешкод вчиненню злочину *або нездійснення сприяння вчиненню злочину порадами, вказівками або іншим задалегідь обіцяним чином.*

3. У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників *інші співучасники* підлягають кримінальній відповідальності за *співучасть у готуванні до злочину* або за *замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено, або за співучасть у закінченому злочині, у разі доведення виконавцем (співвиконавцем) злочину до кінця.*

Важливим для розуміння системних зв'язків норм інституту співучасті є аналіз одного з тверджень А. П. Козлова. Вчений вказує, що у випадках, коли підбурювач схилив пособника для виготовлення знаряддя для вчинення злочину, але в останній момент виконавець добровільно відмовився від учинення злочину, має місце закінчена співучасть¹. Вважаємо,

¹ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 11–12.

що сама постановка питання у такому руслі не є правильною. Видається, що А. П. Козлов певним чином змішує три категорії: а) злочин; б) його стадії та в) співучасть у ньому. При цьому категорія злочину має зв'язки і з його стадіями, і зі співучастю. Співучасть, у свою чергу, не має прямих зв'язків зі стадіями злочину, всі зв'язки між цими категоріями мають опосередкований характер і опосередковуються категорією злочину. Саме з огляду на це можна говорити про закінчений або незакінчений злочин, злочин, вчинений одноособово або у співучасті, та навіть про незакінчений злочин, вчинений у співучасті. Проте співучасть, як і стадії, являють собою лише певну сторону *злочину*, і саме тому помилковим є використання таких категорій, як закінчена чи незакінчена співучасть¹ або ж готування до підбурювання чи пособництва тощо.

Норми, що регулюють особливості призначення покарання співучасникам. Одним із ключових принципів кримінального права є принцип диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання. Якщо диференціація відповідальності забезпечується передусім через кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння і є прерогативою законодавця, то індивідуалізація покарання спрямована на врахування конкретних особливостей вчиненого злочину і виражається через обрання конкретного виду і міри покарання в межах санкції статті Особливої частини КК (а в окремих випадках – і з виходом за ці межі²). Тобто індивідуалізація являє собою діяльність правозастосувача, спрямовану на зміну міри відповідальності в тому чи іншому напрямі залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого і особи, яка вчинила злочин, у межах уже проведеної диференціації. Індивідуалізація є логічним продовженням диференціації, яка є її передумовою та опосередковує її результати у правозастосовчому акті щодо конкретної особи³.

¹ Див.: Есипов А. В. Проблемы квалификации действий иных соучастников при добровольном отказе исполнителя. *Вестн. Владимир. юрид. ин-та*. 2009. №3. С. 66–67.

² Ідеться насамперед про застосування спеціальних правил призначення покарання, які передбачені у частинах 2–3 ст. 28, статтях 69, 69¹, ч. 3 ст. 99, ч. 3 ст. 102 КК тощо.

³ Див.: Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін.

Інструменти (або, як їх ще називають, засоби і обставини¹) для індивідуалізації покарання мають бути безпосередньо відображені у кримінальному законі. У чинному КК текстуально нормативні приписи щодо особливостей (спеціальних правил) призначення покарання співучасникам містяться у ч. 5 ст. 68 та ч. 2 ст. 53 КК. Ми не вважаємо за доцільне вдаватися в дискусію з приводу належності вказаних нормативних приписів і до інституту призначення покарання. Видається, що спеціальні правила призначення покарання, передбачені у КК, саме тому і є спеціальними, що стосуються особливостей індивідуалізації кримінальної відповідальності в окремих випадках, у певних групах ситуацій. З огляду на це, вважаємо, що норми про призначення покарання за незакінчений злочин належать до інституту незакінченого злочину, про призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків – є нормами інституту множинності злочинів, а про призначення покарання за злочин, вчинений у співучасті, – насамперед нормами інституту співучасті тощо. Додатковим свідченням цього є той факт, що положення про особливості призначення покарання співучасникам містились безпосередньо у ст. 19 КК УРСР 1960 р.

Питання призначення покарання співучасникам злочину ставали предметом наукових досліджень Н. Г. Угрехелідзе²,

Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 55; Васильевский А. В. Юридическая техника закрепления в уголовном законе дифференцирующих уголовную ответственность обстоятельств. *Нормотворческая и правоприменительная техника в уголовном и уголовно-процессуальном праве* : сб. науч. ст. Ярославль : Изд-во Ярослав. ун-та, 2000. С. 99.

¹ Див.: Кругликов Л. Л. О дифференциации ответственности за экономические преступления с помощью средств Общей части УК РФ. *Юрид. зап. Ярослав. гос. ун-та им. П. Г. Демидова*. 2001. Вып. 5. С. 163; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М. : Норма, 2000. С. 173–178; Соловьев О. Г., Дмитриев Е. С. Понятие, виды и классификация средств дифференциации уголовной ответственности в уголовном кодексе Российской Федерации. *Юрид. наука*. 2012. № 4. С. 56; Лапшин В. Ф. Дифференциация ответственности за совершение финансовых преступлений: теоретико-прикладные аспекты. *Юридическая наука и практика* : вестн. Нижегород. акад. МВД России. 2009. № 1 (10). С. 114–115; Минская В. С. Дифференциация уголовной ответственности в УК РФ. *Уголов. право*. 1998. № 3. С. 20.

² Угрехелідзе Н. Некоторые вопросы наказания соучастников. *Совет. юстиция*. 1970. № 1. С. 16–18.

П. Ф. Тельнова¹, Г. Захаряна², В. І. Тютюгіна та О. В. Ус³,
О. О. Гліджева⁴, В. І. Зубкової⁵, М. І. Святенюка⁶, В. М. Сте-
пашина⁷ та інших вчених⁸.

Вивчення приписів ч. 5 ст. 68 та ч. 2 ст. 53 КК дає під-
стави для висновку, що в основу побудови таких норм була

¹ Тельнов П. Индивидуализация ответственности соучастников. *Социалист. за-
конность*. 1973. №1. С. 40–42.

² Захарян Г. Соучастие и индивидуализация наказания. *Совет. юстиция*. 1989.
№5. С. 9–11.

³ Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення покарання за незакінчений злочин та за
злочин, вчинений у співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: В. І. Бо-
рисов [та ін.]. Харків : Право, 2009. Вип. 19. С. 45–47.

⁴ Илidgeв А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии :
автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Илidgeв; Казан. гос. ун-т им.
В. И. Ульянова-Ленина. Казань, 2004. 22 с.; Його ж. Правовое регулирование диффе-
ренциации наказания за соучастие в преступлении по УК РФ. *Вестн. Владимир. юрид.
ин-та*. 2009. №2 (11). С. 95–98; Його ж. Назначение наказания за преступление, со-
вершенное в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2004. С. 103–193;
Його ж. Пределы наказания отдельных видов соучастников по зарубежному уголовно-
му законодательству. *Вестн. Владимир. юрид. ин-та*. Владимир : Изд-во ВЮИ ФСИН
России, 2007. №3 (4). С. 214–216.

⁵ Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика :
монография. М. : Норма, 2002. С. 276–278.

⁶ Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания
за преступление, совершенное в соучастии. *Уголов. право*. 2008. №3. С. 44–49.

⁷ Степашин В. М. Специальные правила назначения наказания и мер уголовно-
правового характера : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. С. 142–146.

⁸ Див.: Благов Е. В., Шаипов Р. Х. Особенности назначения наказания соучастни-
кам преступления / науч. ред.: В. Н. Савинов. Ярославль, 1993. 48 с.; Куликов Е. А. Со-
держание общих правил назначения наказания за преступления, совершенные в соучастии.
Проблемы современной юридической науки и практики : сб. ст. студентов,
аспирантов и молодых ученых : в 2 т. Красноярск : ИПК СФУ, 2011. Т. 2. С. 164–168;
Васильевский А. В. Дифференциация уголовной ответственности при соучастии.
*Дифференциация ответственности и проблемы юридической техники в уголовном
праве и процессе* : сб. науч. ст. Ярославль : Изд-во Ярослав. ун-та, 2002. С. 34–42;
Димченко Н. В. Особенности назначения наказания соучастникам преступления.
Судья. 2005. №11. С. 37–39; Куликов Е. А. Основания смягчения и индивидуализация
наказания соучастникам преступления: история и современность. *Актуальные вопросы
современной юриспруденции* : исследования молодых ученых : сб. ст. аспирантов, со-
искателей и магистрантов юрид. фак. Алтайск. гос. ун-та. Барнаул : Изд-во Алтайск.
ун-та, 2010. С. 73–79; Дрепелев А. С. О дифференциации наказания соучастникам
преступления. *Право и практика* : науч. тр. Волго-Вят. ин-та (фил.) Ун-та им. О. Е. Ку-
тафина (МГЮА). Киров : Волго-Вят. ин-т (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА),
2013. №11. С. 241–249; Долгополов К. А. Назначение наказания за преступление,
совершенное в соучастии. *Пробелы в рос. законодательстве*. 2012. №4. С. 116–118;
Янковский Д. А. Совершенствование правил назначения наказания за преступление,
совершенное в соучастии. *Пробелы в рос. законодательстве*. 2015. №4. С. 212–217.

покладена теорія самостійної відповідальності: закон не вимагає від суду якимось чином обмежувати чи збільшувати покарання організатору, підбурювачу або пособнику за вчинений злочин порівняно з виконавцем. Не містить він і вказівки на певні пропорції та співвідношення між призначуваними співучасникам покараннями. Натомість, обираючи вид і міру покарання співучасникам, суд зобов'язаний врахувати характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину. І зробити це він має *окремо* стосовно кожного із співучасників.

Характер участі у злочині відбиває виконувану особою при спільному вчиненні злочину роль¹ або декілька ролей. В. І. Тютюгін та О. В. Ус зазначають, що встановлення ролі кожного зі співучасників у спільному злочині й оцінка «особистого внеску» характеризують якісний рівень небезпечності його участі у злочині, що дозволяє суду визначити та врахувати у вирокі характер цієї участі².

Під ступенем участі в злочині доцільно розуміти той особистий злочинний внесок кожного із співучасників, який хоча й обумовлюється певною мірою характером участі, але може істотно відрізнитись залежно від активності співучасника, його злочинної кваліфікації та інших чинників³. Ступінь участі виражає інтенсивність виконання особою конкретної ролі у вчиненому злочині⁴. Інтенсивність, у свою чергу, визначається кількістю діянь, які особа вчиняє в межах виконання своєї ролі. О. В. Ус правильно вказує, що якщо з двох пособників, які беруть участь у злочині, один лише надає пораду, а інший усуває перешкоди, надає знаряддя вчинення злочину та обіцяє збути майно, здобуте внаслідок вчинення злочину, то й ступінь небезпечності вчинених ними

¹ Див.: Тельнов П. Индивидуализация ответственности соучастников. *Социалист. законность*. 1973. № 1. С. 40; Димченко Н. В. Особенности назначения наказания соучастникам преступления. *Судья*. 2005. № 11. С. 37.

² Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: В. І. Борисов [та ін.]. Харків : Право, 2009. Вип. 19. С. 45.

³ Див.: Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 57–58.

⁴ Див.: Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии. *Уголов. право*. 2008. № 3. С. 47.

діянь є різним, і це має позначитися на мірі призначеного кожному з них покарання¹. В. Д. Філімонов зазначає, що ступінь участі у вчиненні злочину знаходиться залежно насамперед від ступеня ймовірності спричинення діями співучасників шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам, і лише після цього – від ступеня віддаленості вчинених ними дій від часу заподіяння шкоди².

Закон не містить вказівок ані на силу, ані на вектор впливу на відповідальність виконання особою тієї чи іншої ролі³ або ступеня участі особи при вчиненні злочину у співучасті, хоча й аналіз того, що саме слід розуміти під характером та ступенем участі у вчиненні злочину, а також особливостей їх врахування при призначенні покарання співучасникам, неодноразово і детально проводився у кримінально-правовій науці.

З огляду на це чи не найбільшого поширення у теорії кримінального права набули пропозиції диференціювати на рівні кримінального закону караність діянь співучасників залежно від характеру їх участі у вчиненні злочину. Такі пропозиції мають дуже різномірний характер, починаючи з простих тверджень про те, кому із співучасників має бути призначене більш суворе покарання і закінчуючи побудовами цілих систем караності діянь співучасників різних видів.

М. А. Шнейдер вказував, що підбурювачу має бути призначене більш суворе покарання, ніж іншим співучасникам⁴. Схоже, що його ідеї не віднайшли своєї підтримки у правозастосовній практиці, яка свідчить про те, що, як правило, більш суворі покарання призначаються організаторам та виконавцям, а менш суворі – підбурювачам та пособникам⁵.

¹ Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: В. І. Борисов [та ін.]. Харків : Право, 2009. Вип. 19. С. 46.

² Філімонов В. Д., Філімонов О. В. Інститут права. Інститут уголовного права. Інститут уголовно-исполнительного права. М. : ИД «Юриспруденция», 2014. С. 116.

³ Див.: Васильевский А. В. Дифференциация уголовной ответственности при соучастии. *Дифференциация ответственности и проблемы юридической техники в уголовном праве и процессе* : сб. науч. ст. Ярославль : Изд-во Ярослав. ун-та, 2002. С. 34.

⁴ Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 81.

⁵ Див.: Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика : монография. М. : Норма, 2002. С. 277; Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення

О. О. Кваша вважає, що підбурювачу має бути призначене більш суворе покарання, ніж пособнику. Ще більш суворе покарання, на думку вченої, має бути призначене співучаснику, який поєднував дві чи більше ролей при вчиненні злочину¹. Проте будь-яких критеріїв того, наскільки більш суворим має бути таке покарання, вчена не наводить.

Є. В. Благов та Р. Х. Шаіпов вказують, що суспільна небезпечність, а отже, й караність діянь співучасників у порядку спадання визначається такою послідовністю: виконавець, організатор, підбурювач, пособник². Ця думка підтримана О. В. Васильєвським³. Іншого погляду дотримується Г. Захарян, який вважає, що найбільш суворе покарання має призначатися організатору, за яким має слідувати у названій послідовності підбурювач, виконавець та пособник⁴. Ідея про підвищену суспільну небезпечність організатора злочину відзначається більшістю вчених⁵. Цим обґрунтовується необхідність посилення його відповідальності. За загальним правилом, це дійсно так, однак можливі випадки, коли через некомпетентність, відсутність досвіду організатор своїми діями може, навпаки, ускладнити вчинення злочину, призвести до викриття групи. Так само можливий і різний вклад організатора у спільне досягнення злочинного результату. Ми вважаємо, що при підвищеній суспільній небезпечності окремої організаторської діяльності законодавець виділяє її як зло-

покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: В. І. Борисов [та ін.]. Харків : Право, 2009. Вип. 19. С. 45.

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 430.

² Благов Е. В., Шаіпов Р. Х. Особенности назначения наказания соучастникам преступления / науч. ред.: В. Н. Савинов. Ярославль, 1993. С. 18.

³ Васильевский А. В. Дифференциация уголовной ответственности при соучастии. *Дифференциация ответственности и проблемы юридической техники в уголовном праве и процессе* : сб. науч. ст. Ярославль: Изд-во Ярослав. ун-та, 2002. С. 36.

⁴ Захарян Г. Соучастие и индивидуализация наказания. *Совет. юстиция*. 1989. № 5. С. 9–11; Мишунин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права, 1917–1918 гг. М. : Госюриздат, 1954. С. 178; Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. С. 100; Сидирякова М. В. Назначение наказания участникам групповых преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2003. С. 11.

⁵ Див.: Димченко Н. В. Особенности назначения наказания соучастникам преступления. *Судья*. 2005. № 11. С. 38.

чинну саму по собі (на рівні злочину *sui generis*) та передбачає за це відповідальність в Особливій частині КК¹ (наприклад, ст. 110², ч. 1 ст. 255, статті 257, 258³, 258⁵, 293, 294, 332 КК).

У науці кримінального права висловлювались і пропозиції щодо встановлення у законі формалізованого критерію впливу ролі, яку виконує співучасник у злочині, на покарання. Такі ідеї спрямовані на обмеження розсуду суду при призначенні покарання окремим співучасникам та здебільшого є нічим іншим, як пропозицією поширити акцесорність на норми про призначення покарання співучасникам, встановивши залежність їх покарання від покарання, що призначається виконавцю. Так, З. А. Абакаров вважає доречним закріпити кратний вплив характеру участі на покарання, що обирається судом, залежно від покарання, призначеного виконавцю (1/2 для підбурювача, 1/4 для пособника), покарання організатору не може бути менше половини найбільш суворого покарання, передбаченого за вчинений виконавцем злочин². Очевидно, що така пропозиція не може бути визнана задовільною, оскільки абсолютно неприйнятна для випадків вчинення виконавцем ексцесу.

Системного вигляду уявлення про межі караності діянь співучасників набувають у роботах А. П. Козлова. Як підґрунтя власного бачення він вказує, що існування двох видів об'єктивних зв'язків у кримінальному праві (причинного стосовно виконавця та обумовлюючого щодо інших співучасників) допомагає диференціювати їх кримінальну відповідальність. З огляду на це вчений підтримує традиційне твердження про меншу небезпечність пособника порівняно з іншими співучасниками і про меншу, як правило, його відповідальність³. У подальшому А. П. Козлов пропонує за-

¹ Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 58.

² Абакаров З. А. Ответственность за подстрекательство к совершению преступления по российскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / науч. рук. Б. Т. Разгильдиев. Саратов, 2006. С. 10.

³ Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 47.

провадити суворі правила ранжування значимості кожного виду співучасників. Вважаючи виконавця головною фігурою у злочині, на друге місце за значущістю вчений ставить підбурювача виконавця. Третє місце, на його думку, слід закріпити за організатором. Четверте та п'яте за значущістю місця належать відповідно підбурювачу інших співучасників і пособнику. Вказану значимість вчений пропонує враховувати при призначенні співучасникам покарання таким чином: «медіана санкції призначеного судом виду покарання збільшується при пособництві на 0,2, при підбурюванні інших співучасників – на 0,4, при організаторстві – на 0,6, при підбурюванні виконавця – на 0,8 розміру медіани. Виконавець одержує в повному розмірі санкції». А. П. Козлов визнає, що в реальному злочині інколи пособник є більш впливовим, ніж організатор або виконавець. Проте для врахування окресленої ситуації існує така категорія, як ступінь участі, яка покликана коригувати ці формальні установки¹.

Запропонована вченим система поза будь-яким сумнівом становить науковий інтерес. Утім видається, що навіть теоретична можливість її запровадження є настільки далекою², наскільки відділеною є й ідея досягнення наукового компромісу щодо того, де саме полягає медіана санкції. Крім того, такий засіб індивідуалізації покарання, як врахування ступеня участі у вчиненні злочину, в цій ситуації не є виправданим, оскільки саме характер та ступінь участі в учиненні злочину впливають на характер та ступінь суспільної небезпечності діяння та особи, що вчинила його у співучасті. Ці обставини повинні встановлюватись правозастосувачем у кожному конкретному випадку. З цих міркувань уявляється правильною відсутність у кримінальному законі формалізованої кратної системи визначення меж караності діяння того чи іншого виду співучасника.

Слід визнати, що певна формалізованість призначення покарання співучасникам не є новою. Свого часу вона вже була реалізована в Уложенні про покарання кримінальні та ви-

¹ Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ, 2018. Кн. 1. С. 444–445; Його ж. Назначение наказания соучастникам и проблемы борьбы с коррупцией. *Сибир. юрид. вестн.* 2017. №2. С. 64–65.

² На наш погляд, до того ж і непотрібною.

правні 1845 р. Утім така спроба не відповідала запитам суспільства через надмірну формалізацію і нагромодження різноманітних умов, що впливають на відповідальність¹.

Відома така формалізованість і кримінальному законодавству деяких зарубіжних країн. Як справедливо вказує О. О. Іліджев, вона виявляється у встановленні інших меж призначення покарання співучасникам порівняно з виконавцем злочину². Так, КК Республіки Польща (§ 2 ст. 19) та КНР (ч. 2 ст. 27) вказують на необхідність призначення пособнику менш суворого покарання, ніж виконавцю³, або ж взагалі на можливість призначення покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої законом⁴. КК Голландії (ч. 1 та 2 ст. 49) передбачає зменшення максимального передбаченого законом покарання іншим співучасникам (пособникам) на одну третину, та неможливість призначення їм довічного позбавлення волі⁵. Так само і КК Іспанії (ст. 63) зобов'язує призначати співучасникам покарання, яке на один ступінь нижче за покарання, передбачене виконавцю⁶. Водночас КК Італії (ст. 416) передбачає посилення відповідальності організаторів вчинення злочину. У Республіці Білорусь таке посилення формалізоване у ч. 2 ст. 66 КК через вказівку на те, що строк покарання організатору (керівнику) організованої групи не може бути менше трьох чвертей строку найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК⁷. Останнє законодавче рішення підтри-

¹ Дрепелев А. С. О дифференциации наказания соучастникам преступления. *Право и практика* : науч. тр. Волго-Вят. ин-та (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Киров : Волго-Вят. ин-т (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА), 2013. № 11. С. 246.

² Илджев А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2004. С. 157; Його ж. Пределы наказания отдельных видов соучастников по зарубежному уголовному законодательству. *Вестн. Владимир. юрид. ин-та*. Владимир : Изд-во ВЮИ ФСИН России, 2007. № 3 (4). С. 214.

³ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики : пер. с кит. / под ред.: А. И. Коробеев; пер.: Д. В. Вичиков. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 15.

⁴ Уголовный кодекс Республики Польша / под общ. ред.: Н. Ф. Кузнецова; пер.: А. И. Лукашов (науч. ред.), Э. А. Саркисова (науч. ред.). Минск : Тесей, 1998. С. 12.

⁵ Уголовный кодекс Голландии : пер. с англ. / науч. ред.: Б. В. Волженкин ; пер.: И. В. Миронова. 2-е изд. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 178.

⁶ Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл.: Н. Ф. Кузнецова, Ф. М. Решетников ; пер.: В. П. Зырянова, Л. Г. Шнайдер. М. : Зерцало, 1998. С. 29.

⁷ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон от 9 июля 1999 г. № 275-З. URL: [http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_\(дата_звернення:_01.02.2019\)](http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_(дата_звернення:_01.02.2019)).

мує О. О. Кваша, пропонуючи закріпити його у КК України з поширенням на організаторів (керівників) організованих груп та злочинних організацій¹.

Формалізацію меж покарання для співучасників передбачав і Модельний КК для держав – учасниць СНД. У частинах 2 та 3 ст. 67 вказаного акта вказується, що розмір покарання підбурювача і організатора злочину не може бути менше двох третин, а розмір покарання керівників організованої групи і злочинної організації – трьох чвертей розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК². Схожу ідею висловила й Н. В. Димченко, пропонуючи доповнити КК положеннями про те, що при призначенні покарання організатору та виконавцю злочину строк і розмір покарання не повинен бути менше однієї третини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, а щодо пособника або підбурювача – не повинен перевищувати трьох чвертей максимального строку покарання³. Що саме мотивувало дослідницю обрати саме такі розміри, залишається лише здогадуватись, адже будь-яких обґрунтувань такого підходу у роботі не міститься.

У кримінально-правовій літературі наявні і пропозиції встановити диференціацію меж караності діяння співучасника в межах однакового характеру участі з урахуванням його ступеня. Так, В. Ю. Шубіна вважає, що слід доповнити КК положеннями, відповідно до яких строк і розмір покарання пособника, який здійснив неістотне сприяння вчиненню зло-

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 384–385.

Ми не можемо не відзначити певну суперечність у позиції О. О. Кваші, яка говорить про покарання організаторам організованих груп, водночас пропонуючи виключити організовану групу як форму співучасті із тексту КК (див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 558–559).

² Модельный Уголовный кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств : постановление Межпарламент. Ассамблеи государств участников Содружества Независимых Государств от 17 февр. 1996 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/crim.pdf> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Димченко Н. В. Особенности назначения наказания соучастникам преступления. Судья. 2005. №11. С. 39.

чину, не може перевищувати однієї другої максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК за вчинений злочин. Застосування довічного позбавлення волі до такого пособника виключається. Якщо ж сприяння пособника було істотним, то розмір його покарання не може бути нижче однієї другої максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК за вчинений злочин¹. Схожою є й пропозиція Т. Г. Цибуліна доповнити ст. 68 КК новою частиною такого змісту: «Покарання пособника, ступінь участі якого у вчиненому злочині є значною, призначається судом у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Покарання пособника, ступінь участі якого у вчиненому злочині є незначною, може бути на 1/3 нижчим найнижчої межі покарання, передбаченого у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин та не може перевищувати 2/3 максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини кодексу»². Навряд чи можна вважати таку ідею доцільною, оскільки вона лише додає нову оціночну ознаку – істотність сприяння, що не допомагає реалізації прагнення дослідників обмежити суддівський розсуд. Крім того, при аналізі запропонованих вченими пропозицій щодо кратності, інколи складається враження, що як цифри, які пропонуються, так і межі, до яких вони мають застосовуватися, беруться без будь-якого обґрунтування.

В Україні на законодавчому рівні вже робилися спроби провести часткову диференціацію покарання, яке може призначатися співучасникам. Так, у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України

¹ Шубина В. Ю. Институт пособничества в совершении преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2012. С. 32–33.

² Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 150, 171.

щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням» пропонувалося закріпити у ч. 5 ст. 68 КК, що підбурювачу та пособнику не може призначатися максимальний строк або розмір найбільш суворого виду покарання, передбаченого в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, за якою така особа підлягає кримінальній відповідальності¹. Незважаючи на прийняття цього закону Верховною Радою України, він був ветований Президентом. Вето не було подолане парламентом і врешті-решт закон було відхилено.

У науковій літературі висловлювались і інші пропозиції щодо можливої законодавчої регламентації співвідношення між покараннями співучасників залежно від характеру їх участі у вчиненому злочині². У своїх більш ранніх публікаціях ми також вважали за можливе закріплення в законі положення про те, що іншим співучасникам як мінімум підбурювачу та пособнику, не може призначатися більш суворе покарання, ніж виконавцю злочину, та підтримували ідею встановлення законодавчої заборони призначення таким співучасникам максимальної міри покарання, передбаченої у санкції³. Однак більш прискіпливе та комплексне вивчення питання змушує нас частково змінити підхід.

Слід погодитись з тезою В. І. Тютюгіна та О. В. Ус, що судова практика визнає, що найбільшу небезпечність при вчиненні злочину у співучасті, як правило, становлять його організатор та виконавець, а роль підбурювача та пособника здебільшого визнається менш небезпечною, немає підстав для тверджень про саме таке співвідношення їх небезпечності у кожному конкретному випадку. «Досить обґрунтовано законодавець не зв'язує судові органи заздалегідь встановленими формальними критеріями для визначення покарання

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням : Проект Закону України № 2292 від 03.03.2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54261.

² Див.: Янковский Д. А. Совершенствование правил назначения наказания за преступление, совершенное в соучастии. *Пробелы в рос. законодательстве*. 2015. № 4. С. 216–217.

³ Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 58–59.

співучасникам і не вимагає його обов'язкового підвищення або зниження залежно від виконаної кожним із них тієї чи іншої ролі у спільному злочині»¹.

Як уже зазначалось раніше, співучасники виконують різні ролі у вчиненні злочину і оцінка ступеня участі у вчиненні злочину може відбуватися лише у межах конкретної виконуваної особою ролі. Будь-які спроби порівняти між собою суспільну небезпечність діянь виконавця, організатора, підбурювача та пособника та встановити певні коефіцієнти при призначенні їм покарання, на нашу думку, приречені на провал, оскільки формулювання універсального, застосовного до всіх без винятку випадків припису видається навіть теоретично неможливим. Особливо примітним це стає у ситуаціях виконання співучасником одночасно декількох ролей у спільно вчинюваному злочині. О. В. Ус вказує, що у таких випадках змінюється не тільки характер його участі у злочині, а й значно підвищується ступінь небезпечності особи винного, що, безумовно, має позначитися на мірі призначеного йому покарання². Ми не вважаємо, що характер участі змінюється при поєднанні декількох ролей. Підбурювач-пособник так і залишається підбурювачем-пособником при призначенні йому покарання, хоча, безумовно, загальна оцінка небезпечності такого співучасника має бути вищою за підбурювача та пособника окремо.

В. С. Прохоров ще у 1962 р., заперечуючи твердження М. О. Шнейдера про те, що співучасть завжди вважається обставиною, що підвищує суспільну безпечність вчиненого діяння та й відповідно – відповідальність співучасника³, вказував, що закон не вимагає посилення кримінальної відповідальності співучаснику внаслідок самого факту вчинення злочину у співучасті. Такий підхід виправданий тим, що факт вчинення злочину у співучасті – не загальна і безумовна підстава для посилення відповідальності, а обставина, що

¹ Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол. В. І. Борисов [та ін.]. Харків : Право, 2009. Вип. 19. С. 45–46.

² Там само. С. 46.

³ Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / отв. ред.: А. Н. Васильев. М., 1958. С. 7.

підлягає індивідуальній оцінці в кожному конкретному випадку¹.

Категорично проти формалізації меж покарання співучасникам та встановлення того, що залежно від виконаної ролі співучасник того чи іншого виду підлягає більш суворій відповідальності, виступають В. М. Степашин², Є. В. Благов³, А. С. Дрепелєв⁴. Підтримує існуючу систему призначення покарання співучасникам О. А. Арутюнов, вказуючи, що заздалегідь стверджувати, що хтось із співучасників заслуговує на більшу відповідальність, неможливо⁵.

В. В. Качалов вважає абсолютно виправданим те, що законодавець не встановлює формальні правила призначення покарання окремих видів співучасників. У цьому вчений правильно вбачає відображення принципу їх самостійної відповідальності. Виконання певної функціональної ролі виступає лише як початковий орієнтир для визначення ступеня відповідальності конкретного співучасника, при остаточному ж визначенні її міри враховуються й інші чинники. До них належать ступінь фактичної участі у вчиненні злочину, який частіше за все не залежить від виконуваної особою ролі; значення участі для досягнення мети злочину, її вплив на характер і розмір заподіяної або можливої шкоди тощо⁶. Не слід забувати, що призначення покарання співучасникам не обмежується застосуванням лише інституційних приписів ч. 5 ст. 68 КК, а й вимагає застосування норм інституту призначення покарання, зокрема його загальних засад, а можливо, й інших спеціальних правил.

¹ Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе. *Правоведение*. 1962. №2. С. 125.

² Степашин В. М. Специальные правила назначения наказания и мер уголовно-правового характера : монография. М. : Юрлитинформ, 2012. С. 146.

³ Благов Е. В. Применение специальных начал назначения уголовного наказания. М. : Юрлитинформ, 2007. С. 99.

⁴ Дрепелєв А. С. О дифференциации наказания соучастникам преступления. *Право и практика* : науч. тр. Волго-Вят. ин-та (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Киров : Волго-Вят. ин-т (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА), 2013. №11. С. 248.

⁵ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 225.

⁶ Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки*. 2015. №4–2. С. 174.

В. В. Питецький справедливо вказує, що формальна визначеність багатьох приписів кримінального закону, прирівнявши за правовими наслідками злочини, різні за своєю суспільною небезпечністю, перетворилася на формалізм, як явище, шкідливе для права, особливо кримінального¹. Не складно помітити таке перетворення і при аналізі положень чинного КК. Так, зміни до частин 2–4 ст. 68 КК, встановивши імперативне зниження максимального покарання за готування до злочину або замах на злочин, призвели до цілої низки проблем, які, у свою чергу, призвели до порушення справедливості застосування кримінального закону. На такі проблеми неодноразово звертали увагу вчені, зокрема В. І. Тютюгін², М. І. Хавронюк³, О. О. Дудоров⁴, О. В. Ус⁵, І. І. Давидович⁶, О. Д. Комаров⁷ та інші⁸.

Видається, що встановлення жорстких формалізованих рамок покарання за співучасть у злочині здатне лише призвести до виникнення схожих проблем із призначенням покарання співучасникам. Виходячи з цих міркувань, вважаємо хибним використання при конструюванні норм цієї групи підходу, заснованого на встановленні фікції (навіть не презумпції. – Р. О.) про вищу суспільну небезпечність спів-

¹ Питецький В. О принципе индивидуализации уголовного наказания. *Государство и право*. 2004. №2. С. 109.

² Тютюгін В. І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах. *Проблеми законності* : акад. зб. наук. пр. Харків, 2009. Вип. 100. С. 316–317.

³ Хавронюк М. І. Покарання за готування до злочину і замах на злочин: парадокси національного кримінального кодексу, особливо у порівнянні з іноземними. *Підприємство, госп-во і право*. 2009. №5. С. 108.

⁴ Дудоров А. А. Особенности назначения наказания за неоконченное преступление по уголовному законодательству Украины. *Современные проблемы уголовно-правового воздействия* : межгос. сб. науч. ст. Луганск, 2013. С. 259.

⁵ Тютюгін В. І., Ус О. В. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* / редкол.: В. І. Борисов [та ін.]. Харків : Право, 2009. Вип. 19. С. 39–40.

⁶ Давидович І. І. Призначення покарання за незакінчений злочин: проблеми нормативного регулювання. *Адвокат*. 2013. №4. С. 15–19.

⁷ Комаров О. Д. Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 183–189.

⁸ Див.: Бабанли Р. Ш. Проблеми індивідуалізації покарання за незакінчений злочин. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право*. 2016. Вип. 36 (2). С. 76–79.

учасників одних видів над іншими. На жаль, вітчизняний законодавець не зміг утриматись від встановлення таких фікцій, виявом чого є, зокрема, припис третього речення ч. 2 ст. 53 КК: «Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу». Таким чином законодавець визнав за правило той факт, що роль організатора завжди є більш небезпечною за роль інших співучасників, та не дозволяючи призначати останньому покарання в розмірі, меншому за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу у випадках вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Визнати вказаний підхід правильним не видається за можливе. Назване правило не відбиває об'єктивної дійсності, за якої роль організатора є іншою, але далеко не обов'язково більш небезпечною за роль інших співучасників. Особливий подив розглянутий вище підхід законодавця викликає з урахування панівної нині доктрини про необхідність кваліфікації діяння співучасника, який виконав декілька ролей у вчиненні злочину, включаючи роль виконавця саме як виконавця без посилання на відповідну частину ст. 27 КК¹. В результаті ми стикаємось з абсолютно незрозумілою ситуацією, за якою організатору, який виконував лише цю роль у вчиненні злочину, суд не може зменшити розмір штрафу, а щодо організатора, який одночасно й виконував об'єктивну сторону злочину, формально така заборона відсутня. З огляду на вказане, вважаємо за доцільне викласти третє речення ч. 2 ст. 53 КК у такій редакції: «Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль *співучасника* у його вчи-

¹ Недосконалість і неприйнятність такого підходу, як і можливі шляхи його виправлення, розглядалися нами на с. 363–368 цього підрозділу монографії.

ненні є незначною, може призначити йому покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу».

Інші пропозиції з удосконалення нормативних приписів про особливості призначення покарання співучасникам стосуються зауваження вчених про те, що у тексті ч. 5 ст. 68 КК не міститься обов'язку суду врахувати форму співучасті. Так, М. І. Святенюк, зокрема, вважає за необхідне формалізувати межі призначення покарання співучасникам незалежно від характеру та ступеня їх участі у спільно вчинюваному злочині, а ґрунтуючись на формі співучасті у злочині. Вчений пропонує доповнити КК положеннями, відповідно до яких строк або розмір покарання за злочин, вчинений у складі групи осіб чи групи осіб за попередньою змовою, не може бути меншим двох третин, а у складі організованої групи чи злочинної організації – трьох чвертей максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого відповідною санкцією статті Особливої частини КК. За наявності виняткових пом'якшувальних обставин, пов'язаних з активним сприянням розкриттю злочину, покарання може бути більш м'яким¹.

Підтримати таку ідею складно, оскільки М. І. Святенюк ігнорує той факт, що реалізація його пропозиції призведе до подвійного врахування однієї і тієї ж обставини при посиленні відповідальності співучасників. Форма співучасті у злочині і без запропонованої вказівки практично завжди² враховується при посиленні відповідальності співучасників або як кваліфікуюча ознака, або як обставина, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК)³. Реалізація висловленої до-

¹ Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии. *Уголов. право*. 2008. № 3. С. 48–49.

² Крім випадків вчинення злочину групою осіб, коли така ознака не є кваліфікуючою.

³ Указане твердження є прийнятним і для КК Російської Федерації, змінити який пропонує М. І. Святенюк. Учинення злочину у складі групи осіб, групи осіб за попередньою змовою, організованою групою чи злочинним співтовариством (злочинною організацією) або виступає як кваліфікуюча ознака конкретних складів злочину, або враховується судом на підставі п. «в» ч. 1 ст. 63 КК Російської Федерації.

слідником ідеї означатиме, що крім того, що вчинення злочину у відповідній формі співучасті, яка передбачена як кваліфікуюча ознака, веде до зростання мінімальної та максимальної межі покарання, передбаченої у санкції. Додатково до вказаного відповідальність співучасників посилюватиметься ще раз у межах цієї санкції, фактично підвищуючи її нижню межу до двох третин або трьох чвертей максимального строку або розміру найбільш суворого покарання, передбаченого такою санкцією. Через це ми не підтримуємо й нещодавно висловлену А. П. Козловим ідею про встановлення коефіцієнтів посилення покарання залежно від форми співучасті у злочині¹.

Аналогічно не заслуговує на підтримку запропонована Я. І. Соловій редакція ч. 5 ст. 68 КК: «При призначенні покарання співучасникам злочину суд, крім обставин, вказаних у статтях 65–67 цього Кодексу, враховує характер (форму) співучасті, а також роль і ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину»². Очевидно, що дослідниця змішує між собою характер участі, який визначається виконуваною особою роллю, та форму співучасті. Робити це категорично неприпустимо. Так само неприпустимою є й вказівка на обов'язок суду врахувати форму співучасті у нормативному приписі про правила призначення покарання співучасникам, оскільки, як було зазначено вище, така вказівка завжди матиме наслідком подвійне врахування однієї і тієї самої обставини при призначенні покарання. Вирішення питання про значення форми співучасті для покарання співучасників має відбуватись на підставі комплексного застосування норм інституту співучасті (ст. 28 КК) та норм інституту призначення покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК), якщо така форма не є кваліфікуючою ознакою складу конкретного злочину, або норм відповідних інститутів Особливої частини кримінального права.

¹ Козлов А. П. Назначение наказания соучастникам и проблемы борьбы с коррупцией. *Сибир. юрид. вестн.* 2017. №2. С. 67–68.

² Соловій Я. І. Оцінка законодавчого визначення інституту співучасті з позицій теорії. *Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)* : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. С. 127.

РОЗДІЛ 3

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ З ІНШИМИ ІНСТИТУТАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧНІ, ЗАКОНОДАВЧІ ТА ПРАВАЗАСТОСОВНІ ПРОБЛЕМИ

Ефективне кримінально-правове регулювання не може бути забезпечене за рахунок використання норм одного інституту права, якими б деталізованими не були його положення. Як логічна кримінально-правова норма у широкому розумінні утворюється шляхом системного поєднання приписів Загальної та Особливої частин кримінального права, так і цілісне кримінально-правове регулювання спирається на розгалужену систему зв'язків між різними його нормами та інститутами. Задля реалізації цілеспрямованого впливу на опосередковувані суспільні відносини мало досягнути точності та несуперечливості норм окремого інституту, необхідно забезпечити взаємоузгодженість та взаємодоповнюваність між ними, і в результаті – системний вплив на правове регулювання.

Як вказує О. В. Авраменко, «функціональність системи кримінального права забезпечується наявними між інститутами зв'язками. Поряд із цим системний характер інститутів передбачає також ситуацію, за якої між окремими кримінально-правовими інститутами є безпосередній зв'язок, а між іншими – опосередкований»¹.

Системний підхід до розгляду правових явищ передбачає дослідження їх внутрішніх та зовнішніх відносин. Якщо попередні розділи були присвячені дослідженню внутрішніх зв'язків інституту співучасті, відносин між нормами, що його становлять, то в цьому розділі основним предметом дослідження виступатимуть зовнішні зв'язки означеного інститу-

¹ Авраменко О. В., Парасюк Н. П., Телефанко Б. М. Кримінально-правовий інститут стадій злочину. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія: Юрид.* 2015. № 1. С. 269.

ту з однопорядковими правовими утвореннями – іншими інститутами кримінального права.

Інститут співучасті у злочині, розвиваючись і вдосконалюючись протягом тривалого часу, набув складної структури, що включає в себе дефініцію співучасті та норми трьох основних субінститутів: видів співучасників, форм співучасті та кримінальної відповідальності за співучасть у злочині. Норми, які до нього входять, у процесі кримінально-правового регулювання виявляються тісно переплетеними з нормами інших інститутів як Загальної, так і Особливої частини кримінального права.

У процесі дослідження нами було встановлено основні види міжінститутських зв'язків норм про співучасть у злочині. Вони можуть бути класифіковані за різними критеріями. Так, за ступенем наближеності слід виокремлювати безпосередні та опосередковані зв'язки. Безпосередні виявляються у прямій взаємообумовленості змісту й застосовності правових норм двох або більше інститутів. Опосередковані зв'язки притаманні ситуаціям, де інституційна норма про співучасть пов'язана з іншою нормою не прямо, а через застосування проміжної норми.

Залежно від їх значення для забезпечення системності правового регулювання зовнішні зв'язки норм інституту співучасті поділяються на:

1) *координаційні* – виражають упорядкованість компонентів кримінального права як системи по горизонталі (йдеться про взаємодію однорівневих та відносно незалежних компонентів). Зв'язки такого роду передовсім характерні для співвідношення норм інституту співучасті з нормами інших інститутів Загальної частини кримінального права;

2) *субординаційні* – характеризують вертикальну впорядкованість кримінального права, виражають підпорядкування і супідрядність компонентів, тобто взаємодію елементів різних рівнів. Субординаційні зв'язки здебільшого характеризують співвідношення інституційних норм про співучасть у злочині з нормами інститутів Особливої частини кримінального права, хоча вони ж характерні для певних співвідношень з нормами його Загальної частини. У свою чергу, субордина-

ційні зв'язки норм про співучасть у злочині розподіляються на такі, де норми про співучасть мають підпорядковуючий (наприклад, щодо кваліфікуючих ознак, що стосуються форм співучасті) та підпорядкований (щодо загальної норми про суб'єкта злочину тощо) характер;

3) *відмежувальні* – відображають співвідношення між інститутом співучасті та суміжними інститутами та дозволяють чітко встановити межі правового регулювання певної групи норм. Основна функція таких зв'язків полягає у недопущенні поширення інституційних норм про співучасть на ситуації, які їй не становлять. Такими, зокрема, є зв'язки інституту співучасті у злочині з інститутом причетності та з нормами щодо одноособового вчинення злочину.

Залежно від розташування норм у системі кримінального права зв'язки інституту співучасті можуть бути класифіковані на співвідношення з інститутами Загальної частини та співвідношення з інститутами Особливої частини кримінального права. Ми вважаємо, що хоча такий поділ і є достатньо умовним та спрощеним¹, утім, його використання дозволяє більш системно та структуровано викласти матеріал проведеного дослідження та наочно продемонструвати місце інституту співучасті в системі кримінально-правового регулювання. З огляду на це структура викладення результатів нашого дослідження в подальшому буде заснована саме на використанні критерію поділу зовнішніх зв'язків норм про співучасть у злочині на співвідношення з інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права.

3.1. Співучасть у злочині та інститути Загальної частини кримінального права

Будучи міцно вбудованим у підсистему Загальної частини кримінального права, інститут співучасті має зв'язки з усіма

¹ Поділ зв'язків на координаційні, субординаційні та відмежувальні, на нашу думку, має більш важливе значення в контексті розуміння співвідношення інституту співучасті з іншими елементами системи кримінального права, оскільки дозволяє зрозуміти природу такого співвідношення.

без винятку іншими інститутами Загальної частини. Як вказує С. Дрьомов, визначення форм співучасті та видів співучасників суттєво впливає не лише на кваліфікацію конкретного злочину, а й певною мірою зумовлює межі застосування, а також використання інших інститутів Загальної частини КК¹. Безпосередні зв'язки наявні з нормами інститутів: поняття та ознак злочину; осіб, що підлягають кримінальній відповідальності; вини; причетності до злочину; призначення покарання; обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Опосередковані зв'язки характерні для співвідношення з інститутами незакінченого злочину, множинності злочинів, покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, судимості, заходів кримінально-правового характеру, особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Такі зв'язки не є однаковими ні за своїм характером, ні за значенням для забезпечення системності правового регулювання. З огляду на це вважаємо за доцільне, давши коротку характеристику зв'язків інституту співучасті з кожним із інших інститутів Загальної частини кримінального права, зосередитись передусім на найбільш важливих та проблемних із них.

Співучасть у злочині та злочин. Зазначимо, що ми підтримуємо позицію про те, що інститут злочину (або ж передбаченого КК суспільно небезпечного діяння) є одним із генеральних інститутів кримінального права, до якого структурно входить інститут співучасті². Тому в цій частині дослідження йтиметься насамперед про співвідношення норм про співучасть у злочині з підсистемою норм, які визначають поняття, ознаки та класифікацію злочинів. Зв'язкам між такого роду нормами характерний як субординаційний, так і координаційний характер. З одного боку, загальне поняття злочину, текстуально виражене у ч. 1 ст. 11 КК, підпорядковує собі весь інститут співучасті, оскільки задає його найбільш загальну рамку: співучастю є тільки спільна умисна

¹ Дрьомов С. Проблеми використання інституту співучасті в оперативно-розшуковій діяльності. *Підприємництво, госп-во і право*. 2007. № 1. С. 98.

² Див. підрозд. 1.1 розд. 1 монографії.

участь у передбаченому КК суспільно небезпечному винному діянні. З другого боку, інституційні норми про види співучасників доповнюють поняття злочину, оскільки розширюють поняття передбаченого КК діяння, дозволяють охопити межами криміналізації сукупність діянь, які прямо не відображені у статтях Особливої частини КК. У цьому відношенні за допомогою інституційних норм про співучасть у злочині розширюється предмет кримінального правового регулювання. Залежність між поняттям злочину та видами співучасників має прямо пропорційний характер: від зміни змістовного наповнення визначень видів співучасників змінюються зміст і обсяг загального поняття злочину.

Не менш важливим є питання про те, чи існує взаємозалежність між нормами про співучасть у злочині та визнанням вчиненого діяння малозначним. На нашу думку, характер зв'язків між приписом ч. 2 ст. 11 та нормами про співучасть у злочині є відмежувальним та взаємовиключним. Застосування норм про співучасть у злочині може мати місце лише за умови незастосування ч. 2 ст. 11 КК. Поняття малозначності має оціночний характер, його зміст визначається оцінкою правозастосовними органами всіх конкретних обставин справи¹. Б. А. Саатова стверджує, що якщо дії того чи іншого співучасника були малозначними, тобто не відіграли і не могли відіграти істотної ролі для досягнення злочинного результату, то такий співучасник не повинен притягатися до кримінальної відповідальності². Підтримати таку ідею складно. Застосування самого терміна «співучасник» у випадку вчинення малозначного діяння суперечить поняттю співучасті. Вважаємо, що при вирішенні питання про визнання чи невизнання діяння малозначним суд не може використовувати інституційні норми про співучасть для обґрунтування наявності чи відсутності ознаки суспільної небезпечності у вчиненому. Спільність зусиль декількох осіб при вчиненні передбаченого КК діяння сама по собі ще не свідчить про заподіяння або ж суб'єктивну спрямованість на заподіяння істотної шкоди охоронюваним кримінальним законом сус-

¹ Постанова Верховного Суду України від 24.12.2015 по справі № 5-221к15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289> (дата звернення: 01.02.2019).

² Саатова Б. А. Соучастие в преступлении. *Молодой ученый*. 2018. № 16. С. 238.

пільним відносінам. У випадку спільного вчинення декількома особами діяння спочатку має вирішуватись питання про малозначність цього діяння, і лише у випадку констатації наявності у вчиненому ознаки суспільної небезпечності постає питання про наявність співучасті та можливість застосування інституційних норм про неї.

Прямі кореляційні зв'язки норм інституту співучасті з класифікацією злочинів відсутні. Співучасть можлива як форма вчинення злочину будь-якого ступеня тяжкості. Єдиним з наявних наразі безпосередніх зв'язків між нормативними приписами, включеними до Розділу VI Загальної частини КК, та класифікацією злочинів є вказівка на мету безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК)¹. Опосередкований зв'язок полягає в тому, що через використання форм співучасті як кваліфікуючих ознак у Особливій частині КК законодавець підвищує тяжкість вчиненого злочину, що може впливати на віднесення кваліфікованого складу до більш тяжкої категорії у класифікації.

Співучасть та суб'єкт злочину. Для співвідношення норм інституту співучасті з нормами про суб'єкта злочину здебільшого характерні зв'язки супідрядності першого останньому. Співучасниками можуть бути лише суб'єкти злочину, а отже, застосування нормативних приписів щодо віку та осудності особи, яка підлягає кримінальній відповідальності, є передумовою вирішення питання як про наявність співучасті взагалі, так і про визначення виду співучасника. Певну специфіку має ситуація зі співвідношенням інституційних норм про співучасть та приписом про спеціального суб'єкта злочину. В юридичній науці традиційною є позиція про те, що вимога спеціального суб'єкта встановлена у законі тільки стосовно виконавця, тоді як для інших співучасників достатньо володіти якостями загального суб'єкта². Невиріше-

¹ Детальне коментування такого зв'язку не видається доцільним у зв'язку з вивченою нами раніше пропозицією виключити вчинення злочину злочинною організацією з переліку форм співучасті.

² Див.: Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 90–91.

ність питання про кваліфікацію дій співучасників у злочинах зі спеціальним суб'єктом, на наш погляд, не є проблемою недостатності зв'язків між розглядуваними інститутами, а має вирішуватись у межах інституту співучасті у злочині і є перспективним напрямом його вдосконалення.

Зв'язки між інститутом співучасті та суб'єктом злочину виявляються також у випадках опосередкованого виконання, тобто в ситуаціях, коли у вчиненні злочину бере участь два або більше суб'єктів, які використовують для виконання об'єктивної сторони повністю або частково особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності. За таких умов норма про поняття суб'єкта злочину використовується для встановлення ролі співучасника, який використав несуб'єкта злочину саме як виконавця, а не підбурювача.

Співучасть у злочині та незакінчений злочин. Зв'язки між інститутом співучасті та інститутом незакінченого злочину становлять особливий інтерес, оскільки мають опосередкований характер і виражають різні сторони того самого явища – злочину. Такі зв'язки характеризуються комплексністю та нелінійністю, оскільки їх система не вирізняється наявністю одностороннього впливу чи простої координації між нормами названих інститутів. Навпаки, зв'язки між нормами вказаних інститутів характеризуються складними співвідношеннями та здебільшого взаємообумовлюючим або взаємозмінюючим характером. У той же час застосування норм інститутів співучасті та незакінченого злочину у значній частині випадків відбувається паралельно й відносно незалежно.

Для правильного розуміння співвідношення норм інститутів співучасті у злочині та стадій вчинення злочину принциповим видається правильне встановлення моменту виникнення співучасті та відповідно того часу, з якого особи, які мають намір спільно вчинити злочин, можуть іменуватися співучасниками (виконавцем, організатором, підбурювачем та пособником). У науці майже не викликає спорів той факт, що співучасть може існувати у закінченому злочині та на стадії замаху на злочин. Аргументом на користь цього зазвичай є те, що саме на стадії замаху розпочинається здій-

снення своєї функціональної ролі виконавцем, потенційний виконавець перетворюється на реального. Оскільки загально-визнаною є теза, що співучасть без виконавця неможлива, то його поява дозволяє вченим зробити висновок про остаточне виникнення інших співучасників: організатора, підбурювача та пособника¹. У той же час І. А. Ребане стверджує, що на стадії готування до злочину співучасть немислима, оскільки в межах досягнутої змови не можна виокремити виконавця з його ознаками, передбаченими кримінальним законом².

Утім для вирішення питання про можливість співучасті на стадії готування до злочину потрібно визначити, ким слід вважати декількох суб'єктів, які досягли змови про вчинення злочину, розробили план його вчинення, розпочали підготовку до вчинення діяння, описаного у диспозиції статті Особливої частини КК, однак ще не приступили до виконання об'єктивної сторони. Твердження про визнання їх просто декількома суб'єктами, які одноосібно готуються до спільного вчинення діяння, не відповідає об'єктивній дійсності, адже спільність починає виявлятися від самого початку готування до злочину, вчинюваного у співучасті. Надзвичайно спірною є й теза про, що таких слід вважати співучасниками без визначеної функціональної ролі. Такі ролі вже можуть бути розподілені, утім, не всі співучасники вже змогли виконати свої через те, що закон розділяє всю діяльність зі спільного вчинення злочину на певні стадії і передбачає виконання ролі різних видів співучасників на різних стадіях. Не слід забувати, що поділ усієї діяльності з вчинення злочину на стадії має штучний характер і покликаний, по-перше, забезпечити обґрунтування наявності підстави кримінальної відповідальності у випадках, коли вчинене особою діяння не містить усіх ознак складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, а по-друге, створити певну рамку для диференціації такої відповідальності. З огляду на наве-

¹ Див.: Ребане І. А. О соучастии на стадии предварительной преступной деятельности (вопросы квалификации). *Учен. зап. Тартус. гос. ун-та. Тр. по правоведению*. Тарту, 1985. Вып. 696. С. 4–5.

² Там само. С. 6–7.

дене говорити, що співучасть не існує на стадії готування до злочину, по суті, означає, що, незважаючи на досягнуту змову, на виконані дії, навіть повну реалізацію власної участі у вчиненому злочині, організатор, підбурювач та пособник не можуть бути визнані такими аж до моменту початку вчинення діяння виконавцем.

Крім того, на той факт, що суб'єкт стає співучасником ще на стадії готування до злочину, вказує і чинний кримінальний закон, у якому йдеться про добровільну відмову організатора, виконавця, підбурювача чи пособника. Саме тому від указаних осіб у переважній більшості випадків і вимагається активна поведінка, що вони вже є співучасниками, навіть на стадії готування. Пособник, який добровільно відмовляється від участі у злочині шляхом ненадання засобів або знарядь чи неусунення перешкод, вчиняє такі дії саме на стадії готування, і на тій же стадії він вже іменується пособником. Аналогічно, у ч. 4 ст. 29 КК вказується, що у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у *незакінченому злочині*¹. Саме тому закон і вказує на відповідальність за співучасть у *незакінченому злочині*, а не у замаху на злочин, що співучасники залишаються співучасниками з відповідними ролями і у разі припинення їх діяльності на етапі попередньої злочинної діяльності, тобто на стадії готування.

Співучасть може виникнути тільки на стадії незакінченого злочину. Оскільки співучасть виникає саме в момент досягнення згоди на спільне вчинення злочину (змови), то й початковий момент спільно й умисно вчинюваного злочину, початок готування до нього, у більшості випадків збігається з моментом виникнення співучасті. Стаття 14 КК серед форм готування до злочину називає, зокрема, підшукування співучасників та змову на вчинення злочину. З моменту досягнення такої змови одночасно наявні й готування до злочину, і співучасть у ньому. Утім можливо уявити й ситуації, коли моменти виникнення співучасті та початку готування до зло-

¹ У запропонованій нами вище редакції таке формулювання залишається незмінним.

чину не будуть збігатися. Таке, зокрема, має місце у випадках, коли один або декілька з майбутніх співучасників вже розпочали вчинення інших дій з готування до злочину (підшукування або пристосування засобів та знарядь його вчинення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину) ще до моменту досягнення змови, при вчиненні злочину групою осіб (де співучасть виникає вже на стадії замаху), або ж коли діяння з підшукування співучасників виявилися невдалими. Аналіз випадків так званої невдалої співучасті є необхідним з точки зору розуміння системного взаємодоповнення норм про співучасть та про незакінчений злочин у процесі кримінально-правового регулювання.

У кримінально-правовій науці відсутня єдність поглядів щодо розуміння сутності невдалої співучасті. Так, В. О. Навроцький під невдалою співучастю у злочині розуміє умисні діяння, спрямовані на вчинення злочину спільно з іншими суб'єктами, які, однак, не призвели до бажаного результату¹. П. Ф. Тельнов зазначав, що така співучасть утворюється тоді, коли всупереч волі винного не досягнуто спільності діянь².

В юридичній літературі не лише не досягнуто єдності щодо підходів до кваліфікації подібних випадків, а й відсутня єдність вживаної термінології. Одні автори говорять про безнаслідкову співучасть або невдалу співучасть у злочині, інші – про співучасть на стадії готування або замаху³, треті – про співучасть при незакінченому і закінченому злочині та невдалу співучасть⁴. На наш погляд, наведена термінологія охоплює різні явища, які не є тотожними, а тому й змішувати їх або вживати довільно вбачається неправильним.

Вважаємо, що *безнаслідкова співучасть* має місце, коли кожен зі співучасників виконав свою роль, але виконавець

¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 209–210.

² Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 156.

³ Див.: Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 240–250.

⁴ Див.: Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 156–158.

не довів злочин до кінця з причин, що не залежали від його волі, а тому вчинив лише готування до злочину або замах на його вчинення, на яких його злочинна діяльність була припинена (перервана). У свою чергу, під *співучастю на стадії готування до злочину або замаху на його вчинення* слід розуміти ситуації, коли кожен зі співучасників виконав свою роль, але виконавець добровільно відмовився від доведення злочину до кінця¹. Кримінально-правова оцінка обох цих ситуацій, передбачена у ч. 4 ст. 29 КК та ч. 1 ст. 31 КК, була розглянута нами у попередньому підрозділі. У таких випадках у процесі правозастосування норми про співучасть у злочині у сукупності з нормами інституту незакінченого злочину утворюють підставу для притягнення співучасників до кримінальної відповідальності за готування до злочину або замах на злочин. Зв'язки такого роду є координаційними та взаємодоповнюючими.

Під *невдалою співучастю* слід розуміти випадки, коли потенційний виконавець відхилив зусилля «організатора», «підбурювача» або «пособника», спрямовані на спільне вчинення злочину, тобто потенційний виконавець або взагалі не вчиняв і не збирався вчиняти злочинних дій, або хоча й збирався їх вчинити, але потім передумав і не вчинив. До невдалої співучасті слід відносити три групи випадків: невдале підбурювання, невдале пособництво та невдале організаторство. Дії *організатора* слід вважати *невдалими* у таких випадках: 1) коли суб'єкти, зусилля яких він намагався об'єднати з метою спільного вчинення злочину, відхилиють його пропозицію; 2) коли спочатку погоджуються з ним, а потім відмовляються від вчинення злочину; 3) коли він безуспішно намагався організувати злочинну групу. *Підбурювання слід вважати невдалими* тоді, коли потенційний

¹ Див.: Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за невдалу співучасть. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна* № 1082. Серія «Право». Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна; голова редкол. Т. Є. Кагановська. Харків: ХНУ, 2013. Вип. № 16. С. 139; Його ж. Кваліфікація невдалої співучасті у злочині: теоретичний та практичний аспекти проблеми. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2013. С. 136; Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину: монографія. Харків: Вид. СПД ФО Ваняярчук Н. М., 2007. С. 116.

виконавець відхиляє пропозицію підбурювача вчинити злочин¹. *Невдале пособництво* наявне тоді, коли потенційний виконавець з тих чи інших причин не скористався вчиненими діями пособника або якщо ці дії пособника мали місце після закінчення злочину або його припинення. Невдале пособництво інколи відрізняється від невдалої організаційної діяльності й невдалого підбурювання тим, що виконавець, не скориставшись запропонованими йому «послугами» «пособника», вчинив злочин зняряддями, які сам пристосував, або ж сам віднайшов зручні йому способи (методи) вчинення злочину².

У всіх наведених вище випадках наміри «організатора», «підбурювача» та «пособника» щодо вчинення конкретного злочину виявляються нереалізованими (невдалими). Саме тому про співучасть у такому разі мова йти не може, оскільки відсутні або злочинні діяння «виконавця», або суб'єктивний зв'язок між діяннями «організатора», «підбурювача», «пособника» та «виконавця» злочину. За таких умов діяльність «організатора», «підбурювача» й «пособника» не може розглядатися як виявлення умислу (наміру), адже для нього характерна відсутність будь-яких діянь на шляху його реалізації. При невдалій співучасті має місце діяння суб'єкта, спрямоване на спільне вчинення злочину, яке, однак, не призвело до його здійснення з причин, що не залежали від нього³.

¹ Див.: Ус О. В. Некоторые вопросы ответственности за подстрекательство. *Право і безпека*. 2003. Т. 2, №3. С. 150; Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций. М. : БЕК, 1996. С. 313; Горелик И. И., Тишкевич И. С. Вопросы уголовного права (общей части) в практике Верховного суда БССР. Минск : Выш. шк., 1973. С. 147; Романовская Е. М. Влияние акцессорности соучастия на квалификацию преступлений. *Вестн. Омск. ун-та. Серия «Право»*. 2008. №3 (16). С. 522.

² Див.: Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за невдалу співучасть. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна №1082. Серія «Право»*. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; голова редкол. Т. Є. Кагановська. Харків : ХНУ, 2013. Вип. №16. С. 140; Його ж. Кваліфікація невдалої співучасті у злочині: теоретичний та практичний аспекти проблеми. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013. С. 137–138; Ковитиди О. Ф. Неудавшееся соучастие в преступлении. *Весы Фемиды*. 1998. №1 (8). С. 15.

³ Див.: Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за невдалу співучасть. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна №1082. Серія «Право»* / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; голова редкол. Т. Є. Кагановська. Харків : ХНУ, 2013. Вип. №16. С. 140–141.

Слід зробити зауваження про принципову неможливість ототожнення невиласної співучасті з ситуаціями добровільної відмови співучасника, яке іноді допускається на сторінках кримінально-правової літератури¹. Річ у тім, що коли ситуації другого роду є предметом правового регулювання інституту співучасті у злочині, то питання першого – ні. Саме тому ми й наводимо відповідні категорії у лапках, що наявність будь-якого виду співучасника можлива лише в реальній співучасті. Невдалих підбурювач не є підбурювачем, так само як і невиласний організатор та пособник не стають співучасниками відповідних видів.

Виходячи з цих міркувань, ми не можемо підтримати пропозицію В. Г. Цибуліна по-новому викласти ч. 1 ст. 31 КК та змінити її назву таким чином: «Стаття 31. Добровільна відмова співучасників та невиласна співучасть»². Така ідея спрямована на безпідставне включення до Розділу VI Загальної частини КК, що присвячений переважно правовому регулюванню інституту співучасті, норми, яка жодного відношення до вказаного інституту не має.

У літературі висловлені різні пропозиції щодо оцінки невиласної співучасті. Вчені пропонували розглядати такі ситу-

¹ Див.: Дурманов Д. М. Стадії совершення преступлення по советскому уголовному праву. М.: Госюриздат, 1955. С. 74; Караулов В. Ф. Стадії совершення преступлення: учеб. пособие. М.: ВЮЗИ, 1982. С. 35; Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении. Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1971. С. 19–20; Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. М.: Госюриздат, 1959. С. 248; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В. М. Лебедева. М.: Норма, 2003. С. 85; Бирилло А. О. Уголовно-правовое значение неудавшегося соучастия. *Управление в социальных и экономических системах*: материалы XIX междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 18 мая 2010 г. / Минск. ин-т упр.; редкол.: Н. В. Суша [и др.]. Минск, 2010. С. 219; Саркисова Э. А. Уголовное право. Общая часть: учеб. пособие. Минск: Тесей, 2005. С. 273; Галиакбаров Р. Р. Борьба с групповыми преступлениями: Вопросы квалификации. Краснодар: КГАУ, 2000. С. 34; Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Центр ЮрИнфоР, 2003. С. 227–228; Семернева Н. К. Квалификация преступлений. Части общая и особенная: науч.-практ. пособие. Екатеринбург: Изд. Дом «Урал. гос. юрид. акад.», 2008. С. 190; Трухин А. М. Проблемы оконченного и неоконченного соучастия в преступлении. *Государство и право*. 2012. № 6. С. 64; Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 71.

² Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 107.

ації як готування до співучасті¹ або замах на співучасть². Так, Ф. Г. Бурчак вважав, що діяння пособника, спрямоване на сприяння злочину, яке не спричинило з незалежних від пособника причин бажаних результатів, потрібно вважати замахом на пособництво злочину³. Основним аргументом автора було те, що правило про кваліфікацію невдалого підбурювання та невдалого пособництва як готування до злочину спрацьовує не в усіх випадках, зокрема при вчиненні злочинів зі спеціальним суб'єктом.

Ми не можемо погодитись з указаною позицією, оскільки очевидним є змішування трьох категорій: злочину, його стадій та співучасті у ньому. При цьому категорія злочину має зв'язки і з його стадіями і зі співучастю. Співучасть, у свою чергу, не може бути напряду пов'язана зі стадіями злочину, зв'язки між цими категоріями мають опосередкований характер і опосередковуються категорією злочину. Саме з огляду на це можна говорити про закінчений або незакінчений злочин, злочин, вчинений одноособово, або у співучасті, та навіть про незакінчений злочин, вчинений у співучасті. Проте співучасть, як і стадії, являють собою лише певний бік *злочину*, і саме тому помилковим є використання таких категорій, як закінчена чи незакінчена співучасть, чи готуван-

¹ Див.: Красиков Ю. А. Лекция 10. Соучастие в преступлении / под ред. А. И. Игнатова. М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. С. 35; Кобиашвили У. Л. К вопросу о приготовлении к преступлению и покушении на преступление при соучастии. *Правоведение*. 1963. №3. С. 148–149; Васюков В. В. Соучастие на стадии неоконченной преступной деятельности. *Рос. юстиция*. 2006. №12. С. 44.

² Див.: Хейфец И. Я. Подстрекательство к преступлению / предисл. С. В. Познышева. М. : Изд. юрид. кн. магазина «Правоведение» И. К. Голубева, 1914. С. 41–54; Санталов А. И. Состав преступления и некоторые вопросы Общей части уголовного права. *Правоведение*. 1960. №1. С. 104; Иванов В. Д. Основание уголовной ответственности за неоконченную преступную деятельность. *Высш. шк. МООП СССР*. М. : НИИРЮ, 1968. С. 95–96; Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. Киев : Вищ. шк., 1986. С. 170; Бурчак Ф. Г. Подстрекательство как вид соучастия в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Акад. наук УССР. Киев, 1965. С. 18; Солнарж В. Соучастие по уголовному праву Чехословацкой Социалистической Республики : пер. с чеш. / под ред.: П. И. Гришаев ; пер., предисл.: М. А. Гельфер. М. : Иностран. лит., 1962. С. 71; Безбородов Д. А. Подстрекательство к совершению преступления : учеб. пособие. Тюмень : Тюмен. юрид. ин-т, 2000. С. 106–107.

³ Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. Киев : Наук. думка, 1969. С. 187–191.

ня до підбурювання або пособництва тощо. Простіше кажучи, стадії можливі лише у злочині, а не у співучасті в ньому. Правильно зазначає В. В. Буцаєв, що, будучи інститутом кримінального права, співучасть не володіє стадіями розвитку, які притаманні злочину¹.

Більшість учених указують, що невдала співучасть має оцінюватись як готування до злочину². А. О. Пінаєв уточнює, що оскільки за умови невдалого підбурювання винний прагнув вчинення злочину у співучасті, то і його діяння слід оцінювати як готування до злочину у співучасті³. О. В. Ус, підтримуючи позицію про необхідність кваліфікації вчиненого як готування за тією частиною статті, яка передбачає

¹ Буцаєв В. В. Неудавшиеся действия организатора, подстрекателя или пособника. *Вопросы права в третьем тысячелетии* : материалы межвуз. науч.-практ. конф. вузов МВД Респ. Беларусь и России (27 февр. 2003 г.). Минск ; Брянск ; БФ МосУ МВД РФ, 2003. С. 100.

² Див.: Гришаев П. И., Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. М. : Госюриздат, 1959. С. 248; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 157–158; Ван Ци. Виды соучастников по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Л., 1959. С. 14; Фролов А. С. Соучастие в преступлениях несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1968. С. 7; Ушаков А. В. Основания и пределы ответственности соучастников преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / ВЮЗИ. М., 1971. С. 13; Горелик И. И., Тишкевич И. С. Вопросы уголовного права (общей части) в практике Верховного суда БССР. Минск : Выш. шк., 1973. С. 148–149; Ковитиди О. Ф. Неудавшееся соучастие в преступлении. *Весы Фемиды*. 1998. № 1 (8). С. 17; Пилипчук П. П. Деякі питання кваліфікації умисних вбивств, вчинених на замовлення. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квіт. 2004 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 34; Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2004. С. 25–26; Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву. М. : Госюриздат, 1955. С. 74–75; Плаксина Т. Неудавшееся подстрекательство. *Уголов. право*. 2011. № 4. С. 47; Буцаєв В. В. Неудавшиеся действия организатора, подстрекателя или пособника. *Вопросы права в третьем тысячелетии* : материалы межвуз. науч.-практ. конф. вузов МВД Респ. Беларусь и России (27 февр. 2003 г.). Минск ; Брянск ; БФ МосУ МВД России, 2003. С. 98; Ребане И. А. О соучастии на стадии предварительной преступной деятельности (вопросы квалификации). *Учен. зап. Тартус. гос. ун-та. Тр. по правоведению*. Тарту, 1985. Вып. 696. С. 10–11; Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : монографія. Харків : Право, 2010. С. 130.

³ Пінаєв А. А. Курс лекцій по Общей части уголовного права. Кн. 1 : О преступлении. Харьков : Право, 2001. С. 216.

відповідну форму співучасті як кваліфікуючу ознаку, вказує, що посилання на ч. 4 ст. 27 КК не потрібне, оскільки співучасть фактично не виникла, а отже, й не може йтися про виділення ролі¹.

Заперечення проти кваліфікації ситуацій, зокрема, невдалого підбурювання, висловив С. Улицький. Учений вказує, що оскільки значну частину злочинів можуть вчинити лише спеціальні суб'єкти, то й суб'єкт готування має володіти всіма ознаками, якими закон характеризує суб'єкта закінченого злочину. З огляду на це кваліфікація невдалого підбурювання як готування у значній частині випадків є практично неможливою². Погодитись із такими міркуваннями складно. По-перше, вимога спеціального суб'єкта ставиться або до особи, яка вчиняє злочин одноособово, або до виконавця, якщо злочин вчиняється у співучасті. У ситуації невдалого підбурювання від самого початку усвідомленням особи охоплюється той факт, що фактично об'єктивну сторону злочину буде виконувати не вона, а інший суб'єкт, якого такий невдалий підбурювач і намагається схилити до вчинення злочину. Цей потенційний виконавець і володіє саме ознаками спеціального суб'єкта злочину. По-друге, готування при невдалому підбурюванні виражається у формі підшукування співучасників. У злочинах зі спеціальним суб'єктом таким співучасником (потенційним виконавцем) має бути саме спеціальний суб'єкт. По-третє, слід повною мірою підтримати вищезазначену позицію А. О. Пінаєва та О. В. Ус про необхідність кваліфікації невдалого підбурювання за тією частиною статті, яка передбачає відповідну форму співучасті як кваліфікуючу ознаку. Така вказівка є правильною і знімає будь-які питання як щодо урахування спрямованості умислу при невдалому підбурю-

¹ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 121–122.

² Улицький С. Інститут соучастия в судебной практике. *Законность*. 2005. № 11. С. 25–26; Його ж. Некоторые спорные вопросы учения о соучастии. *Совершенствование правовых мер борьбы с преступностью* : межвуз. темат. сб. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1986. С. 50–51. Аналогічна думка висловлена і В. В. Васюковим (див.: Васюков В. В. Соучастие на стадии неоконченной преступной деятельности. *Рос. юстиция*. 2006. № 12. С. 43).

ванні, так і стосовно можливості невдалого підбурювання у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Таке підбурювання є цілком можливим. Важливо лише правильно відобразити форму готування до злочину в обвинувальному акті та вироку, продемонструвавши, що воно не спрямоване на особове вчинення злочину.

О. О. Кваша пропонує доповнити ст. 29 КК частиною шостою, встановивши, що якщо дії організатора, підбурювача або пособника є невдалими з незалежних від їх волі причин, відповідальність має наставати за готування до злочину¹. Така пропозиція не видається доцільною. Організатор, підбурювач та пособник є видами співучасників, а отже, можна говорити про їх наявність лише за умови реальної наявності співучасті у злочині. У ситуації невдалого організаторства, підбурювання та пособництва співучасті в дійсності не виникає, оскільки немає ні її кількісної (два або більше суб'єкти), ні якісної (спільність) ознак. Тому такі ситуації не є і не мають бути частиною правового регулювання інституту співучасті.

Схожою є й пропозиція О. В. Ус, яка рекомендує доповнити КК окремим положенням, відповідно до якого «особа, якій з незалежних від неї обставин не вдалося схилити інших осіб до вчинення злочину або участі у його вчиненні, підлягає кримінальній відповідальності за готування до цього злочину»². Хоча реалізація вказаної пропозиції і могла б покласти край науковим дискусіям, вона видається надмірною. Правове регулювання невдалого підбурювання у кримінальному законодавстві вже наявне і достатнє (в межах інституту незакінченого злочину). Запровадження вказаної норми лише призведе до дублювання положень закону, які вже зараз і так логічно встановлюються у результаті системного тлумачення ч. 1 ст. 14 КК.

І. А. Ребане свого часу пояснював проблемність кваліфікації невдалої співучасті у злочині у правозастосовчій прак-

¹ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 349.

² Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 124, 211.

тиці перетинанням двох кримінально-правових інститутів – співучасті у злочині і стадії вчинення злочину¹. Насправді ніякого перетинання норм таких інститутів не відбувається. Зв'язки між інституційними нормами про співучасть та незакінчений злочин у процесі кваліфікації невдалої співучасті мають відмежувальний та координаційний характер. Установивши той факт, що діяльність потенційного організатора, підбурювача чи пособника виявилася невдалою, застосування інституційних норм про види співучасників виключається, як виключається і можливість посилання на ст. 27 КК при кваліфікації їх дій. Застосуванню підлягають норми щодо готування до злочину. Водночас, визначивши статтю Особливої частини КК, за якою має нести відповідальність невдалий «співучасник», та зробивши посилання на ст. 14 КК, підлягають застосуванню норми інституту співучасті, які визначають форму співучасті. Оскільки кваліфікація умисного злочину, що вчиняється з визначеним умислом, відбувається за спрямованістю умислу, то слід установити, в якій із форм співучасті бажав вчинити злочин винний і, якщо така форма передбачена як кваліфікуюча ознака складу, кваліфікувати вчинене за тією частиною статті, яка передбачає вчинення злочину у відповідній формі співучасті (за відсутності більш кваліфікуючих ознак).

Взаємодоповнюючий характер норми двох розглянутих інститутів мають при кваліфікації спільної діяльності декількох суб'єктів, не доведеної до кінця як з причин, що залежали від їх волі (добровільна відмова виконавця або співучасників), так і з причин, що від їх волі не залежали (вчинення незакінченого злочину, ексцес виконавця).

Норми про стадії вчинення злочину використовуються і при встановленні змісту форм співучасті. Так, загально-визнано², що вчинення злочину групою осіб відрізняється від вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою мо-

¹ Ребане И. А. О соучастии на стадии предварительной преступной деятельности (вопросы квалификации). *Учен. зап. Тартус. гос. ун-та. Тр. по правоведению*. Тарту. 1985. Вып. 696. С. 4.

² Цю думку висловлюють навіть ті вчені, які вважають, що вчиненням злочину групою осіб та групою осіб за попередньою змовою охоплюються виключно випадки співвиконавства.

ментом досягнення змови: коли у першій формі змова досягається вже на стадії замаху на вчинення злочину, то попередній її характер означає формування змови до початку виконання об'єктивної сторони злочину, тобто на стадії готування. Таким чином, визначення форми співучасті у злочині неможливе без правильного застосування норм інституту незакінченого злочину.

Співучасть у злочині та причетність до злочину. Зв'язки між інститутами співучасті та причетності до злочину мають відмежувальний характер. Застосування норм про причетність до злочину можливе тільки за умови незастосування норм про співучасть у ньому. З огляду на це важливим є встановлення поняття і меж причетності до злочину та розмежування співучасті й причетності.

У науці висловлювалися різні тлумачення причетності до злочину. Під нею традиційно розуміють умисні дії чи бездіяльність особи, які хоча й пов'язані із вчиненням злочину, але не становлять співучасті у ньому, оскільки не знаходяться у безпосередньому причинному зв'язку із цим злочином і не об'єднані єдністю умислу із діями співучасників¹. Схоже визначення надають В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров та М. А. Рубащенко, вказуючи, що причетністю до злочину є умисні дії чи бездіяльність особи, які хоча й пов'язані із вчиненням злочину іншими особами, але не становлять співучасті у ньому. «Відмінність причетності до злочину від співучасті полягає в тому, що за причетності відсутній причинний зв'язок зі злочином, вчиненим іншою особою, відсутнім є і двосторонній суб'єктивний зв'язок між особою, що вчиняє злочин, та особою, яка причетна до його вчинення, тобто відсутня єдність умислу таких осіб»². Підтримати такі визначення як універсальні нам складно, оскільки вони не дозволяють до кінця розмежувати співучасть та причетність. Як було встановлено раніше³, ані наявність причинного зв'язку між діями всіх

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 256.

² Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубащенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 95–96.

³ Див. підрозд. 2.2 розд. 2 монографії.

співучасників і настанням наслідку, ані єдність умислу не є обов'язковими ознаками співучасті. З іншого боку, у другому із запропонованих визначень вказується на відсутність двостороннього зв'язку між суб'єктами, але і таке твердження не є правильним для всіх без винятку випадків причетності.

Більш конкретну різницю між розглядуваними категоріями проводить С. Дрьомов, вказуючи, що причетність до злочину не сприяє нанесенню шкоди об'єкту злочину, однак, поведінка причетної особи володіє певною суспільною небезпечністю, оскільки ускладнює розкриття уже вчиненого злочину або створює умови для можливого вчинення нового злочину¹.

Видається, що пошук критерію відмежування причетності від співучасті має відбуватися через аналіз тих форм поведінки, які в науці кримінального права відносять до причетності до злочину. Зазвичай до причетності належать: 1) заздалегідь не обіцяне переховування злочинця, збрарядь і засобів вчинення злочину; 2) заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна, здобутого злочинним шляхом; 3) заздалегідь не обіцяне потурання злочину; 4) неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний, вчинюваний або вчинений злочин. Аналіз висловлених у літературі позицій щодо змісту причетності², дозволив нам дійти висновку про

¹ Дрьомов С. Причетність до злочину: кримінально-правовий аспект. *Юрид. радник*. 2006. № 2. С. 94.

² Див.: Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и недонесительство. М. : Юрид. лит., 1965. С. 40; Дрьомов С. Причетність до злочину: кримінально-правовий аспект. *Юрид. радник*. 2006. № 2. С. 93–97; Феоктистов М. В. Проблема законодательной регламентации института прикосновенности к преступлению. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2001. С. 140–144; Новицкий Г. В., Педан В. И., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія / Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 102–210; Баймурзин Г. И. Ответственность за попустительство преступлению. *Некоторые вопросы борьбы с преступностью в Казахской ССР*. Алма-Ата : Казах. ун-т, 1987. С. 6–10; Його ж. Ответственность за прикосновенность к преступлению по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / АН СССР, Ин-т государства и права. М., 1966. 27 с.; Його ж. Ответственность за прикосновенность к преступлению. Алма-Ата : Наука, 1968. 188 с.; Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 201 с.; Смирнов В. Г. По-

те, що три з чотирьох її форм являють собою об'єктивне сприяння приховуванню злочину після факту його вчинення. Сумнівним щодо цього є визнання формою причетності неповідомлення про злочин, оскільки фактично такі дії не становлять сприяння злочину, адже на особу не покладений відповідний обов'язок повідомляти. Таку саму думку поділяли і В. Г. Смирнов, Г. Віттенберг та П. Панченко¹. Додатковим аргументом на користь нашої точки зору є положення ч. 7 ст. 27 КК, відповідно до якої саме по собі (без ознак іншого складу злочину в діянні) неповідомлення про злочин не тягне кримінальної відповідальності. Утім дослідження конкретних форм причетності залишається поза межами нашого дослідження.

Вважаємо, що відмежуванню від причетності підлягає не вся співучасть, а передусім пособництво. Критеріями такого відмежування є такі: а) діяння причетної особи мають місце вже після вчинення злочину, тобто об'єктивно сприяють не вчиненню злочину, а приховуванню вже вчиненого злочину; б) відсутність двостороннього суб'єктивного зв'язку між діяннями особи, що вчинила злочин, та причетного суб'єкта. При встановленні цих ознак у вчиненому особою діянні застосування інституційних норм про співучасть виключається².

З. А. Загинеї вказує, що поряд із нормами про співучасть у Розділі VI Загальної частини КК у частинах 6 та 7 ст. 27 КК розташовані нормативні приписи про причетність до злочину. Далі вчена зазначає, що співучасть у злочині та причетність до злочину не мають жодної спільної ознаки (це видається

няття прикосновенности по советскому уголовному праву. Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. С. 44; Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии. *Тр. Иркут. гос. ун-та им. А. А. Жданова*. Иркутск, 1958. Т. 27, вып. 4. С. 53–68; Виттенберг Г. Б., Панченко П. Н. Институт прикосновенности к преступлению и пути его совершенствования. *Проблемы совет. государства и права*. Иркутск, 1975. Вып. 11–12. С. 12–20.

¹ Смирнов В. Г. Понятие прикосновенности по советскому уголовному праву. Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. С. 44; Виттенберг Г., Панченко П. Прикосновенность к преступлению по советскому уголовному праву. Иркутск : ИрГУ, 1976. С. 45.

² Указане, на нашу думку, є правильним і у випадках систематичного задалегідь не обіцяного переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збути таких предметів, яке не має визнаватися пособництвом (детальніше див. підрозд. 2.3 розд. 2 монографії).

певним перебільшенням – за наявності бажання такі ознаки завжди можуть бути віднайдені. – *Р. О.*) та є логічно несумісними категоріями і перебувають у відношенні протилежності. З огляду на це зміст поняття «причетність до злочину» не може включатися у зміст поняття «співучасть у злочині» (з чим ми абсолютно погоджуємося. – *Р. О.*). Виходячи з цих міркувань, З. А. Загинеї пропонує неочікуване рішення – змінити назву Розділу VI Загальної частини КК на «Співучасть у злочині та причетність до злочину», а норми, які регулюють причетність, помістити в окремій статті 31¹ КК¹. Друга ідея виглядає в цілому правильною. Проте ми підтримуємо позицію, відповідно до якої ідеальна побудова кримінального закону матиме місце тоді, коли його розділи будуть текстуально збігатися з положеннями відповідних інститутів права. З огляду на це включати до одного розділу (і навіть відобразити це у назві) два діаметрально протилежні інститути видається неправильним. Водночас думку про нагальну потребу законодавчого вирішення питань причетності до злочину на рівні КК шляхом формування окремого самостійного Розділу VI¹ у цілому слід підтримати, хоча її детальне обґрунтування та моделювання відповідного розділу лежать поза предметними межами цього дослідження. Ідея про необхідність формування окремої статті, присвяченої врегулюванню причетності до злочину, вже неодноразово висловлювалась ученими².

Співучасть у злочині та множинність злочинів. У основу розгляду питання про співвідношення норм інституту співучасті у злочині та множинності злочинів має бути покладена теза про те, що співучасть є формою здійснення одиничного злочину. Співучасть завжди існує в конкретному злочині і не може бути автоматично поширена на випадки неодноразового вчинення злочинів декількома особами. Якщо

¹ Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2010. № 2. С. 260–261.

² Див.: Виттенберг Г., Панченко П. Прикосновенность к преступлению по советскому уголовному праву. Иркутск : ИрГУ, 1976. С. 45; Новицький Г. В., Педан В. І., Рибачук В. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія. Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. Донецьк : Юго-Восток, 2012. С. 119.

декілька осіб спільними зусиллями вчинили не один, а низку злочинів, то питання про характер та ступінь участі, форму співучасті і кримінальну відповідальність співучасників мають бути розглянуті окремо стосовно кожного з учинених злочинів. Саме з цих міркувань у попередньому розділі монографії ми виступили за виключення із КК України статті 30, будь-яких указівок на множинність вчинених злочинів із визначення організатора (ч. 3 ст. 27 КК) та вчинення злочину організованою групою (ч. 3 ст. 28), а також переміщення поняття злочинної організації із ст. 28 (яка має бути присвячена формам співучасті у злочині) до примітки до ст. 255 КК.

Слід зазначити, що між нормами інституту співучасті та інституту множинності злочинів прямі взаємозалежності практично відсутні. Не випадково у дослідженнях, присвячених питанням множинності злочинів, вказується, що множинність злочинів становить як вчинення особою самостійно, так і у співучасті двох або більше злочинів¹. Якщо інститут співучасті у кримінально-правовому регулюванні поряд з інститутом незакінченого злочину забезпечує оцінку якісної сторони злочину, то інститут множинності присвячений виключно оцінці кількісної. Проте певні зв'язки наявні між нинішніми приписами кримінального закону, які переважно більшістю вчених відносяться до норм інституту співучасті²:

1) поняття вчинення злочину організованою групою та злочинною організацією, надані у ч. 3 та ч. 4 ст. 28 КК, засновані на використанні положень про множинність злочинів, оскільки передбачають вчинення декількох злочинів такими видами об'єднань;

¹ Див.: Тютюгін В. І., Зінченко І. О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія. Харків : ФІНН, 2008. С. 15–16; Шнитенков А. В. Множественность преступлений в уголовном праве : учеб. пособие. Оренбург : ООО ИПК «Университет», 2014. С. 12.

² Раніше у роботі ми вже обґрунтовували думку про те, чому встановлення прямої залежності між нормами про співучасть та про множинність злочинів є неправильним і приводить до виходу за межі законодавчо встановленого поняття співучасті. З огляду на це у цій частині дослідження ми вважаємо за потрібне лише назвати існуючі зв'язки між приписами кримінального закону.

2) вказівка на множинність злочинів міститься у законодавчому визначенні організатора в ч. 3 ст. 27 КК;

3) стаття 30 КК повністю присвячена врегулюванню питань відповідальності на межі інститутів множинності та співучасті.

Крім того, опосередкований зв'язок наявний між нормами інституту множинності, що передбачають поняття повторності та рецидиву злочинів, та нормами субінституту кримінальної відповідальності співучасників, які визначають межі поставлення у провину спільно вчиненого злочину. Так, повторність та рецидив злочинів належать до групи обставин, що характеризують особу окремого співучасника, а отже, не можуть бути інкриміновані іншим, навіть за умови, якщо вони охоплювалися їх усвідомленням.

Відсутність прямих зв'язків між інституційними нормами про співучасть у злочині та про множинність злочинів зовсім не означає їх віддаленість чи відірваність одне від одного у механізмі кримінально-правового регулювання. Взаємоузгоджений і цілеспрямований вплив цих інститутів досягається і забезпечується на макрорівні внутрішньогалузевого правового регулювання. Саме комплексне, узгоджене й системне застосування норм інститутів співучасті та множинності створює кримінально-правовий інструментарій протидії організованій злочинності як формі прояву систематичної злочинної діяльності. Такий інструментарій доповнюється криміналізацією в Особливій частині КК самого факту створення та участі у найбільш небезпечних об'єднаннях, що вже достатньо повно здійснено у ч. 5 ст. 143, статтях 255, 257, 258³, 260 та 392 КК. Задля ефективної протидії організованій злочинності не слід вигадувати особливі форми співучасті (на кшталт вчинення злочину злочинною організацією) чи встановлювати правила інкримінування множинності злочинів учасникам злочинних об'єднань (як це нині зроблено у ст. 30 КК). Достатньо лише послідовно й системно застосовувати норми розглядуваних інститутів, привівши їх до такого стану, який буде здатний забезпечити безпрогальне регулюван-

ня протидії організованій злочинності без штучного «роздування» меж інституту співучасті. Більше того, ми вважаємо, що у вже існуючому стані норми вищевказаних інститутів є достатньо взаємоузгодженими та здатні надати достатньо ефективний інструментарій. Законодавство містить несуперечливі визначення повторності злочинів, їх сукупності та спеціальні правила призначення покарання за сукупністю злочинів.

У глобальному масштабі протидія організованій злочинності має спиратися на наступну послідовну рамку застосування положень розглядуваних інститутів:

1) самостійна кримінально-правова оцінка кожного із злочинів, що були вчинені учасниками злочинного об'єднання, визначення характеру та ступеня участі кожного зі співучасників при вчиненні такого злочину, форми співучасті у ньому та меж поставлення у вину ознак конкретного злочину кожному співучаснику та попередню кваліфікацію кожного зі злочинів окремо. Така кримінально-правова оцінка має поширюватись і на злочини, у яких криміналізований сам факт створення або участі у відповідних злочинних об'єднаннях;

2) застосування правил кваліфікації множинності злочинів із тим, щоб визначити остаточну кваліфікацію вчиненого для кожного із співучасників окремо. На цьому етапі має відбуватись «об'єднання» у формулі кваліфікації діянь співучасників, що містять тотожний склад злочинів. Так, якщо на першому етапі кожна із вчинених учасником організованої групи крадіжок, у яких особа виступала як пособник, має оцінюватись окремо і самостійно за ч. 5 ст. 27, ч. 5 ст. 185 КК як три злочини, то на цьому етапі відбувається «зливання» у формулі кваліфікації злочинів, які утворюють повторність та відповідають одному і тому самому складу злочину (абз. 2 п. 7, п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 черв-

ня 2010 р. №7)¹. На цьому ж етапі всі злочини, які хоча й передбачені однією і тією самою статтею Особливої частини КК (тобто утворюють повторність), але при вчиненні яких співучасник виконував різні ролі або ж навіть однакову роль, але злочини містять різні стадії, зберігають своє самостійне відображення у формулі кваліфікації (п. 8 вищезгаданої Постанови);

3) застосовуючи норми інституту призначення покарання у сукупності з нормами, присвяченими особливостям призначення покарання співучасникам, суд призначає покарання за кожен із злочинів, що знайшов своє остаточне відображення у формулі кваліфікації окремо. Після цього застосуванню підлягають норми стосовно призначення покарання за сукупністю злочинів (а можливо, й сукупністю вироків), що має результатом обрання остаточного виду і міри покарання за усю злочинну діяльність, що була вчинена учасниками відповідних об'єднань. На цьому останньому етапі норми інституту співучасті вже не мають значення для обрання остаточного покарання.

Співучасть у злочині та обставини, що виключають злочинність діяння. Зв'язки норм про співучасть у злочині та норм, які передбачають обставини, що виключають злочинність діяння у механізмі кримінально-правового регулювання, на перший погляд не є особливо помітними. Оскільки співучасть можлива лише у злочині, а наявність необхідної оборони, затримання злочинця, крайньої необхідності тощо виключає його наявність, то складається враження, що зв'язки між розглядуваними інститутами мають здебільшого відмежувальний характер. Це правильно. Проте більш детальний аналіз дозволив нам установити низку проблемних питань на стику інститутів співучасті та обставин, що виключають злочинність діяння, правильне вирішення яких

¹ Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 04.06.2010 №7. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Прошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 439–440.

вимагає системного застосування норм обох інститутів¹. Такими питаннями, зокрема, є:

1) розуміння нападу групи осіб як підстави спеціального виду необхідної оборони;

2) можливість співучасті при перевищенні меж необхідної оборони;

3) співвідношення підбурювання до злочину та використання особи, яка діє за наявності обставин, що виключають злочинність діяння, та питання співучасті в умовах виконання наказу або розпорядження;

4) застосовність норм про співучасть при оцінці заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Спробуємо послідовно розглянути ці питання.

1. Ю. В. Баулін вказує, що в контексті ч. 5 ст. 36 КК під нападом групи осіб слід розуміти узгоджені дії двох або більше осіб (які необов'язково повинні володіти ознаками суб'єкта злочину), якими застосовується насильство або створюється реальна загроза його застосування до потерпілого для досягнення злочинної мети². Ідея про те, що група осіб, про яку йдеться у ч. 5 ст. 36 КК, не тотожна групі осіб як формі співучасті у злочині, і може включати у себе як суб'єктів, так і несуб'єктів, знайшла підтримку й у роботах інших вчених. У той же час в окремих джерелах дослідники вказують, що розуміння групи осіб у ч. 5 ст. 36 КК має бути засноване на понятті, викладеному в ч. 1 ст. 28 КК³.

¹ Одразу ж зробиємо зауваження, що ми підтримуємо позицію про те, що коло обставин, які виключають злочинність діяння, є значно ширшим за ті, які передбачені у розділі VIII КК України. Такі обставини встановлені не лише у КК, а в інших нормативно-правових актах. Проте в межах цієї роботи ми зосередимося на аналізі міжінституційних зв'язків норм інституту співучасті з положеннями про обставини, що виключають злочинність діяння, які передбачені у КК.

² Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; за заг. ред. В. Я. Тація [та ін.]. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 1 : Загальна частина. С. 145.

³ Див.: Столяр Т. В. Кримінально-правова характеристика заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016.

Ми поділяємо думку про те, що група осіб у контексті застосування норм про спеціальні види необхідної оборони не тотожна за змістом групі осіб, про яку йдеться у ст. 28 КК. Видається, що покладення на особу, яка захищається, обов'язку усвідомлювати суб'єктність нападників, є надмірним. Більше того, оскільки загальною правовою підставою необхідної оборони є вчинення не лише злочину, й суспільно небезпечного посягання, в тому числі й посягання неосудної особи або особи, що не досягла віку кримінальної відповідальності, вважаємо, що обмеження підстави спеціального її виду лише випадками узгодженого нападу співучасників суперечило би ідеї, покладеній в основу формування відповідної обставини. Втім терміни, як вони вживаються у кримінальному законі, не повинні володіти неоднаковим змістом у різних його частинах. Задля усунення неточностей у вживанні термінів, сумнівів у правозастосуванні та відображення того факту, що правомірним є застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів, незалежно від тяжкості шкоди, якої заподіяно нападникам, навіть у випадках захисту від узгодженого нападу двох і більше осіб, лише одна або ж навіть жодна з яких не є суб'єктом, слід змінити словосполучення «нападу групи осіб» на фразу «узгодженого нападу декількох осіб». Запропонована зміна дозволить уникнути сумнівів у наявності/відсутності необхідності застосування інституційних норм про співучасть при тлумаченні ч. 5 ст. 36 КК.

2. Оскільки співучасть можлива в будь-якому умисному злочині, не виключається вона й у такому злочині, який було вчинено у результаті перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Кримінально-правова оцінка ситуацій такого роду має бути заснована на комплексному застосуванні норм обох розглядуваних інститутів, зв'язки між якими характеризуються відношенням координації. Таке застосування має відбуватись у певній послідовності. Спочатку слід установити наявність відповідної обставини, що виключає злочинність діяння, та умов правомірності заподіяння шкоди на боці кожного із спільно діючих суб'єктів, у подальшому вирішити питання про наявність порушення ознаки співрозмірності

у спільно вчинюваному ними діянні й лише після цього переходити до застосування інституційних норм про співучасть.

Г. М. Андрусак справедливо стверджує, що заподіяння шкоди при перевищенні меж необхідної оборони можливе як шляхом співвиконавства, так і за наявності розподілу ролей (у першу чергу за наявності підбурювача або пособника). Так само вчена переконливо обґрунтовує можливість вчинення злочинів, передбачених у ст. 118 та ст. 124 КК, як простою групою осіб, так і групою осіб за попередньою змовою¹.

У той же час при кваліфікації ситуацій співучасті при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, виникає конкуренція спеціальних кримінально-правових норм. Ми поділяємо думку О. В. Ус про те, що при конкуренції кримінально-правових норм, які передбачають склади злочинів із привілейованою та кваліфікуючою ознаками, кваліфікація має здійснюватися за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає привілейовану ознаку складу вчиненого злочину². З огляду на це умисне позбавлення життя або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, підлягатиме кваліфікації не за п. 12 ч. 2 ст. 115 або ч. 2 ст. 121 КК, а за ст. 116 або ст. 124 КК відповідно. Крім того, необхідним є посилання на відповідні частини (включаючи ч. 2) ст. 27 КК при кваліфікації дій співучасників.

3. Певну складність становить відмежування ситуацій співучасті у випадках, коли підбурювач застосовує психічний або фізичний примус для схиляння іншого співучасника до участі у вчиненні злочину, від випадків опосередкованого вчинення злочину з використанням особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене через застосування до неї такого примусу.

О. В. Ус виокремлює такі випадки посереднього заподіяння, що стосуються використання для вчинення злочину

¹ Андрусак Г. М. Співучасть у злочині, вчиненому при перевищенні меж необхідної оборони. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. № 3. С. 262–263.

² Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 149.

особи, яка діє за наявності обставин, що виключають злочинність діяння: 1) схилення особи, яка перебуває в стані крайньої необхідності; 2) схилення шляхом застосування фізичного або психічного примусу; 3) схилення шляхом незаконного наказу або розпорядження, за умови, що особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати їх злочинний характер¹.

Інституційні норми про співучасть не підлягають застосуванню, а особа, яка здійснила вплив на свідомість іншої особи, не може визнаватися підбурювачем за умови, що такий вплив породжував стан крайньої необхідності. Як справедливо зазначає О. В. Ус, якщо вплив підбурювача має характер небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи іншим охоронюваним законом правам та інтересам, та в конкретній обстановці усунення цієї небезпеки іншими засобами було неможливим, то фактичний «підбурювач» визнається посереднім заподіювачем за умови, що ліквідація такої небезпеки схиленою особою не була пов'язана з умисним заподіянням більш значної шкоди². Цю ж позицію підтримує і О. А. Арутюнов³.

Схожою є й межа між підбурюванням зі схиленням особи до участі у злочині шляхом застосування до неї примусу та посереднім заподіянням. Кримінальний закон передбачає різну кримінально-правову оцінку при непереборному фізичному та переборному фізичному або ж психічному примусі. В той же час, говорячи про примус як спосіб схилення співучасника до вчинення злочину, ч. 4 ст. 27 КК не конкретизує того, яким може бути цей примус. Визначення характеру примусу при підбурюванні неможливе без застосування норм щодо відповідної обставини, яка виключає злочинність діяння. Шляхом системного застосування положень ч. 4 ст. 27 та ст. 40 КК можна дійти висновку про те, що застосування непереборного фізичного примусу завжди виключає застосу-

¹ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 103–104.

² Там само. С. 103.

³ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 219–220.

вання норм про співучасть у злочині. Такий підхід підтримують О. В. Ус¹, О. А. Арутюнов², В. Ф. Щепельков³ та інші дослідники⁴. Переборний фізичний або психічний примус до особи виключає застосування норм інституту співучасті у злочині лише у тих випадках, коли результатом його застосування стало виникнення стану крайньої необхідності (ст. 39 КК) на боці особи, яку схилили до вчинення злочину. В обох наведених вище випадках вчинене слід оцінювати за правилами посереднього заподіяння без використання норм інституту співучасті у злочині.

Відмежувальні зв'язки характерні для співвідношення норм про підбурювання до вчинення злочину та про виконання наказу або розпорядження. Особа, яка була схилена до вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, шляхом наказу, але при цьому не усвідомлювала і не могла усвідомлювати його злочинного характеру, не підлягає кримінальній відповідальності. Особа ж, яка віддала такий наказ, визнається опосередкованим заподіювачем і несе відповідальність за вчинене діяння самостійно. Застосування норм про співучасть виключається. У той же час координаційний зв'язок між нормами розглядуваних інститутів наявний за умови виконання злочинного наказу та розпорядження із усвідомленням виконавцем його характеру. За таких умов інституційні норми про співучасть підлягають застосуванню. Особа, яка виконала злочинний наказ, повинна визнаватися виконавцем злочину, а особа, яка його віддала, – підбурювачем⁵, а за певних умов – також і організа-

¹ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 104.

² Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 217.

³ Щепельков В. Соучастие при физическом или психическом принуждении. *Законность*. 2001. № 11. С. 35.

⁴ Левченко О. А. Співучасть при фізичному чи психічному примусі. *Розвиток української правової системи за роки незалежності* : тези доп. і наук. повідомл. всеукр. студент. наук. конф. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. С. 213.

⁵ Див.: Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 104; Вирішення судами питань, пов'язаних із кримінально-правовою оцінкою діянь особи, що віддала чи виконала злочинний наказ (за матеріалами узагальнення судової практики). *Вісн. Верхов. Суду України*. 1999. № 3. С. 36–38; Соломоненко І. Соучастие в исполнении незаконного приказа. *Рос. юстиция*. 2000. № 5. С. 41.

тором. У цьому випадку недопустимим є застосування норм інституту обставин, що виключають злочинність діяння.

О. А. Арутюнов вказує ще на низку випадків, коли діяння особи не може визнаватися підбурюванням, зокрема у випадках схиляння до: виконання законного наказу, вчинення дій у стані необхідної оборони, затримання особи, що вчинила злочин, до вчинення дій у стані крайньої необхідності (який не породжений особою, що схиляє. – Р. О.), до вчинення дій за наявності виправданого ризику¹. На наш погляд, такі зв'язки між інститутами співучасті та обставинами, що виключають злочинність діяння, є опосередкованими та віддаленими, адже у зазначених вище випадках ідеться про схиляння до поведінки, яка не є кримінально караною ані для того, хто фактично вчинює діяння, ані для того, хто схиляє. Достатньо лише встановлення того факту, що злочину, як ключової категорії, яка породжує застосування норм про співучасть, немає, тому розглядувані О. А. Арутюновим зв'язки, швидше за все, належать до зв'язків між інститутом співучасті та інститутом поняття і ознак злочину.

4. На окремий розгляд заслуговує питання про застосовність інституційних норм про співучасть у злочині при кримінально-правовій оцінці діяння особи, яка виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. При розгляді цієї проблеми виникає три ключових питання: 1) можливість визнання особи, яка вводиться під легендою прикриття до організованих злочинних угруповань², учасником таких об'єднань та відповідно співучасником вчинюваних ними злочинів; 2) можливість застосування інституційних норм про співучасть при кваліфікації дій учасника відповідного об'єднання, який спільно з особою, яка виконує

¹ Арутюнов О. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 218–220.

² Терміни вживаються нами у текстуальній формі, у якій вони передбачені у ст. 13 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. № 3341-XII. (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>).

спеціальне завдання, взяв участь у вчиненні конкретного злочину, але такого, що не передбачений ч. 2 ст. 43 КК; 3) можливість застосування інституційних норм про співучасть у злочині при кваліфікації випадків умисного вчинення особою, яка виконувала спеціальне завдання, особливо тяжкого злочину, поєданого з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, пов'язаного із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (ч. 2 ст. 43 КК).

На перше питання, очевидно, слід дати негативну відповідь. Саме для того і існує відповідна обставина, що виключає злочинність діяння, щоб виключити кримінальну відповідальність такої особи, встановивши, що вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам такою особою не становить злочину, а отже, й застосовувати інституційні норми про співучасть у цьому випадку неможливо. Незважаючи на наявність висловлених раніше у кримінально-правовій науці позицій про те, що введення агента до складу злочинного об'єднання може за певних умов утворювати співучасть¹, більшість вчених, які присвятили спеціальні наукові дослідження питанням виконання спеціального завдання, прямо вказують на відсутність останньої².

Не такою однозначною виглядає ситуація з оцінкою дій учасника організованої групи, який, наприклад, узяв участь у вчиненні конкретної крадіжки спільно з особою, яка введена під легендою прикриття. З одного боку, наразі така ситуація оцінюється із застосуванням ч. 1 ст. 30 КК, і учасник такої групи підлягає відповідальності за всі злочини, у вчиненні яких він брав участь, та, слід гадати, за частиною

¹ Див.: Карпушин М. П. Некоторые вопросы использования институтов Общей части Советского уголовного права в оперативно-следственной практике. М. : РИО ВШ КГБ, 1965. С. 51; Дрьомов С. Проблеми використання інституту співучасті в оперативно-розшуковій діяльності. *Підприємництво, госп-во і право*. 2007. № 1. С. 100.

² Див.: Абакумова Ю. В. Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. С. 70–71, 150–152; Плешаков А. М., Шкабин Г. С. Институт крайней необходимости в российском уголовном праве. М. : Юрлитинформ, 2006. С. 167; Савинский А. Мнимое соучастие как обстоятельство, исключающее преступность деяния. *Законность*. 2005. № 10. С. 32–33.

статті, яка передбачає вчинення злочину у відповідній формі співучасті. Утім нескладно уявити ситуацію, за якої задля того, щоб «втертися у довіру» до конкретного учасника об'єднання, особа, яка виконує спеціальне завдання, бере участь у вчиненні злочину тільки з цим учасником, і про такий злочин не відомо решті учасників організованої групи. За таких умов фактична співучасть у вчинюваному злочині буде відсутня, хоча цей факт і не усвідомлюється учасником організованої групи. Вважаємо, що вказане слід кваліфікувати за правилами про позитивну фактичну помилку в наявності співучасті як замах на вчинення злочину у відповідній її формі¹. Тільки такий підхід здатний примирити об'єктивну відсутність співучасті у розглядуваному випадку із суб'єктивним уявленням винного про її наявність.

Ще складнішою є відповідь на третє питання. Закон виключає застосування до особи, яка виконувала спеціальне завдання, та вчинила злочин, передбачений у ч. 2 ст. 43 КК, норм про виключення злочинності діяння, і така особа підлягає кримінальній відповідальності, хоча й зі значними обмеженнями максимальних меж призначуваного їй покарання (ч. 3 ст. 43 КК). Проте аналіз приписів ст. 43 КК не дозволяє однозначно вирішити, чи є можливим застосування інституційних норм про співучасть при кваліфікації такого злочину, як учиненого, наприклад, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою за тією частиною статті Особливої частини КК, яка містить відповідну ознаку.

Ю. В. Абакумова вказує на неможливість врахування ознаки вчинення злочину у співучасті при кваліфікації діянь, за які особа при виконанні спеціального завдання підлягає кримінальній відповідальності. Вчена зазначає, що заподіяння такою особою тяжкої шкоди, передбаченої у ч. 2 ст. 43 КК, хоча і перетворює вчинене діяння на злочин, однак не утворює для цієї особи стану співучасті. Крім того, врахування форми співучасті при кваліфікації дій такої особи, на думку дослідниці, необґрунтовано посилювало б відпові-

¹ Див.: Комаров О. Д. Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 173.

дальність такої особи¹. Ми цілком підтримуємо вказану позицію. Вчинення злочину під час виконання спеціального завдання не може утворювати співучасті для особи під легендою прикриття, а отже, при кримінально-правовій оцінці дій такої особи виключається як застосування норм про обставини, що виключають злочинність діяння, так і норм про співучасть у злочині.

Співучасть у злочині і покарання та його призначення. Спеціальні норми інституту співучасті, які стосуються особливостей призначення покарання співучасникам, вже були розглянуті в нашій роботі². Однак необхідністю застосування спеціальних правил призначення покарання співучасникам зв'язки між нормами інституту співучасті та інституту призначення покарання не вичерпуються. Найкращим чином такі зв'язки проявляються при правозастосуванні. О. В. Ус справедливо вказує, що врахування характеру та ступеня участі кожного із співучасників при вчиненні злочину є лише додатковими положеннями індивідуалізації покарання співучасників загальними положеннями³. Межі покарання, що може бути призначене співучасникам, визначаються не тільки рамками ч. 5 ст. 68 КК. При їх визначенні застосуванню підлягають як загальні засади призначення покарання (статті 65–67 КК), правила призначення окремих видів покарань (статті 53–64 та 99–102 КК), так і спеціальні правила призначення покарання (ч. 3 ст. 43, статті 68–71, ст. 103 КК). Тому від несуперечності та узгодженості нормативних приписів, що містяться у вказаних статтях кримінального закону, залежить у тому числі й ефективне застосування інституційних норм про індивідуалізацію покарання співучасників.

Комплексне застосування норм інституту співучасті та інституту призначення покарання передбачає необхідність дотримання певних правил їх співвідношення:

¹ Абакумова Ю. В. Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. С. 11, 152, 156.

² Детальніше див. підрозд. 2.5 розд. 2 монографії.

³ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. С. 158–159.

1) обрання виду і міри покарання стосовно кожного зі співучасників відбувається окремо. Суд має врахувати особу кожного зі співучасників, ступінь тяжкості спільно вчиненого злочину (це єдиний чинник, який буде спільним для всіх співучасників), обтяжуючі та пом'якшуючі обставини на боці кожного зі співучасників самостійно. Слід зауважити, що при врахуванні обставин, які обтяжують або пом'якшують покарання, правила акцесорності не діють. Навіть якщо на боці виконавця була наявна певна обтяжуюча обставина, яку усвідомлювали інші співучасники, то врахування такої обставини при призначенні їм покарання не є допустимим. Указане пояснюється тим, що ч. 3 ст. 29 КК¹ передбачає можливість поставлення у вину співучасникам тільки таких ознак, що характеризують діяння або ж суб'єктивну сторону виконавця, які передбачені у статтях Особливої частини КК як *кваліфікуючі* ознаки. З огляду на це висловлювані іноді у кримінально-правовій науці твердження про можливість врахування обтяжуючих обставин, що наявні на боці виконавця при призначенні покарання іншим співучасникам², слід визнати неправильним;

2) застосування багатьох норм інституту призначення покарання ґрунтується на врахуванні положень інституційних норм про співучасть у злочині. Так, як роз'яснив Пленум Верховного Суду України у постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7, роль співучасника підлягає урахуванню, зокрема, при визначенні ступеня тяжкості вчиненого злочину (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК – п. 3) та вирішенні питання про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК – п. 8)³;

3) суд ураховує характер і ступінь участі особи у вчиненні злочину після застосування загальних засад призначення покарання. Вказане пояснюється співвідношенням загально-

¹ Як у нині чинній, так і у запропонованій у нашому дослідженні редакції.

² Див.: Иногамова Л. В. Вопросы соучастия в преступлении со специальным субъектом. *Труды Московской государственной юридической академии* : сб. ст. М. : Юристъ, 1999. №4. С. 151, 153.

³ Див.: Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24.10.2003 №7. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 208, 212.

го та окремого, де окреме слідує за загальним, доповнює його і має значення після врахування загального. Крім того, урахування спеціальних правил призначення покарання співучасникам (ч. 5 ст. 68 КК) має відбуватися після застосування, за наявності до того підстав, правил призначення покарання за незакінчений злочин (ч. 1–4 ст. 68 КК), правил призначення покарання за наявності деяких обставин, що його пом'якшують (ст. 69¹ КК), правил призначення покарання неповнолітнім (статті 99–102 КК). Така послідовність зумовлена тим, що зазначені спеціальні правила мають більш загальний і формалізований характер, бо визначають правила для цілих категорій злочинів або осіб. Урахування правил при обранні конкретного виду і міри покарання має відбуватися шляхом сходження від абстрактного до конкретного.

Застосування судом спеціальних правил призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК), правил призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70) та за сукупністю вироків (ст. 71) відбувається після урахування характеру та ступеня участі особи у вчиненому злочині. У першому випадку така вимога пояснюється більшою індивідуалізованістю положень ст. 69 КК та необхідністю урахування вказаних чинників при вирішенні питання про наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, та урахуванням особи винного при вирішенні питання про можливість обрання основного покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК, переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції, або непризначення обов'язкового додаткового покарання. У ситуації з призначенням покарання за сукупністю злочинів або вироків застосування правил, визначених у ст. 70 та ст. 71 КК, відбувається після призначення покарання за одиничні злочини.

При узгодженні покарання на підставі угоди про примирення або про визнання вини (ч. 5 ст. 65 КК), у випадку вчинення злочину у співучасті сторони мають самостійно врахувати характер і ступінь участі винного у вчиненні злочину. Хоча таке твердження прямо і не впливає із постано-

ви Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. № 13, утім вищезроблений висновок базується на системному аналізі абз. 2 п. 12 наведеного акта, де вказано, що домовленості сторін угоди при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних та *спеціальних* засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність¹.

Оскільки виконання особою спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації не утворює співучасті навіть у випадках, коли воно поєднане з умисним вчиненням злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 43 КК, то одночасне застосування положень ч. 5 ст. 68 та ч. 3 ст. 43 КК виключається;

4) пункт 2 ч. 1 ст. 67 КК містить посилання на вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою з прямою відсилкою для встановлення змісту такої частини 2 або 3 ст. 28 КК. У той же час відповідно до ч. 2 ст. 67 КК така обставина є обов'язковою для врахування судом, у випадку вчинення злочину у відповідній формі співучасті, якщо вона не передбачена як кваліфікуюча ознака складу вчиненого злочину. З питань співвідношення нормативного припису п. 2 ч. 1 ст. 67 КК та форм співучасті у злочині слід висловити низку міркувань.

По-перше, у п. 2 ч. 1 ст. 67 КК ідеться про вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, як ознаку, що об'єднує такі форми співучасті, як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб та організованою групою. Таке об'єднання не видається правильним. Обидві з указаних форм співучасті мають бути текстуально виражені у нормативному приписі окремо.

По-друге, слововживання «вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою» є прийнятним у наукових дослі-

¹ Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ від 11.12.2015 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15> (дата звернення: 01.02.2019).

дженнях задля уникнення повторів та урізноманітнення наукового стилю. У тексті кримінального закону таке слововживання є недопустимим. КК не знає такої форми співучасті. Формою співучасті у злочині є «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб». Саме в такому текстуальному вираженні вказана форма співучасті відображена у ч. 2 ст. 28 КК та вживається у диспозиціях статей Особливої частини КК при вказівці на відповідні ознаки. Переставляння частин цієї фрази місцями створює непотрібну плутанину й дає підстави для різночитань. Така ситуація має бути виправлена.

З огляду на вказане пропонуємо викласти п. 2 ч. 1 ст. 67 КК у такій редакції: «2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або вчинення злочину організованою групою (частина друга або третя статті 28)».

По-третє, аналіз положень ст. 67 КК дає підстави для висновку про те, що така форма співучасті, як вчинення злочину групою осіб, не визнається обставиною, що обтяжує покарання та не впливає на посилення караності діяння. Водночас у низці диспозицій статей Особливої частини КК вчинення злочину групою осіб використовується як кваліфікуюча ознака, що є свідченням того, що така форма співучасті може призводити до істотного підвищення суспільної небезпечності вчиненого діяння. Ми погоджуємося, що така форма співучасті далеко не завжди призводить до такого підвищення навіть порівняно з одноособовим вчиненням злочину. З огляду на це поміщення такої обставини, як вчинення злочину групою осіб, до п. 2 ч. 1 ст. 67 КК поряд із вчиненням злочину за попередньою змовою групою осіб або організованою групою видається нам недоцільним, оскільки змушуватиме суд завжди (крім випадків, коли така ознака є кваліфікуючою) враховувати її при призначенні покарання як обставину, що його обтяжує. Вказане є недоречним. З огляду на це вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 67 самостійним пунктом 1¹) вчинення злочину групою осіб. За запропонованого рішення суд матиме реальну можливість врахувати названу обставину як таку, що обтяжує покарання, у випадках, коли вона підвищує суспільну небезпечність

вчиненого, і водночас не враховувати, з наведенням відповідних мотивів у рішенні, у ситуаціях, коли зростання суспільної небезпечності не відбувається.

Співучасть у злочині та звільнення від кримінальної відповідальності й звільнення від покарання або його відбування. Співвідношення між інститутами співучасті у злочині та звільнення від кримінальної відповідальності мають координаційний характер. Питання про застосування звільнення від кримінальної відповідальності вирішується окремо стосовно кожного із співучасників і відносно незалежно від інших¹.

Водночас співучасть у злочині накладає певну специфіку на застосування норм про звільнення від кримінальної відповідальності, яка стосується як можливості застосування норм вказаного інституту взагалі, так і окремих видів звільнення. Така специфіка виражається передусім в єдності передумови звільнення від кримінальної відповідальності для всіх співучасників – вчинення умисного злочину відповідного ступеня тяжкості, який є спільним для них. Зазначене вище, утім, має низку винятків, зумовлених можливістю різної кваліфікації діянь співучасників. Єдність передумови буде відсутня за: а) ексцесу співучасника; б) наявності на боці співучасника ознак, які характеризують його особу і зумовлюють іншу кваліфікацію вчиненого; в) наявності на боці виконавця кваліфікуючих об'єктивних ознак або мотиву та мети, які не усвідомлювались іншими співучасниками; г) вчинення лише деякими зі співучасників злочину уперше (для застосування видів звільнення, передбачених у статтях 45–48 КК). Зрозуміло, що факт вчинення злочину у співучасті виключає можливість застосування тієї частини передумови відповідних видів звільнення від кримінальної відповідальності, яка стосується вчинення необережного злочину.

Специфічним, порівняно із випадками одноособового вчинення злочину, є і встановлення підстав застосування окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності щодо

¹ Див.: Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 134.

співучасників. Так, якщо звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) підлягає лише один із співучасників, то для встановлення наявності підстави такого виду звільнення у його діях вимагається повне відшкодування завданих не лише ним власне збитків або усунення заподіяної не тільки в результаті виконання власної ролі шкоди, а й відшкодування шкоди, завданої й діями інших співучасників у результаті спільного вчинення злочину. Для констатації активного сприяння розкриттю злочину як елементу підстави звільнення у зв'язку з дійовим каяттям, у разі вчинення злочину у співучасті, мало надання правоохоронним органам інформації щодо власної участі у вчиненому злочині, необхідним є й викриття інших співучасників, їх осіб та ролі.

Особливість застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) при вчиненні злочину у співучасті полягає у тому, що воно є можливим лише стосовно тих співучасників, з якими примирився потерпілий. Як справедливо вказує Ю. В. Баулін, у разі, якщо потерпілий не погоджується на примирення з будь-яким із співучасників, до останнього не може бути застосована ст. 46 КК¹.

Певну специфіку, у свою чергу, має співвідношення норм про співучасть у злочині з нормами про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК) та закінченням строків давності (ст. 49 КК). У першому з названих видів звільнення підстава має подвійний характер і пов'язана із втратою суспільної небезпечності вчиненим діянням. Видається, що при вчиненні злочину у співучасті втрата суспільної небезпечності діянням означатиме її втрату для всіх співучасників одночасно і, прийнявши рішення про звільнення одного із співучасників на цій підставі, суд має прийняти аналогічне рішення і стосовно інших, що зумовлено спільністю вчинюваного злочину для кожного із них. Питання ж про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з втратою особою суспіль-

¹ Див.: Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 141.

ної небезпечності внаслідок зміни обстановки вирішується окремо стосовно кожного із співучасників.

Застосування норм про співучасть у злочині при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності має такі особливості:

1) єдина для всіх співучасників передумова (спільно вчинений злочин) визначає однакову тривалість строку, перебіг якого з дня вчинення злочину є необхідним для кожного з них;

2) Ю. В. Баулін вказує, що за співучасті початковим моментом перебігу строків давності вважається день, в якому була завершена та роль, яку виконував конкретний співучасник, а не день вчинення злочину виконавцем¹. Ми поділяємо цю думку. Раніше у дослідженні ми дійшли висновку про те, що часом вчинення злочину співучасниками слід вважати час вчинення ними свого, персоніфікованого діяння, передбаченого у ст. 27 КК. Незважаючи на певну складність встановлення такого моменту, саме такий підхід видається більш правильним. Прив'язування співучасників до вчинення діяння виконавцем ставить вирішення питання про можливість їх звільнення від кримінальної відповідальності у пряму залежність від виконавця. У той же час, якщо у межах виконуваної ролі особа мала вчинити не одне, а декілька діянь у межах однієї ролі, або ж виконати одночасно декілька ролей, то початковий момент обчислення давності має визначатися останнім із таких діянь;

3) вирішення питання про зупинення або переривання перебігу давності визначається стосовно кожного співучасника окремо. Вчинення одним із співучасників нового середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину або ж ухилення його від досудового слідства або суду не впливає на обчислення перебігу строків давності стосовно інших.

О. Н. Петрушенков вказує, що проблемою при реалізації загальних кримінально-правових норм є те, що заохочувальні норми, передбачені у статтях Особливої частини КК, які

¹ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. С. 162.

конкретизують дійове каяття, розкриваються законодавцем стосовно однієї особи, що вчинила відповідне суспільно небезпечне діяння. Такі законодавчі положення, на думку вченого, формують помилкове уявлення правозастосовувача про кримінальний закон, оскільки справляють враження про їх застосовність лише до однієї особи, що вчинила злочин, поза залежністю від наявності в ньому співучасті. Утім можливою є ситуація, коли одразу декілька співучасників злочину відмовляються від своїх злочинних намірів та надають допомогу правоохоронним органам у мінімізації злочинних наслідків вчиненого. Такі дії можуть мати місце в будь-якій злочинній групі поза залежністю від ступеня організованості та цілей діяльності. У такому законодавчому рішенні дослідник вбачає ігнорування законодавцем інститутів Загальної частини КК при їх реалізації в Особливій частині та створення штучних бар'єрів між Загальною та Особливою частинами, яке призведе до неправильного тлумачення і застосування багатьох кримінально-правових норм. З метою усунення наявних суперечностей, О. Н. Петрушенков пропонує адаптувати заохочувальні норми Особливої частини до їх застосування щодо декількох осіб¹.

На наш погляд, ідеї вченого не можуть бути підтримані. Замість роздування положень Особливої частини КК за рахунок включення в неї приписів про застосовність відповідних заохочувальних норм як при одноособовому вчиненні злочину, так і вчиненні його у співучасті, слід комплексно використовувати положення двох розглядуваних інститутів. Така комплексність дозволяє дійти висновку про те, що так звані спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у статтях Особливої частини КК (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹, ч. 5

¹ Петрушенков А. Н. Научная обоснованность признаков соучастия в преступлении и их практическая реализуемость в нормах Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации. *Юридическая наука и практика* : вестн. Нижегород. акад. МВД России. 2015. № 1 (29). С. 158.

ст. 354, ч. 4 ст. 401, ч. 5 ст. 447 КК), підлягають застосуванню лише до того співучасника (співучасників), у діях якого (яких) наявні відповідна підстава і передумова. Водночас указівка в окремих із таких диспозицій на організатора або керівника (ст. 255, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵) не має тлумачитись із застосуванням ч. 3 ст. 27 КК, оскільки у розглядуваних злочинах такий «організатор» фактично є виконавцем.

Норми інституту співучасті та інституту звільнення від покарання та його відбування не мають прямих зв'язків, оскільки застосування окремих видів звільнення визначається не роллю особи у спільно вчинюваному злочині, а перш за все видом та розміром покарання, що призначається такому винному.

3.2. Співучасть у злочині та інститути Особливої частини кримінального права

У науковій літературі зазначається, що відповідність конкретного (норм Особливої частини КК) абстрактному (нормативно-правовим приписам Загальної частини КК) встановлюється у результаті сходження від абстрактного до конкретного. Виявлення невідповідності у співвідношенні приписів цих двох частин свідчить про наявність суперечностей у КК, які мають бути усунені, оскільки КК має становити логічно узгоджену систему¹. Зв'язок між нормами Загальної та Особливої частин кримінального права реалізується через більш узагальнений (абстрактний) характер перших порівняно з останніми. Норми Загальної частини становлять те, що «винесено за межі» «особливого» і визначеного в нормах Особливої частини. З огляду на це М. І. Панов висуває надзвичайно важливу тезу, яку ми покладаємо в основу розгляду співвідношення інституту співучасті з інститутами Особливої частини кримі-

¹ Див.: Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісн. Асоц. кримінал. права України*. 2017. №2 (9) С. 22. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019).

нального права: «системність кримінального права полягає в тому, що норми його Загальної частини поширюють свою юридичну силу на норми Особливої частини, які окремо, без норм Загальної частини, не можуть застосовуватись. Це означає, що норми Особливої частини мають відповідати нормам Загальної частини – між ними не може бути суперечностей (у тому числі на рівні понять і термінів, які застосовуються для визначення норм і інститутів кримінального права). У свою чергу, норми Загальної частини набувають предметного характеру лише в єдності з нормами Особливої частини та виступають як необхідні структурні елементи кримінально-правової норми – первинної системоутворюючої «клітини» кримінального права і лише у такому випадку здатні виконувати притаманну останньому функцію кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, що визнаються злочинними і караними»¹.

Зв'язок між Загальною та Особливою частиною кримінального права має місце як на рівні окремих нормативних приписів, так і на рівні інститутів. М. С. Жук у зв'язку з цим виокремлює чотири групи зв'язків: а) між окремими приписами Загальної і приписами Особливої частини; б) між нормативним приписом Загальної частини та інститутом Особливої; в) між інститутом Загальної частини та нормативним приписом Особливої; г) між інститутами Загальної та Особливої частин². Така класифікація зв'язків видається нам надмірно теоретизованою. Звісно, можна робити спроби обґрунтування наявності зв'язків між окремими приписами різних інститутів, але вже їх наявність робить застосовними і інші інституційні норми. У процесі цілісного кримінально-правового регулювання зв'язок між окремими нормами перетворюється у зв'язок на рівні інститутів у цілому.

Підхід до розгляду зв'язків між інститутами різних частин кримінального права має відбуватися з позицій співвідношення філософських категорій загального та особливого³.

¹ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 234.

² Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 205.

³ Там само. С. 208.

Загальна і Особлива частини відображають різні рівні узагальнення кримінально-правових конструкцій. Незаперечним фактом є те, що Загальна частина виникла набагато пізніше за Особливу в результаті «винесення за дужки» таких, що збігаються, положень і приписів положень, та формулювання на цій підставі загальних правил. Як указує М. С. Жук, виникнувши на базі Особливої частини, інститути Загальної частини кримінального права у міру розвитку галузі кримінального права та зміцнення засад законності стали не просто «спільним знаменником» для багатьох конкретних кримінально-правових заборон, а й набули більш важливої ролі¹. Ще у 1983 р. В. М. Коган вказував, що «...являючи собою вираз історичного досвіду законотворення, положення Загальної частини виступають як обмеження або вимоги, яким тепер мають відповідати ті положення Особливої частини, які колись породили їх. Це потрібно для того, щоб забезпечити пріоритет довгострокових перспективних потреб суспільства перед короткостроковими поточними потребами. В ідеалі, Загальна частина повинна стати своєрідною конституцією кримінального права, не тільки виконуючи техніко-юридичні функції, а й здійснюючи виховний вплив як на самих юристів, так і на населення в цілому»².

Проте далеко не всі приписи, що становлять Загальну частину, були сформовані таким шляхом. Так, положення про чинність і дію кримінального закону, обставини, що виключають злочинність діяння, призначення покарання тощо виникли як результат узагальнення певних практик та вирішення проблем, що виявили себе при практичному застосуванні норм. Історичному розвитку положень Загальної частини кримінального права завжди були притаманні дві протилежні тенденції. З одного боку, Загальна частина виконує координуючу та уніфікуючу функцію щодо Особливої частини, формуючи певні однакові умови і межі застосування положень Особливої частини, які вже розглядалися вище;

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 210.

² Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М. : Наука, 1983. С. 73.

з другого – Загальна частина надає значно більші можливості у диференціації кримінальної відповідальності. Так і інститути Загальної частини щодо інститутів Особливої виконують одночасно і обмежувальну, і розширювальну функцію.

М. С. Жук вказує на правила співвідношення між інститутами Загальної та Особливої частин кримінального права, які сприяють системності у галузі:

1) поняття та конструкції, закріплені в Загальній частині, мають застосовуватись у тому самому значенні в Особливій частині кримінального права;

2) той чи інший припис може бути визнано приписом Загальної частини кримінального права лише у разі, коли він застосовний до всіх приписів Особливої частини, довів свою ефективність історичним досвідом чи досвідом застосування в зарубіжних країнах та одержав більш чи менш однозначну схвальну оцінку в науці;

3) будь-які винятки із загальних правил, у принципі, допускаються з точки зору посилення ефективності кримінально-правового регулювання, але вони мають бути спеціально оговорені у статтях Особливої частини;

4) усі приписи Особливої частини щодо злочинності й караності окремих діянь мають базуватися в інститутах Загальної частини та спиратися на них¹.

Для співвідношення інституту співучасті з інститутами Особливої частини кримінального права характерні компліментарні та підпорядковуючі зв'язки. Компліментарні (розширювальні, доповнюючі) виявляються в тому, що за рахунок інституту співучасті розширюється зміст конкретних складів злочину, передбачених у нормах Особливої частини КК. Це завдання виконують норми субінституту видів співучасників. Поняття організатора, підбурювача та пособника сформовані таким чином, що вони є рівною мірою застосовними практично до всіх умисних злочинів, передбачених у статтях Особливої частини КК, розширюючи їх об'єктивну сторону з її вузького, власного розуміння (описаного у статті Особливої частини діяння виконавця), до рівня широкого

¹ Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 211.

(такого, що включає конкретні діяння організатора, підбурювача та пособника). Фактично норми субінституту видів співучасників виносять за дужки такі діяння, які у протилежному випадку доводилося б окремо описувати в статтях Особливої частини КК.

Вивчення зовнішньосистемних зв'язків норм інституту співучасті з положеннями інститутів Особливої частини кримінального права ставить перед дослідником низку завдань, серед яких, зокрема, такі:

1) визначення співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами, що встановлюють відповідальність за вчинення злочинів *sui generis*, тобто тими, які криміналізують як самостійні злочини спеціальні види організаторства, підбурювання та пособництва;

2) визначення співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами Особливої частини КК, які встановлюють відповідальність за створення окремих видів злочинних об'єднань та участь у них;

3) встановлення співвідношення між нормами інституту співучасті та нормами Особливої частини КК, які використовують форми співучасті у злочині при формулюванні кваліфікованих складів злочину.

1. Раніше ми вже зазначали, що КК містить низку статей, які криміналізують як самостійний закінчений злочин діяльність організатора (статті 110², 255, 257, 258³, 258⁵, 293, 294 КК), підбурювача (статті 258¹, 300, 301, 304, 369³ та 370 КК) та одночасно підбурювача та пособника (ст. 258⁴ КК) і організатора та пособника (ст. 332 КК). Той факт, що окреслені норми виникли шляхом вичленування законодавцем з усього масиву дій, які можуть становити співучасть у злочинах певних з них та самостійної їх криміналізації через власне переведення дій організатора, підбурювача чи пособника при вчиненні окремих злочинів до розряду дій, які становлять об'єктивну сторону певних злочинів, не викликає жодних сумнівів. Результатом такої криміналізації стало перенесення окремих норм із системи інституту співучасті в систему інститутів Особливої частини КК.

Умовно можна сформулювати дві групи питань щодо розглядуваної низки злочинів. Перше з них полягає в тому, наскільки їх генетичне походження від норм інституту співучасті визначає та має визначати зміст відповідних приписів.

Г. О. Єсаков виокремлює такі ознаки, характерні для злочинів *sui generis*:

1) їх виокремлення зумовлене особливою суспільною небезпечністю вказаних діянь, а отже, й метою або припинення відповідних злочинних проявів на найбільш ранній стадії, або встановлення інших меж їх караності;

2) можливе покарання при кваліфікації вчиненого за нормою, що передбачає злочин *sui generis*, має бути більш суворим, ніж покарання, яке може бути призначене при застосуванні норм Особливої частини КК у поєднанні із Загальною частиною;

3) будучи похідними від інститутів незакінченого злочину та співучасті, злочини *sui generis* за загальним правилом не виключають можливості їх кваліфікації за сукупністю зі злочинами, що їх «породили»;

4) будучи похідними від інститутів незакінченого злочину та співучасті, злочини *sui generis* мають бути узгоджені з відповідними положеннями Загальної частини КК про стадії вчинення злочину, види і форми співучасті¹.

З огляду на наведене стає очевидним, що потреба в криміналізації організаторства, підбурювання чи пособництва як самостійних злочинів виникає там і тоді, де і коли діяння вищевказаних осіб є настільки суспільно небезпечними, що або самі по собі перевищують суспільну небезпечність вчиненого виконавцем діяння, або вимагають вищих меж караності за максимально можливі за умови вчинення виконавцем незакінченого злочину. З такими підставами виокремлення цих складів за межі інституту співучасті можна було б погодитись. Адже не викликає, наприклад, сумнівів той факт, що діяльність особи, яка здійснювала вербування те-

¹ Єсаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголовного права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 253.

рористів, залишається надзвичайно небезпечною навіть за умови, що сам терористичний акт було припинено на стадії готування. Так само слід підтримати твердження О. В. Ус, яка вказує, що втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) є не чим іншим, як підбурюванням неповнолітнього до вчинення одного або декількох злочинів, виділеним законодавцем у самостійний склад, завдяки підвищеному ступеню суспільної небезпечності зазначеного діяння¹.

Проте аналіз чинного кримінального законодавства дозволяє дійти висновку про те, що вказаний критерій правотворцем дотримується далеко не завжди. Так, В. Н. Кубальський правильно зазначає, що результатом криміналізації в рамках прийнятих у 2006 р. доповнень до КК України – статей 258¹, 258⁴ як спеціальних видів підбурювання і пособництва у терористичному акті – стала зміна меж можливого покарання за такі дії в бік його пом'якшення для пособників та підбурювачів терористичного акту². На існуванні аналогічних проблем у російському кримінальному законодавстві наголошують і російські вчені³. Г. О. Есаков вказує, що за рахунок криміналізації сприяння терористичній діяльності замість задекларованого посилення кримінальної відповідальності насправді мало місце її пом'якшення⁴. В. В. Качалов зазначає, що дисбаланс окремих санкцій у чинному КК стає хронічною проблемою, що є багато в чому логічним наслідком поспішності ряду законодавчих змін, їх

¹ Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. С. 175.

² Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 11; 139–142.

³ Див.: Ершов С. А. Пособничество – в Особенной части УК. *Законность*. 2012. № 11. С. 53; Пузанов И. Фирмы-однодневки: закон принят, а вопросы остались... *ЭЖ-Юрист*. 2012. № 3. С. 1, 4–5; Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая. М. : Юрлитинформ. 2018. Кн. 1. С. 444.

⁴ Есаков Г. А. Преступления sui generis как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 253–254.

недостатньої теоретичної опрацьованості¹. Т. Г. Цибулін, аналізуючи криміналізацію пособництва незаконному перевезенню осіб через державний кордон України у межах об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 332 КК, правильно зазначає, що жодних особливостей кримінальної відповідальності такого пособника вказана стаття не додає, оскільки лише прирівнює пособника до виконавця².

Г. О. Єсаков вказує на те, що злочини *sui generis* є спеціальними нормами Особливої частини КК щодо норм Загальної частини про незакінчений злочин і співучасть, і мають бути підпорядкованими за змістом нормам Загальної частини КК³. Якщо в дійсності погодитись із такою позицією, слід визнати не зовсім вдалим роз'яснення, надані у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2, у абз. 3 п. 5 якої вказано, що злочин, передбачений ст. 304 КК, вважається закінченим з моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність, незалежно від того, чи вчинив неповнолітній злочин або інші антигромадські дії⁴. З огляду на те, що вказана норма має бути змістовно підпорядкованою положенням ч. 4 ст. 27 КК, навряд чи можна було б говорити про закінчений злочин до того, як неповнолітній розпочне хоча б готування

¹ Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки.* 2015. № 4–2. С. 177; Його ж. Институт соучастия в преступлении в контексте основных направлений современной уголовно-правовой политики. *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки.* 2014. № 5–2. С. 34–35.

² Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київс. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 120–121.

³ Єсаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 253–254.

⁴ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постановою Пленуму Верхов. Суду України від 27.02.2004 № 2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 243.

до злочину, втягнення у вчинення якого мало місце щодо нього. Такою, схоже, і є позиція Г. О. Єсакова¹.

Водночас навряд чи можна визнати такий підхід правильним. Вважаємо, що хоча генетичне походження норм, що передбачають спеціальні види організаторства, підбурювання та пособництва, і накладає певний відбиток на їх зміст, з моменту виокремлення законодавцем указаних діянь у самостійний склад злочину вони втрачають свою підпорядкованість нормам інституту співучасті і в подальшому перебувають з ними лише у відносинах координації. Вказане стає очевидним, якщо звернути увагу на той факт, що положення ч. 5 ст. 68 КК більше не підлягають застосуванню при призначенні покарання особам, що вчинили злочини *sui generis*. Наважимось стверджувати, що зовнішньосистемні зв'язки такого роду не мають істотної різниці між зовнішньосистемними зв'язками інституту співучасті з іншими нормами Особливої частини кримінального права, які передбачають відповідальність за вчинення класичних злочинів.

З огляду на вказане можна дати відповідь на друге питання, яке полягає, власне, у можливості співучасті у злочинах *sui generis*. Така відповідь видається нам аксіоматичною. Нескладно уявити собі пособництво у спеціальному виді організаторства (пособник заздалегідь дає обіцянку приховати сліди здійснення фінансування тероризму), чи то організаторства спеціального підбурювання (організатор керує підготовкою або вчиненням провокації неправомірної вигоди службовою особою) тощо. Співучасть при вчиненні спеціальних видів організаторства, підбурювання та пособництва можлива. Єдина її специфіка полягає в неможливості виокремлення ролі співучасника, яка є самостійно криміналізованою у таких злочинах. Так, наприклад, можна говорити про пособництво у створенні терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258³) або ж про підбурювання до її створення, але навряд чи можливою є організація такого створення, оскільки організатор автоматично перетворюється на виконавця у розглядуваному складі.

¹ Єсаков Г. А. Преступления *sui generis* как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ. Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). Москва : Прспект, 2011. С. 253.

Наведене вищезазначене, однак, залишає без відповіді інше суттєве питання: питання щодо доцільності створення у законодавстві злочинів *sui generis* шляхом перетворення діянь окремих видів співучасників при вчиненні конкретних злочинів на самостійні злочинні діяння. У науці кримінального права такого роду законодавчі новели і пропозиції зазвичай зустрічають значну критику¹. Г. О. Єсаков стверджує, що подібні норми призводять до неточностей, які руйнують системну єдність норм Загальної і Особливої частин кримінального права, вони підлягають усуненню та не мають повторюватись у майбутньому². Ще більш негативно налаштований проти створення складів злочинів *sui generis* С. О. Єршов. Дослідник зазначає, що помітна тенденція законодавця вирішувати проблеми боротьби з окремими видами злочинів шляхом ігнорування положень Загальної частини КК або внесення до його Особливої частини змін, що дублюють приписи першої, веде до порочної логіки кримінально-правового регулювання, оскільки лише ускладнює розуміння інституту співучасті для правозастосовувача та створює ризик відмінної кримінально-правової оцінки однакових діянь у судовій практиці та порушення одноманітності застосування норм

¹ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2006. С. 36; Рагог А. И. Социальная коррекция института соучастия. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 115; Рагог А. И. Регламентация соучастия в нормах Особенной части УК РФ. *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. Харків : Право, 2011. С. 287; Аминов Д. И., Оганян Р. Э. Современные проблемы борьбы с финансированием терроризма в России. *Вестн. Акад. безопасности МВД России*. 2007. № 1. С. 23; Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? *Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки*. 2015. № 4–2. С. 176; Рагог А. И. Законодательные атаки на устои уголовного права. *Государство и право*. 2013. № 1. С. 28–30; Фокин М. С. Уголовная ответственность за организованную преступную деятельность: система или хаос? *Системность в уголовном праве* : материалы II Рос. конгр. уголов. права, 31 мая – 1 июня 2007 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. М. : Проспект, 2007. С. 447–448.

² Єсаков Г. А. Преступления *sui generis* як проявлення інститутів Общей частини в Особенній частині УК РФ. *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). М. : Проспект, 2011. С. 254.

КК¹. Як справедливо писав В. І. Ткаченко, інститут співучасті має загальний характер, і через це поширюється на всі умисні діяння, передбачені Особливою частиною кримінального закону. Принцип законності, у свою чергу, вимагає, щоб норми Особливої частини КК містили детальний опис дій виконавця, які не мають бути описані як дії організатора, підбурювача чи пособника. Саме з огляду на це вчений критикував уведення до тексту кримінального закону статей, у яких здійснювалася криміналізація організаторства, підбурювання чи пособництва як самостійних злочинів². На недоцільності окремої криміналізації діянь співучасників у статтях Особливої частини КК наголошують українські вчені В. Н. Кубальський та Т. Г. Цибулін³.

Ми частково підтримуємо позицію, висловлену вищезазначеними вченими. В дійсності, виокремлення діянь співучасників у самостійний склад злочину, результатом якого є зниження їх відповідальності у випадках, коли наслідком такого виокремлення є конкуренція із загальним складом злочину, є недоцільним та засноване на ігноруванні норм про співучасть у злочині. Так, такими, що суперечать ідеї, покладеній в основу виокремлення відповідних складів злочину, ми вважаємо статті 110², 258¹, 258⁴, 258⁵, 332 КК (у частині організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництва такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод). Існування таких складів нічого не додає до вже існуючих механізмів протидії злочинності, а іноді навіть ускладнює цей процес.

Утім там, де криміналізація виконання особою певної ролі вимагає кваліфікації вчиненого за сукупністю, де йдеться про: 1) створення певних видів злочинних об'єднань (стат-

¹ Ершов С. А. Пособничество в Особенной части УК. *Законность*. 2012. № 11. С. 55.

² Ткаченко В. И. Спорные вопросы соучастия. *Вопросы теории и практики применения советского и зарубежного уголовного права*. М., 1979. С. 64–65.

³ Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 11, 142; Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Київ. ун-т права НАН України. Київ, 2016. С. 121.

ті 255, 257, 258³ КК); 2) організацію таких дій, участь у яких є злочинною лише якщо досягає певного рівня інтенсивності (статті 293 та 294 КК), а також за умови, що сам факт схиляння особи до вчинення злочину, навіть у випадку, якщо таке схиляння не було успішним; 3) вимагає більш суворої відповідальності, ніж передбачена за готування до злочину (статті 300, 301, 369³ КК, або 4) заподіює шкоду й іншим суспільним відносинам, ніж той злочин, до якого відбувається схиляння (статті 304, 370 КК), існування злочинів *sui generis* видається цілком виправданим. В останніх трьох випадках існування злочинів, що передбачають відповідальність за спеціальні види організаторства і пособництва, відіграє у кримінально-правовому регулюванні функцію досягнення відповідного балансу меж криміналізації та особливостей караності. Встановлення ж відповідальності за сам факт створення певних видів злочинних об'єднань виступає необхідним елементом у механізмі кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю, надаючи важливий інструментарій для протидії їй із застосуванням усієї повноти засобів кримінального права ще на початкових етапах спільної злочинної діяльності.

2. У попередньому розділі ми обґрунтовували той факт, що норми, які передбачають відповідальність за створення окремих видів злочинних об'єднань та участь у них (ч. 5 ст. 143, статті 255, 257, 258³, частини 1–3 ст. 260, ст. 392 КК), не є нормами інституту співучасті, оскільки не виконують його функціональне призначення¹. Однак виникає питання про те, чи можлива співучасть у таких злочинах і якими є особливості застосування норм інституту співучасті щодо зазначених вище статей Особливої частини КК.

Відповідь на першу частину цього питання є очевидною. Участь у такого роду об'єднаннях завжди є співучастю у формі співвиконавства, оскільки передбачає спільне й умисне виконання об'єктивної сторони кожним із учасників. Організація згаданих вище об'єднань також становить об'єктивну сторону розглядуваних злочинів (крім ч. 5 ст. 143 КК), а отже, також охоплюється співвиконавством. Тому значно

¹ Детальніше див. підрозд. 2.4 розд. 2 монографії.

більший інтерес становлять такі два питання: 1) можливість існування розподілу ролей при вчиненні таких злочинів; 2) можливість застосування норм про форми співучасті при кримінально-правовій оцінці такої злочинної діяльності, та зокрема, їх врахування при призначенні покарання співучасникам.

Вважаємо, що розподіл ролей при співучасті у злочинах, об'єктивна сторона яких полягає у створенні окремих форм злочинних об'єднань або участі у них, можливий. Зокрема, можливим є існування підбурювача та пособника у таких злочинах, які, схилиючи осіб до створення чи участі у певному об'єднанні, або сприяючи такій участі (сприяння створенню має оцінюватись як створення, а отже, й охоплюватись об'єктивною стороною. – *Р. О.*), проте не вступають до такого об'єднання, не стають його учасниками. Ця позиція підтримана і Пленумом Верховного Суду України, у пп. 23 та 25 постанови «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13, де вказується, зокрема, на можливість пособництва у бандитизмі¹. Вважаємо, що такий підхід має бути поширений і на інші злочини розглядуваної групи, що відкриває можливість застосування норм, передбачених у ч. 4 та ч. 5 ст. 27 КК, при кваліфікації співучасті у них (а при вчиненні злочину, передбаченого ч. 5 ст. 143 КК, – ще й норми, встановленої у ч. 3 ст. 27, оскільки створення транснаціональних організацій, які займаються вилученням у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації або незаконною торгівлею анатомічними матеріалами людини, не утворює об'єктивну сторону вказаного злочину).

Відповідаючи на друге питання, вважаємо, що інституційні норми про форми співучасті не мають застосовуватись при кримінально-правовій оцінці діянь осіб, що створили або брали участь у таких об'єднаннях. Так, складно уявити собі

¹ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 332–333.

конструкцію «бандитизм, вчинений організованою групою». Вона являє собою тавтологію. Ще більш дивним видається врахування вчинення злочину організованою групою при призначенні покарання за бандитизм. З другого боку, коли форми співучасті використовуються як конструктивні ознаки відповідних складів злочину (як з тим же бандитизмом), то й врахування відповідних ознак таких форм для констатації складу злочину має відбуватися на підставі положень ст. 28 КК без допущення звужувального або розширювального тлумачення її змісту.

3. Диференціація кримінальної відповідальності відбувається як у нормах Загальної, так і Особливої частини КК. У статтях Особливої частини КК така диференціація досягається шляхом встановлення виду та розміру покарання, а також за допомогою кваліфікуючих і привілейованих ознак та створення спеціальних складів злочину. Формулювання кваліфікованого складу злочину є свідченням якісно більш високого рівня суспільної небезпечності вчиненого порівняно з основним складом. Одним із засобів проведення законодавцем диференціації кримінальної відповідальності є утворення кваліфікованих складів злочину за рахунок використання форм співучасті у ньому.

Слід визнати, що розуміння співвідношення форм співучасті, визначених у ст. 28 КК, із такими кваліфікуючими ознаками, як вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою і організованою групою, є неоднозначним як у теорії кримінального права, так і у практичному застосуванні. Так, одні вчені трактують вказані ознаки виключно у відповідності із тим змістом, який закладений у них у нормах інституту співучасті¹, інші допускають інший варіант тлумачення – як відображення у законі особливостей об'єктивної сторони конкретного злочину (групового способу його вчинення). Погляди представників другої позиції не є однорідними. Одні вважають, що груповий спосіб і співучасть співіснують у диспозиціях кваліфікованих складів

¹ Див.: Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук. М. : ВНИИ МВД России, 2006. : 12.00.08. С. 207; Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. М. : Норма, 1998. С. 173.

злочинів¹, інші ж дотримуються позиції, що дані юридичні конструкції взагалі виключають співучасть².

Так, Ю. О. Клименко вказує, що «вигнання» інституту співучасті із кваліфікованих складів неможливе. Ігнорувати очевидну термінологічну єдність кримінального закону ніяк не можна (поняття «група осіб», «група осіб за попередньою змовою» і «організована група» вживаються і в Загальній, і в Особливій частині КК), інакше, зворотне буде означати відмову від основоположного принципу побудови нормативно-правових актів – принципу єдності легальної термінології³. З огляду на це, очевидно, правильне твердження, яке поділяється абсолютною більшістю вчених, непослідовною видається наступна пропозиція Ю. О. Клименка: крім визнання того, що норми про співучасть, передбачені в Загальній частині КК, поширюються на всі випадки співучасті, передбачені в Особливій частині, передбачити у КК також визначення групового способу вчинення злочину. «Легалізувати» такий спосіб дослідник пропонує і в Загальній частині КК, рекомендуючи доповнити її таким приписом: «У разі виконання діяння, передбаченого статтею Особливої частини цього Кодексу, двома або більше особами, із яких лише одна підлягає кримінальній відповідальності, співучасть у злочині відсутня, однак відповідальність за вчинене настає за тією частиною (пунктом) статті Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає вчинення злочину групою осіб або групою осіб за попередньою змовою». Таким чином, можливість подвійного тлумачення ознаки «групою осіб» буде легально санкціонована⁴.

Раніше ми вже критикували схожі пропозиції, висловлені О. О. Квашою та А. А. Вознюком⁵. Для співвідношення

¹ Див.: Галиакбаров Р. Р. Борьба с групповыми преступлениями: Вопросы квалификации. Краснодар : КГАУ, 2000. С. 173; Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2007. Т. 6 : Соучастие в преступлении. С. 28–29.

² Див.: Святенюк Н. Ответственность за совместное участие в убийстве. *Уголов. право*. 2004. №4. С. 49.

³ Клименко Ю. А. Организатор преступления в структуре института соучастия. *Актуал. проблемы рос. права*. М. : Изд-во МПЮА, 2011. №2 (19). С. 219.

⁴ Там само. С. 219–200.

⁵ Див. підрозд. 2.2 розд. 2 монографії.

норм субінституту форм співучасті та кваліфікуючих ознак, які передбачають вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою, характерні виключно субординаційні зв'язки. Будь-який дуалізм у тлумаченні вказаних ознак є неприпустимим, оскільки не лише веде до руйнації системних зв'язків між положеннями Загальної та Особливої частин кримінального права, а й зводить нанівець функціональне призначення норм субінституту форм співучасті. Стаття 28 містить визначення вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою не лише для врахування двох із трьох указаних форм при призначенні покарання як обставини, що його обтяжують, а й, у першу чергу, для їх використання при конструюванні кваліфікованих складів злочинів у статтях Особливої частини КК та відображення об'єктивно зростаючого ступеня суспільної небезпечності конкретних злочинів, вчинюваних у співучасті. Розуміння таких кваліфікуючих ознак, як вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою, є абсолютно змістовно підпорядкованим приписам ст. 28 КК, і жодний відхід від цього правила не допускається і не має допускатися, оскільки підриває базове, універсальне та визначальне значення норм Загальної частини кримінального права як того, що винесено за дужки із частини Особливої.

Чинне кримінальне законодавство України як кваліфікуючі ознаки використовує три форми співучасті: вчинення злочину групою осіб, вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, вчинення злочину організованою групою¹. Зокрема, ч. 3 ст. 152 КК передбачає відповідальність за вчинення дій групою осіб, ч. 2 ст. 127 КК – за попередньою змовою групою осіб, ч. 3 ст. 109 КК – організованою групою. Це свідчить про те, що в кримінальному законі в його Загальній та Особливій частинах відбивається підвищена суспільна небезпечність злочину, вчинюваного різними видами злочинних груп².

¹ Див.: Орловський Р. С. Кримінально-правове значення форм співучасті. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2014. №25. С. 219.

² Його ж. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2013. Вип. 26. С. 57.

Так, вчинення злочину групою осіб як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину передбачена в 14 статтях, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб – в 106 нормах, вчинення злочину організованою групою – в 51 статті Особливої частини КК.

Законодавець використовує форми співучасті у злочині як його кваліфікуючі ознаки у різний спосіб, зокрема:

1) через вказівку як кваліфікуюча ознака у межах однієї статті одразу декількох форм співучасті (ч. 4 ст. 159¹ КК);

2) через зазначення на різні форми співучасті як кваліфікуючі ознаки у різних частинах статті (наприклад, ч. 2 ст. 185 передбачає кримінальну відповідальність за крадіжку, вчинену за попередньою змовою групою осіб, а ч. 5 цієї ж статті – організованою групою);

3) через зазначення лише однієї з форм співучасті як кваліфікуючої ознаки (наприклад, ч. 2 ст. 190 КК). У цих випадках у разі вчинення злочину у більш складній формі співучасті застосуванню підлягає принцип «матрьошки».

Слід зазначити, що перший з указаних способів використання форм співучасті при формулюванні кваліфікуючих ознак є лише додатковим свідченням тенденції на ігнорування положень теорії кримінального права та недостатнього рівня розуміння особливостей законодавчої текстології розробниками нових законопроектів, що яскраво виявляється останнім часом. Частина 4 ст. 159¹ КК була додана до його тексту Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» від 8 жовтня 2015 р. № 731-VIII. Очевидно, що автори законопроекту не звернули уваги на факт існування принципу «матрьошки» у кримінальному праві, включивши до однієї частини статті вчинення злочину одразу ж у двох різних формах співучасті при встановленні кваліфікуючих ознак. Достатньо було б лише вказівки на менш згуртовану із них. Наявний дуалізм не може бути визнаний правильним, оскільки може надати підґрунтя для маніпулятивних тверджень про те, що принципу «матрьошки» не існує, а там, де законодавець вважає за доцільне це зробити, він перераховує всі форми співучасті як кваліфікуючі ознаки.

Проявом такого ж недостатньо уважного підходу при внесенні змін до положень кримінального закону, який, на превеликий жаль, дедалі міцніше вкорінюється у законотворчій практиці, є й термінологічна недбалість, що виражається у позначенні однакових явищ у законі різними термінами. Стосовно форм співучасті таку недбалість можна спостерігати у ч. 3 ст. 161 та ч. 4 ст. 369 КК, де йдеться про вчинення відповідно порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, та пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі, вчинені «організованою групою осіб». Так само і у ч. 2 ст. 233 КК йдеться про незаконну приватизацію державного, комунального майна, вчинену «групою осіб за попередньою змовою», тоді як у всіх інших статтях Особливої частини, які використовують передбачену в ч. 2 ст. 28 КК форму співучасті як кваліфікуючу ознаку, використовується формулювання «за попередньою змовою групою осіб»¹. Такі термінологічні неточності, хоча й на перший погляд є незначними, але поступово, крок за кроком, руйнують системність кримінального закону.

Окреслене вище широке використання форм співучасті як кваліфікуючі ознаки відповідає їх призначенню – диференціювати кримінальну відповідальність. Як підстава такої диференціації має виступати істотно підвищений ступінь суспільної небезпечності злочину. Таке підвищення або пониження щодо конкретного злочину повинно істотно відрізнятися від такого ж злочину, але вчиненого без кваліфікуючих ознак. З огляду на це при використанні форм співучасті для формулювання кваліфікованих складів злочинів у статтях Особливої частини КК слід порівнювати ступінь суспільної небезпечності конкретного злочину, вчиненого одноособово, та вчиненого групою осіб, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою. Крім того, слід зазначити, що ступінь суспільної небезпечності злочину, вчиненого у різних формах співучасті, також може істотно відрізнятися.

¹ Про неможливість довільного переставлення частин такого формулювання див. підрозд. 3.1 розд. 3 монографії.

Істотне підвищення ступеня суспільної небезпечності злочинів, вчинюваних у різних формах співучасті, розкривається через суттєве зростання шкідливості, під яким слід розуміти здатність спричинення спільними зусиллями декількох суб'єктів більш істотної шкоди. Підвищення результативності злочину, вчиненого групою осіб, за попередньою змовою групою осіб та організованою групою, відбувається внаслідок психологічного фактору, а також об'єднання дій співучасників. Так, при вчиненні злочину в різних формах співучасті у більшості випадків воля потерпілого, спрямована на супротив, виявляється пригніченою через усвідомлення неможливості чинити опір групі осіб. При об'єднанні зусиль співучасників досягти бажаного результату можна набагато швидше і ефективніше. Співучасники впевнені, що зможуть реалізувати злочинний план, приховати сліди злочину. Все це свідчить про істотне зростання суспільної небезпечності такого посягання¹.

О. С. Дрепелев вказує, що розташування одних і тих же видів кваліфікуючих обставин за відповідними частинами статей Особливої частини КК зроблено законодавцем неоднорідно і невпорядковано. Зокрема, ознака вчинення злочину організованою групою в одних статтях є кваліфікуючою, в інших – особливо кваліфікуючою, а у низці статей – «особливо-особливо» кваліфікуючою. При цьому в деяких складах злочинів їх вчинення організованою групою є єдиною формою співучасті, використаною як кваліфікуюча ознака. Все це, на думку вченого, веде до порушення принципу диференціації покарання².

Підтримати таку точку зору достатньо складно, оскільки вона заснована на презумпції того, що значення вчинення злочину у відповідній формі співучасті, як чинника, який веде до зростання його суспільної небезпечності, є універсальним і однаковим щодо всіх злочинів. Навряд чи такий підхід є правильним. Раніше ми вже вказували, що шкала

¹ Див.: Орловський Р. С. Кримінально-правове значення форм співучасті. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2014. №25. С. 220.

² Дрепелев А. С. О дифференциации наказания соучастникам преступления. *Право и практика* : науч. тр. Волго-Вят. ин-та (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). Киров : Волго-Вят. ин-т (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА), 2013. №11. С. 242.

форм співучасті, закріплена у ст. 28 КК, має своєю метою фіксацію критеріїв зростання суспільної небезпечності спільно вчинюваного злочину. Утім таке зростання відбувається неоднаково у всіх складах злочину, що зумовлене передусім різницею в їх об'єкті та об'єктивній стороні. Ця неоднаковість і є причиною того, що в різних складах злочинів законодавець як кваліфікуючі ознаки обирає різні форми співучасті. Так, при вчиненні зґвалтування шкода, яка заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони, зростає вже з елементарним збільшенням кількості суб'єктів, які беруть участь у вчиненні злочину, і тому вже факт вчинення злочину групою осіб істотно підвищує небезпечність вчиненого. Наявність же попередньої змови у такої групи чи стійкості не підвищує настільки істотно суспільну небезпечність вчиненого порівняно з простою групою, щоб задля відображення такого зростання слід було б закріплювати у кримінальному законі вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою як самостійні особливо кваліфікуючі ознаки.

Там, де зростання суспільної небезпечності вчиненого за рахунок вчинення злочину в певній формі співучасті не є настільки істотним, щоб проводити диференціацію відповідальності у законі залежно від наявності або відсутності такої ознаки, вчинення злочину у відповідній формі співучасті підлягає врахуванню при призначенні покарання як обставина, що його обтяжує. Таким чином, значення використання форм співучасті як кваліфікуючі ознаки складів злочинів у Особливій частині КК полягає у встановленні «мінімального порогу» згуртованості, досягнення якого свідчить про якісно новий рівень суспільної небезпечності вчиненого, який вимагає інших меж караності діяння. Цим пояснюється і той факт, що вчинення злочину групою осіб нечасто використовується у статтях Особливої частини як кваліфікуюча ознака.

Зростання суспільної небезпечності вчиненого злочину за рахунок їх вчинення у співучасті передусім характерне для насильницьких та корисливих злочинів. Отже, для відображення в кримінальному законі різних форм співучасті як кваліфікуючі ознаки необхідно, щоб ступінь суспільної небезпечності діяння істотно змінювався у бік підвищення, й ця

ознака була характерною для цього злочину. Крім істотного підвищення суспільної небезпечності злочину, кваліфікуючі ознаки повинні бути характерні, притаманні, типові для певного кола злочинів. Тобто вчинення посягання групою осіб, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою повинно бути характерним, типовим для конкретного умисного складу злочину в порівнянні з іншими.

Саме урахування зростання ступеня небезпечності конкретних злочинів за рахунок підвищення рівня згуртованості співучасників та типовість вчинення злочину у відповідній формі співучасті мають виступати критеріями використання вчинення злочину групою осіб, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою як кваліфікуючі ознаки в статтях Особливої частини КК.

РОЗДІЛ 4

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ У ЗЛОЧИНІ

4.1. Врахування норм міжнародного права та зарубіжного досвіду у правовому регулюванні співучасті у злочині як перспективні напрями розвитку кримінального права

Норми міжнародного права про співучасть у злочині. Розвиток національних правових систем на сучасному етапі визначається тенденцією до їх конвергенції. Результатом такого процесу стає взаємонаближення правових систем за змістом та структурою, формування міжнародних та регіональних правових рамок, які спрямовані на уніфікацію правового регулювання тотожних явищ правової дійсності в різних юрисдикціях з одночасним визнанням суверенітету держав у вирішенні внутрішніх питань. Міжнародні або регіональні рамкові угоди, з одного боку, є результатом узагальнення кращих практик, напрацьованих в окремих правових системах, а з другого – визначають напрям подальшого розвитку правового регулювання.

О. О. Житний вказує, що взаємодія вітчизняного і міжнародного права на сучасному етапі є одним із найважливіших чинників, які впливають на зміст і розвиток кримінально-правових норм національного законодавства¹. У цьому аспекті не становлять винятку і норми інституту співучасті. Дослідження відображення питань співучасті в міжнародному кримінальному праві останнім часом стають більш поширеними серед вчених².

¹ Житний О. О. Генезис інституту співучасті у злочині в кримінальному праві України під впливом норм міжнародного права. *Право і безпека*. 2012. №4. С. 156.

² Див.: Там само. С. 155–160; Иногамова-Хегай Л. В. Вопросы соучастия в международном и российском уголовном праве. *Актуал. проблеми держави і права*. 2010.

Слід одразу ж зробити певне застереження. Норми міжнародного права не обмежують національного законодавця у способах побудови інститутів Загальної частини кримінальних законів, не стосуються теоретичних підвалин притягнення до кримінальної відповідальності, його підстави, особливостей тощо. Основне призначення міжнародних договорів у сфері протидії злочинності полягає в тому, щоб досягнути криміналізації певних форм небезпечної поведінки у всіх державах – учасниках відповідної угоди, визнання їх злочиним. Передусім це зумовлено потребами трансграничного переслідування злочинців та унеможливлення використання ними прогалин у законодавстві окремих юрисдикцій як «притулку» задля уникнення кримінальної відповідальності. Способи такої криміналізації: через встановлення відповідальності безпосередньо у статтях Особливої частини кримінальних законів, шляхом використання інститутів незакінченого злочину та співучасті, або встановлення квазікримінальної відповідальності тощо – залишаються в повному віданні законодавця держав-учасниць. Тому в чистому вигляді жоден міжнародний акт не містить норм саме інституту співучасті в його класичному розумінні у вітчизняній кримінально-правовій науці.

Утім міжнародне кримінальне право не вичерпується виключно міжнародними договорами, а включає в себе і неформалізовані джерела – безпосередню правозастосовну та інтерпретаційну практику міжнародних судових трибуналів¹. Саме в їх рішеннях положення розкривають свій зміст і значення. Більш детальний аналіз міжнародних договорів та правозастосовної практики міжнародних судових установ дозволяє виявити низку приписів, положень та вимог, які в національному законодавстві могли б бути реалізовані із застосуванням інституційних норм про співучасть у злочині.

Хоча міжнародні договори не визначають поняття співучасті, не вказують на форми співучасті, втім окремі при-

Вип. 54. С. 134–140; Кадырова Н. Н. Об институте соучастия в международном и национальном уголовном праве. *Вестн. ЧелГУ*. 2013. № 17 (308). С. 58–60.

¹ Див.: Кибальник А. Г., Соломоненко И. Г. Источники и система международного уголовного права. *Государство и право*. 2004. № 1. С. 65–66.

писи про види співучасників та межі їх відповідальності можуть бути простежені. У «Нюрнберзьких принципах», розроблених Комісією міжнародного права, зазначено, що співучасть у вчиненні злочину проти міжнародного права сама є злочином проти міжнародного права. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі (Статут Нюрнберзького трибуналу), який вважається основоположним для міжнародного кримінального права¹, містить не лише визначення злочинів проти миру, людяності та воєнних злочинів. Деякі види співучасті були включені безпосередньо у визначення злочинів. Наприклад, «участь у загальному плані чи змові» з метою ведення агресивної війни було визнано злочином. Статтею 6 Статуту визначено, що не лише виконавці, а й керівники, організатори, підбурювачі і пособники, які брали участь у складанні або в здійсненні загального плану або змови, спрямованої до вчинення будь-яких із таких злочинів, несуть відповідальність за всі дії, вчинені будь-якими особами з метою здійснення такого плану². Статут Міжнародного трибуналу по Руанді від 8 листопада 1994 р. у ч. 1 ст. 6 встановив особисту кримінальну відповідальність особи, яка планувала, підбурювала, наказувала, вчиняла або іншим чином сприяла або підбурювала до планування, підготовки або вчинення злочинів, зазначених у даному статуті³. Аналогічні положення, спрямовані на визначення кола осіб, які підлягають відповідальності за участь у вчиненні геноциду, порушення Женевських Конвенцій, законів та звичаїв війни та злочинів проти людяності, встановлені й у ч. 1 ст. 7 Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, затвердженого на

¹ Див.: Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. С. 9–10.

² Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 8 серп. 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення: 01.02.2019); William A. Schabas Enforcing international humanitarian law: Catching the accomplices. *International Review of the Red Cross*. 2001. No. 83 (842), P. 440.

³ Статут Міжнародного трибуналу по Руанді : прийнятий Резолюцією 955 (1994) на 3453-му засід. Ради Безпеки ООН 8 листоп. 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65 (дата звернення: 01.02.2019).

основі резолюції Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. № 827¹, та ч. 1 ст. 6 Статуту Спеціального суду щодо Сьєрра-Леоне². Проте, як справедливо вказує Г. Верле, в діяльності трибуналів відмінності між характером участі у злочині не проводилося, замість цього суди застосовували модель єдиної суб'єктності («Einheitstddterschaft»). Відповідно до цієї моделі, надання будь-якої підтримки або сприяння здійсненню злочинних діянь визнавалося співучастю у злочині³.

Тривалий час розподіл співучасників на види проходив лише за лінією: головні та допоміжні⁴. Розмежування між видами співучасників залежно від характеру їх участі у вчиненні злочину були розроблені Трибуналом щодо колишньої Югославії. Вказаний орган, зокрема, проводив відмінності між вчиненням, плануванням, відданням наказу, підбурюванням та пособництвом і сприянням. Більшої деталізації положення про відповідальність співучасників набувають у Римському статуті міжнародного кримінального суду. Так, ч. 3 ст. 25 Статуту виконує функції, які в національному кримінальному законодавстві притаманні субінституту видів співучасників, та встановлює коло осіб, які через наявні в них об'єктивні зв'язки зі злочином підлягають відповідальності за його вчинення. Такими є, зокрема, особи, що:

а) здійснюють такий злочин індивідуально, спільно з іншою особою *або через іншу особу*, незалежно від того, чи підлягає ця інша особа кримінальній відповідальності;

б) наказують, підбурюють або спонукають вчинити такий злочин, якщо цей злочин вчинюється або якщо має місце замах на нього;

¹ Устав Міжнародного трибунала по бйвшеї Югославії : утв. резолюцеї Совета Безопасности ООН от 22 мая 1993 г. № 827. URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата звернення: 01.02.2019).

² Устав Спеціального суду по Сьєрра-Леоне : утв. резолюцеї 1315 (2000) Совета Безопасности ООН от 14 авг. 2000 г. URL: http://www.un.org/ru/documents/bylaws/charter_sierra.pdf (дата звернення: 01.02.2019).

³ Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. С. 229; Stewart G. J. The End of 'Modes of Liability' for International Crimes. *Leiden Journal of International Law*. March 2012. Vol. 25, Issue 1. P. 4.

⁴ Sliedregt E. van. The Curious Case of International Criminal Liability. *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Issue 5. P. 1183; Ohlin J. D. Searching for the Hinterman: In Praise of Subjective Theories of Imputation (2014). *Journal of International Criminal Justice*. May 2014. Vol. 12, Issue 2. P. 338.

с) із метою полегшити вчинення злочину здійснюють пособництво, підбурюють або будь-яким іншим чином сприяють його вчиненню або замаху на нього, включаючи надання коштів для його вчинення;

д) будь-яким іншим чином сприяють вчиненню або замаху на вчинення злочину групою осіб, які діють зі спільною метою. Таке сприяння повинно надаватися умисно і або а) з метою підтримки злочинної діяльності або злочинної мети групи в тих випадках, коли така діяльність або мета пов'язана зі вчиненням злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду, або б) з усвідомленням умислу групи вчинити злочин;

е) стосовно злочину геноциду, прямо і публічно підбурюють інших до вчинення геноциду¹.

Таким чином, Римський статут передбачає відповідальність осіб, які вчиняють усі дії, які у законодавстві України оцінюються як виконавство (ст. 25(3) (а)), організаторство (ст. 25(3) (b)), підбурювання (ст. 25(3) (b) та ст. 25(3) (e)) та пособництво (ст. 25(3) (c) та ст. 25(3) (d)). Слід вказати, що серйозність злочинів, які підлягають переслідуванню за міжнародним кримінальним правом, зумовлює акцесорність відповідальності співучасників. Для притягнення їх до відповідальності мало виконання такими особами своїх ролей, необхідним є те, щоб злочин було фактично вчинено або як мінімум мав місце замах на його вчинення. Такий підхід є виправданим із точки зору міжнародного кримінального права, де переслідування співучасників, які виконали свої ролі, проте вчинення діяння виконавцем так і не розпочалося, не видається доцільним, оскільки такого роду діяльність не досягає масштабності, необхідної для поширення юрисдикції міжнародного співтовариства на конкретний злочин. Утім випадки безнаслідкової співучасті мають залишатися предметом кримінального переслідування в національному законодавстві, і уявляється, що саме таким є розуміння шляхів протидії їм і в міжнародному кримінальному праві.

¹ Римський статут міжнародного кримінального суду : від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 01.02.2019); Volker Nerlich. The Crime of Aggression and Modes of Liability – Is There Room Only for Principals? *ONLINE JOURNAL*. 2017. Vol. 58. P. 45; Русанов Г. А. Принципы международного уголовного права. *Вопросы судебной реформы: право, экономика, упр.* 2009. № 4. URL: <http://www.iaaj.net/node/567> (дата звернення: 01.02.2019).

Г. Верле звертає увагу на те, що співучасть представлена у Римському статуті чотирирівневою структурою. Безпосереднє вчинення злочину виконавцем знаходиться «на вершині» цієї піраміди. На другому рівні знаходиться підбурювання до вчинення злочину, яке може бути реалізоване в різних формах. На третьому рівні розташоване пособництво, а сприяння вчиненню злочину групою осіб являє собою останній рівень співучасті¹. Слід звернути увагу й на те, що Римський статут відображає всі три форми виконавства, відомі й кримінальному праву України: безпосереднє, опосередковане (яке, утім, не залежить від того, чи підлягає використана особа кримінальній відповідальності) та співвиконавство.

Підбурювачем, відповідно до практики Трибуналів *ad hoc*, визнається особа, яка стимулює своєю дією або бездіяльністю вчинення іншою особою злочину за міжнародним правом. При цьому необхідна наявність зв'язку між підбурюванням і виконанням злочину. Такий зв'язок визнається наявним у випадках, коли підбурювання є фактором, який істотно впливає на поведінку виконавця.

Примітним є й те, що Римський статут відокремлює пособництво вчиненню злочину від іншого сприяння його вчиненню групою осіб. Типовою формою пособництва визнається надання зразків для вчинення злочину. Чіткі межі пособництва ані в Римському статуті, ані у практиці міжнародних трибуналів не встановлені. Проте і заохочення виконавця чи надання йому іншої моральної підтримки, а в деяких випадках і проста присутність на місці злочину можуть виявитися достатніми. Із суб'єктивної сторони для визнання особи пособником необхідним є усвідомлення останнім, що його поведінка сприяє вчиненню злочину і відомі суттєві елементи злочину, вчиненого виконавцем.

У той же час інше сприяння вчиненню злочину групою розуміється як діяльність особи, що не входить до групи. Групою вважається об'єднання як мінімум трьох осіб, що діють із метою досягнення спільної злочинної мети. Підставою для кримінальної відповідальності є будь-який внесок,

¹ Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. С. 232.

що не охоплений іншим видом співучасті, особливо пособництвом, у вчинення злочину групою осіб. Це загальне положення охоплює фінансування та інші форми сприяння здійсненню злочинів за міжнародним правом¹.

Дослідження практики міжнародних судових установ дозволяють зробити висновок про наявність усталеного розуміння основних категорій та понять, що стосуються співучасті у злочині. Існує відмінність у розумінні спільного вчинення і просто участі у вчиненні злочину. Така різниця проводиться на рівні суб'єктивного елемента. Для констатації вчинення злочину спільно декількома особами потрібна наявність таких трьох елементів: 1) декілька співучасників; 2) загальний план, спрямований на вчинення злочину за міжнародним правом; 3) фактичний істотний внесок кожного співучасника у виконання даного плану². Для спільної участі вчинення злочину характерними є загальний для всіх учасників план, задум або мета. Внесок кожного учасника спеціальними вимогами не обумовлений. Він може полягати в будь-якому сприянні. Немає потреби в тому, щоб учасник був безпосередньо залучений до виконання злочинного діяння, або в тому, щоб його внесок був необхідним або навіть істотним для виконання загального плану³.

У практиці міжнародних трибуналів знайшли своє вирішення і питання оцінки ексцесу співучасника. Виходячи із судової практики Трибуналу щодо колишньої Югославії, кожен співучасник може бути притягнутий до відповідальності за наслідки, які не охоплювалися загальним планом, якщо вони являють собою «природний і передбачуваний результат» реалізації такого плану і відповідний учасник «свідомо пішов на ризик» його настання. Немає необхідності, щоб учасник поділяв спеціальний умисел, який є необ-

¹ Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. С. 246, 250–252.

² Див.: Schabas W. A. Enforcing international humanitarian law: Catching the accomplices. *International Review of the Red Cross*. 2001. No. 83 (842). P. 446; Greenfield Daniel M. The Crime of Complicity in Genocide: How the International Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia Got It Wrong, and Why It Matters. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 2008. Vol. 98 (3). P. 925–926.

³ Див.: Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. С. 236–237, 242.

хідним для інкримінування такого злочину. Так, Трибунал щодо колишньої Югославії ухвалив, що особа може бути визнана винною як виконавець злочину геноциду навіть за відсутності в неї (спеціального) геноцидального наміру¹. Такий підхід, притаманний здебільшого системам загального права, заслуговує на більш детальне вивчення. Обмеження інкримінування злочину, вчиненого при ексцесі, лише випадками, коли він охоплювався умислом співучасників (ч. 5 ст. 29 КК), має своїм недоліком необхідність встановлення його вольової ознаки. У національному кримінальному законодавстві України не визнається допустимим інкримінування співучасникам такого діяння одного із них, яке хоча й передбачалося іншими, але останні легковажно розраховували на його відвернення. Не схиляючись до категоричних висновків, лише зазначимо, що питання про значення можливості усвідомлення співучасниками вчиненого при ексцесі для вирішення питання про межі поставлення у вину має стати предметом більш детального розгляду.

Вченими висловлювалась і позиція про те, що форми співучасті у злочині віднайшли своє регулювання в міжнародному кримінальному праві. Так, О. О. Житний зазначає, що передумови визнання злочинної організації самостійною формою співучасті у злочині, виділення її ознак, криміналізації участі в злочинній організації як співучасті особливого роду закладені в актах Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу, які визнали злочинними низку організацій нацистської Німеччини і надали право притягувати до кримінальної відповідальності будь-яких осіб за належність до таких організацій². В дійсності, саме в «Нюрнберзьких принципах» була закладена основа для криміналізації створення та участі в злочинних організаціях. Так само у вказаних документах розкриваються ознаки злочинної організації, навіть у більш деталізованому вигляді, ніж у чинному КК. Ця частина тези не підлягає оспорюванню. Проте у вказаних

¹ Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. С. 238.

² Житний О. О. Генезис інституту співучасті у злочині в кримінальному праві України під впливом норм міжнародного права. *Право і безпека*. 2012. №4. С. 156.

актах абсолютно нічого не стверджується про необхідність визнання злочинної організації формою співучасті у злочині, а не лише видом злочинного об'єднання, створення або участь у якому вимагає самостійної криміналізації.

З іншого боку, значні зусилля міжнародного співтовариства сфокусовані на проблемах протидії організованим злочинності. Базисним міжнародним договором щодо цього є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. У цій Конвенції наводиться визначення організованої злочинної групи як структурно оформленої групи у складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою вчинення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду. Під серйозним злочинном у Конвенції розуміється злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання¹. Ролі учасників такої групи далеко не обов'язково мають бути розподілені. Названі ознаки повною мірою відбиті й у чинному кримінальному законодавстві України.

Досвід зарубіжних країн у правовому регулюванні інституту співучасті. Перед викладенням результатів дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання інституту співучасті у злочині зазначимо, що ми не поділяємо «новомодних» ідей про допустимість механічного копіювання «як є» або ж запровадження з мінімальною адаптацією положень законодавства зарубіжних країн до законодавства України. Таке запозичення призводить лише до розбалансування національної правової системи, позбавлення правового регулювання внутрішньої узгодженості та несуперечливості, та має результатом виникнення нових колізій і прогалин. Унікальність історичного розвитку національних правових

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята резолюцією 55/25 Генер. Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 01.02.2019).

систем, зумовлена низкою культурних, соціальних, ментальних та інших чинників, унеможливорює вилучення окремих положень законодавства без урахування загального контексту та механічну їх імплементацію в систему права інших держав.

Аспекти правового регулювання інституту співучасті у злочині та окремих його питань за законодавством зарубіжних країн неодноразово ставали предметом наукових досліджень і, на наш погляд, викладені з достатньою повнотою та детальністю¹. Таке правове регулювання здійснене досить різноманітно і його результати ґрунтуються передусім на національних правових традиціях, досягнутому рів-

¹ Див.: Орловський Р. С. Форми співучасті в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Право і сусп-во*. 2014. №6–1. С. 210–217; Його ж. Виконавець як вид співучасника в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Право і сусп-во*. 2014. №6–2. С. 174–181; Його ж. Екссес співучасника в кримінальних кодексах країн пострадянського простору. *Право і сусп-во*. 2015. №5. С. 149–153; Кантимир А. И. Регламентация института соучастия по законодательству Европейских государств. *Общество и право*. 2009. №2 (24). С. 248–251; Савченко А. Попередня злочинна діяльність і співучасть за кримінальним законодавством України та США (на рівні федерації): порівняльний аналіз. *Підприємництво, госп-во і право*. 2005. №11. С. 149–154; Зінченко І. О. Співучасть у злочині за кримінальним правом України та Англії: порівняльно-правовий аспект. *Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого»*. Серія: *Екон. теорія та право*. 2013. №3. С. 205–216; Козочкин И. Д. Некоторые основные тенденции развития американского уголовного права (источники, институты учения о преступлении). *Государство и право*. 2011. №10. С. 75–78; Ганова Г. О. Відповідальність співучасників умисного вбивства у кримінальному законодавстві Великобританії, США, Франції і Німеччини. *Держава і право. Юрид. і політ. науки*. Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2009. Вип. 43. С. 580–585; Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. М. : ТК Велби, Проспект, 2004. С. 257–285; Абакумова Ю. В. Відповідальність співучасників за кримінальним законодавством України та іноземних держав. *Право і безпека*. 2012. №4. С. 117–121; Саади Ясир Мусбах. Соучастие в преступлении по уголовному праву Иордании. *Прав. держава*. 2001. №3. С. 178–181; Його ж. Уголовная ответственность за подстрекательство по уголовному законодательству Иордании. *Правова держава*. 2002. №5. С. 156–160; Крылова Н. Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции. *Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право*. 1999. №2. С. 69–79; Гриниха І. М. Відповідальність виконавця та співвиконавця злочину за кримінальним законодавством зарубіжних країн. *Форум права*. 2009. №2. С. 86–96; Гриниха І. Виконавець злочину за кримінальним законодавством держав пострадянського простору. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XV регіон. наук.-практ. конф. (4–5 лют. 2009 р.). Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. С. 295–299; Макарь І. Соучастие в преступлении (понятие, виды и формы соучастия). *Закон и жизнь* : междунар. науч.-практ. прав. журн. 2006. №6. С. 12–17; Фристер Г. Уголовное право Германии. Общая часть : пер. с нем. / под ред. М. Кудратова. 5-е изд. М. : Инфотропик, 2013. С. 513–625.

ні розвитку національної юридичної доктрини, взаємовпливі наукових ідей та підкоренні меті вирішення специфічних національних проблем. Саме з огляду на це ми не вважаємо за можливе рекомендувати застосовувати будь-які положення зарубіжного законодавства як можливі рішення в законодавстві України. Такі пропозиції, не підкріплені аналізом того, як ті чи інші приписи «працюють» у зарубіжних кримінально-правових системах, співвідносяться з іншими їх компонентами, та без дослідження історичного шляху виникнення й удосконалення окремих приписів видаються нам принаймні поспішними та непрофесійними. Ми також не вбачаємо сенсу в межах цієї роботи повторювати вже проведені компаративістські дослідження. Натомість обмежимося лише наведенням деяких власних міркувань щодо таких із проаналізованих нами положень, які, на нашу думку, заслуговують на більш детальне вивчення задля вирішення питання про можливість відповідної адаптації ідей і рішень, викладених у них, та їх застосування з метою розвитку інституту співучасті у злочині.

Випереджаючи подальший аналіз, зазначимо, що спільність історичного минулого зумовлює найбільшу органічність застосування таких рішень задля вдосконалення законодавства про співучасть у злочині, які містяться у законодавстві насамперед пострадянських країн. Саме такі приписи є найбільш адаптованими з огляду на використання якщо не аналогічної, то як мінімум схожої моделі відображення інституту співучасті у кримінальному законодавстві та тотожність проблем, відшукування теоретичних моделей вирішення яких є необхідним. Кримінальне законодавство західноєвропейських країн побудовано істотно відмінним чином від законодавства України, щоб застосування окремих підходів, покладених у його основу, могло бути здійснено без докорінної зміни національної кримінально-правової системи та без її розбалансування. Слід лише показати найбільш загальну особливість регламентації співучасті у злочині в західноєвропейських країнах: відсутність, як правило, навіть її легальної дефініції. Так, у КК Польщі 1997 р. урегульовані тільки види співучас-

ників і їх відповідальність (статті 18–24 КК)¹; у КК Франції 1992 р. регламентується розподіл на виконавців і співучасників і їх відповідальність (статті 121⁴–121⁷ КК)²; у КК ФРН – види співучасників і особливості їх караності (§ 25–31)³. Подібний підхід простежується також у КК Швеції (статті 3, 4, 5 гл. 23)⁴, Данії (§ 23, 24)⁵, Швейцарії (статті 24, 25)⁶. Навряд чи такий підхід можна визнати корисним до врахування у вітчизняному законодавстві, оскільки він здатний лише розмити існуючі межі вказаного інституту та породити нові спори про належність до співучасті ситуацій спільного вчинення злочину суб'єктом та несуб'єктом.

Однак окремі концептуальні ідеї, втім, заслуговують на більш детальну увагу. Для німецького законодавства характерна визначальна роль теорії самостійної відповідальності. Згідно з § 29 КК ФРН кожен співучасник карається незалежно від провини іншої особи у відповідності з власною виною. Аналогічні положення містяться в § 13 КК Австрії⁷.

Цікаве теоретичне рішення питання про межі поставлення у вину співучасникам ознак спільно вчиненого злочину застосоване у Пенітенціарному кодексі Естонії. Так, у ст. 24 цього акта надано визначення особливих особистісних ознак, як таких, що передбачені Особливою частиною Пенітенціар-

¹ Уголовный кодекс Республики Польша / под общ. ред.: Н. Ф. Кузнецова; пер.: А. И. Лукашов (науч. ред.), Э. А. Саркисова (науч. ред.). Минск : Тесей, 1998.

² Уголовный кодекс Франции : принят в 1992 г. : вступил в силу с 1 марта 1994 г. : с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. : пер. с фр. / науч. ред.: Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова (пер., предисл.). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002.

³ Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия : в ред. от 13 нояб. 1998 г. по сост. на 15 мая 2003 г. : пер. с нем. / пер.: Н. С. Рачкова ; предисл.: Г. Йешек ; науч. ред. и вступ. ст.: Д. А. Шестаков. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003.

⁴ Уголовный кодекс Швеции : пер. с англ. УК Швеции по сост. на 1 мая 1999 г. / науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова ; ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.). М. : Изд-во МГУ, 2000. С. 102–103.

⁵ Уголовный кодекс Дании : пер. с дат. и англ. / пер.: А. Н. Рычева ; науч. ред. и предисл.: С. С. Беляев (пер.). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 28–29.

⁶ Уголовный кодекс Швейцарии : пер. с нем. / науч. ред.: А. В. Серебрянникова (пер., предисл.). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 81; також див.: Кантимир А. И. Регламентация института соучастия по законодательству Европейских государств. *Общество и право*. 2009. № 2 (24). С. 248.

⁷ Уголовный кодекс Австрии : принят 29 янв. 1974 г. : вступил в силу с 1 янв. 1975 г. : с изм. и доп. на 1 мая 2003 г. : пер. с нем. / пер.: Л. С. Вихрова ; предисл.: Э. О. Фабрици ; науч. ред. и вступ. ст.: С. В. Милуков. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004.

ного кодексу або іншим законом як ознаки складу винного діяння та описують особистісні властивості, мету або мотив особи, яка вчинила діяння. Такі ознаки, якщо вони впливають на вирішення питання про посилення, пом'якшення або виключення відповідальності, враховуються лише щодо особи, яка ними володіє. У разі ж відсутності на боці співучасника такої особистісної ознаки, яка відповідно до закону є передумовою відповідальності виконавця, відповідальність останнього не виключається, але відбувається пом'якшення покарання такому співучаснику¹. Застосування подібної концепції могло б виступити як спосіб вирішення питання про співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом та кваліфікацію дій співучасників у випадках фактичного виконання об'єктивної сторони спільними зусиллями спеціального та загального суб'єктів.

У контексті особливостей інкримінування співучасникам окремих обтяжуючих ознак примітними є положення КК Туреччини. Відповідно до ст. 66 вказаного акта постійні або випадкові обставини особистого характеру, які обтяжують покарання щодо одного зі співучасників або пособників злочину або проступку, поширюються також на інших винних, яким було відомо про такі обставини під час їх співучасті у вчиненні злочину або проступку². Таким чином, турецький законодавець фактично урівнює становище співучасників, вказуючи, що не лише ознаки діяння виконавців можуть бути поставлені у провину іншим співучасникам, а й навпаки.

Примітним є те, що КК Республіки Білорусь (ч. 3 ст. 16)³, Республіки Вірменія (ч. 2 ст. 38)⁴ та Республіки Казахстан

¹ Пенитенциарный кодекс Эстонии от 06.06.2001. URL: <https://v1.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitenciarnyy-kodeks> (дата звернення: 01.02.2019); Гриниха І. Виконавець злочину за кримінальним законодавством держав пострадянського простору. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XV регіон. наук.-практ. конф. (4–5 лют. 2009 р.). Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. С. 297.

² Уголовный кодекс Турции : принят Великим Нац. Собр. Турции 1 марта 1926 г. : с изм. и доп. на 3 авг. 2002 г. : пер. с турец. / пер.: Х. Бабаев ; науч. ред. и предисл.: Х. Аджар, Н. Сафаров (пер.). СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003.

³ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон от 9 июля 1999 г. № 275-3. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1 (дата звернення: 01.02.2019).

⁴ Уголовный кодекс Республики Армения : от 29 апр. 2003 г. № ЗР-528. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31424995&pos=1%3B-264 (дата звернення: 01.02.2019).

(ч. 2 ст. 28)¹ при формулюванні опосередкованого виконавства указують на можливість використання останнім не лише осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності, а й тих, хто вчинили злочин через необережність². Подібні пропозиції висловлювалися і українськими вченими³, але не знайшли свого відображення у кримінальному законі.

Значна увага в зарубіжному кримінальному законодавстві приділяється питанню відповідальності виконавця злочину. Так, у КК окремих держав вказується на ексцес співучасника в цілому, а не лише виконавця. Така можливість, зокрема, передбачена у ст. 30 КК Республіки Казахстан⁴. Відповідно до ст. 40 КК Республіки Вірменія⁵ ексцесом співучасника злочину визнається вчинення особою злочину, який не охоплювався умислом інших співучасників⁶.

Вдало уникає дворівневості у визначенні організатора кримінальний закон Республіки Узбекистан. Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК цієї держави організатором визнається особа, яка керувала підготовкою або вчиненням злочину⁷. На наш погляд, таке рішення є теоретично правильним, оскільки обмежує визначення виконавця його роллю у вчиненні конкретного злочину, тобто вдало «вписується» в існуючі межі інституту співучасті.

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан : от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019).

² Гриниха І. Виконавець злочину за кримінальним законодавством держав пост-радянського простору. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XV регіон. наук.-практ. конф. (4–5 лют. 2009 р.). Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. С. 295; Гриниха І. М. Відповідальність виконавця та співвиконавця злочину за кримінальним законодавством зарубіжних країн. *Форум права*. 2009. № 2. С. 87.

³ Див.: Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 102.

⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан : от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019).

⁵ Уголовный кодекс Республики Армения : от 29 апр. 2003 г. № ЗР-528. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31424995&pos=1%3B-264 (дата звернення: 01.02.2019).

⁶ Див.: Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Право і сусп-во*. 2014. № 6–2. С. 178.

⁷ Уголовный кодекс Республики Узбекистан : от 22 сент. 1994 г. № 2012-XII. URL: <http://www.lex.uz/acts/111457> (дата звернення: 01.02.2019).

Відповідно до ч. 6 ст. 16 КК Республіки Білорусь пособником визнається особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, вказівками, наданням інформації чи знарядь і засобів вчинення злочину, усуненням перешкод або наданням іншої допомоги, або особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом, або особа, яка заздалегідь обіцяла придбати чи збути такі предмети¹. Таке ж визначення міститься і у ч. 4 ст. 20 КК Болгарії². Таким чином, у кримінальному законодавстві цих країн фактично визнано невичерпний перелік способів пособництва, доцільність запровадження якого у кримінальному законодавстві України обґрунтовувалася нами раніше в цьому дослідженні³. Ще більш широке визначення пособника як особи, яка сприяла вчиненню злочину, наведене в КК Грузії (ч. 3 ст. 24)⁴, ФРН (§ 27) та Японії (ст. 62)⁵, утім навряд чи вони можуть бути визнані задовільними через відсутність хоча б приблизного переліку тих дій, вчинення яких становить сприяння вчиненню злочину.

Відповідно до ч. 4 ст. 31 КК Російської Федерації пособник злочину не підлягає кримінальній відповідальності, якщо він вжив усіх залежних від нього заходів, щоб запобігти вчиненню злочину⁶. Таке рішення знайшло підтримку російських учених⁷. Нам складно погодитись із доцільністю підходу, в основу якого покладено використання оціночного поняття, яке призводитиме до неоднозначного тлумачення в правозастосовній діяльності. У дійсності складність становить визна-

¹ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон от 9 июля 1999 г. № 275-З. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1 (дата звернення: 01.02.2019).

² Уголовный кодекс Болгарии : от 1 янв. 1968 г. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/477731> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Детальніше див. підрозд. 2.3 розд. 2 монографії.

⁴ Уголовный кодекс Грузии : от 22 июля 1999 г. № 2287-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 01.02.2019).

⁵ Уголовный кодекс Японии : с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. : пер. с япон. / науч. ред.: Коробеев А. И. ; пер.: В. Н. Еремин. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С.

⁶ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон от 13.06.1996 № 63-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 01.02.2019).

⁷ Див.: Питецкий В. Добровольный отказ соучастников преступления. *Рос. юстиция*. 2000. № 10. С. 38.

чення кола тих чинників, на підставі яких можна встановити, чи *все* можливе зробив пособник для запобігання вчиненню злочину. На проблемність застосування такої оціночної категорії вказує й О. І. Орлова¹.

Слід зазначити, що в деяких кримінальних кодексах низки пострадянських держав, кримінально-правові системи яких є подібними до української, стаття з аналогічним змістом ст. 28 КК України називається «Форми співучасті». Така назва, зокрема, характерна для ст. 44 КК Киргизької Республіки², ст. 25 КК Литовської Республіки³, ст. 43 КК Республіки Молдова⁴, ст. 29 КК Республіки Узбекистан⁵ та інших країн⁶. На наш погляд, такий підхід заслуговує на підтримку, оскільки реалізація такого рішення покладає край спору про дуалістичний характер відповідних форм об'єднання зусиль суб'єктів та унеможливорює твердження про існування групи поза межами співучасті у злочині та групового способу його вчинення.

При цьому КК Республіки Узбекистан (ст. 29)⁷, Киргизької Республіки (ч. 1 ст. 44)⁸ при формулюванні визначення простої групи осіб (без попередньої змови) уникають указівки на те, що її мають становити лише співвиконавці. Законодавець цих країн, таким чином, уникає покладення подвійного критерію при формулюванні форм співучасті в злочині як шкали зростання його суспільної небезпечності.

¹ Орлова А. И. Добровольный отказ от преступления: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Красноярск, 2007. С. 164.

² Уголовный кодекс Кыргызской Республики : от 2 февр. 2017 г. № 19. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Й. Павилониса ; предисл. Я. И. Мацнева ; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамовичюса, А. Дракшене : пер. с лит. В. Я. Казанскене. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 140.

⁴ Уголовный кодекс Республики Молдова : от 18 апр. 2002 г. № 985. URL: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 01.02.2019).

⁵ Уголовный кодекс Республики Узбекистан : от 22 сент. 1994 г. № 2012-XII. URL: <http://www.lex.uz/acts/111457> (дата звернення: 01.02.2019).

⁶ Див.: Орловський Р. С. Форми співучасті в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Право і сусп-во*. 2014. № 6–1. С. 211.

⁷ Уголовный кодекс Республики Узбекистан : от 22 сент. 1994 г. № 2012-XII. URL: <http://www.lex.uz/acts/111457> (дата звернення: 01.02.2019).

⁸ Уголовный кодекс Кыргызской Республики : от 2 февр. 2017 г. № 19. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527?cl=ru-ru> (дата звернення: 01.02.2019)

Примітним є досвід КК Грузії, який у ст. 27 виокремлює лише три форми співучасті: вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою¹. Участь у різних видах злочинних об'єднань криміналізована не як форма співучасті, а як самостійні злочини у Розділі IX Особливої частини КК «Злочини проти громадської безпеки та громадського порядку». Заслугує на увагу і спосіб регламентації форм співучасті, відображений у КК Республіки Казахстан. Визнаючи формами співучасті лише вчинення злочину групою осіб та групою осіб за попередньою змовою, у ч. 3 ст. 31 КК також вказується, що всі особливі види злочинних об'єднань, відображені в Особливій частині (організована група, злочинна організація, злочинне співтовариство, транснаціональна організована група, транснаціональна злочинна організація, транснаціональне злочинне співтовариство, терористична група, екстремістська група, банда та незаконне воєнізоване формування) мають володіти ознаками групи осіб². Таким способом достатньо ефективно розв'язується проблема про співвідношення форм співучасті з конструктивними ознаками складів злочинів у Особливій частині КК.

Досі не вирішене у доктрині українського кримінального права питання про можливість співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом знайшло своє розв'язання у кримінальному законодавстві деяких інших пострадянських країн. Так, встановлюється принципова неможливість співвиконавства у таких злочинах: особа, яка не є суб'єктом злочину, спеціально зазначеним у відповідній статті Особливої частини КК, яка брала участь у вчиненні злочину, передбаченого цією статтею, може нести кримінальну відповідальність за такий злочин як його організатор, підбурювач або пособник. Такі рішення запропоновані у кримінальних кодексах Азербайджанської Республіки (ст. 33.4)³, Республіки Вірменія (ч. 3

¹ Уголовный кодекс Грузии : от 22 июля 1999 г. № 2287-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 01.02.2019).

² Уголовный кодекс Республики Казахстан : от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики : от 30 дек. 1999 г. № 787-IQ. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353#pos=1; – 118 (дата звернення: 01.02.2019).

ст. 39)¹, Грузії (ч. 6 ст. 25)², Республіки Казахстан (ч. 5 ст. 29)³, Республіки Таджикистан (ч. 4 ст. 37)⁴ та Російської Федерації (ч. 4 ст. 34)⁵. Запровадити аналогічне рішення до кримінального законодавства України пропонували й українські вчені⁶. Підтримати таку ідею складно, оскільки вона призводить до змішування співучасників, стирання меж між їх ролями та застосування юридичних фікцій, які не є виправданими.

Таким, що заслуговує на увагу, є виокремлення в низці КК зарубіжних країн стадій не лише стосовно злочину, а й стосовно співучасті в ньому. Так, згідно з § 30 «Замах на співучасть» КК ФРН караною є спроба схилити іншу особу до вчинення злочину – замах на підбурювання, а також висловлена готовність вчинити злочинне діяння і прийняття пропозиції від іншої особи, або домовленість про вчинення злочинного діяння – замах на пособництво. Аналогічною є кримінально-правова оцінка невдалого підбурювання за КК Швейцарії (ст. 24). Примітним є те, що законодавець обох держав вирішує питання про кваліфікацію таких дій як замах на злочин. Допускає конструкцію замаху на підбурювання, як правило, кримінально-правової оцінки невдалої співучасті і Пенітенціарний кодекс Естонії (ст. 22¹)⁷. З одно-

¹ Уголовный кодекс Республики Армения : от 29 апр. 2003 г. № 3Р-528. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31424995&pos=1%3B-264 (дата звернення: 01.02.2019).

² Уголовный кодекс Грузии : от 22 июля 1999 г. № 2287-вс. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 01.02.2019).

³ Уголовный кодекс Республики Казахстан : от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019).

⁴ Уголовный кодекс Республики Таджикистан : от 21 мая 1998 г. № 574. URL: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325 (дата звернення: 01.06.2018).

⁵ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон от 13.06.1996 № 63-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 01.02.2019).

⁶ Див.: Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 343; Горбачов Д. М. Особливості співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. № 2. С. 252–253; Його ж. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. С. 13–14.

⁷ Пенитенциарный кодекс Эстонии : от 06.06.2001. URL: <https://v1.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitenciarnyu-kodeks> (дата звернення: 01.02.2019).

го боку, це пояснюється відсутністю в кримінальному законодавстві розглядуваних країн стадії готування до злочину, а з другого – визнанням самостійності діяння кожного із співучасників.

Відповідно до ч. 1 ст. 67 КК Російської Федерації при призначенні покарання за злочин, вчинений у співучасті, суд має врахувати не лише характер і ступінь фактичної участі особи в його вчиненні, а й значення цієї участі для досягнення мети злочину, її вплив на характер і розмір заподіяної або можливої шкоди¹. Видається, що такий підхід здатний забезпечити більший ступінь індивідуалізації покарання співучасникам, ніж передбачене в законодавстві України врахування характеру та ступеня їх участі у спільно вчиненому злочині.

4.2. Актуальні шляхи удосконалення інституту співучасті у злочині

М. І. Панов указує, що системний підхід набуває особливого значення у правотворчості, в першу чергу при внесенні змін (новел) до чинного КК. Запровадження будь-якої новели завжди має бути засноване на надзвичайно важливому методологічному постулаті: «внесення зміни до одного з елементів кримінального законодавства обов'язково (як закономірність) впливає на інші його елементи (й елементи кримінального права), оскільки вони знаходяться, як зазначалося, у сталих зв'язках один з одним (як закономірність) та у взаємозалежності. Такий вплив виявляється у кримінальному праві на різних рівнях: на рівні кримінально-правової норми, інституту та навіть на рівні Загальної та Особливої частин»².

Ми повною мірою поділяємо такий підхід. Будь-яка пропозиція з удосконалення чинного кримінального за-

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации : Закон от 13.06.1996 №63-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 01.02.2019).

² Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 237.

кону як форми вираження кримінального права має бути результатом тривалих теоретичних розробок, який знайшов підтримку в ході наукових дискусій та характеризується узгодженістю з іншими елементами системи кримінального права. Недопустимим є внесення змін до кримінального закону під впливом модних трендів та віянь із тим, щоб у подальшому ставити перед юридичною наукою завдання обґрунтування необхідності й правильності невиважених та узгоджених поправок. Указане, на превеликий жаль, досить часто ігнорується законодавцем.

М. І. Панов сформулював і правила щодо удосконалення кримінально-правових інститутів. Учений зазнає, що інститут кримінального права є логічно витриманою, цілісною і відносно завершеною системою, що регулює типові й тісно пов'язані між собою суспільні відносини та характеризується відносною самостійністю, стійкістю і визначеністю функціонування. З огляду на це при удосконаленні змісту інституту слід уникати включення до нього таких кримінально-правових норм, які суперечать його юридичній природі та завданням кримінально-правового регулювання. Неприпустимими є й ситуації, коли до змісту кримінально-правового інституту входять норми, які не відповідають його сутності й завданням. Такі випадки зумовлюють нагальну потребу внесення змін до кримінального закону. Утім оскільки формування інституту права являє собою складний пізнавальний і творчий процес, який постійно стикається із складнощами і суперечностями соціально-правової реальності, що розвивається, деталізується та змінюється, то такий процес не може бути здійснений і завершений одночасно. Розвиток кримінально-правових інститутів може здійснюватися шляхом або інтеграції, тобто об'єднання двох чи більше інститутів в один, або шляхом диференціації, унаслідок поділу (біфуркації) окремого інституту на два, чи шляхом відділення (виокремлення) групи норм з існуючого інституту і створення на цій підставі самостійного (нового) інституту¹.

¹ Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 237–238.

Вищеописана методологічна основа повною мірою застосовна і до розгляду можливих шляхів удосконалення інституту співучасті у кримінальному праві. У попередніх розділах роботи ми вже висловили значну кількість пропозицій щодо можливого розвитку інституційних норм про співучасть у злочині з урахуванням як їх внутрішньоінститутських зв'язків, так і співвідношення з іншими елементами системи кримінального права¹. З огляду на це в межах цього підрозділу ми зупинимось лише на тих питаннях, які не були предметом попереднього дослідження.

На наш погляд, говорячи про перспективи можливого вдосконалення інституту співучасті у кримінальному праві слід виокремлювати два його напрями. Перший є *структурним* удосконаленням і передбачає перегляд і очищення інституційних норм про співучасть у злочині від нормативних приписів, які лише помилково відносять до вказаного інституту, або ж таких, які вже виходять за межі вказаного інституту. Другий напрям є *змістовим* і полягає у подоланні існуючих прогалин і суперечностей між інституційними нормами про співучасть у злочині між собою та з нормами інших інститутів кримінального права. У результаті такого удосконалення норми інституту співучасті мають забезпечити безпрогальне та акордне правове регулювання спільної й умисної діяльності декількох суб'єктів злочину з вчинення умисного злочину. Ми усвідомлюємо той факт, що забезпечення такого регулювання є ідеальною моделлю, яка навіть теоретично не може бути досягнена в довгостроковій перспективі з огляду на постійне ускладнення суспільних відносин, виникнення нових проявів злочинної діяльності, трансформації у структурі злочинності у зв'язку з еволюційним розвитком суспільства. Будь-яка запропонована модель правового регулювання з часом застаріває і не здатна більше повною мірою відповідати викликам сучасності. Утім врегулювання тих неточностей та суперечностей, які були виявлені у ході нашого дослідження та неодноразових досліджень окремих аспектів співучасті у злочині, які відбувалися раніше, здатне

¹ Детальніше з цього приводу див. підрозділи 2.3–2.5 розд. 2 та підрозділи 3.1–3.2 розд. 3 монографії.

підвищити ефективність застосування інституційних норм та вирішити існуючі колізії.

Перспективи структурного удосконалення інституту співучасті у злочині. Наявне в чинному кримінальному законі визначення співучасті формулює її ознаки лише стосовно окремо взятого злочину: співучастью традиційно визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Водночас у супереч положенням ст. 26 КК співучастью у злочині наразі вважається й умисна спільна участь не лише в умисному злочині, а й організованій злочинній діяльності, що було встановлено нами раніше.

А. В. Покаместов вказує, що поява в Загальній частині кримінального закону таких форм співучасті, як організована група та злочинна організація «ставить перед необхідністю або закріплення у кожній із форм свого складу співучасників, або змішування двох різновидів співучасті (що й мало місце. – Р. О.), один з яких пов'язаний з учиненням конкретних злочинів, а інший – зі злочинною діяльністю, яка відрізняється більш високим рівнем організації від традиційної спільної діяльності, спрямованої на вчинення конкретних злочинів»¹. Урешті-решт учений пропонує законодавчо закріпити поняття співучасті в організованій злочинній діяльності, за якої зв'язок між співучасниками не обмежується вчиненням одного чи декількох злочинних діянь, а спрямований на вчинення необмеженого кола злочинів².

В українській науці думки про те, що організована злочинна діяльність є такою формою спільного вчинення злочинів, що якісно відмінна від уже відомих, у тому числі й співучасті у злочині, висловлювалися С. О. Єфремовим³ та А. М. Мельниковим⁴.

За твердженням І. П. Малахова, утримуючи проблему боротьби з груповою та організованою злочинністю в межах

¹ Покаместов А. В. Ответственность за организацию преступной деятельности / под науч. ред. В. П. Ревина. М., 2002. С. 15.

² Там само. С. 49.

³ Єфремов С. О. Форми участі в організованій злочинній діяльності: їх відображення у Кримінальному кодексі. *Вісн. прокуратури*. 2003. – №4. С. 53.

⁴ Мельников А. М. Щодо питання про класифікацію злочинних угруповань. *Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності*. 2004. №1. С. 123.

інституту співучасті, теорія звела її наукове вирішення на нівель¹. Норми про співучасть виникли і розвивалися з метою обґрунтування і визначення меж відповідальності за вчинення декількома суб'єктами одного злочину. Саме з цим чинником пов'язані постійні твердження вчених про те, що співучасть є формою вчинення злочину, що вона завжди існує у або стосовно конкретного злочину. Норми цього інституту історично самі по собі не призначалися для ефективної протидії систематичній та організованій злочинній діяльності.

Проте виникнення й поширення феномену організованої злочинності вимагало від держави формування певних механізмів реакції на неї. Шляхів побудови системи кримінально-правового регулювання організованої злочинності було декілька.

Перший із них полягав у створенні самостійного кримінально-правового інституту організованої злочинності, з його внутрішніми нормами, принципово новими за змістом і механізмами впливу, спрямованими на найбільш ефективну протидію систематичній злочинній діяльності стійких злочинних об'єднань. Норми такого інституту були б зовнішніми стосовно норм інституту співучасті та перебували б із ними в необхідних координаційних зв'язках. Такий шлях вимагав глибокого теоретичного наукового осмислення феномену організованої злочинності й розробки відповідного окремого кримінально-правового вчення про неї.

У кримінально-правовій науці неодноразово висловлювалися думки про те, що норми про співучасть у злочині не мають поширюватися на організовану злочинну діяльність, яка знаходиться поза межами правового регулювання інституту співучасті². С. Балеєв вказує, що на сьогодні питання кримінально-правового регулювання відповідальності за організовану злочинну діяльність потребують спеціальної законо-

¹ Малахов И. П. Соучастие и групповая организованная преступность. *Правоведение*. 1994. № 5–6. С. 122.

² Див.: Прохоров В. С. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Л., 1962. С. 4; Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Правоведение*. С. 85; Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: монография. Київ: Вища шк., 1986. С. 100.

давчої регламентації не тільки в нормах Особливої частини, а й Загальної частини КК. Поняття співучасті у злочині, на думку вченого, має стати лише основою для такої регламентації¹. Саме ж кримінально-правове значення поняття «співучасть у організованій злочинній діяльності» має полягати у визначенні кола осіб, які підлягають відповідальності не за вчинення конкретного злочину того чи іншого ступеня тяжкості у складі організованого злочинного об'єднання, а за саму організацію, керівництво чи участь у злочинному об'єднанні².

Аналіз Розділу VI Загальної частини КК дозволяє дійти висновку про те, що він вже містить положення, які регламентують співучасть у організованій злочинній діяльності. Такі положення містяться у другому реченні ч. 3 ст. 27, ч. 3 та ч. 4 ст. 28, ст. 30 КК. А. М. Мельников пропонує доповнити КК статтею 27¹, в якій установити визначення видів організованих злочинних об'єднань³. В. О. Гацелюк йде ще далі, пропонуючи доповнити Загальну частину КК новим розділом «Організована злочинна діяльність»⁴. Ми не заперечуємо, що такий підхід міг би стати теоретичним рішенням і дозволив би очистити інститут співучасті від положень, які йому природно не властиві. Однак у нас залишається сумнів щодо доцільності та необхідності формування нового інституту там, де вже наявний інструментарій дозволяє забезпечити досягнення ефективного правового регулювання. Введення додаткового поняття співучасті в організованій злочинній діяльності неодмінно призведе і до виникнення проблем співвідношення цього поняття зі співучастю у злочині.

¹ Балеєв С. Соучастие в преступлении и организованной преступной деятельности: законодательная регламентация и доктринальное толкование. *Уголов. право*. 2009. №5. С. 12; Його ж. Понятие соучастия в российском уголовном праве: законодательная регламентация и доктринальное толкование. *Учен. зап. Казан. гос. ун-та*. Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 2009. Т. 151, кн. 4. С. 151.

² Його ж. Понятие соучастия в российском уголовном праве: законодательная регламентация и доктринальное толкование. *Учен. зап. Казан. гос. ун-та*. Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 2009. Т. 151, кн. 4. С. 149.

³ Мельников А. М. Щодо питання про класифікацію злочинних угруповань. *Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності*. 2004. №1. С. 122.

⁴ Гацелюк В. О., Аралов П. Ю. Форми групових злочинів. *Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Юрид. науки*. 2006. №1. С. 177.

Другий шлях полягав у розширенні органічних меж інституту співучасті та «втискуванні» у нього положень, які мали б забезпечити базове вирішення питань відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань. Крім того, вимагалось внесення відповідних змін до Особливої частини КК із метою криміналізації на рівні злочинів *sui generis* форм поведінки суб'єктів, пов'язаних зі створенням та керівництвом стійкими злочинними об'єднаннями, участю в них, та сприянням їх діяльності. Такий шлях не вимагав розроблення принципово нової концепції та передбачав здебільшого «латання дірок».

Розглядаючи питання кримінально-правового визначення поняття організованої злочинності, свого часу Н. О. Гуторова вказувала, що аналіз нормативного регулювання вчинення злочинів у організованих формах – структурних складових організованої злочинності – не дозволяє зробити висновок про те, до норм якої частини кримінального права – Загальної чи Особливої – слід віднести цей кримінально-правовий феномен. Утім у подальших міркуваннях вчена дійшла висновку, що все ж таки інститут співучасті має поширюватись і на випадки організованої злочинної діяльності, оскільки організованій злочинній діяльності притаманні всі об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті¹. Подібні міркування були висловлені П. Ф. Тельновим² та Р. Р. Галиакбаровим³. Погодитись із такими думками важко. Безумовно, інституційні норми про співучасть мають бути повною мірою застосовними до конкретних злочинів, що вчиняються вказаними об'єднаннями. Однак висновок про можливість застосування норм інституту співучасті до самої організованої злочинної

¹ Гуторова Н. А. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины. *Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. організ. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні*. Харків : Право, 2001. Вип. 2. С. 34, 46–47; Гуторова Н. О. Організована злочинність в системі норм та інститутів кримінального права України. *Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою* : аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників. Київ : НДІ «Проблеми людини», 1999. Т. 18. С. 142–143.

² Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 17.

³ Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : учеб. пособие. Свердловск : Изд-во СЮИ, 1973. С. 50–66.

діяльності видається передчасним. Недоцільним є й уведення до кримінального закону кримінологічної категорії злочинної діяльності, яка, на наш погляд, уже охоплюється існуючими категоріями повторності та сукупності злочинів.

Очевидно, що з якихось міркувань і вітчизняна наука, і слідом за нею законодавець, обрали саме другий шлях. Як результат межі інституту співучасті були штучно розширені і, окрім регулювання вчинення злочину спільними зусиллями декількох осіб, указаний інститут був поширений і на регулювання випадків спільної злочинної діяльності – категорії, властивої більше кримінології, аніж кримінальному праву. Саме через це в межах інституційних норм про співучасть виник певний дуалізм, який помітний при ознайомленні з текстом Розділу VI Загальної частини КК навіть нефахівцям у галузі кримінального права. Цей дуалізм призвів до виокремлення вже згаданих нами раніше двох рівнів організатора та двох рівнів вирішення питання про межі кримінальної відповідальності: співучасників та учасників організованих груп і злочинних організацій.

Третій підхід передбачає протидію організованій злочинності як явищу через протидію сукупності елементів, що її становлять, тобто конкретним злочинам, які спільно вчиняються суб'єктами. У межах такого сценарію протидія кожному із таких злочинів має відбуватись окремо із встановленням форми та виду співучасті, меж відповідальності стосовно кожного із них самостійно. Цей підхід має своєю основою комплексне поєднання норм інститутів співучасті у злочині та множинності злочинів як базисний інструментарій та компліментарно доповнюється застосуванням норм Особливої частини, які встановлюють відповідальність за сам факт створення й участь у стійких злочинних об'єднаннях. Раніше ми вже зазначали, що вважаємо саме такий шлях найбільш правильним та послідовним і саме він має бути покладений в основу структурної перебудови інституту співучасті у злочині й виключення зі складу КК приписів щодо відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань за злочини, вчинювані такими об'єднаннями.

Перспективи змістовного удосконалення інституту співучасті у злочині. В юридичній науці та судовій практиці назріла низка питань щодо можливості та меж застосування інституційних норм про співучасть (а в деяких випадках і потреба у формулюванні нових норм. – Р. О.) до конкретних ситуацій, що мають місце у правозастосуванні. До таких питань, зокрема, належать:

1) кримінально-правова оцінка діяння співучасника, який використав для вчинення злочину особу, що діє через необережність;

2) кваліфікація діяння і визначення характеру участі у вчиненні злочину так званого «довірчого виконавця»;

3) можливість добровільної відмови провокатора злочину;

4) кваліфікація співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом;

5) значення запровадження кримінального проступку в законодавство України для інституту співучасті у злочині.

1. Поширеними в літературі є пропозиції розширити поняття опосередкованого виконавця за рахунок включення до нього випадків використання не лише особи, яка не підлягає кримінальній відповідальності, а й особи, яка вчинила злочин через необережність¹. Так, І. А. Копйова вказує, що такі ситуації, зокрема, можливі у випадках, коли виконавець користується помилкою іншої особи, яка була переконана у відсутності в її діянні фактичних ознак, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину². Ю. А. Кра-

¹ Див.: Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1 : Понятие соучастия. *Учен. тр. СвЮИ.* Свердловск, 1960. Т. 3. С. 247; Ушаков А. В. Основания и пределы ответственности соучастников по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 715 / М-во высш. и сред. спец. образования СССР, Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. М., 1971. С. 12; Абакумова Ю. В. Институт співучасті в кримінальному праві України: природа, сутність, сучасні проблеми визначення : монографія / за ред. В. Г. Лукашевича. Запоріжжя : КПУ, 2012. С. 148; Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. С. 10; Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии : монографія. М. : Юрлитинформ, 2013. С. 56; Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 338; Смирнова А. В. Кримінально-правова кваліфікація співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держиви і права ім. В. М. Корещького НАН України. Київ, 2012. С. 6.

² Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 31.

сиков стверджує, що посереднє виконавство має місце у випадках, коли використовуються особи, які діють унаслідок омани, необережно або безвинно¹. С. Ф. Мілюков прямо називає відсутність вказівки на можливість використання осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, законодавчим недоліком².

Слід зазначити, що і норми Модельного КК для держав – учасниць СНД рекомендували визнавати виконавцем «особу, яка безпосередньо вчинила злочин або безпосередньо брала участь у його вчиненні спільно з іншими особами (співвиконавцями), а також вчинила злочин шляхом використання інших осіб, які в силу закону не підлягають кримінальній відповідальності або які вчинили злочин через необережність» (ч. 2 ст. 35)³. Указані положення знайшли своє відображення в КК зарубіжних країн. Так, наведене визначення виконавця було дослівно втілене у ч. 3 ст. 16 КК Республіки Білорусь, ч. 2 ст. 28 КК Республіки Казахстан та ч. 2 ст. 38 КК Республіки Вірменія⁴.

Хоча ми й вважаємо пропозиції щодо відображення можливості опосередкованого використання суб'єктом особи, що діє через необережність, такими, що беззаперечно заслуговують на увагу та вимагають детального осмислення, утім їх вирішення, на нашу думку, лежить поза межами інституту співучасті, у площині поняття суб'єкта злочину. Оскільки, як справедливо підкреслює І. А. Копйова, ситуації викорис-

¹ Див.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В. М. Лебедев. 2-е изд., доп. и испр. М. : Юрайт-Издат, 2003. С. 83.

² Милуков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа : монография. СПб. : Знание : СПБИНВЭСЭП, 2000. С. 79; Його ж. Проблемы криминологической обоснованности российского уголовного законодательства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. СПб., 2000. С. 24–25.

³ Модельный Уголовный кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств ; Постановление Межпарламент. Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств от 17 февр. 1996 г. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/crim.pdf> (дата звернення: 01.02.2019).

⁴ Уголовный кодекс Республики Беларусь : Закон от 9 июля 1999 г. № 275-3. URL: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1 (дата звернення: 01.02.2019); Уголовный кодекс Республики Казахстан : от 3 июля 2014 г. № 226-V. URL: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019); Уголовный кодекс Республики Армения : от 29 апр. 2003 г. № ЗР-528. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31424995&pos=1%3B-264 (дата звернення: 01.02.2019).

тання особи, яка вчиняє злочин через необережність, як засобу можливі і за відсутності співучасті¹, а жодної специфіки використання такої особи при опосередкованому виконавстві порівняно з опосередкованим заподіянням не вбачається, вважаємо, що вказані положення мають віднайти своє відбиття у ст. 18 КК. Норма ж про виконавця злочину, будучи логічно підпорядкованою положенням ч. 1 ст. 18 КК, у разі запровадження такого законодавчого рішення буде визнавати виконавцями й осіб, які використали для виконання об'єктивної сторони злочину суб'єктів, які діють через необережність.

2. Іншим проблемним аспектом, який на сьогодні не врегульований нормами інституту співучасті, є питання про так званого довірчого виконавця. Так, І. А. Копйова визнає довірчого співвиконавця різновидом опосередкованого виконавця та визначає останнього як особу, яка довірила (делегувала) фізичне виконання діяння, що повністю утворює об'єктивну сторону складу злочину, іншому співвиконавцю внаслідок неможливості або недоцільності його виконання декількома співвиконавцями. Питання про «довірчого виконавця» виникає передусім у випадках, коли з декількох осіб, які спільно домовилися виконати об'єктивну сторону злочину та всі разом перебувають на місці вчинення злочину в час його вчинення, через специфіку знаряддя чи засіб вчинення злочину, діяння виконується лише одним із них. Такі ситуації, зокрема, мають місце при вчиненні вбивства шляхом пострілу з одного пістолета чи наїзду на потерпілого автомобілем. І. А. Копйова, яка детально розглянула питання про «довірче виконавство» у власній кандидатській дисертації, виокремлює декілька випадків такої ситуації:

1) коли виконання об'єктивної сторони складу злочину здійснюється із використанням засобу або знаряддя, придатного лише для одноособового користування, що унеможливорює його використання всіма співвиконавцями і зумовлює делегування його застосування за домовленістю між співвиконавцями одному з них;

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 31–32.

2) коли співвиконавці домовляються про делегування фізичного виконання об'єктивної сторони лише одному з них унаслідок відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізичної участі в такому виконанні декількох та за наявності високого ступеня успішності досягнення спільного злочинного результату за рахунок зусиль лише одного з них;

3) узгодженої діяльності співвиконавців щодо декількох потерпілих, коли кожен із них фізично виконує об'єктивну сторону складу злочину лише щодо одного потерпілого, делегуючи при цьому виконання об'єктивної сторони щодо ще одного потерпілого іншому співвиконавцю¹.

Усі три вищевказані ситуації дослідниця оцінює як випадки співвиконавства і визнає можливими тільки за умови вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. Таке рішення, утім, видається достатньо поспішним. Навряд чи можна говорити про однакову кримінально-правову оцінку всіх трьох ситуацій.

У випадках узгодженої діяльності співучасників з виконання об'єктивної сторони злочину щодо декількох потерпілих окремо оцінка вчиненого як співвиконавства видається правильною. Межі співучасті визначаються межами змови на вчинення злочину. Якщо предметом такої змови є вчинення діянь стосовно декількох потерпілих в одному місці і в один час, проте кожним із співучасників щодо окремого потерпілого, то в дійсності йдеться про співвиконавство, оскільки кожен із таких учасників фактично виконує об'єктивну сторону злочину. Такий випадок описаний у п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. № 5, відповідно до якого якщо винні особи діяли узгоджено й одночасно щодо кількох потерпілих осіб, хоча кожна з них мала на меті і згвалтувала одну потерпілу особу, дії кожної із таких осіб належить розглядати як згвалтування, вчинене

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 89–94; Зінов'єва І. А. Опосередкований виконавець злочину: поняття та види. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 31. С. 197–213.

групою осіб¹. Такий же підхід, тільки стосовно умисного вбивства, Пленум Верховного Суду України висловив у п. 16 постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2². За своєю сутністю такі ситуації мало чим відрізняються від випадків, коли декілька осіб домовилися спільно вчинити крадіжку, але кожен з них викрадає лише певну задалегідь узгоджену суму.

В інших же двох випадках кримінально-правова оцінка вчиненого як виконавства вже не видається настільки однозначною. Як приклад домовленості між співвиконавцями «про делегування фізичного виконання об'єктивної сторони лише одному з них внаслідок відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізичної участі в такому виконанні декількох співвиконавців та за наявності високого ступеня успішності досягнення спільного злочинного результату за рахунок зусиль лише одного із співвиконавців» наводить правовий висновок Верховного Суду України, викладений у постанові від 12 грудня 2013 р. у справі № 5-47к13. У цій постанові зазначено, що у разі коли суб'єктами злочину є дві службові особи, які за попередньою змовою у групі осіб виконали дії, спрямовані на спільне одержання хабара, але на момент давання хабара один із хабароодержувачів із причини, не пов'язаної з відмовою від одержання хабара, був відсутній на місці події, таке одержання незаконної винагороди належить розцінювати як вчинене за попередньою змовою групою осіб³. На наш погляд, висновок Верховного Суду про

¹ Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.2008 № 5. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 389.

² Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 № 2. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки)* : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011. С. 183.

³ Постанова Верховного Суду України від 12.12.2013 у справі № 5-47к13. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2014. № 4 (164). С. 6–10; див. також: Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 92.

оцінку дій обох службових осіб як виконавців у цьому випадку є правильним, однак не тому, що йдеться про довірче виконавство, а тому, що одержання неправомірної вигоди не слід зводити тільки до фізичного її отримання із рук особи, яка таку вигоду надає. Об'єктивна сторона одержання є значно ширшою і включає в себе будь-які дії, у результаті яких неправомірна вигода переходить у володіння службової особи або третьої особи, у тому числі електронний переказ чи передачу через посередника тощо. І кожна із таких дій вже має оцінюватися як діяння, безпосередньо спрямоване на реалізацію наміру з одержання неправомірної вигоди, а отже, й як таке, що утворює об'єктивну сторону відповідного злочину. Самого факту змови та «делегування» функцій однією особою іншій ще недостатньо для визнання першого виконавцем і зрозумілого відмежування його від підбурювача.

Ще більш неоднозначною є запропонована оцінка вчиненого за випадків використання знаряддя, придатного до одноособового використання одним із співучасників за наявності готовності кожного із них використати таке знаряддя. І. А. Копйова на підтвердження думки про необхідність оцінки діянь співучасників, які делегували застосування такого знаряддя одному з них, як співвиконавства посилається на п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13. Відповідно до цього пункту для наявності такої ознаки банди, як озброєність, достатньо озброєності хоча б одного з її учасників за умови, що інші учасники повинні знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів. Дослідниця вказує, що особа, яка як співвиконавець бере участь у вчинюваному бандою нападі без зброї, але знає про її наявність у іншого співвиконавця і передбачає можливість застосування, підлягає кримінальній відповідальності за бандитизм та за злочин, вчинений бандою¹. Ми погоджуємось із такою оцінкою ролей співучасників, проте вважаємо, що вона обумовлена

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 90.

зовсім не тим фактом, що йдеться про якесь «довірче» виконавство, а тим, що кожна із таких осіб фактично виконує об'єктивну сторону бандитизму (оскільки бере участь у банді) та об'єктивну сторону відповідного злочину, вчинюваного бандою (оскільки через напад виконує об'єктивну сторону цього іншого злочину).

Аналогічним чином не можемо ми й підтримати аргумент про те, що про довірче виконавство йдеться у разі кваліфікації вчинення хуліганства групою осіб за ч. 4 ст. 296 КК у випадках, коли зброя або інший предмет, спеціально пристосований чи заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень, були застосовані не всіма співвиконавцями, а лише деякими з них¹. У дійсності, і в такій ситуації йдеться про співвиконавство, але тільки тому, що всі співучасники разом виконують діяння, яке становить грубе порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Навряд чи І. А. Копйова оцінила би діяння особи, яка фактично обмежила свою участь у вчиненому злочині, лише наданням цієї зброї, хоча й навіть висловила готовність її застосувати до потерпілого, як виконавство. Очевидно, що неучасть у виконанні об'єктивної сторони піддає сумніву можливість визнання особи виконавцем у цьому випадку і однієї лише домовленості про делегування функцій явно недостатньо.

Позиція про те, що у випадку вчинення вбивства фактично лише одним із співучасників із застосуванням зброї, згода на використання якої надана іншими, діяння кожного із співучасників слід оцінювати як співвиконавство, знайшла свою підтримку в юридичній науці². На наш погляд, вона зумовлена здебільшого тим фактом, що її прихильники роз-

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 90.

² Див.: Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : учеб. пособие. Свердловск : Изд-во СЮИ, 1973. С. 64; Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 90; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 242–243.

глядають вчинення злочину за попередньою змовою групою виключно як випадки співвиконавства, та у результаті зазнають деяких складнощів з оцінкою діяння особи, яка начебто й готова була виконати об'єктивну сторону злочину, але фактично жодного із діянь, які її становлять, не вчинила. Не маючи змоги «вписати» такі дії у виконання будь-якої іншої ролі, проте, будучи переконаними в необхідності їх кримінального переслідування, такі вчені пропонують поширювати на них поняття виконавства. На наше ж переконання, підстав для такого поширення немає. Діяння такої особи має оцінюватися як пособництво у формі іншого заздалегідь обіцяного сприяння вчиненню злочину, оскільки лише той факт, що особа у процесі змови висловила готовність виконати об'єктивну сторону злочину, підтримати визначеного виконавця у випадку виникнення певних ускладнень із вчиненням діяння останнім, не перетворює таку особу на співвиконавця. Як правильно вказує І. А. Копйова, такий співучасник «забезпечує використання засобу чи знаряддя делегованим виконавцем, перебуває наготові для його заміни у разі необхідності»¹. І саме у цьому забезпеченні та висловленні готовності й виявляється заздалегідь обіцяне сприяння вчиненню злочину.

З огляду на вказане слід критично сприйняти пропозицію відобразити поняття довірчого виконавця у кримінальному законі. І. А. Копйова пропонує зробити це шляхом вказівки у тексті ч. 2 ст. 27 КК на те, що виконавцем також визнається «особа, яка довірила його (злочину. – Р. О.) вчинення іншому співвиконавцю внаслідок неможливості чи недоцільності його вчинення декількома співвиконавцями»². Вважаємо таке визначення вкрай розмитим і таким, що веде до змішування функціональної ролі виконавця та пособника у вчинюваному злочині.

3. Ще одним питанням, безпосередньо дотичним до проблеми розвитку інституту співучасті, є питання про встановлення окремої норми про провокацію злочину. Наразі в Укра-

¹ Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 95.

² Там само. С. 102.

їні як спеціальний вид підбурювання криміналізовано лише провокацію підкупу (ст. 370 КК). За виокремлення в Особливій частині КК норми, яка криміналізувала б підбурювання до будь-якого злочину, виступають С. Боженок та Б. Я. Гаврилов¹, О. О. Кваша², Н. В. Артеменко та А. М. Минькова³.

Раніше ми вже встановили, що діяльність провокатора злочину повністю охоплюється підбурюванням для вчинення злочину і ми не бачимо сенсу у створенні складу злочину, який би передбачав відповідальність за провокацію злочину в Особливій частині. Такі зміни, на наш погляд, лише підтримують можливості інституту співучасті у забезпеченні наскрізного кримінально-правового регулювання.

Основна критика існуючої концепції визнання провокатора злочину підбурювачем, висловлена в науці кримінального права, зводиться до того, що у разі своєчасного повідомлення про підготовлюваний або вчинюваний спровокованою особою злочин до відповідних органів державної влади така діяльність провокатора має оцінюватися як добровільна відмова, а отже, останній звільняється від кримінальної відповідальності⁴. Таким чином, провокація виявляється «вдалою», що не може бути визнано справедливим⁵. Однак думки вчених з приводу можливості добровільної відмови провокатора розділилися.

К. А. Панько вказував, що у діях провокатора не може бути добровільної відмови, оскільки від самого початку своєї діяльності він має на меті викриття співучасників, саме тому схиляє їх до вчинення злочину⁶. У той же час інші вчені, зо-

¹ Боженок С., Гаврилов Б. К вопросу о провокации преступлений (с учетом решений Европейского Суда по правам человека). *Рос. юстиция*. 2006. № 5. С. 49.

² Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 428.

³ Артеменко Н. В., Минькова А. М. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора и инициатора преступления в уголовном праве РФ. *Журнал рос. права*. 2004. № 11. С. 51.

⁴ Див.: Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография. М. : Статут, 2013. С. 230; Його ж. Подстрекатель преступления. *Государство и право*. 2002. № 11. С. 127.

⁵ Див.: Дударенко В. В. Соотношение провокации преступления и соучастия в преступлении. *Вестн. Томск. гос. ун-та*. 2015. № 398. С. 154.

⁶ Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву : монография. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. С. 122.

крема О. Д. Сафронов та В. В. Безуглов, вказують, що добровільна відмова провокатора можлива лише у формі успішного спонукання спровокованої особи до добровільної відмови. Інші способи відвернення вчинення злочину не усувають суспільної небезпечності вчинених раніше провокаційних дій, оскільки тягнуть за собою кримінальну відповідальність спровокованого¹. Ю. В. Гродецький також визнає можливість добровільної відмови провокатора, вказуючи, що єдиним обмеженням для нього є неможливість при цьому звертатися по допомогу до відповідних органів державної влади².

На наш погляд, чинне кримінальне законодавство не містить заборони на добровільну відмову провокатора і станом на сьогодні до нього мають застосовуватися такі ж передумови та підстави звільнення у зв'язку з добровільною відмовою, що й до будь-якого іншого підбурювача. Таке становище, утім, навряд чи може бути визнане правильним, оскільки у дійсності дає простір для здійснення успішної провокації та залишає її некараною у випадку відвернення вчинення суспільно небезпечного діяння виконавцем або ж своєчасного повідомлення про нього державним органам.

Спроби виправити окреслену несправедливість робляться на законодавчому рівні. Так, наразі на розгляді в комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України перебуває проект Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за провокацію злочину» №4999 від 15 липня 2016 р. Цим законопроектом ст. 31 КК пропонується доповнити новою частиною четвертою такого змісту: «4. Не визнається добровільною відмовою організатора або підбурювача відвернення вчинення злочину або своєчасне повідомлення ними відповідних органів державної влади про злочин, що

¹ Сафронов А. Д. Добровольный отказ от соучастия в преступлении. *Правовое регулирование общественных отношений*. М., 1977. С. 153; Безуглов В. В. Особенности ответственности при добровольном отказе соучастников. *Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве* : сб. науч. ст. Ярославль, 1997. С. 128.

² Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков : [б. и.], 2002. С. 142.

готується або вчиняється, якщо у такий спосіб зазначені особи намагалися досягнути провокаційної мети викриття іншого співучасника або заподіяння йому матеріальної чи нематеріальної шкоди»¹. За такого формулювання, якщо відвернення доведення злочину до кінця спровокованою особою або повідомлення органам влади про такий злочин здійснено з провокаційною метою викриття такої особи або заподіяння їй шкоди, відповідні дії не можна визнавати добровільною відмовою. Якщо ж указані дії вчиняються провокатором після того, як його мета змінилася, і він робить це не з метою викриття чи заподіяння шкоди спровокованому, а щоб не допустити доведення злочину до кінця, то за таких умов є підстави говорити про добровільну відмову. Вважаємо, що таке законодавче рішення заслуговує на підтримку.

4. Раніше у кримінально-правовій літературі висловлювалися думки про принципову неможливість співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом. Так, М. Меркушев, зокрема, вказував, що визнання такої можливості призведе до «безмежного розширення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, і підірве саму ідею виділення самостійних складів злочинів зі спеціальним суб'єктом»². Однак думка вченого справедливо не була сприйнята кримінально-правовою наукою. Той факт, що співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом можлива, наразі вже не становить предмета наукового обговорення. Розлогі обґрунтування такої можливості вже давно знайшли своє висвітлення у роботах А. В. Ушакова, Г. А. Кригера, П. Ф. Тельнова, В. І. Ткаченка та ін.³

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за провокацію злочину : проект Закону України №4999 від 15.07.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4999&skl=9 (дата звернення: 01.02.2019).

² Меркушев М. Н. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом. *Учен. зап. БГУ*. 1957. Вып. 34. С. 16.

³ Ушаков А. В. Квалификация преступлений, совершаемых частными лицами в соучастии со специальным субъектом. *Совет. юстиция*. 1972. №12. С. 7–8; Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества. М. : Юрид. лит., 1971. С. 220; Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. М. : Юрид. лит., 1974. С. 151; Його ж. Ответственность за соучастие в преступлениях со специальным исполнителем. *Социалист. законность*. 1981. №9. С. 43–45; Ткаченко В. И. Спорные вопросы соучастия. *Вопросы теории и практики применения советского и зарубежного уголовного права*. М., 1979. С. 67.

Традиційно у кримінально-правовій науці визнається, що у злочинах зі спеціальним суб'єктом виконавцем може бути тільки особа, наділена ознаками спеціального суб'єкта. Загальні суб'єкти у таких злочинах можуть виконувати функції організатора, підбурювача або пособника¹. П. Ф. Тельнов узагалі рекомендував відмовитися від теоретично застарілої конструкції «злочини зі спеціальним суб'єктом» і натомість стосовно співучасті використовувати поняття «злочини зі спеціальним виконавцем»².

Одним із найбільш проблемних питань, яке все ще не віднайшло свого вирішення, є питання про кваліфікацію дій загального суб'єкта який спільно зі спеціальним виконавцем частину об'єктивної сторони злочину. Деякі вчені вказують на необхідність оцінки таких дій як співвиконавства³. Інші ж пропонують оцінювати їх як пособництво⁴. В. І. Ткаченко

¹ Див.: Устименко В. В. Некоторые проблемы законодательной регламентации соучастия в преступлениях со специальным субъектом в проекте нового УК Украины. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку* : корот. тези доп. та наук. повідомл. респ. наук.-практ. конф., 9–11 листоп. 1995. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1995. С. 267; Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 250–251; Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 90–91; Олійник Є. Особливості кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом. *Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства)* : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. С. 112–113; Ушаков А. В. Квалификация преступлений, совершаемых частными лицами в соучастии со специальным субъектом. *Совет. юстиция*. 1972. № 12. С. 7–8; Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Київ : А. С. К., 2001. С. 180; Бажанов М. И. Избранные труды / [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий]. Харьков : Право, 2012. С. 765; Терентьев В. И. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом: постановка проблемы. *Підприємництво, госп-во і право*. 2001. № 8. С. 107–108; Горбачов Д. М. Особливості співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. № 2. С. 252.

² Тельнов П. Ответственность за соучастие в преступлениях со специальным исполнителем. *Социалист. законность*. 1981. № 9. С. 45.

³ Див.: Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества. М. : Юрид. лит., 1971. С. 222.

⁴ Див.: Ушаков А. В. Квалификация преступлений, совершаемых частными лицами в соучастии со специальным субъектом. *Совет. юстиция*. 1972, № 12. С. 7; Лысов М. Юридическая природа соучастия в преступлениях со специальным субъектом. *Совет. юстиция*. 1971. № 21. С. 10; Пилипенко Е. Н. Проблемы квалификации преступлений, совершенных в соучастии с учетом видов соучастников.

та І. М. Гриниха схилиються до другої позиції, але вказують, що вирішення існуючої проблеми неможливе без внесення змін до законодавства та розширення переліку дій, що утворюють пособництво¹.

Вчені часто відкидають можливість співвиконавства у злочинах зі спеціальним суб'єктом, вказуючи, що загальний суб'єкт ніколи не може виконувати роль співвиконавця, оскільки не володіє необхідними властивостями². Виходячи із цих міркувань, О. О. Кваша вказує на доцільність доповнення ст. 29 КК відповідною частиною, яка б встановлювала, що особа, яка не є суб'єктом злочину, спеціально вказаним у статті Особливої частини КК, може брати участь у вчиненні злочину, передбаченому цією статтею, лише як організатор, підбурювач або пособник³. Такий же підхід, який зреалізований у законодавстві деяких зарубіжних країн⁴, підтримує Д. М. Горбачов⁵. Б. В. Волженкін, натомість, виступає проти введення подібної норми, оскільки не вважає її достатньо універсальною⁶.

М. І. Панов вказує, що у злочинах, об'єктивна сторона яких має ускладнений характер (складається з декількох

Актуальные проблемы уголовного права, уголовного процесса, криминологии и уголовно-исполнительного права : теория и практика : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 10–11 апр. 2012 г. Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012. С. 134–135.

¹ Ткаченко В. И. Спорные вопросы соучастия. *Вопросы теории и практики применения советского и зарубежного уголовного права*. М., 1979. С. 69; Гриниха І. Проблема співвиконавства у злочинах зі спеціальним суб'єктом. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. (8–9 лют. 2007 р.). Львів : ЛДУ, 2007. С. 456.

² Кругликов Л. Л., Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. С. 121; Ковитиди О. Ф. Соучастие в преступлении со специальным субъектом. *Весь Фемиды*. 1998. №4. С. 63; Иванов Н. Соучастие со специальным субъектом. *Рос. юстиция*. 2001. №3. С. 51.

³ Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. С. 343.

⁴ Детальніше див. підрозд. 4.1 розд. 4 монографії.

⁵ Горбачов Д. М. Особливості співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. №2. С. 252–253; Його ж. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. С. 13–14.

⁶ Волженкин Б. Некоторые проблемы соучастия в преступлениях, совершаемых специальными субъектами. *Уголов. право*. 2000. №1. С. 15.

діянь), фактично можливе її виконання спільно спеціальним та загальним суб'єктами. Утім, на думку вченого, визнання загального суб'єкта у таких злочинах співвиконавцем неможливе, а його дії мають оцінюватися як організаторство, підбурювання або пособництво у злочині зі спеціальним суб'єктом, а також за відповідною статтею Особливої частини КК, що передбачає кримінальну відповідальність за фактично вчинений цією особою злочин¹. Ми не підтримуємо такий підхід, оскільки він полягає у штучному інкримінуванні загальному суб'єкту сукупності злочинів, що матиме результатом не виправдане посилення його відповідальності порівняно із спеціальним суб'єктом.

Іншу позицію займають В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров та М. А. Рубашенко. На їхню думку, у ситуаціях фактичного виконання загальним суб'єктом частини об'єктивної сторони у злочині зі спеціальним суб'єктом питання про кримінально-правову оцінку такого діяння загального суб'єкта вирішується подвійно: 1) якщо поряд із нормою, яка передбачає відповідальність спеціального суб'єкта, в КК міститься норма, яка передбачає відповідальність за таке діяння або його частину, вчинене будь-якою особою, діяння загального суб'єкта необхідно кваліфікувати за цією нормою; 2) якщо ж відповідальність за діяння такого роду встановлена лише для спеціального суб'єкта, то дії загального суб'єкта по фактичному співвиконавству підлягають кваліфікації за тією ж статтею Особливої частини КК, що й дії спеціального суб'єкта, але із посиланням на відповідну частину ст. 27 КК як організаторство, підбурювання, пособництво, незважаючи на фактичне виконання такою особою частини об'єктивної сторони злочину². Другий із наведених варіантів кваліфікації підтримує В. І. Терентьев³.

¹ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України ; Нац юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 5-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2015. С. 252.

² Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2017. С. 91.

³ Терентьев В. И. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом: постановка проблемы. *Підприємництво, госп-во і право*. 2001. №8. С. 108.

На наш погляд, вищеокреслений підхід є неправильним, оскільки заснований на використанні фікції: діяння особи, яка фактично виконала об'єктивну сторону злочину, пропонується з ігноруванням положень кримінального закону визнавати виконанням іншої ролі. Очевидно, що таке рішення веде до безпідставного знищення меж між співучасниками різних видів і засноване на спробі віднайти хоч якусь підставу для притягнення загальних суб'єктів до відповідальності у ситуаціях, де не вбачається однозначного рішення.

Свого часу ще В. В. Устименко пропонував доповнити КК України окремою статтею «Співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом» такого змісту: «Співучасть у злочині зі спеціальним суб'єктом осіб, які не є такими, тягне відповідальність за статтею закону, за якою кваліфіковано злочин, вчинений спеціальним суб'єктом. Якщо як ознака спеціального суб'єкта виступає виключно особиста властивість, що обтяжує або пом'якшує його відповідальність, то ця обставина не може бути поставлена у вину іншим співучасникам і не може впливати на їх відповідальність». Учений також визнавав можливість співвиконавства у таких злочинах зі спеціальним суб'єктом, об'єктивна сторона яких складається із декількох діянь, частина з яких може бути виконана будь-якою особою, та припускав можливість кваліфікації вчиненого загальним суб'єктом як виконавства за тією ж статтею, що й спеціального суб'єкта¹. Цю ж позицію підтримували М. І. Бажанов², В. О. Навроцький³, О. В. Ус⁴, Р. Д. Шарапов⁵ та інші дослідники⁶.

¹ Устименко В. В. Некоторые проблемы законодательной регламентации соучастия в преступлениях со специальным субъектом в проекте нового УК Украины. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку* : корот. тези допов. та наук. повідомл. респ. наук.-практ. конф., 9–11 листоп. 1995 р. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1995. С. 267; Устименко В. В. Специальный субъект преступления : монография. Харьков : Вища шк., 1989. С. 83–89.

² Бажанов М. И. Избранные труды / [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Таций]. Харьков : Право, 2012. С. 765–766.

³ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. С. 315.

⁴ Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. С. 229–230.

⁵ Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. С. 227–228.

⁶ Волженкин Б. В. Некоторые проблемы соучастия в преступлениях, совершаемых специальными субъектами. *Уголов. право*. 2000. №1. С. 15; Левченко О. Співучасть

С. С. Аветисян розрізняє співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом (де лише суб'єкт є спеціальним) та зі спеціальним складом (де й інші елементи складу злочину володіють додатковими ознаками). Якщо у злочинах першої групи загальний суб'єкт може виконувати роль організатора, підбурювача або пособника, то у злочинах другої – будь-яку, включаючи і співвиконавця¹.

В. А. Алексеев не вбачає принципових перешкод для визнання можливості співвиконавства загальних суб'єктів у злочинах зі спеціальним суб'єктом. При цьому, на думку вченого, достатньо, щоб один з учасників, що виконували дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину, мав ознаки спеціального суб'єкта. Інші ж особи, якщо вони частково виконували об'єктивну сторону злочину, повинні визнаватися співвиконавцями. За такого рішення буде забезпечене належне урахування суспільної небезпечності групових посягань. Як результат власних роздумів В. А. Алексеев пропонує відобразити правила кваліфікації співучасті у злочині зі спеціальним суб'єктом таким чином: «У злочинах, де як виконавець указана особа, що володіє спеціальними ознаками, виконавцем визнається також і особа, яка цими ознаками не володіє, якщо вона виконувала дії, передбачені статтею Особливої частини кримінального законодавства, спільно з особою, вказаною в цій статті»².

Ми вважаємо за потрібне підтримати цю думку. Зрозуміло, що і при такому формулюванні залишиться значна кількість складів злочинів, у яких дії, що входять до об'єктивної сторони, фактично не можуть бути навіть частково виконані особами, які не володіють якостями спеціального суб'єкта. До таких складів належать, наприклад, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК), непокора (ст. 402 КК), невиконання

у злочинах зі спеціальним суб'єктом. *Актуальні проблеми кримінального права України* : тези доп. та наук. повідомл. студент. наук. конф. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. С. 42.

¹ Аветисян С. С. Проблемы соучастия в преступлении со специальным субъектом (специальным составом). *Уголов. право*. 2004. № 1. С. 4–6.

² Алексеев В. А. Соисполнительство в воинских и других преступлениях со специальным субъектом. *Правоведение*. 1991. № 2. С. 70–71.

нання наказу (ст. 403 КК), військові злочини, пов'язані з несенням спеціальних служб (статті 418–421 КК). Однак співвиконавство інших осіб у цих та деяких інших злочинах неможливе саме через специфіку їх об'єктивної сторони, яка виключає можливість навіть часткового її виконання загальним суб'єктом. На кваліфікації цієї категорії злочинів встановлення принципової можливості співвиконавства загальних суб'єктів у злочинах зі спеціальним суб'єктом жодним чином не відіб'ється.

С. Ф. Мілюков пропонує доповнити КК нормою, яка регулювала б питання співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом: «Особа, яка не володіє спеціальними ознаками суб'єкта злочину, але вчинила діяння спільно з такими суб'єктами, несе кримінальну відповідальність за відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу як виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач чи пособник»¹. Ця думка підтримана О. В. Білокуровим².

У той же час ми вважаємо відсутність у кримінальному законі окремого припису про правила кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, швидше, перевагою, аніж недоліком. Для висновку про те, що співвиконавство у злочинах зі спеціальним суб'єктом можливе, якщо як мінімум одним із його виконавців виступає такий суб'єкт, достатньо і системного застосування вже існуючих положень ч. 2 ст. 18, ст. 27 та ст. 29 КК. З огляду на це ми не вважаємо за потрібне внесення додаткових змін до кримінального законодавства задля закріплення такого правила.

Одразу ж зазначимо, що запропоноване рішення не підриває й принципових положень щодо кваліфікації співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини. В юридичній науці аналіз вказаного злочину часто дає вченим підстави для твердження про те, що співучасть взагалі можлива не у всіх

¹ Милуков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа : монография. СПб. : Знание : СПБИНВЭСЭП, 2000. С. 82.

² Белокуров О. В. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом: актуальные проблемы (на примере присвоения и растраты). *Следователь*. 2003. № 5. С. 3, 6.

злочинах зі спеціальним суб'єктом¹. Підтримати такі думки ми не можемо. Співучасть можлива і у цьому злочині. Річ у тім, що *спільно* вчинюваним всіма співучасниками злочином є умисне вбивство малолітньої дитини, і саме врахування ознак, які характеризують одного із співучасників (виконавця – ч. 3 ст. 29 КК), – матір – зумовлює кваліфікацію її дій не за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК, а за ст. 117. Однак співучасть у результаті різної кваліфікації діянь співучасників, як було встановлено у попередніх розділах, нікуди не зникає.

5. 22 листопада 2018 р. Верховною Радою України було прийнято законопроект № 7279-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень»². Станом на момент написання цього підрозділу цей законопроект вже підписано Президентом України, проте ще не опубліковано в офіційних друкованих виданнях. Цим законопроектом, який набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, та вводиться в дію через рік з дня набрання ним чинності, до кримінального законодавства України запроваджується категорія кримінальних проступків. Не вдаючись до аналізу всіх новацій, які передбачені цим Законом, лише звернемо увагу на ті з них, які стосуються текстуального вираження інституту співучасті.

Одним із принципових положень закону є введення замість поняття «злочин» більш широкої категорії «кримінальне правопорушення», що включає в себе злочини та кримінальні проступки. Категорію кримінальних проступків мають утворити здебільшого нинішні злочини невеликої тяжкості, за вчинення яких передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних

¹ Див.: Оньша А. О. Щодо питання співучасті при вчиненні привілейованих умисних вбивств. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Кроссруд, 2009. Вип. 17. С. 300; Горбачов Д. М. Особливості співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом. *Часопис Київ. ун-ту права*. 2011. №2. С. 252; Попов А. Н., Прохоров В. С. Проблеми соучастя в детоубийстві. *Изв. высш. учеб. заведений. Правоведение*. 2002. № 1. С. 125.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : проект Закону України № 7279-д від 20.04.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928. (дата звернення: 01.02.2019).

мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Відповідно законопроектом передбачається і можливість співучасті у кримінальному правопорушенні, а отже, і у кримінальному проступку. Аналіз положень законопроекту дозволяє дійти висновків, що здебільшого зміни у частині співучасті мають термінологічний характер, поширюючи всі нині передбачені у КК положення про види співучасників, форми співучасті та особливості кримінальної відповідальності за співучасть як на злочини, так і на кримінальні правопорушення. Такі зміни не торкаються основ правового регулювання інституту співучасті, не сприяють його удосконаленню та вирішенню проблем, окреслених у цій роботі.

Утім примітними є й деякі законодавчі рішення, які виглядають сумнівними. Зокрема, законопроектом передбачається можливість вчинення організованою групою (та злочинною організацією) у тому числі і кримінальних проступків. Таке рішення викликає критику. Очевидно, що зростання суспільної небезпечності при вчиненні діяння організованою групою як найбільш небезпечною формою співучасті у злочині є настільки істотним, що має виходити за межі караності, встановлені для кримінальних проступків. Так само складно уявити собі й організовану групу, створену з метою вчинення кримінального проступку. Видається, що законодавцем проігнороване значення форм співучасті для оцінки небезпечності вчиненого. Діяння, вчинені організованою групою, мають визнаватися злочинами і використання категорії «кримінальне правопорушення» при їх описі видається недоцільним.

В юридичній літературі висловлювалися й інші пропозиції, що стосуються можливого вдосконалення норм інституту співучасті у злочині. Так, пропонувалося розширити перелік обставин, що пом'якшують покарання, за рахунок включення до нього вчинення злочину в результаті провокації з боку іншої особи¹. Вказана пропозиція видається нам сумнівною, оскільки ми не вбачаємо ніяких достатніх підстав на боці спровокованої особи, які дозволяли б говорити, що

¹ Див.: Кугушева С. В. Провокация преступления: проблемы уголовно-правовой квалификации. *Рос. следователь*. 2005. № 10. С. 26.

провокація для неї чимось відрізняється від інших видів підбурювання, і це має знайти своє вираження в обов'язковому пом'якшенні спровокованої особі покарання. Там, де суспільна небезпечність вчиненого внаслідок провокації дійсно є нижчою, суд може врахувати цей факт у силу невичерпності переліку обставин, що пом'якшують покарання. Проте говорити, що таке пом'якшення має стати загальним правилом, на наш погляд, помилково.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження розв'язано важливу наукову проблему, що має значення для теорії кримінального права та практики застосування кримінального закону, – вдосконалення інституту співучасті у злочині. Вирішення поставлених у межах дослідження завдань дозволило сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Доведено, що співучасть у злочині є самостійним інститутом Загальної частини галузі кримінального права і становить групу кримінально-правових норм, ідей та квазі-нормативних утворень, які структурно об'єднані між собою та призначені виконувати функціональне завдання створення необхідного інструментарію для забезпечення криміналізації діянь осіб, які хоча й не виконують об'єктивну сторону злочину, але мають стійкі об'єктивні зв'язки з учиненням злочином, та вираження об'єктивно вищого рівня суспільної небезпечності злочину, у вчиненні якого беруть участь декілька суб'єктів. Установлено, що структурно інститут співучасті у злочині складається з трьох субінститутів: видів співучасників, форм співучасті та особливостей кримінальної відповідальності співучасників.

2. З'ясовано, що історичний розвиток інституту співучасті у злочині визначається домінуванням двох протилежних тенденцій. Перша виявляється у встановленні чітких та зрозумілих критеріїв визнання особи співучасником, закріпленні меж відповідальності співучасників за спільно вчинений злочин і, як наслідок цього, – звуженні обсягу правового регулювання інституту співучасті. Друга полягає у поступовому поглибленні кримінально-правового регулювання через диференціацію відповідальності співучасників залежно від характеру і ступеня їх участі у спільно вчиненому злочині, форми співучасті тощо. Урахування цих тенденцій дає підстави для прогнозування можливих шляхів розвитку інституту співучасті у злочині.

3. Використання структурно-функціонального підходу при дослідженні інституту співучасті дозволило встановити спе-

цифічні завдання, які він виконує у забезпеченні комплексного кримінально-правового регулювання. Першим із них є обґрунтування кримінальної відповідальності осіб, які безпосередньо не виконували діяння, описане в диспозиції статті Особливої частини КК, але схилили інших до участі в ньому, організували його вчинення або ж сприяли його вчиненню. Друге полягає в закріпленні вищого рівня суспільної небезпечності злочину, вчиненого шляхом об'єднання зусиль декількох осіб, відображенні градації зростання такої суспільної небезпечності та визначенні якісних ознак, які обумовлюють зростання рівня суспільної небезпечності. Третім завданням є визначення особливостей кримінальної відповідальності співучасників та окреслення меж поставлення спільно вчиненого злочину в провину. Комплексно розглянуті способи, в які інституційні норми про співучасть забезпечують виконання завдань інституту.

4. Обґрунтовано, що закріплене у кримінальному законодавстві визначення співучасті є історично виправданим та збалансованим. Будь-які пропозиції щодо його зміни не відповідають функціональному призначенню цього інституту та здатні лише породити додаткові суперечності у правовому регулюванні. Так само й існуючий чотириелементний перелік видів співучасників є достатнім, і у його розширенні за рахунок додавання нових видів немає жодної потреби.

5. Установлено, що при формуванні моделі законодавчого вираження інституту співучасті у злочині було обрано шлях поєднання положень акцесорної теорії та теорії самостійної відповідальності. Нормативне закріплення співучасті є комбінованим, проведеним шляхом поєднання норм різної природи. Інколи надмірна акцесорність положень закону при вирішенні питань про кваліфікацію діянь та кримінальну відповідальність співучасників призводить до розбіжностей між «буквою закону», з одного боку, та доктриною кримінального права і правозастосовною практикою – з другого. З огляду на це запропоновано можливі варіанти переходу від використання акцесорної теорії до теорії самостійної відповідальності при формулюванні підстави кримінальної відповідальності співучасників. Запропоновані законодавчі рішення

ня, які здатні послабити залежність кваліфікації діянь організатора, підбурювача та пособника від кваліфікації діяння виконавця.

6. Використання системного підходу при дослідженні інституту співучасті, його внутрішньої структури, функцій та взаємозв'язків у механізмі кримінально-правового регулювання дало можливість установити низку як внутрішніх суперечностей, так і неузгодженостей із іншими інститутами як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Серед найбільш істотних із них, вирішення яких запропоновані в монографії, є, зокрема: 1) неповна підпорядкованість поняття виконавця поняттю суб'єкта злочину, де зміст першого частково виходить за межі другого; 2) відсутність у КК чіткого критерію відмежування виконавця від інших співучасників; 3) перехрещення між окремими видами співучасників, зокрема між організатором, підбурювачем та пособником; 4) неохоплення визначенням пособника деяких форм об'єктивного сприяння вчиненню злочину, зокрема посередництва; 5) поширення поняття пособництва на випадки, які не становлять співучасті у злочині (діяльність із заздальгідь не обіцяного, але систематичного переховування злочинця, знярядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збуту таких предметів); 6) вихід поняття організатора за межі поняття співучасті у злочині й характерна для нього дворівневість; 7) існуючі положення про правила кваліфікації діянь співучасників не дозволяють правильно відобразити підставу їх кримінальної відповідальності та існуючу кореляцію між нормами інституту співучасті й інших інститутів Загальної частини кримінального права; 8) відсутність чіткості у визначенні кола ознак, які можуть бути поставлені у вину співучасникам; 9) невирішеність питання про добровільну відмову співучасника, який виконував декілька ролей у спільно вчиненому злочині; 10) відсутність чітких правил кваліфікації співучасників при добровільній відмові одного з них та неврахування у кримінальному законі всіх можливих наслідків такої відмови.

7. Доведено, що низка злочинів, які передбачені Особливою частиною КК і стосуються так званих спеціальних видів

організаторства, підбурювання та пособництва, а також злочинів, об'єктивна сторона яких полягає у створенні та участі в організованих злочинних об'єднаннях, не належать до інституту співучасті у злочині, оскільки не виконують його функціонального призначення. Вчинення злочину злочинною організацією не може визнаватися формою співучасті у злочині, оскільки не впливає на підвищення суспільної небезпечності конкретного злочину порівняно із його вчиненням організованою групою.

8. Дослідження форм співучасті у злочині показало, що їх функціональне призначення полягає у створенні інструментарію для пошуку і фіксації критерію об'єктивного зростання суспільної небезпечності злочину, вчинюваного у співучасті. Таким критерієм має бути саме ступінь організованості співучасників, їх згуртованість. Не існує співучасті, яка не може бути «вписана» в одну з її форм. Аналіз положень кримінального законодавства та теоретичних положень дозволив виявити проблемність існуючого текстуального відображення форм співучасті у КК, пов'язаного із використанням подвійного критерію при їх формулюванні. Положення про принцип «матрьошки», які практично не оспорюються в науці кримінального права та широко застосовуються у правозастосовній діяльності, не знайшли свого текстуального вираження в нормативних приписах кримінального закону. Запропоновані відповідні рекомендації щодо виправлення існуючої ситуації.

9. Обґрунтовано, що у процесі кримінально-правового регулювання норми інституту співучасті не справляють вплив на суспільні відносини відокремлено, а виявляються тісно переплетеними з нормами інших інститутів як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Такі зв'язки між інститутами піддані дослідженню, результатом чого стало формування їх класифікації за різними критеріями. За ступенем наближеності у процесі кримінально-правового регулювання слід виокремлювати безпосередні та опосередковані зв'язки. Залежно від їх значення для забезпечення системності правового регулювання зовнішні зв'язки норм інституту співучасті поділяються на координаційні (здебільшого

характерні для співвідношення норм інституту співучасті з нормами інших інститутів Загальної частини кримінального права), субординаційні (у свою чергу, розподіляються на такі, де норми про співучасть мають підпорядковуючий та підпорядкований характер) та відмежувальні (дозволяють не допустити поширення інституційних норм про співучасть на ситуації, які їм не становлять). Залежно від розташування норм у системі кримінального права зв'язки інституту співучасті можуть бути класифіковані на співвідношення з інститутами Загальної частини та співвідношення з інститутами Особливої частини кримінального права.

10. Доведено, що системні зв'язки норм про співучасть та про незакінчений злочин у процесі кримінально-правового регулювання розкриваються при оцінці випадків так званої невдалої співучасті. Під невдалою співучастю слід розуміти випадки, коли потенційний виконавець відхилив зусилля «організатора», «підбурювача» або «пособника», спрямовані на спільне вчинення злочину, тобто потенційний виконавець або взагалі не вчиняв і не збирався вчиняти злочинних дій, або хоча й збирався їх здійснити, але потім передумав і не здійснив. До невдалої співучасті належать три групи випадків: невдале підбурювання, невдале пособництво та невдале організаторство. Неприпустимим є ототожнення невдалої співучасті із ситуаціями добровільної відмови співучасника, оскільки випадки невдалої співучасті не є предметом правового регулювання інституту співучасті у злочині. Зв'язки між інституційними нормами про співучасть і незакінчений злочин у процесі кваліфікації невдалої співучасті мають відмежувальний та координаційний характер. Установивши невдалий характер діяльності потенційного організатора, підбурювача чи пособника, застосування інституційних норм про види співучасників виключається, як виключається і можливість посилання на ст. 27 при кваліфікації їх дій. Застосуванню підлягають норми щодо готування до злочину. Водночас, визначивши статтю Особливої частини КК, за якою має нести відповідальність невдалий «співучасник», та зробивши посилання на ст. 14 КК, підлягають застосуванню

норми інституту співучасті, які визначають форму співучасті. Оскільки кваліфікація умисного злочину, що вчиняється з визначеним умислом, відбувається за спрямованістю умислу, то слід встановити, у якій із форм співучасті бажав вчинити злочин винний, і, якщо така форма передбачена як кваліфікуюча ознака складу, кваліфікувати вчинене за тією частиною статті, яка передбачає вчинення злочину у відповідній формі співучасті (за відсутності більш кваліфікуючих ознак).

11. Установлено, що зв'язки між нормами інституту співучасті та інституту множинності дозволяють забезпечити взаємоузгоджений і цілеспрямований вплив на макрорівні внутрішньогалузевого правового регулювання. Комплексне та системне застосування норм інститутів співучасті та множинності створює кримінально-правовий інструментарій протидії організованій злочинності. Такий інструментарій доповнюється криміналізацією в Особливій частині КК самого факту створення та участі у найбільш небезпечних злочинних об'єднаннях.

12. Координаційний та взаємодоповнюючий характер зв'язків інститутів співучасті та призначення покарання виявляється у процесі правозастосування та через послідовне врахування значущих чинників і передбачених КК правил при обранні конкретного виду й міри покарання співучасникам. Таке врахування має відбуватися шляхом сходження від більш загальних до конкретних правил.

13. На підставі використання системного підходу в кримінальному праві встановлено, що зв'язки між інститутом співучасті та інститутами Особливої частини кримінального права мають розглядатися з позицій співвідношення філософських категорій загального та особливого. Це означає, що поняття, категорії та юридичні конструкції, визначені у Загальній частині, мають застосовуватися в тому самому значенні й в Особливій частині кримінального права. Зв'язки між інститутом співучасті та інститутами Особливої частини кримінального права мають компліментарний та підпорядковувачий характер. Компліментарні (розширювальні, допов-

нюючі) виявляються у тому, що за рахунок інституту співучасті розширюється зміст конкретних складів злочину, передбачених у нормах Особливої частини КК. Підпорядковуючі зв'язки реалізуються через використання форм співучасті при формулюванні кваліфікуючих ознак складу злочину. Наявність будь-якого дуалізму у тлумаченні вчинення злочину групою осіб та вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб у Загальній та Особливій частині КК є неприпустимою.

14. Доведено, що норми міжнародного права не обмежують національного законодавця у способах побудови інститутів Загальної частини кримінальних законів, не стосуються теоретичних підвалин притягнення до кримінальної відповідальності, його підстави, особливостей тощо. Не містять вони і жорстких правил щодо конструювання інституту співучасті.

Запозичення зарубіжного досвіду правового регулювання співучасті у злочині з метою вдосконалення вказаного інституту повинне мати обмежений характер і бути засноване на врахуванні унікальності історичного розвитку національних правових систем, зумовленому низкою культурних, соціальних, ментальних та інших чинників. Це унеможлиблює вилучення окремих положень зарубіжного законодавства без урахування загального контексту та механічну їх імплементацію в систему кримінального права України. Утім більш детального вивчення задля вирішення питання про можливість відповідної адаптації ідей і рішень, викладених у них, та їх застосування з метою розвитку інституту співучасті у злочині заслуговують такі положення зарубіжного законодавства, що стосуються інституту співучасті: а) більш широке застосування теорії самостійної відповідальності співучасників; б) межі поставлення у вину співучасникам ознак спільно вчиненого злочину; в) можливість визнання опосередкованим виконавцем особи, яка у співучасті з іншими співучасниками вчинила суспільно небезпечне діяння із використанням особи, що діє через необережність; г) можливість ексцесу співучасника в цілому, а не лише виконавця; ґ) уникнення дворівневості у визначенні організатора; д) визнання

невичерпності переліку способів пособництва; е) текстуальне відображення словосполучення «Форми співучасті» у назві відповідної статті; є) визнання того, що вчинення злочину групою осіб можливе не лише за співвиконавства; ж) перелік форм співучасті; з) чинники, які підлягають врахуванню при призначенні покарання співучасникам.

15. Системність інституційних норм про співучасть у злочині, що визначається їх глибокою інтегрованістю у галузь кримінального права, має бути запобіжником від внесення поспішних змін до цього інституту. Виявлено два перспективні напрями вдосконалення інституту співучасті у кримінальному праві. Перший є структурним і передбачає перегляд і очищення інституційних норм про співучасть у злочині від нормативних приписів, які лише помилково відносять до вказаного інституту або ж таких, які вже виходять за межі вказаного інституту. Другий напрям є змістовим і полягає у подоланні існуючих прогалин і суперечностей між інституційними нормами про співучасть у злочині між собою та з нормами інших інститутів кримінального права.

16. Обґрунтовано необхідність удосконалення текстуального вираження норм інституту співучасті у злочині в КК України шляхом внесення до нього таких змін та доповнень:

1) частину першу статті 18 викласти в такій редакції: «1. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність, безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин»;

2) у статті 27:

– частину першу викласти в такій редакції: «1. Співучасниками злочину є виконавець, організатор, підбурювач та пособник»;

– частину другу викласти в такій редакції: «2. Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину повністю або частково вчинила діяння (дію або бездіяльність), передбачене у статті Особливої частини цього Кодексу»;

– частину третю викласти в такій редакції: «3. Організатором є особа, яка організувала вчинення злочину та (або) керувала його вчиненням. Організацією вчинення злочину є також створення організованої групи або керівництво нею, забезпечення фінансування чи організація приховування злочинної діяльності організованої групи»;

– частину п'яту викласти в такій редакції: «5. Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь, усуненням перешкод або іншим заздалегідь обіцяним чином сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину»;

3) статтю 28 викласти в такій редакції:

«Стаття 28. Форми співучасті у злочині

1. Злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька (два або більше) співучасників без попередньої змови між собою.

2. Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька співучасників, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

3. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо його спільно вчинили декілька співучасників (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення злочину.

4. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину групою осіб як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину групою осіб за попередньою змовою чи організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті. Якщо статтею Особливої частини цього Кодексу передбачене лише вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою як кваліфікуюча ознака, то вчинення такого злочину організованою групою кваліфікується за цією ж частиною статті»;

4) статтю 29 викласти в такій редакції:

«Стаття 29. Кримінальна відповідальність співучасників

1. Виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає спільно вчинений злочин.

2. Виконавець, організатор, підбурювач або пособник, який виконав у спільно вчиненому злочині декілька ролей, передбачених у статті 27 цього Кодексу, підлягає кримінальній відповідальності за всіма відповідними частинами статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає спільно вчинений злочин.

3. Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Об'єктивні ознаки, а також мотив і мета, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію діяння виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці ознаки.

4. У разі недоведення спільно вчинюваного злочину до кінця з причин, що не залежали від волі співучасника, він підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині.

5. Співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене іншим співучасником, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом»;

5) статтю 30 виключити;

6) статтю 31 викласти в такій редакції:

«Стаття 31. Добровільна відмова співучасників

1. У разі добровільної відмова виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених статтею 17 цього Кодексу. У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у готуванні до того злочину або замаху на той злочин, від доведення якого до кінця добровільно відмовився виконавець, або за співучасть у закінченому злочині, у разі доведення співвиконавцем злочину до кінця.

2. Не підлягають кримінальній відповідальності при добровільній відмові організатор, підбурювач чи пособник,

якщо вони відвернули вчинення передбаченого у статті Особливої частини КК суспільно небезпечного діяння або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється, якщо таке повідомлення створювало реальну можливість його припинення. Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину, неусунення перешкод вчиненню злочину або нездійснення сприяння вчиненню злочину порадами, вказівками або іншим заздальгідь обіцяним чином.

3. У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у готуванні до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено, або за співучасть у закінченому злочині, у разі доведення виконавцем (співвиконавцем) злочину до кінця.

4. Не визнається добровільною відмовою організатора або підбурювача відвернення вчинення злочину або своєчасне повідомлення ними відповідних органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється, якщо у такий спосіб зазначені особи намагалися досягнути провокаційної мети викриття іншого співучасника або заподіяння йому матеріальної чи нематеріальної шкоди»;

7) у частині 5 статті 36 слова «нападу групи осіб» замінити словами «узгодженого нападу декількох осіб»;

8) третє речення частини 2 статті 53 викласти в такій редакції: «Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль співучасника у його вчиненні є незначною, може призначити йому покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу»;

9) у статті 67:

– пункт 2 частини першої викласти в такій редакції: «2) вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або вчинення злочину організованою групою (частина друга або третя статті 28)»;

– доповнити частину першу пунктом 1¹) такого змісту: «1¹) вчинення злочину групою осіб»;

10) у диспозиції частини третьої статті 161 слова «організованою групою осіб» замінити словами «організованою групою»;

11) у диспозиції частини другої статті 233 слова «групою осіб за попередньою змовою» замінити словами «за попередньою змовою групою осіб»;

12) статтю 255 доповнити приміткою такого змісту: «Примітка. Злочинною організацією визнається стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп»;

13) у диспозиції частини четвертої статті 369 слова «групою осіб за попередньою змовою» замінити словами «за попередньою змовою групою осіб».

Список використаних джерел

1. Абакаров З. А. Ответственность за подстрекательство к совершению преступления по российскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / З. А. Абакаров ; науч. рук. Б. Т. Разгильдиев. – Саратов, 2006. – 26 с.
2. Абакумова Ю. В. Відповідальність співучасників за кримінальним законодавством України та іноземних держав / Ю. В. Абакумова // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 117–121.
3. Абакумова Ю. В. До проблеми кваліфікації дій окремих співучасників злочину / Ю. В. Абакумова, О. І. Опанасенков // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; Ін-т вивч. проблем злочинності НАПрН України. – Харків : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 112–120.
4. Абакумова Ю. В. Інститут співучасті в кримінальному праві України: природа, сутність, сучасні проблеми визначення : монографія / Ю. В. Абакумова. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 320 с.
5. Абакумова Ю. В. Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Абакумова Юлія Вікторівна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2007. – 211 с.
6. Абакумова Ю. В. Становлення вчення про співучасть в історії кримінального права України в дореволюційний період / Ю. В. Абакумова, І. М. Грозовський // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція. – 2017. – Вип. 30 (2). – С. 42–47.
7. Абакумова Ю. В. Суперечливі питання визначення поняття та ознак співучасті у теорії кримінального права / Ю. В. Абакумова // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ / Харків. нац. ун-т внутр. справ ; відп. ред. О. М. Бандурка. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2010. – № 4 (51), ч. 1. – С. 141–151.
8. Абашина Л. А. Юридическое лицо как субъект уголовной ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Абашина Людмила Александровна ; [место защиты: Моск. гос. лингвист. ун-т]. – Орел, 2008. – 153 с.
9. Абудеев В. В. Организатор и исполнитель: вопросы квалификации / В. В. Абудеев // Законы России: опыт, анализ, практика. – М. : Изд. Дом «Буквевед», 2009. – № 7. – С. 109–112.

10. Авакян Р. З. Организатор и подстрекатель преступления / Р. З. Авакян, Р. Г. Мелконян // Прокурор. и следств. практика. – М., 2005. – № 3–4. – С. 281–288.
11. Аверьянов А. Н. Системное познание мира. Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Изд-во полит. лит., 1985. – 263 с.
12. Аветисян С. С. Некоторые вопросы квалификации соучастия в преступлениях с ненадлежащим специальным субъектом / С. С. Аветисян // Закон и право. – 2004. – № 1. – С. 47–49.
13. Аветисян С. С. Проблемы соучастия в преступлении со специальным субъектом (специальным составом) / С. С. Аветисян // Уголов. право. – 2004. – № 1. – С. 4–6.
14. Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом : монография / С. С. Аветисян. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2004. – 467 с.
15. Аветисян С. С. Соучастие в преступлениях со специальным составом: теория и практика правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Аветисян Сержик Сергеевич. – М., 2005. – 498 с.
16. Аветисян С. С. Экссесс исполнителя в преступлениях со специальным составом / С. С. Аветисян // Право в Вооруж. Силах. – 2003. – № 12. – С. 19–22.
17. Авраменко О. В. Кримінально-правовий інститут стадій злочину / О. В. Авраменко, Н. П. Парасюк, Б. М. Телефанко // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Серія: Юрид. – 2015. – № 1. – С. 257–282.
18. Агапов П. В. Критерии разграничения организованной группы и преступного сообщества / П. В. Агапов // Законность. – 2007. – № 5. – С. 23–25.
19. Агапов П. В. Организатор преступления: актуальные проблемы современного законодательства и правоприменительной практики / П. В. Агапов // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы 5-й Междунар. науч.-практ. конф., 24–25 янв. 2008 г. – М. : Проспект, 2008. – С. 196–200.
20. Агапов П. В. Соучастие в преступлении / П. В. Агапов // Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научные мысли / под ред. Н. А. Лопашенко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. – С. 404–441.
21. Александрова Ю. А. Эволюция института соучастия в уголовном праве / Ю. А. Александрова // Эволюция российского государства и права : сб. науч. ст., 30 нояб. 2012 г. – Смоленск : Маджента, 2013. – С. 86–88.

22. Алексеев В. Понятие организованной группы / В. Алексеев // Социалист. законность. – 1989. – № 11. – С. 25–26.
23. Алексеев В. А. Соисполнительство в воинских и других преступлениях со специальным субъектом / В. А. Алексеев // Правоведение. – 1991. – № 2. – С. 68–71.
24. Алексеев С. В. Генезис института соучастия в науке уголовного права в России / С. В. Алексеев // Проблемы теории и юридической практики в России : материалы 3-й междунар. науч.-практ. конф. молодых ученых, специалистов и студентов, 2–3 марта 2006 г. – Самара : Изд-во Самар. гос. экон. ун-та, 2006. – С. 10–14.
25. Алексеев С. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления, совершаемые в группе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Алексеев Сергей Владимирович. – Тамбов, 2006. – 220 с.
26. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с.
27. Алехин В. П. Соучастие в террористической деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. П. Алехин. – Краснодар, 2008. – 20 с.
28. Алешин Д. Соучастие по уголовному законодательству России и Украины / Д. Алешин // Рос. юстиция. – 2002. – № 9. – С. 66–67.
29. Алиев Я. Л. Формы соучастия и их отражение в действующем уголовном законодательстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Я. Л. Алиев ; МВД России, С.-Петерб. юрид. ин-т МВД России. – СПб., 1996. – 17 с.
30. Алимбеков М. Уголовная ответственность юридических лиц: теория и практика / М. Алимбеков // Юрист. – 2011. – № 5. – С. 24–29.
31. Альошин Д. П. Ексцес співучасника при вчиненні розбою / Д. П. Альошин // Від громадянського суспільства – до правової держави : тези III міжнар. наук.-практ. конф. (24 квіт. 2008 р.). – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 228–230.
32. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. П. Альошин. – Харків, 2003. – 21 с.
33. Альошин Д. П. Кримінальна відповідальність за розкрадання, вчинені у співучасті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Альошин Дмитро Петрович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – 220 с.
34. Альошин Д. П. Форми співучасті в новому Кримінальному кодексі України: проблеми реалізації правових норм / Д. П. Альошин // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 15–19.

35. Аминов Д. И. Современные проблемы борьбы с финансированием терроризма в России / Д. И. Аминов, Р. Э. Оганян // Вестн. Акад. безопасности МВД России. – 2007. – № 1. – С. 20–23.
36. Ананьин А. Ф. Особенности эксцесса в преступлениях, совершенных группой лиц / А. Ф. Ананьин // Конституция СССР и дальнейшее повышение эффективности норм уголовного права. – Свердловск, 1980. – С. 92–98.
37. Андреев И. В. Теоретико-правовые основы квалификации преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. В. Андреев ; науч. рук. В. А. Никонов ; М-во внутр. дел Рос. Федерации, Омск. акад. – Омск, 2000. – 25 с.
38. Андрусяк Г. М. Співучасть у злочині, вчиненому при перевищенні меж необхідної оборони / Г. М. Андрусяк // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 3. – С. 261–264.
39. Аргусов А. А. Преступный результат как основание совместимости соучастия / А. А. Аргусов // Проблемы совершенствования юридической техники и дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе : сб. науч. ст. – Ярославль : ЯрГУ, 2010. – Вып. 5. – С. 146–152.
40. Артеменко Н. В. Проблемы уголовно-правовой оценки деятельности посредника, провокатора и инициатора преступления в уголовном праве РФ / Н. В. Артеменко, А. М. Минькова // Журнал рос. права. – 2004. – № 11. – С. 48–54.
41. Арутюнов А. Проблемы ответственности соучастников преступления / А. Арутюнов // Уголов. право. – 2001. – № 3. – С. 3–5.
42. Арутюнов А. Эксцесс исполнителя и вопросы ответственности соучастников преступления / А. Арутюнов // Преступное поведение: новые исследования : сб. науч. тр. / под общ. ред. Ю. М. Антоняна. – М., 2002. – С. 287–293.
43. Арутюнов А. А. Институт соучастия: исторический экскурс / А. А. Арутюнов // Рос. следователь. – 2002. – № 5. – С. 38–42.
44. Арутюнов А. А. Квалификация преступлений, совершенных группой лиц по предварительному сговору / А. А. Арутюнов // Уголов. право. – 2007. – № 3. – С. 4–6.
45. Арутюнов А. А. Организатор преступления / А. А. Арутюнов // Право и политика. – 2002. – № 4. – С. 91–98.
46. Арутюнов А. А. Организованная группа: понятие, проблемы квалификации и ответственности / А. А. Арутюнов // Право и политика. – 2001. – № 8. – С. 71–77.

47. Арутюнов А. А. Подстрекатель преступления / А. А. Арутюнов // Государство и право. – 2002. – № 11. – С. 122–128.
48. Арутюнов А. А. Психология соучастия / А. А. Арутюнов // Юрид. мир. – 2003. – № 3. – С. 54–65.
49. Арутюнов А. А. Системная теория соучастия / А. А. Арутюнов // Адвокат. – 2000. – № 12. – С. 19–24.
50. Арутюнов А. А. Системный подход к общей теории соучастия в преступлении / А. А. Арутюнов // Право и политика. – 2001. – № 10. – С. 63–70.
51. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография / А. А. Арутюнов. – М. : Статут, 2013. – 408 с.
52. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Арутюнов. – М., 2006. – 49 с.
53. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Арутюнов Александр Арташевич. – М. : ВНИИ МВД России, 2006. – 364 с.
54. Арутюнов А. А. Экссесс исполнителя преступления, совершенного в соучастии / А. А. Арутюнов // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 5–7.
55. Архипова М. В. Отражение норм института соучастия в статьях Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации / М. В. Архипова, Е. А. Редькина // Криминол. журн. Байкал. гос. ун-та экономики и права. – Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2008. – № 3. – С. 10–17.
56. Афиногенов С. В. Соучастие в преступлении (понятие, виды и формы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Афиногенов ; МЮИ. – М., 1991. – 29 с.
57. Бабанли Р. Ш. Проблеми індивідуалізації покарання за незакінчений злочин / Р. Ш. Бабанли // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2016. – Вип. 36 (2). – С. 76–79.
58. Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии : монография / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 720 с.
59. Бабий Н. А. Соучастие в преступлении: формы, виды, ответственность : монография / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2015. – 741 с.
60. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост.: В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитоновна, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацкий]. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
61. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепрпетровск : Пороги, 1992. – 168 с.

62. Баймурзин Г. И. Ответственность за попустительство преступлению / Г. И. Баймурзин // Некоторые вопросы борьбы с преступностью в Казахской ССР. – Алма-Ата : Казах. ун-т, 1987. – С. 6–10.
63. Баймурзин Г. И. Ответственность за прикосновенность к преступлению / Г. И. Баймурзин. – Алма-Ата : Наука, 1968. – 188 с.
64. Баймурзин Г. И. Ответственность за прикосновенность к преступлению по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. И. Баймурзин ; АН СССР, Ин-т государства и права. – М., 1966. – 27 с.
65. Балеев С. О понятии преступного сообщества (преступной организации) / С. Балеев // Уголов. право. – 2007. – № 3. – С. 16–20.
66. Балеев С. Соучастие в преступлении и организованной преступной деятельности: законодательная регламентация и доктринальное толкование / С. Балеев // Уголов. право. – 2009. – № 5. – С. 10–13.
67. Балеев С. А. Институт соучастия в уголовном праве: законодательная регламентация и проблемы совершенствования / С. А. Балеев // Актуальные проблемы совершенствования законодательства, правоприменения и правовых теорий в России и за рубежом : материалы Второй Междунар. науч.-практ. конф. (3 дек. 2009 г.). – Челябинск : Рекпол, 2010. – С. 131–136.
68. Балеев С. А. К вопросу об определении исполнителя как вида соучастника преступления в уголовном праве / С. А. Балеев // Учен. зап. Казан. ун-та. Серия: Гуманитар. науки. – 2012. – № 4. – С. 182–186.
69. Балеев С. А. Ответственность за организационную преступную деятельность по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Балеев Сергей Александрович. – Казань, 2000. – 215 с.
70. Балеев С. А. Ответственность организаторов преступной деятельности по действующему уголовному законодательству Российской Федерации / С. А. Балеев // Проблемы законности и правопорядка в российском обществе : сб. науч. тр. – Казань : Изд-во Казан. юрид. ин-та МВД России, 2001. – С. 92–96.
71. Балеев С. А. Понятие соучастия в российском уголовном праве: законодательная регламентация и доктринальное толкование / С. А. Балеев // Учен. зап. Казан. гос. ун-та. – Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 2009. – Т. 151, кн. 4. – С. 147–152.
72. Балеев С. А. Соучастие в преступлении: формы и классификация / С. А. Балеев // Уголов. право. – 2006. – № 5. – С. 8–11.
73. Бантишев О. Ф. Провокація хабара як спеціальний вид співучасті у злочині / О. Ф. Бантишев // Боротьба з орг. злочинністю і корупцією (тео-

- рія і практика). – Київ : Міжвід. наук.-дослід. центр з проблеми боротьби з орг. злочинністю, 2008. – № 19. – С. 105–112.
74. Баранков Н. В. Посредственное исполнение преступления / Н. В. Баранков // Ленинград. юрид. журн. – 2005. – № 2. – С. 145–156.
75. Батанов А. Н. Другие меры уголовно-правового характера – самостоятельный институт российского уголовного законодательства? / А. Н. Батанов // Общество и право. – 2011. – № 5 (37). – С. 151–154.
76. Баулин Ю. В. Уголовное право как система уголовно-правовых норм / Ю. В. Баулин // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. / редкол.: А. И. Рарог (отв. ред.) и др. – М. : ТК Велби, Проспект, 2007. – С. 43–45.
77. Баулин Ю. В. Этапы системного подхода при исследовании уголовного права как отрасли публичного права / Ю. В. Баулин // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г. – М. : ТК Велби, Проспект 2007. – С. 48–50.
78. Баулін Ю. В. Вибрані праці / Ю. В. Баулін ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», каф. кримінал. права. – Харків : Право, 2013. – 928 с.
79. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін. – Київ : Атіка, 2004. – 296 с.
80. Баулін Ю. В. Кримінально-правова система України: загальна характеристика / Ю. В. Баулін // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовт. 2012 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2012. – С. 62–64.
81. Баулін Ю. В. Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності / Ю. В. Баулін // Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали наук. полілогу, м. Харків, 7 верес. 2018 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Право, 2018. – С. 11–25.
82. Безбородов Д. О понятии «общий результат» в совместно совершенном преступлении / Д. Безбородов // Уголов. право. – 2006. – № 6. – С. 8–10.
83. Безбородов Д. Общая характеристика вины соучастников преступления / Д. Безбородов // Уголов. право. – 2004. – № 2. – С. 9–11.
84. Безбородов Д. А. Методологические основы учения об уголовной ответственности за совместное преступное деяние : автореф. дис. ...

- д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Д. А. Безбородов ; науч. рук. Б. В. Волженкин. – СПб., 2007. – 56 с.
85. Безбородов Д. А. Некоторые категории диалектики в исследовании совместного совершения преступления / Д. А. Безбородов // Государство и право. – 2008. – № 2. – С. 39–44.
86. Безбородов Д. А. Подстрекательство к совершению преступления : учеб. пособие / Д. А. Безбородов. – Тюмень : Тюмен. юрид. ин-т, 2000. – 119 с.
87. Безбородов Д. А. Причина и следствие в преступлениях, совершенных в соучастии: несколько слов на вечную тему / Д. А. Безбородов // Криминалистика. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Акад. Генер. прокуратуры РФ, 2012. – № 2 (11). – С. 11–18.
88. Безбородов Д. А. Соучастие в преступлении: понятие, признаки и юридическая природа : учеб. пособие / Д. А. Безбородов. – СПб. : С.-Петербур. юрид. ин-т (фил.) Акад. Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 2014. – 88 с.
89. Безуглов В. В. Особенности ответственности при добровольном отказе соучастников / В. В. Безуглов // Вопросы юридической техники в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве. – Ярославль, 1997. – С. 121–130.
90. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. – Киев ; Пб. ; Харьков : Юж.-Рус. Книгоизд-во Ф. А. Иогансона, 1903. – 628 с.
91. Белокуров О. В. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом: актуальные проблемы (на примере присвоения и растраты) / О. В. Белокуров // Следователь. – 2003. – № 5. – С. 2–6.
92. Белоусов И. В. Становление и развитие института соучастия в уголовном праве России / И. В. Белоусов, Н. П. Кузнецов // Борьба с преступностью: правовая наука и практика : сб. ст. – Воронеж : Изд-во ВИ МВД России, 2002. – С. 135–140.
93. Бессонов А. Уголовно-правовая характеристика убийства, совершенного организованной группой / А. Бессонов // Уголов. право. – 2005. – № 5. – С. 8–11.
94. Бирилло А. О. Уголовно-правовое значение неудавшегося соучастия / А. О. Бирилло // Управление в социальных и экономических системах : материалы XIX междунар. науч.-практ. конф., г. Минск, 18 мая 2010 г. / Минск. ин-т упр. ; редкол.: Н. В. Суша [и др.]. – Минск, 2010. – С. 218–219.

95. Біла Ю. В. Кримінальна відповідальність за групові злочини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. В. Біла. – Дніпропетровськ : Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 20 с.
96. Біла Ю. В. Проблемні питання кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою / Ю. В. Біла // Наук. вісн. Дніпропетров. держ. ун-ту внутр. справ. – 2009. – № 4. – С. 166–174.
97. Благов Е. Конкуренция части и целого при неоконченном преступлении и соучастии / Е. Благов // Уголов. право. – 2004. – № 1. – С. 11–13.
98. Благов Е. В. Норма уголовного права: структурный аспект / Е. В. Благов // Категориальный аппарат уголовного права и процесса : сб. науч. тр. – Ярославль, 1993. – С. 91–99.
99. Благов Е. В. Особенности назначения наказания соучастникам преступления / Е. В. Благов, Р. Х. Шаипов ; науч. ред.: В. Н. Савинов. – Ярославль, 1993. – 48 с.
100. Благов Е. В. Применение специальных начал назначения уголовного наказания / Е. В. Благов. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 288 с.
101. Благов Е. В. Применение уголовного права (теория и практика) / Е. В. Благов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 505 с.
102. Блум М. И. Вопросы действия советского уголовного закона во времени / М. И. Блум // Учен. зап. Латв. ун-та. – 1962. – Т. 44. – С. 19.
103. Блум М. И. Действие советского уголовного закона в пространстве / М. И. Блум. – Рига : Изд-во Латв. ун-та, 1974. – 262 с.
104. Блум М. И. Некоторые вопросы квалификации действий соучастников / М. И. Блум // Вопросы борьбы с преступностью на современном этапе. – Рига, 1978. – С. 20–37.
105. Боженок С. К вопросу о провокации преступлений (с учетом решений Европейского Суда по правам человека) / С. Боженок, Б. Гаврилов // Рос. юстиция. – 2006. – № 5. – С. 44–50.
106. Бойко А. А. Проблемы института соучастия / А. А. Бойко // Проблемы современного российского права : сб. ст. междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (14–15 мая 2010 г.). – Челябинск : Полиграф-Мастер, 2010. – С. 362–365.
107. Бойко А. И. Система и структура уголовного права : [в 3 т.] / А. И. Бойко. – Ростов-н/Д. : Изд-во Юж. федер. ун-та, 2007. – Т. 1 : Системология и структурализм в современной познавательной культуре. – 2007. – 448 с.

108. Бойко А. И. Система и структура уголовного права : [в 3 т.] / А. И. Бойко. – Ростов-н/Д. : Изд-во Юж. федер. ун-та, 2007. – Т. 3 : Структура уголовного права и его идентификация в национальной юриспруденции. – 2008. – 507 с.
109. Бойцов А. И. Действие уголовного закона во времени и пространстве / А. И. Бойцов. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. гос. ун-та, 1995. – 257 с.
110. Бойцов А. И. Уголовный закон: действие во времени и пространстве : учеб. пособие / А. И. Бойцов, Б. В. Волженкин. – СПб., 1993. – 104 с.
111. Борзенков Г. Квалификация соучастия в краже с проникновением в помещение, иное хранилище или жилище / Г. Борзенков // Совет. юстиция. – 1986. – № 6. – С. 14–15.
112. Борисов В. І. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності за новим Кримінальним кодексом України / В. І. Борисов // Збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного семінару (11–12 трав. 2001 р.). – Харків, 2003. – С. 37–39.
113. Борков В. Новая редакция норм об ответственности за взяточничество: проблемы применения / В. Борков // Уголов. право. – 2011. – № 4. – С. 9–14.
114. Бородин С. Еще раз о соучастии (По поводу статьи А. Н. Трайнина «Некоторые вопросы соучастия») / С. Бородин // Социалист. законность. – 1957. – № 12. – С. 18–24.
115. Бородин С. В. Квалификация убийства по действующему законодательству / С. В. Бородин. – М. : Юрид. лит., 1966. – 252 с.
116. Бородин С. В. Преступления против жизни / С. В. Бородин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 467 с.
117. Бражников Д. Сплоченность как признак бандитизма / Д. Бражников, В. Бычков // Уголов. право. – 2006. – № 1. – С. 15–17.
118. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1967. – 239 с.
119. Бриллиантов А. Вопросы соучастия при квалификации содействия террористической деятельности / А. Бриллиантов // Уголов. право. – 2008. – № 3. – С. 25–30.
120. Бриллиантов А. О правовой оценке роли посредника в преступлении / А. Бриллиантов // Уголов. право. – 2006. – № 5. – С. 12–16.
121. Брсоян В. А. Организованная преступная группа и организованное преступное сообщество: проблемы разграничения / В. А. Брсоян, А. А. Крюков // Сибир. юрид. вестн. – 2003. – № 1. – С. 68–70.
122. Бугаев В. А. Проблемы соучастия в современном уголовном праве : учеб. пособие / В. А. Бугаев. – Симферополь, 1998. – 236 с.

123. Будзинский С. М. Начала уголовного права / С. М. Будзинский. – Варшава : [Тип. И. Яворского], 1870. – 376 с.
124. Букалерева Л. А. К вопросу о введении института уголовно-правового воздействия в отношении юридических лиц / Л. А. Букалерева, Ю. Б. Гаврюшкин // Пробелы в рос. законодательстве. – 2012. – № 4. – С. 167–170.
125. Бурчак Ф. Г. Подстрекательство как вид соучастия в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ф. Г. Бурчак ; Акад. наук УССР. – Киев, 1965. – 20 с.
126. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография / Ф. Г. Бурчак. – Киев : Вища шк., 1986. – 208 с.
127. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву / Ф. Г. Бурчак. – Киев : Наук. думка, 1969. – 216 с.
128. Буцаев В. В. Неудавшиеся действия организатора, подстрекателя или пособника / В. В. Буцаев // Вопросы права в третьем тысячелетии : материалы межвуз. науч.-практ. конф. вузов МВД Респ. Беларусь и России (27 февр. 2003 г.). – Минск ; Брянск : БФ МосУ МВД РФ, 2003. – С. 97–101.
129. Бучнев И. А. Особенности института соучастия в преступлении / И. А. Бучнев // Актуальные проблемы уголовного права, криминологии, уголовного процесса и уголовно-исполнительного права: теория и практика : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 9–10 апр. 2013 г. – Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2013. – С. 140–143.
130. Бушуев Г. В. Добровольный отказ от совершения преступления на стадии его юридического окончания / Г. В. Бушуев, И. Г. Бушуев // Учен. зап. – Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2003. – Вып. 6. – С. 65–70.
131. Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство / И. А. Бушуев. – М. : Юрид. лит., 1965. – 138 с.
132. Быков В. М. Виды организаторов преступлений по Уголовному кодексу РФ 1996 года / В. М. Быков, А. В. Самохина // Следователь : федер. изд. – М., 1999. – № 9. – С. 2–4.
133. Быков В. М. Виды преступных групп: проблемы разграничения / В. М. Быков // Уголов. право. – 2005. – № 2. – С. 18–21.
134. Быков В. М. Признаки организованной преступной группы / В. М. Быков // Законность. – 1998. – № 9. – С. 4–8.
135. Быков В. М. Психологические основы расследования групповых и организованных преступлений / В. М. Быков // Законность. – 1996. – № 4. – С. 21–24.

136. Быкова Е. Г. Проблемы законодательного регулирования института соучастия в преступлении в российском уголовном праве / Е. Г. Быкова, М. Б. Фаткуллина // «Черные дыры» в российском законодательстве : юрид. журн. – М. : ООО «К-Пресс», 2009. – № 3. – С. 116–119.
137. Бытко С. Ю. О некоторых спорных вопросах соучастия / С. Ю. Бытко, Е. В. Курочка // Правовая культура : науч. журн. – Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2008. – № 2 (5). – С. 122–134.
138. Валиев Р. Г. О гносеологическом статусе категорий «норма права» и «нормативно-правовое предписание» / Р. Г. Валиев // Учен. зап. Казан. ун-та. Серия: Гуманитар. науки. – 2015. – Т. 157, кн. 6. – С. 13–20.
139. Ван Ци. Виды соучастников по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ци Ван. – Л., 1959. – 16 с.
140. Василяш В. М. Чинність кримінального закону України в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. М. Василяш. – Київ : Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка, 1995. – 24 с.
141. Васильевский А. В. Дифференциация уголовной ответственности при соучастии / А. В. Васильевский // Дифференциация ответственности и проблемы юридической техники в уголовном праве и процессе : сб. науч. ст. – Ярославль : Изд-во Ярослав. ун-та, 2002. – С. 33–41.
142. Васильевский А. В. Юридическая техника закрепления в уголовном законе дифференцирующих уголовную ответственность обстоятельств / А. В. Васильевский // Нормотворческая и правоприменительная техника в уголовном и уголовно-процессуальном праве : сб. науч. ст. – Ярославль : Изд-во Ярослав. ун-та, 2000. – С. 99–107.
143. Васюков В. Понятия посредника и заказчика / В. Васюков // Законность. – 2006. – № 12. – С. 26–28.
144. Васюков В. В. Виды соучастников в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Васюков Владимир Владимирович ; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2008. – 253 с.
145. Васюков В. В. Деление соучастников на виды / В. В. Васюков // Правоведение. – 2007. – № 5. – С. 96–99.
146. Васюков В. В. Соучастие на стадии неоконченной преступной деятельности / В. В. Васюков // Рос. юстиция. – 2006. – № 12. – С. 42–44.
147. Введенский А. Ю. Законодательное регулирование института соучастия и ответственности соучастников преступного сообщества в России в X – начале XX вв.: исторический аспект / А. Ю. Введенский, Б. И. Королев // Пробелы в рос. законодательстве. – 2011. – № 2. – С. 181–186.
148. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Харків : Право, 2016. – Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова)

- та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 2017. – 952 с.
149. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Харків : Право, 2016. – Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 2017. – 1064 с.
150. Великий енциклопедичний юридичний словник / [Д. С. Азаров та ін.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ун-т права. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Юрид. думка, 2012. – 1020 с.
151. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
152. Верина Г. В. Дифференциация уголовной ответственности за преступления против собственности: проблемы теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Верина Галина Владимировна. – Саратов, 2003. – 510 с.
153. Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле ; пер. с англ. С. В. Саяпина. – Одесса : Фенікс ; М. : ТрансЛит, 2011. – 910 с.
154. Верховгляд Е. Признаки организатора как соучастника преступления / Е. Верховгляд // Актуальні проблеми кримінального права України : тези доп. та наук. повідомл. студент. наук. конф. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. – С. 51–55.
155. Вирішення судами питань, пов'язаних із кримінально-правовою оцінкою діянь особи, що віддала чи виконала злочинний наказ (за матеріалами узагальнення судової практики) // Вісн. Верхов. Суду України. – 1999. – № 3. – С. 33–39.
156. Виттенберг Г. Прикосновенность к преступлению по советскому уголовному праву / Г. Виттенберг, П. Панченко. – Иркутск : ИрГУ, 1976. – 50 с.
157. Виттенберг Г. Б. Институт прикосновенности к преступлению и пути его совершенствования / Г. Б. Виттенберг, П. Н. Панченко // Проблемы совет. государства и права. – Иркутск, 1975. – Вып. 11–12. – С. 12–20.
158. Виттенберг Г. Б. О некоторых спорных вопросах учения о соучастии / Г. Б. Виттенберг // Тр. Иркут. гос. ун-та им. А. А. Жданова. – Иркутск, 1958. – Т. 27, вып. 4. – С. 53–68.

159. Владимиров В. А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М. : Юрид. лит, 1986. – 224 с.
160. Владимиров В. А. Преступление совершено соучастниками / В. А. Владимиров. – М. : Госюриздат, 1961. – 87 с.
161. Власов Ю. Квалификация деяния, совершенного с лицом, не обладающим признаками субъекта / Ю. Власов // Уголов. право. – 2007. – № 2. – С. 32–36.
162. Водько Н. П. Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью : науч.-практ. пособие / Н. П. Водько. – М. : Юриспруденция, 2000. – 74 с.
163. Вознюк А. А. Додаткові види співучасників у теорії українського кримінального права / А. А. Вознюк // Боротьба з орг. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 2. – С. 78–81.
164. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та участь у них : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : ФОП Маслаков, 2018. – 928 с.
165. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 192 с.
166. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій: поняття, зміст і наукова класифікація / А. А. Вознюк // Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності. – 2013. – № 1 (52). – С. 114–118.
167. Волженкин Б. В. Некоторые проблемы соучастия в преступлениях, совершаемых специальными субъектами / Б. В. Волженкин // Уголов. право. – 2000. – № 1. – С. 12–16.
168. Волженкин Б. В. Служебные преступления / Б. В. Волженкин. – М. : Юристь, 2000. – 368 с.
169. Галактионов Е. А. Соучастие и организованная преступная деятельность: теория и практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Галактионов Евгений Александрович ; МВД России, С.-Петерб. ун-т. – СПб., 2002. – 450 с.
170. Галахова А. В. Практика применения уголовного закона о соучастии / А. В. Галахова // Совет. юстиция. – 1980. – № 5. – С. 21–23.
171. Галиакбаров Р. Постоянные субъективные признаки группового преступления / Р. Галиакбаров // Совет. юстиция. – 1974. – № 6. – С. 6–8.

172. Галиакбаров Р. Р. Борьба с групповыми преступлениями. Вопросы квалификации / Р. Р. Галиакбаров. – Краснодар : КГАУ, 2000. – 200 с.
173. Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки : учеб. пособие / Р. Р. Галиакбаров. – Свердловск : Изд-во СЮИ, 1973. – 140 с.
174. Галиакбаров Р. Р. Групповое преступление: юридическая природа, постоянные и переменные признаки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Р. Р. Галиакбаров ; Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск, 1974. – 38 с.
175. Галиакбаров Р. Р. Как квалифицировать убийства и изнасилования, совершенные групповым способом / Р. Р. Галиакбаров // Рос. юстиция. – 2000. – № 10. – С. 40–50.
176. Галиакбаров Р. Р. Квалификация групповых преступлений / Р. Р. Галиакбаров ; отв. ред. В. И. Артемов. – М. : Юрид. лит., 1980. – 80 с.
177. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабар. ВШ МВД СССР, 1987. – 96 с.
178. Галиакбаров Р. Р. Квалификация преступлений по признаку их совершения организованной группой / Р. Р. Галиакбаров // Рос. юстиция. – 2000. – № 4. – С. 47–50.
179. Галиакбаров Р. Р. Множественность участников одного преступления / Р. Р. Галиакбаров // Актуальные проблемы борьбы с преступностью : межвуз. темат. сб. – Владивосток, 1983. – С. 20–26.
180. Галиакбаров Р. Р. Неосторожное сопричинение как вид множественности участников преступления / Р. Р. Галиакбаров // Проблемы борьбы с преступной неосторожностью : межвуз. темат. сб. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1981. – С. 28–34.
181. Галиакбаров Р. Р. Нетрадиционные аспекты множественности в уголовном праве / Р. Р. Галиакбаров // Уголовно-правовые средства борьбы с преступностью : межвуз. сб. науч. тр. – Омск : Омск. ВШМ МВД СССР, 1983. – С. 19–25.
182. Галиакбаров Р. Р. Своеобразие и признаки института соучастия в преступлении / Р. Р. Галиакбаров // Межвуз. сб. науч. тр. СвЮИ. – 1978. – Вып. 66. – С. 45–52.
183. Галиакбаров Р. Р. Эффективность норм института соучастия в преступлении / Р. Р. Галиакбаров // Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства : сб. учен. тр. СЮИ. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 29. – С. 37–49.
184. Галимов И. Г. Организованная преступность: тенденции, проблемы, решения / И. Г. Галимов, Ф. Р. Сундуров. – Казань, 1998. – 234 с.

185. Гамкрелидзе О. К. О законодательной регламентации института соучастия / О. К. Гамкрелидзе // Совершенствование советского законодательства на основе Конституции СССР и конституций союзных республик. – Тбилиси : Изд-во Ин-та экономики и права АН ГССР, 1982. – С. 194–205.
186. Гамкрелидзе О. К. Проблема уголовной несправды и основание наказуемости соучастия : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. К. Гамкрелидзе ; Тбилис. гос. ун-т им. И. Джавахишвили. – Тбилиси, 1994. – 37 с.
187. Гамкрелидзе О. К. Соисполнительство и посредственное исполнительство преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. К. Гамкрелидзе. – Тбилиси : ТГУ, 1973. – 22 с.
188. Ганова Г. О. Відповідальність співучасників умисного вбивства у кримінальному законодавстві Великобританії, США, Франції і Німеччини / Г. О. Ганова // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2009. – Вип. 43. – С. 580–585.
189. Ганова Г. О. Історичний розвиток кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою / Г. О. Ганова // Часопис Київ. ун-ту права. – 2008. – № 4. – С. 210–215.
190. Ганова Г. О. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ганова Ганна Олександрівна ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2012. – 221 с.
191. Ганова Г. О. Проблеми кваліфікації дій співучасників, які вчинили умисне вбивство з розподілом ролей / Г. О. Ганова // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 520–526.
192. Гарбатович Д. Посредничество во взяточничестве: преобразованный вид пособничества / Д. Гарбатович // Уголов. право. – 2011. – № 5. – С. 4–8.
193. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2003. – 448 с.
194. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2005. – 457 с.

195. Гаухман Л. Д. Ответственность за преступления против собственности / Л. Д. Гаухман, С. В. Максимов. – М. : Учеб.-консультац. центр ЮрИнфоР, 1997. – 310 с.
196. Гацелюк В. О. Форми групових злочинів / В. О. Гацелюк, П. Ю. Аралов // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту. Юрид. науки. – 2006. – № 1. – С. 177–184.
197. Герцензон А. А. Уголовное право. Часть общая : учеб. пособие / А. А. Герцензон. – М. : РИО ВЮА, 1948. – 496 с.
198. Гладков А. О. Проблема института соучастия в преступлении и авторская концепция решения / А. О. Гладков // Право и законность: вопросы теории и практики : сб. материалов IV Всерос. студенч. науч.-практ. конф. (Абакан, 10 апр. 2014 г.). – Абакан : Изд-во ФГБОУ ВПО «Хакас. гос. ун-т им. Н. Ф. Катанова», 2014. – С. 178–181.
199. Глазкова Л. Банда и преступное сообщество (преступная организация) как формы соучастия / Л. Глазкова // Законность. – 2011. – № 3. – С. 45–47.
200. Головкін О. В. Групова злочинність: специфіка виникнення і розвитку, механізми попередження : монографія / О. В. Головкін. – Київ : Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи, 2007. – 204 с.
201. Гонтарь И. Посредственное исполнение: теория и проблемы судебной практики / И. Гонтарь // Уголов. право. – 2004. – № 2. – С. 18–20.
202. Гонтарь И. Я. Преступление и состав преступления как явление и понятие в уголовном праве: вопросы теории правотворчества / И. Я. Гонтарь. – Владивосток : Изд-во ДвГУ, 1997. – 200 с.
203. Гончарук А. П. Добровільна відмова співучасників / А. П. Гончарук // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (27.01–30.01.2007 р., м. Косів Івано-Франків. обл.). – Київ : [б. в.], 2007. – Вип. 8. – С. 227–232.
204. Горбачов Д. М. Особливості співучасті у злочинах із спеціальним суб'єктом / Д. М. Горбачов // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 2. – С. 251–254.
205. Горбачов Д. М. Співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом (на прикладі злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. М. Горбачов. – Київ, 2014. – 18 с.
206. Горелик И. И. Вопросы уголовного права (общей части) в практике Верховного суда БССР / И. И. Горелик, И. С. Тишкевич. – Минск : Выш. шк., 1973. – 224 с.

207. Гошовська О. О. Злочинна організація як форма співучасті / О. О. Гошовська // *Правова держава / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*, 1998. – Вип. 9. – С. 387–391.
208. Грек Б. М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб. Чи бути їй в Україні? / Б. М. Грек // *Адвокат*. – 2011. – № 12. – С. 19–22.
209. Григорьев В. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации / В. А. Григорьев. – Уфа : Уфим. ВШ МВД РФ, 1995. – 76 с.
210. Гриниха І. Виконавець злочину за кримінальним законодавством держав пострадянського простору / І. Гриниха // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XV регіон. наук.-практ. конф. (4–5 лют. 2009 р.)*. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2009. – С. 295–299.
211. Гриниха І. Поняття співвиконавця злочину в кримінально-правовій доктрині / І. Гриниха // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVII регіон. наук.-практ. конф. (3–4 лют. 2011 р.)* / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. – С. 285–287.
212. Гриниха І. Проблема співвиконавства у злочинах зі спеціальним суб'єктом / І. Гриниха // *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. (8–9 лют. 2007 р.)*. – Львів : ЛДУ, 2007. – С. 455–457.
213. Гриниха І. М. Виконавець та особа, що відповідає як виконавець за злочини, вчинені групою осіб за попередньою змовою / І. М. Гриниха // *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнар. конф., 7–8 квіт. 2006 р.* / ред. В. Л. Ортинський та ін. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – Ч. 1. – С. 169–172.
214. Гриниха І. М. Відповідальність виконавця та співвиконавця злочину за кримінальним законодавством зарубіжних країн / І. М. Гриниха // *Форум права*. – 2009. – № 2. – С. 86–96.
215. Гриниха І. М. Проблема ексцесу виконавця у злочині, вчиненому за попередньою змовою групою осіб / І. М. Гриниха // *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. Спец. вип. : Проблеми застосування кримінального законодавства України*. – Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 46–49.
216. Гриниха І. М. Регламентація відповідальності виконавця та співвиконавця злочину в післяреволюційний період розвитку вітчизняного кримінального законодавства / І. М. Гриниха // *Проблеми правової*

- реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : тези доп. на Всеукр. наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів, 26 верес. 2008 р. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – С. 51–54.
217. Гринчак С. В. Проблеми кримінальної відповідальності за участь у транснаціональних організаціях, які займаються незаконною трансплантацією / С. В. Гринчак // Проблеми законності. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2008. – Вип. 99. – С. 133–139.
218. Гриценко Е. Н. К вопросу о понятии соучастия в российской теории. Классификация соучастников преступления / Е. Н. Гриценко // Междунар. журн. гуманитар. и естеств. наук. – 2017. – № 3. – С. 135–139.
219. Гришаев П. И. Соучастие по советскому уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М. : Госюриздат, 1959. – 255 с.
220. Гришанин П. Ф. Уголовно-правовые средства предупреждения преступлений / П. Ф. Гришанин // Тр. Высш. шк. МООН СССР. – М. : НИиРИО, 1968. – Вып. 21. – С. 76–81.
221. Гришко Е. Понятие преступного сообщества (преступной организации) и его место в институте соучастия / Е. Гришко // Уголов. право. – 2002. – № 2. – С. 17–19.
222. Гришук В. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: De Lege Ferenda / В. Гришук, О. Пасека // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внут. справ. – 2012. – № 4. – С. 274–291.
223. Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – 248 с.
224. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / В. К. Гришук. – Київ, 2006. – 568 с.
225. Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ как институт уголовного права / Ю. В. Гродецкий // Нова Конституція України і проблеми вдосконалення законодавства : темат. зб. наук. пр. – Харків, 1997. – С. 136–141.
226. Гродецкий Ю. В. Добровольный отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гродецкий Юрий Васильевич ; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков : [б. и.], 2002. – 181 с.
227. Гродецький Ю. В. Загальні особливості добровільної відмови при співучасті / Ю. В. Гродецький // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів : до 200-річчя Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2004. – С. 137–139.

228. Грудзур О. Посередництво в хабарництві: кримінально-правовий аспект / О. Грудзур // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 2. – С. 31–46.
229. Грунтов И. О. Принцип субъективного вменения и некоторые особенности ответственности соучастников по уголовному праву Республики Беларусь / И. О. Грунтов // Юрид. наука и образование. – 2009. – Вып. 2. – С. 172–187.
230. Грунтов И. О. Субъективные пределы вменения соучастникам юридически значимых обстоятельств совместно совершенного преступления / И. О. Грунтов // Проблемы развития юридической науки и совершенствования правоприменительной практики : сб. науч. тр. / гл. ред. С. А. Балашенко. – М. : БГУ, 2005. – С. 295–309.
231. Гузун В. Совместность – признак соучастия / В. Гузун // Совет. юстиция. – 1975. – № 2. – С. 24–25.
232. Гуторова Н. А. Проблемы наказуемости преступлений, совершенных организованными преступными группами / Н. А. Гуторова // Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Харків. Центр по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні, Амер. Ун-т у Вашингтоні. – Харків : Право, 2002. – Вип. 4. – С. 4–19.
233. Гуторова Н. А. Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины / Н. А. Гуторова // Зб. наук. пр. Харків. Центру по вивч. орг. злочинності спільно з Амер. Ун-том у Вашингтоні. – Харків : Право, 2001. – Вип. 2. – С. 31–48.
234. Гуторова Н. А. Совершение преступления организованной группой лиц (уголовно-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук / Гуторова Наталья Александровна. – Харьков : [б. и.], 1996. – 223 с.
235. Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие / Н. А. Гуторова. – Харьков, 1997. – 102 с.
236. Гуторова Н. О. Організована злочинність в системі норм та інститутів кримінального права України / Н. О. Гуторова // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою : аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників. – Київ : НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т. 18. – С. 141–146.
237. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук / Гуторова Наталія Олександрівна. – Харків : [б. в.], 2001. – 412 с.

238. Давидович І. І. Призначення покарання за незакінчений злочин: проблеми нормативного регулювання / І. І. Давидович // Адвокат. – 2013. – № 4. – С. 14–19.
239. Давыдова М. Л. Норма права и нормативно-правовое предписание: общие и отличительные признаки / М. Л. Давыдова // Вестн. ВолГУ. Серия 5, Юриспруденция. – 2000. – Вып. 3. – С. 62–67.
240. Давыдова М. Л. Понятие и признаки нормативно-правового предписания / М. Л. Давыдова // Юрид. вестн. РГЭУ. – Ростов, 2001. – № 3. – С. 34–43.
241. Давыдова М. Л. Правовая норма и нормативное предписание: проблема соотношения / М. Л. Давыдова // Вестн. ВолГУ. Серия 5, Юриспруденция. – 2006. – № 8. – С. 52–57.
242. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данилевський Андрій Олександрович. – Київ, 2009. – 200 с.
243. Дембо Л. И. О принципах построения системы права / Л. И. Дембо // Совет. государство и право. – 1956. – № 8. – С. 88–98.
244. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л. М. Демидова ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2003. – 17 с.
245. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації / Л. М. Демидова. – Харків : Вид. ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 256 с.
246. Денисова А. В. Системность российского уголовного права: теория, закон, практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Денисова Анна Васильевна ; [место защиты: ФГАОУ ВО «Самар. нац. исслед. ун-т им. акад. С. П. Королева»]. – М., 2018. – 633 с.
247. Денисова А. В. Системные образования в структуре уголовного права / А. В. Денисова // Вектор науки ТГУ. – 2009. – № 2 (5). – С. 40–44.
248. Дергачов М. С. Деякі питання кримінальної відповідальності організатора злочину / М. С. Дергачов // Харківські студентські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасників. Всеукр. студент. наук. конф. (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.) / за заг. ред. В. Я. Тація. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. – С. 60–62.
249. Джекебаев У. С. Соучастие в преступлении (криминологические и уголовно-правовые проблемы) : монография / У. С. Джекебаев, Л. М. Вайсберг, Р. Н. Судакова. – Алма-Ата : «Наука» КазССР, 1981. – 149 с.

250. Дидатов Ю. А. Соисполнительство в преступлении по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дидатов Юрий Алексеевич. – М., 1998. – 203 с.
251. Димченко Н. В. Особенности назначения наказания соучастникам преступления / Н. В. Димченко // Судья. – 2005. – № 11. – С. 37–39.
252. Долгополов К. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии / К. А. Долгополов // Пробелы в рос. законодательстве. – 2012. – № 4. – С. 116–118.
253. Драгоненко А. О. Співучасть у вчиненні вбивства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Драгоненко Анна Олександрівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2011. – 198 с.
254. Дрепелев А. С. О дифференциации наказания соучастникам преступления / А. С. Дрепелев // Право и практика : науч. тр. Волго-Вят. ин-та (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА). – Киров : Волго-Вят. ин-т (фил.) Ун-та им. О. Е. Кутафина (МГЮА), 2013. – № 11. – С. 241–249.
255. Дроздова Н. В. Социальная психология : учеб.-метод. пособие / Н. В. Дроздова. – Минск : МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2012. – 120 с.
256. Дрьомов С. Причетність до злочину: кримінально-правовий аспект / С. Дрьомов // Юрид. радник. – 2006. – № 2. – С. 93–97.
257. Дрьомов С. Проблеми використання інституту співучасті в оперативно-розшуковій діяльності / С. Дрьомов // Підприємництво, госп-во і право. – 2007. – № 1. – С. 98–101.
258. Дубровин И. А. Ответственность за преступления, совершенные группой лиц по предварительному сговору и организованной группой : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дубровин Игорь Анатольевич. – М., 2003. – 243 с.
259. Дубровин И. А. Развитие института соучастия в российском дореволюционном праве / И. А. Дубровин // Сборник студенческих и аспирантских работ : тез. докл. и сообщ. на студенч. науч. конф. в МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2002. – Вып. II. – С. 90–96.
260. Дубровин И. А. Развитие института соучастия в советском уголовном праве / И. А. Дубровин // Сборник студенческих и аспирантских работ : тез. докл. и сообщ. на студенч. науч. конф. в МГУ им. М. В. Ломоносова. – М. : Зерцало-М, 2003. – Вып. III. – С. 157–167.
261. Дударенко В. В. Соотношение провокации преступления и соучастия в преступлении / В. В. Дударенко // Вестн. Том. гос. ун-та. – 2015. – № 398. – С. 153–157.
262. Дудоров А. А. Особенности назначения наказания за неоконченное преступление по уголовному законодательству Украины / А. А. Дудо-

- ров // Современные проблемы уголовно-правового воздействия : меж-гос. сб. науч. ст. – Луганск, 2013. – С. 251–268.
263. Дудоров О. О. Група осіб за попередньою змовою як форма співучасті у злочині / О. О. Дудоров // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту. Серія «Юрид. науки». – 2015. – № 3. – С. 130–138.
264. Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посіб. / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – Київ : Ваїте, 2014. – 944 с.
265. Дулов А. В. Пути исследования психологического содержания механизма правового регулирования / А. В. Дулов, Ю. И. Новик // Юридическая психология : тез. науч. сообщ. совет. психологов к VI Всесоюз. съезду О-ва психологов СССР. – М., 1983. – С. 16–18.
266. Дурманов Н. Виды соучастников и их ответственность / Н. Дурманов // Совет. юстиция. – 1966. – № 12. – С. 10–13.
267. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 319 с.
268. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. – М. : Госюриздат, 1955. – 212 с.
269. Дядькин Д. С. Совершенствование уголовно-правового института соучастия в преступлении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. С. Дядькин. – М., 2002. – 26 с.
270. Дядькин Д. С. Соучастие в преступлении : монография / Д. С. Дядькин. – М. : Компания Спутник+, 2004. – 156 с.
271. Дядько Д. Е. Добровольный отказ от совершения преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. Е. Дядько. – Харьков, 1974. – 20 с.
272. Дядько Д. Е. Добровольный отказ соучастников преступления / Д. Е. Дядько // Социалист. законность. – 1974. – № 2. – С. 63–64.
273. Дячкін О. П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів / О. П. Дячкін // Право і сусп.-в. – 2012. – № 2. – С. 206–214.
274. Егоров В. С. Психология групповых нарушений общественных отношений : учеб. пособие / В. С. Егоров ; РАО, МПСИ. – М. ; Воронеж : [б. и.], 2000. – 48 с.
275. Епифанова Е. В. Становление и развитие института соучастия в преступлении в России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. В. Епифанова. – Краснодар, 2002. – 24 с.
276. Ершов С. А. Пособничество – в Особенной части УК / С. А. Ершов // Законность. – 2012. – № 11. – С. 52–55.

277. Есаков Г. Квалификация совместного совершения преступления с лицом, не подлежащим уголовной ответственности: новый поворот в судебной практике / Г. Есаков // Уголов. право. – 2011. – № 2. – С. 10–15.
278. Есаков Г. А. Англо-американское уголовное право: эволюция и современное состояние общей части : монография / Г. А. Есаков ; Моск. гос. юрид. акад. – М. : Проспект, 2007. – 734 с.
279. Есаков Г. А. Преступления sui generis как проявления институтов Общей части в Особенной части УК РФ / Г. А. Есаков // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 252–255.
280. Есипов А. В. Проблемы квалификации действий иных соучастников при добровольном отказе исполнителя / А. В. Есипов // Вестн. Владимир. юрид. ин-та. – 2009. – № 3. – С. 66–68.
281. Єфремов С. Криміналізація організованої злочинної діяльності у чинному Кримінальному кодексі України / С. Єфремов // Право України. – 2003. – № 9. – С. 95–99.
282. Єфремов С. Організовані злочинні угруповання в теорії вітчизняного кримінального права / С. Єфремов // Вісн. прокуратури. – 2002. – № 5. – С. 37–42.
283. Єфремов С. О. Причинний зв'язок як об'єктивна ознака співучасті у злочині / С. О. Єфремов // Альм. кримін. права. – Київ : Всеукр. асоц. вид. «Прав. єдність», 2009. – Вип. 1. – С. 224–248.
284. Єфремов С. О. Форми участі в організованій злочинній діяльності: їх відображення у Кримінальному кодексі / С. О. Єфремов // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 4. – С. 53–58.
285. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби, Проспект, 2004. – 560 с.
286. Жаровська Г. П. Класифікація співучасті та її підстави / Г. П. Жаровська // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 147 : Правознавство. – С. 109–112.
287. Жаровська Г. П. Кримінально-правова характеристика співучасників злочину / Г. П. Жаровська // Ерліхів. зб. Вип. 3 : наук. доп. та повідомл. [всеукр. наук. конф. «Сутність, цілі та засоби права»]. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 169–172.
288. Жаровська Г. П. Кримінологічна характеристика функціональної ролі пособника у злочині / Г. П. Жаровська // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту. – 2007. – Вип. 385 : Правознавство. – С. 118–122.

289. Жаровська Г. П. Поняття співучасті у злочині за кримінальним правом України / Г. П. Жаровська // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 154 : Правознавство. – С. 103–106.
290. Жаровська Г. П. Проблема лідерства в злочинних групах / Г. П. Жаровська // Наук. вісн. Чернівецьк. ун-ту. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 161 : Правознавство. – С. 115–118.
291. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. П. Жаровська ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : [б. в.], 2004. – 19 с.
292. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – Київ, 2004. – 211 с.
293. Жаровська Г. П. Форми співучасті в кримінальному праві України: проблеми диференціації / Г. П. Жаровська // Наук. вісн. Чернівецьк. нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 125 : Правознавство. – С. 96–101.
294. Жаровська І. М. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері службової діяльності (питання кваліфікації) : [навч. посіб.] / І. М. Жаровська, Є. І. Моршнев. – Львів : ПП Лукашук В. С., 2008. – 109 с.
295. Жиряев А. С. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении : Сочинение, написанное для получения степени магистра уголовного права / исправляющим должность Экстраординарного Профессора в Императорском Дерптском Университете А. Жиряевым. – Дерпт : Печатано в тип. Г. Лаакманна, 1850. – 147 с.
296. Житний О. О. Генезис інституту співучасті у злочині в кримінальному праві України під впливом норм міжнародного права / О. О. Житний // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 155–160.
297. Жук В. Г. Щодо кваліфікації діяльності злочинних об'єднань / В. Г. Жук, В. В. Кузнецов, О. В. Смаглюк // Адвокат. – 2005. – № 4. – С. 3–5.
298. Жук М. С. Предмет регулювання уголовно-правового інституту / М. С. Жук // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права. – М., 2011. – С. 38–40.
299. Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография / М. С. Жук. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 304 с.
300. Журавлева Е. Действие уголовного закона во времени / Е. Журавлева // Рос. юстиция. – 1996. – № 10. – С. 16–18.

301. Заблоцкий Р. П. О совершенствовании института соучастия в российском уголовном праве и законодательстве / Р. П. Заблоцкий // Современные проблемы права : сб. науч. тр. – Волгоград : ВА МВД России, 2009. – Ч. 1. – С. 93–97.
302. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2010. – 584 с.
303. Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / З. А. Загиней. – Київ, 2016. – 36 с.
304. Загиней З. А. Герменевтика кримінального закону України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Загиней Зоя Аполлінарівна. – Київ, 2016. – 636 с.
305. Загодіренко П. О. Добровільна відмова співучасників від доведення злочину до кінця / П. О. Загодіренко // Актуал. проблеми держави і права. – 2013. – № 69. – С. 289–297.
306. Запорожец Т. С. Нормативно-правовое предписание и правовая норма: постановка проблемы соотношения [Электронный ресурс] / Т. С. Запорожец // Отечеств. юриспруденция. – 2016. – № 6 (8). – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovoe-predpisanie-i-pravovaya-norma-postanovka-problemy-sootnosheniya> (дата звернення: 15.01.2019).
307. Захарян Г. Соучастие и индивидуализация наказания / Г. Захарян // Совет. юстиция. – 1989. – № 5. – С. 9–11.
308. Зелинский А. Ф. Соучастие в преступлении / А. Ф. Зелинский. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1971. – 43 с.
309. Зінов'єва І. А. Опосередкований виконавець злочину: поняття та види / І. А. Зінов'єва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2016. – Вип. 31. – С. 197–213.
310. Зінченко І. О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін ; за заг. ред. В. І. Тютюгіна. – Харків : Фінн, 2008. – 336 с.
311. Зінченко І. О. Співучасть у злочині за кримінальним правом України та Англії: порівняльно-правовий аспект / І. О. Зінченко // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Екон. теорія та право. – Харків, 2013. – № 3. – С. 205–216.
312. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика : монография / В. И. Зубкова. – М. : Норма, 2002. – 304 с.

313. Иванов В. Добровольный отказ от совершения преступления при соучастии / В. Иванов // Совет. юстиция. – 1992. – № 23–24. – С. 10–11.
314. Иванов В. Провокация или правомерная деятельность? / В. Иванов // Уголов. право. – 2001. – № 3. – С. 16–18.
315. Иванов В. Д. Значение ст. 16 УК РСФСР для предупреждения преступлений / В. Д. Иванов // Тр. Высш. шк. МООП СССР. – М. : НИИРИО, 1968. – Вып. 21. – С. 82–85.
316. Иванов В. Д. Основание уголовной ответственности за неоконченную преступную деятельность / В. Д. Иванов ; Высш. шк. МООП СССР. – М. : НИИРИО, 1968. – С. 89–97.
317. Иванов Н. Соучастие в правоприменительной практике и доктрине уголовного права / Н. Иванов // Уголов. право. – 2006. – № 6. – С. 29–32.
318. Иванов Н. Соучастие со специальным субъектом / Н. Иванов // Рос. юстиция. – 2001. – № 3. – С. 50–51.
319. Иванов Н. Г. Групповая преступность: содержание и вопросы законодательного регулирования / Н. Г. Иванов // Государство и право. – 1996. – № 9. – С. 67–75.
320. Иванов Н. Г. К вопросу о понятии группы в российском уголовном праве / Н. Г. Иванов // Государство и право. – 2000. – № 11. – С. 44–51.
321. Иванов Н. Г. Модельный уголовный кодекс. Общая часть. Опус № 1 : монография / Н. Г. Иванов ; гл. ред.: Н. Д. Эриашвили. – М. : Закон и право : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 143 с.
322. Иванов Н. Г. Организованная преступность и институт соучастия / Н. Г. Иванов // Совет. юстиция. – 1990. – № 10. – С. 4–5.
323. Иванов Н. Г. Парадоксы уголовного закона / Н. Г. Иванов // Государство и право. – 1998. – № 3. – С. 50–57.
324. Иванов Н. Г. Понятие и формы соучастия в советском уголовном праве: онтологический аспект / Н. Г. Иванов ; под ред. О. Ф. Шишова. – Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. – 129 с.
325. Иванова Л. В. Эксцесс исполнителя преступления : монография / Л. В. Иванова ; под ред.: А. В. Шеслер. – Тюмень : ТГАМЭУП, 2009. – 120 с.
326. Идрисов Н. Т. О признаках нормативно-правового предписания в теории уголовного права / Н. Т. Идрисов // Юрид. вестн. Самар. ун-та. – 2017. – № 2. – С. 64–69.
327. Илиджев А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Илиджев ; Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2004. – 22 с.

328. Илиджев А. А. Назначение наказания за преступление, совершенное в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Илиджев Александр Алексеевич. – Казань, 2004. – 212 с.
329. Илиджев А. А. Правовое регулирование дифференциации наказания за соучастие в преступлении по УК РФ / А. А. Илиджев // Вестн. Владимир. юрид. ин-та. – 2009. – № 2 (11). – С. 95–98.
330. Илиджев А. А. Пределы наказания отдельных видов соучастников по зарубежному уголовному законодательству/ А. А. Илиджев // Вестн. Владимир. юрид. ин-та. – Владимир : Изд-во ВЮИ ФСИН России, 2007. – № 3 (4). – С. 214–216.
331. Иногамова Л. В. Вопросы соучастия в преступлении со специальным субъектом / Л. В. Иногамова // Тр. Моск. гос. юрид. акад. – М. : Юристь, 1999. – № 4. – С. 145–153.
332. Иногамова-Хегай Л. В. Вопросы соучастия в международном и российском уголовном праве / Л. В. Иногамова-Хегай // Актуал. проблемы держави і права. – 2010. – Вип. 54. – С. 134–140.
333. Иоффе О. С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) / О. С. Иоффе // Учен. зап. / ВНИИСЗ. – М., 1968. – Вып. 14. – С. 45–60.
334. Истомина М. Институт соучастия в Уголовном кодексе Российской Федерации: некоторые вопросы законодательного закрепления / М. Истомина // Современные проблемы юридической науки : материалы VIII Междунар. науч.-практ. конф. молодых исследователей (Юрид. фак. Юж.-Урал. гос. ун-та, 4–5 мая 2012 г.). – Челябинск : Полиграф-Мастер, 2012. – Ч. III. – С. 35–37.
335. Іваненко І. Суб'єкт протидії потенційним загрозам як основа стійкості злочинного об'єднання / І. Іваненко // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2007. – Вип. 44. – С. 266–272.
336. Іваненко І. В. Злочинна організація: окремі аспекти сучасного розуміння та відмінність від організованої групи / І. В. Іваненко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2006. – № 1. – С. 144–147.
337. Іваненко І. В. Інститут співучасті у кримінальному праві України: новації та пропозиції / І. В. Іваненко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2007. – № 1. – С. 142–147.
338. Іваненко І. В. Організована злочинна група: сучасне розуміння / І. В. Іваненко // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2006. – Вип. 31. – С. 405–410.

339. Іваненко І. В. Способи злочинної інтеграції в інституті співучасті / І. В. Іваненко // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2006. – Вип. 34. – С. 114–124.
340. Іваненко І. В. Стійкість як ознака організованого злочинного об'єднання / І. В. Іваненко // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. – Вип. 35. – С. 160–169.
341. Іванова Л. О. Співучасть у злочині: історичний аналіз і теорії законодавства / Л. О. Іванова // Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. «Право». – 2010. – Вип. 14. – С. 115–123.
342. Іванова Л. О. Форми співучасті у злочині за кримінальним законодавством України й Російської Федерації / Л. О. Іванова // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – Вип. 116. – С. 168–176.
343. Ільїна О. В. Кримінально-правова характеристика кваліфікуючих ознак корисливих злочинів проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Ільїна. – Київ : [б. в.], 2007. – 18 с.
344. Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб» корисливих злочинів проти власності / О. В. Ільїна // Часопис Київ. ун-ту права. – 2009. – № 4. – С. 287–291.
345. Кадников Н. Г. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Н. Г. Кадников. – М. : Кн. мир, 2005. – 888 с.
346. Кадырова Н. Н. Об институте соучастия в международном и национальном уголовном праве / Н. Н. Кадырова // Вестн. ЧелГУ. – 2013. – № 17 (308). – С. 58–60.
347. Казміренко Л. І. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять / Л. І. Казміренко, О. Л. Мартенко. – Київ : КНТ, 2008. – 181 с.
348. Калущких Р. Г. Уголовно-правовые вопросы квалификации преступлений, совершенных в соучастии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. Г. Калущких ; науч. рук. Н. Г. Иванов ; Юрид. ин-т МВД России. – М., 2000. – 24 с.
349. Кантимир А. И. Регламентация института соучастия по законодательству Европейских государств / А. И. Кантимир // Общество и право. – 2009. – № 2 (24). – С. 248–251.
350. Караулов В. Ф. Добровольный отказ от совершения преступления / В. Ф. Караулов // Учен. зап. – М. : ВЮЗИ, 1969. – Вып. XVIII, ч. II. – С. 66–84.

351. Караулов В. Ф. Стадии совершения преступления : учеб. пособие / В. Ф. Караулов. – М. : ВЮЗИ, 1982. – 60 с.
352. Карпенко І. М. Особливі ситуації співучасті у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. М. Карпенко. – Київ, 2015. – 19 с.
353. Карпова И. Б. Институт соучастия в преступлении: сравнительный анализ уголовного законодательства Российской Федерации и Федеративной Республики Германии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Карпова Ирина Борисовна. – М., 2005. – 141 с.
354. Карпушин М. П. Некоторые вопросы использования институтов Общей части Советского уголовного права в оперативно-следственной практике / М. П. Карпушин. – М. : РИО ВШ КГБ, 1965. – 111 с.
355. Карчевский Н. В. Совершение преступления группой лиц по предварительному сговору с позиции нового Уголовного кодекса Украины / Н. В. Карчевский, Я. В. Лизогуб // Вісн. Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – 2001. – Вип. 4. – С. 48–52.
356. Качалов В. Соотношение принципов акцессорности и самостоятельности ответственности соучастников преступления по российскому уголовному праву / В. Качалов // Уголов. право. – 2005. – № 5. – С. 28–29.
357. Качалов В. В. Институт соучастия в преступлении в контексте основных направлений современной уголовно-правовой политики / В. В. Качалов // Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки. – 2014. – № 5–2. – С. 32–37.
358. Качалов В. В. Организатор преступления в уголовном праве России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Качалов Владислав Викторович. – М., 2004. – 190 с.
359. Качалов В. В. Следует ли выделять новые виды соучастников? / В. В. Качалов // Изв. ТулГУ. Экон. и юрид. науки. – 2015. – № 4–2. – С. 173–180.
360. Кваша О. О. Відповідальність за злочинну організаторську діяльність за новим Кримінальним кодексом України / О. О. Кваша // Правова держава : щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2002. – Вип. 13. – С. 325–333.
361. Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для визначення групового злочину / О. О. Кваша // Часопис Київ. ун-ту права. – 2010. – № 3. – С. 241–244.
362. Кваша О. О. Кримінальна відповідальність за одержання хабара, вчинене за попередньою змовою групою осіб / О. О. Кваша // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 2. – С. 215–219.

363. Кваша О. О. Об'єктивні ознаки діяльності організатора злочину / О. О. Кваша // Право України. – 1999. – № 1. – С. 106–108.
364. Кваша О. О. Організатор злочину в інтерпретації чинного Кримінального кодексу України / О. О. Кваша // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ / голов. ред. В. М. Сидьнов. – Київ : МП «Леся», 2003. – Вип. 8. – С. 121–128.
365. Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія / О. О. Кваша. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – 216 с.
366. Кваша О. О. Особливості кваліфікації злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб / О. О. Кваша // Часопис Київ. ун-ту права. – 2008. – № 1. – С. 162–167.
367. Кваша О. О. Посередництво у хабарництві як особливий вид співучасті у злочині / О. О. Кваша // Держава і право. – 2011. – Вип. 53. – С. 494–500.
368. Кваша О. О. Провокація хабара та інститут співучасті у злочині: проблема співвідношення / О. О. Кваша // Держава і право. Юрид. і політ. науки. – Київ : Ін-т держави і права НАН України, 2010. – Вип. 49. – С. 442–449.
369. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 560 с.
370. Кваша О. О. Спільність участі як об'єктивно-суб'єктивна ознака співучасті у злочині / О. О. Кваша // Часопис Київ. ун-ту права. – 2007. – № 3. – С. 144–149.
371. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – 2-е изд. – М. : Аванта+, 2001. – 560 с.
372. Керимов Д. А. Философские проблемы права / Д. А. Керимов. – М. : Мысль, 1972. – 472 с.
373. Кибальник А. Г. Источники и система международного уголовного права / А. Г. Кибальник, И. Г. Соломоненко // Государство и право. – 2004. – № 1. – С. 62–67.
374. Киримова Е. А. Правовой институт (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Киримова Елена Андреевна. – Саратов, 1998. – 170 с.
375. Киричко В. М. Про особливості кримінально-правових заборон та їх значення для регулювання суспільних відносин та застосування Кримінального кодексу України / В. М. Киричко // Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матеріали міжнар.

- наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. – Харків : Право, 2018. – С. 193–197.
376. Кладков А. Квалификация преступлений, совершенных в соучастии / А. Кладков // *Законность*. – 1998. – № 8. – С. 26–28.
377. Классен А. Н. Правовая природа института помилования в современной российской уголовно-правовой науке / А. Н. Классен, В. Г. Максимова // *Вестн. ЮУрГУ. Серия: Право*. – 2008. – № 8 (108). – С. 57–59.
378. Клебанов М. И. К вопросу о возможности соучастия в преступлениях с двумя формами вины / М. И. Клебанов // *Актуал. проблемы рос. права*. – М. : Изд-во МГЮА, 2008. – № 2 (7). – С. 179–185.
379. Кленова Т. В. Основы теории кодификации уголовно-правовых норм : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Кленова Татьяна Владимировна – Самара, 2001. – 388 с.
380. Кленова Т. В. Соотнесение норм и предписаний в институтах уголовного права / Т. В. Кленова // *Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 31 мая – 1 июня 2007 г.* – М. : Велби, 2007. – С. 186–187.
381. Клименко В. Посередництво як форма співучасті у вчиненні злочину (питання криміналізації) / В. Клименко // *Підприємництво, госп-во і право*. – 2005. – № 10. – С. 129–132.
382. Клименко С. В. Добровільна відмова співвиконання від вчинення злочину / С. В. Клименко // *Бюл. М-ва юстиції України*. – 2004. – № 10. – С. 115–120.
383. Клименко Ю. А. О юридической природе соучастия в преступлении / Ю. А. Клименко // *Актуал. проблемы рос. права*. – М. : Изд-во МГЮА, 2010. – № 4 (17). – С. 137–146.
384. Клименко Ю. А. Организатор преступления в структуре института соучастия / Ю. А. Клименко // *Актуал. проблемы рос. права*. – М. : Изд-во МГЮА, 2011. – № 2 (19). – С. 215–224.
385. Ключев А. А. Особенности добровольного отказа от совершения преступления в неоконченном посягательстве и в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ключев Андрей Александрович. – Краснодар, 2003. – 201 с.
386. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. О. Книженко. – Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 20 с.

387. Кобиашвили У. Л. К вопросу о приготовлении к преступлению и покушении на преступление при соучастии / У. Л. Кобиашвили // Правоведение. – 1963. – № 3. – С. 148–154.
388. Ковалев М. И. К вопросу о понятии соучастия в советском уголовном праве / М. И. Ковалев // Правоведение. – 1959. – № 4. – С. 97–105.
389. Ковалев М. И. Советское уголовное право: Советский уголовный закон : курс лекций / М. И. Ковалев ; отв. за вып. : В. М. Семенов. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 2. – 226 с.
390. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении / М. И. Ковалев. – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 1999. – 204 с.
391. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1 : Понятие соучастия / М. И. Ковалев // Учен. тр. СВЮИ. – Свердловск, 1960. – Т. 3. – 287 с.
392. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография / М. И. Ковалев. – Свердловск : Урал. рабочий, 1962. – 275 с.
393. Коваленко А. Б. Соціальна психологія : підручник / А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєв. – Київ, 2005. – 400 с.
394. Ковитиди О. Ф. Добровольный отказ от соучастия в преступлении / О. Ф. Ковитиди // Весы Фемиды. – 1998. – № 2 (9). – С. 15–17.
395. Ковитиди О. Ф. Неудавшееся соучастие в преступлении / О. Ф. Ковитиди // Весы Фемиды. – 1998. – № 1 (8). – С. 15–17.
396. Ковитиди О. Ф. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом / О. Ф. Ковитиди // Весы Фемиды. – 1998. – № 4. – С. 62–65.
397. Ковитиди О. Ф. Экссесс исполнителя / О. Ф. Ковитиди // Весы Фемиды. – 1998. – № 3. – С. 18–19.
398. Ковітіді О. Ф. Інститут співучасті у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. Ф. Ковітіді. – Харків, 1999. – 16 с.
399. Ковітіді О. Ф. Об'єктивні і суб'єктивні ознаки інституту співучасті в злочині у кримінальному праві України / О. Ф. Ковітіді // Адвокат. – 1998. – № 4. – С. 13–16.
400. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия / В. М. Коган. – М. : Наука, 1983. – 182 с.
401. Козаченко И. Я. Системообразующие свойства исполнителя и проблемы совершенствования института соучастия / И. Я. Козаченко // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгр. уголов. права, 31 мая – 1 июня 2007 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. – М. : Проспект, 2007. – С. 192–195.

402. Козлов А. П. Авторский курс уголовного права. Часть общая / А. П. Козлов. – М. : Юрлитинформ, 2018. – Кн. 1. – 751 с.
403. Козлов А. П. Единичные и множественные преступления / А. П. Козлов, А. П. Севастьянов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. – 915 с.
404. Козлов А. П. Назначение наказания соучастникам и проблемы борьбы с коррупцией / А. П. Козлов // Сибир. юрид. вестн. – 2017. – № 2. – С. 63–69.
405. Козлов А. П. Причинная связь и бездействие в уголовном праве / А. П. Козлов // Проблемы уголовной политики. – Красноярск, 1989. – С. 157–167.
406. Козлов А. П. Соучастие: традиции и реальность / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 362 с.
407. Козлов А. П. Учение о стадиях преступления / А. П. Козлов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 353 с.
408. Козочкин И. Д. Некоторые основные тенденции развития американского уголовного права (источники, институты учения о преступлении) / И. Д. Козочкин // Государство и право. – 2011. – № 10. – С. 65–81.
409. Кокунов А. И. Понятие и уголовно-правовое значение провокации / А. И. Кокунов // Альм. соврем. науки и образования. – 2015. – № 10. – С. 74–76.
410. Колоколов Г. О соучастии в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности) / Г. Колоколов // Учен. зап. Импер. Моск. Ун-та. Отд. юрид. – М. : Унив. тип. (М. Катков), 1881. – Вып. 2. – 220 с.
411. Комаров О. Д. Фактична помилка в кримінальному праві України та її значення для кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Комаров Олександр Дмитрович ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 237 с.
412. Комиссаров В. Проблемы ответственности соисполнителей за совместные преступные действия и их вредные последствия / В. Комиссаров, И. Дубровин // Уголов. право. – 2003. – № 1. – С. 25–28.
413. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В. М. Лебедев. – 2-е изд., доп. и испр. – М. : Юрайт-Издат, 2003. – 760 с.
414. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В. М. Лебедева. – М. : Норма, 2003. – 880 с.
415. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] : прийнята резолюцією 55/25 Генер. Асамблеї від 15 листоп. 2000 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 01.02.2019).

416. Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности : монография / Т. В. Кондрашова. – Екатеринбург : Гуманитар. ун-т, 2000. – 347 с.
417. Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права / В. П. Коняхин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 348 с.
418. Коняхин В. П. Теоретические основы построения общей части российского уголовного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Коняхин Владимир Павлович. – Краснодар, 2002. – 386 с.
419. Копйова І. А. Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Копйова Ірина Анатоліївна. – Харків, 2018. – 233 с.
420. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів / М. Й. Коржанський. – Київ : Юрінком Інтер, 1998. – 416 с.
421. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / М. Й. Коржанський. – Вид. 2-ге. – Київ : Атіка, 2002. – 640 с.
422. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. – Київ : Атіка : Академія : Ельга-Н, 2001. – 656 с.
423. Корнеева А. В. Теоретические основы квалификации преступлений : учеб. пособие / А. В. Корнеева. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – 176 с.
424. Короленко М. П. Кваліфікація і класифікація умисних вбивств при обтяжуючих обставинах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Короленко Микола Павлович. – Київ, 2002. – 189 с.
425. Корчагина А. Ю. Экссесс исполнителя преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Ю. Корчагина. – М., 2004. – 196 с.
426. Костенко О. Кримінальний кодекс і доктрина / О. Костенко // Право України. – 2004. – № 7. – С. 43–47.
427. Красавчиков О. А. Система права и система законодательства: гражданско-правовой аспект / О. А. Красавчиков // Правоведение. – 1975. – № 2. – С. 62–71.
428. Красиков Ю. А. Лекция 10. Соучастие в преступлении / Ю. А. Красиков ; под ред. А. И. Игнатова. – М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1996. – 48 с.
429. Краснопева Е. Квалификация посредничества и соучастия во взяточничестве / Е. Краснопева // Законность. – 2002. – № 2. – С. 35–37.

430. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – Харків : ТОВ «Одіссей», 2007. – 432 с.
431. Кривошеїн П. К. Кваліфікація групових і повторних злочинів : навч. посіб. / П. К. Кривошеїн, В. М. Слесаренко ; МВС України, УАВС. – Київ, 1993. – 96 с.
432. Кригер Г. А. Кваліфікация хищений социалистического имущества / Г. А. Кригер. – М. : Юрид. лит., 1971. – 360 с.
433. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2001. – 416 с.
434. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко, В. А. Ломако ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2010. – 456 с.
435. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 5-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2015. – 528 с.
436. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, перероб. та допов. – Київ : Юрид. думка, 2004. – 352 с.
437. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2015. – 680 с.
438. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, О. О. Житний, А. А. Васильєв та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. – Харків : НікаНова, 2015. – 400 с.
439. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / Нац. акад. прав. наук України ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; за заг. ред. В. Я. Тація [та ін.]. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина. – 376 с.
440. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тацій, В. П. Пшонка, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – 5-те вид., допов. – Харків : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]. – 1040 с.

441. Кругликов Л. Л. Группа лиц как квалифицирующее обстоятельство / Л. Л. Кругликов // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения. – Красноярск : КГУ, 1989. – С. 125–134.
442. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 300 с.
443. Кругликов Л. Л. О дифференциации ответственности за экономические преступления с помощью средств Общей части УК РФ / Л. Л. Кругликов // Юрид. зап. Ярослав. гос. ун-та им. П. Г. Демидова. – 2001. – Вып. 5. – С. 163.
444. Кругликов Л. Л. Организаторская и организационная преступная деятельность: вопросы уголовно-правовой регламентации / Л. Л. Кругликов // Теоретико-прикладні проблеми протидії організований злочинності та злочинам терористичної спрямованості : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 8–9 квіт. 2005 р. – Львів, 2005. – Ч. 2. – С. 114–116.
445. Крутевич М. М. Особенности звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності / М. М. Крутевич // Вісн. Асоц. кримінал. права України. – 2016. – № 1 (6). – С. 175–184.
446. Крылова Н. Е. Понятие соучастия в уголовном праве Франции / Н. Е. Крылова // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11, Право. – 1999. – № 2. – С. 69–79.
447. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кубальський Владислав Нарцизович. – Київ, 2007. – 199 с.
448. Кубов Р. Х. Особенности квалификации сложных форм соучастия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кубов Руслан Хазертальевич ; науч. рук. В. П. Ревин ; Акад. упр. МВД России. – М., 2003. – 225 с.
449. Кубов Р. Х. Совершенствование практики применения норм УК РФ об организованных формах преступной деятельности / Р. Х. Кубов // Рос. следователь. – 2006. – № 4. – С. 15–19.
450. Кубов Р. Х. Трансформация института соучастия в современном уголовном праве / Р. Х. Кубов // Рос. следователь. – 2007. – № 16. – С. 19–22.
451. Кугатов А. Н. Посредничество в совершении преступлений: уголовно-правовые аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кугатов Антон Николаевич. – М., 2015. – 190 с.

452. Кугушева С. В. Провокация преступления: проблемы уголовно-правовой квалификации / С. В. Кугушева // Рос. следователь. – 2005. – № 10. – С. 25–26.
453. Кудрин М. М. Правовая природа форм соучастия по советскому уголовному праву / М. М. Кудрин // Совет. государство и право. – 1964. – № 9. – С. 145–148.
454. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
455. Кузнецов В. В. Кримінально-правові норми про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кузнецов Віталій Володимирович ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2000. – 228 с.
456. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – 5-те вид., перероб. – Київ : Алерта, 2013. – 320 с.
457. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – 219 с.
458. Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Н. Ф. Кузнецова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 834 с.
459. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений : лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / Н. Ф. Кузнецова ; науч. ред. и предисл. В. Н. Кудрявцева. – М. : Изд. Дом «Городец», 2007. – 336 с.
460. Куликов Е. А. Основания смягчения и индивидуализация наказания соучастникам преступления: история и современность / Е. А. Куликов // Актуальные вопросы современной юриспруденции: исследования молодых ученых : сб. ст. аспирантов, соискателей и магистрантов юрид. фак. Алтайск. гос. ун-та. – Барнаул : Изд-во Алтайск. ун-та, 2010. – С. 73–79.
461. Куликов Е. А. Содержание общих правил назначения наказания за преступления, совершенные в соучастии / Е. А. Куликов // Проблемы современной юридической науки и практики : сб. ст. студентов, аспирантов и молодых ученых : в 2 т. – Красноярск : ИПК СФУ, 2011. – Т. 2. – С. 164–168.
462. Куринов Б. А. Квалификация преступлений, совершенных в соучастии / Б. А. Куринов // Совет. государство и право. – 1984. – № 11. – С. 90–94.
463. Куринов Б. А. Научно-практический комментарий к Закону об уголовной ответственности за государственные преступления / Б. А. Куринов,

- В. Д. Меньшагин ; отв. ред.: П. С. Ромашкин. – 2-е изд., перераб. – М. : Юрид. лит., 1961. – 114 с.
464. Курс советского уголовного права : в 6 т. Часть общая. Т. 2 : Преступление / А. А. Пионтковский и др. ; редкол.: А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – 516 с.
465. Курс советского уголовного права. Часть общая / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – Т. 1. – 648 с.
466. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступлении : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало, 1999. – 592 с.
467. Курс уголовного права. Т. 1 : Общая часть. Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 624 с.
468. Кухтина Т. В. К вопросу о признаках соучастия / Т. В. Кухтина // Вестн. Юж.-Урал. гос. ун-та. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2009. – № 40 (173), вып. 20. – С. 58–61.
469. Куц В. М. Кримінальне законодавство України: перспективи розвитку / В. М. Куц // Вісн. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – 1998. – № 3–4. – С. 177–196.
470. Лаптев А. Соучастие по советскому уголовному праву / А. Лаптев // Совет. юстиция. – 1938. – № 23–24. – С. 11–16.
471. Лапшин В. Ф. Дифференциация ответственности за совершение финансовых преступлений: теоретико-прикладные аспекты / В. Ф. Лапшин // Юридическая наука и практика : Вестн. Нижегород. акад. МВД России. – 2009. – № 1 (10). – С. 111–116.
472. Левицька Н. О. Міжгалузеві нормативно-правові інститути: деякі теоретичні питання / Н. О. Левицька // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція. – 2015. – Вип. 14 (1). – С. 22–24.
473. Левченко О. Співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом / О. Левченко // Актуальні проблеми кримінального права України : тези доп. та наук. повідомл. студент. наук. конф. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2007. – С. 41–44.
474. Левченко О. А. Співучасть при фізичному чи психічному примусі / О. А. Левченко // Розвиток української правової системи за роки незалежності : тези доп. і наук. повідомл. всеукр. студент. наук. конф. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – С. 213–214.

475. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лемешко Олександр Миколайович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 201 с.
476. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева. – М. : Норма, 1998. – 296 с.
477. Лившиц Р. З. Теория права : учебник / Р. З. Лившиц. – М. : БЕК, 1994. – 224 с.
478. Лизогуб Я. Поняття «виконавець злочину» в новому кримінальному законодавстві / Я. Лизогуб // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 3. – С. 47–49.
479. Литвин М. О. Кримінально-правовий інститут співучасті у злочині / М. О. Литвин // Студентський юридичний журнал : дод. до журн. «Право України». – 2012. – № 3/4. – С. 40–49.
480. Лопашенко Н. А. Введение в уголовное право : учеб. пособие / Н. А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 224 с.
481. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика : монография / Н. А. Лопашенко. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 339 с.
482. Лохвицкий А. Курс русского уголовного права / А. Лохвицкий. – 2-е изд., испр. и доп., сведен. с кассац. решениями. – СПб. : Скоропечатня Ю. О. Шрейера, 1871. – 714 с.
483. Лукашов А. Хищение денежных средств путем присвоения и вопросы соучастия в его совершении / А. Лукашов // Уголов. право. – 2004. – № 1. – С. 28–30.
484. Лукьянов В. Исключить из УК статью об ответственности за преступления с двумя формами вины / В. Лукьянов // Рос. юстиция. – 2002. – № 3. – С. 58–59.
485. Лукьянов В. В. «Двойная» вина – свидетельство отставания юридической науки от требований технического прогресса / В. В. Лукьянов // Государство и право. – 1994. – № 12. – С. 53–64.
486. Луньков Д. А. Место и название института посредственного причинения вреда требуют уточнения / Д. А. Луньков // Рос. юрид. журн. – 2011. – № 5. – С. 111–119.
487. Лысов М. Юридическая природа соучастия в преступлениях со специальным субъектом / М. Лысов // Совет. юстиция. – 1971. – № 21. – С. 9–11.
488. Лыхмус У. Некоторые вопросы квалификации соучастия в преступлении / У. Лыхмус // Учен. зап. Тартус. ун-та. – 1985. – Вып. 696. – С. 17–34.

489. Лыхмус У. Э. Квалификация соучастия в преступлении : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / У. Э. Лыхмус ; Тартус. ордена Труд. Крас. Знамени и ордена Дружбы народов гос. ун-т. – Л., 1985. – 16 с.
490. Мазунин Я. М. О понятии организатора преступного сообщества / Я. М. Мазунин // Специфика правового регулирования в период становления рыночных социально-экономических отношений : межвуз. сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омск. юрид. ин-та МВД России, 1996. – С. 114–118.
491. Макаров С. Правила и алгоритмы квалификации преступлений в теории и практике / С. Макаров // Уголов. право. – 2013. – № 4. – С. 33–39.
492. Макарь И. Соучастие в преступлении (понятие, виды и формы соучастия) / И. Макарь // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. прав. журн. – 2006. – № 6. – С. 12–17.
493. Малахов И. П. Соучастие в воинских преступлениях в свете общего учения о соучастии по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. П. Малахов ; ВИЮН. – М., 1960. – 26 с.
494. Малахов И. П. Соучастие и групповая организованная преступность / И. П. Малахов // Правоведение. – 1994. – № 5–6. – С. 120–127.
495. Малахов О. В. Институт соучастия в уголовном праве России 1917–1926 гг. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Малахов Олег Валерьевич. – Йошкар-Ола, 2006. – 194 с.
496. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве / В. Б. Малинин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – 316 с.
497. Мальцев В. В. О понятии, видах и формах соучастия в преступлении / В. В. Мальцев // Актуальные проблемы предварительного расследования : сб. науч. тр. Междунар. науч.-практ. конф., г. Волгоград, 28–29 нояб. 2013 г. – Волгоград : ВАМВД России, 2013. – Т. 1. – С. 121–130.
498. Мальцев В. В. Принципы уголовного права : монография / В. В. Мальцев. – Волгоград : Волгоград. акад. МВД России, 2001. – 265 с.
499. Мальцев В. Г. Социальные основания права / В. В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – 800 с.
500. Маркарян С. А. Мотивы как основание дифференциации уголовной ответственности за преступления против личности: проблемы конструирования квалифицирующих признаков : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. А. Маркарян ; науч. рук. Ю. Е. Пудовочкин. – Махачкала, 2012. – 26 с.
501. Маркунцов С. А. О соотношении понятий «уголовно-правовой запрет» и «запрещающая уголовно-правовая норма» / С. А. Маркунцов // Рос.

- юрид. журн. – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2013. – № 2 (89). – С. 122–129.
502. Марчук В. В. Кваліфікація преступлений : учеб. посібник для студентів установ вищої освіти по спеціальностям «Правознавство», «Екон. право» / В. В. Марчук ; М-во внутр. дел Респ. Беларусь, Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2013. – 210 с.
503. Марчук Є. К. Кримінологічна та кримінально-правова характеристика злочинних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. К. Марчук ; Ун-т внутр. справ. – Харків, 1998. – 21 с.
504. Маршакова Н. Н. Классификация в российском уголовном законодательстве: теоретико-прикладной анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Н. Н. Маршакова ; Нижегород. акад. МВД России. – Н. Новгород, 2006. – 30 с.
505. Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : монографія / Н. В. Маслак. – Харків : Право, 2010. – 232 с.
506. Мастерков А. А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты провокационной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. А. Мастерков. – Владивосток, 2000. – 18 с.
507. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. – Київ : А. С. К., 2001. – 352 с.
508. Медведев А. М. Пределы действия Уголовного кодекса Российской Федерации / А. М. Медведев ; под ред. В. П. Кашепова. – М. : Юрид. лит., 1998. – 144 с.
509. Мелешко Н. Исключить объективное вменение квалифицирующих обстоятельств несовершеннолетним / Н. Мелешко, Р. Куссмауль // Рос. юстиция. – 2002. – № 6. – С. 57.
510. Мельник М. Види співучасників за новим Кримінальним кодексом України / М. Мельник // Право України. – 2001. – № 11. – С. 69–74.
511. Мельник М. І. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? / М. І. Мельник // Право України. – 2004. – № 9. – С. 115–119.
512. Мельник М. І. Співучасть у злочині / А. М. Мельник // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – Київ : Юрид. думка, 2012. – С. 96–115.
513. Мельников А. М. Деякі особливості групового вчинення злочину / А. М. Мельников // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2004. – № 2. – С. 232–238.

514. Мельников А. М. Кримінальна відповідальність за вчинення злочину групою осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Мельников. – Київ, 2004. – 20 с.
515. Мельников А. М. Щодо питання про класифікацію злочинних угруповань / А. М. Мельников // Проблеми правознавства та правоохорон. діяльності. – 2004. – № 1. – С. 119–128.
516. Меркушев М. Н. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом / М. Н. Меркушев // Учен. зап. БГУ. – 1957. – Вып. 34. – С. 3–17.
517. Милуков С. Ф. Проблемы криминологической обоснованности российского уголовного законодательства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / С. Ф. Милуков. – СПб., 2000. – 57 с.
518. Милуков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа : монография / С. Ф. Милуков. – СПб. : Знание : СПбИВЭСЭП, 2000. – 279 с.
519. Миненок Д. М. Формы соучастия в новом Уголовном кодексе России / Д. М. Миненок // Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики : сб. науч. тр. – Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1998. – С. 7–14.
520. Минская В. С. Дифференциация уголовной ответственности в УК РФ / В. С. Минская // Уголов. право. – 1998. – № 3. – С. 18–24.
521. Митрофанов І. І. Поняття кримінально-правових норм та їх види в механізмі реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов // Європ. перспективи. – 2016. – Вип. 1. – С. 68–75.
522. Митрофанов І. І. Співучасть у злочині : навч. посіб. / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. – Одеса : Фенікс, 2012. – 205 с.
523. Михайленко Д. Кримінально-правова характеристика одержання хабара за попередньою змовою групою осіб / Д. Михайленко // Вісн. прокуратури. – 2009. – № 10. – С. 42–48.
524. Михайленко Д. Г. Підстави кримінальної відповідальності за хабарництво (давання та одержання хабара) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Михайленко Дмитро Григорович ; наук. кер. Н. А. Мирошниченко ; НУ «ОЮА». – Одеса, 2009. – 264 с.
525. Михайлов В. Банда: форма соучастия или сговор? / В. Михайлов // Уголов. право. – 2004. – № 3. – С. 53–55.
526. Михайлов В. Палермская конвенция ООН против транснациональной организованной преступности / В. Михайлов // Рос. юстиция. – 2001. – № 7. – С. 20–21.

527. Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину: іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Михайлов Олексій Олексійович. – Київ, 2008. – 190 с.
528. Мишунин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права, 1917–1918 гг. / П. Г. Мишунин. – М. : Госюриздат, 1954. – 231 с.
529. Модельный Уголовный кодекс для государств – участников Содружества Независимых Государств [Электронный ресурс] : Постановление Межпарлам. Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств от 17 февр. 1996 г. – Режим доступа: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/crim.pdf> (дата звернення: 01.02.2019).
530. Мокринский С. П. Новый закон и старые гарантии: о действии уголовного закона во времени / С. П. Мокринский // Журнал М-ва юстиции. – 1909. – [№ 3. Март ; № 4. Апрель]. – С. 1–30.
531. Мондохонов А. Признаки преступного сообщества (преступной организации) / А. Мондохонов // Законность. – 2010. – № 9. – С. 38–40.
532. Мондохонов А. Сговор – не основание для уголовной ответственности / А. Мондохонов // Рос. юстиция. – 2002. – № 12. – С. 51.
533. Мондохонов А. Н. Преступное сообщество (преступная организация) от истоков к реалиям / А. Н. Мондохонов // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 132–135.
534. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. – Вид. 2-ге, випр. та допов. – Київ : Центр учб. літ., 2008. – 688 с.
535. Мочкош Я. Форми співучасті у кримінальному праві України: проблемні питання / Я. Мочкош // Право України. – 2006. – № 3. – С. 113–116.
536. Музыка А. А. Кандидатська дисертація С. О. Муратової «Судимість в системі інститутів загальної частини кримінального права України» [Електронний ресурс] : відгук офіц. опонента / А. А. Музыка // Наука і правоохорона. – 2016. – № 1. – С. 366–374. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2016_1_54 (дата звернення: 01.02.2019).
537. Музыка А. А. Причинная связь: уголовно-правовой очерк / А. А. Музыка, С. Р. Багиров. – Хмельницкий : Изд-во Хмельниц. ун-та упр. и права, 2009. – 112 с.
538. Муратова С. О. Судимість в системі інститутів загальної частини кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Муратова Світлана Олександрівна. – Харків, 2015. – 229 с.
539. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – Київ : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

540. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – Київ : Атіка, 1999. – 418 с.
541. Нагаева Т. И. Организационная деятельность в досоветском и советском уголовном законодательстве / Т. И. Нагаева // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 352–356.
542. Наден О. В. Регулятивна функція в системі функцій кримінального права / О. В. Наден // Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2008 р. / редкол.: В. І. Борисов [та ін.]. – Харків : Право, 2008. – С. 24–25.
543. Назаренко Г. В. Квалификация особых случаев соучастия: соучастие и невменяемость / Г. В. Назаренко // Правоведение. – 1995. – № 3. – С. 94–97.
544. Назаренко Г. В. Кодификация уголовно-правовых институтов / Г. В. Назаренко // Материалы VIII Российского конгресса уголовного права, состоявшегося 30–31 мая 2013 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. – М. : Юридлит-информ, 2013. – С. 160–162.
545. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: аналіз додаткових ознак [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // Право.ua. – 2016. – № 1. – С. 80–89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2016_1_17 (дата звернення: 01.02.2019).
546. Назимко Є. С. Кримінально-правовий інститут: загальнотеоретичний підхід до характеристики та аналіз базових ознак [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко // Європ. перспективи. – 2016. – Вип. 1. – С. 115–127. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2016_1_20 (дата звернення: 01.02.2019).
547. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 3-тє вид., перероб. та допов. – Київ : Атіка, 2003. – 1056 с.
548. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Київ : Юрид. думка, 2012. – 1313 с.
549. Наумов А. В. Основные концепции современного уголовного права / А. В. Наумов, Д. Флетчер. – М. : Юристъ, 1998. – 512 с.
550. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. Т. 1 : Общая часть / А. В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 736 с.

551. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 560 с.
552. Наумов С. Н. Совместность участия как оценочный признак соучастия в преступлении / С. Н. Наумов // Общество и право. – Краснодар : Изд-во Краснодар. ун-та МВД России, 2009. – № 3 (25). – С. 125–128.
553. Начкебия Г. И. Проблема свободы воли в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. И. Начкебия. – Тбилиси, 1975. – 19 с.
554. Невідома Н. В. Вчинення злочину організованою групою : монографія / Н. В. Невідома. – Харків : Право, 2017. – 224 с.
555. Невідома Н. В. Об'єктивні ознаки організованої групи / Н. В. Невідома // Актуал. проблеми держави і права. – 2014. – Вип. 72. – С. 475–481.
556. Невідома Н. В. Поняття «вчинення злочину організованою групою»: концептуальні засади дослідження / Н. В. Невідома // Проблеми законності. – 2017. – Вип. 136. – С. 181–192.
557. Никифоров Б. С. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик / Б. С. Никифоров // Важный этап в развитии советского права. Новое общесоюзное законодательство в области уголовного права, судостройства и судопроизводства : тр. науч. сессии ВИЮН. – М., 1960. – С. 28–47.
558. Николов Л. Я. Структуры человеческой деятельности / Л. Я. Николов. – М. : Прогресс, 1984. – 176 с.
559. Никулина В. А. Отмывание «грязных» денег: уголовно-правовая характеристика и проблемы соучастия / В. А. Никулина. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 157 с.
560. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – Київ : Аконіт, 1998. – Т. 2. – 912 с.
561. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. – Київ : Аконіт, 1998. – Т. 4. – 994 с.
562. Новицький Г. В. Окремі аспекти застосування інституту співучасті у боротьбі з організованими злочинними угрупованнями / Г. В. Новицький // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою : аналіт. розробки, пропозиції наук. та практ. працівників. – Київ : НДІ «Проблеми людини», 1999. – Т. 18. – С. 153–182.
563. Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України : наук.-практ. посіб. / Г. В. Новицький. – Київ : Вища шк., 2001. – 96 с.
564. Новицький Г. В. Співучасть у злочині та причетність до злочину за кримінальним правом України: проблеми кваліфікації : монографія /

- Г. В. Новицький, В. І. Педан, В. В. Рибачук ; Бердян. ун-т менеджменту і бізнесу. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 237 с.
565. Новоселов Г. П. Понятие соучастия и признак совместности участия / Г. П. Новоселов // Рос. юрид. журн. – Екатеринбург : Изд-во УрГЮА, 2012. – № 6 (87). – С. 103–109.
566. Ныркова Н. А. Институты общей части уголовного права в истории советского законодательства и действующем УК РФ / Н. А. Ныркова ; Сев.-Кавказ. акад. гос. службы, Ростов. юрид. ин-т. – Ростов-н/Д. : Изд-во СКАГС, 2006. – 159 с.
567. Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2001. – 520 с.
568. Огаренко Ю. В. Деякі проблеми розмежування понять «група осіб за попередньою змовою» та «організована група» / Ю. В. Огаренко // Держава та регіони. – 2001. – № 1. – С. 109–114.
569. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1987. – 797 с.
570. Олійник Є. Особливості кваліфікації співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом / Є. Олійник // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 111–114.
571. Оньша А. О. Щодо питання співучасті при вчиненні привілейованих умисних вбивств / А. О. Оньша // Питання боротьби зі злочинністю. – Харків : Кроссрууд, 2009. – Вип. 17. – С. 294–300.
572. Орлова А. И. Добровольный отказ от преступления: проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Орлова Александра Ивановна ; [место защиты: Сибир. федер. ун-т]. – Красноярск, 2007. – 197 с.
573. Орловский Р. С. Иерархичность как признак преступной организации / Р. С. Орловский // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. прав. журн. – 2014. – № 5/3 (269). – С. 56–59.
574. Орловский Р. С. К вопросу о бездействии при пособничестве / Р. С. Орловский // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одес. держ. юрид. акад. – Одеса, 1998. – Вип. 5. – С. 222–228.
575. Орловский Р. С. О понятии предварительного сговора / Р. С. Орловский // Правове забезпечення політики держави на сучасному етапі її розвитку : міжнар. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 4–5 квіт. 2014 р. – Донецьк : Східноукр. наук. юрид. орг., 2014. – С. 97–100.

576. Орловский Р. С. Устойчивость как признак организованной группы и преступной организации / Р. С. Орловский // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. прав. журн. – 2013. – № 10/2 (262). – С. 176–180.
577. Орловский Р. С. Формы соучастия в уголовном праве / Р. С. Орловский // Закон и жизнь : междунар. науч.-практ. прав. журн. – 2014. – № 3/2 (267). – С. 175–179.
578. Орловский Р. С. Юридическая природа соучастия: история и современность / Р. С. Орловский // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р. / упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 385–388.
579. Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника в кримінальному законодавстві зарубіжних країн / Р. С. Орловський // Право і сусп.-во. – 2014. – № 6–2. – С. 174–181.
580. Орловський Р. С. Виконавець як вид співучасника у злочині / Р. С. Орловський // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки». – 2017. – Т. 2, вип. 4. – С. 181–186.
581. Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою як кваліфікуюча ознака конкретного складу злочину / Р. С. Орловський // Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 4–5 квіт. 2014 р. – Дніпропетровськ : ГО «Прав. світ», 2014. – С. 124–126.
582. Орловський Р. С. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою як обставина, що обтяжує покарання / Р. С. Орловський // Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 4 квіт. 2014 р. / відп. ред. Т. С. Ківалова ; редкол.: А. Ф. Крижановський, В. Д. Берназ, В. М. Дрьомін та ін. – Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2014. – С. 189–193.
583. Орловський Р. С. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб / Р. С. Орловський // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серія «Юрид. науки». – 2014. – Т. 27 (66), № 1. – С. 187–193.
584. Орловський Р. С. Диференціація кримінальної відповідальності при співучасті / Р. С. Орловський // Питання боротьби зі злочинністю : зб.

- наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 53–63.
585. Орловський Р. С. До питання вдосконалення законодавчого визначення пособника / Р. С. Орловський // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 39. – С. 134–138.
586. Орловський Р. С. До питання про підстави кримінальної відповідальності співучасників / Р. С. Орловський // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 20–21 трав. 2011 р. / редкол.: Г. Є. Болдарь, А. О. Данилевський, О. О. Дуров та ін. ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 373–377.
587. Орловський Р. С. До проблеми одностороннього та двостороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками злочину / Р. С. Орловський // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 1077. Серія «Право» / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; голова редкол. Т. Є. Кагановська. – Харків : ХНУ, 2013. – Вип. № 15. – С. 110–114.
588. Орловський Р. С. Експес співучасника в кримінальних кодексах країн пострадянського простору / Р. С. Орловський // Право і сусп.-во. – 2015. – № 5. – С. 149–153.
589. Орловський Р. С. Історія розвитку кримінального законодавства про форми співучасті / Р. С. Орловський // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2014. – Вип. 27. – С. 39–49.
590. Орловський Р. С. Кваліфікація невадлої співучасті у злочині: теоретичний та практичний аспекти проблеми / Р. С. Орловський // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Харків : Право, 2013. – С. 135–139.
591. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за невадалу співучасть / Р. С. Орловський // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 1082. Серія «Право» / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; голова редкол. Т. Є. Кагановська. – Харків : ХНУ, 2013. – Вип. № 16. – С. 138–141.

592. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. С. Орловський. – Харків, 2000. – 16 с.
593. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Орловський Руслан Семенович ; Нац. юрид. акад. України. – Харків, 2000. – 175 с.
594. Орловський Р. С. Кримінально-правове значення форм співучасті / Р. С. Орловський // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. – 2014. – № 25. – С. 218–222.
595. Орловський Р. С. Критерії поділу співучасників на види / Р. С. Орловський // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. № 1106. Серія «Право» / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; голова редкол. Т. Є. Кагановська. – Харків : ХНУ, 2014. – Вип. № 17. – С. 175–179.
596. Орловський Р. С. Організована група як форма співучасті / Р. С. Орловський // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 72. – С. 393–399.
597. Орловський Р. С. Організована злочинність і загальне поняття співучасті: деякі спірні питання / Р. С. Орловський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : зб. наук. пр. – Харків : Ун-т внутр. справ : Основа, 1997. – Вип. 3 і 4. – С. 57–61.
598. Орловський Р. С. Організована злочинність і співучасть як інститут кримінального права / Р. С. Орловський // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., [Харків], 26–27 квіт. 1999 р. / [редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін.]. – Харків : Право, 2000. – С. 96–97.
599. Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови виконавця злочину / Р. С. Орловський // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2015. – Вип. 20. – С. 158–163.
600. Орловський Р. С. Особливості добровільної відмови при пособництві / Р. С. Орловський // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. акад. України, 1999. – Вип. 37. – С. 189–193.
601. Орловський Р. С. Оціночні поняття в законодавчій регламентації інституту співучасті / Р. С. Орловський // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки». – 2014. – Т. 3, вип. 3. – С. 70–74.

602. Орловський Р. С. Питання кваліфікації злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб / Р. С. Орловський // Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы : междунар. науч.-практ. конф., Кишинэу, 28–29 марта 2014 г. / орг. ком.: В. Бугор [и др.]. – Кишенев : Iulian (Tipogr. «Catetea de Sus»), 2014. – С. 266–267.
603. Орловський Р. С. Підстава кримінальної відповідальності за співучасть у злочині / Р. С. Орловський // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 28 лют. – 1 берез. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 184–186.
604. Орловський Р. С. Поняття і значення ексцесу співучасника / Р. С. Орловський // Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція. – 2015. – Вип. 15 (2). – С. 105–108.
605. Орловський Р. С. Про співвідношення понять «суб'єкт злочину» та «виконавець злочину» // Право і сусп.-во. – 2014. – № 2. – С. 166–169.
606. Орловський Р. С. Проблема вдосконалення поняття пособника в кримінальному законодавстві / Р. С. Орловський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : зб. наук. пр. – Харків : Ун-т внутр. справ : Основа, 1997. – Вип. 3 і 4. – С. 54–57.
607. Орловський Р. С. Розмежування діянь виконавця та пособника злочину / Р. С. Орловський // Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 11–12 квіт. 2014 р.). – Одеса : ГО «Причорномор. фундація права», 2013. – Ч. II. – С. 81–85.
608. Орловський Р. С. Теорії класифікації співучасників / Р. С. Орловський // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юрид. науки». – 2014. – Т. 3, вип. 1. – С. 72–76.
609. Орловський Р. С. Форми співучасті в кримінальному законодавстві зарубіжних країн / Р. С. Орловський // Право і сусп.-во. – 2014. – № 6–1. – С. 210–217.
610. Осипов Ю. К. Понятие институтов гражданского процессуального права / Ю. К. Осипов // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 54–60.
611. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1958 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.law7.ru/base18/part7/d18gu7898.htm> (дата звернення: 01.02.2019).
612. Осокин Р. Посредственное исполнение / Р. Осокин, А. Курсаев // Уголов. право. – 2011. – № 2. – С. 64–68.

613. Остапенко Л. Питання співучасті у вбивстві матір'ю своєї новонародженої дитини / Л. Остапенко // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 7. – С. 108–111.
614. Остапенко Л. Правова оцінка причетності до вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини / Л. Остапенко // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 6. – С. 128–131.
615. Павликівський В. І. Особливості добровільної відмови співвиконавців злочину / В. І. Павликівський // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. – Харків : Право, 2009. – С. 71–74.
616. Павликівський В. І. Особливості добровільної відмови співвиконавця злочину / В. І. Павликівський, В. В. Шалахіна // Право і сусп-во. – 2010. – № 2. – С. 111–115.
617. Павлинов А. Уголовно-правовые меры борьбы с преступлениями против общественной безопасности / А. Павлинов // Уголов. право. – 2001. – № 3. – С. 34–39.
618. Павлухин А. Н. Виды и ответственность соучастников преступления : монография / А. Н. Павлухин, Р. С. Рыжов, Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2007. – 142 с.
619. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов ; передм. В. П. Тихого ; упоряд.: Н. О. Гуторова, Ю. П. Дзюба. – Київ : Ін Юре, 2010. – 812 с.
620. Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень науки кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук. конф. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). – Харків : Право, 2012. – С. 25–31.
621. Панов М. І. Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції з кримінального права) / М. І. Панов, І. О. Зінченко // Право України. – 2014. – № 11. – С. 269–285.
622. Панов М. І. Наука кримінального права і проблема її міждисциплінарних зв'язків / М. І. Панов, Г. М. Анісімов // Юрид. наука. – 2015. – № 1. – С. 133–142.

623. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права [Електронний ресурс] / М. І. Панов // Вісн. Асоц. кримінал. права України. – 2017. – № 2 (9). – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019).
624. Панов М. І. Принцип правової визначеності у практиці Європейського суду з прав людини і проблеми якості кримінального законодавства України / М. І. Панов // Проблеми законності : зб. наук. пр. – Харків, 2015. – Вип. 128. – С. 8–19.
625. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. / М. І. Панов ; [уклад.: Г. М. Анісімов, В. В. Гальцова ; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова]. – Харків : Право, 2018. – 472 с.
626. Панов М. І. Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків / М. І. Панов // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. – Харків, 2014. – С. 7–13.
627. Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства / М. І. Панов // Право України. – 2012. – № 6. – С. 227–241.
628. Панов М. І. Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення / М. І. Панов // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання : тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф., м. Харків, 30 верес. – 1 жовт. 2015 р. – Харків, 2015. – С. 12–14.
629. Панов М. І. Функціональний підхід – необхідна складова методології наукових досліджень кримінального права / М. І. Панов // Право України. – 2017. – № 2. – С. 14–21.
630. Панов М. І. Щодо поняття організованих злочинних груп / М. І. Панов // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 26–27 квіт. 1999 р. / голов. ред. В. І. Борисов ; ред. і передм. В. Бровкін [та ін.]. – Харків : Право, 2000. – С. 23–26.
631. Панов Н. И. Качество закона об уголовной ответственности и проблема точности правовых норм / Н. И. Панов // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби із злочинністю : матеріали наук. конф., 15 трав. 2009 р. – Харків : Право, 2009. – С. 37–41.
632. Панов Н. И. Оценочные понятия: методологические аспекты исследования и применения в уголовном праве [Електронний ресурс] / Н. И. Панов // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. – Електрон. текст. дані. – Харків, 2016. – Вип. 2. – С. 1–27. – Режим

- доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/01_Panov.pdf (дата звернення: 18.02.2017).
633. Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражения в уголовном законе / Н. И. Панов // Проблемы законности : респ. междувед. науч. сб. – Харьков, 1995. – Вып. 30. – С. 121–129.
634. Панов Н. И. Уголовно-правовая норма при бланкетной диспозиции закона об уголовной ответственности: понятие и особенности применения [Электронный ресурс] / Н. И. Панов, Н. Д. Квасневская // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. – 2016. – № 1. – С. 113–130. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/06_Panov.pdf (дата звернення: 01.02.2019).
635. Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / К. А. Панько ; Саратов. юрид. ин-т им. Д. И. Курбского. – Саратов, 1972. – 16 с.
636. Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву : монография / К. А. Панько. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 148 с.
637. Пасенюк О. М. Деякі проблемні питання нового Кримінального кодексу України / О. М. Пасенюк // Новий кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Питання застосування нового кодексу України», 25–26 жовт. 2001 р. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого [та ін.] ; голов. ред.: В. В. Сташис ; наук. ред.: Л. В. Дорош. – Київ : Юрінком Інтер, 2002. – С. 17–23.
638. Пенитенциарный кодекс Эстонии [Электронный ресурс] : от 06.06.2001. – Режим доступу: <https://v1.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/penitenciamuukodeks> (дата звернення: 01.02.2019).
639. Перескоков М. Экссесс исполнителя при совершении преступления группой по предварительному сговору / М. Перескоков // Рос. юстиция. – 2001. – № 10. – С. 74–75.
640. Петрушенков А. Н. Научная обоснованность признаков соучастия в преступлении и их практическая реализуемость в нормах Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации // Юридическая наука и практика : Вестн. Нижегород. акад. МВД России. – 2015. – № 1 (29). – С. 152–159.
641. Пиголкин А. С. Теория государства и права : учеб. для акад. бакалавриата / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев ; под ред. А. С. Пиголкина, Ю. А. Дмитриева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2016. – 516 с.

642. Пилипенко Е. Н. Проблемы квалификации преступлений, совершенных в соучастии с учетом видов соучастников / Е. Н. Пилипенко // Актуальные проблемы уголовного права, уголовного процесса, криминологии и уголовно-исполнительного права: теория и практика : материалы Междунар. науч.-практ. конф., 10–11 апр. 2012 г. – Тамбов : Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2012. – С. 129–135.
643. Пилипчук П. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення / П. Пилипчук, М. Мельник // Право України. – 1999. – № 2. – С. 31–35.
644. Пилипчук П. П. Деякі питання кваліфікації умисних вбивств, вчинених на замовлення / П. П. Пилипчук // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квіт. 2004 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. – Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2004. – С. 30–34.
645. Пилипчук П. П. Пленум дав роз'яснення щодо особливостей кваліфікації злочинів, передбачених пунктами «и» та «і» ст. 93 КК України // Вісн. Верхов. Суду України. – 1999. – № 2. – С. 9–11.
646. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Кн. 1 : О преступлении / А. А. Пинаев. – Харьков : Право, 2001. – 289 с.
647. Пинаев А. А. Уголовно-правовая борьба с хищениями / А. А. Пинаев. – Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьков. ун-те, 1975. – 189 с.
648. Пинчук В. И. Соучастие в преступлении : учеб. пособие / В. И. Пинчук. – СПб., 2002. – 44 с.
649. Пионтковский А. А. Вопросы Общей части уголовного права в практике судебно-прокурорских органов / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1954. – 131 с.
650. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.
651. Пирвагидов С. С. Понятие, источники и принципы уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран – участниц Содружества Независимых Государств : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пирвагидов Сергей Семенович. – Ставрополь, 2002.
652. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Є. О. Письменський. – Київ, 2014. – 39 с.

653. Питецкий В. Добровольный отказ соучастников преступления / В. Питецкий // Рос. юстиция. – 2000. – № 10. – С. 38–39.
654. Питецкий В. О принципе индивидуализации уголовного наказания / В. Питецкий // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 108–111.
655. Питецкий В. В. Виды исполнителя преступления / В. В. Питецкий // Рос. юстиция. – 2009. – № 5. – С. 19–22.
656. Пілявська Л. М. Заздалегідь не обіцяне потурання злочину як вид причетності до злочину / Л. М. Пілявська // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – 2012. – Вип. 20, ч. 2, т. 3. – С. 69–71.
657. Плаксина Т. Неудавшееся подстрекательство / Т. Плаксина // Уголов. право. – 2011. – № 4. – С. 46–51.
658. Плешаков А. М. Институт крайней необходимости в российском уголовном праве / А. М. Плешаков, Г. С. Шкабин. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 240 с.
659. Плотников А. И. Некоторые проблемы развития уголовного законодательства / А. И. Плотников // Преступность и уголовное законодательство: реалии, тенденции, взаимовлияние : сб. науч. тр. / под ред. Н. А. Лопашенко. – Саратов, 2004. – С. 132–136.
660. Плотников А. И. Соучастие в преступлении: спорные вопросы / А. И. Плотников // Lex Russica : науч. тр. МГЮА. – М. : Изд-во МГЮА, 2007. – № 3. – С. 508–526.
661. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права: Общая часть уголовного права / С. В. Познышев. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : А. А. Карцев, 1912. – 668 с.
662. Покаместов А. В. Ответственность за организацию преступной деятельности / А. В. Покаместов ; под науч. ред. В. П. Ревина. – М., 2002. – 128 с.
663. Покаместов А. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика организатора преступной деятельности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Покаместов ; М-во внутр. дел РФ, Акад. упр. – М., 2000. – 24 с.
664. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Київ : Атіка, 2005. – 288 с.
665. Поносов Е. В. Значение института соучастия в уголовном законодательстве РФ / Е. В. Поносов // Вестн. Челябин. гос. ун-та. – Челябинск : Изд-во ЧелГУ, 2009. – Вып. 20, № 21. – С. 78–80.

666. Попов А. Н. Проблемы соучастия в детоубийстве / А. Н. Попов, В. С. Прохоров // Изв. высш. учеб. заведений. Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 125–130.
667. Попов А. Н. Убийства при отягчающих обстоятельствах / А. Н. Попов. – М. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 898 с.
668. Попов А. Н. Убийство, совершенное преступной группой (п. «ж» ч. 2 ст. 105 УК РФ) : монография / А. Н. Попов. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. юрид. ин-та Генер. прокуратуры РФ, 2002. – 148 с.
669. Попович В. М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія / В. М. Попович. – Київ : Юрінком Інтер, 2015. – 384 с.
670. Попович Н. Вчинення злочину групою осіб без попередньої змови як форма співучасті / Н. Попович // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2005. – Вип. 41. – С. 289–294.
671. Попович Н. Критерії поділу співучасті на форми / Н. Попович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XI регіон. наук.-практ. конф. (3–4 лют. 2005 р.). – Львів : ЛДУ, 2005. – С. 314–316.
672. Постанова Верховного Суду України від 04.10.2012 у справі № 5-16к12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27362865> (дата звернення: 01.02.2019).
673. Постанова Верховного Суду України від 12.12.2013 у справі № 5-47к13 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2014. – № 4 (164). – С. 6–10.
674. Постанова Верховного Суду України від 19.02.2015 по справі № 5-38к14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43858319> (дата звернення: 01.02.2019).
675. Постанова Верховного Суду України від 24.12.2015 по справі № 5-221к15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289> (дата звернення: 01.02.2019).
676. Постанова Верховного Суду від 27.11.2018 у справі № 338/378/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78192638> (дата звернення: 01.02.2019).
677. Примаченко В. Ф. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. Ф. Примаченко. – Дніпропетровськ : [б. в.], 2008. – 20 с.
678. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням : Проект Закону

- України № 2292 від 03.03.2015. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54261 (дата звернення: 01.02.2019).
679. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Проект Закону України № 7279-д від 20.04.2018. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 (дата звернення: 01.02.2019).
680. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за провокацію злочину : Проект Закону України № 4999 від 15.07.2016. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4999&skl=9 (дата звернення: 01.02.2019).
681. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 08.10.2004 № 15 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 266–275.
682. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 27.02.2004 № 2 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 241–247.
683. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [Електронний ресурс] : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-ХІІ. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12> (дата звернення: 01.02.2019).
684. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 15.04.2005 № 5 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 294–300.
685. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 04.06.2010 № 7 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ

- (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 437–444.
686. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивіл. і кримін. справ від 11.12.2015 № 13. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15> (дата звернення: 01.02.2019).
687. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 24.10.2003 № 7 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 207–222.
688. Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 12.04.1996 № 6 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 109–112.
689. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23.12.2005 № 13 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 326–333.
690. Про співучасть у злочині : Ухвала Суд. палати у кримін. справах Верхов. Суду України від 26.10.2006 // Кримін. судочинство. Суд. практика у кримін. справах. – 2007. – № 1. – С. 34.
691. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 07.02.2003 № 2 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 177–187.
692. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 06.11.2009 № 10 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 419–430.

693. Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30.05.2008 № 5 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 384–396.
694. Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 03.06.2005 № 8 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 311–318.
695. Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 26.04.2002 № 5 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) : станом на 26 верес. 2011 р. / уклад.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011. – С. 169–176.
696. Протидія організованих злочинності у сфері торгівлі людьми : монографія / за заг. ред.: В. І. Борисова, Н. О. Гуторової ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивч. проблем злочинності. – Харків : Одиссей, 2005. – 288 с.
697. Прохоров В. С. Вопросы теории соучастия в советской уголовно-правовой литературе / В. С. Прохоров // Правоведение. – 1962. – № 2. – С. 124–129.
698. Прохоров В. С. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность / В. С. Прохоров, Н. М. Кропачев, А. Н. Тарбагаев ; науч. ред. Н. А. Беляев. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1989. – 205 с.
699. Прохоров В. С. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Прохоров. – Л., 1962. – 19 с.
700. Пудовочкин Ю. Е. Понятие, принципы и источники уголовного права: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран Содружества Независимых Государств / Ю. Е. Пудовочкин, С. С. Пирвагидов. – СПб., 2003. – 297 с.
701. Пудовочкин Ю. Е. Судебная практика квалификации преступлений, совершенных в соучастии / Ю. Е. Пудовочкин // Всерос. криминол. журн. – 2011. – № 2. – С. 5–15.

702. Пудовочкин Ю. Е. Учение об основах уголовного права : лекции / Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 240 с.
703. Пудовочкин Ю. Е. Ювенальное уголовное право: понятие, структура, источники / Ю. Е. Пудовочкин // Журнал рос. права. – 2002. – № 3. – С. 44–52.
704. Пузанов И. Фирмы-однодневки: закон принят, а вопросы остались... / И. Пузанов // ЭЖ-Юрист. – 2012. – № 3. – С. 1–5.
705. Пушкин А. Принципы акцессорной и самостоятельной ответственности соучастников преступления / А. Пушкин // Законность. – 2001. – № 3. – С. 27–30.
706. Пушкин А. В. К вопросу о квалификации преступления, совершенного по предварительному сговору группой лиц / А. В. Пушкин // Вопросы совершенствования правоохранительной деятельности органов внутренних дел в свете новой Конституции Российской Федерации. – М. : МВШМ МВД РФ, 1995. – С. 27–34.
707. Пушкин А. В. Подстрекательство к совершению преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пушкин Александр Владимирович. – М., 1995. – 242 с.
708. Пушкин А. В. Субъективные признаки соучастия в преступлении / А. В. Пушкин // Вестн. Моск. ун-та МВД России. – 2003. – № 2. – С. 55–60.
709. Радачинский С. Юридическая природа провокации преступления / С. Радачинский // Уголов. право. – 2008. – № 1. – С. 59–64.
710. Рарог А. Понимание Верховным Судом РФ «группы лиц» соответствует принципу справедливости / А. Рарог, Г. Есаков // Рос. юстиция. – 2002. – № 1. – С. 51–53.
711. Рарог А. И. Еще одно вторжение в институт соучастия / А. И. Рарог // Проблемы кодификации уголовного закона: история, современность, будущее (посвящается 200-летию проекта уложения 1813 года) : материалы VIII Рос. конгр. уголов. права, состоявшегося 30–31 мая 2013 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. – М. : Юридлит-информ, 2013. – С. 194–196.
712. Рарог А. И. Законодательные атаки на устои уголовного права / А. И. Рарог // Государство и право. – 2013. – № 1. – С. 24–32.
713. Рарог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А. И. Рарог. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 304 с.
714. Рарог А. И. Регламентация соучастия в нормах Особенной части УК РФ / А. И. Рарог // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із

- законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. – Харків : Право, 2011. – С. 283–287.
715. Парог А. И. Сомнительная коррекция института соучастия / А. И. Парог // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 113–116.
716. Ребане И. А. О соучастии на стадии предварительной преступной деятельности (вопросы квалификации) / И. А. Ребане // Учен. зап. Тартус. гос. ун-та. Тр. по правоведению. – Тарту, 1985. – Вып. 696. – С. 3–16.
717. Римський статут міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс] : від 17 лип. 1998 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 01.02.2019).
718. Романовская Е. М. Влияние акцессорности соучастия на квалификацию преступлений / Е. М. Романовская // Вестн. Омск. ун-та. Серия «Право». – 2008. – № 3 (16). – С. 518–523.
719. Российское уголовное право. Общая часть / под ред. В. С. Комиссарова. – СПб., 2005. – 560 с.
720. Российское уголовное право. Общая часть : учебник. – М. : Спарк, 1997. – 454 с.
721. Русанов Г. А. Принципы международного уголовного права / Г. А. Русанов // Вопр. судеб. реформы: право, экономика, упр. – 2009. – № 4. – Режим доступу: <http://www.iaaj.net/node/567> (дата звернення: 01.02.2019).
722. Рыжов Р. С. Уголовная ответственность соучастников преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Рыжов Роман Сергеевич ; Акад. права и упр. М-ва юстиции России. – Рязань, 2003. – 236 с.
723. Саади Ясир Мусбах. Соучастие в преступлении по уголовному праву Иордании / Мусбах Саади Ясир // Прав. держава. – 2001. – № 3. – С. 178–181.
724. Саади Ясир Мусбах. Уголовная ответственность за подстрекательство по уголовному законодательству Иордании / Мусбах Саади Ясир // Прав. держава. – 2002. – № 5. – С. 156–160.
725. Саатова Б. А. Соучастие в преступлении / Б. А. Саатова // Молодой ученый. – 2018. – № 16. – С. 238–240.
726. Сабиров Р. Д. Повышенная общественная опасность группового преступления / Р. Д. Сабиров // Проблемы групповой и рецидивной преступности : межвуз. сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1981. – С. 3–12.

727. Сабиров Р. Д. Содержание признака насилия в групповых посягательствах на собственность / Р. Д. Сабиров // Проблемы совершенствования законодательства по укреплению правопорядка и усилению борьбы с правонарушениями : межвуз. сб. науч. тр. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. – С. 117–125.
728. Сабитов Т. Принцип полноты квалификации преступлений / Т. Сабитов // Уголов. право. – 2010. – № 1. – С. 30–34.
729. Сабитов Т. Р. Уголовно-правовые принципы: понятие, система и виды : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Сабитов Тимур Рашидович ; Федер. гос. бюджет. образоват. учреждение высш. образования «Урал. гос. юрид. ун-т». – Екатеринбург, 2019. – 421 с.
730. Савельев Д. Легализировать ответственность за групповой способ совершения преступления / Д. Савельев // Рос. юстиция. – 2001. – № 12. – С. 48–50.
731. Савельев Д. В. Преступная группа в сфере уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д. В. Савельев. – Екатеринбург, 2000. – 23 с.
732. Савельев Д. В. Преступная группа: уголовно-правовая интерпретация / Д. В. Савельев // Рос. юрид. журн. – 1999. – № 1. – С. 94–102.
733. Савельев Ю. М. Институт уголовно-правовой ответственности / Ю. М. Савельев // Вектор науки ТГУ. Серия: Юрид. науки. – 2016. – № 2 (25). – С. 68–71.
734. Савинский А. Мнимое соучастие как обстоятельство, исключающее преступность деяния / А. Савинский // Законность. – 2005. – № 10. – С. 32–33.
735. Савченко А. Попередня злочинна діяльність і співучасть за кримінальним законодавством України та США (на рівні федерації): порівняльний аналіз / А. Савченко // Підприємництво, госп-во і право. – 2005. – № 11. – С. 149–154.
736. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – 2-ге вид., випр. та допов. – Київ : Вид. Паливода А. В., 2006. – 636 с.
737. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский ; отв. ред.: А. И. Уемов. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
738. Салимгареева А. Р. Становление и развитие института соучастия в отечественном уголовном праве / А. Р. Салимгареева // Правовые средства

- обеспечения и защиты прав, свобод и законных интересов человека в Российской Федерации : сб. науч. тр. – Нижневартовск : Изд-во Нижневартов. гуманитар. ун-та, 2009. – С. 216–222.
739. Салимгареева А. Р. Юридическая природа института соучастия в отечественном уголовном праве / А. Р. Салимгареева // Публичное и частное право: вопросы теории и практики : сб. науч. тр. – Челябинск : ИЦ ЮУрГУ, 2011. – С. 12–25.
740. Санталов А. И. Состав преступления и некоторые вопросы Общей части уголовного права / А. И. Санталов // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 98–104.
741. Саркисова Э. А. Уголовное право. Общая часть : учеб. пособие / Э. А. Саркисова. – Минск : Тесей, 2005. – 592 с.
742. Сафин А. Ф. Понятие и признаки соучастия в преступлении / А. Ф. Сафин // Вестн. ТИСБИ. – 2008. – № 2. – С. 102–107.
743. Сафронов А. Д. Добровольный отказ от соучастия в преступлении / А. Д. Сафронов // Правовое регулирование общественных отношений. – М., 1977. – С. 151–154.
744. Святенюк Н. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания за преступление, совершенное в соучастии / Н. Святенюк // Уголов. право. – 2008. – № 3. – С. 44–49.
745. Святенюк Н. Ответственность за изнасилование, совершенное группой лиц, и соучастие в нем / Н. Святенюк // Уголов. право. – 2005. – № 4. – С. 45–48.
746. Святенюк Н. Ответственность за совместное участие в убийстве / Н. Святенюк // Уголов. право. – 2004. – № 4. – С. 48–50.
747. Святенюк Н. И. Институт соучастия и групповой способ совершения преступления / Н. И. Святенюк, Д. Н. Святенюк // Проблемы применения уголовного закона в современных условиях : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Моск. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. – М. : Юриспруденция, 2014. – С. 259–264.
748. Святенюк Н. И. Понятие совместного участия в преступлении, совершенном организованной группой / Н. И. Святенюк // Проблемы применения уголовного закона в современных условиях : сб. науч. ст. по итогам межвуз. науч.-практ. семинара в Моск. ун-те МВД России, 24 мая 2013 г., памяти д-ра юрид. наук, проф. Н. И. Ветрова. – М. : Юриспруденция, 2014. – С. 115–120.

749. Семернева Н. К. Квалификация преступлений. Части общая и особенная : науч.-практ. пособие / Н. К. Семернева. – Екатеринбург : Изд. Дом «Урал. гос. юрид. акад.», 2008. – 292 с.
750. Сергеев В. В. Косвенный умысел при соучастии / В. В. Сергеев // Вестн. МГУ. Право. – 1971. – № 1. – С. 62–68.
751. Сергеев В. В. Соисполнительство в преступлении по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715 / В. В. Сергеев ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак. – М., 1972. – 16 с.
752. Сергеев С. В. Институт соучастия от Уголовного Уложения 1903 г. до Уголовного кодекса 1996 г. / С. В. Сергеев // Актуальные проблемы борьбы с преступностью на современном этапе : сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф., 8–9 апр. 2003 г. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ин-та МВД России, 2003. – С. 144–145.
753. Сергиевский Н. Д. Русское уголовное право : пособие к лекциям. Часть Общая / Н. Д. Сергиевский. – СПб. : Тип. М. Стасюлевича, 1896. – 378 с.
754. Сидирякова М. В. Назначение наказания участникам групповых преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сидирякова Марина Васильевна. – Казань, 2003. – 213 с.
755. Сироткин И. Ответственность участников организованных групп и преступных организаций / И. Сироткин // Законность. – 2007. – № 10. – С. 37–39.
756. Ситковская О. Д. Психологический комментарий к отдельным статьям Уголовного кодекса Российской Федерации / О. Д. Ситковская. – М. : Акад. Генер. прокуратуры РФ, 2009. – 184 с.
757. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности / О. Д. Ситковская ; науч. ред.: Г. М. Миньковский. – М. : Норма, 1998. – 285 с.
758. Ситковский И. В. Уголовная ответственность юридических лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ситковский Илья Викторович ; МГЮА. – М., 2003. – 204 с.
759. Ситникова А. Квалификация действий соучастников преступления при эксцессе исполнителя / А. Ситникова // Уголов. право. – 2009. – № 5. – С. 76–77.
760. Ситникова А. И. Доктринальные модели и законодательные конструкции института соучастия в преступлении : монография / А. И. Ситникова. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 184 с.
761. Ситникова А. И. Законодательно-текстологическое моделирование института соучастия в преступлении / А. И. Ситникова // Lex Russica. – М. : Изд-во МГЮА, 2016. – № 2 (111). – С. 81–99.

762. Ситникова А. И. Законодательные и доктринальные концепты института соучастия / А. И. Ситникова // Следователь. – М., 2015. – № 6 (206). – С. 2–4.
763. Ситникова А. И. Институт соучастия в преступлении в свете законодательной текстологии / А. И. Ситникова // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 125–127.
764. Ситникова А. И. Квалификация преступных действий организатора / А. И. Ситникова // Рос. следователь. – 2008. – № 19. – С. 18–20.
765. Скорилкин Н. М. История развития института соучастия в российском уголовном праве / Н. М. Скорилкин // Актуальные проблемы борьбы с преступностью : материалы межвуз. науч.-практ. конф. (Тула, 26 февр. 2013 г.). – М. : РПА Минюста России, 2013. – С. 248–260.
766. Скотинина В. Н. Понятие преступного сообщества (преступной организации): новейшая история и перспективы совершенствования / В. Н. Скотинина // Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2011. – С. 135–139.
767. Слободкин Ю. М. Соучастие по уголовному праву ФРГ (критический анализ) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ю. М. Слободкин. – М., 1972. – 24 с.
768. Слободяник Т. М. Співвиконавство як проста форма співучасті в злочині / Т. М. Слободяник // Віче. – 2009. – № 24. – С. 15–17.
769. Словарь иностранных слов / гл. ред. Ф. Н. Петров. – 12-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1985. – 608 с.
770. Смирнов В. Г. Понятие прикосновенности по советскому уголовному праву / В. Г. Смирнов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1957. – 129 с.
771. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права (предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования) / В. Г. Смирнов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. – 188 с.
772. Смирнова А. Наукові критерії визначення форми співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів / А. Смирнова // Юридична Україна : прав. часопис. – 2007. – № 7. – С. 94–99.
773. Смирнова А. В. Кримінально-правова кваліфікація співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. В. Смирнова. – Київ, 2012. – 19 с.
774. Смирнова А. В. Кримінально-правова кваліфікація співучасті в ухиленні від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) : дис. ... канд.

- юрид. наук : 12.00.08 / Смирнова Анелія Василівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 255 с.
775. Смушак О. М. Відповідальність за потурання злочину та його попереджувальний вплив на злочинність / О. М. Смушак // Актуал. проблеми вдосконалення чин. законодавства України. – 2013. – Вип. 33. – С. 274–281.
776. Снідевич В. Співучасть в умисному вбивстві, вчиненому на замовлення / В. Снідевич // Право України. – 2009. – № 7. – С. 153–157.
777. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Совет. энцикл., 1986. – 1632 с.
778. Советское уголовное право. Общая часть : учебник / Г. Н. Борзенков, Е. В. Ворошилин, Ю. А. Красиков и др. ; под ред.: Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова, Ю. М. Ткачевский. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 368 с.
779. Советское уголовное право. Общая часть : учебник / Н. Д. Дурманов, Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова и др. ; под ред.: Н. Д. Дурманов, Г. А. Кригер, В. Д. Меньшагин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 458 с.
780. Советское уголовное право: Соучастие в преступлении. Часть общая : учеб. пособие. Вып. 11 / М. А. Шнейдер и др. ; под ред.: М. А. Гельфер, П. И. Гришаев, Б. В. Здравомыслов (отв. ред.). – М., 1962. – 67 с.
781. Солнарж В. Соучастие по уголовному праву Чехословацкой Социалистической Республики : пер. с чеш. / В. Солнарж ; под ред.: П. И. Гришаев ; пер., предисл.: М. А. Гельфер. – М. : Иностр. лит., 1962. – 290 с.
782. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Я. І. Соловій ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ : [б. в.], 2004. – 17 с.
783. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : монографія / Я. І. Соловій. – Івано-Франківськ : ЗАТ «Надвірнян. друк.», 2009. – 297 с.
784. Соловій Я. І. Оцінка законодавчого визначення інституту співучасті з позицій теорії / Я. І. Соловій // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства) : матеріали наук.-практ. конф., 4–5 квіт. 2003 р. – Львів : ЛІВС при НАВС України, 2003. – С. 124–127.
785. Соловьев О. Г. Понятие, виды и классификация средств дифференциации уголовной ответственности в Уголовном кодексе Российской Федерации / О. Г. Соловьев, Е. С. Дмитриев // Юрид. наука. – 2012. – № 4. – С. 56–58.
786. Соломоненко И. Соучастие в исполнении незаконного приказа / И. Соломоненко // Рос. юстиция. – 2000. – № 5. – С. 40–41.

787. Спасович В. Д. Учебник уголовного права / В. Д. Спасович. – СПб. : Тип. Иосафа Огрязко, 1863. – Т. 1, вып. 1. – 428 с.
788. Стадник С. В. Поняття «злочинна організація» як окрема форма співучасті у злочині / С. В. Стадник // Боротьба з орг. злочинністю і корупцією. – 2001. – № 4. – С. 62–69.
789. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі [Електронний ресурс] : від 8 серп. 1945 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201 (дата звернення: 01.02.2019).
790. Статут Міжнародного трибуналу по Руанді [Електронний ресурс] : прийнятий Резолюцією 955 (1994) на 3453-му засід. Ради Безпеки ООН 8 листоп. 1994 р. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d65 (дата звернення: 01.02.2019).
791. Степашин В. М. Специальные правила назначения наказания и мер уголовно-правового характера : монография / В. М. Степашин. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 520 с.
792. Столбовий В. П. Правова характеристика організатора, керівника, лідера організованих злочинних угруповань / В. П. Столбовий, С. А. Капітанчук // Наук. вісн. Львів. юрид. ін-ту МВС України. Дод. 2 : Проблеми коментування Кримінального закону : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 2–3 квіт. 2004 р.). – Львів : Львів. юрид. ін-т МВС України, 2004. – № 2 (2). – С. 135–146.
793. Столяр Т. В. Кримінально-правова характеристика заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Столяр Таїсія Володимирівна ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – 262 с.
794. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: Учение о преступлении. Часть общая. Кн. 1 / Н. С. Таганцев. – СПб., 1880. – 178 с.
795. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Т. 1 / Н. С. Таганцев. – Тула : Автограф, 2001. – 800 с.
796. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Т. 1 : Часть Общая. – СПб. : Гос. тип., 1902. – 823 с.
797. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции. Часть общая : в 2 т. Т. 1 / Н. С. Таганцев ; сост. и отв. ред.: Н. И. Загородников. – М. : Наука, 1994. – 380 с.
798. Таганцев Н. С. Уголовное уложение / Н. С. Таганцев. – СПб. : Изд. Н. С. Таганцева, 1904. – 1125 с.

799. Тадевосян Л. З. Неоконченные преступления : монография / Л. З. Тадевосян. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2008. – 207 с.
800. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике / С. А. Тарарухин. – Киев : Юринком, 1995. – 208 с.
801. Тарасевич Т. Ю. Дослідження інституту крайньої необхідності під час здійснення медичної діяльності / Т. Ю. Тарасевич // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. – 2015. – Вип. 218. – С. 242–250.
802. Тельнов П. Индивидуализация ответственности соучастников / П. Тельнов // Социалист. законность. – 1973. – № 1. – С. 40–42.
803. Тельнов П. Квалификация должна быть более точной (О порядке применения ст. ст. 15 и 17 УК РСФСР) / П. Тельнов // Совет. юстиция. – 1966. – № 7. – С. 9–10.
804. Тельнов П. Ответственность за соучастие в преступлениях со специальным исполнителем / П. Тельнов // Социалист. законность. – 1981. – № 9. – С. 43–45.
805. Тельнов П. Отграничение подстрекательства от сходных действий / П. Тельнов // Совет. юстиция. – 1970. – № 9. – С. 9–10.
806. Тельнов П. Соучастие (в социалистических странах) / П. Тельнов // Социалист. законность. – 1975. – № 5. – С. 80–82.
807. Тельнов П. Ф. Кто отвечает за соучастие в преступлении / П. Ф. Тельнов. – М. : Юрид. лит., 1981. – 96 с.
808. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении / П. Ф. Тельнов. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.
809. Тенчов Э. С. Институт уголовного права: система и взаимосвязь / Э. С. Тенчов // Совет. государство и право. – 1986. – № 8. – С. 60–66.
810. Теория государства и права : учебник / А. С. Пиголкин, А. Н. Головисникова, Ю. А. Дмитриев, А. Х. Саидов ; под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Юрайт-Издат, 2005. – 613 с.
811. Тер-Акопов А. А. Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве / А. А. Тер-Акопов. – М. : Юркнига, 2003. – 480 с.
812. Терентьев В. И. Соучастие в преступлениях со специальным субъектом: постановка проблемы / В. И. Терентьев // Підприємництво, госп-во і право. – 2001. – № 8. – С. 105–108.
813. Терентьев В. І. Відповідальність спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. І. Терентьев ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2003. – 20 с.
814. Терещук Я. А. Заказчик как новый вид соучастника [Електронний ресурс] / Я. А. Терещук // Молодежь. Образование. Общество : материалы

- Международ. науч.-практ. конф. (Иркутск, 2 мая 2017 г.). – Режим доступа: <https://posidpo.ru/tereshhuk-ya-a-zakazchik-kak-novyyi-vid-sou/> (дата звернення: 01.02.2019).
815. Тимошенко Б. Ф. Уголовно-правовой институт соучастия нуждается в совершенствовании / Б. Ф. Тимошенко // Прокурор. и следств. практика. – 1998. – № 3. – С. 81–92.
816. Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тимчук Олексій Леонідович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 232 с.
817. Тиунова Л. Б. Система правовых норм и отраслевые подразделения права / Л. Б. Тиунова // Изв. высш. учеб. заведений. Правоведение. – 1987. – № 4. – С. 64–69.
818. Тихонова С. С. Институты Общей части кодифицированного уголовного закона: вопросы композиции / С. С. Тихонова, Т. А. Бачурина // Вестн. Волж. ун-та им. В. Н. Татищева. – 2015. – № 2 (82). – С. 198–206.
819. Тишкевич И. С. Приготовление и покушение по советскому уголовному праву. Понятие и наказуемость / И. С. Тишкевич. – М. : Госюриздат, 1958. – 260 с.
820. Тищенко А. В. Разграничение провокации преступления от института соучастия / А. В. Тищенко // Бизнес в законе. – 2014. – № 5. – С. 89–91.
821. Ткаченко В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб як форма співучасті / В. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 115–118.
822. Ткаченко В. Класифікація форм співучасті у злочині як кримінально-правова проблема / В. Ткаченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки. – 2007. – Вип. 74–76. – С. 102–103.
823. Ткаченко В. Форма співучасті як кримінально-правове поняття / В. Ткаченко // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки. – 2007. Вип. 74–76. – С. 144–146.
824. Ткаченко В. И. Правовое значение института соучастия и пути его совершенствования / В. И. Ткаченко, А. М. Царегородцев // Проблемы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. – Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1979. – С. 12–21.
825. Ткаченко В. И. Правовые последствия соучастия в преступлениях со специальным субъектом / В. И. Ткаченко, А. М. Царегородцев // Проблемы борьбы с преступностью : тр. Омск. ВШМ. – Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1976. – С. 34–42.

826. Ткаченко В. И. Спорные вопросы соучастия / В. И. Ткаченко // Вопросы теории и практики применения советского и зарубежного уголовного права. – М., 1979. – С. 64–72.
827. Токшина Л. Р. Исполнитель преступления как основная фигура соучастия / Л. Р. Токшина // Вестн. Челябин. гос. ун-та. – 2011. – № 4 (219). Право. – Вып. 27. – С. 55–59.
828. Токшина Л. Р. Социально-правовое значение института соучастия в преступлениях / Л. Р. Токшина // Проблемы современного российского права : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (15–16 мая 2009 г.) : сб. ст. – Челябинск : ООО «Полиграф-Мастер», 2009. – С. 388–390.
829. Токшина Л. Р. Юридическая природа института соучастия / Л. Р. Токшина // Проблемы современного российского права : междунар. науч.-практ. конф. студентов и молодых ученых, посвящ. памяти д-ра юрид. наук, проф., Засл. деятеля науки РФ, чл.-кор. Петров. акад. наук и искусств И. Я. Дюрягина (14–15 мая 2010 г.) : сб. ст. – Челябинск : Полиграф-Мастер, 2010. – С. 492–494.
830. Толстопятова Н. В. Экссесс соучастников в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н. В. Толстопятова. – Ростов н/Д., 2004. – 26 с.
831. Трайнин А. Н. Некоторые вопросы учения о соучастии / А. Н. Трайнин // Социалист. законность. – 1957. – № 2. – С. 21–29.
832. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.
833. Трайнин А. Н. Специальные вопросы учения о соучастии / А. Н. Трайнин // Учен. зап. ВИЮН. – 1940. – Вып. 1. – С. 27–42.
834. Трайнин А. Н. Учение о соучастии / А. Н. Трайнин. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 158 с.
835. Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексі України / З. А. Тростюк // Часопис Київ. ун-ту права. – 2010. – № 2. – С. 260–263.
836. Трухин А. Классификация соучастия в преступлении / А. Трухин // Уголов. право. – 2009. – № 5. – С. 92–96.
837. Трухин А. Объективная сторона соучастия в преступлении / А. Трухин // Уголов. право. – 2008. – № 2. – С. 86–90.
838. Трухин А. Соучастник преступления / А. Трухин // Уголов. право. – 2006. – № 3. – С. 46–50.

839. Трухин А. М. Непосредственное и опосредованное участие лиц в совершении преступления / А. М. Трухин // Государство и право. – 2008. – № 9. – С. 51–58.
840. Трухин А. М. Проблемы оконченного и неоконченного соучастия в преступлении / А. М. Трухин // Государство и право. – 2012. – № 6. – С. 62–69.
841. Тулиглович М. А. Структура уголовно-правовой нормы : учеб. пособие / М. А. Тулиглович ; М-во внут. дел Рос. Федерации, Омск. акад. – Омск : Омск. акад. МВД России, 2009. – 103 с.
842. Туляков В. О. Динаміка кримінального права: основні закономірності / В. О. Туляков, М. А. Тулякова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. літ., 2005. – № 25. – С. 488–491.
843. Тураева Е. И. История правового регулирования уголовно-правового института соучастия России в 1917–1922 гг. / Е. И. Тураева // Власть. – 2010. – № 12. – С. 152–155.
844. Тютюгін В. І. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко. – 2-ге вид., перероб. та допов. – Харків : Право, 2017. – 202 с.
845. Тютюгін В. І. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання : монографія / В. І. Тютюгін, І. О. Зінченко. – Харків : ФІНН, 2008. – 336 с.
846. Тютюгін В. І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах / В. І. Тютюгін // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. – Харків, 2009. – Вип. 100. – С. 313–323.
847. Тютюгін В. І. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті / В. І. Тютюгін, О. В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю / редкол.: В. І. Борисов [та ін.]. – Харків : Право, 2009. – Вип. 19. – С. 36–47.
848. Уголовное право. Общая часть : учебник / [В. Г. Беляев, А. И. Бойко, Н. И. Ветров и др.] ; под ред. В. Н. Петрашева. – М. : ПРИОР, 1999. – 542 с.
849. Уголовное право России : курс лекций : в 6 т. Т. 2 / под ред.: Б. Т. Разгильдиев. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2008. – 649 с.
850. Уголовное право России. Общая часть : учебник / отв. ред. Б. В. Здравомыслов. – М. : Юристъ, 1996. – 560 с.
851. Уголовное право России. Общая часть : учебник / под ред. В. В. Лукьянова, В. С. Прохорова, В. Ф. Щепелькова. – Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2013. – 600 с.

852. Уголовное право России. Общая часть : учеб. пособие / Р. М. Валеев, Б. С. Волков, М. Д. Лысов и др. ; под ред.: В. П. Малков, Ф. Р. Сундуков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1994. – 468 с.
853. Уголовное право России. Часть Общая : учебник / Р. Р. Галиакбаров и др. ; отв. ред. Л. Л. Кругликов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 592 с.
854. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть : учебник / под ред. Б. В. Здравомыслова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 1999. – 480 с.
855. Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная : учебник / О. В. Бобылев, С. В. Бородин, С. С. Босхолов и др. ; под общ. ред.: Л. Д. Гаухман, Л. М. Колодкин, С. В. Максимов. – М. : Юриспруденция, 1999. – 784 с.
856. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / Г. З. Анашкин, С. В. Бородин, И. М. Гальперин и др. ; отв. ред.: С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1987. – 276 с.
857. Уголовный кодекс Австрии : принят 29 янв. 1974 г. : вступил в силу с 1 янв. 1975 г. : с изм. и доп. на 1 мая 2003 г. : пер. с нем. / пер.: Л. С. Вихрова ; предисл.: Э. О. Фабрици ; науч. ред. и вступ. ст.: С. В. Миллюков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 352 с.
858. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики [Электронный ресурс] : от 30 дек. 1999 г. № 787-IQ. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30420353#pos=1;-118 (дата звернення: 01.02.2019).
859. Уголовный кодекс Болгарии [Электронный ресурс] : от 1 янв. 1968 г. – Режим доступа: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/477731> (дата звернення: 01.02.2019).
860. Уголовный кодекс Голландии : пер. с англ. / науч. ред.: Б. В. Волженкин ; пер.: И. В. Миронова. – 2-е изд. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 510 с.
861. Уголовный кодекс Грузии [Электронный ресурс] : от 22 июля 1999 г. № 2287-вс. – Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 01.02.2019).
862. Уголовный кодекс Дании : пер. с дат. и англ. / пер.: А. Н. Рычева ; науч. ред. и предисл.: С. С. Беляев (пер.). – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 230 с.
863. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл.: Н. Ф. Кузнецова, Ф. М. Решетников ; пер.: В. П. Зырянова, Л. Г. Шнайдер. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.

864. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики : пер. с кит. / под ред.: А. И. Коробеев ; пер.: Д. В. Вичиков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 303 с.
865. Уголовный кодекс Кыргызской Республики [Электронный ресурс] : от 2 февр. 2017 г. № 19. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/gu-gu/111527?cl=gu-gu> (дата звернення: 01.02.2019).
866. Уголовный кодекс Литовской Республики / науч. ред. В. Й. Павилониса ; предисл. Я. И. Мацнева ; вступ. ст. В. Павилониса, А. Абрамавичюса, А. Дракшене ; пер. с лит. В. Я. Казанскене. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 470 с.
867. Уголовный кодекс Республики Армения [Электронный ресурс] : от 29 апр. 2003 г. № ЗР-528. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31424995&pos=1%3В-264 (дата звернення: 01.02.2019).
868. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : Закон от 9 июля 1999 г. № 275-З. – Режим доступа: http://etalonline.by/?type=text®num=НК9900275#load_text_none_1_ (дата звернення: 01.02.2019).
869. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] : от 3 июля 2014 г. № 226-V. – Режим доступа: <http://online.zakon.kz/> (дата звернення: 01.02.2019).
870. Уголовный кодекс Республики Молдова [Электронный ресурс] : от 18 апр. 2002 г. № 985. – Режим доступа: <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 01.02.2019).
871. Уголовный кодекс Республики Польша / под общ. ред.: Н. Ф. Кузнецова ; пер.: А. И. Лукашов (науч. ред.), Э. А. Саркисова (науч. ред.). – Минск : Тесей, 1998. – 128 с.
872. Уголовный кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс] : 21 мая 1998 г. № 574. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325 (дата звернення: 01.02.2019).
873. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс] : от 22 сент. 1994 г. № 2012-ХП. – Режим доступа: <http://www.lex.uz/acts/111457> (дата звернення: 01.02.2019).
874. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс] : Закон от 13.06.1996 № 63-ФЗ. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 01.02.2019).
875. Уголовный кодекс Турции : принят Великим Нац. Собр. Турции 1 марта 1926 г. : с изм. и доп. на 3 авг. 2002 г. : пер. с тур. / пер.: Х. Бабаев ;

- науч. ред. и предисл.: Х. Аджар, Н. Сафаров (пер.). – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 374 с.
876. Уголовный кодекс УССР // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины / РКПУ, Изд. Народ. Комиссариата УССР. – Харьков : Тип. Вукопспілки, 1922. – 1121 с.
877. Уголовный Кодекс УССР 1927 г. // Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України за 1927 р. / Изд. Народ. Комиссариата Юстиции, Укрголовліт. – Харків : Уряд. Друк. ім. т. Фрунзе, 1927. – 1402 с.
878. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия : в ред. от 13 нояб. 1998 г. по сост. на 15 мая 2003 г. : пер. с нем. / пер.: Н. С. Рачкова ; предисл.: Г. Йешек ; науч. ред. и вступ. ст.: Д. А. Шестаков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 524 с.
879. Уголовный кодекс Франции : принят в 1992 г. : вступил в силу с 1 марта 1994 г. : с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. : пер. с фр. / науч. ред.: Л. В. Головкин, Н. Е. Крылова (пер., предисл.). – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.
880. Уголовный кодекс Швейцарии : пер. с нем. / науч. ред.: А. В. Серебряникова (пер., предисл.). – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 350 с.
881. Уголовный кодекс Швеции : пер. с англ. УК Швеции по сост. на 1 мая 1999 г. / науч. ред.: Н. Ф. Кузнецова ; ред. пер.: С. С. Беляев (науч. ред.). – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 167 с.
882. Уголовный кодекс Японии : с изм. и доп. на 1 янв. 2002 г. : пер. с яп. / науч. ред.: А. И. Коробеев ; пер.: В. Н. Еремин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 226 с.
883. Угрехелидзе Н. Некоторые вопросы наказания соучастников / Н. Угрехелидзе // Совет. юстиция. – 1970. – № 1. – С. 16–18.
884. Українець В. В. Поняття «злочинної організації» в українській юридичній літературі / В. В. Українець // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2006. – № 1 (5). – С. 83–88.
885. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
886. Улицкий С. Институт соучастия в судебной практике / С. Улицкий // Законность. – 2005. – № 11. – С. 25–27.
887. Улицкий С. Некоторые спорные вопросы учения о соучастии / С. Улицкий // Совершенствование правовых мер борьбы с преступностью : межвуз. темат. сб. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1986. – С. 47–51.
888. Ус О. В. Деякі питання відповідальності за умисне вбивство, вчинене на замовлення / О. В. Ус // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проб-

- леми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 квіт. 2006 р. – Львів, 2006. – Ч. 2. – С. 224–227.
889. Ус О. В. Інститут співучасті в кримінальному законодавстві України: порівняльно-правовий аспект / О. В. Ус // Проблеми законності. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2003. – Вип. 59. – С. 115–121.
890. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ус Ольга Володимирівна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2005. – 227 с.
891. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія / О. В. Ус. – Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. – 264 с.
892. Ус О. В. Некоторые вопросы ответственности за подстрекательство / О. В. Ус // Право і безпека. – 2003. – Т. 2, № 3. – С. 148–152.
893. Ус О. В. Підбурювання до злочину та ексцес співучасника / О. В. Ус // Проблеми законності. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. – Вип. 71. – С. 125–130.
894. Ус О. В. Правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті / О. В. Ус // Вісн. Нац. акад. прав. наук України. – Харків, 2014. – № 1. – С. 149–159.
895. Ус О. В. Спеціальні правила кваліфікації діянь співучасників: аналіз постанов Пленуму Верховного Суду України / О. В. Ус // Право і сусп.-во. – 2014. – № 6.1 (2). – С. 315–321.
896. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції / О. В. Ус. – Харків : Право, 2018. – 368 с.
897. Усов В. Г. Понятие и ответственность исполнителя преступления / В. Г. Усов. – М. : Акад. ФСИН России, 2007. – 184 с.
898. Усов В. Г. Понятие и ответственность исполнителя преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Усов Владимир Георгиевич ; Акад. права и упр. Федер. службы исполнения наказаний. – Рязань, 2007. – 231 с.
899. Успенский А. В. Проблема обоснования причинной связи при соучастии в совершении преступления / А. В. Успенский // Вестн. МГУ. Серия 11, Право. – 1998. – № 5. – С. 93–107.
900. Устав Международного трибунала по бывшей Югославии [Електронний ресурс] : утв. резолюцией Совета Безопасности ООН от 22 мая 1993 г. № 827. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата звернення: 01.02.2019).
901. Устав Специального суда по Сьерра-Леоне [Електронний ресурс] : утв. резолюцией 1315 (2000) Совета Безопасности ООН от 14 авг. 2000 г. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/bylaws/charter_sierra.pdf (дата звернення: 01.02.2019).

902. Устименко В. В. Квалификация преступлений со специальным субъектом : учеб. пособие / В. В. Устименко. – Киев : УМК ВО, 1988. – 44 с.
903. Устименко В. В. Некоторые проблемы законодательной регламентации соучастия в преступлениях со специальным субъектом в проекте нового УК Украины / В. В. Устименко // *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку* : корот. тези доп. та наук. повідомл. респ. наук.-практ. конф., 9–11 листоп. 1995 р. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 1995. – С. 266–267.
904. Устименко В. В. Специальный субъект преступления : монография / В. В. Устименко. – Харьков : Вища шк., 1989. – 104 с.
905. Устинова Т. Д. Уголовная ответственность за бандитизм (по новому УК РФ) / Т. Д. Устинова. – М. : Интел-Синтез, 1997. – 192 с.
906. Утюганов Р. Ш. Проблемы в отечественном уголовно-правовом институте о соучастии: Май 2000 г. / Р. Ш. Утюганов // *Место и роль органов внутренних дел в системе уголовной юстиции: Май 2000 г.* : материалы науч. конф. слушателей и курсантов. – Омск : Изд-во Омск. акад. МВД России, 2001. – Вып. 5. – С. 32–35.
907. Учебник уголовного права. Общая часть / С. В. Бородин, В. Н. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова и др. ; под ред.: В. Н. Кудрявцев, А. В. Наумов. – М. : Спарк, 1996. – 412 с.
908. Ушаков А. В. Групповое преступление и смежные с ним формы преступной деятельности : учеб. пособие / А. В. Ушаков. – Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1978. – 66 с.
909. Ушаков А. В. Квалификация преступлений, совершаемых частными лицами в соучастии со специальным субъектом / А. В. Ушаков // *Совет. юстиция*. – 1972. – № 12. – С. 7–8.
910. Ушаков А. В. Основания и пределы ответственности соучастников по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 715 / А. В. Ушаков ; М-во высш. и сред. образования СССР, Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М., 1971. – 17 с.
911. Ушаков А. В. Ответственность за групповые преступления (общие вопросы) / А. В. Ушаков. – Калинин : Калинин. ун-т, 1975. – 72 с.
912. Фейербах П. А. Уголовное право / П. А. Фейербах. – СПб. : Мед. Тип., 1810. – 142 с.
913. Феоктистов М. В. Проблема законодательной регламентации института прикосновенности к преступлению / М. В. Феоктистов // *Уголовное право: истоки, реалии, переход к устойчивому развитию* : материалы VI Рос. конгр. уголов. права (26–27 мая 2011 г.). – М. : Проспект, 2001. – С. 140–144.

914. Филимонов В. Д. Институт права. Институт уголовного права. Институт уголовно-исполнительного права / В. Д. Филимонов, О. В. Филимонов. – М. : ИД «Юриспруденция», 2014. – 256 с.
915. Филимонов В. Д. Норма уголовного права / В. Д. Филимонов ; Ассоц. юрид. центр. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 281 с.
916. Филимонов В. Д. Охранительная функция уголовного права : науч.-практ. изд. / В. Д. Филимонов ; Ассоц. юрид. центр. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 198 с.
917. Филимонов В. Д. Правовой институт – основное звено в системе уголовного права / В. Д. Филимонов // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгр. уголов. права. – М., 2007. – С. 437–442.
918. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – Київ : Абрис, 2002. – VI, 742 с.
919. Фокин М. С. Уголовная ответственность за организованную преступную деятельность: система или хаос? / М. С. Фокин // Системность в уголовном праве : материалы II Рос. конгр. уголов. права, 31 мая – 1 июня 2007 г. / отв. ред. В. С. Комиссаров. – М. : Проспект, 2007. – С. 446–448.
920. Фристер Г. Уголовное право Германии. Общая часть : пер. с нем. / Г. Фристер ; под ред. М. Кудратова. – 5-е изд. – М. : Инфотропик, 2013. – 712 с.
921. Фріс П. Питання кримінального права в контексті кримінально-правової політики / П. Фріс // Право України. – 2010. – № 9. – С. 73–80.
922. Фріс П. Питання кримінально-правової політики у сфері боротьби з організованою злочинністю / П. Фріс // Право України. – 2004. – № 12. – С. 101–104.
923. Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи / П. Л. Фріс // Юрид. вісн. Повітр. і косм. право. – 2015. – № 2. – С. 152–156.
924. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / П. Л. Фріс. – 2-ге вид., допов. і перероб. – Київ, 2009. – 512 с.
925. Фролов А. С. Соучастие в преступлениях несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 715 / А. С. Фролов ; Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск, 1968. – 19 с.
926. Хавронюк М. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект) / М. Хавронюк, М. Мельник // Право України. – 2000. – № 4. – С. 59–64.

927. Хавронюк М. І. Покарання за готування до злочину і замах на злочин: парадокси національного кримінального кодексу, особливо у порівнянні з іноземними / М. І. Хавронюк // Підприємництво, госп-во і право. – 2009. – № 5. – С. 108–113.
928. Хакимов И. Х. Правовые вопросы соучастия в хищении социалистического имущества : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / И. Х. Хакимов ; Свердлов. юрид. ин-т. – Свердловск, 1975. – 34 с.
929. Хакимов И. Х. Правовые вопросы соучастия в хищении социалистического имущества / И. Х. Хакимов ; АН УзССР, Ин-т философии и права. – Ташкент : Фан, 1975. – 213 с.
930. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія / С. О. Харитонов. – Харків : Право, 2018. – 328 с.
931. Харитонова И. Р. Неосторожное сопричинение в советском уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. Р. Харитонова ; СвЮИ им. Р. А. Руденко. – Свердловск, 1985. – 15 с.
932. Харитонова И. Р. Понятие неосторожного сопричинения по советскому уголовному праву / И. Р. Харитонова // Проблемы совершенствования уголовного законодательства на современном этапе : межвуз. сб. науч. тр. / СвЮИ. – Свердловск, 1985. – С. 123–132.
933. Харко Д. М. Виконавець злочину: кримінально-правова характеристика та відповідальність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. М. Харко. – Київ, 2014. – 17 с.
934. Харко Д. М. Теорії правової природи співучасті та визначення ролі виконавця злочину / Д. М. Харко // Часопис Київ. ун-ту права. – 2012. – № 2. – С. 321–325.
935. Хейфец И. Я. Подстрекательство к преступлению / И. Я. Хейфец ; предисл. С. В. Познышева. – М. : Изд. юрид. кн. магазина «Правоведение» И. К. Голубева, 1914. – 128 с.
936. Хитров И. А. Институт соучастия: проблемы конструирования норм и дифференциации уголовной ответственности : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И. А. Хитров. – Волгоград, 2007. – 24 с.
937. Хомич В. М. Системно-содержательные изменения института соучастия в УК Беларуси и стандарты законности при квалификации / В. М. Хомич // Судебная практика в контексте принципов законности и права : сб. науч. тр. / редкол.: В. М. Хомич (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Тесей, 2006. – С. 37–62.

938. Хропанюк В. Н. Теория государства и права : учебник / В. Н. Хропанюк ; под ред. В. Г. Стрекозова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Омега-Л : ИНТЕРСТИЛЬ, 2008. – 382 с.
939. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Хряпінський Петро Васильович. – Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2010. – 628 с.
940. Царегородцев А. Разграничение действий организатора преступления и подстрекателя / А. Царегородцев // Совет. юстиция. – 1974. – № 8. – С. 8–10.
941. Царегородцев А. М. О субъективной стороне деятельности организатора преступления / А. М. Царегородцев // Роль аппаратов уголовного розыска и следствия в борьбе с преступностью : тр. Омск. ВШМ. – Омск : Изд-во Омск. ВШМ МВД СССР, 1973. – Вып. 14. – С. 102–116.
942. Царегородцев А. М. Основание ответственности и квалификация действий организаторов и других соучастников преступлений / А. М. Царегородцев // Сиб. юрид. зап. – 1975. – Вып. 5. – С. 25–35.
943. Царегородцев А. М. Ответственность организаторов преступлений / А. М. Царегородцев. – Омск : Омск. ВШМ МВД СССР, 1978. – 72 с.
944. Царегородцев А. М. Понятие организатора преступления требует уточнения / А. М. Царегородцев // Некоторые вопросы эффективности уголовного законодательства : сб. учен. тр. СЮИ. – Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1974. – Вып. 29. – С. 50–56.
945. Царегородцев А. М. Юридическая природа инициатора группового преступления / А. М. Царегородцев // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью : межвуз. сб. науч. тр. Омск. ВШМ МВД СССР. – Омск, 1983. – С. 21–25.
946. Цвиренко О. Л. Исполнитель преступления как вид соучастника по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Цвиренко Ольга Леонидовна ; Ин-т государства и права Тюмен. гос. ун-та. – Тюмень, 2005. – 191 с.
947. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве / Т. В. Церетели. – М. : Госюриздат, 1963. – 382 с.
948. Цибулін Т. Г. Кримінальна відповідальність за пособництво у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Цибулін Тарас Григорович ; Київ. ун-т права НАН України. – Київ, 2016. – 209 с.
949. Чаплинський К. Поняття лідера організованого злочинного угруповання / К. Чаплинський // Право України. – 2002. – № 7. – С. 50–54.

950. Чаплинський К. О. Організована злочинна група: поняття та ознаки за українським законодавством / К. О. Чаплинський // Право і сусп.-во. – 2006. – № 3. – С. 34–38.
951. Черненко Т. Г. К вопросу о формах соучастия в уголовном праве / Т. Г. Черненко // Актуальные проблемы правоуедения. – Кемерово : Кемер. ун-т, 1995. – С. 86–94.
952. Чирков А. П. Нормативно-правовое предписание: общетеоретический и уголовно-правовой аспекты [Електронний ресурс] / А. П. Чирков // Вестн. Балт. федер. ун-та им. И. Канта. Серия: Гуманитар. и обществ. науки. – 2009. – № 9. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovoe-predpisanie-obscheteoreticheskiy-i-ugolovno-pravovoy-aspekty> (дата звернення: 15.01.2019).
953. Шаблистий В. В. Безпечовий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія / В. В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : ДДУВС : Ліра, 2015. – 420 с.
954. Шапченко С. Д. Деякі питання тлумачення та застосування статті 28 Кримінального кодексу України / С. Д. Шапченко // Законодавство України: наук.-практ. коментарі. – 2002. – № 3. – С. 116–124.
955. Шапченко С. Д. Співучасть у злочині: постатейний коментар до розділу VI Загальної частини Кримінального кодексу України / С. Д. Шапченко // Законодавство України: наук.-практ. коментарі. – 2003. – № 9. – С. 68–111.
956. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве / Р. Д. Шарапов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 298 с.
957. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Избр. работы по уголов. праву. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 434 с.
958. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 84–97.
959. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья / М. Д. Шаргородский. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 511 с.
960. Шатов С. А. Соучастие в преступлении : учеб. пособие / С. А. Шатов. – СПб., 2012. – 213 с.
961. Шевченко Д. А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві [Електронний ресурс] / Д. А. Шевченко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1013–1017. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 01.02.2019).
962. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності / Р. М. Шевчук // Філософ. та методол. проблеми права. – 2016. – № 1. – С. 31–45.

963. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії : монографія / М. В. Шепітько ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. – Харків : Право, 2018. – 405 с.
964. Шеслер А. В. Исполнитель преступления / А. В. Шеслер // *Lex Russica.* – 2016. – № 11 (120). – С. 71–76.
965. Шеслер А. В. Субъектный состав соучастия в преступлении / А. В. Шеслер // *Акад. вестн. ТГAMЭУП.* – Тюмень : ТГAMЭУП, 2013. – № 1 (23). – С. 189–197.
966. Шеслер А. В. Уголовно-правовое значение института соучастия в преступлении / А. В. Шеслер // *Юрид. наука и правоохран. практика.* – Тюмень : Изд-во ТЮИ МВД России, 2006. – № 1. – С. 69–74.
967. Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью / А. В. Шеслер. – Красноярск : СибЮИ МВД России, 1999. – 74 с.
968. Шнейдер М. А. Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву / М. А. Шнейдер ; отв. ред.: А. Н. Васильев. – М., 1958. – 98 с.
969. Шнитенков А. В. Множественность преступлений в уголовном праве : учеб. пособие / А. В. Шнитенков. – Оренбург : ООО ИПК «Университет», 2014. – 49 с.
970. Шубина В. Ю. Дискуссионные аспекты законодательной регламентации интеллектуального пособничества в преступлении / В. Ю. Шубина // *Юрид. вестн. Кубан. гос. ун-та.* – 2010. – № 4. – С. 52–55.
971. Шубина В. Ю. Институт пособничества в совершении преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. Ю. Шубина. – Краснодар, 2012. – 34 с.
972. Шубина В. Ю. Институт пособничества в совершении преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты : дис. ... канд. юрид. наук / Шубина Вероника Юрьевна. – Краснодар, 2012. – 182 с.
973. Шульга А. О. Ініціатор вбивства на замовлення: кримінально-правова та криміналістична характеристика / А. О. Шульга // *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. ст.* – Донецьк : ДІВС при ДНУ, 2002. – № 1. – С. 198–205.
974. Щепельков В. Соучастие при физическом или психическом принуждении / В. Щепельков // *Законность.* – 2001. – № 11. – С. 34–36.
975. Щепельков В. Ф. Добровольный отказ соисполнителя преступления / В. Ф. Щепельков // *Законность.* – 2002. – № 8. – С. 31–32.
976. Щепельков В. Ф. Уголовный закон: преодоление противоречий и неполноты : монография / В. Ф. Щепельков. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 416 с.

977. Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2005. – Т. 1 : Понятие уголовного права. – 698 с.
978. Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2007. – Т. 6 : Соучастие в преступлении. – 562 с.
979. Энциклопедия уголовного права / отв. ред. В. Б. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина : СПб ГКА, 2013. – Т. 13 : Преступления против жизни и здоровья. – 960 с.
980. Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – 286 с.
981. Язык закона / под ред. А. С. Пиголкина. – М. : Юрид. лит., 1990. – 200 с.
982. Якімець Т. І. Крайня необхідність за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Якімець. – Київ : [б. в.], 2008. – 16 с.
983. Яковлев А. М. Преступность и социальная психология. Социально-психологические закономерности противоправного поведения / А. М. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 248 с.
984. Якубов А. Е. Обратная сила уголовного закона: некоторые проблемы совершенствования Уголовного кодекса Российской Федерации / А. Е. Якубов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 206 с.
985. Якушев В. С. О понятии правового института / В. С. Якушев // Правоведение. – 1970. – № 6. – С. 61–67.
986. Яни П. С. Незаконный оборот наркотиков: пособничество в приобретении или сбыт? / П. С. Яни // Уголов. право. – 2005. – № 5. – С. 135–137.
987. Янковский Д. А. Совершенствование правил назначения наказания за преступление, совершенное в соучастии / Д. А. Янковский // Пробелы в рос. законодательстве. – 2015. – № 4. – С. 212–217.
988. Яремко Г. З. Норми sui generis про незакінчене вбивство у кримінальному законі України / Г. З. Яремко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 856–863.
989. Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою / Н. М. Ярмиш // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 53–59.
990. Ярмиш Н. М. Проблеми кримінально-правової кваліфікації (злочини проти життя та здоров'я особи, проти власності, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг) : навч. посіб. / Н. М. Ярмиш. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 192 с.
991. Ярмыш Н. Н. К вопросу о практическом значении теоретических исследований в уголовном праве: проблема причинности / Н. Н. Ярмыш

- // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–15 квіт. 2007 р. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – Ч. 1. – С. 131–139.
992. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш ; под науч. ред. В. В. Сташиса. – Харьков : Право, 2003. – 512 с.
993. Яценко Б. В. Противоречия уголовно-правового регулирования : монография / Б. В. Яценко. – М. : Изд-во МЮИ МВД России, 1996. – 226 с.
994. Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Ященко. – Харків : НікаНова, 2014. – 388 с.
995. Ященко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Ященко. – Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – 20 с.
996. Greenfield D. M. The Crime of Complicity in Genocide: How the International Criminal Tribunals for Rwanda and Yugoslavia Got It Wrong, and Why It Matters / Daniel M. Greenfield // *Journal of Criminal Law and Criminology*. – 2008. – Vol. 98 (3). – P. 921–952.
997. Ohlin J. D. Searching for the Hinterman: In Praise of Subjective Theories of Imputation / Jens David Ohlin // *Journal of International Criminal Justice*. – May 2014. – Vol. 12, Issue 2. – P. 325–343.
998. Schabas W. A. Enforcing international humanitarian law: Catching the accomplices / William A. Schabas // *International Review of the Red Cross*. – 2001. – No. 83 (842). – P. 439–460.
999. Shapoval R. Possibilities of adapting the typologies of the international standards for establishing criminal liability for corruption-related crimes in Ukraine / R. Shapoval, R. Orlovskiy, O. Demenko // *Journal of eastern European and central Asian research*. – 2018. – Vol. 5, No. 2. – P. 1–12.
1000. Sliedregt E. van. The Curious Case of International Criminal Liability / E. van Sliedregt // *Journal of International Criminal Justice*. – 2012. – Vol. 10, Issue 5. – P. 1172–1188.
1001. Stewart J. G. The End of 'Modes of Liability' for International Crimes / James G. Stewart // *Leiden Journal of International Law*. – March 2012. – Vol. 25, Issue 1. – P. 165–219.
1002. Volker Nerlich. The Crime of Aggression and Modes of Liability – Is There Room Only for Principals? / Volker Nerlich // *ONLINE JOURNAL*. – 2017. – Vol. 58. – P. 44–47.

Наукове видання

Орловський Руслан Семенович

**ТЕОРЕТИЧНІ
ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ІНСТИТУТУ СПІВУЧАСТІ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактори *С. А. Пашинська, О. М. Нецеретна*
Коректори *А. А. Фесенко, А. О. Гончарова*
Технічний редактор *А. Т. Гринченко*

Підписано до друку 20.03.2019.
Формат 60×90 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Schoolbook.
Ум. друк. арк. 39. Обл.-вид. арк. 26,9. Вид. № 2221.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов Д. С.
Тел. (057) 717-28-80